

YA DEVLET BAŞA, YA KUZGUN LEŞE

İTTİHAT VE TERAKKİ

SAMİH NAFİZ TANSU

Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe

İTTİHAT VE TERAKKİ

ilgikültürsanat

Yayın No: 119

İttihat ve Terakki
Samih Nafiz Tansu

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci
Editör / Erhan Çiftci
İç Tasarım / Adem Şenel
Kapak / Yunus Karaaslan
Baskı - Cilt / Çalış Ofset
Davutpaşa cd. Yılanlı Ayazma Sk. No: 8
Topkapı-İstanbul Tel: 0212 482 11 04

1. Baskı: 2016
İstanbul, 2016

ISBN: 978-605-4977-49-9

T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No:29648
© İlgi Kültür Sanat Yayıncılık Ltd. Şti. 2016

İlgi Kültür Sanat Yayıncılık
Çatalçeşme Sokak. No: 27/7
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 526 39 75
Belgegeçer: 0212 526 39 76
www.ilgikultur.com
e-mail: info@ilgikultur.com
online satış: www.ilgikitap.com

Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe

İTTİHAT VE TERAKKİ

SAMİH NAFİZ TANSU

ilgi kültür sanat

İÇİNDEKİLER

ŞUNUŞ 9
Galip Vardar 13
Önsöz 15
Makedonya'da Bir Kış Gecesi *19*
Gece Baskını 23
Krivalak İstasyonu 28
Komitacı Panica 32
İttihat ve Terakki Kulüpleri 36
O Zamanki İstanbul 40
Çerkezlerle Arnavutların Mücadelesi 44
Yunan Çete Reisi Akritas 48
Makedonya Meselesi Nedir? 52
Manastır'da Atılan Kurşunlar 57
İkinci Meşrutiyet'ten Evvel Selanik 61
İttihat ve Terakki'ye Nasıl Girilirdi? 65
Berlin Drang Bağdat 69
İkinci Meşrutiyet'e Takaddüm Eden Günler 73
İttihat ve Terakki'nin Siyasi Programı ve Kongreleri 78
3 Seçim ve 9 Kongre 81
Mahmut Şevket Paşa'ya Talat Bey'in Hazırladığı Tertip 84
1912 İttihat ve Terakki Kongresi 88
İttihat ve Terakki Partisi'nin Tarihi Kongresinin İkinci Celsesi 93
Küçük Efendi, Büyük Efendi 98
Serasker Nazım Paşa 102
İktidardan Düşen Ekseriyet 106
Halaskaran 108
Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Büyük Kabine 111
Seçime Giden İktidar 115

Büyük Kabinede Çıkan İhtilaf 119
Yıkılan Şöhretler 123
Bâb-ı Âli Baskını Nasıl Hazırlandı? 128
Hükümeti Devirme Planı 132
Bir Hükümet Böyle Devrildi 136
Nazım Paşa'yı Kim Vurdu? 141
Uşak Taburu 146
Giden Ağam, Gelen Paşam 150
Sakıt Hükümet Erkânı 155
Gönül Alma ve Susturma Siyaseti 159
Hükümeti Muhafaza Edemeyen Muhafız Paşa 163
Korkak ve Muhteris İki Nazır Nasıl Elde Edildi 167
Komitacılıkta Tabiya 171
Bir Baskından Duyulan İntikam Hisleri 175
İki Düşman, Harp Ve Hastalık 179
İttihatçıların Ele Geçirdiği Bir Padişah 183
Muhalefet Partisinin Şubelerini Kapatmak Teşebbüsü 188
Makamını Bırakmayan Bir Sadrazam 192
Mahmut Şevket Paşa'yı Nasıl Vurdular? 196
Paşa'yı Kim Vurdu? 200
Paşazade Abdurrahman 204
Çerkez Ziya 208
Yüzbaşı Kazım 212
Tunuslu Hayrettin Paşazadeler 216
Fransa Hükümeti'nin Müdahalesi, Divan-ı Harp'in Kararı 220
Galavani Sokağı 224
Pire Mehmet Sokağı'ndaki Müsademe 228
Mahmut Şevket Paşa'nın Katilleri Nasıl Asıldılar? 232
Mahmut Şevket Paşa'sız Hükümet 236
Partinin Yıkamadığı Tek Adam: Talat Bey 240
Muhafızlıkta Yapılan Gizli Toplantı 244
Cavit Bey'in Evindeki İçtima 248
Bir Avuç Genç 252
Enver Bey'den Enver Paşa'ya 256
Harbiye Nazırı Enver Paşa 260
Enver'in Ameliyatı 264
Cemal Bey'in Emeli 268

Talat İle Enver Karşı Karşıya 271
İzzet Paşa Nasıl İstifa Etti 275
Orduda Yapılan Tasfiye 279
Bahriye Nazırı Cemal Paşa 283
Sofya Sefiri Fethi Bey 287
Merkez-i Umumi'yi Iskat Teşebbüsü 291
Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Süleyman Askerî Bey 295
Operatör Cemil Paşa 299
Cemil Paşa'nın Geçirdiği Tehlike 303
Birinci Cihan Harbi'ne Nasıl Girildi 307
Maliye Nazırı Cavit Bey 311
Âlem Gider Mersin'e Biz Gideriz Tersine 315
Harb-i Umumi'yi Doğuran Suikast 319
Harp İlan Edilmeden Evvel Avrupa Merkezlerinde Hayat 323
İttihat ve Terakki'nin Dış Siyaseti 327
Teşkilat-ı Mahsusa 331
Yakup Cemil Kimdir? 335
Umumi Harp'e Nasıl Girdik 338
Her Tarafta Teşkilat-ı Mahsusa 342
Nişantaşı'ndaki Konağın Ziyafet Sofrası 346
Mustafa Kemal - Enver Paşa'lar 350
İki Arkadaşın Sonu 354
Bingazi'den Bâb-ı Âli'ye 358
Yakup Cemil Acaba Deli miydi? 362
Osmanlı Triyomvirası 366
Yakup Cemil Başkumandan'la Karşı Karşıya 370
Sapancalı Hakkı 374
Harp İçinde Sulh Teşebbüsleri 378
Galatada'ki Yazıhane 382
Nuruosmaniye'deki İftar 386
Kaplıcada Kurulan Dostluk 390
İsyana Hazırlanan Yakup Cemil 394
Ben Artık İtilafçıyım 398
Hükümeti Devirme Teşebbüsü 402
Münferit Sulh İçin Çalınan Kapılar 406
Abdullah Efendi Lokantası'ndaki Münakaşa 410
Milis Kuvvetlerinin Basında Yakup Cemil 414

Yakup Cemil'in Tevkifi 418
Bekir Ağa Bölüğü'nün Yeni Sakinleri 422
Satvet Lütfi Bey (Tozan) 426
İlk Tevkifler 430
Tabancasını Vermeyen Suçlu 434
Divan-ı Harp Huzurunda 438
Gecenin İlerlemiş Saatlerinde 442
Talat'ın Adamları - Enver'in Arkadaşları 446
Divan-ı Harp'in Tahkikatı 450
Nasıl İdam Edildi? 453
Denizin Dibi Görünmüştü 457
Nasıl Kaçtılar, Nereye Sığındılar? 461
Büyüklerin Sonu 465
İttihat ve Terakki'nin Küçükleri 469
Mustafa Kemal'e Tertip Edilen Suikast 473
Mustafa Kemal'i Öldürmek Planlaştırılmıştı 477
İttihatçılar İstiklal Mahkemesi'nde 480
Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe 484
Harman Sonu 488

Son Söz 493

ŞUNUŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına giden süreçte belki de en önemli figür İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. İmparatorluğun son yirmi beş yılına damgasını vuran bu cemiyetin söylem ve eylemleri günümüzde de en fazla tartışılan konular arasındadır. Askerî Tıbbiye öğrencilerinin kurduğu, Balkanlarda görev yapan zabitlerin olgunlaştırdığı ve aynı düşünceye sahip sivil erkânın geliştirdiği "İttihatçılık" mefhumu zamanla aynı düşünceye sahip insanlar için adeta bir ruh haline gelmiştir. Örneğin, Cemiyet'in önemli isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın'a bu durumu *"…Memlekette bir İttihatçılık ruhu vücut bulmuştu. Bu, âdeta mistik bir nüfuzdu. Vatan aşkı etrafında bütün fedakârlıkları, feragatleri topluyor ve aynı ideal uğrunda birleşenleri kuvvetli bir tesanüt hissi içinde tek bir vücut hâline getiriyordu…"* sözleri ile ifade etmektedir.

II. Abdülhamid'in otoriter idaresi altında örgütlenmelerini gizli bir şekilde tamamlayan ve aynı gizlilikte faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Balkanlarda güçlenip, II. Meşrutiyet'ı ilan ettirdikten sonra ülke içerisinde birincil düzeyde söz sahibi olmuşlardır. 1913 yılı Ocak ayındaki Bab-ı Âli Baskını'yla ise İttihat ve Terakki'nin fiiliyattaki gücü zirve yapmıştır. Balkan Savaşı'ndaki bozgun halinin ülkenin genel gidişatına da yansıyacağına inanan İttihatçılar bir baskın ile ülke yönetimine el koymuşlar ve Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yapmışlardır. Bu tarihten sonra İttihatçıların önü iyice açılmış ve ülke yönetiminde mutlak hâkimiyetleri kurulmuştur.

Bununla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin homojen bir yapıda olmayışı, bünyesinde farklı kimlikleri barındırması Cemiyet içerisinde birtakım hizipleşmeleri ve menfaat oyunlarını da beraberinde getirmiştir. Bilhassa Cemiyet'in en güçlü

figürleri haline gelen Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar üzerinde dönen ve yer yer entrikalara varacak düzeyde kendisini hissettirecek bu cemiyet içi güç mücadelesi hiç şüphesiz ki İttihat ve Terakki'nin bünyesinde olduğu kadar ülke yönetiminde de menfi etkilere sebebiyet vermiştir. İşte bu kitapta babası Sabri Bey vesilesiyle (ki Sabri Bey bir Osmanlı zabiti olarak Rumeli'de İttihat ve Terakki üyesi arkadaşlarıyla eşkıya takibinde bulunmuş, Yakup Cemil – Sapancalı Hakkı – Ohrili Eyüp Sabri ve meşhur Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi kişilerle yakın arkadaşlık kurmuştur) İttihatçıları yakinen tanıyan Galip Vardar, İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan, güçlenmesine, ülke yönetimine el koymasından güçten düşmesine ve hatta İttihatçıların Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden faaliyetlerine kadar pek çok önemli noktada bilinmeyen anekdotları bizlerle paylaşmaktadır. Çocukluğu Rumeli'de geçmiş, henüz erken yaşlarda gönüllü olarak orduya katılarak Çanakkale'den Galiçya gibi farklı cephelerde görev almış ve hatta yaralanmış olan Vardar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında da ülkesinin bağımsızlığı için elinden geleni yaparak Mütareke döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Albay Hüsamettin Ertürk'ün emrinde görev yapmıştır. Vardar'ın ulusal kurtuluş mücadelesine iştiraki bununla da sınırlı kalmamış, Millî Mücadele'nin en önemli merhalelerinden biri olan Sakarya Savaşı'nda ağır biçimde yaralanarak Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası almaya hak kazanmıştır. Bu yönüyle dönemin önemli tanıklarından biri haline gelen Vardar'ın anlattıkları bizler adına bir nevi "yakın tarih belgeseli" hüviyetindedir.

Galip Vardar kitapta İttihatçıların Makedonya'daki faaliyetlerini anlatarak başlamaktadır. Balkanlar İttihat ve Terakki için çok önemli bir yerdir. Cemiyet deyim yerindeyse burada "İttihat ve Terakki" olmuştur. Bölgede ayrılıkçı söylemlerle hareket eden farklı etnik kimliklerin kurmuş olduğu komitalarla mücadele eden İttihatçılar bir yandan da hareketlerinin doktrinel çalışmalarını yine bu topraklarda olgunlaştırmışlardır. Galip

Vardar o günleri yerinde gözlemleyebildiği için yaşananları çarpıcı örneklerle anlatmaktadır.

Vardar'ın anıları içerisinde önemli olan bir diğer bölüm II. Meşrutiyet sonrasında iyice güçlenen ve Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde zirve yapan Cemiyet'in o süreçteki faaliyetleridir. Görünüşte yek vücut olan Cemiyet'in aslında hiç de o halde bulunmadığı Vardar tarafından gözler önüne serilmektedir. Bahsi geçen süreçte Enver – Talat – Cemal triyosunun şahsi güç oyunları ve onların etrafında dönen çıkar çatışmaları kişiler örnek gösterilerek anlatılmaktadır. Yine ülkenin I. Dünya Savaşı'na ne şekilde sokulduğunu, Cemiyet içindeki hesaplaşmaların savaş döneminde ne şekilde cereyan ettiğini de Vardar'ın ifadeleri vesilesiyle sarih biçimde görebilmekteyiz.

Kitap sadece İttihat ve Terakki'nin kuruluş, yükseliş ve çöküşlerini irdelememekte, İttihatçıların Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını da ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'yi yeniden güçlendirmeye çalışan bazı Cemiyet üyeleri emellerinin önünde en büyük engel olarak Mustafa Kemal'i görmektedirler. Vardar'a gore Cemiyet'in eski gücüne etkisine ulaştırmayı şiar edinen İttihatçılar eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde toplanarak bir yol haritası çizmişler ve görünüşte Mustafa Kemal ile uyumlu hareket etmelerine karşın tatbikatta kendisini bertaraf etmeye çalışmışlardır. Mezkûr düşüncenin son merhalesi ise Mustafa Kemal'i bir suikast ile ortadan kaldırmaktır. İşte Galip Vardar'ın anlattıkları bu mühim olayın perde arkasını da göstermektedir. Meşhur İzmir Suikastı hadisesinin evveliyatında ve sonrasında yaşananlar Vardar tarafından yer, zaman ve kişiler kanıt gösterilerek okuyucuya sunulmuştur.

Bütün bu bilgilerin ışığı altında Galip Vardar'a ait anıların yakın tarihimiz hakkında çok değerli bilgiler ihtiva ettiğini, tam olarak aydınlatılamamış bazı hadiselerin iç yüzünü idrakimiz açısından önemli bir referans kaynak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Galip Vardar

"İttihat ve Terakki İçinde Dönenler" hatıratının sahibi Galip Vardar, hayatını Rumeli'de eşkıya takibinde geçirmiş bir süvari yüzbaşısı olan Sabri Bey'in oğludur. Sabri Bey tanıştığı Ohrili Eyüp Sabri, İttihatçıların meşhur Maarif Nazırı Şükrü, Yakup Cemil ve Sapancalı Hakkı Bey'lerin en eski ve en iyi arkadaşıdır.

Galip Vardar, Serezlidir. Çocukluğu Rumeli'de geçmiş, genç yasında babasının yanında vazifeler almış, Balıkesir İdadisi'ni bitirdiği zaman Umumi Harp'e gönüllü bir delikanlı olarak gitmiş, Miralay[1] Rabe'nin ordugâhında talim görerek Çanakkale Savaşı'na iştirak etmiş büyük Atatürk'ün 19'ncu Fırkası'nda Conkbayırı, Seddülbahir muharebelerine girmiş, yaralanmış, geriye alınmış, sonra da Galiçya'ya sevk edilmiş, fakat kısmi paralize giden durumu onu geriye çevirtmiştir.

Mütareke senelerinde gizli teşkilatın başı olan Albay Hüsamettin Ertürk'ün emrinde ve yanında onun sağ kolu olarak hizmet etmiş, babasının bu en iyi arkadaşı ona çok nazik ve mühim vazifeler vermiştir.

Bu görevlerin hepsinden üstün muvaffakiyetlerle çıkan Galip Vardar, meslek yolunda mütarekenin en zalim subayı İngiliz Yüzbaşısı Bennett'in vurulmasında, Rumların kahramanı Hırisantos'un tutulmasında ve Yugoslav casusu Nikola Pasic'in sokakta öldürülmesinde en büyük rolü oynamıştır.

İstiklal Savaşı'na gönüllü olarak karışmış, Sakarya Muharebesi'ne iştirak ederek ağır surette yaralanmış ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası almaya muvaffak olmuştur.

1 Miralay: Günümüzde "Albay" rütbesine karşılık gelen kelime (E.N.)

Zaferden ve henüz İstanbul'un Kuva-yi Milliye tarafından işgalinden evvel, Ali Kemal'in yakalanmasında hizmeti görülen ve gizlice İstanbul'a gelen Galip Vardar'ı daha birçok vatani hizmetler ifa ettikten sonra İstanbul Darülfünun'un Tarih Bölümü'ne devam ederek bu şubeyi muvaffakiyetle bitirmiş ve mütareke yıllarında çalıştığı Emniyet Umum Müdürlüğü'nden ayrılarak, Maarif Vekâleti'nin tensibi ile Kabataş Lisesi'ne muallim muavini olmuş, daha sonra da muallim olarak uzun yıllar hararetli ve heyecanlı tarih dersleri ile gençliği kendisine hayran bırakmış görüyoruz.

Hatıralarını, vakalarını anlatırken, sanki o devri yasıyormuş gibi heyecana düsen Galip Vardar, kırk seneye yaklaşan öğretmenlik hayatının sonlarında vazifeli bulunduğu "Atatürk'ü Anma" gününde 10 Kasım Pazartesi günü, saat 10'u on gece Atatürk'ün Çanakkale Muharebeleri'ni anlatırken heyecana kapılarak kalp kifayetsizliğinden talebesinin ve arkadaşlarının gözü önünde yere düşerek olmuştur.

Galip Vardar, bir sene geceli gündüzlü kendi notlarından ve canlı hatıralarından anlattığı bu tefrikayı, eserin muharririne nakletmiş ve bu yazı serisi bu suretle meydana gelmiştir.

Ne yazık ki, Galip Vardar, hatıralarına verilecek değeri görmeden, bu vakaların heyecanını tekrar yaşamadan gözlerini dünyamıza kapatmıştır.

Samih Nafiz TANSU

Önsöz

"İttihat ve Terakki İçinde Dönenler" kitabı, ilhamını daha evvel Cumhuriyet gazetesinde tefrika ettiğimiz "İki Devrin Perde Arkası" adlı eserden aldı. Zira Sayın Albay Hüsamettin Ertürk hatıralarında Mütareke yıllarında İstanbul gizli teşkilatında çalışmış ve çok başarılı işler yapmış olan ajanlardan biri merhum Galip Vardar'ı çok methediyordu. Gazeteci olarak o zamanlar yaşamakta bulunan bu mühim sahsı da konuşturmak hevesinden kendimizi alamadık. İmparatorluğun son yılları, karışık birtakım esrar bulutlarıyla kapanmış bulunuyordu. Herkes bunun bir tarafını aydınlatabilse muhakkak ki, muhtaç bulunduğumuz Son devrin siyasi tarihi kendisini açıklamış olacaktı.

Yeni Sabah'ta dört ay devam eden bu röportaj serisi, okuyucularının ısrarlı arzusu üzerine kitap haline getirildi. Bilmiyorum hareketimizle memleket tarihine bir hizmette bulunabildik mi?

Esere karşı gösterilecek alaka yakın bir zamanda bu sorunun cevabını hiç şüphesiz vermiş olacaktır. Bizim dilediğimiz, okuyucularımızın takdirine mazhar olmaktır.

Eserin yazarı: Samih Nafiz TANSU

İTTİHAT VE TERAKKİ

Makedonya'da Bir Kış Gecesi

Otina deresinin ortadan böldüğü İstip, Makedonya'da karlı dağların eteğinde, kiraz, vişne bahçelerine gömülmüş şirin bir Balkan kasabasıdır. Bilhassa kış, Makedonya'da umumiyetle şiddetli geçer, kar tipilerinden göz gözü görmez olur, geçiş yerleri tıkanır, insanın dize, bazen de bele kadar gömüldüğü kar tabakası ve onun altında yatan toprak, uzun bir uykudan uyanınca, karların erimesi dereleri taşırır, vadileri basar, köyler, kasabalar bu defa da selin tehdidi altında, korkulu günler geçirir. Baharın yarı kapalı yarı acık günleri, yerden su buharı kaldırıp, tabiatın her tarafını yeşil bir örtü ile süsleyince, kiraz, dut, vişne ağaçlarında çiçekler acar, meyveler tomurcuklanır, sonra bol güneşli yaz günleri gelir çatar ekinler biçilir, harmanlar sürülür, iri ağaçların gölgelendirdiği yerde, komitacıların sofra kurup kuzu çevirdiği, Makedonya bağlarının kokulu üzümünden nefis şaraplar içtiği görülür, sonra yağmurlar baslar, sisli günler birbirini kovalar, yine kıs çatar, kasırgalar, fırtınalar birbirleriyle yarışır, rüzgârlar, kapı pencere kanatlarını koparır evlerin damlarından kiremitleri uçurur, o zaman herkes zemini toprak evlerin içine çekilir, soba bacalarından tüten dumanlar, köylerin, kasabaların meskun olduğunu gösterir, soğuk kıs gecelerinin bazen lapa lapa döktüğü karlar, geceleri aydınlanan mehtabın ışığında zayıflar, çoktandır görülmeyen gökyüzünü, bize göz kırpan yıldızlarını tanıtır, insanlara ümit ve ferahlık asılar, bazen de koy kopeklerinin havlamaları, kasabaya yaklaşan bir süvari grubunu haber verir. Bu ya baskına gelen Makedonya çeteleri, Bulgar, Sırp veya Yunan komitacılarıdır yahut da İstanbul'dan emrini almış kasabaya gelen veya şehirden geçecek olan bir nizamiye süvari bölüğü yahut alayıdır. Bunu anlayıncaya kadar insan korkulu dakikalar geçirir.

Komitacılar ise o zaman kopeklerin sesleri daha çok yükselir ve sokakların içinde devam eder.

İri çomarlar bile dost ile düşmanı fark edecek kadar zekidirler. Şayet öyle ise bu evlerin hepsi birer birer yoklanacak, köşede bucakta saklı ne varsa dökülüp saçılacak, yağ tenekeleri, pekmez testileri, balkan kaşarları, pastırma, sucuk bunların hepsi alınıp götürülecek, para, pul ne varsa toplanacak, şayet gözlerine güzel gözüken genç kızlar, yakışıklı delikanlılar da varsa, feryat figan içinde bu vahşi, bu zalim adamların elinden kurtarılamayacaktır. İkinci Meşrutiyet'ten evvel 1907'de Makedonya'nın alın yazısı bu idi. Yine böyle bir kış gecesi idi. Ben o zamanlar tahminen 12 yaşlarında bir çocuktum. Köpek sesleri, beygir kişnemeleri üzerine yatağımdan fırlamıştım. Bahçe kapısına bitişik taş odada yatan emir erimiz Ömer de fırlamış, gocuğunu giymiş, basına yun takkesini geçirmiş, elindeki feneri sallıyordu. Atlılar kapımızın önünde durdu. Babam Süvari Yüzbaşısı Sabri Bey atından inmiş ve dizginleri Ömer'e vermişti. Hayvanın üstünden, sağrısından bir duman havaya yükseliyordu. Belli ki, atlar çok terlemiş, uzak bir yoldan gelmişlerdi.

Babam bize dönerek:

- "Haydi içeri girin, sabaha kadar biraz dinleneceğiz!" dedi. Yanındaki iki mülazım[2] ile eve girmişlerdi. Zavallı annem, sık sık bu manzara ile karşılaşırdı. Sac soba lahzada ateşi aldı, odayı ısıttı. Zabitlerin çizmelerindeki kar hemen erimişti. Mutfağın ocağından çatırdayan odunlar, hazır bulunan çorba tenceresini kaynatıyordu. Bu üç askerin bir sini başında, iştahlı ve neşeli bir halde çorbaya kasık attıklarını seyrederken içimde onlar gibi olmanın hevesini duyuyor, henüz otuz beşini geçen babama, mihnet ve meşakkatin, eşkıya takibinin yüzüne çizgiler bıraktığı bu adama, dikkatle bakıyor, yanındaki genç mülazımları hayretle seyrediyordum. Bu gençlerden biri çok yakışıklı ve genç bir zabitti. Ödemişli idi ve yaşı henüz yirmisini geçmişti. Bıyıkları bile adam akıllı terlemiş sayılmazdı. Uzun boylu, esmer tenli,

2 Mülazım: Teğmen (E.N.)

siyah gözlü, siyah saçlı, geniş omuzlu, çok mütenasip vücutlu, güzel bir mülazımdı. Parlak gözlerinde heyecan, ihtiras ve istikbale ait ümitler uçuşuyordu. Babam, tecrübeli bir asker olduğu için gençlerin merak ve heyecanla anlattıklarına gülüyor, zaman zaman onların suallerini cevaplandırıyordu. Ödemişli Mülazım Nazım Bey:

- Sabri Bey diyordu, su Bulgar eşkıyası bize kök sokturuyor. Başları olan Sandanski'yi elimize geçirirsek, hepsini çil yavrusu gibi dağıtmış oluruz.

Babam gülerek:

- İyi ama, onu ele geçirmek pek sandığın gibi kolay olmasa gerek; o, Balkan dağlarının şimdi kim bilir hangi geçidinde, hangi köyünde karargâh kurmuştur. Komitacılıkta istihbarat en mühim iştir. Bilmeliyiz ki, onlar bu gece nerededirler, nereden geçecek, nereye konacaklardır. O zaman bastırır, sansarın tavukları kümeste yakaladığı gibi hepsini birer birer boğazlarız. Zabitler gülüşüyor, bu eşkıyalarla savaşın pek de kolay olmayacağını anlamaya başlıyorlardı. Ben mutfakla oda arasında ekmek, yiyecek taşıyor, zaman zaman da mülazımların iltifatına nail oluyordum. Hepsi de babam dâhil, aç kurt gibi yiyeceklere saldırıyorlar, makarna tenceresinin dibine darı ekiyor, yoğurt çanaklarını ekmekle sıyırıyor, üstüne de içlerini kızıştırsın diye yazdan hazırlanmış pekmezi, maşrapa ile içiyorlardı. İkinci mülazım Edirneli idi. Ona Rumeli daha malumdu. Nihat Bey adını taşıyan onunla babam, daha iyi konuşuyor, anlaşıyordu. Fakat henüz mektepten çıkmış ve aslen bir jandarma zabiti olan Nazım Bey, büyük hayaller peşinde koşuyor. Balkanların meşhur eşkıyalarını sayıyor, bir ara Abdülhamit'e, sarayın etrafındaki paşalara atıp tutuyor ve ikide bir de:

- Ah elime bir kuvvet geçse, diyordu. Selanik'de gizli bir cemiyete girmişti. Gözlerini bağlamışlar, onu karanlık yerlerden geçirmişler, tabanca üzerine yemin ettirmişlerdi. Babama donup:

- "Ben halis muhlis, kanına su katılmamış İttihatçıyım ağabey!" diyordu. Selanik'te Eyüp Sabri Bey ve Atıf Bey ile tanıştığını

hikâye ediyor, Parti'nin vereceği her vazifeyi yapmaya azmetmiş olduğunu ilave ediyordu. Babam Yüzbaşı Sabri ise:

- "Hele biz bu komitacıları temizleyelim, ondan sonra senin dediğin islere sıra gelmiş olacak Nazım" diye mukabele ediyordu. Yemek faslı bittikten sonra bir de ocaktaki çaydanlıktan onlara birer çay getirmiş ve ısındıklarını görünce de sevinmiştim. Fakat gökyüzü aydınlanıyor, gece yağan lapa lapa karın örttüğü damlar, ağaçlar fark edilir bir hale gelmiş bulunuyordu. Emir erimiz Ömer, hayvanları koyun ağılımızda dinlendirmiş, terlerini kurutmuş, beygirlerin suyunu içirmiş, yemini yedirmiş, onları da harekete hazır bir hale sokmuştu.

İştip, komitacıların faaliyette bulunduğu ikinci mıntıka idi. Menlik ve Pirlepe de birinci ve üçüncü bölge olarak o zamanlar bir taksime uğratılmıştı. Bu üç yerde Bulgar komitacıları çok kuvvetli bulunuyor, bunların basında da Sandanski'den bahsediliyordu. Onu ne babam, ne de yanındaki mülazımlar görmüştü. Fakat ismi bir parola gibi dağdan dağa, geçitten geçide, dolaşıyor, her yerde onu soyluyorlardı. Ben de küçüklük rüyalarımda, ona benzer kimseleri görüyor, korku ile uyanıyordum. Eşkıya takibinde bir zabitin oğlu olmak, bir gün mukadderse bizim de başımıza felaket getirebilirdi. Fakat kasabanın içinde çok kesif asker birlikleri bulunuyor, süvari alayları, piyade taburları dağları tepeleri tutmuş bir halde bize emniyet veriyordu. Şafak sökerken bu üç süvari zabitini bize veda ettikten sonra tekrar atlarının üstünde görmüş, ağaç parmaklıklı bahçe kapımızın önünden yola çıkmak için yerinde duramayan beygirlerin kişnemelerine ve yine etraftan koşuşan iri çoban kopeklerinin havlamalarına şahit olmuştuk. Bunlar nereye gidiyorlardı? Bunu ne biz sorabilirdik, ne de onlar söyleyebilirlerdi? Bildiğimiz, Bulgar komitacıların peşine gittikleri idi.

Gece Baskını

Kış gecelerinin korkulu rüyaları, bazen silah sesleriyle hakikat olur, herkesi yatağından fırlatır, kapılara pencerelere koştururdu. Sonra saatlerce komitacılarla jandarma taburları, süvari alayları arasında müsaademe başlar ve sabaha kadar devam ederdi. O tarihte Makedonya'da bulunan Bulgar eşkıyası iki kısma ayrılmıştı. Birinci grup, her ne pahasına olursa olsun Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak ve ana vatan saydıkları Bulgaristan'ı büyütmek arzusunda idi. Bunlara o zaman "Virhovistler" adı veriliyor ve bunların basında gayet tehlikeli bir komitacı olan Sarafof ve onun kadar korkunç muavini Garvanof bulunuyordu. Bunların Bulgar hükümetinden para, malzeme ve her turlu yardım gördükleri muhakkak idi. Onların çete efradı daha güzel giyiniyor, çok mükemmel teçhiz ediliyor, Mannlicher adı verilen silahlara, otomatik ve Nagant tabancalara malik bulunuyordu.

İkinci grup, Makedonya'nın istiklali için mücadeleye girmiş idiler. Bunlar şüphe yok ki, daha idealist idiler. Kendilerine "Santralistler" adı veriliyor ve baslarında çok kurnaz ve pek olgun bir komitacı olan meşhur Sandanski görülüyordu.

Daha müşkül şartlar içinde çırpınan ve mahalli yardımlarla kuvvetlenen santralistler, diğerlerinin gayesini daha o zamandan etrafa ilan etmiş bulunuyorlardı. Bu tarihlerde 40 yaşlarında, uzun boylu, göbeğine kadar sakalıyla dikkati çeken reisleri Sandanski etrafındakilere:

- "Göreceksiniz, bu aşağılık kimseler, Makedonya'yı Bulgaristan'a katacaklar amma, Bulgaristan'ı da Almanya'ya peşkeş çekecekler" diye anlatıyor ve Menlik'de kaymakam bulunan büyük asker ve millî mücahit olan Köprülü Kazım Bey de, Selanik'e geldiğinde İştip'e uğrayıp babamla konuşurken bütün bunları

anlatıyordu. En sonunda Sandanski'yi silahıyla şehre indiren ve Meşrutiyet'in ilanından sonra onu kuzu gibi uysal bir hale sokan yine Kazım Bey olmuştu. [3]

Bu Rumeli eşkıyalarının bin bir hikâyesi içinde bizimkilerin İştip'e yaptıkları bir gece baskını hatırımdan hiç çıkmaz. Soğuk bir sonbahar akşamı idi. Kasabamız hava kararırken tavuklarla beraber sükûna gömülmeyi, yatmayı itiyat edinmişti. Otuna deresi ağır ağır, her zamanki gibi akıyor. Fakat sularının kabaracağı da bekleniyordu. Komitacılar, çok defa köylerde yatar, gizlenir, samanlıkları kendilerine mükemmel sığınak addederdi. Araziyi, civar köyleri, geçit yerlerini çok iyi bilirlerdi. Jandarmaları, subayları hepsini pekiyi tanırlar, bunlar hakkında malumat alırlardı. Gayet de hunhar idiler. Kendilerinin gizlendikleri yerleri söyleyenleri, izlerinden malumat verenleri ele geçirince işkence ile idam ederlerdi. Bulgar köylerinde "Kocabaş" adı verilen muhtarlar veya papazlar hükmederler, çoban veya bekçilerin çoğu Türkçe bildiği halde Türklere ağızlarından bir kelime kaçırmazlar ve her ne zaman onlara:

- *İznayisi Türki*, yani "Türkçe bilir misin?" diye sorulunca, muttasıl:

- *Neznam*, yani "bilmem", diye cevap verirlerdi. Bu "Neznam" Bulgarların adeta bir parolası idi. Türk takip müfrezeleri kaç defa şüpheli Bulgarları ele geçirmiş bazen tehdit ederek dipçikle dövmüş yine cevap olarak:

- *Neznam*'ı almıştı.

Bazen de yedirmiş, içirmiş, onları sarhoş etmişler, fakat bu defa da cevapları yine:

- *Neznam* olmuştu.

Bu köyler, kasabalar öylesine bir sırra bürünmüştü ki, burada çocuklar, hatta köpekler bile ses çıkarmazlardı. Bu yalçın kayalar, bu kesif ormanlar, bu coşkun dereler, hep sanki bir esrar perdesine burunmuş, ses soluk vermez bir hale ve ıssızlığa gömülmüştü. Komitaların en faal zamanı kıştı.

3 Meclis Reisi Kazım Paşa Hazretleri. (Kazım Özalp – E.N.)

Osmanlı İmparatorluğu, Meşrutiyet'e takaddüm eden bu yıllarda, bu Rumeli'ye mümtaz subaylarını, kahraman erlerini, yaman gediklilerini dokuyor ve hepsini burada maalesef harcıyordu. Gelen erlerin çoğu, İzmir, Gordes, Kula, Tire ve Ödemiş'ten idi. Bunlar Anadolu'nun yüksek dağlarının kucakladığı ovaların, yaylaların çocukları idi. Efe yavruları idi. Orada sırmalı cepkenleri, alacalı şalvarları, yün çorapları, ucu püsküllü pabuçları ve kırmızı kuşaklarıyla zeybek oyunu oynarlar, dağınık kâkülleri ile köy kızlarının dikkatini çekerlerdi. Anaların okşamaya kıyamadığı, babaların kucaklamaya doyamadığı, yavukluların hasretine dayanamadığı bu delikanlılar, bilmedikleri, soğuğuna alışamadıkları bu Rumeli Balkanları'nın geçitlerinde can verirlerdi. Bulgar eşkıyaları ise domuz eti yer, maşrapa maşrapa pekmez içer, içini kızıştırır, sonra Mannlicherlerini veya Nagantlarını alarak pusuya yatar, Türk çocuklarını birer birer yere sererdi. Yahut da, o devrin eşkıyasına çok cazip gelen şey, Avrupa trenlerinin geçtiği köprüleri uçurmak, demir yollarını dinamitlemekti. Çok defa ağaçlarda yüzleri soluk, dilleri yana kaymış bedbahtların maslup cesetleri ve göğüslerinde, yaftalar görülürdü. Bu yaftalarda su sözler ne kadar korkunçtu.

- "Makedonya Bulgar ihtilal komitesine ihanet etmiştir. İdam edilmiştir."

İmza yerinde okunan korkunç bir isim, o devirde hepimizin odunu patlatırdı. Bu isim Efrem Çuşka idi ("Yakan Efrem" manasına gelirdi.) Bu, küçük yapılı, kırmızı yüzlü, matruş bıyıklı, çok hareketli bir Bulgar komitacısının ismi idi. Bunun muavini Petreasa, iri yarı, uzun sakallı, sefine bağlı Sandenski'nin maiyetinde ve onun sağ kolu sayılan bir adamdı. Bu gaddar komitacılar, İştip havalisine musallat olmuşlardı.

Bu haydutlar Bulgar halkından zorla vergi almış, zavallı Mehmetçikleri bastırıp vurmuş, köyleri, kasabaları tir tir titretmişti.

İşte bu gece de bunların İştip'te bulunduğu haber alınmış, bizim süvari alayları ve jandarma taburları tarafından kasaba kuşatılarak, bunların dirisi veya olusu ele geçirilmek istenmişti. İştip, iki kısımdan mürekkepti. Otina deresinin bir tarafında

Müslüman mahalleleri, diğer kısmında Bulgarların ikamet ettiği sokaklar uzanıp gidiyordu.

O gece, hiç unutmam üstelik Hz. İsa'nın doğum gecesi idi- Bulgarların mahallelerinde büyük bir senlik göze çarpıyordu. Efrem Çuşka'nın kati olarak orada bulunduğu bilinmemekle beraber, onun muavinlerinden sayılan Balvanlı Yuvan, çetesi efradıyla askeriye terzisi Petrovski'nin evinde ziyafette idi. Bu Petrovski, subayların olcusunu alır, elbiselerini prova eder, diktiklerini de teslim eylerdi. Fakat boşboğaz subayları, pek güzel konuşturur, takıp müfrezelerinin harekât istikametlerini, bütün tasavvurlarını gizlice Bulgar çetelerine haber verirdi. Hele çok genç ve güzel kızı Nadya da zabıtanın hizmetine koştuğu için, bizim subayların olcu vermek üzere sık sık Petrovski'nin evine uğramaları tabii görülüyordu.

O gece kadınlara, kızlara bir gösteriş yapmak arzusuyla meydana çıkan Balvanlı Yuvan:

- "İster misiniz size bu mübarek gecede bir de Türk kurban edeyim, böylece sevap isleyeyim", diye bağırmış, komitacılarla iddiaya girişmiş, sonra da kalkıp sokağa cıkmış. Türk bekçisini eğlencelere iştirake davet ederek eve sokmuş, onu alçakça boğazlamış, kesik basını ortaya atarak:

- İste bu is de oldu, diye bağırmış ve şarabını arkasından kana kana içmişti.

Fakat bekçi ölmeden evvel silahını kullanmış, silah sesleri, dağlarda akisler bırakmış, jandarma taburlarını, süvari alayını harekete getirmişti. Babam da o gece evde idi, fırlamış, atına atlayarak harekâta iştirak etmişti. Biz bütün geceyi korku ve merak içinde geçirmiştik. Bulgar mahalleleri tamamen sarılmış, her ev, her kapı müsademeye iştirak etmiş, Bulgarlar kadınlı erkekli Mannlicherleri, Nagantlarıyla bizim avcı taburlarına ateş ediyor, bizimkiler de evleri, pencereleri, kapıları mermi yağmuruna boğuyordu. Bu sırada bir de yangın başlamış, alevler gökleri tutmuştu. Sabaha karsı kasabaya bir sükûnet çöktü, Harekâta iştirak eden emir erimiz Ömer, eve gelip babamın sağ

salim olduğunu, fakat yakışıklı Ödemişli Mülazım Nazım Bey'in yaralandığını, Bulgarlara esir düştüğünü söylediği zaman, bu gece baskınının en kotu haberini duymuş olan benim gözlerimden yas dökülmüştü. O gün akşama kadar, kasabanın Bulgar mahallelerinde mukavemet devam etti. Bazı evler dinamitlenmiş deniliyor, kimse içeri sokulamıyordu. İki taraf biraz müzakereye koyuldular, esirlerin karşılıklı iade edileceği söylendi, o gece Bulgar kızının aşıklarından biri olan Mülazım Nazım Bey, kız tarafından bizimkilere kaçırıldı. Mülazım ertesi sabah kalçasına saplanan kurşunun çıkarılması için Selanik Hastanesi'ne nakledilirken askeriye terzisi Petrovski'nin genç ve güzel sarışın kızı Nadya'ya ihanetinden dolayı Bulgarlar bir ağaca asmışlardı.

Krivalak İstasyonu

Çetelerin çok defa pusu kurduğu yerlerden biri Krivalak adını taşıyan, kasabaya altı saat mesafede İştip'in istasyonu idi. Geniş bir ovanın bittiği yerde dağlık bir bölgede, dar bir vadide, Vardar'ın köpürerek aktığı bir yolun kenarında ağaçların gizlediği, korkunç bir durak yeri olan Krivalak, her telaffuz edenin ağzında bir olum tesiri yapar, insanı iliklerine kadar titretirdi.

Tren burada durur, yolcular korkulu adımlarla burada iner herkes eşyasını eline, kucağına alarak Vardar Nehri'nin kenarında bekleşirdi. Bu dar vadide yalnız gökyüzü gözükür, etrafın ıssızlığı ve tenhalığı insanın tüylerini ürpertir, her an basılmak, yakalanıp çeteciler tarafından işkencelere maruz bıraktırılmak, belki de sonunda ağaçlara asılmak mümkün olurdu.

İstasyon memurları tren durup da, Krivalak dediler mi, gayriihtiyarî insanın içine büyük bir korku ve teessür düşerdi. Yolcular için bundan sonra artık medeni dünya bitmiş, tamamen bambaşka bir âlem başlamış olurdu. Herkes sıraya giriyor, sahilde bağlı bulunan sallara, insanlarla hayvanlar beraberce bindiriliyordu. Çok defa da zabit ailelerinin emniyetini temin etmek üzere rütbesine Göre birkaç süvariden kuvvetli müfrezelere kadar süvari veya jandarma birlikleri burada hazır bulunduruluyordu.

Sallarla her defasında 5 veya 6 at ile 30-40 kişi geçiriliyor, sal hareket edince içindekiler heyecan ve korkudan nefeslerini kesip bir an evvel karşı sahile ulaşmalarını beklerken, onları seyredenler de aynı derecede heyecanlanıyorlardı. Zira Vardar gayet akıntılı, bol kopuklu bir nehirdi. Bereket versin ki, salcılar son derece mahir ve işlerinin ehli kimselerdi. Yoksa çok defa akıntıya kapılıp suların içinde kaynamak isten bile değildi. İki taraftan iplerle idare edilen bu sallara istikamet vermek ve

nehrin bir yakasından obur tarafa salimen geçilmesini temin etmek her babayiğidin harcı olmasa gerekti. Palabıyıklı, iri yarı Herkül misali bu Makedonyalılar, bu tehlikeli noktadan cidden büyük bir maharetle salların idaresini deruhte ederler, insana yalnız bir nehir değil, belki de bir ölüm yolculuğunu muvaffakiyetle başarırlardı. Makedonya'daki komitacılar cidden çok tehlikeli faaliyetlerin mümessilleri idiler. Bunlar yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değil birbirlerine de cephe almış bulunuyorlardı.

1318'de (1902) Bulgarlar Türk idaresini Rumeli'den kaldırmak için ciddi bir şekilde çalışıyorlardı. Makedonya'daki mekteplerde Bulgar hocaları gizli bir teşkilat vücuda getirmişlerdi. 1319'da Makedonya'da büyük bir ihtilal çıkarmaya muvaffak oldular. Bazı nahiye merkezlerini ve bu meyanda Manastır vilayetindeki hükümet teşkilatımızı baskınla bir ara susturdular. Bu isyan hareketiyle Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne göz açtırmadan büyük Avrupa devletlerinin müdahalesiyle bazı faydalar sağlayacaklarını da ümit ettiler. Fakat tahminlerinde yanılmışlardı. Osmanlı Devleti çabuk harekete geçmiş, isyanları mahallerinde bastırmış ve bu hareketi ile bütün dünyanın dikkatini de buraya çekmişti. Fakat ne yazık ki, bu isyanlar bastırılmakla beraber komitaların hareketleri durmamıştı. Selanik-Manastır-Kosova vilayetleri dâhilinde bunlar faaliyette idiler. Bu çetecilerin çalışma sahalarını üçe ayırmak mümkündü. Şöyle ki:

Menlik, İştip, Pirlepe olarak gösterilirdi.

Bu üç noktada Bulgar çetelerinin gayreti fazla idi. Bu çetelere koy öğretmenleri de dâhildi. Teşkilat pek esaslı, kademeli ve genişti. Bu çeteciler, gizlice köylüleri tahrik ediyor, kitleyi bir gün harekete getirmeyi düşünüyorlardı. Vakıa, Osmanlı hükümeti de her noktada bu çetecilerle mücadele etmeye hazırdı. Harbiye'den mezun olan ve doğum yerleri ekseriyetle Batı Anadolu'da bulunan subaylar, buralarda vazife alıyor, canla başla Rumlara, Bulgarlara, Sırplara, Ulahlara karşı savaşıyorlardı. Bulgarlar kurnazca düşünüyor, büyük devletlerin yalnız Bulgarları tutmayacağını bilerek bilhassa Rumları da kendileriyle beraber

isyana teşvik ediyordu. Menlik mıntıkasında en nüfuzlu ve tehlikeli komitacı Bulgar Sandanski idi. Bunun bölgesi Serez Dağları ile Bulgar hududu arasında idi. Bu adam gençliğinde Bulgar milliyetçiliği için faaliyete geçmiş ve bir kaç defa bu mıntıkadaki köylülere milliyet propagandası yapmış. Kültürlü bir adam değil ama komitacı olarak çok muvaffak olmuştu.

1908 Meşrutiyeti'nden evvel, Osmanlı Hükümeti bu komitelerin bir kısmını imha etmekle beraber Sandanski'yi bir turlu ele geçirememişti. O, büyük kuvvetlerin basında kalmış, müsademelerden kendini korumuş ve itiraf etmeli ki, Makedonya'da en verimli teşkilatı yapmıştı. Sık sık, Bulgaristan'a gider gelir ve Balkan Dağları'nın muhtelif geçit yerlerinden geçerdi. Razlık-Menlik, Cumaibala, Nevrekop kazalarının arasında uzanan bu dağları ekseriya Perim geçidinden kat ederdi. Sandanski'nin kendi adamlarından birinin ihanetine hiç tahammülü yoktu. Bu takdirde bu adam yakalanır, işkence edilir, sonunda asılırdı. Boynunda ekseriya şöyle bir levha bulunur ve su yazılar okunurdu:

- Çetesine, arkadaşlarına hıyanet eden adamın sonu idamdır!

Sandanski...

Vaktiyle Filibe hapishanesinin müdürlüğünü yapmış olan bu azılı saki, bu tarihlerde 42 yasında sakallı ve uzun boylu bir adamdı. Sosyalist fikirler taşımakta idi. Kendi taraftarları söyle bir mütalaa yürütüyordu:

- Makedonya'da, dağlarda faaliyette bulunan çetelerin icraatını tanzim ve hareketlerini idare için yine çetelerin basındakilerden mürekkep bir meclis kurulmalı ve bunlar beraberce çalışmalıdır. Maksatları açıkça Makedonya'nın muhtariyeti idi. Bunlara Santralist adı veriliyordu. Bunlar çok pratik teklifler getiriyorlardı. Makedonya'daki Türkleri de iknaca çalışıyorlardı. Bunlar Bulgar prensi ve Alman asıllı İmparator Ferdinand'ı kendileri için faydalı görmüyorlardı. Onun bir gün Bulgarları, Almanların emellerine hizmet eder bir hale sokacağını belki de doğması muhtemel bir cihan harbinde Bulgarları Almanların yanında ve tamamen millî menfaatleri dışında maceraya

sürükleyeceğine kani bulunuyorlardı. Diğer taraftan Virhovist adını taşıyan çeteler de Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak azminde idiler. Bunlar Bulgaristan'dan azami yardım görüyor ve direktifi, parayı, silah ve malzemeyi de Bulgarlardan alıyorlardı. Bunların başında da Sarafof adında daha azılı bir haydut bulunuyordu. Vakıa, isin güzelliği, Santralistler ve Virhovistlerin anlaşamamaları ve birçok defalar kendi aralarında çarpışmaları idi. Bu iki grup arasında su mühim fark vardı. Santralistler, mahalli yardımlara dayanıyor, daha müşkül şartlar içinde çalışıyor, daha idealist bulunuyor, Virhovistler ise, Bulgaristan'dan muntazam yardımlar görerek gerek teçhizat ve gerek kıyafet itibarıyla daha varlıklı gözüküyordu. Yalnız Krivalak geçidinde ve İştip havalesinde Santralist çetelerden birinin basında, son derece hunhar bir adam bulunuyordu. Bunun ismi Efrem Çuşka idi. Kısa boylu zayıf yapılı, fakat cin gibi kurnaz ve son derece zalim bir komitacı idi. Bu adamın iri yarı ve tam haydut yapılı, palabıyıklı bir muavini vardı. Bunun da adı Petreatca idi. Bu ikisi bir insanı şayet, ıssız ve tenha bir yer olan, ormanlara gömülü bulunan ve köpürüp akan bir durak yerinde Krivalak'da yakalarlarsa insanın kelime-i şehadet getirmeye bile vakti kalmaz, korkudan olurdu. Kaç kişi bu istasyonda kalp sektesinden gitmiş, çetelerin baskını, yolcuları dünyasından etmişti. Onun için Efrem Çuşka çetelerine mensup komitacıların parolası tek bir kelimede toplanıyordu:

-Krivalak!..

Komitacı Panica

O sırada Bulgar komitacılardan Santralist grubuna kumanda eden Sandanski ile yine Bulgar komitacıların Virhovist kısmına başkanlık eden Sarafof arasında çok şiddetli bir mücadele başlamış bunlar da birbirlerini imha etmekten baksa çare göremişlerdi, iki taraf da bu maksatla harıl harıl çalışıyor, istihbarata ehemmiyet veriyor ve birbirini tenhada yakalamak için pusuya yatmış bekliyorlardı. Sarafof'un tehlikeli bir muavini de vardı; bu haydudun ismi Garvanof idi. Sarışın uzun boylu ve mükemmel bir nişancı olan Garvanof, bir silahçı dükkânı kadar çok tabancaya malikti. Çeşitli Nagant tabancalarıyla iftihar eder, şefi olan Sarafof'u yeryüzünde vuracak tek bir adam olmadığını iddia ederdi. Fakat Garvanof pek kısa bir zamanda bu iddiasında yanıldığını görmüş, fakat bu yanlış görüş, hayatına da mal olmuştu. Sandanski bir gün maiyetindeki çete reislerini dağ basındaki karargâhında toplantıya davet etmiş, Virhovistlerin harekâtını onlarla beraber gözden geçirmiş bazı kararlara varmıştı. Fakat meclis dağıldıktan sonra yanında alıkoyduğu en mutemet adamlarından birisi komitacı Panica idi. İki haydudun aralarındaki konuşma su suretle cereyan etmişti. Sandanski arkadaşına sunu sormuştu:

- Bana çok mühim bir yardımda bulunabilir misin Panica?

- Emredersin Reis, ne yapmamı istiyorsun?

- Sana söyleyeceğim şeyleri iyi dinle, hazırladığım bir planı iyi tatbik edersen en büyük hasmımız Sarafof ve Garvanof'u yere sermiş, kuduz kopekler gibi onları oldurmuş oluruz... Ve hakiki gayemize bu suretle varmış bulunuruz. İki komitacı baş başa vererek şu planı hazırlamışlardı. Söze yine Sandanski devam etmişti:

- Panica, demişti, maiyetimdeki adamlardan biri, bir çete reisi, haber aldım ki, Sarafof ile muhabere ediyor. Bizi bir gün bertaraf etmek hususunda düşmanımız Sarafof'a teminat vermişti. Şimdi sen, bu çete reisinin maiyetine düşecek, onun gözüne gireceksin. Onunla bizim aleyhimizde konuşacak, bizi ortadan kaldırmak için, Sarafoflar'dan yardım alınması lüzumunu müdafaa edeceksin. Bize hıyanet eden bu adamın itimadını kazanarak yola çıkacak ve ondan alacağın bir mektubu Sofya'ya, Sarafof'a götürmeye razı olacaksın!.. Yalnız dikkat et ki, senden şüphe etmesin. Bu mektubu tüfeğinin namlusu içine büker, sokarsın ve bizim mıntıkadan geçersin. Ben seni geçeceğin yerde bekleyeceğim. Orada görüşeceğiz. Sofya'ya gidince Sarafof'a emniyet telkin edersin, hareketinden bir gece evvel de onları bir ziyafete davet eder, yedirir, içirirsin, sonra de her ikişini vurur ve kaçarsın, seni avdetinde yol üzerinde harap bulunan Rilo manastırında bekleyeceğim!..

Her iki saki o gece, planın teferruatı üzerinde hayli konuşmuşlar ve anlaşmışlardı. Çok becerikli ve açıkgöz bir adam olan Panica, emsalsiz bir cesarete, sayanı hayret bir sürati intikale malikti, çok çevikti. En son dakikada Sandanski kendisine ihanet eden maiyetindeki çete reisi Voryanof'un ismini Panica'ya vermişti. Panica onun bulunduğu mıntıkaya kaçtı ve reise Sandanski'den şikâyet ederek onun gazabından korktuğunu ve bu sebeple sığındığını açıkladı. Aradan gecen günler ve haftalar Voryanof üzerinde müspet tesir yaptı. Panica efendisine sadıkane hizmet ediyor, kararlaştırılan plan dairesinde Sandanski'nin hangi mıntıkalarda hangi çeteleri bulunduğunu Voryanof'a haber veriyordu. Nihayet bir gün ikişi bir araya gelmiş ve su suretle anlaşmışlardı:

- Bu herifi temizlemek için Panica, Virhovistlerden yardım görmemiz lazım! Panica parlayan gözlerini dikerek:,

- İyi ama Başkan demişti, sen bizi ateşten kaçarken cehenneme sürüyorsun, Sarafof da ondan aşağı kalır mı? Hem bizim onun adamı olmamızdan dolayı dehşetli intikam alır!..

- Yok sen merak etme. Sarafof ile ben gizlice anlaştım. Yeter ki, Sofya'ya gidebilecek emin bir adam bulmak!..

Fanica'nın heyecandan kalbi ağzına gelmiş, fakat şüphelendirmemek için isteksiz görünmüştü.

- Doğrusu Voryanof Usta demişti, oraya gidecek babayiğidi bulmak güç!

Eski bir komitacı olan Voryanof çok saf bir tavırla, Panica'nın gözlerinin içine bakarak:

- "Bu adam sen niye olmayasın Panica" demişti!

- Ben mi? Allah yazdı ise bozsun, ben Sarafof'un karşısına çıkamam!

- Pekâlâ çıkarsın, benim mektubum, benim tavsiyem tılsım tesiri yapar, haydi gevezeliği bırak!..

Böylece Panica arzu ettiği vazifeyi alarak ve Voryanof ile sarmaş dolaş olarak yola cıkmış, plan mucibince Sandanski'nin mıntıkasından geçerken güya yakalanmış, arkadaşının karşısına çıkarılmış ve yalnız kaldıkları zaman da tüfeğinin kundaklığımda sakladığı mektubu ona vermişti.

Santralistlerin reisi şimdi arzusunun yarısına kavuşmuştu. Bundan sonra ise Panica'nın maharetine bağlı idi. Filhakika komitacı Panica büyük bir cesaretle Sofya yoluna muayyen yollardan geçerek vasıl olmuş ve Sarafof adlı meşhur komitacı ile karsılaşmıştı.

Dostu Voryanof'un mektubu bizzat onun el yazısı idi. Kullandığı kelimeler aralarındaki parolaya ve şifreye uygundu. Panica'dan hiç şüpheye mahal yoktu. Sarafof, muavini Garvanof ile bir müddet yalnız görüştükten sonra Panica'yı huzuruna kabul ederek, düşmanı Sandanski'nin hayatı, yasayışı, maiyetindeki çeteler hakkında çok doğru malumat almıştı. Panica islerine yarayacaktı.

- Peki, dedi, Voryanof benden yalnız bir çetenin hazırlanmasını mı istiyor?

- Evet efendimiz, bir çete, bir miktar para ve silah istiyor. Cevabınızı alır almaz, müsaadenizle yola çıkacağım. Daha fazla

gecikirsem, geçeceğim yol kapanacaktır. Siz bize bu çetenin nerede katılacağını haber vereceksiniz!.. Bir müddet hazırlanmanıza vakit kalacak!..

Sarafof Panica'yı pek beğendi. Ona birçok sualler sordu. Fakat zeki komitacı, soruların hedefini anlıyor, hepsine uygun cevaplar veriyordu. Son gece, Sarafof,

Garvanof Sofya'nın kenar mahallerinden bir evde kafaları tütsüleyerek sabaha karsı kendilerinden ayrılacak komitacı Panica'ya son talimatı vermekte idiler. Zeki komitacı, daha evvelden hizmetçilerden, bu ziyafetin nerede olacağını öğrenmiş, civardaki ahırlardan birine atını oturup teslim etmiş ve sabaha karsı yola çıkacağını da tembih etmişti. İki hizmetçinin hizmet ettiği bu tenha ve küçük evi, Sarafof mahsus seçmişti. Kimsenin dikkatini çekmemek lazımdı.

Panica o gece çok yemek ve ilmekten ziyade karşısındakilere içirmeyi vazife bilmiş, bir ara Sarafof un kadehine de beyaz bir toz dökebilmişti. Saatler ilerliyor, karanlık yerini beyaz bir sabaha terk ediyordu.

Panica bir ara su dökmek üzere odadan çıkmak üzere bulunan Garvanof'u göz önünde tutarak belindeki tabanca ile evvela meşhur Sarafof'u ve neye uğradığını anlayamayıp derhal dönen muavini Garvanof'u da kalbinden yere yıkmıştı.

Uyku sersemi odaya kosan hizmetçiler şaşkın bir halde Panica'ya bakarken o pencereden sokağa atlayarak civardaki ahıra koşmuş ve atına atlayınca doludizgin, bomboş ve tenha Sofya sokaklarından geçerek kırlara ve başkanı Sandanski'nin çizdiği yolu takip ederek, şafak vakti Rilo manastırına ulaşmıştı.

Santralistlerin reisi bu manastırda Panica'yi kucaklarken, bütün Sofya dehşet içinde o sabah ayağa kalkmış, Virhovistlerin reisi Sarafof ile onun muavini Garvanof'un komitacı Panica tarafından küçük bir evde, bir sofra basında tabanca ile vurularak olduğunu haber almıştı.[4]

4 Bu malumat babamla arkadaş olan, Sandanski'nin takibinde bulunan sayın Köprülü Kazım Paşa (Özalp) tarafından o zaman hararetle anlatılmıştı.

İttihat ve Terakki Kulüpleri

İttihat ve Terakki davasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun kudretleri ve zaaflarıyla beraber mütalaa etmek ancak bize birçok hakikatleri öğretecektir.

Avrupa'nın en meşhur müverrihleri ve dikkate değer muharrirleri, 19'uncu asrın ikinci yarısında ve bilhassa 1871'den sonra Osmanlı İmparatorluğu meselelerinin, büyük devletlerin devamlı siyaseti dâhiline girdiğinde ve "Şark Meselesi" adı altında toplanan bir dosya teşkil ettiğinde adeta müttefiktirler. Bu Şark Meselesi dosyasının hiç şüphe yok ki, en mühim fasılları –Makedonya meselesinde- toplanmakta Şark, Garp mücadelesi bu noktada mevcudiyetini hissettirmektedir. Fransız siyasi yazarlarından Rene Pinon, 3 Mayıs 1907'de verdiği bir konferansta aynen söyle demişti:

- "Umumi siyasette Şark Meselesi'nin oynadığı rol, o kadar büyüktür ki, bir asırdan beri Avrupa'da ortaya çıkan her siyasi kombinezonda, her anlaşmada Şark Meselesi önemli bir yer almıştır. Şark Meselesi'nde, Balkanlarda takip edilecek siyasette mutabakata varmak veya hiç değilse bir uzlaşma noktası elde etmek, devamlı bir anlaşmanın zaruri şartını teşkil etmiştir. 1871'den sonra ortaya çıkan –Üçlü Anlaşma- veya -İkili Anlaşma— gibi ifadelerle adlandırılan siyasi kombinezonların menşe ve tekâmülünü Balkanlardaki hadiselerin ışığı altında incelemek lazımdır". Değerli Fransız siyasi yazarının bu düşüncesi bizce fevkalade isabetlidir, Osmanlı İmparatorluğu 19'uncu asırda iki siyasetle karşı karşıya bulunmuştur. Biri bazı Avrupa devletlerinin imparatorluk islerine müdahale siyaseti, diğeri bu zümreye karşı Osmanlı Devleti'nin hudutlarını muhafaza, arazi bütünlüğünü koruma gayreti olarak ikiye ayırmak mümkündür. Müdahale siyasetinin evvela mürevvici

Çarlık Rusyası'na, arazi bütünlüğünü muhafaza gayreti de büyük Britanya İmparatorluğu'na mal edilebilirdi. Fakat Berlin Kongresi'nden sonra, İngiltere'de Rusya ile anlaşmaya temayül daha fazla artmış, bunda da imparatorluğunu ilan eden ve süratle büyük bir müstemlekeci devlet olmak gayretini güden Alman militarizminin rolü büyük olmuştur. İste o zaman hadiseler, İngiltere'yi, bilhassa 19'uncu asrın yarı evvelinde Osmanlı İmparatorluğu hudutlarını koruyan İngiltere'yi, Rusya ile pekâlâ bir taksime doğru sürüklemiş ve kotu bir tesadüf olarak 20'nci asrın ilk yıllarında uzak şarkta Japonlara karşı büyük bir mağlubiyete uğrayan Rus Çarlığı da, İngiltere ile tam bir anlaşmaya varmak zaruretini duymuş ve bu ihtiyaç 1908 Reval Mülakatı'nı doğurmuştur.

İste Osmanlı Devleti'nin mukadder bir paylaşmaya mevzu olacağını anlamış olan Türk münevverleri, bu imparatorluğun en karışık fakat nispeten en serbest bir yerinde, yani Makedonya'da yeni bir ruh, yeni bir gaye etrafında toplanmış ve bir parti meydana getirmişti. Bu partiyi kuranların birçoğunun zabit olması, bu memleketin tarihi tetkik edilince, bütün yeniliklerin ve terakki hamlelerinin ordudan geldiği ve inkılâplarımızda ordunun nasıl mühim rol oynadığını bir defa daha ispat etmiş olmaktadır. Çünkü sivil tahsil medreseden kuvvet alıyordu. Birçok müverrihler, müdahale siyasetinin dinî düşüncelerden ilham aldığını ve eski devirlerin haçlı seferi zihniyetinin bir devamı bulunduğunu yazmakta, Hristiyan olanların, Hristiyan olmayanlar karsısında zaruri olarak birbirlerini tuttuklarını ifade etmektedirler. Hristiyanlık dünyasının bu mefkûresi yanında Fransız İhtilali'ndan sonra yeni bir unsur daha yer almış bulunmaktadır ki, bunu millî ve insani haklar olarak vasıflandırabiliriz. Müdahale siyasetinin en vazıh karakteri, gayrimüslim topluluklarını hürriyetlerine kavuşturmaktadır. Arazi bütünlüğü siyasetine gelince, bunu tarif etmek daha güçtür. Zira bu siyaset hiçbir doktrinden ilham almamıştır. Bunu sadece menfaat olarak vasıflandırmak daha doğru olacaktır. Bu devletlerin gayesi "Osmanlı İmparatorluğu'nu devam ettirelim. Zira bu Avrupa muvazenesi

için zaruridir" fikrinden ibaretti. İşte esaslarını bu suretle izah ettiğimiz iki siyaset, müdahale ve Osmanlı Devleti'nin arazi bütünlüğünü muhafaza taraftarları bir noktada birleşmişlerdi. O da "Islahat Siyaseti" idi. (Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi bu noktayı amirdi.) Osmanlı İmparatorluğu'nda kati bir ıslahata, bilhassa gayrimüslim unsurlara geniş hürriyet ve hak tanıyan ıslahata ihtiyaç vardı. Buna ise Makedonya'dan başlamak lazımdı. Çünkü her türlü anasırın kaynaştığı yer burası idi. Burada Yunanlar, Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar, Arnavutlar, hatta Ulahlar mevcut idi. Avrupa devletlerinin müsamahakâr zihniyeti burada kendini gösterecekti. Fakat Makedonya'da esasen Kont Andraşi Layihası ile derpiş edilen muhtariyetin sonu nereye doğru gitmekti. Bunu bilhassa "vilayat-i selase" denilen Selanik, Üsküp, Manastır'da bulunan Türk münevverleri, zabitleri ve sivilleri çok iyi anlamışlardı. Bu hareket Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi idi. O halde, büyük devletlerin müdahalesinden evvel, bu yolda düşünülen ıslahatı, bizzat Osmanlı İmparatorluğu yapmalı idi. Bunu saltanat, hele bu turlu istibdat idaresi asla yapamazdı. O zamana kadar atılan adımlar, Üçüncü Selim devri ıslahatı, İkinci Mahmut'un cezri hareketleri, nihayet Tanzimat hamlesi, Birinci Meşrutiyet hareketi, faydalı olamamıştı. Yine monarşik zihniyet, yine kitlelerin saraydan idaresi ayakta kalmıştı. Türk münevverleri, meşruti bir saltanat düşünmekte idiler. İste bu düşünce, İttihat ve Terakki'nin kurulmasında mühim bir amil oldu. Diyebiliriz ki, daha ziyade dış tesirler ve millî hisler, İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulmasında bir rol oynamıştır. Bazı yazarlar İttihat ve Terakki'nin ilk nüvesinin İstanbul'da Tıbbiye-i Askeriye'de görüldüğünü iddia ederler. Bizce, bu nokta-i nazar, istibdat idaresine karsı bütün bir Abdülhamit devrinde gerek Askerî Tıbbiye gerek Harbiye-i Şahane ve gerekse Mülkiye mekteplerinde hevesli gençlik arasında görülen kaynaşmadan ve gizlice kurulmuş cemiyetlerden ileri gelse gerektir. Hatta bu yazarlar, cemiyetin Askerî Tıbbiye'deki ilk kurucularının 1889 yılında Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kafkasyalı Mehmet

Reşit ve Hüseyinzade Ali'den ibaret bulunduğunu da söylerler. Biz bu mütalaada değiliz. Bunlar yüksek okullarda o zamanlar Abdülhamit idaresine karsı duyulmuş infialin birer reaksiyonundan ileri gidemez. Hakiki kurucular için zaman daha sonra gelmektedir. Hatta yine bazı yazarların iddiasına göre Cemiyetin Paris'te, Cenevre ve Mısır'da da kurulmuş birer şubesi vardır. Şubeler için yılın 1899 olduğunu ve bunların basında Ahmet Rıza Bey'in. Prens Sebahaddin'in, Bahaeddin Şakir'in, Mahir Said'in ve Samipaşazade Sezai ve Prens Mehmed Ali Fazıl Paşa'ların isimlerinden de bahsedilmektedir. Fakat biz suna kaniiyiz ki, İttihat ve Terakki'nin hakiki bünyesi Makedonya'da kurulmuş, en mühim şahsiyetleri burada ortaya cıkmış, cemiyete hedefini tayin etmek kudreti, burada bulunmuş, İttihat ve Terakki ancak burada mana iktisap etmiştir. Hakiki kurucuları da başta Selanik Posta ve Telgraf Müdürlüğü Tahrirat Başkâtibi Talat Bey (Paşa), Selanik Maarif muhasebecisi muallim Mithat Şükrü, Müşiriyet Yaveri Kazım Nami (el-an hayattadırlar), eski İzmir Valisi Rahmi, Selanik Askerî Rüştiyesi Fransızca muallimi Naki, Selanik Askerî Rüştiyesi Müdürü Bursalı Tahir, Mülazım İsmail Canbolat, Yüzbaşı İsmail Hakkı (Paşa), Hürriyet mücahidi Ömer Naci ve Süleyman Fehmi Bey'lerden mürekkep idi.

O Zamanki İstanbul

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ucunda Yemen isyanları, diğer bir ucunda Arnavutluk hadiseleri ve Makedonya meseleleri müzmin bir hal almış iken ve başta saray olmak üzere Osmanlı devleti bunlarla başa çıkamazken, İstanbul sanki bütün bu meselelerden uzak yabancı bir diyarmış gibi zevk ve sefasında berdevamdı. Abdülhamit'in sarayı, onun etrafını çevirmiş sömürmekte bulunan aristokrat tabakası, anayurdun davalarına bigâne, başka bir âlemde yasıyor, ona her şey hakikatten uzak görünüyordu. Bize o zamanki İstanbul'u babamın maiyetinde bulunan Ödemişli genç ve yakışıklı Mülazım Nazım Bey anlatıyordu. Efrem Çuşka çetesinin İştip'e yaptığı bir baskında vuku bulan müsademede yaralanmış ve askeriye terzisi Bulgar Petrofski'nin genç ve güzel kızı Nadya'nın yardımıyla komitacıların eline düştüğü gece kurtarılarak bizim tarafa kaçırılmıştı. Fakat güzel kız bu kahramanlığının cezasını asılarak ödemişti. İste Mülazım-ı Evvel[5] Nazım Bey yaralı olarak sevk edildiği Selanik Hastanesi'nde bir müddet kalmış. Operatör, Jak Paşa tarafından yapılan ameliyatı müteakip tebdil-i hava alarak İstanbul'a gelmiş ve Beyoğlu'nda bir Rum pansiyonunda kalmıştı. Oradan babama yazdığı mektuplarda Beyoğlu'nu anlata anlata bitiremiyor, sarayın, paşaların içinde yasadığı bu zevk âlemini ballandıra ballandıra bizi de İstanbul'a karşı büyük bir merak ve hatta sevgi beslemeye teşvik eyliyordu. Nazım Bey evvela Beyoğlu'nun tasvirinden başlamıştı.

- Burada, diyordu, Tokatlıyan, Perapalas, Bristol, Kontinental gibi büyük oteller, Bonmarse, Pigmalyon, Salzburg, Karlman gibi büyük mağazalar, kaferuvayal (şimdiki Degustasyo'nun yerinde), Konkordiya, Gamberdos, Lebon, Kristaki, Novotni,

5 Mülazım-ı Evvel: Üsteğmen (E.N.)

Kohot gibi pastane ve birahaneler, Gardenbar, Fransız Tiyatrosu, Odeon Tiyatrosu gibi eğlence yerleri, Kolaro, Zaharyadis, Gömlekçi Starngilos gibi sık dükkânlar var, halk çok sık çok kibar ekserisi ecnebi ve gayrimüslim, diyor. Basında uzun hasır kırmızı fesli, boynunda yüksek yakalı, üstünde kolalı gömlek, ray ye pantolon ve kuyruklu ceket gözünde monokl, elinde beyaz eldiven ve gümüş saplı baston pek çok görülen tatlı su frengi Türkleri anlata anlata bitiremiyordu. Müslüman hanımlar da pek sık imiş. İpek ve modaya uygun çarşafları, yüzlerinin bütün hatlarını belli eden tul peçeleri, uzun beyaz eldivenleri, gayet sık şemsiyeleri ile İstanbul hanımlarının zarafetini ovuyor, onların paytonlar, kupa arabaları içinde, bir hayal resmi geçidi gibi süzülüp gittiklerini soyluyordu.

Babam onun mektuplarını bize okudukça katıla katıla güler,

- Hele şu yaramaza bakın, derdi, "Selanik'te İttihat ve Terakki'ye dâhil olduktan ve sarayı, hükümeti devirmeye yemin ettikten sonra, insan İstanbul'a gider, bu kadar da havai olur mu?" diyerek hepimizi güldürürdü. Nekahet devri uzadıkça bizim genç mülazımın da hovardalığı ilerlemiş, Beyoğlu'nun daha gizli yerlerine sokulmuş, kumarhaneleri ve randevu evleriyle bir de madalyanın ters tarafını seyretmişti. Amma, gizli yerlerde çok kalmadığını, çok defa Lüksemburg bilardo salonunda oynayanları seyrettiğini veya Tokatlıyan'da oturarak gelen gecenle meşgul olduğunu, arada bir de şimdiki Mısır apartmanının altında Hanaki adlı ve Salih Reis'in tuttuğu fakat tezgâhları Pandeli'nin idare eylediği bir birahanede kafayı tütsülediğini de yazıyordu. Babam tecrübeli bir adamdı. Mektuplar geldikçe okuyup okuyup üzülüyor ve ara sıra bize:

- "Allah vere de bu oğlana bir şey olmasa, hayırlısıyla tebdili havasını bitirip yine buraya dönse", diye dua ediyordu. Nitekim babamın tahminleri boşa çıkmamıştı. Zira bir gün Nazım Bey'in bizzat şahidi olduğu bir mesele, sonra bütün Beyoğlu'nun dilinde dolaşmış ve o devirde bunu duymayan, işitmeyen kalmamıştı. Bu tarihte Abdülhamit'in en itimat ettiği adamı, baş hafiyesi Fehim Paşa meşhurdu. Paşa'nın da maiyetinde onun

itimat ve teveccühünü kazanmış birçok silahşorlar vardı. Bunlardan biri de Arif Bey'di. Arif Bey o devrin sayılı fırtınalarından biri idi ve sırtını da Paşa'ya dayadığına göre kimseden korkacak bir tarafı yoktu. Arif Bey mükemmel bir nişancı idi. Her zaman silahlı gezer, herkes ondan korkar, tanıyan, tanımayan onu görünce bir tarafa sıvışmayı canına minnet bilirdi. Arif Bey'in asla şakası yoktu. Onunla münakaşaya tutuşmak, hele ağız kavgasına girişmek tehlikeli idi. Zira tabancasını çeker ve ateş ederse onu tutacak, ondan sual soracak kimse bulunmazdı. Hemen her akşam onu ya Beyoğlu'nda veya Galata'da bulmak mümkündü. Galata da o zamanlar bir âlemdi. Bir suru tahta merdivenle çıkılan balozlar, içinde genç ve yakışıklı delikanlıların hizmet ettiği meyhaneler, güzel kızların yarı çıplak numara yaptığı barlar, bir suru lokanta ve birahaneler sıralanır, daha popüler eğlenmek isteyenler Galata'yı, mirasyedi gibi para harcamak arzu edenleri de Beyoğlu'nu tercih ederlerdi. Arif Bey'e iki taraf da birdi. Vazifesi Saray'ın aleyhindeki hareketleri takip etmek, sağdan soldan haber almak ve bunları Fehim Paşa'ya haber vermek idi. Her gittiği yerde esasen para vermez, onun teveccühünü kazanmak için, onun hemen her arzusuna da boyun eğerlerdi. Fakat Arif Bey'de garip huylar, isafı kolay olmayan arzular da vardı. Hele kafasını dumanladıktan sonra, bu isteklerin ne sonu ne de hududu vardı. Rakı içerdi ve kadehinin sık sık tazelenmesinden hoşlanırdı. Arif Bey, bunu tekrar etmek istemezdi, hizmetinde bulunanların arif olmasını beklerdi. Galata'da ona Usta Yorgi'nin dükkânında Manolaki adında genç ve çok güzel bir Rum garson hizmet ederdi. Esmer renkli, siyah saclı kara gözlü ve tatlı bakışlı bu Rum delikanlısının hizmetinden çok memnun kalan Arif Bey, sırf bu Rum garson için bir şarkı uydurmuştu. Fakat bu türküye Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'nın altında Hanaki Birahanesi'nde Usta Pandeli'nin yanında ona hizmet eden Taki'yi sokmakta da tereddüt etmemişti. Şarkıda Taki'nin ismi "Mavi Taki" idi. Zira Taki sarışın, beyaz ve gözleri deniz mavisi gibi koyu idi. Taki, Arif Bey'in bütün inceliklerini öğrenmişti. Meyhaneden içeri girer girmez

hemen koşar, paltosunu veya pardösüsünü alır, bastonunu kapar, ona yer gösterir, çok tatlı bir dille:

- Buyurun Paşam, bizi çoktandır unuttunuz beyim, diye efendisinin etrafında dört dönerdi. Rakibi olan Manulaki'yi de biliyor, ondan daha ustun hizmet etmek ve Arif Bey'i Galata'dan ayırmak için uğraşıyordu. Fakat muhakkak olan bir taraf varsa o da Arif Bey'in Manolaki'ye daha mütemayil bulunması idi. Çünkü şarkı söyle idi.

- Galata'da Manolaki,

Beyoğlu'nda Mavi Taki,

Doldur, doldur cem rakı,

Bak benim halime canım kul olayım!.

Kadehlerin biri dolar, oburu boşalır. Arif Bey, çok hürmet gördüğü ve içki masasında büyük bir zevk duyduğu Usta Yorgi ile Usta Pandeli'yi ihmal etmesi Manolaki ile Mavi Taki'nin hizmetlerini böylece sıraya kordu. Bol bahşişleri, sarı altınları, çil gümüş mecidiyeleri, tavla pulu gibi masaların üstünde şakırdardı. Arif Bey'in bütün zevklerini iyi bilen meyhaneciler, bazen bir saz heyetine onun çok sevdiği bu şarkıyı da söyletirlerdi:

- Allı yemeni, pullu yemeni, bir bahçeden bir bahçeye salla yemeni! Yemenim turahdır, sevdiğim buralıdır, geçme kapım önünden sevdiğim buralıdır.

İste şarkının burasından Arif Bey elindeki kadehi yere fırlatır, Usta Yorgi ve Pandeli koşarak:

- Aman vire paşam, şimdi zabıta gelir, başımıza is çıkar beyim diye yalvarırlar, o da zabıtaya okkalı bir küfür savurur, tekrar rakı ister ve Manolaki'nin yahut Mavi Taki'nin mütebessim yüzünü görünce de yumuşar, asabiyetinden vazgeçer durulurdu. Ustalar müşterilere:

- Ah vire, bu çocuklar olmasa bu adamı tutmak, kabil değil!... diye inlerlerdi.

İste Mülazım Nazım Bey bu sahneleri çok görmüş fakat bir gece Manolaki'nin hizmet ettiği meyhanede tabancalar, duvarları delik deşik etmişti.

Çerkezlerle Arnavutların Mücadelesi

"Galata'da Manolaki, Beyoğlu'nda Mavi Taki" şarkısını söyleyerek Galata ile Beyoğlu arasında kafa tütsüleyen, Abdülhamit sarayının en gözde adamı Fehim Paşa'nın nişancı silahşoru Arif Bey, yine günlerden bir gün, Galata'da bir müddet oturmuş, esmer delikanlı Manolaki'nin getirdiği kesme billur kadehlerden bir kaç tek attıktan ve önüne serilen ve bir tablo gibi süslü görülen meze sofrasına da pek iltifat etmedikten sonra, doğruca Beyoğlu'na çıkarak usta Pandeli'nin Hanaki adlı birahanesine uğramıştı. Vakit akşamdı. Bir iki kadeh de burada Mavi Taki adlı sarısın Rum garsonunun elinden aldığı rakıyı devirmiş fakat içindeki sıkıntıyı yenemeyerek sokağa fırlamıştı. Akşamları Beyoğlu'nun havagazı fenerleriyle aydınlanan sokaklarından geçerek ve dilber kadınlarını seyrederek yürümekle belki içindeki sıkıntıyı geçireçekti. Bu ümitle Galatasaray karakolunun bulunduğu yere gelmişti.

Köse başında harabe ve ahşap bir bina olan bu karakolun önünde cam bir fenerin içinde yanan havagazı lambası ortalığa Los bir aydınlık saçmakta idi. İste bu sırada her taraftan kaçışan kadınlı erkekli bir kalabalık görmüş ve tam sarhoş bir halde halkı korkutan palabıyıklı, iri yarı, kırmızı yüzlü Arnavut Mustafa Bey'i de tanımıştı Abdülhamit'in muhafızlarından Arnavut Tahir Paşa'nın tüfekçilerinden Mustafa'yı kim tanımazdı. Elindeki parlak ve uzun saplı palayı iki tarafa savuran ve genç kızlara, güzel kadınlara sarkıntılık eden, zil zurna sarhoş Arnavut Mustafa'yı zapt edecek tek bir adam, bir Allah'ın kulu da görünmüyordu. Ne bekçiler, ne vazifeli zabıta memurları zaten saraya mensup ve üstelik Arnavut olan bu adamın yanına yaklaşamıyorlardı. İste Çerkez Arif Bey'in burada kendini göstereceği tutmuş, tabancasını çekerek Mustafa'nın önüne dikilmişti.

Sarhoş da olsa hasmını çok iyi tanıyan ve silahından da korkan Mustafa durmuş, Arif de ona,

- Bana bak, çabuk o palayı ver, yoksa şimdi seni ruhsuz yere sererim demişti.

Beyoğlu'nun içini karıştıran zorlu Arnavut Mustafa'nın, Çerkez Arif Bey'in tabancası önünde süt dokmuş kedi gibi uysal bir şekilde Galatasaray karakolundan içeri girmesi Arif Bey'e büyük bir şöhret katarken, bütün İstanbul Arnavutlarını ve başta Tüfekçi başı Tahir Paşa olmak üzere saray muhafızlarını kızdırmıştı.

- "Mori bu nasıl iştir. Bizim Mustafa o jurnalcinin önünde teslim olmuş inanılmaz vallahi!" diyorlardı da başka bir şey demiyorlardı. Bu şayia git gide kuvvetlenerek o zamanlar saraydaki Çerkezlerle Arnavutları birbirine düşürmüş ve iki taraf da çarpışmak üzere hazırlanmaya başlamışlardı. Nihayet hadise bizzat Padişaha kadar aksetmiş. Abdülhamit derhal Fehim ve Tahir Paşa'ları huzuruna çağırtarak onları barıştırmış, bu suretle işi ört bas etmeye muvaffak olmuştu. İki tarafa verilen hediyeler, maiyetlerindekilere yağan ihsanlar bu işin üstünden bir sünger geçtiği hissini vermişti. Fakat meşhur bir atasözü vardı ve boş değildi; Su uyur, düşman uyumaz! Hakikaten de öyle olmuştu. Aradan bir ay ya geçmiş ya geçmemişti. Çerkez Arif Bey, gittikçe kabına sığamayarak dolaşıyor. Manolakilerle Mavi Takiler de efendilerinin bir dediğini iki etmiyordu. Yine böyle bir akşamdı. Mevsim bahar, ay mayıs, gün salı idi. Arif Bey Beyoğlu'nda kafayı çekmiş ve o hızla Galata'ya inmişti. Usta Yorgi'nin meyhanesine girip bir masaya oturduktan sonra esmer delikanlı da güler yüzü ve kibar tavırlarıyla efendisinin mezelerini sıralamaya ona cevap yetiştirmeye çalışıyordu. Fakat Arif Bey de bu akşam asabi bir hal, asık bir cehre verdi. Manolaki, en iblisane rolleri ile efendisinin keyfini yerine getirmeye çalışıyordu. Tam ona billur kadehten bir rakı sunduğu sırada karşısındaki masadan alaylı bir ses duyulmuştu.

- Hep sana Manolaki, Mavi Taki'ler mi hizmet edecek, bir kadeh de bizden iç Arif Bey!.. Her zaman tetikte duran Arif Bey bu cümleyi söyleyen adamı tanımakta gecikmemiş, Tahir

Paşa'nın tüfekçilerinden Arnavut Mustafa'yı görmesiyle arka cebinden çıkardığı Simith Wesson tabancayı boşaltması da bir olmuştu. Fakat büyük bir şans eseri olacak, kurşunlardan biri Arnavut Mustafa'nın avcı bicimi ceketinin sol cebinde bulunan fakfon tabakayı parçalamış fakat kalbini kurtarmıştı. Amma Abdülhamit'in tüfekçisi de boş değildi. Tabancası içki masasının altında dizi üzerinde ateşe hazırdı. Bu tehlikeyi atlatınca daha iyi daha emin ateş etmiş, meşhur kabadayı Arif Bey'i kanlar içinde yere sermişti. Bu sırada bizim Mülazım-ı Evvel Nazım Bey de oturduğu masadan dehşet içinde ayağa kalkmış, meyhanenin içi bir anda karışmış, Usta Pandeli,

- "Vire ne yaptınız Mustafa Bey, şimdi ne cevap vereceğiz!" diye feryada başlamıştı. Bu sırada havadis yıldırım gibi Beyoğlu'nun bütün sokaklarına dağılmış, meyhanenin önü kalabalıkta tıkanmış, gelen polisler de Arnavut Mustafa'yı tabancasıyla beraber alıp Galata karakoluna götürmüşlerdi. Götürmüşlerdi amma, artık Beyoğlu'nun meşhur kabadayısı,

- "Galata'da Manolaki, Beyoğlu'nda Mavi Taki" şarkısını söyleyemeyecekti. Çünkü isabet kalbine vaki olmuş. Arif Bey'i ölüm öteki dünyaya alıp götürmüştü.

Hadise Sultan Abdülhamit'e aksettiği zaman onu fena halde hiddetlendirmişti.

- Bu ne rezalet, diyordu, adamlarım birbiriyle vuruşuyor! Fakat kurnaz hükümdar, işin basit olmadığını sarayında için için kaynayan bir rekabetin, Çerkez, Arnavut mücadelesinin bu yeni safhasından çok korkmuş bulunuyordu.

Abdülhamit'in siyaseti şu idi: Kendi muhafazasına itina eden bu iki unsuru birbirinden şüphe eder, birbirine itimat etmez hale getirmek ve bundan faydalanmak! Bu da şüphe yok ki, tehlikeli bir oyundu!. Fakat o bu kadarını da elbet arzu etmiyordu. Şimdi ne yapmalı da Çerkezlerle Arnavutların arasını bulmalı idi. Arnavut Mustafa usulen mahkemeye verilmiş, cinayet mahkemesi celseleri tıklım tıklım meraklılarla dolu olarak aylarca devam etmişti. Çok sadık ve mükemmel bir bende

olan Arnavut Mustafa'nın bu Arif Bey yüzünden idamına başta Tüfekçi başı Tahir Paşa muarızdı. Abdülhamit'e sağdan soldan birçok ricalar da vaki olmuş, nihayet heyet-i hâkime üzerinde bu teşebbüslerin tesiri dokunmuştu. Nitekim karar günü adliyenin içi dışı insan almaz bir halde dolu iken heyet-i hâkime meselede bir müdafaa-i nefis zarureti görerek kararını hiç de beklenilmeyen bir şekilde vermişti.

- Tüfekçi Mustafa Efendi beraat etmekte idi.

Cinayet mahkemesini dolduran yüzlerce insan bu hükmü heyecanla dinledikleri sırada bir tabanca sesi, ilamın geri kalan kısmının okunmasına müsaade etmemişti. Zaptiyelerin ortasında mahkeme kararını dinleyen Arnavut Mustafa Efendi üst üste yediği üç kurşunla kanlar içinde yere yığılmış, ortalık karışmış, hâkimler kürsünün arkasına sığınmış, halk çil yavrusu gibi birbirini çiğneyerek koridorlara doğru kaçışmış ve Tüfekçi Mustafa'yı kimin vurduğu bir turlu belli olmamıştı. Fakat o sırada adliye binasına Serasker Dairesi'nden yetişen yardımcı kuvvetler, polis, jandarma ve askerin gayretiyle binayı kordon altına almışlar, içeriden dışarıya, dışarıdan içeriye kimseyi bırakmamışlardı. Cinayet mahkemesinin görüldüğü salona giren zabıta kuvvetleri hâkimler kürsüsünün altında, 13 yaşında zeki bakışlı sarısın bir çocuğu bulmuşlardı elinde henüz soğumamış bir tabanca durmakta idi. Yapılan tahkikat bu çocuğun kim olduğunu meydana çıkarmıştı. Bu Fehim Paşa'nın adamı meşhur Arif Bey'in küçük kardeşi idi. Ağabeyinin katilini dikkatle takip etmiş, bütün mahkemelerde bulunmuş, isin sonunun beraatla biteceğini anlayınca, koskoca adalet manzumesinin veremediği cezayı bizzat vermişti. Arnavut Mustafa'yı öldürmüştü. Ziya adındaki bu çocuk hapishaneye giderken, Abdülhamit de Arif Bey'in ailesini Anadolu'ya sürdürüyordu.

Yunan Çete Reisi Akritas

Makedonya'nın karlı dağlarının eteklerinde sıralanan koy ve kasabalarda bir taraftan Bulgarların kesif propaganda ve geniş teşkilatı, diğer taraftan Rumelilerin gittikçe artan tesirleri ve bunlara karşı Osmanlı Devleti'nin giriştiği baskı hareketleri, Yunanları da harekete getirmiş onların da çeteler kurmasına yol açmıştı. Yunanların korkusu su idi: Şayet bir gün Makedonya sahip değiştirirse çok çalıştıkları için bu güzel bölgenin Bulgar Prensliği'ne, yahut da Sırp Krallığı'na iltihakı mukadder olabilir bundan da Yunanlar çok şey kaybederlerdi. O halde Yunanlar, Bulgarların tevsiklerine, müsamahalarına, giriştikleri propagandaya rağmen Bulgarlarla beraber olmamalı, din ayrılığı bulunan Romenlere de müsait hareket etmemeli, hiç memnun kalmadığı Türklerin idaresinde de yaşamamalı idi. Yunanlara düsen müstakil hareket etmek olmalı idi. Aslen Giritli bir çete reisi olan Akritas, bu sebeple ortaya çıkmış, Tesalya'da kurduğu teşkilatla, Bulgar çeteleriyle çarpışmaya başlamıştı. Yirminci asrın basından Meşrutiyet'in ilanı tarihine takaddüm eden bir yıl önceye kadar Makedonya'daki çetelerin en kuvvetlisi ve en amansız şefi olan meşhur Bulgar Sarafof'a karsı koymayı lüzumlu görmüş olan Akritas bu zorlu hasmı ile ciddi bir surette çarpışmaya mecbur kalmıştı. Sarafof'un bir Bulgar komitacısı olan ve rakibi bulunan Sandanski'nin adamı Panice tarafından 13 Aralık 1907 Sofya'da katli tarihine kadar, Sarafof ve arkadaşlarıyla mücadele etmek Yunan çeteci Akritas'a pek pahalıya mal olmuş, fakat onu Vodina civarında ani olarak bastıran Giritli komitacı, bir gece baskınında üç Bulgar çetesini pusuya düşürerek imha eylemişti, fakat Sarafof ve arkadaşı Garvanof bu baskından kendilerini kurtarmış, Yunan çeteci ile uğraşmaya devam etmişlerdi. Bulgar çeteleri elemanlarını daha ziyade Makedonya'dan

seçiyor, Yunan çetelere ise bilhassa Girit'ten, Midilli, Sisam ve Rodos'tan iltihaklar vuku buluyordu. Adalılar daha zeki, daha kurnaz ve son derece cüretkâr idiler. Her turlu kahpeliği beceriyor, daha erkekçe hareket eden Makedonyalıları, sık sık pusuya düşürüyorlardı. Çeteler arasında bu mücadele devam ederken, Makedonya'nın her tarafında Osmanlı Devleti'nin otoritesi sıfırdı. Komitalar vaziyete hâkimdi. 1895'de Boris Sarafof'un baskına uğrattığı Menlik kasabası tam üç saat çetecilerin elinde kalmıştı. Çok defa komitacıların bulunduğu bina sarılırsa, sırlarını ifşa etmemek için dinamitle binayı havaya uçurarak olumu tercih ettikleri görülmüştü. Bu yangınlardan ve ölenlerin feci manzarasından alınan fotoğraflar ise Fransız mecmualarında Türklerin mezalimi olarak dünyaya tanıtılıyordu. Köyden köye, kasabadan kasabaya gitmek, hele zenginler ve eşraf için son derece tehlikeli idi. Çok defa ileri gelenlerin çocukları, karıları dağlara kaldırılıyor ve bunlar için gayet ağır miktara varan kurtuluş parası isteniyordu. Maaş götüren posta arabalarının çok defa zamanı belli olduğu için dağlarda, vadilerde buna refakat eden memurlar baskına uğruyorlar, bunları korumak için kuvvetli süvari müfrezeleri, piyade taburları tefrik ediliyordu. Pek ender muvaffak olmalarına rağmen maaş zamanları bütün memurlar ve zabitler heyecan içinde bekliyorlardı. Her kasabanın pazar kurulan günlerinde telaş ve heyecan fazla idi. Zira bu kalabalık günlerde hiç bilinmeyen bir yerde patlayan bir bomba birçok kimselerin ölümüne sebep oluyordu; zira bu bombalar Yunan, Bulgar çetecileri tarafından ya bir yumurta sepeti içine veya bir sebzevat küfesine bırakılıyor, patlamasıyla ortalık allak bullak oluyordu. Bu komitacıların bazıları bir koylu kıyafetinde veya satıcı gibi kasabaya giriyor, bir beyi öldürerek kalabalığın içine karışıp kayboluyordu. Casuslar, çok defa askerî birliklerimizin içine bir müteahhit olarak veya esnaftan bir fert olarak giriyordu. Mesela bir askerî terzi, bir berber, ordu müteahhidi çok defa komitacılar hesabına hareket ediyor, zavallı saf ve temiz İstanbullu yahut Batı Anadolulu genç subayları söyleterek her şeyi öğreniyordu. İstanbul'da konaklarda, yalılarda

Bâb-ı Âli ricali, devlet erkânı paşalar, rütbe-i bâlâ eshabı beyler rahat ve huzur içinde padişahın cenah-ı himayesinde yasarken, sarayın muhafızları, tüfekçileri, Çerkez ve Arnavut unsurları, Beyoğlu'nu haraca kesmiş güzel Rum aşifteleri ve yakışıklı Rum delikanlılarıyla eğlenirken, Rumeli kan ağlıyor, Müslüman halk, bir zamanlar fatih babalarının, akıncı atalarının at oynattığı, bas eğdirdiği, diz büktürdüğü bu yerlerde, her gece, her gün, basılmak, asılmak, işkence edilmek korkusuyla uyku uyuyamıyor, işine gidemiyor, her nal sesi, her kopek havlamasından büyük bir endişeye kapılıyor yahut da uzakta birbiriyle kırasıya dövüşen komitacıların silah seslerini dinliyordu. Bu zavallı memleketin hali ne olacaktı? Osmanlı İmparatorluğu bütün ihtişamıyla nerede idi? Niçin bu koy ve kasabaları bu azgın, bu zalim, bu yağmacı, bu dinsiz, imansız, Allah'tan korkmaz. Peygamberden utanmaz çetecilerin eline bırakmıştı Bunu sormak istiyordu ama kim soracaktı? Müfettiş-i Umumi, Selanik'te oturuyor, her tarafta Türk askeri olmasına rağmen hadiselerin bir turlu ardı arkası kesilmiyordu. Onun için Türkler, Yunanlarla Bulgarların çarpıştığını, Giritli Akritas ile Bulgar Sarafof'un çarpıştığını duyunca seviniyor, herkes gayriihtiyarî:

- Cenabı Hakk, bunların cezasını bizzat verecektir diye teselli buluyordu. Fakat yine her Makedonyalı Bulgarlardan daha fazla korkuyordu. Çünkü Sarafof'un kurduğu dâhili teşkilat komitası mükemmel çalışıyor, bilhassa Bulgarlar tarafından çok sevilen Deltehef bu teşkilatı 8 mıntıkaya ayırmıştı. Bunların merkezleri, Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, Drama, Ustrumca, Menlik ve Edirne'den mürekkepti. Teşkilatın karargâhı Sofya'da idi. Bulgarların bu faaliyeti Ulahların da hoşuna gitmemişti. O sırada aslen Makedonyalı olan Ulah Profesör Michaibamu, Türklere, bu kargaşayı düzeltmek isterlerse iki Bulgarı yakalayıp asmaları lazım geldiğini tavsiye etmiş, bunları da Boris Sarafof ve Bulgar Deltcheg diye göstermişti. Fakat Sarafof'un adamları Profesör'ü tabanca kurşunlarıyla bir gün, delik deşik etmişlerdi. Makedonya, Meşrutiyet'e takaddüm eden yıllarda cidden bir kazan gibi kaynıyordu. Ne Bulgarların kendi aralarında tam

bir anlaşma vardı, ne Romenler, Yunanlar, Sırplar aralarında bir neticeye varmış bulunuyordu. Herkes kendi basına hareket ediyor, çeteler ise önlerine gelen koy ve kasabaları soyup soğana çeviriyordu. Hele Arnavutlar, bu hususta hiçbir millet farkı gözetmiyordu. Osmanlı Devleti'nin yeni tensik edilmiş jandarma kuvvetleri, geceleri yarı bellerine kadar girdikleri dereleri, zifiri karanlıkta geçerek, sabah ayazlarında civardan tedarik ettikleri çalı çırpıyı parlatarak ıslak çamaşırlarını kurutmaya çalışarak, çok defa aç ve hatta cephanesiz, bu Rumeli dağlarında eşkıya takibinde bulunuyor, kâh Bulgarların, kâh Yunanların hücumuna uğruyor. Bazen bir Rumen evinde, bazen bir Sırp kasabasında sarılıyor, her pencere arkasında, her kapı ardında, her kayanın yanında, son kurşununa kadar kahramanca dövüşen bu Türk erleri, bu Türk subayları, imparatorluğun can alacak bir mıntıkasında vatanları için hayatlarını feda etmekten zerre kadar tereddüt duymuyordu. Bu meçhul kahramanların maalesef ne bir tarihi şimdiye kadar yazılmış, ne de onlar için bir abide dikilmiştir. Rumeli'nin Türk milletine neye mal olduğunu, ne fedakârlıklar pahasına muhafaza edildiğini ve ne feci bir harpten, Balkan Harbi'nden sonra nasıl elden çıktığını bilmek, her Türk genci için şüphe yok ki bir vatan vazifesidir. İste bu şartlar içinde, bu gayri müsait mıntıkada fakat vatanperver ve kahraman Türk zabitlerinin arasında kurulan ve tam bir milliyet idealiyle hareket eden İttihat ve Terakki Partisi'nin, buralarda nasıl kurulduğunu ve ne maksat takip ettiğini etraflıca anlatmaya çalışacağız

Makedonya Meselesi Nedir?

Balkan yarımadasının dağlarla çevrili, nehirlerle sulanan birtakım dar vadilerde, yeşil yaylalarının sıralanıp gittiği müstesna bölgesine "Makedonya" adı verilir. Burada çeşitli millet, türlü emeller, gizli gayeler kaynaşır. Bilhassa 19'uncu asrın sonlarında bu bölge, bütün Avrupa devletlerini meşgul eden hayati bir mesele haline sokulmuş ve burası için sık sık birtakım tedbirler düşünülmüştür. Fakat büyük devletlerin karşılıklı menfaatleri, türlü rekabet arzuları, Osmanlı Devleti'nin hariçten gelen bu müdahale emellerini bertaraf etmek, muvaffak olamadığı zaman da onları oyalamak gayretleri, nihayet içinden çıkılmaz bir durum yaratmış, sonunda Makedonya meselesi, Birinci Cihan Harbi'ne sebep olan hadiselerden birini teşkil etmiştir.

Makedonya meselesini büyük bir vukufla tetkik eden Belgrad Üniversitesi profesörlerinden Cvijic ve bir Fransız mecmuası olan "Annales de Geographie" (Tome XV, 1906) de şöyle demektedir:

- Makedonya'da, Türk, Yunan, Sırp, Bulgar, Ulah, Arnavut topluluklarının mevcudiyeti meselenin tek taraflı hallini güçleştirmektedir. Türklerin mevcudiyetini 400 ila 600 bin arasında sayarsak, bunlara Arnavutlar gibi diğer bir Müslüman topluluğunu da katarsak, Makedonya davasının hallinde daha büyük müşküllerle karsılaşmış bulunuruz. Diğer taraftan Makedonya Hristiyanlarının çoğu Slav'dır. Biliyorum ki, Yunanlar bu iddiayı kabul etmeyecek, tarihi deliller döküp sayacaklardır. Bu delillerin kıymeti de olsa, toplulukların bugünkü arzu ve emelleri önünde bir ise yaramayacaktır. Bence, Yunanlar, Makedonya'daki toplulukları Yunanlaştırmaya çalışacaklarına, sadece fikrî bakımdan onlara tesir etmeye çalışsalar daha iyi hareket etmiş olacaklardır. Makedonya Slavlarının talepleri ne etnografiktir, ne tarihidir, ne de dinîdir. Makedonya

davası millî bir dava değil içtimai bir gerçektir. Sefalete duşmuş Hristiyan topluluklarının feryadından başka bir şey değildir. Bu kadar felaket ve sefalete duşmuş olan köylüler nasıl olur da etnografik münakasalara girişir de Sırp mı, Yunan mı, yoksa Bulgar mı olduklarını araştırabilirler? Onların bildikleri bir şey vardır. O da Türklerin idaresinden kurtulup keyfî idareye son vermektir."

Profesörün, Makedonya'nın içinde yasadığı realiteye temas eden fikirleri boşa atılamaz. İste bütün bu ihtiyaçlar, bilhassa Hristiyan topluluklar komitalar kurarak bu kurtuluşu temine çalışmışlar bu sebeple de Makedonya'yı bir çeteler ülkesi, bir komitalar diyarı haline sokmuşlardır. Bu komitaların başındakiler için pek çok isim saymak mümkündür. Daha yirminci asrın ilk yıllarından beri Mihailovski ile Zoncef'in temsil ettiği bir grup meşhur komitacı Sarafof'un başkanlık ettiği ve aşırı temayülleri bulunan ikinci grup görülmekte idi. Sarafof arkadaşı Delcif ile daha o zamanlardan beri kurdukları ve "Dâhili Teşkilat"[6] adı verdikleri komitayı harekete getirmiş ve terörist metotlara başvurmuşlardı. İlk ayaklanma mutedil komitanın idare ettiği birinci grup tarafından meydana getirilmiş ve 1902 yılına tesadüf etmişti. Bu Osmanlı Devleti tarafından kolaylıkla bastırılmıştı. Fakat Sarafof ve arkadaşlarının daha pratik ve daha mükemmel bir şekilde idare ettikleri ikinci isyan, daha tehlikeli olmuş ve 1903 yılında görülmüştü. İşte bu ayaklanmada Makedonya baştan başa kana bulanmış, köyler, kasabalar cesetlerle dolmuş, Osmanlı İmparatorluğu bu hareketi bastırmakta epey müşkülat çekmişti.

Önceleri yalnız Bulgar çeteleri görülen Makedonya'da daha sonra Yunan ve Sırplar da faaliyete geçmişler, Bulgarların bütün gayretine rağmen Yunanlar, onlarla beraber çalışmayı reddetmişlerdi. Bu karışık vaziyete Avrupa'nın müdahalesinden başka çare görülmemiş, 20'nci kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutlarının tamamiyetini muhafazaya gayret etmiş olan İngiltere'yi,

6 Dâhili Makedonya İhtilal Teşkilatı (E.N.)

bundan böyle İmparatorluğu parçalamaya sevk etmiş. Çarlık Rusyası ise 18'inci ve 19'uncu asırlardaki siyasetine aksi bir istikamet vererek, bu defa Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına mani olmaya kalkmıştı. Maalesef Abdülhamit ricali bu tahavvülü görememişler, belledikleri eski skolâstik siyasetten ayrılmamışlardır. Avrupa'nın Makedonya islerine müdahale hakkını Berlin Kongresi'nin meşhur 23'uncu maddesi bahsetmekte idi. Hakkıyla tatbik edilebilse idi, 23'uncu madde, bu bölgede eşitliği, hürriyeti sağlamakta idi. Eğer Makedonya'daki ıslahat hareketlerine bakmak lazım gelirse. Burada üç safha göze çarpmaktadır:

Birinci safha, 1897 Anlaşması'yla Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası, Makedonya'da ıslahat yapılmasını, Osmanlı Devleti'ne tavsiye etmişlerdi. Fakat bu tavsiye Bâb-ı Âli'den herhangi bir teminat istemeye kadar gitmemişti. Fakat Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin günün birinde daha kati bir tavırla ve belki de daha sert bir şekilde bu ıslahat üzerinde duracağını anlayarak onlar istemeden evvel, kendi birtakım müsaadekârlıklarda bulunmayı duşunmuş ve hemen harekete geçmişti. 1902'de Abdülhamit bir ıslahat programı hazırlanmasını irade etmiş ve bu programın tatbiki için üç Rumeli vilayet-i umumi müfettişliği kurulmuştu. Bu umumi müfettişliğe de daha sonra Hüseyin Hilmi Paşa getirilmişti. Midilli'de doğmuş ve büyük vatanperver Namık Kemal'in yanında yetişmiş birçok güzide memuriyetlerden sonra bu vazifeye gelen Hüseyin Hilmi Paşa, Yunan kurnazlığı ile Türk enerjisini sahsında birleştirmiş olarak Avrupalılarca vasıflandırılmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa yerli halk ile işini kontrole gelmiş bulunan ecnebi memurlar arasındaki ihtilafı halletmiş ve isi bir müddet sulh ve sükûn içinde idare etmiş. Bu sırada Avrupa devletlerinin mümessili bulunan Kont Lamsdorff Sofya ve Belgrad'ı ziyaret ederek Bulgar ve Sırp devlet ricaliyle görüşüyor, sonra Viyana'ya dönerek Makedonya'da tatbiki düşünülen bir ıslahat programını hazırlıyordu. Sultan Abdülhamit de 21 Şubat 1903'de bu programı kabul ederek tatbikini emretmişti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü bu program,

Türk planının hemen hemen aynı idi. Yalnız yine de sunu tekrar etmek lazım idi ki, meşhur 23'ncü madde aynen tatbik edilemiyordu. Devletler hüsnüniyet gösteriyor, hatta Bulgaristan, komitacıların çıkardığı iğticası bizzat bastırıyordu. Her şey insanları ümide otururken, iste Sarafof taraftarlarının ayaklanması bu tarihe tesadüf etmiş, beslenen bütün iyi niyetleri döktüğü kanlarla beraber alıp götürmüştü. Bu hadiseler üzerine o yılın son baharında 1903 senesi 3 Ekim'de Avusturya'nın Murzsteg şehrinde Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef ile Rus Carı II. Nikola buluşarak Makedonya meselesini gözden geçirmişlerdi. Ve burada bir program üzerinde mutabakata varmışlardı. Makedonya'da iki turlu kontrol teşkilatı olacaktı. Biri sivil memurlar diğeri jandarma teşkilatı ile başarılacaktı. Sivil memurların başında biri Rus diğeri Avusturyalı olan iki komiser bulunacak. Osmanlı Devleti'nin umumi müfettişini bir gölge gibi takip edeceklerdi. Yerli halkın taleplerini dinleyecekler ve birtakım tavsiyelerde bulunabileceklerdi. İşte böylece Makedonya meselesinin ikinci safhası da 1903 sonbaharında başlamış bulunuyordu.

Avrupa devletleri bilhassa çok kifayetsiz ve pek köhne olan jandarma teşkilatımızın ıslahını ısrarla istemişler ve Bâb-ı Âli de zararsız bir devlet olan ve jandarma teşkilatı mükemmel bulunan İtalya'dan Corcu Paşa'yı[7] getirtmiş ve maiyetine 6 büyük devletin yüksek rütbeli 6 jandarma subayı verilmişti. Bu teşkilatın merkezi Selanik kabul edildi ve söyle bir taksime tabi tutuldu. Yüksek rütbeli Fransız jandarma subayının bölgesi Serez, İngiliz zabitinin mıntıkası Drama, Avusturyalı jandarma subayları Üsküp'e, İtalyan jandarma subayları da Manastır'a ayrıldı. Almanlar bu teşkilata subay göndermeyi reddetmiş ve bu hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nun iç islerine müdahale saymıştı. Daha o zamandan Türk zabitlerinde Almanlara karsı bir hayranlık ve sevgi başlamıştır. Bunun İttihat ve Terakki elemanları için de büyük rol oynayacağına şimdiden işaret etmek isteriz. Osmanlı Devleti bu subayların teknik isler ve talim ve terbiye

7 De Georgies (E.N.)

ile meşgul olacağını zannederken bir de baktılar ki, bunlar mahalli asayişe burunlarını sokmakta ve devletin işlerine müdahale etmekte idiler. Hatta Fransız Binbaşısı Verandm teknik meselelerde Corcu Paşa'ya bağlı olduğunu, fakat Makedonya'nın asayiş ve emniyeti için Fransa hükümetinden emir alacağını söylemişti. Bâb-ı Âli'yi büsbütün hiddetlendirmişti. Fakat 1904 karışıklıkları da bu ıslahatın kâfi olmadığını göstermiş ve nihayet Rus ve Avusturyalıların kotu niyetleri ise İngiltere'yi ve Fransa'yı karıştırmış. Üçüncü safha başlamıştı.

Bu safha 1905 senesi 17 Ocak'ta baslar, bu iki devlet, mali sahada ıslahat derpiş eden bir nota vermişler ve birtakım mütehassıslar göndermişlerdir. Osmanlı Bankası'nı bir devlet gibi, iç islerimize karıştıran bu üçüncü safha da her turlu iyi niyetten uzaktı. Velhasıl Makedonya meselesi, Meşrutiyet'in ilanına kadar şurup gitmiş ve kangren olmuş bir yaradan başka bir şey değildi.

Manastır'da Atılan Kurşunlar

İkinci Meşrutiyet'in müjdesini hiç şüphe yok ki, Manastır'da atılan tabanca sesleri bütün dünyaya ilan etmiştir. Abdülhamit'in sahsına bağlılığı ile şöhret yapmış bulunan Arnavut Ferik Şemsi Paşa, dağa çıktıklarını haber aldığı Niyazi ve Enver Bey'lerin ya ölüsünü ya da dirisini Padişaha göndereceğini vaat ile ise başlamış ve 8 Temmuz 1908 Çarşamba günü daha sabahtan Manastır telgrafhanesinin üst katında makine basında zat-ı şahane ile karşı karşıya kalmıştı. Ferik Semsi Paşa'nın padişaha vaat ettiği su idi:

- Zat-ı fahametpenahilerine sunu katiyetle arz ederim ki, bir süvari alayıyla takiplerine bizzat çıkaçağım bu asiler, ya hayyen veya meyyiten istical edilerek cezay-ı sezalarını er ve geç bulacaklardır Efendimiz!.. Sultan Abdülhamit, en sadık adamının bu tatminkâr vaatlerinden biraz ferahlayarak Yıldız Sarayı'ndaki hususi telgraf dairesinden ayrılmış fakat bir saat sonra da bu ise yarar adamının İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu genç bir mülazım-ı evvel tarafından bes kurşunla faytonunun içine kanları akarak yığıldığı haberini de almıştı. Bu haber, Kızıl Sultan'ı dehşet içinde bırakmış, etrafındakilere korkulu gözlerle bakarak:

- "Desenize ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti korkulacak bir ocak imiş!", diye de izhar-ı hayret eylemişti. Evet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, idealist unsurları, her fedakârlığı göze alan mensupları ile cidden korkulacak bir teşekküldü. Henüz yirmi dördünde bulunan genç bir mülazım, o da gözü bağlı girdiği, bir elini tabanca diğer elini Kur'an-ı Kerim üstüne koyarak yemin eylediği, ölünceye kadar hizmete amade bulunduğu bu cemiyetin bir ferdi sıfatıyla uhdesine düşen bu vazifeyi yerine getirmişti. Çünkü cemiyetin ileri gelenleri, başlarına geleceği çok iyi tahmin etmişlerdi. Ferik Şemsi Paşa'nın hiç sakası yoktu ve

Padişaha bağlılığından da kimsenin zerrece şüphesi olmamalıydı. Bir alay süvari ile çevireceği Resne dağlarında bir avuç taraftarı ile ne Niyazi Bey'in, ne de daha ileride Enver Bey'in fazla mukavemete mecali olabilirdi. Bunlar ya sonuna kadar dövüşerek ve vurularak ölecekler, yahut da ister istemez teslim olacaklardı. Hürriyet hareketi daha doğmadan böylece boğulmuş olacaktı. O halde Selanik merkezi ve Manastır şubesi bu tenkil hareketine karsı bigâne kalamazdı. Derhal Mülazım-ı Evvel Atıf Bey (Atıf Kamcıl - Atatürk devrinin Büyük Millet Meclisi azası) kararını vermiş, bu şerefli vazifeyi üzerine almıştı. Daha bir gün evvel Manastır'da o geceyi heyecanla geçiren Atıf Bey, Prevezeli Ahmet Talat Bey adında bir Cemiyet mensubundan tedarik ettiği Parabellum toplu tabanca ile yedi el ateş edebilir ve bunlardan bir kaçını mutlaka Şemsi Paşa'ya isabet ettirebilirdi. Kaldı ki, Atıf Bey mükemmel bir nişancı idi. 8 Temmuz sabahı o da heyecanlı idi. Bir alay Boşnak ve Arnavut süvari askerinin ortasında bineceği faytonun önünde veya içinde Paşa'yı vurmak her kula nasip olacak şey değildi. Cesaret, soğukkanlılık ve kuvvetli bir azme ihtiyaç vardı. Fakat Atıf Bey'de de bütün bu vasıflar fazlasıyla mevcuttu. O sabah Manastır'ın postane meydanı, iğne atılsa yere düşmez kabilinden bir kalabalıkta dolmuş tasmış, kişneyen süvari atları, bir an evvel hareket etmek için adeta sabırsızlanmışlardı. Dizginler ellerinde, sırtlarında martinleri hazır bir vaziyette duran palabıyıklı, levent endamlı süvari askerleri de postane önünde duran faytona paşanın binmesini bekliyorlardı. Vakit kuşluğa yakındı. Paşa biraz sonra gözükmüş, süvari borazanları evvela hazır ol emrini vermiş sonra da ata binmeleri kumandası duyulmuştu. Orta boylu, kırmızı yüzlü sarısın ve yüzü matruş olan Semsi Paşa, sert bakışlı, asker tavırlı bir kimse idi. Göğsü kordon ve nişanlarla süslü, elleri beyaz eldivenli, belinde sırma kemeri ve parlak kılıcı, basındaki astragan siyah kalpağı ile esasen heybetli idi. İşte tam bu sırada bir tabanca sesi, kalabalığın arasından Paşa'ya pek yakından tevcih edilmiş bir namlu, ateş ve alev saçarak gürlemiş, halk karışmış, jandarma ve polis kordonu kopmuş, süvari askeri

martinlerini indirerek evvela birkaç el havaya boşaltmış, sonra da halka silahları çevirmişti. Paşa üst üste yediği beş kurşunla kanlar içinde faytonun önüne yığılmış genç bir sivilin kalabalığın arasından sıyrılıp kaçtığı görülmüştü. Askerler bağırılıyor.

-"Tutun, vurun, yakalayın!" sesleriyle ortalığı çınlatıyorlardı.

Kaçanı kovalayanlar da vardı. Fakat halkın içinde gizlenmiş bulunan İttihat ve Terakki adamları soranlara

- Şuradan geçti, şu köşeyi dondu, o tarafa gitti!

Gibi şaşırtıcı sözler soyluyor, bambaşka istikametler tavsiye ediyordu.

Polis ve jandarmanın devamlı araştırmalarına rağmen Manastır kumandanının katili bir turlu bulunamıyordu. Hakikatte Mülazım-ı Evvel Atıf Bey, böğrüne yediği bir kurşunla fazla olarak yaralanmıştı da! Fakat bu kargaşalıkta, Arnavut askerlerinin havaya boşalttıkları silah sesleri ve halkın panik yaparak önüne gelen sokağa kaçıştığı sırada, meşhur Drahor Köprüsü'nü gecen Atıf Bey dar sokaklara saparak ve elini yarasına bastırarak ortadan kaybolmuş, tesadüfen bir ayakkabıcı dükkânına girmiş, içerde çalışan usta ile çırağına eğilip:

- "Ayağımı sıkan su ayakkabıya bakınız!" diyerek onları yere bakmaya teşvik etmiş ve iste bu sırada arka cebinden çıkardığı mahut fakat şimdi tamamen bos olan tabancayı onlara çevirerek:

- "Kıpırdamayın ha!.. Her ikinizi şimdi yere sererim... Küçük sen kalk kepenkleri indir!" Çırak verilen emri aynen yerine getirmiş, mum yakarak oturan bu üç kişiyi kimse fark edememişti. Saatler geçip de kalabalık dağılınca, herkes evlerine kapanınca ve el ayak kesilince, Mülazım-ı Evvel Atıf Bey yine boş tabancasının namlusunu çevirerek kepenkleri kendisi için kaldırtıp, tekrar indirmiş, dükkânı terk etmeden evvel usta ile çırağına da:

- "Şayet arkamdan çıkar, sağa, sola seslenmeye kalkarsanız, kopek leşi gibi kendinizi kaldırım üstünde bulursunuz!" demişti. Usta, çırak için susmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Atıf Bey, havanın karardığı ve gecenin başladığı bir sırada, çok ihtiyatlı ve

son derece dikkatli bir yürüyüşle bir iki sokak ötede cemiyetin mensuplarından zabit arkadaşı, Mahmut Bey'in evine (merhum Siirt mebusu ve Atatürk'ün yaveri) iltica etmiş, geceyi orada geçirmiş, yarası pansuman edilmiş ve ertesi günü teşkilatın adamları bu cesur zabiti tehlikeli bir mıntıka olan Manastır'dan kıyafet tebdili ile Selanik'e kaçırmışlardır. Ferik Şemsi Paşa gibi cesur ve sadık bir adamını kaybeden Yıldız, her turlu şiddetli inzibati tedbirleri almış olmasına rağmen, bir müddet sonra 21 Temmuz 1908'de hürriyeti ilandan baksa yapacak tek şey bulunmadığına kanaat getirmişti. Bütün dünya anlamıştı ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti şayet bir şeye karar vermişse o mutlaka olacaktı. Bunda kimsenin şüphesi olmamak lazım geliyordu.

İkinci Meşrutiyet'ten Evvel Selanik

İkinci Meşrutiyet'in ilanından biraz evvel Selanik, Osmanlı İmparatorluğunun en gözde, halkı en fazla uyanık, şehir hayatı bir Avrupa beldesinden hiç de geri kalmayan mühim bir merkezi idi; Karaburun'dan bütün sahili takip edip giden körfez bir taraftan göl gibi durgün bir su sahili meydana getirirken, uzakta bugünkü Yunanistan'ın en yüksek tepesini teşkil eden meşhur Olympos Dağı'nın dik yamaçlarını, karlı zirvesini de bu siluete ilave ederek emsalsiz bir tablo vücuda getirmektedir. Esasen şehir, daha alçak birtakım tepelerin yamacında yukarıdan aşağıya doğru inen dik sokaklarla ve bunları ufki olarak kateden caddelerle kendini göstermektedir; iki ufki caddeden birinin üzerinde hükümet konağı diğerinde Hamza Bey Camii bulunur; dik sokakların hepsi denize ulaşır. Ufki caddelerin vardığı Vardar Kapısı, geniş bir meydana açılır. Bu geniş meydan büyük kahveler, gazinolarla çevrilmiştir. Yaz günleri, güneşin bir yanardağ gibi devrilip parçalandığı ufukta deniz üzerinde bıraktığı gül rengi kırmızılığı, denizin morluğu ve göğün pembeliği ile karıştırmak mümkündür. Havagazı lambalarının, iri lükslerin aydınlattığı bu geniş meydanda kaldırımlar üstüne bırakılmış hasır iskemle ve masaların arasında dolaşan genç ve açık göz garsonların çeşitli, ahenklerle haykırıp seslendikleri, kahve, cay, limonata ve nargile ısmarlamalarını uzaktan seyretmek bile bu manzaraya müstesna bir tatlılık bahseder. Masalarda üstü başı temiz beylerin, genç zabitlerin neşeli konumsalar, arada sırada savurdukları kahkahalar, mesut bir milletin, kendine güvenen bir kalabalığın iyi yaşayışına delalet eden en büyük teminatı yabancının gözleri önüne sermiş bulunur. Her kahvenin büfesi gayet geniş, son derece temizdir vitrinlerinde yüz, yüz elli bardak durur; nargilelerin ateşlerine marpuçlarına,

ağızlıklarına hususi bir itina gösterilir; diğer taraftan caddeden gelip geçenlerin seyrine de doyum olmaz; genç ve güzel kadınlar, ecnebiler, genç mektepliler, bitip tükenmeyen gezintilere cıkmış gibidirler; Hamza Bey Caddesi'ne yakın ve kapalı çarşının bulunduğu Sabri Paşa Caddesi de üstü kapalı ahşap dükkânlarıyla bir kısım halkı kendine çeker; burada kıymetli kumaşlar, mücevherat satıcıları, mutena giyim eşyası teshir edilmektedir. Güneş batmadan evvel açılmış olan ve masaları gölgeleyen bahçe şemsiyelerinin rengarenk manzarası, yoldan geçenleri imrendirecek kadar güzeldir. Bugünkü Selanik Üniversitesi ki, vaktiyle Selanik İdadisi idi, Beyaz Kule'ye kadar uzanan bu geniş caddeye devrin padişahı Sultan Abdülhamit'in adı verilmişti. Hepsi mermer cepheli ve aynı irtifada son derece güzel, estetiğe uygun konsolosluk binaları, ticarethanelerin, yüzlerinde roliyef kabartmalar, armalar ve kapılarının önünde heykeller sıralanmış o devrin mimarisine uygun binalar uzanıp gider; Beyaz Kule ile Sabri Paşa Caddesi'nin kavşak noktasında Olimpos Gazinosu'nun onu, harikulade güzel bir rıhtım ile denize varır. Bu muhteşem binaların altında sayısız gazinolar, sinemalar, kafeşantanlar, barlar sıralanmaktadır. Masalara oturanlar bir taraftan denizi, güneşin muhteşem gurubunu, diğer taraftan da caddeden bir aşağı bir yukarı gruplar halinde gezinen genç mekteplileri, aileleriyle beraber aksam seyranına cıkmış genç kızları ve güzel sık hanımları seyrederlerdi. Olimpos Gazinosu'nun biraz gerisinde Yonyo adını taşıyan gazinoya genç İttihat ve Terakki'ci zabitan müdavimdi. Burada parlak çizmeleri, ütülü kilit pantolonları, güzel üniformaları ile beyaz eldivenleri, baslarında kalpak olan süvari subayları ile baslarında kırmızı fes, küçük püskül ve ayaklarında uzun pantolonları ile piyade zabitleri gelir, kahve içer, sigara tellendirir yahut nargile hüpürdetirlerdi. Daha geride sivillerin daha fazla devam ettiği, bazı hafiyelerin de yer aldığı Kristal gazinosu da buradan görülürdü. Bu gazinonun üstünde Selanik Kulübü vardı ki, orada daha ziyade gayrimüslim unsurlar göze çarpar, şehrin ileri gelen Musevi ve Rum tüccarları burada yemek yer, içer ve kumar

oynarlardı. Bu gazinonun ışıkları geç vakitlere kadar her taraftan görülürdü Yonyo gazinosunun içinde camekânlı ayrı bir bölme vardı ki, zabitan burada toplanırdı. Babamla kaç defa burada oturmuş ve oraya gelen zabitlerle onun konuşmasına sahih olmuştum. Bir defasında bir erkân-ı harp zabitini göstermişti.

- Bu, demişti, Erkân-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal Bey'dir. İyi bir zabittir. Çok sık gezen bu subayın saçları altın sarısı, gözleri gök mavisi idi. Çok tesirli bakışları vardı. Fakat buraya kimler gelmezdi ki, sivri ve uçları kalkık bıyıkları ile orta boylu çok yakışıklı genç bir zabit Enver Bey, sivil ve babacan bir adam Talat Bey, Doktor Nazım, İktisat hocası Cavit Bey, Mustafa Necip, yine asker olan İsmail Canbolat, Yenibahçeli Şükrü Bey, Serez Maarif Müdürü Şükrü Bey (maslup) hepsi bu Yonyo'da toplanırlar, gülerler, eğlenirlerdi.

Bu gazinolarda her nevi içki vardı, zabitanın hoşuna giden kristal kadehlerle sunulan Nahmiyaz rakısı, kalın dublelerle ikram olunan bira var idi; fakat diğerleri daha başka şeyler de içerlerdi. Bu gazinolarda kibar kadınlar da vardı, fakat ekserisi ecnebi ve gayrimüslimdi.

Mamafih şehrin ikinci planda gelen yerleri de mevcuttu. Kemeraltı denilen mahal, Hamza Bey Caddesi'ne yakındı, burada her nevi komitacılar, külhanbeyleri toplanır, aralarında eğlenirlerdi. Bu delikanlıların fesleri vişne çürüğü kırmızısı, püsküllleri uzun ve baskı yaptığı yerlerde çöküktü. Bu gençler uzun boylu ve pek afili idi. Bu gazinolarda çalışan garsonlardan, tezgâhta içki ve meze verenlerden hiçbiri Türk değildi. Türk hiçbir zaman gazinoculuk, meyhanecilik, garsonluk yapmazdı. Türk dünyaya emretmeye, hükmetmeye, içip, caka yapmaya gelmişti. Böyle adi işlere asla tenezzül etmez ve içtiği, yediği şeyin parasını bol bahşişiyle verir, çıkar giderdi. Olimpos'la Beyaz Kule arasındaki caddede troylebus gibi bir uzun direk ve küçük bir makara ile elektrik telinden cereyan alarak isleyen tramvaylar, bonmarşe vitrinlerine konmuş oyuncaklar gibi, bu büyük caddede bir taraftan diğer tarafa süratle gidip gelirdi. Beyaz Kule'nin muhteşem şeref direğinde ise ay yıldızlı Türk bayrağı tıpkı bir

zamanlar bütün Balkanların kalelerinde dalgalanan emsali gibi, batıdan esen rüzgârların önünde, süvarisini beğenmiş asil bir at gibi şahlanır dururdu. Almanya içerlerine at sürmüş Türk akıncılarının ruhu, elbet o dalgalandıkla mezarlarında rahat ederdi. Ramazanlarda, Hamza Bey Caddesi'nin iki tarafındaki kahve ve gazinolarda hayal perdeleri kurulur, karagöz oynatılırdı. Devrin meşhur sanatkârları, bu perdenin arkasından İstanbul'un saray ve konaklarında gecen turlu maceraları anlata anlata bitiremezler, harem ağalarını, saray adamlarını, İstanbul efendilerini, yüksek sosyeteye mensup kadınların çeşitli aşifteliğini hikâye ederler ve bir suru taklitlerle sarayların, sultanların, vezirlerin hayatını bize öğretmeye çalışırlardı. Selanik'in bu sigara dumanından buğulanmış havasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ibret dolu payitahtı, bütün gizli köseleri ve meşhur simaları ile önümüzde geçit resmi yapar ve bir perdede, bütün imparatorluk bir tablo gibi meraklılara gösterilirdi. Katıla katıla güldüğümüzü hatırlarım. Meğer boşuna dememişler,

- Güleriz ağlanacak halimize!

İttihat ve Terakki'ye Nasıl Girilirdi?

Sultan Abdülhamit'in müstebit idaresine karşı için için kaynayan İstanbul'un yüksek mekteplerindeki gençlik arasında ilk aşinalarını bulmuş olmakla beraber, hakiki cehresini ve samimi maksadını Selanik'te kurulmuş olan şubesinde göstermiş olan İttihat ve Terakki, şu kadro ile tarihin karşısına çıkmakta idi:

Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Tahir, Vilayet-i Selase Posta Telgraf Başkâtibi Talat, Selanik'te Müşirlik Yaveri Kazım Nami, Selanik Askerî Rüştiyesi Fransızca Muallimi Naki, Mithat Şükrü (kâtibi-i mesul), Rahmi (İzmir valisi). Hakkı Süha (Bursalı), Mücahit Ömer Naci, İsmail Canbolat (maslup), Edip Servet. Bu, on arkadaş 1906 senesi Temmuzu'nun 22'nci Cuma günü öğleden sonra, İsmail Canbolat'ın Selanik'te yalılar semtinde Baron Hirsch Hastanesi yakınındaki evinde içtima etmiş fakat metaakip toplantıların selameti bakımından Mithat Şükrü'nün Yalılardaki evinin selamlığında yapılmasına karar vermiş ve öylece hareket etmişlerdi. Cemiyetin ilk adı "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" idi. Fakat bu on arkadaş, her gece yahut gün aşırı hep aynı evde toplanmanın dikkati çekeceğini düşünerek aralarından üç kişiyi "Heyet-i Aliye" adı altında bir komite teşkiline memur etmiş ve bu heyet, Talat Bey (Paşa), İsmail Canbolat ve Rahmi Bey'lerden terekküp etmişti. Bu heyetin gayesi su suretle hulasa edilebilirdi:

Abdülhamit idaresini devirmek, memlekete şamil geniş bir hürriyet ilanını başarmak, halkın hâkimiyetine dayanan meşruti idareyi tesis ve Meclis-i Mebusan'ın murakabesini temin eylemek, vatandaşlara hukuk-u beşer beyannamesinin sağladığı hakları bahsetmek, hâkimiyetin hükümdarla millet arasında müsavi bir şekilde tasarrufunu tahakkuk ettirmekti. Bu neticenin istihsaline kadar mücadele edilecek ve Cemiyet'e genç,

münevver, idealist vatandaşlar alınacaktı. Hepsi bu gayenin istihsali için ölümü göze almışlar ve namusları üzerine yemin etmişlerdi. Bu günlerde faaliyet azami bir şekil almış, üçer kişilik gruplar halinde cemiyete yeni azalar kaydedilmeye başlanmıştı. 1906 senesi Eylülü'nde, başında sarık ve Hoca Mehmet Efendi adıyla Paris'ten kalkıp Selanik'e gelen Doktor Nazım Bey (maslup), çoktandır Paris'te faaliyette bulunan ve birçok münevverlerin dâhil bulunduğu "İttihat ve Terakki" adındaki cemiyetin ismine uyularak bu Selanik'te kurulan cemiyetin de aynı adı almasını istemiş ve arzusu kabul olunarak "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adını, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şekline kalbetmişti.

O zamana kadar Heyet-i Aliye ismi verilen üç kişilik komiteye, bundan böyle "Heyet-i Merkeziye" denilmiş ve kısa zamanda birçok arkadaşlar cemiyete kaydedilmişti ki, bunların içinde Erkân-ı Harp Binbaşısı Enver Bey'e Üsküp'ten gelen Necip Draga ve Ohrili Eyüp Sabri bilhassa zikredilmeye değer ehemmiyette idiler. Gelenler merasimle cemiyete kaydolunuyor, sonra da tahlif edilerek ellerine bir mühür verilip gittikleri yerde cemiyetin bir şubesini kurmalarına müsaade olunuyordu. İttihat ve Terakki cemiyetine dâhil olmanın şartları ve merasimi söyle idi: Cemiyete girecek kimselerin daha ziyade genç, enerjik, iyi ahlak sahibi, metin seciyeli, fedakâr ve her turlu feragati göze alacak karakterde olmasına ehemmiyet veriliyor. Bu meziyetleri sahsında toplamış kimseye yemin edeceği gece, bulunacağı mahal ve saat bildiriliyordu. Partiye dâhil olacak namzedi takdim eden kimse, cemiyetin tanınmış bir azası olmakla mükellefti. Bu arkadaş delaletini yapacağı kimseyi aralarında kararlaştırdıkları işaretle bulup oturuyor, tenha bir yerde gözünü bağlıyor, sonra da zikzak bir yürüyüşle götürülmesi lazım gelen evin kapısına ulaştırıyordu. Burada kılavuzluğu yapan parti mensubu yaklaştığı kapıya muayyen bir işaretle vuruyor ve hafifçe, "Muin" ve biraz sonra da üç defa "Hilal" diye sesleniyordu.

İçerdekiler de aynı şekilde mukabele ettikten sonra kapı acılıyor ve haneye giriliyordu. Namzedi tavsiye eden kimse arkadaşına söyle soruyordu:

- İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmekte hala ısrar ediyor musun?

- Evet ediyorum!., deyince gözündeki bağı çözüyor ve onu elinden tutarak oldukça loş bir odaya sokuyordu. Burada tekrar gözleri bağlanan namzet ikinci bir odaya götürülerek bir masanın önüne getiriliyor ve gözü bağlı olduğu halde bir sandalyeye oturtuluyordu. Bu masanın gerisinde kırmızı cübbe giymiş gözlerinde siyah maske bulunan üç adamın karsısına cıkmış oluyordu. Bunlardan ortadaki kendisine su suretle hitabe diyordu:

- Arkadaş, cemiyetimize dâhil olmak arzusunu göstermişsin, arkadaşımız seni tezkiye etmiştir, biz de kabul ettik, yalnız sana tekrar soracağız, Cemiyete girmekte ısrar ediyor musun?

- Evet, ısrar ediyorum!., deyince o zaman şöyle bir hitaba maruz kalıyordu:

- Arkadaş, sağında Kur'an-ı Azimüşşan, solunda bir tabanca var. Ayağa kalkarak sağ elini Kitabullah üzerine, sol elini silah üzerine koy, sana tekrarlayacağımız yemini, kelime, kelime telaffuz et. Sonra gözlerindeki perdeyi indirecek ve seni aramıza almış bulunacağız! İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmak arzusunu duyan namzet, bu suretle hareket ettikten sonra delili tarafından gözleri açılarak, yarı karanlık, yarı aydınlık bu odada, kırmızı cübbeleri ve siyah maskeleri ile karşısında üç kişiyi görüyor fakat birini tanımadan odadan, sonra da evden çıkıyordu. Evi terk etmeden evvel kendisine şayet bu cemiyete ihanet ederse sonunun ölüm ile biteceği de bildiriliyordu. Tekrar geldiği yollardan yine gözleri bağlı olarak onu tavsiye eden arkadaşı ile ilk buluştukları yere kadar eli kılavuzun elinde yürüyen bu adam, nihayet tenha bir yerde gözlerindeki bağ çözülmek suretiyle bu korkulu ve heyecanlı maceradan kurtuluyor, dâhil olduğu cemiyetin hiçbir zaman tam kadrosunu, içinde olanların kimlerden ibaret bulunduğunu öğrenemiyor,

kendisine verilen vazifeyi yapmakla mükellef olduğunu daima düşünüyordu. Yalnız şunu biliyordu ki, gireceği cemiyetin bütün mensupları ona her türlü yardımı yapmaya hazırdırlar. O yalnız muayyen bir parolayı telaffuz etsin, birtakım işaretleri göstersin, o zaman hiç tanımadığı kimselerin kendisine nasıl yaklaştığını, ona nasıl muavenet ettiğini görecektir. Şayan-ı şükran olarak kaydedilebilirdi ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuş kimseler içinde tek bir hain veya bir adet casus çıkmamış, ölümü tercih ederek partinin esrarını kimseye vermemiştir. Ne partiyi terk eden, ne istifa eyleyen, ne de cemiyetten kovulana rastlanmamıştır. Girenlerin hepsi, son dakikalarına kadar vazifelerini bütün ciddiyeti ile basarmışlar, gayeleri uğrunda olumu hiçe saymışlardı. Bu cemiyetin meşhur kurucularından Talat Paşa, Berlin sokaklarında bir Ermeni kurşunu ile şehit olmuş, bu cemiyetin kahraman bir azası olan Enver Paşa, Moskoflara karşı açtığı muazzam bir muharebenin içinde alnından yediği kurşunla şahadet şerbetini içmiş. Bahattin Şakir Bey, Prens Said Halim ve Cemal Paşa'lar yine Ermeni suikastçılarının ateşine hedef olarak ebedî aleme intikal etmişlerdi. Diğer İttihatçılar içinde bazıları talihsizliklere uğrayarak boşu boşuna heder olmuşlar, hayatta kalanlar ise ulvi gayelerine ebediyen sadık kalmışlardı. Bunların içinde Türkçülüğün ana hatlarını çizmiş olan Ziya Gökalp, İslamlık prensiplerine sadakati ile tanınmış Emiri Efendi, Millî Mücadele'de hizmetleri inkâr edilemeyecek derecede mühim olan Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rafet Paşa, bu cemiyetin güzide şahsiyetleri içinde sayılacağı gibi Celal Bayar da bu cemiyetin İzmir kâtib-i mesulü olarak vazife almıştı.

Berlin Drang Bağdat[8]

Prens Bismarck'ın Ayastefanos Muahedesi'ni tadil maksadıyla Berlin'de topladığı konferans, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir safhanın başlangıcı sayılacak derecede ehemmiyetli idi. Bu toplantıda Avrupa'nın büyük devletlerini Alman siyasetine yaklaştırmak için hakikatte Osmanlı İmparatorluğu topraklarından bağışlarda bulunmuş olan Bismarck, Kıbrıs'ı muvakkaten kaydıyla da olsa İngiltere'ye vermek, Bosna Hersek'i aynı şartlarla Avusturya'ya bırakmak, Fas üzerinde Fransız mutalebatını terviç eylemek suretiyle bu devletleri Şark'ta Almanya'nın müstakbel gelişmelerine karsı ister istemez göz yummaya zımnen mecbur etmiş ve hakikatte tasarladığı Berlin-Bağdat seklinde daha sonra ifade olunan gayenin istihsalini temin eylemişti; bilhassa 19'uncu asırda Rusların, her ne olursa olsun, Büyük Petro'dan ve II. Katerina'dan beri güttükleri boğazlara hâkim olmak, Akdeniz'e inmek planının Alman İmparatorluğu'nun menfaatlerine büyük bir darbe olacağını Bismarck çok iyi görmüş, üstelik Panislavizmin Balkan milletlerini Rusya'nın etrafında toplayacağını da hesaba katmıştı. Bu sebeple aynı ırktan bulunan ve dostu müttefiki olan Avusturya-Macar İmparatorluğu'nu Balkanlara sürmek ve esaslı stratejik sahalara yerleştirmek arzusuna kapılmış ve bunu da Berlin Kongresi'nde tahakkuk ettirmiştir; Berlin Kongresi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu topraklarının tamamiyet-i mülkiyesine son derece riayeti kendisine şiar edinmiş olan İngiltere'nin, Rusya'nın bu ihtirasları karsısında imparatorluğa yerleşmesi tehlikesini görerek onun parçalanmasını istemesi ve bilakis Rusya'nın Türk topraklarının heyet-i umumiyesi üzerinde kolayca yerleşebileceğine ait ümitlerinin çoğalması da imparatorluğun parçalanmasına mani bir

8 "Berlin'den Bağdat'a" manasına gelmektedir. (SN. Tansu)

rol ifa etmesini intaç etmiş ve 19'uncu asrın sonunda Rusya ve İngiltere'nin rolleri tamamen değişmiştir. Şarkta Türkistan, Afganistan ve Hindistan üzerinde çarpışan Rus ve İngiliz menfaatlerinden faydalanmak her iki devletin bu müşkül anından istifade ederek Berlin'den-Bağdat'a kadar Alman İmparatorluğu'nun nüfuzunu temin etmek de Bismarck'ın düşündüğü mühim bir siyasetin ifadesi olmuştur; Alman İmparatoru II. Wilhelm bu maksatla Sultan Abdülhamit idaresindeki imparatorluğu resmen 1889'da ziyaret etmiş ve İstanbul'da pek parlak bir merasimle karşılanmış ve misafir edilmiştir; Abdülhamit'in, Alman İmparatoru'na karşı gösterdiği bu hüsnü kabulde İngiltere ve Rusya'ya karsı bir gözdağı vermek, onları kuşkulandırmak, telaşa düşürmek ve kendi saltanatlarına karşı daha dostane hareketlere sevk etmek gayesinin mevcut bulunduğuna şüphe edilemez. Bu ziyaret münasebetiyle Alman sivil ve askerî şahsiyetlerinin devamlı surette İstanbul'a gelmesi, kendilerinden Osmanlı ordusu, maliyesi ve yeni döşenecek demir yolları bakımından istifade edilmesi de temin olunmuştur. Alman siyasetinin şarkta kuvvetlenmesi, Berlin Kongresi'nin Ermenilere ait maddesinin de ihmaline sebep olmuş ve İngiltere bu vaziyete ses çıkaramamıştır; İmparator Wilhelm'in Bismarck'ı başvekaletten attıktan sonra da Berlin-Bağdat gayesi üzerinde bir adım geri gitmediğini görüyoruz; Yunan Harbi'nden sonra İmparator'un ikinci defa 1898'de İstanbul'a gelişi ve gayet mutantan bir alayla Kudüs'e kadar gidisi, orada bütün Hristiyan âleminin hamisi gibi aldığı pozlar, söylediği sözler, Türkiye'de yepyeni bir devrin-Alman devrinin başladığına şüphe bırakamaz. Hele Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Suriye'den geçerken Şam'da verdiği muazzam bir nutuk, onun bundan böyle 300 milyon müslümanın en yakın dostu olduğunu bütün dünyaya ilan ediyor ve Haydarpaşa'da başlayıp Bağdat'a gitmesi gereken demir yolunun İngilizler tarafından başarılamamasını ele alarak bu yolun pek yakında Alman teknisyenleri tarafından yalnız Haydarpaşa'dan Bağdat'a değil, hakikatte - Berlin'den Bağdat'a kadar uzayacak en emin bir demir yolu olacağını vaat ediyor ve

o zamanki Alman gazeteleri de siyaseti "*Berlin drang Bağdat*" formülüyle ifade ediyorlardı. Nitekim bu hadiseleri daha sonra ciddi bir tetkikten geçirmiş bulunan Fransız muharriri R. Pinon 1907 tarihli "La Question de Mecedoniene et des Balkans" adlı eserinde aynen söyle yazıyordu:

- "*İngiltere, Rusya'yı Süveyş kanalından uzaklaştırmak için diplomasi ile elinden geleni yapmıştı. Rusya'yı kanaldan uzaklaştırmıştı (Mısır meselesi ve Londra Konferansı). Amma bu sefer de Almanya'yı Süveyş'e yaklaştırmıştı. Hiç beklemediği bu netice ile karşılaşır karsılaşmaz, İngiltere siyasetini değiştirmiştir. O ana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yılmaz müdafii olan İngiltere, bundan böyle milliyet prensibinin müdafii kesilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına çalışacaktır*".

Rusya'ya gelince, bir taraftan uzak şarkta yayılmasına devam eden Çarlık Rusyası, 1897 Anlaşmasıyla Avusturya ile Balkanlarda müşterek hareket etmek lüzumunu duşunmuş, her iki devlet İngiltere, Fransa ve Almanya'nın emellerini bu sahada tahakkuk ettirmemeyi aralarında gizlice kararlaştırmışlardır. Petersburg ve Viyana hükümetlerinin anlaşmaları bilhassa 1903 yılında Makedonya'da çıkan kargaşalıkların gelişmesine meydan vermemiş, burada sükûneti temin etmişti. Mürzsteg Anlaşması, tesir ve kuvvetini hissettirmiştir.

Viyana hükümeti "Berlin drang Bağdat" siyasetinin günün birinde kendisine bir pay çıkaracağını düşünüyor, Rusya ise Almanların bu politikası ile hiç olmazsa bir müddet Avrupalı başka bir devletin Boğazlara yerleşmesine imkân olamayacağını hesaplayarak ferah bir nefes alıyordu. Almanların Berlin-Bağdat politikasından yegâne telaşa düşecek devlet, hiç şüphe yok ki, İngiltere oluyordu. Bu suretle Boğazlar Türklerin elinde kaldıkça, Rusya için günün birinde buraya el atmak imkân ve fırsatı kolaylaşıyordu. İşte Almanların bu siyaseti, nihayet Berlin Kongresi'nden Bismarck'a gücenmiş olan Rusya'yı, Berlin-Bağdat formülünden endişe duyan İngiltere'yi birbirine yaklaştırmış, nihayet her iki devlet İran-Afganistan-Tibet ve Hindistan meselelerinde anlaşarak 1907 Ağustosu'nda bir itilafa

varmışlardır. Hakikatte esasen Entente Cordiale'den[9] beri beraber hareket eden İngiltere ile Fransa'ya üçüncü bir müttefikin bulunması temin edilmiş oluyor, 1881'den beri başlayan üçlü itilaf (İngiltere-Fransa-Rusya) arasında kuruluyordu; Bismarck'ın bütün müddet-i ömrünce birleşmelerine mani olmaya çalıştığı bu ittifakın tahakkuku, Almanya'nın Avrupa da bilhassa Berlin Kongresi'nden sonra kurduğu üstünlüğe son veriyor, onun için tehlike canlarını çalıyordu. O zaman Alman İmparatorluğu Rusya'nın yerine İtalya'yı ikameye çalışıyordu. Avrupa'da mutlak bir muvazene kurulmasını isteyen Almanya için de üçlü ittifak bu suretle doğuyordu (Almanya, Avusturya - Macaristan ve İtalya). Bu gruplaşmanın bilhassa 1908 Reval Mülakatı ile daha sıkı bir safhaya girişi ve Balkanlı milletlerin himayesi isinin ve Osmanlı İmparatorluğu iç meselelerine karışmanın bir gün bu iki zümreyi umumi bir harp içinde karsılaştıracağı, birçok müttefikler tarafından isabetli bir tahminle kabul olunuyordu. Velhasıl Bismarck'ın başladığı ve II. Wilhelm'in devam ettirdiği Berlin-Bağdat siyasetinin günün birinde dünyayı ateşe vereceği kolaylıkla tahmin olunabilirdi. Devletler bile bile bir felakete gittiklerini ne yazık ki, görememişlerdi. Abdülhamit ise, İngiltere ile Almanya'yı Türk toprakları üzerinde derin bir ihtiras ve rekabete sürüklemekle belki imparatorluğun parçalanmasını geciktirmiş fakat neticeye mani olamamıştı. Bu kadar karışık milletlerin yaşadığı bir imparatorluk, herhalde bekasını, büyük devletlerin zıt menfaatlerinde aramamalı, kendi bünyesinde makul ıslahat yaparak tamamlamalı idi.

9 İngiltere ve Fransa'nın yükselen Alman tehdidine karşı 8 Nisan 1904'te imzaladıkları dostluk anlaşması. (E.N.)

İkinci Meşrutiyet'e Takaddüm Eden Günler

Balkanların her an patlamaya müheyya bir barut fıçısına o zamanlar benzetilmiş olması, hiç de yanlış değildi. Bulgar, Sırp, Ulah eşkıyasının hem imparatorlukla hem de birbirleriyle mücadelesi, Anadolu'nun batısından getirtilmiş Türk er ve subaylarının bu bitip tükenmeyen eşkıya takibinde harcanması, nihayet Rumeli halkının sabrını taşırabilir ve büyük bir fırtına koparabilirdi. İkinci meşrutiyete takaddüm eden günlerin havasında her zaman bu sıkıntılı durumu hissetmek mümkündü. Bu tarihte sadarette Ferit Paşa bulunmakta idi, dört sene evvel Konya valiliğinden Rıfat Paşa'nın yerine sadarete getirilmiş olan Ferit Paşa, Padişaha derin bir sadakatle bağlı idi ve memleketi elinden geldiği kadar hüsnü niyetle idareye çalışıyordu. Konya valiliğini de güzel idare etmişti. Halk kendisinden memnundu. Sadarette bulunduğu yıllarda da kimseye zulüm etmemiş ve servet sahibi olmaya da heves eylememişti. Rumeli'deki hadiseler gelişip de Meclis-i Mebusan içtimaa davet edilince Ferit Paşa bu davetten iki gün evvel 9 Temmuz 1908'de istifa etmişti. İstifası, sarayın arzularına tam manasıyla uymanın kendisi için felaket olacağını anlaması olmuştu. Yerine "Şapur Çelebi" lakabıyla anılan Küçük Said Paşa getirilmişti. 93 Kanun-u Esasisi'nin ilgasından sonra saray istibdadının yerleşmesinde baslıca amil olanlardan biri, Küçük Said Paşa idi. Bu tarihte ısdar olunan irade su satırlar yazmakta idi:

"Vezir-i maal-i semirim Said Paşa, Ferit Paşa'nın infisali vukuuna binaen mesned-i ve-zaret sadakatinize mebni, uhdenize tevcih ve ihale kılınmıştır. Cenab-ı Hakk tevfikat-ı samedaniyesine mazhar buyursun âmin, 25 Cemaziyulahır 1324".

İstanbul halkı bu değişmenin ehemmiyetini düşünmüş olmakla beraber bundan İkinci Meşrutiyet'in doğacağına asla

ihtimal vermemişti. Ferit Paşa'nın istifasının hakiki sebebi şu idi: Sadrazam Rumeli'de başlamış olan kıyam hareketlerinin bastırılması için çok uğraşmış fakat muvaffak olamayınca Padişah Kanun-u Esasi'nin kabulünü tavsiye etmiş bulunuyordu. Küçük Said Paşa ise Kanun-u Esasi'nin ilanına taraftar değildi. Abdülhamit fikirlerine uygun gördüğü Said Paşa'yı iş başına getirmekle hadiselerin önüne geçeceğini zannetmişti. Küçük Said Paşa kabinesinin bir başka bakımdan da ehemmiyeti aşikârdı. Zira Meclis-i Vükela'da (sadakat ve tecrübesine binaen) kaydıyla Kamil Paşa da bulunduğu gibi meşhur Serasker Rıza Paşa değiştirilerek Harbiye Nezareti'ne "Yaver-i Ekrem Hazret-i Padişahı" olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ömer Rüştü Paşa, Şeyhülislamlığa Cemaleddin Efendi getirilmiş, Bahriye Nezareti'ne de H. Rahmi Paşa ve Dâhiliye Nezareti'ne de Memduh Paşa yerlerinde ipka edilmişlerdi. Halk Rumeli'de birtakım hareketler cereyan ettiğini işitmekle beraber İkinci Meşrutiyet'in ilanındaki zarureti daha sonra anlayabilmişti. Hâlbuki Rumeli'de 1903 yılından beri saraya ve padişaha karşı kıyam için birtakım kaynaşmalar mevcuttu. Eşkıya takibine memur edilen genç uyanık ve vatanperver zabitler arasında memleketin içinde yuvarlandığı feci durumu görmeyen kalmamıştı. Türk tarihin bütün safhaları dikkatle tetkik edilirse bu memleketteki bütün yenilik hamlelerinde ordunun ve bilhassa küçük rütbeli zabitlerin rolünün ne kadar mühim olduğunu görmemek kabil değildir, İkinci Meşrutiyet hareketi, İttihat ve Terakki'nin, yani ordunun genç subaylarının meydana çıkardıkları bir ileri hamle idi. Bunların hemen hepsi bu cemiyete dâhil olmuşlar, istibdat idaresini, Abdülhamit'in keyfi saltanatını kökünden kazmaya azmetmişlerdi. Balkanların bu karışık durumunun Avrupa devletlerinin de müdahalesine sebep olduğunu ilave etmek, bu müdahaleye de genç zabitlerin son derece hiddetlendiklerini kaydetmek hiç de yanlış bir mütalaa olmamalıdır. Bu isyanları bahane eden Rusya, Panislavizm arzularına Avusturya'nın Balkanları himayesi altına almak ihtiraslarına, İngiltere'nin bu toprakları bu iki hasmına kaptırarak

onları Akdeniz'e Boğazlara indirmemek emellerine, Fransa'nın Tunus, Cezayir, Fas'ta kurduğu müstemleke imparatorluğunu tehlikeye sokmamak gayretlerine, imparatorluğun bu bölgesinde ise karışmaya kendisini salahiyetli bulmuş ve bu suretle Balkanlar, Şark Meselesi'nin en nazik mevzularından biri haline gelmişti. Abdülhamit idaresi ise bu karışıklıklara karşı birtakım yarım tedbirler almıştı. Hüseyin Hilmi Paşa'yı Rumeli müfettiş-i umumiliğine getirmiş, fakat onu islerinde tamamen serbest bırakmamış, Avrupa devletlerini umumi müfettişin alacağı her tedbire karıştırmıştı. Rumeli'deki jandarma teşkilatı bu müdahalenin en bariz bir misali olarak göz önünde durmakta idi. Diğer taraftan eşkıya takibi vesilesiyle temiz Türk kanı Rumeli'de beyhude yere akmakta, yiğit Türk çocukları boşu boşuna harcanmakta idi. Genç zabitler devlet idaresinin ıslahına suret-i kafiyede kani bulunuyorlardı. Avrupalı devletlerin müdahalesi de gün geçtikçe daha müessir bir hale geliyor, adeta fiilen Balkanları Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırıyordu. Hakikatte zıt menfaatlerin çarpıştığı Rumeli'de Avrupa devletleri asayişin kasti olarak ihlaline sebep oluyorlar, himaye ettikleri milletleri alttan alta teşvik ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını ve aczini ispat ediyor ve müdahalenin meşruiyetini belirtiyorlardı. İşte bu civcivli zamanda vuku bulan Reval Mülakatı 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'yı Petersburg'da birleştiriyor, her iki devlet asırlardan beri bir turlu uzlaşamadıkları bir nokta üzerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalede, anlaşıyorlardı. Bu haberlerin Selanik ve Manastır ordu merkezlerinde duyulması, genç ve idealist Türk zabitlerini fiilî bir harekete adeta teşvik etmişti. İttihat ve Terakki derhal harekete geçmiş hükümeti dinlemeyerek bizzat hakkını korumaya kıyam ettirmişti. Esasen 1906'da kurulmuş olan İttihat ve Terakki henüz iki yaşında bulunmasına rağmen çok kuvvetli idi. Bu cemiyete yalnız küçük rütbeli ordu mensupları değil, memurlardan pek çoğu dâhil olmuştu. Bu harekette genç zabitlerle millî heyecanı duyan memurların el ele verdiği muhakkaktı. İttihat ve Terakki'nin Manastır heyet-i merkeziyesi şu

zevattan mürekkepti: Süvari kaymakamı[10] Sadık Bey (bu zat bilahare Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni kurarak onun lideri sayılan meşhur Miralay Sadık olmuştu) Avcı taburu kumandanlarından Binbaşı Remzi Bey (Abdülhamit'in hal edilmesinden sonra Sultan Reşat'ın seryaveri olmuştur), Mümtaz Yüzbaşı[11] Habib Bey (daha sonra Bulgur Palas'ın sahibi olmuştu. Bolu mebusu idi), Topçu Mülazım-ı Evvel Tevfik Efendi, Vilayet tercümanı Fahri Bey (bu son üç zatın sonra ne oldukları meçhul kalmıştı). İttihat ve Terakki'nin Manastır heyet-i merkeziyesi büyük devletlere verilmek üzere birtakım beyannameler de bastırmıştı. Bu beyannameler konsolosluklara tevdi edilmekte idi. İşte durum bu merkezde iken Kolağası[12] Resneli Niyazi Bey dağa çıkmıştı. Niyazi Bey aslen Resneli idi. Resne taburunda Bulgar ve Sırp eşkıyasına karsı takibatta gösterdiği cesaret ve fedakârlıkla meşhurdu. Bilhassa Bulgar komitacıları ondan çok korkuyordu. Niyazi Bey'in arkadaşları ve halk arasında nüfuzu fazla idi. Reval Mülakatı'nın duyulması bilhassa Niyazi Bey'i çılgına döndürmüştü. Bu mülakatın İngiliz Hariciye Nazırı meşhur Edward Grey tarafından hazırlandığını herkes öğrenmişti. İngilizler Rumeli'nin paylaşılmasını bilhassa istiyorlardı. İstanbul'u Meşrutiyet'i ilana mecbur etmek için Niyazi Bey'e dağa çıkmaktan başka çare kalmamıştı. Maiyetinde bulunan 200 kadar gönüllü er ile beraber 1324 senesi Haziranı'nın 20 nci Cuma günü (bugünkü takvimle 3 Temmuz 1908) Resne dağlarına çıkarak isyan bayrağını açmış ve saraya meydan okumuştu. Bu vakanın İkinci Meşrutiyet'in ilanında çok mühim bir rol oynadığını söylemeliyiz. Niyazi Bey bu hareketi başarabilmek için mensup olduğu 88'nci alayın kumandanı ile kendisine taraftar olmayan zabıtanı birtakım tertibat ile Resne'den ayırmış, alayın deposundaki sandıkları kırarak kendisine lüzumlu silah ve cephaneyi tedarik etmiş. Alayın

10 Süvari Yarbayı. (E.N.)

11 1902 yılı ile beraber Erkân-ı Harbiye Mektebi sınıflarından "çok iyi" derece ile mezun olan zabitlere kurmay, "iyi" derece ile bitiren zabitlere ise "mümtaz" unvanı verilmeye başlanmıştır. Bu uygulama 1909 yılına kadar devam etmiştir. (E.N.)

12 Kolağası: Günümüzde "Kıdemli Yüzbaşı" rütbesine denk gelen bir rütbe (E.N.)

kasasından 550 altını da yerine bıraktığı bir makbuz mukabili almış ve ondan sonra maiyetindeki gönüllülerle dağa çıkmıştı. İlk günlerde Saray bu harekete fazla ehemmiyet vermemiş yalnız bu isin süratle bastırılması için kati emirler göndermişti. Fakat Manastır Valisi Hıfzı Paşa beceriksizdi, azledildi. Yerine Mitrovice kumandanı ve Padişaha sadakatiyle tanınan Birinci Ferik[13] Semsi Paşa tayin edildi. Halk arasında "Şemo" lakabıyla anılan ve Arnavut olan Semsi Paşa mabeyinden Tahsin Paşa'dan aldığı telgraf ve selam-ı şahane üzerine emrindeki alayı şimendifere bindirerek Mitrovice'den yola çıkmıştı. 21 Haziran 1324 (4 Temmuz 1908) tarihinde saraya çektiği telgrafta selam-ı şahane üzerine duyduğu sevincin gözlerini yaşarttığını ifade ediyor ve Niyazi Bey'i behemehâl tenkil edeceğini vaat eyliyordu.

13 Birinci Ferik: Orgeneral (E.N.)

İttihat ve Terakki'nin Siyasi Programı ve Kongreleri

Birinci Ferik Şemsi Paşa maiyetindeki askerle 24 Haziran 1324 de (7 Temmuz 1908) Manastır'a vasıl oluyor. Niyazi Bey'e zamimeten Erkân-ı Harp Binbaşısı Enver Bey'in de kıyafetini tebdil ederek cemiyet-i fesadiyeye (İttihat ve Terakki) iltihak ettiğini ve her ikisinin olusunu veya dirisini ele geçireceğini müjdeliyordu. Fakat hareket günü olan 8 Temmuz 1908 Çarşamba öğleye doğru telgrafhaneden çıkarken Manastır İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup genç ve idealist bir teğmen olan Atıf Bey (Kamçıl) tarafından vurularak kanlar içinde yere düşüyor ve bu Manastır hadisesi Saraya İttihat ve Terakki'nin ne kadar kuvvetli olduğunu ispat eden mühim bir vaka olarak korku ve dehşet veriyordu.

1889 senesinde gizlice kurulduğu ve dağınık şubeler ve birleştirilmiş fikirler halinde çalıştığı anlaşılan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 darbesiyle aleniyete çıkınca artık kendisini ve mensuplarını tatmin edecek bir program ve çizilmiş bir gaye ile maksat ve fikirlerini ilan etmeye mecbur kalmıştı.

İttihat ve Terakki'nin siyasi programında en esaslı unsur, onun -Türkçü ve milliyetçi- olması, ikinci mühim esası, devletin fevkinde fırkanın umumi merkezini bir otorite olarak kabul etmesi, hükümeti murakabe etmek ve icabında direktif vermek maksadıyla bu umumi merkezin salahiyetlerini geniş tutmak, zabitanın bundan böyle siyasetle iştigaline mani olmak, devlet idaresinde kuvvetli bir merkeziyet esasını müdafaa eylemek, iki dereceli secim esaslarıyla 1876 Kanun-u Esasisi'nin ana hatlarına sadık kalmak, bütün memurların partiye bağlılığını sağlamak, gayrimüslim anasıra bu Kanun-u Esasi ile kabul edilmiş olan hakları tanımak, ahlak ve adab-ı umumiyenin dinî ve millî esaslar dâhilinde muhafazasıyla beraber garbın terakki ve tekamulat-ı

medeniyesinin Memalik-i Osmaniye'de inkişafına hizmet etmek, hukuk-i mudaddese-i hilafet ve saltanatın muhafazası için lazım gelen tedbirleri almak, bütün gizli ve gayrimeşru cemiyetlerin teşekkülüne ve faaliyetlerine kati surette mani olmak, seklinde hulasa olunabilirdi. Esas gaye ve maksadı bu suretle hulasa edilen cemiyetin teşkilatına gelince, aza itibariyle bünyesinde iki nevi üye mevcuttu. Bunlardan birincisi, cemiyetin gizli olduğu devirlerde yazılmış azaları idi. İkinci kısım ise, cemiyetin aleni olduğu zaman bünyesine katılmış azalır idi. Bu iki zümre arasında daimi bir ihtilaf ve geçimsizlik hâkim olmuş ve bu suretle fırkada bu iki zümrenin mücadelesi şurup gitmiştir.

İttihat ve Terakki'nin gizli olarak çalıştığı devirlerde kendisine dâhil olan azanın çoğu zabitlerdi. Bunlar o devirde çok büyük bir fedakârlık ve feragatle partiye bağlı kalmışlar, her tehlikeyi göze alarak tam bir idealist olarak çalışmışlardı. Abdülhamit idaresinin korkunç tazyiki karsısında devamlı varlık gösteren bu kimseler, Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihat ve Terakki'nin is basına geldiği sıralarda hizmetlerine mukabil ne nazırlığa, ne mebusluğa tenezzül etmişler, ne de memuriyet istemişlerdi. Hatta fazla olarak meşrutiyet ilan edilince de hemen ortaya çıkmamışlardı. Fakat yine birçok tehlikeli isleri basarmışlar, giriştikleri mesuliyetli ve ağır vazifelere rağmen, fakir kalmışlar, tevazuları ile kahramanlıkları ile tanınmışlardı. Diğer taraftan yine bu azalar, Arabistan, Yemen gibi yabancı ve tehlikeli muhitlerde bin turlu mahrumiyeti göze alarak tam bir feragatle ve hayatlarını hiçe sayarak çalışmışlardır. Denilebilirdi ki, fırkanın ihtilalcilik, komitacılık sahasındaki islerini bunlar başarmışlardı. Bu zevatın maiyetlerinde silahlı, sopalı birtakım cahil fakat onlara bağlı kimseler mevcuttu. Bu zümrenin asker olanları ordudan istifa ederek sivil teşkilatta ehemmiyetli vazifeler almışlardı. İkinci zümreye mensup azalara gelince, bunlar cemiyetin aleniyete çıkması ile ortada gözükmüşler, sonradan katıldıkları partiden mühim kademelere geçmişler, vaktiyle cemiyetin en sıkıntılı ve buhranlı zamanlarında vazife almış idealistleri hiçe sayarak, meşrutiyetin ilanı ile nazırlık, mebusluk, Merkez-i Umumi azalığı gibi en mühim mevkileri paylaşmışlardı. Bunlar daha ziyade

menfaatperest kimselerdi. İşte İttihat ve Terakki bu baştan bünyesine katılanlarıyla sonradan ortaya çıkanları arasında sürüp giden bir mücadelenin şahidi olmuştu. Bu mühim hususiyeti zikrettikten sonra partinin teşkilatı dört mühim kademeye istinat ediyordu. İlk kademe vilayetlerin teşkilatını temsil eden ve vilayet teşkilatını idare eden kâtib-i mesullerdi ki, bugünkü ifade ile vilayet İl İdare Kurulu başkanlıklarına tekabül eden mevkilerdi. İkinci kademe -vilayet merkezlerinde bir nevi siyasi valilikler mahiyetinde ihdas edilmiş olan- murahhas-ı mesuller'di ki, bunlar bulundukları mahallin hükümet teşkilatını ve devlet memurlarını murakabe ile vazifeli idiler. Üçüncü kademede müfettişi umumiler gelmekte idi, bunlar da İttihat ve Terakki Fırkası'nın maksat ve gayeleri haricinde hiçbir isin yapılmasına meydan vermezlerdi. İttihat ve Terakki bu müfettişi umumileri seçerken evvelce inkılâba fiilen karışmış genç zabitleri tercih ediyor, inkılap ruhunun hâkim kalmasını istihdaf ediyordu. Dördüncü ve en yüksek kademe Merkez-i Umumi azalığı idi. Bunlar takriben 40 kişiden ibaret idiler. İnkılabın yarattığı yüksek otoriteyi temsil ederler, fırkanın programında mevcut ana hatların tatbikini daima göz önünde bulundururlardı. Bunların kanaatince meclisteki parti grubu, umumi merkezin direktifi altında çalışmaya mecbur bir zümre idi. Umumi merkez her zaman İttihat ve Terakki'nin esas gaye ve maksatlarına elbette bütün varlığıyla sadık kalmaya azmetmişti. Hâlbuki meclisteki parti grubu velev ki iktidarda bulunsa, velev ki ekseriyeti de elinde bulundursa, şu veya bu mülahaza ile siyasi birtakım gelişmelerle bazen parti programlarından fedakârlık yapabilir, siyasi sahada ileri geri manevralarıyla günlük politikanın yürütülmesine çalışabilirdi. Bu hareketlerin murakabesi için meclis dışında ve grubun üzerinde parti prensiplerine tam manasıyla bağlı kalmış bir otoriteye ihtiyaç vardı. Bu da partinin genel merkezi olabilirdi. O halde, İttihat ve Terakki'nin sevk ve idaresi, partinin en yüksek kademesi olan umumi merkeze düşüyordu. İttihat ve Terakki'nin genel merkezi - bugünkü Cumhuriyet gazetesinin basıldığı binada - kırmızı konakta - toplanır ve orada tartışmalara devam ederdi.

3 Secim ve 9 Kongre

Bu 40 kişi içinde 15-20'si hemen her ise karışan nüfuzlu azadan murekkepti. Bunların içinde su mühim şahsiyetler mevcuttu: Sapancalı Hakkı Bey, Hüsrev Sami, Yakup Cemil, Doktor Nazım, Bahattin Şakir, Talat, Mustafa Necip, Eyüp Sabrı, Mithat Şükrü, Nail, Topçu İhsan, Hilmi (Ardahan mebusu), Atıf Kamçıl, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askerî Bey'ler... Bu zevat İttihat ve Terakki'nin içinde dönen her şeyde bulunmuşlar, bazen birbirleriyle münakaşa ve mücadele etmişler, bazen de müştereken hareket eylemişler, fakat hep idealist kalmışlar, namuslu ve fakir bir hayat yasamışlardı. İttihat ve Terakki Fırkası en kesif faaliyette bulunduğu 1908 ile 1918 arasındaki 10 sene içinde üç seçimle karsılaşmış ve dokuz kongre akdetmiştir. Bu üç secimden birincisi 1908 secimidir. Burada yalnız Ahrar Fırkası'yla çarpışarak kahir bir ekseriyet elde etmiştir. İkinci seçimi 1911'de yapmış, burada Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ve onu destekleyen müşterek ve müttehit bir muhalefet grubuyla mücadele etmiş, yine secimi kazanmıştır. Yalnız bu secimi İttihat ve Terakki'nin tam ve meşru bir şekilde kazandığını iddia etmek mümkün değildir. Üçüncü ve mühim secim 1912 yılında cereyan etmiş, bu secimde iktidarı ele alan İttihat ve Terakki, meşruiyet bakımından çok münakasa edilmiş bir durum ile iş başına gelebilmiştir. Bundan sonra Mondros Mütarekesi'ne, İttihat ve Terakki'nin yıkılmasına kadar, bu secimle işbasına gelen iktidar, yerini muhafaza etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin kongrelerine gelince bunlar dokuz kongreden ibarettir. Fakat bunlardan en mühimi 1912'de cereyan edip İttihat ve Terakki'nin iktidarı terk etmesiyle neticelenen son derece münakaşalı ve mücadeleli gecen kongresidir. Bunu ayrıca müstakil bir yazımızda bütün teferruat ve tafsilatıyla arz edeceğiz.

1908 kongresi: Gizli cereyan etmiş fırka bir siyasi programın hazırlandığını, cemiyetin fırkalaştığını, ordu ile hükümet münasebetlerinin ne olabileceğini tayine çalışmıştır. Fakat cemiyet ile fırka arasındaki münasebet henüz vazıh değildir.

1909 kongresi: Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi sahadan çekildiğini, bundan böyle sosyal ve kültürel işlerle meşgul olacağını zahiren beyan etmiş, kulüpleri vasıtasıyla halkı yükselteceğini ilan etmiştir. Cemiyetin hüküm ve nüfuzunu meclisteki kazandığı 140 kişilik kahir bir ekseriyete tevdi ettiğini ve siyasi sahada faaliyeti fırka grubunun yapacağını beyan etmiştir.

1910 kongresi: Cemiyet efkâr-ı umumiyeye hadim bir teşekkül halini almakta, meclisteki grubu ile halk arasında bir mutavassıt rolü oynayacağını söylemektedir. Bu suretle cemiyet ile onun meclisteki grubu (fırka) birbirini tamamlayan ve fakat sahaları ayrı iki şahsiyet olarak mütalaa edilmektedir.

1911 kongresi: Bu kongre Selanik'te toplanmış, bir taraftan Trablusgarp Harbi'nin heyecanı, diğer taraftan buhran-ı vükela havadis ile çok heyecanlı ve tartışmalı geçmiştir. Kanun-u Esasi'nin tadili bu kongrede kararlaştırılmış, umumi merkezin azalarının 7 den 12'ye çıkarılması ve ayan ve mebusandan kongreye mahdut murahhaslar gönderilmesi esası kabul edilmiştir. Bu kararlar göstermiştir ki, kongre fırkaya değil cemiyete ait bir organdır.

1912 kongresi: Tafsilatını yazacağımız bu kongre İttihat ve Terakki'nin bünyesini, şahısları arasındaki fikir ihtilaflarını ve çeşitli karakterlerini aydınlatmak bakımından son derece mühimdir. Halaskaran grubu namı altında tarih muvacehesinde tebellür eden yeni bir gruba da meydan vermesi bakımından bu kongre son derece dikkate şayandır. Bu kongreden sonra meclis feshedilmiş ve yeni intihaba geçilmiştir.

1913 kongresi: Bâb-ı Âli Baskını ile iktidarı cebren ele geçiren İttihat ve Terakki'nin, Mahmut Şevket Paşa'nın katli, Edirne'nin istirdadı gibi hadiselerin birbirini takip eden heyecanlı hareketlerinin akabinde kurulan bu kongre ile cemiyet

tam bir siyasi parti halini almış ve memleket idaresinde tek kalarak, İmparatorluğu Birinci Cihan Harbi'ne sokmuştur. Toplantı, İttihat ve Terakki'nin siyasi bir partiye inkılâp ettiğini bu kongre ile ilan etmiştir.

1916 kongresi: Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmiş olması, iktidar partisini bu seneye kadar kongre akdetmekten menetmiştir. Bu kongre aynı zamanda Osmanlılık siyasetini terk ederken partinin Türkçü ve milliyetçi olduğunu da alenen ilan etmiştir. Nizamnamede de muhtelif tadiller yapılmıştır.

1917 Kongresi: Bu İttihat ve Terakki'nin son kongresi olmuş, harp yıllarında dahi çalışmalarına devam eden partinin bilhassa harici muvaffakiyetleri tebarüz ettirilmiş, Brest Litovsk sulhu ile Çarlık Rusyası'nın tarihe karışmasının İttihat ve Terakki'nin sağlam dış siyaseti yüzünden tahakkuk ettiği seklinde ilan edilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'ya Talat Bey'in Hazırladığı Tertip

Hareket Ordusu'nun ünlü kumandanı Mahmut Şevket Paşa, memleket dâhilinde haklı bir şöhretin sahibi idi. Bu şöhreti o, kısa bir zamanda elde etmiş, 33 yıllık saltanatın mümessili, koskoca Abdülhamit'i hal etmiş, sokak muharebeleri yaparak İstanbul'u istibdat idaresinin elinden kurtarmıştı. Paşa'nın halk tarafından bir hürriyet kahramanı olarak telakki edilmesi, sokaklarda arabası geçerken kendisine karşı gösterilen çılgınca tezahürat, meclisteki yalnız muhalif mebusları değil, İttihatçı mebusları dahi düşündürüyordu. Ordu içinde tanrılaştırılmış bir komutanın, günün birinde bütün devlet idaresini eline almaması bir gün meselesi olabilirdi, ne yapmalıydı da Paşa'yı mevkiinden devirerek, bu ihtimallere meydan vermemeliydi. Paşa'ya karşı hücuma evvela muhalif mebuslar girmişler, her fırsattan istifade ederek onu çeşitli icraatında tenkit etmişlerdi. Hatta bunlardan biri olan Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey, Mahmut Şevket Paşa'ya karsı adeta bir kampanya açmıştı. Bir gün Divan-ı Harbi Örfi, Paşa'dan aldığı emir üzerine Lütfi Fikri Bey'i tevkif etmişti. Muhalif mebuslar bu hareketten son derece sinirlenmişler, şiddetli bir istizah takririni hazırlamışlar, isin garibi, ekseriyet fırkasının İttihatçı mebuslarından birçoğuna da imzalatmışlardı. Paşa, hiç beklemediği halde meclisin ekseriyeti karsısında kalmıştı. Fakat Mahmut Şevket Paşa, bu şiddetli fırtınayı mükemmelen atlatmış neticede itimat reyi almıştı. Paşa'nın gün geçtikçe orduda artan nüfuzundan kuşkulanan Talat Bey, son derece kurnazca bir plan hazırlamıştı. Mahmut Şevket Paşa'yı cepheden vurmak, düşürmek kabil olmayınca, onu başka bir noktadan sarsmak ve dolayısıyla müşkül bir durumda bırakmak gerekiyordu. Bu sırada ordunun levazım

reisi olan İsmail Hakkı Paşa'nın ordu levazımına ait yolsuzluklar yaptığı, yapılan münakaşalara birtakım hileler ve menfaatler karıştığı büyük bir dedikodu halinde kulaktan kulağa yayılıyor, bütün bunlara göz yumması dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa'nın da bu islerde alâkası olduğu iddia ediliyordu.

Paşa'ya hücum için bundan daha münasip bir fırsat olamazdı. İste Talat Bey'in tertibi ile ilk defa harekete gecenler Emanuel Karasu ile İsmail Canbolat Bey (İzmir'de asılmıştır) olmuştu.[14] Bunlar fırka grubuna müşterek bir takrir vererek, halk arasındaki bu dedikoduların mahiyetini öğrenmek istediklerini beyan etmişlerdi. Mahmut Şevket Paşa, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın amiri idi. O halde Harbiye Nazırı bu islere ne diyordu. Bu takrir fırka grubundan Meclis-i Mebusan'a intikal ettirilirse aleni münakaşa başlayacak, senelerden beri İttihat ve Terakki'nin gözbebeği sayılan Mahmut Şevket Paşa hırpalandıkça, Parti de prestijinden çok şeyler kaybedecekti. Bu ise memleket dâhilinde siyasi ihtilaflara, hariçte şerefli Osmanlı ordusu hakkında çirkin bir kanaate ve lüzumsuz iftiralara da yol açabilirdi. Her şeyi tertipleyen Talat Bey, bu isin nerelere kadar ulaşacağını, ne neticelere varacağını hesap edebilen müstesna şahsiyetlerden biri idi. Bu sebeple Mahmut Şevket Paşa'nın nüfuzunu frenlemek hususunda giriştiği sinsi planında nerede duracağını da güzelce hesap etmişti. Paşa, işi bu kerteye götürmemeli, vatanperver ve namuslu olan şahsiyetini, lüzumsuz yere, sunun bunun ağzına duşmuş bir kemik parçası gibi geveletmemeli idi. Kısacası Paşa istifa etmeli, isi bir haysiyet meselesi, orduya sürülmek istenen bir leke olarak kabul etmeli, böylece isin içinden sıyrılmalı, hem kendisini, hem orduyu temize çıkarmalı, mesele de kapanıp gitmeli idi. Talat Bey, bu noktalara varınca fikrini İttihat ve

14 Emanuel Karasu, İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olup Meşrutiyet'in ilanından mütareke senelerine kadar kurulmuş mebusun meclislerinde aza olarak bulunmuş. Abdülhamit'e hal'i kararını tebliğ eden heyetle saraya gitmiş ve İsmail Hakkı Paşa'nın Levazım riyasetinde bulunduğu yıllarda birçok mühim ticari islerde parmağı mevcut olmuş meşhur bir Musevidir. Mütareke olunca İtalyan tabiyetine geçerek ekmek yediği bu toprağa nankörlükte bulunmuştu (SN. TANSU)

Terakki'nin ileri gelenlerinden Hacı Adil Bey'e ve İzmir mebusu Seyit Bey'lere açmış, onlardan da geniş mikyasta tasvibe mazhar olmuştu. O halde kendisinin kabinede arkadaşı olan bir zata bunu teklif etmesi münasip olmazdı. Bu vatani vazifeyi bu iki ilim adamı bizzat deruhte edeceklerdi. Filhakika derhal bu iki mühim partici, Paşa'yı, Harbiye Nezareti'ndeki makamında ziyaret etmiş, vaziyetin vahametini açıkça Paşa'ya anlatmışlardı.

Mahmut Şevket Paşa, muhakkak ki, böyle bir teklife maruz kalacağını asla düşünmemişti. Mahmut Şevket Paşa konuşmaya başlayınca da şaşırmak sırası, Hacı Adil Bey ile Seyit Bey'e intikal etmişti. Aylardır, istizah takrirleriyle düşürülemeyen, hücumlarla yıpratılmayan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Talat Bey'in kurnazca hazırlanmış bu tertibi ile hiç beklenilmeyen bir şekilde bu makamı bırakmaya hazır olduğunu ve derhal istifaya muvafakat ettiğini onlara söylemişti. Her iki İttihatçı paşanın gösterdiği bu anlayışı takdir ve tebrik ederek yanından çıkmışlar ve umumi merkeze koşarak bunu müjdelemişlerdi. Merkez-i Umumi azalarından bir kısmı hala müteredditidi, diyorlardı ki, "Ya Mahmut Şevket Paşa, kuvvetle fiilî bir harekete geçer, verdiği sözde durmaz, Merkez-i Umumi azasını veya fırka grubundan birçoklarını tevkife kalkışırsa ne yaparız?" Halen bütün kudret Paşa'nın elinde değil midir? Partinin içindeki bazı zevat ise daha başka turlu soyluyorlardı. Sultan Reşat'ın, Mahmut Şevket Paşa'ya derin bir itimat ve emniyeti vardır. Hatta kendisini hususi islerinde bile kullanıyor ve aralarında o zamanlar hemen herkesin bildiği bir fıkrayı anlatıyorlardı.

O devirde halk arasında dolasan dedikoduya göre, eski bir anane icabı, padişahlar, Ramazan ayının mübarek Kadir Gecesi gerdeğe girerlermiş ve saray usul ve kaidelerine göre evvelden ihzar edilmiş, yıkattırılmış, süslendirilmiş genç ve güzel Çerkez kızları dizilirler, padişahın önünden geçerlermiş. Padişahlar da ellerinde tuttukları tespihi hangi cariyenin önüne düşürürlerse, onunla kalmak istediklerini işaret ederlermiş, bir Ramazan da böyle olmuş. Padişah Sultan Reşat elindeki tespihi tam güzel ve genç bir dilberin önünde düşürmek isterken, kızın acele

geçmesi üzerine arkadan gelen daha yaşlı ve o kadar da latif olmayan bir cariyenin önüne bırakıverince, yaptığına pişman olmakla beraber, alışıklığı sebebiyle hemen:

- Yanlış oldu, yanlış oldu, çabuk Mahmut Şevket Paşa'ya haber veriniz! diye bağırmaktan kendisini alamamıştı. Bu hikâyenin ne dereceye kadar sahih olduğunu tayin edememekle beraber. Sultan Reşat'ın, her hususu, hatta zifafına müteallik meseleleri bile kendisini, kardeşi Abdülhamit'in tahtına oturttuğuna inanmış bulunan Paşa ile danışma vesilesi yaptığını söylemekte bütün saray erkânı müttefikti. İşte şimdi Sultan Reşat'ı sevgili dostunun istifasına nasıl ikna etmeli idi? Bu zor işi de Talat Bey bizzat deruhte etmeye karar vermiş yanına Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'i ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi'yi (bilahare Şeyhülislam olan Hayri Ürgüplü) alarak, Mabeyn Başkâtibi Uşşakizade Halit Ziya Bey'in Nişantaşı'ndaki konağına gitmiş ve orada aynı zamanda Bas Mabeyinci Lütfi Simavi Bey'i de bularak her ikisine açılmıştı. Talat Bey her iki şahsiyetin vatanperverliklerinden bunu beklediği söylemişti. Filhakika ertesi günü gerek Halit Ziya Bey ve gerek Lütfi Simavi Bey, çok mütevekkil ve dindar olan Padişahı bu istifaya iknaa muvaffak olmuşlardı. Her ikişi,

- Padişahım, diyorlardı, inşallah bu dedikodular mundefi olur, Paşa hazretleri yine gelir, makamlarına otururlar! Mahmut Şevket Paşa da aynı gün, istifasını Sadrazam Küçük Said Paşa'ya bizzat getirip takdim etmişti. Eski tarihlere göre Haziran'ın 26'ncı (1328), yeni takvimlere göre Temmuz'un 9'uncu (1912) gününe tesadüf eden bu istifada Paşa sıhhi sebeplerle dinlenmeye muhtaç olduğunu ileri sürüyordu. Türkiye tarihinin hemen her safhasında siyasi istifalarda zikri mutat olan bu sıhhi sebebe kimsenin inanması mümkün değildi. Birçok kimseler, Paşa'nın pek fena idare edilmiş veya hiç alâka gösterilmemiş olan Trablusgarp Harbi'nin avakıbından tutunamadığına hükmediyor, bazıları orduda cereyan ettiği gizlice söylenen suiistimallerden neşet eylediğini tahmin ediyorlardı. Talat Bey'in tertibi muvaffak olmuş, Mahmut Şevket Paşa gibi nüfuzlu ve kudretli bir askerden böylece kurtulmuştu.

1912 İttihat ve Terakki Kongresi

Talat Bey'e göre Meclis-i Mebusan ve ayanın ekseriyeti İttihat ve Terakki partisinde bulundukça iktidardaki kabine çekilse bile er geç ve ister istemez tekrar mevki-i iktidara gelecekti. O halde bunda korkacak, endişeye düşecek bir şey yoktu. Şimdi mühim olan kabinede boş kalan Harbiye Nezareti mevkiine kimin getirileceği idi. Ortada Talat Bey'in düşündüğü bir kaç kişi vardı. Fakat bunları açıklamadan evvel, mevkii münhal göstermemek, getirilecek kimseyi hazırlayana kadar bu makamı Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın vekâletle idare etmesine imkân vermek idi. Fakat Talat Bey'in arzusu buraya Nazım Paşa'yı getirmekti. Zira kuvvetli ve kudretli bir asker olan Nazım Paşa, bu yerin bihakkın ehli idi.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesi ve İkinci Abdülhamit'i ıskat etmesi üzerine oldukça mühim bir nüfuz kazanmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın şahsiyeti İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleri nazarında hoş karşılanmamış, Paşa'nın bu nüfuzu daha fazla ilerleterek bir diktatörlüğe götürmesinden korkulmuştu. Kabinede Harbiye Nezareti'ni deruhte etmiş bulunan Paşa ile Talat Bey arasında başlayan ihtilaf büyümüş nihayet, Mahmut Şevket Paşa'ya Talat Bey'in gönderdiği İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup ikinci derecedeki unsurlar, Hacı Adil ve Said Bey'ler istifa teklifinde bulunmuşlardı. Mahmut Şevket Paşa da hayli düşündükten sonra istifa etmiş fakat yerine getirilmek istenen kimselerin hepsi ya mazeret dermeyan ederek ve yahut da kabulü imkânsız görülen şartlar ileri sürerek Harbiye Nezareti sandalyesini dolduramamışlardı. Harbiye Nezareti'nin boş kalmasına biraz sonra başka nezaretlerden de istifalar inzimam edince, kabinenin toptan çekilmesi lazım gelmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu vesile ile muvakkaten sahadan çekilerek

yerini daha zayıf bir hükümete tevdi etmeyi ondan sonra iktidara daha kudretle gelmeyi, münasip bir plan olarak kararlaştırmıştı. Fakat Sultan Reşat'ın kabinenin teşkilini bu ise bütün ömrünce hevesli olup fırsat bekleyen Kars müdafii Ahmet Muhtar Paşa'ya teklif etmesi üzerine Paşa, kabinesine Kıbrıslı Kamil Paşa gibi İttihat ve Terakki düşmanı fakat çok kurnaz bir sadrazamı, Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihatçılara muğber bir veziri, Avlonyalı Ferit Paşa gibi sinsi ve çok zeki bir sadrazamı alarak tarihte "Büyük Kabine" adını taşıyan bir hükümet kurabilmiş, bu hükümetin Harbiye Nezareti de evvelce sadrazamlık hülyası kuran Nazım Paşa tarafından deruhte olunmuştu. İşte böylece meydana gelen Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, ayanın muvafakatini istihsale muvaffak olarak, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ekseriyette bulunduğu Meclis-i Mebusan'ı ansızın fesh ettirmişti. Bu hareket bütün İttihat ve Terakki rüesasını saksına dondurmuş basta Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey (Menteş) olmak üzere hepsini galeyana getirmişti. Daha henüz fesih kararı okunmadan Meclis-i Mebusan kendisini müddetsiz olarak tatil ettiğini ilan eylemiş, fakat buna rağmen aynı gün öğleden sonra beş on muhalif mebus huzurunda hükümet padişahın fesih iradesini ve bunun esbab-ı mucibesini okumaktan da vazgeçmemişti. O zaman İttihat ve Terakki Fırkası için fevkalade olarak kongreyi toplamaktan başka çare yoktu. İste bu kongre de 912 senesi 20 Ağustos günü Cağaloğlu'nda Kırmızı Konak'ta toplanmıştı. Fakat kongrede iki zümre çarpışacaktı. Bunlardan birincisine Sapancalı Hakkı Bey ve arkadaşları katılmakta, ikinci gruba ise Talat Bey başkanlık etmekte idi. Talat Bey'in tarafında Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki partisi mebusları grubunun reisi olan Seyyid Bey, eski Nafıa Nazırı ve İstanbul mebusu olan Halacyan Efendi bulunmakta idi. Kongrenin riyasetinde meşhur Hacı Adil Bey getirilmiş o da ilk sözü Seyyid Bey'e vermişti.

Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Meclis-i Mebusan'ı feshederek intihabada gitmesini evvelce Kanun-u Esasi'ye muhalif bulan Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki grubu, Talat Bey'in teşvikiyle şimdi kongrede secime gitmenin lüzumunu müdafaa

ediyordu. Fakat Talat Bey şahsen sesini çıkarmıyor, davanın müdafaasını yardımcılarına bırakmış gözüküyordu. Kongrede evvelce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamnamesi gereğince ayan ve mebusandan % 10 nispetinde temsilci de bulunuyordu. Çünkü işin ehemmiyeti aşikârdı ve Talat Bey önüne gelene, "Mühim meseleler var, konuşacağız, kongreye geliniz!" diye sıkı sıkı tembih etmişti. Sapancalı Hakkı Bey ve arkadaşları da Seyyit Bey'in seçime girmek hususundaki müdafaasını dikkatle dinliyor, mebusların vardığı tezadı hayretle seyrediyorlardı. Bu sırada Talat Bey meclisin bir kösesine çekilmiş sanki bütün bu dönenlerden haberi yokmuş gibi bir poz almıştı Fakat İttihat ve Terakki'nin atılgan unsurları, başta Sapancalı Hakkı Bey olmak üzere fena halde sinirlenmişlerdi. Bu vaziyetin reye doğru gittiğini anlıyor, vakit kaybetmeden müdahaleye hazırlanıyorlardı. Nihayet Sapancalı Hakkı Bey'in söz istediği ve kürsüye geldiği görüldü. Evvela ağır bir tonla söze başladı.

- Muhterem arkadaşlar, dedi, evvela şunu arz etmek isterim ki, kongrenin teşekkülü nizamnamemize muhaliftir. Zira nizamnamemiz, kongreye ayan ve mebusandan ancak % 10 zatın iştirakini amir olduğu halde, bugün burada bütün ayan ve mebusan azası bulunmaktadır. Her şeyden evvel bu maddeye riayet etmek ve kongreyi nizami bir hale sokmak icap ediyor. Onun için bendeniz teklif ediyorum. Nizamnamemize uygun olmayan arkadaşlar lütfen salonu terk etsinler!

Bu itiraza Talat Bey'in fena halde canı sıkılmıştı. Hemen Talat Bey ile Seyyid Bey arasında bir göz kas işareti oldu. Sapancalı Hakkı Bey'e cevap vermek üzere derhal Seyid Bey kürsüye geldi

- Siz kuzum, dedi, ne sıfatla meclisteki grup aleyhine söz soyluyorsunuz? Burası İttihat ve Terakki kongresidir. Böyle mühim meselelerde evvela mebus olan arkadaşların fikri dinlenir, mebuslarımızın aleyhine hareket etmek hakkını siz nereden alıyorsunuz, siz kim oluyorsunuz?...

Seyyid Bey'i muteakip Halacyan Efendi söz almıştı.

- Biz, dedi, memlekette anarşi çıkaracak değiliz. Madem ki hükümet intihabadı yaptıracaktır her memlekette olduğu gibi fırkamız da intihabat mücadelesine girişecektir. Memleketin vaziyeti naziktir. Fazla söze de lüzum yoktur. İntihabada iştirak etmeliyiz arkadaşlar!

Sapancalı Hakkı bunun üzerine yerinden sıçramış ve söze karışmıştı.

- Seyyid Bey'in ileri sürdüğü ayan ve mebusan azası arkadaşlarımız, İttihat ve Terakki'nin meclisteki siyasi partisidir. Burası buyurdukları gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresidir. Burada herkesin tek reyi vardır. Bu kongre azası arasında mebusan ve ayan azası olup olmamak bir üstünlük temin edemez. Nizamnamemiz sarihtir. Kongrenin ne şekilde teşekkül edeceğini tayin etmektedir. Meclisteki grup, ancak fırkamız umumi merkezinin tayin ve tespit ettiği siyaseti tatbik eder. Meclisteki parti grubu, fırkamızın kongresine hâkim olamaz!.. Nizamnamemizin esasları harfçine çıkamaz!. Sonra sunu da söylemeliyim ki, seçimlerin lehinde söylenen Halacyan Efendi, mecliste hükümet aleyhine istizah takriri vermiş bir kimsedir. Diğer taraftan meclisin feshedilmesini gayrimeşru bulan Cavit Bey ile beraber söz söyleyen Seyit Bey değil midir? O halde şimdi burada ne hakla konuşuyor. Hükümetin bu hareketini protesto ederek meclis reisi sıfatıyla Padişah'a müracaat eden sizler değil misiniz? Siz bu kararları verirken bize bir şey sordunuz mu efendiler? Umumi Merkez'in kararını almadan, kongrenin fikrini yoklamadan, giriştiğiniz bu harekete bizler, sırf parti disiplini ve itibarını göz önüne alarak ses çıkarmadık, hatta tasvip ettik. Protestonuza iştirak eyledik. Bu hareketiniz yanlıştı fakat alenen yapıldığı için kabul ettik. Teşkilatımıza böylece tamim ettik. Usulsüz olan hareketinize müttehit bir cephe ve mana verebilmek için katlandık ve hep bir ağızdan,

- Hükümetin meclisi dağıtmak istemesi haksızdır, kanunsuzdur diye bağırdık. Bu karar ortada dururken şimdi ne hakla bunun aksini müdafaa ediyor, intihabada iştirak edelim diyorsunuz! Biz böyle bir döneklikten memleket huzurunda hicap

duyarız. Bu parlak ve heyecanlı fikirler üzerine biraz evvel seçimlere gidilmesi hakkında tebellür etmiş kanaat birdenbire değişmişti. Tam bu sırada vilayet murahhaslarından bir zat Hakkı Bey'in sözünü teyit etmişti.

- Biz, dedi, buraya intihabada iştirak edelim mi, etmeyelim mi diye gelmedik. Evvelce efkâr-ı umumiyeye ilan edildiği gibi hükümetin bu hususta kararı protesto edildiği için, artık bu mevzua tekrar gelemeyiz. Bugün iktidarı kaybetmiş bir muhalefet safına geçmiş bulunuyoruz. Fırkamızın vaziyetini münakaşa etmek istikbal için yeni bir hatt-ı hareket çizmek icap ediyor. Sapancalı Hakkı Bey arkadaşımızın mütalaası doğrudur. Fırka namına neşredilen protestoya mütenakız vaziyet alamayız, ayıptır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin Tarihi Kongresinin İkinci Celsesi

Son darbeyi yine Sapancalı Hakkı Bey indirmişti. Tekrar söz alarak dedi ki:

- Muhterem arkadaşlarım, İttihat ve Terakki'nin vazifesi böyle günlerde anlaşılacaktır, göstereceğimiz, zaaf, tereddüt doğrudan doğruya fırkamızın aleyhinedir. Biz her turlu tehlikeye karsı müttehit durmalıyız. Bugün meclisi kapamak cesaretini kendinde bulan bu hükümet yarın meclisi açmayabilir de! Biz inkılap yapmış bir fırkayız. Meclisi daima acık tutacağız!.. Hakkı Bey'in sözleri sürekli ve şiddetli alkışlarla kesildi. Biraz sonra devam edecek,

- Esasen bugün is basında bulunanlar, meclise, meşrutiyete ünsiyet etmeyen kimselerdir. Bunlar meclisi kapayan bir devrin adamlarıdır. Binaenaleyh meclisi açmamak kararını da verebilirler. Bunun sonu ihtilaldır arkadaşlar!

Talat Bey'in arkadaşları bulundukları yerden bağırdıkları:

- Hayır dedikleri yanlıştır, hezeyandır!

Hacı Adil Bey isin sarpa saracağını derhal anlayarak, (müzakere kâfidir değil mi arkadaşlar?) Her taraftan "kâfidir, kâfidir" sesleri yükseldi Reye müracaat edildi. Neticede 76 reyle intihabada iştirak edilmemesine karar verildi. Fakat Talat Bey kürsüye çıkarak:

- Arkadaşlar, reyler sahih değildir. Kongreye henüz gelmemiş ve reye iştirak etmemiş arkadaşlar vardır dedi. Gürültüler oldu. Nihayet tekrar reye müracaata karar verildi. Ufak bir dinlenme verildi. Şimdi pek heyecanlı ikinci celse başlıyordu.

İttihat ve Terakki tarihinin bu en mühim kongresi o gün beş dakikalık bir fasıladan sonra tekrar isine başlamak üzere

idi. Talat Bey bu fırsattan istifade ederek önüne gelene koridorda dert yanıyordu.

- Ne yaptık yahu!., kongrenin kararını şimdi bir ihtilal hareketi olarak gösterecekler, hükümet hepimizi tevkif edecek, bunlar hiç doğru değil, İttihat ve Terakki'yi tehlikeye sokuyorlar.

Ve etrafında ona hak verenlerden aldığı cesaretle söyle ilave ediyordu:

- İntihabada iştirak etmemek demek, hükümeti meşru tanımamak, yani hükümete karsı cephe almak demektir! Bu böyle olur mu arkadaşlar!

Talat Bey kafasına kati surette sunu koymuştu ki, bu karar tashih edilmeli, hükümeti asla kuşkulandırmamalı idiler. İşte bu sırada birinci celseye iştirak edememiş ve geç kalmış olan ayan ve mebusan azaları da şimdi gelmiş bulunuyordu. Bunların basında da Said Halim Paşa bulunuyordu. Hacı Adil Bey on dakikalık bir fasıladan sonra, riyaset makamına geçip oturmuş ve çıngırağı çalarak celsenin açıldığını ilan etmişti. Parti'nin tarihinde cidden bir donum noktası olan bu ikinci celsenin basında ilk söz isteyen Talat Bey olmuştu. Bütün nazarlar şimdi ona çevrilmiş, ne söyleyeceği merakla beklenmeye başlanmıştı. O, son derece sakin ve ağır bir ifade ile söze başlamıştı:

- Efendiler, dedi, bundan evvelki celsede bulunmaları zaruri ve nizami olan zevat hakikaten yoktular. Esasen kifayet-i müzakere teklifi de azadan gelmeyip, ortalığın karışması üzerine makam-ı riyaset tarafından gelmiş ve bir oldu bittiye getirilmiş bulunuyordu? Böyle mühim meselelerde İttihat ve Terakki erkânının ve ekseriyetinin reyleri alınmadan alelacele bir karara varılamaz. Onun için bendeniz teklif ediyorum. Evvelki celsede ittihaz edilmiş kararın ke-en-lem-yekûn olduğuna hükmedelim. Yeniden rey verelim.

Talat Bey'in teklifi muarızlarını şiddetle harekete getirdi. Birçokları sinirlendi, Sapancalı Hakkı Bey yerinden fırladı. Talat Bey'e bağırmaya başladı.

- Sen burada diktatör müsün? Hiç kimseden farkın olmadığını bilmelisin. Kongreye hürmet etmeye mecbursun, arkadaşlarım namına seni sukuta davet ediyorum.

Bu sözler Talat Bey taraftarlarıyla Sapancalı Hakkı Bey taraftarlarını birbirine katmıştı. Fakat Talat Bey'in bir güveni vardı. Yeni gelenlerle ekseriyeti temin ettiğine kaniiydi. Binaenaleyh ses çıkarmamayı ve netice almayı tercih etti. Bu sırada Kara Kemal'in teşkilatına mensup olanlar Talat Bey lehine tezahürata başlamışlardı. Hep bir ağızdan bağırıyorlardı.

- Yeniden reye, yeniden reye müracaat edilmelidir; birdenbire ortalıkta garip bir ekseriyet peyda olmuş, hepsi de Talat Bey'in arzusuna uymuştu. Bunda Kara Kemal'in de büyük rolü vardı. Makam-ı riyaset yeniden damgalı rey pusulalarının dağıtılmasını emretmişti. Herkes hararetle bu secim için reyini kullanmaya kalkmıştı. Ya lehte, ya aleyhte hükme varılacaktı. Üyeler, reylerini kullanmaya başlamışlardı. Fakat öyle bir kargaşalık hâkimdi ki, bazı azalar, muhakkak ki, birkaç rey birden kullanmışlardı. İste o zaman Sapancalı Hakkı Bey'in arkadaşları bağırıyorlardı.

- Seçime hile karıştırıyorsunuz, fazla rey verenler var.

Bu sırada riyaset makamı reyleri sayıyordu. Torba yere fırlatılmış ve dökülen reyler yerden birer birer toplanıp sayılmıştı. Bu sefer kongrenin 85 rey ile intihabada iştirak ettiği görülüyordu.

Bu vaziyet karşısında kongre sona ermiş, reylerini veren aza, dışarı çıkmaya başlamıştı. İste o zaman Talat Bey, Sapancalı Hakkı Bey'in yanına gelmiş, yarı şaka, yarı ciddi şöyle demişti:

- Görüyorsunuz ya kazandık!

Sapancalı bu eski arkadaşının yüzüne baktı ve dedi ki:

- Ben inat etmiyorum. Bir prensipten bahsediyorum. Evet kazandınız, fakat fırkanın şahsiyetini de iki paralık ettiniz!

İttihat ve Terakki'nin tarihinde 1912 Kongresi böylece bitmiş fakat Sapancalının tavsifi de yerinde bir hüküm olarak bu kongre mukarreratını mühürlemişti. Talat Beye göre ise, bu gün için bundan başka türlü harekete imkân yoktu. Yoksa onun

tabirince "hafazanallah partinin kapatılması için hükümetin eline gecen çok mühim bir koz olacaktı". Biz buna meydan vermedik, diyerek geniş bir nefes alıyor, ferahlamış bulunuyordu. Fakat Talat Bey arkadaşları ile kendi arasında mühim bir cidal açıldığını ve bunun kolay kolay kapatılamayacağını artık kestiriyordu. Talat Bey, Merkez-i Umumi'nin vaziyete hâkim olmasını istiyor, eğer biraz tereddüt ve korku geçirirlerse sözü mebusan ve ayandaki parti gruplarının eline geçirmek olacağını iddia ediyordu. Talat Bey, İttihat ve Terakki için en büyük tehlikenin dışarıdan değil içeriden, en yakın arkadaşlarından geleceğine kani idi. Bunlara biraz yüz verilse, ne kendisi, ne de onunla ise başlayanların bir tanesi yerinde kalamazdı. 1912 Kongresi'ndeki çarpışma, en yakın arkadaşlar grubu arasında ne müthiş bir zıddiyetin, anlaşmazlığın, hâkim olduğunu göstermişti. Muhakkak olan bir nokta, bir hakikat mevcuttu. Kendisine karşı müttehit bir cephe teşekkül etmiş bulunuyordu. Bu zümre içinde en tehlikeli adam, Sapancalı Hakkı Bey'di. Zira o, Talat Bey ile Merkez-i Umumi azasına bir dakika rahat yüzü göstermeyecek karakterde idi. Nitekim biraz sonra yeni bir hadise bu muhalefetin derinliğini göstermekte güzel bir misal teşkil etti.

1912 Kongresi'nden ve bu tarihi son celseden ibret almış olan İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azasından Talat Bey 1913 Ekim ayı başlangıcında toplanması muhakkak olan İttihat ve Terakki kongresinden bir kaç ay evvel, aralarında toplanıp anlaşarak bu kongreye gitme fikri Talat Bey'de hâkim olmuş, o da düşüncelerini yakın arkadaşlarına açıklamıştı. Nihayet Talat Bey'i haklı buldular ve toplanıp görüşmeye karar verdiler. Bu hususi içtima Merkez-i Umumi'nin ileri gelen azaları bilhassa Talat Bey ile Sapancalı Hakkı Bey, Kara Kemal, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya Gökalp, Doktor Nazım, Yakup Cemil Bey'ler iştirak etmişti. Celseyi Kara Kemal Bey açmış, bu ileri gelen azalar ile toplantıya iştirak eden murahhas mesuller ile fırka müfettişlerine toplantının gayesini izah etmişti.

- Kongreye fırkamızın azaları, İttihat ve Terakki ileri gelenleri, murahhas mesuller, müfettiş-i mesuller gelecek, müzakereler

çok defa münakaşalarla sürüp gidecek, çok defa da içinden çıkılmaz vaziyetler doğuracak, onun için yeni Merkez-i Umumi azalarını burada aramızda seçelim. Onun için bu isimleri şimdi burada huzurunuzdan geçirelim. Sıra ile söylüyorum. Mithat Şükrü Bey, hemen toplantıda bulunanların hepsi (muvafıktır) diye beğenmişlerdi. Tek itiraz eden Sapancalı Hakkı Bey idi.

- Olmasın dedi, Kara Kemal ikinci ismi açıkladı.

- Doktor Nazım, herkes "çok iyidir, doğrudur" diye bağırdılar. Tek bir ses duyuldu:

Küçük Efendi, Büyük Efendi

- Girmesin!

Herkes basını çevirdi. Yine Sapancalı Hakkı Bey'i karşılarında buldular. O zaman müfettiş-i umumilerden Hilmi Bey (Ankara'da asılmıştır) ayağa kalktı.

- Arkadaşlar dedi. Burada hepimiz müştereken Umumi Merkez azası üzerinde ittifak etmiş iken yalnız Hakkı Bey arkadaşımız muhalif kalıyor. O halde Hakkı Bey itirazlarının sebebini açıklar bizi ikna eder yahut da bize iltihak eder. Sapancalı Hakkı Bey arkadaşı Hilmi Bey'e mutedil bir şekilde cevap vermişti.

- Hilmi Bey arkadaşımızın bu sözlerine teşekkür ederim. Merkez-i Umumi'ye yeniden girmelerine itiraz ettiğim arkadaşların hepsinin ayrı ayrı meziyetleri vardır. Hatta birçok fedakârlıklarını da saymak mümkündür. Fakat ben bu itikattayım ki, bu arkadaşların hepsi ya mebus oldukları veya ayan azası bulundukları ve hükümetle sıkı temasta oldukları için Talat Bey'in tesiri altında kalmışlardır. Şahsiyetlerini kaybetmişlerdir. Onun zihniyeti hepsi üzerinde hâkim olmuştur, bunlar körü körüne şef telakki ettikleri o zatın yolundan ayrılmazlar.

Hususi bir mecliste İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne seçilecek aza için fikir teatisinde bulunan bu partinin ileri gelenleri Sapancalı Hakkı Bey'in bu sözleri karsısında donmuş kalmışlardı. Bu cesur ve patavatsız adam, sözlerini daha nereye kadar götürecek kimi yere vurmaya çalışacaktı.

İttihat ve Terakki'nin meşhur "Küçük Efendi"si (Kara Kemal Bey) riyaset ettiği bu hususi celsenin sonunun kötüye varacağını der-akab anlamıştı. Hedef, yine aynı partinin "Büyük Efendi" lakabını verdiği Talat Bey idi. O zaman iki komitacı göz göze gelmiş bu isin bu celsede yapılamayacağını birbirlerine konuşmadan anlatmışlardı. Zira münakaşa uzarsa bütün isler değişecek

ve davayı Sapancalı Hakkı Bey ve arkadaşları kazanacaklardı. Nitekim daha bu kanaati henüz hasıl etmiş iken Küçük Efendi bir de bakmıştı ki, Hakkı Bey heyecana gelmiş söyleniyordu.

- Size yemin ederim ki, eğer memleket normal şartlarda bulunsa idi, namuslarına, seciyelerine itimat ettiğim bu arkadaşlar için zerre kadar ses çıkarmazdım. Fakat maalesef ben o kanaatte değilim, partimizin rakipleri henüz ayaktadırlar ve bizden yılmamışlardır, bir fırsat beklemektedirler. Ya harici bir hadiseyi veya dâhili bir meseleyi fırsat bilerek şahlanacaklar ve hepimizi birer birer idam sehpalarına yollayacaklardır. Ben öyle bir Merkez-i Umumi düşünürüm ki, arkadaşlar, hükümet devrilse bile onlar işi ellerine alarak teşkilata ve icra kuvvetlerine hâkim olsunlar. Benim aradığım Merkez-i Umumi işte budur!.

Bu sözler koyu bir İttihatçı olan Rahmi Bey'i (İzmir valisi) heyecana getirmişti. Söze karıştı.

- "Hakkın var be Hakkı, hakkın var!" diye bağırdı.

O zaman partinin "Küçük Efendi"si (Kara Kemal) vaziyeti idare etmekten başka çare olmadığını anlamıştı.

- Evet dedi. Hakkı Bey'in bu sözleri gayet mühimdir. Bu bahsi cidden esaslı bir şekilde müzakere edelim. Düşünelim, konusalım acele etmeyelim. Buna bugün vaktimiz müsait değildir. Tensip buyurursanız bunu başka bir güne bırakalım!

Teklif reye konmuş ve ekseriyetle kabul edilmişti. Partinin iki efendisi (Kara Kemal ve Talat Bey'ler) zaman kazanmışlardı. Nitekim o aksam bu iki tecrübeli komitacı baş başa vermişler ve Hakkı Bey hakkında söyle bir hükme varmışlardı.

- Sapancalı Hakkı'nın asıl maksadını anlamak lazımdır. Bakalım Merkez-i Umumi'ye kimlerin girmesini istiyor! Bu sözleri söyleyen Talat Bey, Küçük Efendi'nin tasvipkâr hareketleriyle karsılaşmıştı. O zaman daha emin olarak:

- Sen dedi, yarın Eyüp Sabri, Ömer Naci, Doktor Nazım'ı alarak Sapancalı Hakkı ile bir görüşme yaparsın bakalım o, kimleri teklif edecek, senin Sapancalı ile yalnız görüşmen doğru olamaz. O zaman kuşkulanır, bilhassa Eyüp Sabri bulunursa ona

hürmeti vardır. Ömer Naci'yi de üstelik çok sever, daha fazla açılır. Küçük Efendi, Büyük Efendi'nin bu talimatı dairesinde ertesi gün söylediği zevatı alarak Sapancalı Hakkı Bey'i Şeref Sokağı'ndaki kendi yazıhanesine çağırmıştı. Odadan içeri giren Hakkı Bey'e de:

- Dünkü sözlerin dedi, bizi çok düşündürdü, orada kalabalık içinde ileri geri konuşmamız doğru olmazdı. Belki de bazı arkadaşların istemeyerek kalbilerini kırardık. Peki, Merkez-i Umumi'ye kimleri getirelim, ne dersin söyle bakalım. Mesela Kâtib-i Umumi kim olsun?

Hakkı Bey derhal cevap vermişti.

- Bu iş, yalnız benim fikrimle olmaz. Bence bu işler bütün arkadaşların huzurunda olmalı, böyle gizli kapaklı konuşulmaz. Duyarlarsa asıl şimdi kalpleri kırılır ve canları sıkılır. Herkes, birer, ikişer, isim söylemeli ve onlar üzerinde hepimiz münakaşa etmeliyiz. Küçük Efendi itiraz etti:

- İyi amma, sen söyle bakalım, mesela Kâtib-i Umumi kim olsun?

- Hüseyin Cahit Bey olsun, benim hatırıma bu zat geldi!

- Peki güzel, Merkez-i Umumi'ye kimler girsin?

- İnkılabımızda büyük hizmetleri dokunmuş olan bir arkadaşımız var. Doktor Bahattin Şakir, o girsin!

- Bu da iyi, başkaları?

- Müfettiş arkadaşlardan küçük Talat Bey girsin!

O zaman Küçük Efendi biraz durduktan sonra tekrar söze başlamıştı.

- Peki Hakkı Bey dedi, Kâtib-i Umumi olarak Hüseyin Cahit Bey'i ileri sürdün, bakalım bu zat bu işi kabul eder mi?

- Şimdi cevap vereyim, size bir misal vereyim. 1326 (1910) kongresinde hepiniz bilirsiniz, kâtib-i umumilik için Hacı Adil Bey mevzu bahis olmuştu. O zaman da yine kabul eder mi? etmez mi? münakaşası olmuştu. O vakit ben söyle demiştim: Hacı Adil Bey Selanik Rusumat Başmüdürlüğünde bir şube müdürüdür. Hâlbuki bu zatın fırkaya intisabı, inkılaba hizmeti cümlemizce malumdur. Bugün Edirne valisidir. Eğer Hacı Adil Bey,

İttihat ve Terakki Partisi'ne dâhil olmasaydı, mezar taşına Rusumat Başmüdürü unvanını ya yazdırır, ya yazdırmazdı. Cemiyet umumi kâtipliğini siz o kadar küçük mü görüyorsunuz, bir teklif edelim bakın göreceksiniz üstelik bize bir de teşekkür edecektir demiştim. Nitekim Hacı Adil Bey, kendisine gönderilen bir heyeti kabul ederek büyük bir şükran hissiyle umumi kâtipliği kabul etmişti. Şimdi Hüseyin Cahit Bey için de aynı fikirdeyim. Hüseyin Cahit Bey siyasi hayatını bu fırkaya intisabı ile kazanmıştır. Elbet de bu fırka içinde yükselmeyi düşünecektir. Hepimiz Hüseyin Cahit Bey'in ilmine, irfanına hürmetkârız, arkadaşlar, çok iyi hatırlarsınız ki, Muhtar ve Kamil Paşalar hükümeti iktidar meşkine geldiği zaman, ayandan, mebusandan birçok kimseler:

- Artık İttihat ve Terakki dağılacaktır demişler, hatta bazıları, mesela Hoca Asım Efendi gibileri fırkadan ayrılmışlardı. Bütün itimatların kırıldığı, kuvve-i maneviyemizin sarsıldığı bir zamanda bizi kim gazetesiyle müdafaa etmişti. Hüseyin Cahit Bey değil mi? İşte o zaman herkes İttihat ve Terakki'nin çok kuvvetli olduğuna inanmış ve istediği zaman iktidara geleceğine kani olmuştu. Hüseyin Cahit Bey'in bu hizmetidir ki, İttihat ve Terakki efkâr-ı umumiyesinin fırka şahsiyet-i manevisi etrafında toplanmasını temin etmişti. Cahit Bey bu cesareti göstermiş olan bir zattır. Onun basımızda olmasını isterim! Ben ne Hüseyin Cahit Bey ile konuşmuş, ne de dostluk tesis etmiş bir adamım hepiniz bilirsiniz, onu ancak uzaktan tanırım.

Sapancalı Hakkı Bey'in bu izahatını dinleyenlerin çoğu, Hüseyin Cahit Bey'in arkadaşları idiler, fakat nedense ondan çekiniyor, kâtib-i umumi olmasını istemiyorlardı. Fakat bunu açıkça söylemekten de çekiniyorlardı. Bunların başında hiç şüphe yok partinin Küçük Efendi'si Kara Kemal Bey de vardı. O da bir şey yapmış olmak için dedi ki,

- Şimdi Doktor Nazım, Eyüp Sabri Bey'ler Tanin'e gitsinler Hüseyin Cahit Bey ile görüşsünler, kabul eder mi, etmez mi anlarız. Filhakika bu iki zat odadan çıkarak Tanin matbaasına gitmiş fakat Cahit Bey'i orada bulamamışlardı. Hakikatte Sapancalı Hakkı Bey yanılmıştı.

Serasker Nazım Paşa

Çünkü Hüseyin Cahit Bey bu vazifeyi kabul etmeyeceğini, kendisine birkaç gün evvel ima yoluyla sormuş olan Eyüp Sabri Bey'e anlatmıştı. Hüseyin Cahit Bey'e göre, kalemiyle parti yolunda hizmet edebilirdi, fakat şimdi İttihat ve Terakki Fırkası muhtelif cereyanların, munaferetlerin, ihtilafların hâkim olduğu bir zümre haline gelmişti. Herkese laf anlatmak kabil değildi. Eyüp Sabri Bey'e,

- Maalesef demişti, fırkamız komitalaşmaya başlamıştır. Parti karanlık bir yola gitmektedir!.. Bir sergüzeşte atılmak üzeredir. Böyle bir durumda Kâtib-i Umumiliği deruhte etmek, benim yapacağım işlerden değildir. Nitekim daha sonra Hüseyin Cahit Bey, Birinci Cihan Harbi senelerinde bizzat Sadrazam Talat Paşa'nın, kâtib-i umumilik teklifini de kat'i surette reddetmişti. İste o zaman Mithat Şükrü Bey, umumi kâtipliğe getirilmişti. Velhasıl bu hususi görüşmelerden sonra toplanan kongrede (1913) Umumi Kâtipliğe Mithat Şükrü Bey, Merkez-i Umumi azalıklarına Eyüp Sabri, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir, Ziya Gökalp, Doktor Rusuhi, Emrullah Efendi, İzmir Müfettişi Küçük Talat Bey (Muşkara), Bursa Müfettişi Rıza, İstanbul Müfettişi Kara Kemal Bey'ler seçilmişlerdi. Bu suretle Sapancalı Hakkı'nın iki adamı, Küçük Talat ve Bahattin Şakir ilk defa Merkez-i Umumi'ye giriyor, birkaç gün sonra da fırkanın umumi reisi Sait Halim Paşa yerini "vekil-i umumi" namı altında Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e tevdi ediyor ve bu suretle Küçük Efendi ile Büyük Efendi'nin partide muvazene temini arzusu mümkün oluyordu. 6 Teşrinievvel 1329 (19 Teşrinievvel / Ekim 1913).

Mahmut Şevket Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne getirilecek kimseler içinde Talat Bey'in ilk hatırına gelen Nazım

Paşa olmuştu. Genç bir Erkân-ı Harp zabiti iken basına devlet kuşu konmuş, devrin sadrazamı Ali Paşa'ya damat olmuştu. Hoş, bunda yalnız bir talih imtiyazı aramak da fazla idi. Zira Nazım Paşa'nın zekası ve bilhassa mertliği zikre değer iki kıymet idi. Kayın pederi Ali Paşa, damadının bu meziyetlerini görüyor ve arada sırada:

- Bir gün gelir, sadrazam olursun inşallah diyordu. İşte böylece Paşa, gençliğinden beri kulağını, sadrazamlık hülyalarına ait tatlı sözlerle doldurmuş ve bu ses, ömrünün sonuna kadar, kafasında akisler bırakmıştı. "Niye olmasın?"dı, onların kendisinden ne gibi üstünlüğü vardı. Aradan yıllar geçtikten sonra rütbesi terfi ede ede Ali Paşa'nın bu ihtiraslı damadı nihayet paşa olmuş ve hur fikirleri belki de ihtirasları dolayısıyla Abdülhamit'i korkuttuğundan nefyedilmişti. İttihatçılar Paşa'yı Bağdat'a vali ve kumandan olarak göndermişlerdi. Nazım Paşa orada birtakım icraat yapmış, birlikleri düzene sokmuş, devletin nüfuzunu birden bire artırarak muhitin dikkatini üzerine çekmişti. Vakıa bütün bu icraatın en büyük hissesi onun kurmay başkanına aitti. Daha sonra görülecek Balkan Harbi'nin meşhur İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa, daha o devirde Miralay Hasan Rıza Bey adıyla burada Kurmay Başkanı olarak çalışıyordu. Tam bir asker olan Hasan Rıza Bey, parti adamı değildi, siyasetle de hiçbir alakası olmamıştı. Büyük bir vatanperver ve mükemmel idareci olan Hasan Rıza Bey (Paşa) İttihat ve Terakki erkânını düşündürüyordu. Hatta İttihat ve Terakki Partisi içinde bazı kimseler, bilahare Paşa olarak İstanbul'a gelen Hasan Rıza Paşa'nın fırkaya behemehâl alınmasını da istemişlerdi. Fakat Paşa, politikacıların arzularına kurban olmamış, askerliğini muhafaza etmişti. İşte Bağdat'taki bütün icraat böylece Hasan Rıza Beye ait olduğu halde Nazım Paşa'ya mal edilmişti. İttihatçılar Nazım Paşa'dan istifadeyi düşünüyorlar, onu serasker yapmak istiyorlardı. Bu sebeple kabine azasından ve İttihatçıların en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Talat Bey onu Mahmut Şevket Paşa'dan sonra ziyarete gitmişti. Zira İkinci Meşrutiyet'ten sonra Paşa, İttihatçılar için bir tehlike teşkil ettiğinden, nüfuzunu

kırmak maksadıyla Mahmut Şevket Paşa'nın tensibi ile Bağdat vali ve kumandanlığından Şuray-ı Askerî azalığına getirilmiş bulunuyordu. Paşa, Talat Bey'in seraskerlik teklifi karşısında sevinmedi. Beklediği muhakkak ki, sadaretti. Fakat birdenbire de reddetmeyi doğru bulmadı. Çünkü Bağdat'tan geleli tam dört sene oluyordu, hemen her gün Harbiye Nezareti için bir teklif beklemişti. Şimdi bu teklif ayağına geliyordu. Vakıa bir ara Sadrazam Kamil Paşa tarafından kabinesinden uzaklaştırılan Ali Rıza Paşa'nın (İstiklal mücadelesinde sadrazam olmuştur) yerine Harbiye Nazırlığı'na tayin de edilmiş fakat ne yazık ki nezaret koltuğunda oturmadan kabinenin Meclis-i Mebusan'da itimat alamadığına şahit olmuştu. Bir müddet sonra da 2'nci Ordu Kumandanlığı bile kendisine çok görülmüştü. Bu sebeple Nazım Paşa'nın ruhunda sukut-i hayallerden, inkisara duşmuş olmaktan mütevellit ıstıraplar yanıyordu. Bunların yaraları henüz taze idi. O, öyle teklifler yapacak, öyle şartlar koşacaktı ki, bunu duyan halk Paşa'ya, derin hürmet hissi duyacak ve onun ismi etrafında büyük bir itimat halkası teşekkül edecekti. Bu sebeple birden reddetmedi, yalnız Talat Bey'e:

- "Biraz düşüneyim, yarın gelir, Sadrazam Paşa'ya bizzat arz ederim!" dedi.

Yalan da değildi. Ertesi günü perşembe idi. Nazım Paşa, Bâb-ı Âli'de Sadrazam Küçük Said Paşa'yı ziyaret etmiş,

- Teveccühünüze teşekkür ederim efendimiz, ancak nezareti kabul etmeden evvel vaziyeti tetkik eyle meye mecburum demişti. Müsaade buyurunuz da muamelatı ve evrakı gözden geçireyim diye ilave etmişti.

Mutlak bir seraskere muhtaç olan Sadrazam ve Talat Bey, ister istemez bu teklifi kabul etmişlerdi. Her ikisi,

- "Peki Paşa Hazretleri, hemen Harbiye Nezareti'ne teşrif ediniz ve arzu buyurduğunuz evrakı mütalaa eyleyiniz!" demişlerdi. O zaman Paşa yine onlara muhalif kaldı ve dedi ki,

- Harbiye Nazırı olmadan, Harbiye Nezareti'nin kapısından içeri girmem, makama oturmam. Bu evrakı başka bir yerde

görmeliyim! Posta Telgraf Nazırı Talat Bey bu müşkülü de derhal halletmişti. Paşa'ya dönerek en tatminkâr bir ifade ile,

- Öyle ise Paşam dedi, cuma günü Hariciye Nazırı Asım Bey'in konağında Harbiye Nazır Vekili Hurşit Paşa ve bendeniz size arzu buyurduğunuz evrakı ve mütalaa edeceğiniz muamelatı izah eder, sizi elimizden geldiği kadar tenvir eyleriz.

Buna diyecek bir şey kalmıyordu. Ertesi gün bu üç mühim şahsiyet mezkûr konakta toplandılar ve müstakbelin Serasker Paşası'na her şeyi anlattılar. Hâlbuki o gün Nazım Paşa, yeni birtakım şartlarla oraya gelmişti. Dedi ki:

- Evvela, idare-i örfiyenin lağvını isterim. Siyasi mahkûmların umumi bir affa mazhariyetini ve Arnavutluk'taki asiler için şimdilik takibata girişilmesinden sarf-ı nazar edilmesini de lüzumlu görüyorum. Belki bu şartları da Talat Bey, İttihat ve Terakki merkezi hoş görecekti. Amma gençliğinden beri kulağı "sadrazamlık" kelimesinin sihriyle dolu olan Paşa, sonunda öyle bir şey istemişti ki, bu söz, bizzat Talat Bey'i yerinden bir boy sıçratmıştı. Serasker Paşa,

- Yalnız demişti, bu şartlardan sonra başkumandanlık vekilliği sıfat ve salahiyetine de lüzum görüyorum. Ancak o zaman Harbiye Nezareti'ni deruhte ederim!

Evvela ortalığa bir sükûnet hâkim oldu. Ne Talat Bey'de, ne de aslen kabinede Bahriye Nazırı olup da bu sefer Harbiye Nazır vekâletini de deruhte etmiş olan Hurşit Paşa'da ve hane sahibi sıfatıyla misafirleri ağırlayan Hariciye Nazırı Asım beyde de konuşmaya takat kalabildi. Fakat İttihatçıların bir numaralı komitacısı Talat Bey kendini bir anda toparladı, amma o kararını vermişti, Serasker Paşa, çok ileri gitmişti, onunla çalışmak kabil değildi.

İktidardan Düşen Ekseriyet

- Peki, Paşam dediler, arzularınızı Sadrazam Paşa'ya arz edelim! Ayrıldılar, ertesi sabah Talat Bey Sadrazam Paşa'nın riyasetindeki Meclis-i Vükela'da Nazım Paşa'nın tekliflerini ortaya koydu. Birçokları, eğer, zemin, zaman münasip olsaydı, bunları toptan reddetmek kadar isabetli bir şey olmayacağını söylemişti, söylemişti amma, şimdi bu vaziyet öyle değildi. Bazı tadilat ile Serasker Paşa olacak kimseye bunu anlatmak belki mümkün olurdu. Yine Talat Bey bu isin gönüllüsü idi. Meclis-i Vükelâ'nın kararı şöyle idi.

- İdare-i örfiye lağvedilebilir, fakat umumi af ancak tedrici olabilirdi. Arnavutluk'taki asilere karşı da müsamahakâr davranılabilirdi. Ancak, Başkumandan Vekilliği, Kanun-u Esasi mucibince padişahın sahsında mündemiç bir kudretti. Ancak harp zamanında bu kudreti padişah, dilediği askerî erkândan birine verebilirdi. Gerçi o sırada İtalyanlarla Batı Trablus'ta bir harp devam ediyordu. Fakat bu bir avuç urbanın[15] ve birkaç gönüllü zabitin karıştığı mevzii savaş, Başkumandanlık Vekilliği ihdasını icap ettirecek bir mesele değildi. Kaldı ki, İtalyanlarla sulh müzakereleri de başlamıştı. Sonra daha mühim bir teşekkül ortada idi. Başkumandan olan Meclis-i Vükela'ya dâhil olamazdı. Başkumandan siyasi bir memur olamazdı. Mülakat Nazım Paşa'nın konağında cereyan etti. Fakat istikbalin Serasker Paşa'sı nokta-i nazarında ısrar etti. O zaman Talat Bey Meclis-i Vükelaya Merkez-i Umumi'ye koşarak. Nazım Paşa'dan suret-i kafiyede istifade edilemeyeceğini söyledi ve yerine o sırada Trablus vali ve kumandanlığından azledilerek İstanbul'a gelmiş olan Müşir İbrahim Paşa'yı teklif etti. Paşa ciddi bir sebep göstermemekle beraber bu karışık zamanda bu zorlu mevkii kabul etmedi.

15 Urban: Çölde yaşayan Araplara verilen isim (E.N.).

Meşrutiyet'ten beri ayan meclisinde aza olan Osman Paşa'ya teklif yapıldı. O da buna yanaşmadı. İttihatçılar yorulmamışlardı.

İzmir'de ordu kumandanı bulunan Birinci Ferik Abdullah Paşa'ya telgrafla müracaat ettiler, Paşa'nın sadrazama cevabı şu oldu:

- Harbiye Nezareti'ni idare edecek iktidara malik değilim!.

Nihayet iş Mahmut Muhtar Paşa'ya düştü. Fakat bu defa da Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın muhalefeti aldı yürüdü. Paşa:

- "Benim bulunduğum kabineye Mahmut Muhtar Paşa giremez!" demiş çıkmıştı. İşte İttihat ve Terakki Harbiye Nazırı gediğini kapayayım derken hiç de beklemedikleri bir açıkla karşılaştılar. Bahriye Nazırı Hurşit Paşa da istifa etmişti. Hele Resne'de dağa çıkan Niyazı Bey'i takliden o günlerde bir Arnavut zabiti olan Yüzbaşı Tayyar Bey'in de maiyeti ile dağa çıktığı haberi ortalığı dehşete vermişti. İşte o zaman Nazım Paşa, kendini harcamadığına memnun olmuştu. Fakat kim derdi ki, peşine Harbiye Nazırlığı için ısrarla düşmüş olan İttihat ve Terakki erkânı daha sonra Paşa'yı serasker olduğu bir günde, hem de Bâb-ı Âli'nin içinde vuracaklar, heybetli endamını, birkaç kursunla delik deşik edeceklerdi.

Halaskaran

Günlerden beri Harbiye Nezareti'ne tayini gereken kimsenin bulunamaması ve üstelik Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın da ani istifası bir taraftan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ni telaşa düşürürken, diğer taraftan bir grubun basında Arnavut Yüzbaşı Tayyar'ın dağa çıkması, Abdülhamit devrinde nüfuzlu kimselere mensubiyetleri dolayısıyla süratle terfi eden ve İttihatçılar tarafından rütbeleri indirilerek Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerine sürülen küçük rütbeli zabitanı harekete geçirmiş ve aralarında süratle adına (Halaskaran) denilen bir cemiyet kurulmasına sebep olmuştu. Bu zabitan İttihat ve Terakki teşkilatına dâhil olmamışlar, üstelik ordunun bu partinin emrinde ve tahakkümünde kalmasına da asla taraftar bulunmamışlardı. Belki de bunların içinde hâlâ bir zamanlar sarayın hassa ordularında vazife almış olmanın heyecanı yaşıyordu. Bu zabitan, İttihat ve Terakki'nin tevehhüm ettiği kadar geniş bir kitleye malik değildi. Fakat ne de olsa, onları korkutmuş ve tereddüde düşürmüştü. Bu küçük rütbeli subayların başında iki büyük rütbeliden bahsedilebilir. Bunlardan birisi 31 Mart'tan sonra kurulan harp divanında müddei-i umumilik[16] yapmış ve maznunlar lehine hareket etmiş olan Topçu Reisi Mirliva Ferit Paşa, diğeri de Berlin Sefareti Ataşemiliterliği'nde ve daha sonra Umum Jandarma Kumandanlığında bulunmuş olan Erkân-ı Harp Mirlivasi Nazif Paşa idi. Bu iki Paşa, bu grubun mümessilleri sıfatıyla padişaha bir ariza takdim etmişler ve zatı şahaneden, İttihat ve Terakki'nin ordunun basından derhal çekilmesini bir suru esbab-ı mucibe sayıp dökerek resmen talep etmişlerdi.

16 Müdde-i Umumi: Savcı. (E.N.)

Sultan Mehmet Reşat, her zamanki gibi her şeyden habersiz, bütün hadiselere karşı lakayt ve zavallı bir adam halinde tahtında oturuyordu, fakat Halaskaran grubunun kuvvet derecesini ve tesir kudretini takdirde mübalağaya düşmüş olan iktidar partisi alelacele yaptığı toplantıda su karara varmıştı:

- Kabinedeki boşlukları doldurmak mümkün olamamıştır, partiden memnun olmayan zabitan "Halaskaran" namıyla bir teşekkül kurmuştur. Bir kısmı da Arnavut asileriyle müşterek hareket etmektedir. Bu vaziyet karsısında memnuniyetsizliği ve galeyanı teskin etmek için, Sait Paşa kabinesini feda etmek gerekir. Nasıl olsa çoğunluktayız. Mebusan'da, ayanda ekseriyet bizdedir. Arzumuzla düşer, arzumuzla tekrar iktidara çıkarız. Muhalefete iktidarı teslim etmekle onları müşkül mevkide bırakmış olacağız. Yıpranacaklar ve teslim olacaklardır.

Bilhassa basta Posta Telgraf Nazırı Talat Bey olan müfrit İttihat ve Terakkicilerin bu fikri alkışlar içinde parti toplantısında kabul edilmiş ve derhal tatbikata geçilmesine karar verilmişti. Fakat ne yazık ki, Talat Bey fikirlerinde yanılıyordu. İktidardan düşmeye karar vermek bir nevi intihar etmek gibi idi. Tecrübe olarak dahi tatbiki acaba ne neticeye varabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devrinde, Batı Trablus Harbi'nin sonunda ve Balkan Harbi'nin başlamasından biraz evvel cereyan eden bu hadise siyasi tarihler için, parti politikaları için son derece enteresandı.

Fırkada bu içtimalar cereyan ederken o sırada Harbiye Mektebi Müdürü olan Vehib Bey (Umumi Harp'te ordu kumandanı olan Vehib Paşa) bazı genç zabitleri toplayarak Hürriyet-i Ebediye tepesinde "Halaskaran" grubuna karsı protesto hareketine girişmiş, o gün orada genç subaylardan İttihat ve Terakki'ye, inkılâba karşı sadakat yemini almıştı. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri Hürriyet-i Ebediye tepesindeki sadakat yemini ile işin biteceğine inanmıyorlardı. Onlar, hükümetten çekileceklerdi. Mademki Meclis-i Mebusan'ın ekseriyeti ellerinde idi, mademki ayanın çoğunluğu onlarındı, muhalefet partisinin kabinesi, iş

başına gelmekle, kendi kendisinin idam hükmünü vermiş ve bir darbe ile yuvarlanmış olacaktı.

Bütün bu mülahazalardan sonra dahi Küçük Sait Paşa Kabinesi, Meclis-i Mebus an'da dış ve iç siyaset hakkında mufassal bir nutuk çekmeye karar vermişti. Nitekim de öyle oldu. Ekseriyet fırkasının alkışları arasında kürsüye gelen sadrazam, uzun uzadıya hükümetin siyasetini anlattı. Ve sözlerini şöyle bitirdi:

- Biz takip ettiğimiz siyasetin doğruluğuna ve bu yolun milletçe tutulduğuna tamamen kani bulunuyoruz, dedi. Sürekli alkışlardan sonra kürsüden indi. Reye müracaat edildi. Meclis 4 muhalife karsı 194 oyla hükümete itimat etmiş bulunuyordu (2 Temmuz 1328, 15 Temmuz 1912).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Büyük Kabine

İşte o zaman muhalefet çevreleri köpürdü, şahlandı, her taraftan protestolar, telgraflar yağdı. Kabinenin Mecliste ekseriyet kararı aldığının ertesi günü, Talat Bey, parti toplantısında çok garip bir konuşma yapmıştı.

- Vaziyet son derece müşküldür diyordu. Meclisin itimadına rağmen Harbiye Nezareti'ne münasip bir zat bulamadık. Birtakım zabitanın müşterek ve menfi hareketi, hükümeti düşündürecek kadar ehemmiyetlidir. Arnavutluk isyanı da küçümsenemez. Kabinede üç nezaret münhaldır. Bu şartlar altında yerimizde kalamayız.

Mebuslar hayretler içinde idiler, daha dun itimat almış bir hükümet, bugün nasıl böyle konuşabilirdi. Bu hayreti izhar etmek fırsatı Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey'e düştü. Söz aldı ve konuştu:

- Beş-on zabitin menfi hareketi, bir avuç Arnavutun şekaveti, kabinedeki bir kaç münhal, hiçbir zaman kuvvetli bir itimat oyuna layık görülmüş partimiz hükümetini, yıldırmamalıdır. Ben bilakis ordumuzun kuvve-i maneviyesinin yerinde olduğuna, İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı büyük bir itimadın mevcut olduğuna inanıyorum. Hükümet çekilmemelidir, diye bağırdı. Bu heyecanlı tezahürat, İttihat ve Terakki erkânının kararını değiştirmedi. Ertesi günü Sadrazam Sait Paşa, hükümetin istifasını Zat-ı Şahane'ye takdim ediyor ve birçok sebepler sayarak bu çekilmenin zaruri olduğunu anlatıyordu. Ertesi gün intisar eden gazeteler, ekseriyette bulunan iktidarın, iktidardan düştüğünü bütün dünyaya ilan ediyordu (4 Temmuz 1328-17 Temmuz 1912). Sultan Reşat, hayretler içinde idi. Saltanatın 3'üncü senesinde karşılaştığı bu hadise onu şaşkına çevirmişti. Bu kadar müşkül bir an, belki bütün ömründe kendisini

yoklamamıştı. Şimdiye kadar hakikaten rahat etmişti. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi nasıl bir kabine listesi vermişse aynen onu kabul etmiş altına da titrek parmaklarıyla bir imza çekmişti. Fakat şimdi bu parti, mesuliyeti kendisine bırakmıştı. Nasıl bir yol tutacaktı. Padişah muhakkak ki, hem yaşlı hem de acizdi. Suya sabuna karışmadan rahat rahat yaşamak, saltanat sürmek, hadiselerin içinden sıyrılıp başa geçmek zor bir işti. Birçok kabineler değişmiş, birçok sadrazamlar gelmiş geçmişti ama o, bunların hiçbirini hissetmemişti. Hepsine çember beyaz sakalının çerçevelediği pembe ve nurlu yüzü ve zarif tebessümüyle:

- Çok münasiptir, pek muvafıktır gibi beylik cevaplar vermişti. Fakat şimdi bir hükümet seçmek ona bırakılmıştı. Hayatında en korktuğu şey biraderi Abdülhamit'in başına gelen hal'i keyfiyeti idi. Bir gün evvel emreden, hükmeden bir kimsenin bir gün sonra hiç olması, silinmesi kadar büyük felaket olamazdı. Bu hakikatte ölmeden ölmek demekti. Uzun uzun düşündükten sonra Sultan Reşat, başka memlekette yapıldığı gibi harekete karar verdi. Ayan ve Meclis-i Mebusan reislerini çağırdı. Bunlardan birincisi Ahmet Muhtar Paşa diğeri de Halil Bey idi. Bunlardan Ayan Reisi Ahmet Muhtar Paşa 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin kahramanı idi. Kars müdafaasıyla tarihe altın satırlarla geçmiş, genç yaşında müşirliğe erişmiş ve uzun müddet de Mısır Fevkalade Komiserliğinde bulunmuştu. İki seneye yakın bir zamandan beri Ayan Reisi bulunuyor ve herkesin takdir ve itimadını kazanmış oluyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra bile hiçbir partiye girmemiş ve daima bitaraf kalmış olan Ahmet Muhtar Paşa, oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın bile Bahriye Nazırlığını görmüş, 19 sene evvelki yaveri Cevat Paşa bile Sadaret mevkiine getirilmişti. Ömrünün sonuna yaklaştığı bir devirde niye sadrazam olmamalı idi!.

Sultan Reşat, Ayan Reisi Müşir Ahmet Muhtar Paşa'yı dikkatle dinledi, o:

- Zat-ı Şahaneleri'ne sunu müsaadeleriyle arz ederim ki, memleketin basına gelen felaketlerin sebebi, fırkacılığın son derece ileri götürülmüş olmasından neşet etmektedir. Sadrazam

olacak zat bitaraf, siyasi tecrübe sahibi bir kimse olmalıdır Efendimiz demişti. Fakat hiçbir isim vermemişti. İhtiyar hükümdar şimdi ferahlamıştı. O halde böyle hareket etmek doğru olurdu. Ayan Reisi'nden sonra huzura kabul edilen Mebusan Reisi Halil Bey, müfrit İttihatçılardan biri idi. O da biliyordu ki, o günkü şartlar, iktidara İttihatçı bir hükümetin gelmesine imkân vermiyordu. Fakat korktuğu su idi. Muhalefet intikamcı bir hükümeti iş başına getirir de onlar da geçmiş günlerinin hesabını sormaya kalkarlarsa işte o zaman, İttihat ve Terakki'nin hali feci olurdu. Mamafih Meclis-i Mebusan Reisi saraya gelmeden evvel akıl hocası Talat Bey'den direktif almıştı. Her ne pahasına olursa olsun İttihat ve Terakki'nin amansız düşmanı Kamil Paşa, iktidara gelmemeli idi. O da Padişaha bitaraf bir hükümetin iş başına gelmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Sultan Reşat, Mebusan Reisi ile görüşmekten memnun kaldı. Her iki meclis reisi bitaraf bir insan istiyordu. Padişahın aklına ilk gelen Londra Sefiri Tevfik Paşa oldu. Tevfik Paşa ne garip ki, Sultan Reşat'ın tahta çıktığı gün de sadrazamdı. Londra'ya telgraf çekildi. Paşa'nın cevabı garipti. Zat-ı Şahane'den evvela idare-i örfiyenin ilgasını, sonra Arnavutluk asilerine müsamahalı hareket edilmesini ve Meclis-i Mebusan'ın feshini talep ediyordu. Daha sadarete oturmadan Paşa'nın şartlar koşması ve gayrimesul mevkide olan hükümdarı, meclisin feshine teşvik etmesi de hoş görülmedi. Kabinenin istifasından beş gün geçmiş, hariçte ve dâhilde hükümetin kurulmaması çeşitli tefsirlere yol açmıştı. Artık tereddüde mahal yoktu. Sultan Reşat'ın hatırına derhal Ayan Meclisi Reisi Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa geldi. Yaşını başını almış, parti ihtiraslarının üstünde kalmış bir Osmanlı veziri bu makama mükemmel bir namzetti. Derhal onu davet etti. Paşa'ya sadareti teklif etti. Ahmet Muhtar Paşa da şükranlarıyla kabinesine sabık üç sadrazamı alıyordu. Bunlardan biri Kamil Paşa, diğeri Avlonyalı Ferit Paşa, Üçüncüsü Hüseyin Hilmi Paşa idi. Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve meşhur Nazım Paşa da kabinede idi. Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve meşhur Nazım Paşa da kabinede şimdi Harbiye Nazırlığını

kabul etmiş bulunuyordu. İşte büyük kabine böyle iş basına gelmişti (19 Temmuz 1328 – 1 Ağustos 1912).

Sultan Reşat'ın memleketin huzur ve sükûna muhtaç bulunduğu bu nazik devirde bitaraflığa ve namuskârlığına son ederce emin bulunduğu Ahmet Muhtar Paşa'nın kabinesi ekseriyeti İttihat ve Terakki'ye hasım bir zevattan teşkil etmesi ve İttihatçı mebusların ekseriyetinin bulunduğu Meclis-i Mebusan'ı feshettirmeye çalışması, büyük bir mücadeleye karar verdiğinin bariz delili idi? İşte herkesin merakla beklediği netice de bu idi. Nihayet hükümetin beklenen beyannamesi, mecliste okundu. Bu beyannamede hükümet, en müşkül şartlar içinde ise başladığını fakat milletin muhtaç bulunduğu huzur ve sükûnu behemehâl temin edeceğini beyan ediyor, matbuata büyük bir değer verdiğini ve basın serbestîsine büyük bir titizlikle riayet eyleyeceğini de vaat ediyordu. Beyannamenin dikkate değer tarafı, halkın gösterdiği hoşnutsuzluklara hükümetin vakıf bulunduğunu, bilhassa meclisin meşruiyetinden şüphe edildiğine ve intihabadın yolsuz ve kanunsuz cereyan eylediğine dair halk arasında devam eden dedikoduları ve şikâyetleri ciddi bir tarzda göz önüne alarak lazım gelen tahkikatı yaptıracağını bildirmesi idi.

Seçime Giden İktidar

Hükümetin arzusu daha şimdiden hissediliyor, kabine meclisi feshe karar vermiş gözüküyordu. Bu beyanname mebusların ekseriyetinin gayet tabii ki hoşuna gitmemiş, bu hususta ki fikirlerini beyannamenin tabına kadar tehir edeceklerini beyan etmişlerdi. Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa bu yüzden mebuslarla münakaşaya tutuşmuş fakat bu münakaşayı meşhur hatiplerden Seyyid Bey'in bir nutku kesip atmıştı. Kürsüye gelen hatip,

- "Ahval-ı adiyede itimat edemeyeceğimiz bir kabineye ahval-ı fevkaladede itimat reyi vermeye mecburuz!" demişti. Nihayet beyanname tab edilmeden ve esaslı tartışmalar olmadan reye müracaat edilmiş, 45 muhalife, 9 müstenkife karşı 113 reyle kabine itimat alabilmişti. Aradan üç gün geçince de meclisin feshi kararı duyulmuştu. Ahmet Muhtar Paşa, Ayan Meclisi'ne koşmuş, halkın hoşnutsuzluğunu meclisin kanunsuz ve usulsüz bir intihabın neticesi olarak iş başına geldiğini anlatmıştı.

Ayan meclisi azalarının tarihi bir şahsiyet olan ve padişahın teveccühünü son derece kazanmış bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya büyük bir hürmeti vardı. Kaldı ki, kendileri de kaydı hayat şartıyla tayin edilmiş mevkilerinden emin kimselerdi. Bir Şûriş kaynağı olan Meclis-i Mebusan'ın gidişini beğenmiyorlardı. Nihayet Meclis-i Mebusan'ın feshi kararı, ayandan büyük bir ekseriyetle cıktı. Ayan Meclisi 5 muhalife, bir müstenkife karşı 28 oyla millet meclisini dağıtıyordu.

Muhalif rey verenler eski Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, meclisin Rumen azası Beserya ve Bulgar üyesi Milkof Efendi'ler idi. İstinkâf veren Ayan Meclisi'nin en yeni azası Hareket Ordusu'nun kahraman

kumandanı Mahmut Şevket Paşa idi. Sadrazam bu kararı Sultan Reşat'a tasdik ettirmek suretiyle de meramına varmıştı. (22 Temmuz 1328-4 Ağustos 1912). Ertesi gün öğleden sonra bu karar Meclis-i Mebusan'da okunacaktı.

Fakat bunu haber alır almaz milletvekilleri 5 Ağustos sabahı Meclis-i Mebusan'da toplanarak gerek Meclis-i Ayan'ın bu kararının, gerek hükümetin bu tedbirinin Kanun-u Esasi'ye şiddetle mugayir olduğundan bahsederek hükümeti protesto ettiler ve öğleden sonra toplanmaya karar verdiler. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de zat-ı şahaneye bir telgraf çekerek hükümetin bu kararının Kanun-u Esasi'ye sarih bir muhalefet olduğunu ve taraf-ı padişahîden meseleye müdahale edilmesini arz ve rica etmişti. Fakat Sultan Reşat, sadrazamına itimat etmiş bulunuyordu. Bilakis bu telgrafa karşı Zat-ı Şahane'nin teessüf ettiği hükümet tarafından gazetecilere bildirilmiş ve Ahmet Muhtar Paşa, Zat-ı Şahane'nin teessüf ve teessürünü resmen ilan etmişti. O gün öğleden evvel mecliste içtima eden mebusların ekseriyeti, kabinenin iskatına karar vermişler ve meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar meclisi, kendiliklerinden tatil eylemişlerdi. Bilhassa konuşanların içinde en hararetlisi meşhur İttihatçıların maliyecisi Cavit Bey idi. O, bas bas bağırıyordu.

- "Bu karar kanunsuzdur. Meclis kabinenin arzusu ile feshedilemez. Ayan da dalalettedir, Padişah da iğfal edilmiştir!", diyordu. Öğleden sonra hükümet erkânı Meclis-i Mebusan'a gittikleri zaman karşılarında ancak, 5-6 mebus bulabilmişler ve boş sıralara meclisin feshi kararını ve Zat-ı Şahane'nin bu hususdaki fermanını tebliğ etmişlerdi. Mebusların ekseriyetinin kararına ise sadrazam Paşa gülümsemiş,

- Buna kendi kendine gelin güvey olmak derler! diye de bir nükte savurmuştu. Velhasıl olan olmuş, İttihat ve Terakki Fırkası gafil avlanmış, evdeki pazar çarşıya uymamıştı. Halil Bey, Meclis-i Mebusan'ın bu hareketli ve hararetli reisi, meclis kapılarının anahtarlarını Meclis Başkâtibi Asım Bey'e teslim ederken,

- "Meclis-i Mebusan Reisi sıfatı ile size bunları teslim ediyorum!" diyordu.

Diğer taraftan meclisin feshine dair iradeyi okuyarak kürsüden inen ihtiyar ve meşhur sadrazam Ahmet Muhtar Paşa da etrafındakilere büyük bir ferahlıkla:

- İste şimdi vazifemi yaptım!., demişti. Demişti ama acaba bu hareketi kendisine bedavaya mı mal olacaktı? Gazi Ahmet Muhtar Paşa meclisi feshederek yeni intihabada girmekle İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşmanlarını memnun ettiğine ve bir taraftan da İttihat ve Terakki Fırkası'nın teşkilatına oldurucu darbeler vurduğuna kani idi. Bu suretle İttihatçı meclisten kurtulduğuna inanıyor, bunu Meclis-i Ayan'a borçlu bulunduğunu soyluyordu. Büyük bir ekseriyeti mevkilerinden emin olan ayan azası da, bir fırkanın hükümlerine boyun eğmediklerini iddia ediyorlardı. Fakat her nedense halk efkârında bu kabinenin uzun müddet mevkiini muhafaza edemeyeceğine bir inanç vardı. Ahmet Muhtar Paşa'nın gittikçe İttihatçılar aleyhindeki harekâtı bizzat kabinesi içinde bile bazı muhalefetlere uğruyordu. Nitekim Dâhiliye Nazırı Ziya Paşa birkaç gün sonra istifa etti. Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile sadrazamın oğlu Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa ise, İttihatçılar aleyhindeki bu şiddetli harekete itiraz ettiler. Sadrazam Paşa, bu suretle daha ileri gitmekten vazgeçti. Fakat bu defa da ittihatçılara karşı şiddet gösterilmesini talebeden Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Şuray-ı Devlet Reisi Kamil Paşa ve Harbiye Nezareti'ni işgal eden Nazım Paşa, sadrazamı şiddetle tenkit etmişti. Bunlar İttihatçıları tamamen mahvetmek fikrinde idiler.

Velhasıl kısa bir zamanda iki ateş arasında kalan "Büyük Kabine"nin büyük sadrazamı, devlet işinin çocuk oyuncağı olmadığını ancak o zaman anlayabilmişti. Nitekim ihtilaf, Dâhiliye Nazırı'nın tayininde adamakıllı kendisini göstermişti. Suray-ı Devlet Reisi Kamil Paşa, İzmir Valisi Reşit Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gelmesini istiyordu. Fakat kabinedeki diğer zevatın muhalefeti üzerine, Ahmet Muhtar Paşa, Ali Daniş Bey'i Dâhiliye Nezareti'ne getirmişti. Ali Daniş Bey, son derece namuskâr, bitaraf bir zat idi. Hatta Selanik Valisi iken Dâhiliye Nazırı Talat Bey'le geçinemediğinden azledilmiş, sonra da Arnavutluk'a gönderilen Heyet-i Nasiha'da vazife almış, 4 sene sonra tekrar Selanik Valiliğine

getirilmişken henüz makama oturmadan Dâhiliye Nezareti'ne tayin edildiğini öğrenmişti. Ali Daniş Bey iş başına gelince Sadrazam Paşa'ya şöyle demişti:

— Paşam, zaman-ı sabıkın idare adamlarına güvenim yoktur. Bunların hepsini atmak da mümkün değildir. Tensip buyurursanız hepsinden imzalı bir beyanname alalım. Bundan böyle hiçbir siyasi parti ile alakadar olmayacaklarını bize karşı resmen taahhüt etsinler! Sadrazam Paşa da bunu çok yerinde bulmuştu ama devrin valileri haysiyet ve şeref sahibi idiler. Siyasi ve idari hürriyetlerine darbe indiren böyle bir beyannameyi imzalamayacaklarını dahi göze alarak beyan etmişlerdi. Bunca vali içinde yalnız bir tek adam, beyannameyi imzalamıştı. Bu zat Edirne Valisi Halil Bey idi. Vaktiyle İttihat ve Terakki'nin bir numaralı adamı olan bu zat, şimdi İttihatçılara karşı cephe alan bir hükümetin birinci sınıf idare adamı idi. Herkes hayretler içinde kalmıştı. Fakat tarih bu nevi Makyevelistleri hemen her devirde ve defaatle göstermişti. Bunda şaşacak bir şey yoktu. Bu tasfiye memleketi allak bullak etmiş, muhalefet gazetelerine de ateş püskürtmüş ve Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'yı da istifaya götürmüştü. Artık kabine sallanıyordu. Sadrazam efkar-ı umumiyeyi kazanmak için umumi affı ilan etmiş, fakat ne Halaskaran grubu, ne de Arnavutları memnun edebilmişti. Tam bu sırada Balkan devletlerinde, İmparatorluk aleyhine hummalı bir faaliyet cereyan ediyor, Bulgar ve Yunanlar, Rumeli hudutlarımıza asker yığıyordu. İse evvela ehemmiyet verilmemişti, hele İtalyanlarla sulha varıldığı kanaati ile Nazım Paşa'nın Çanakkale ve Gelibolu'daki mükemmel birlikleri terhis etmesi, hükümetin gafletine müthiş bir misaldi. Nihayet kabine, geceli gündüzlü içtima ederek umumi aftan on beş gün sonra bir taraftan örfi idareyi ilan ediyor, bir taraftan da gizlice seferberlik emrini vermiş bulunuyordu. Seferberlik emrini almış olan birlikler, boşluklarını nasıl dolduracaklarını bir turlu halledememişlerdi. Zira Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın emriyle terhis işi, yarıya gelmiş, İtalyanlarla sulh yapılma teşebbüsleri Paşa'yı bu yanlış kararı almaya teşvik etmişti.

Büyük Kabinede Çıkan İhtilaf

Hâlbuki Bulgarların seferberliğini, Sırp Kralı I. Piyer'in seferberlik emri takip etmiş, hatta Trakya hududunda Türk-Bulgar müsademeleri de başlamıştı. Artık payitahtı "harp heyecanı" tamamen sarmıştı. İttihat ve Terakki, hükümetten aldığı müsaade ile Sultanahmet Meydanı'nda 21 Eylül 1328 (4 Ekim 1912) Cuma günü büyük bir miting tertip etmiş ve partinin en mükemmel hatiplerini konuşturmuştu. Bunların içinde Kara Kemal, Doktor Nazım fırkanın meşhur sözcüsü Ömer Naci, Ubeydullah Efendi, Emanuel Karasu var idi. Pancedorof (Agop Boyacıyan) ve ayan azasından Romanyalı Baserya Efendi'ler de vardı. Halk, hatiplerinin heyecanlı konuşması karsısında tamamıyla coşmuştu. İttihat ve Terakki bir taraftan Osmanlılığın bir "birlik" olduğunu belirtiyor, diğer taraftan da halk arasında İttihat ve Terakki fırkasının propagandasını güden bir siyaset takip ediyordu. Üstelik miting, Sultanahmet'te umumi hapishanenin karsısında tertiplenmişti. Bundan maksat şu idi. Birkaç gün evvel divan-ı harp kararıyla Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit Bey tevkif edilmişti. Mitingin en hararetli bir anında pencereden gözüken bu vatan mücahidini, halk çılgınca alkışlamış, o da eliyle onlara mukabele eylemiş ve halkı selamlamıştı.

Sultanahmet Meydanı'nı dolduran bu muazzam kalabalığın, Tanin Başyazarı için yaptığı bu içten gelen nümayiş, İttihat ve Terakki Partisi'nin pek işine yaramıştı Muhalefet partisi, iktidarı yakında başlayacak bir harp ile alâkasızlıkla itham ediyor, hükümetin, memleketi felakete götürdüğünü ileri sürüyordu. Efkâr-ı umumiyenin vatanperverane hissiyatına bu taktik son derece müsait geliyordu. Hükümet bu mitingin esasen pamuk ipliğine bağlanmış olan komşu devletlerle münasebeti birdenbire koparacağından korkmuş Matbuat Umum Müdürlüğü

vasıtasıyla el altından gazetelere bu mitingin pek basit bir kaç satırla yazılmasını bildirmişti.

Fakat İttihat ve Terakkiye mensup gazeteler, hükümetin bu emrini dinlemeyerek bütün hararetiyle hadiseyi aksettirmekte gecikmemişlerdi. Hükümet bütün kuvvetiyle bir harp tehlikesini önlemeye çalışıyor. Rumeli'de geniş mikyasta ıslahat yapmaya, Arnavutluk meselelerini kökünden halletmeye uğraşıyordu. Hariciye Nazırı Gabriyel Noradonkiyan Efendi, Meclis-i Vükela'da ileri sürdüğü bir teklif ile Berlin Muahedesi'nin 23'üncü maddesine göre hazırlanmış olan ıslahat layihasının Rumeli'de tatbikini istemişti. Bu layiha Abdülhamit'in saltanatının daha baslarında 1880 senesinde Hariciye Nazın Asım Paşa ile duvel-i muazzama sefaret baştercümanlarının iştirakiyle hazırlanmıştı Derhal Ahmet Muhtar Paşa, Bâb-ı Âli evrak mahzeninden çıkarttığı bu layihayı tatbike karar vermişti. Bu layiha ile Makedonya'ya geniş bir muhtariyet veriliyordu. Hariciye Nazırı üstelik İstanbul'da büyük devletlerin sefirlerini ziyaret ederek onların bu hususa muzaheretini temin etmişti. Bilhassa Fransız ve Rus sefirleri Bâb-ı Âli'ye gelerek devletlerinin Berlin muahedesinin bu maddesinin tatbikini iyi bir şekilde karşıladıklarını bildirdiler. İttihatçılar dâhilde halkı gücendirmişler, hariçte de dost bir muhit elde edememişlerdi, fakat Ahmet Muhtar Paşa kabinesi de, ıslahat gayesiyle büyük devletleri, devletin işine karıştırmak suretiyle tam manasıyla zıt ve tehlikeli bir yolda yürüyordu, İttihat ve Terakki, hükümetin bu kararını, kendisinin iş başına gelmesi için mükemmel bir fırsat addederek el altından gençliği kışkırttı. Darülfünun'da toplanan gençler, sadrazama bir telgraf çekerek dış siyaset hakkında izahat istediler. Kendilerine o gün aksama kadar cevap verilmedi, içtima salonunda büyük bir asabiyet hâkimdi. Derhal hatipler harekete geçtiler. Gençliği Bâb-ı Âli üzerine yürümeye teşvik ettiler. Zeynep Hanım Konağı'ndan kalkan kafile, Beyazıt-Divanyolu ve Cağaloğlu'nda azami haddini buldu, ortalık hıncahınç doldu. Hatipler, hükümetin millî haysiyeti koruması için derhal harp ilan etmesini istiyorlardı ve bağırıyorlardı:

- Harp isteriz, yasasın harp! Kahrolsun hainler, kahrolsun 23'üncü madde! Tam bu sırada Bâb-ı Âli'de hey'et-i vükela içtima halinde idi, talebenin kesif bir kitle halinde yürüdüğü haberi gelince merkez kumandanına verilen emir üzerine talebenin sadaret binasına girmemesi için tertibat alınmıştı. Bizzat kapının önüne çıkan büyük kabinenin meşhur sadrazamı Ahmet Muhtar Paşa ve oğlu Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa, gençleri karşılamışlardı, Paşa:

- Ne istiyorsunuz çocuklar, devletin siyasi işlerine karışmayı nasıl bir hak görüyorsunuz diyecek oldu. Gençlerin içinden meşhur Aka Gündüz ki, bu tarihte Darülfünun talebesi idi. Heyecanlı ve ateşli bir dille:

- Biz vatan çocuklarıyız, millî haysiyetimize büyük bir hassasiyetle bağlayıp, şerefsiz teklifleri kabul edemeyiz, bu uğurda lazım gelirse hepimiz canlarımızı severek fedaya hazırız diye bağırdı.

Sadrazam gençlerle oynamanın ateşle oynamaktan beter olduğunu anlamış, lisanına biraz yumuşaklık ve müsamaha karıştırmıştı:

- Ben de en aşağı sizin kadar vatanperverim, arkamda şerefli bir hayat bırakmış bulunuyorum. Henüz sizler dünyada yok iken 1293 Harbi'nde ben Kars'ı düşmanlara karşı müdafaa ediyordum. Bizden şüphe etmeye hakkınız yok. Mutmain olunuz. Müsterih olunuz ve memleketin mukadderatını ellerinde tutan bizlere itimat ediniz. Paşa'nın sesi titriyor, gözlerinden yaş akıyordu. İlave etti.

- Yakında en makul yolu tutacağımıza şüphe etmeyiniz!

Nihayet gençler, ferahladılar ve her zaman olduğu gibi tatlı sözlerle tatmin edildiler ve derhal sükûnetle dağıldılar. Hâlbuki bu hadisenin cereyanının ertesi günü, Karadağ sefaretinin kapısındaki armanın sokulduğu görüldü. Bir saat sonra Karadağ Maslahatgüzarı M. Bilanc, Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi'yi ziyaretle Karadağ devletinin ilan-ı harp notasını tevdi ediyordu (25 Eylül 1328, 8 Tesrinievvel [Ekim] 1912).

Harp patlamış, Karadağ'ı Bulgaristan, onu Sırbistan takip eylemişti. Daha sonra kolay elde edilecek bir zaferden hissesini almak üzere Yunanistan da bu ziyafete karışmış bulunuyordu. Hep yaslı ve güya tecrübe görmüş zevattan mürekkep kabine, şimdi hararetli bir harp taraftarı olmuş, köylerine henüz varmış delikanlıları tekrar askere çağırıyor, İttihat ve Terakki taraftarıdır damgasıyla tekaüde sevk ettiği zabitanı yeniden kadroya almaya çalışıyordu. Fakat iş işten geçmişti. Hele Bulgar ve Sırp hükümetlerinin (1 Teşrinievvel 1328 -14 Teşrinievvel 1912) tarihinde verdikleri ültimatomla Makedonya'da yapılacak ıslahata, duvel-i muazzama mümessilleri yanında bu iki devletin de murahhaslarının bulunmasını istemeleri, Osmanlı İmparatorluğu işlerine dünkü uşakların karışmasından başka bir şey olmadığı gibi, Trakya'daki birliklerin derhal terhisini istemeleri küstahlığın son mertebesi sayılıyordu. Bâb-ı Âli haklı olarak 2 Teşrinievvel 1328 (15 Ekim 1912) tarihinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'la siyasi münasebatını kesmiş ve sefirlerini geri çağırmıştı. Hatta bidayette Yunanistan'ın güya Girit'in ilhakına Osmanlı Devleti'nin rızası şartıyla harbe katılmayacağını ileri sürmesinin reddi 5 Teşrinievvel 1328 (18 Ekim 1912) de Yunan sefiri Mösyö Griparis'in bir nota vererek Yunanistan'ın da müttefikleriyle beraber olduğunu bildirmesine sebep olmuştu.

Harp başlar başlamaz, efkâr-ı umumiye Türk ordusunun düşman hudutları içine dalarak zaferden zafere koşacağını zannetmişti. Bir ara Kumanova'da Sırpların bozguna uğradığını şayiası çıkmış, herkesi sevindirmişti. Fakat sonra madalyanın ters tarafı kendini göstermede gecikmedi. Birkaç gün içinde birbiri ardı sıra Üsküp, Manastır, Selanik gibi Rumeli'nin en büyük vilayetlerinin elden çıktığı ve Kumanova'da hezimete uğrayan ordunun Sırplar değil Osmanlı ordusu olduğu anlaşılmıştı. Hezimetin dehşeti bizzat Harbiye Nazırı'nın aklına fenalık getirmişti. İri yarı cüssesiyle Harbiye Nezareti'nde makam odasını arşınlayan Paşa,

Yıkılan Şöhretler

- Olamaz, böyle olamaz... diye haykırıyor ve Meclis-i Vükela'da ordudaki bozgunluğun sebeplerini selefi Mahmut Şevket Paşa üzerine atıyordu. Bir defasında iler gelen kumandanların huzurunda halef ve selefin birbiriyle yaptıkları şiddetli münakaşa sonunda Mahmut Şevket Paşa, Nazım Paşa'ya dönerek;

- Her şeyi benim zamanımda buluyorsunuz, ya yaptığınız zamansız terhise ne diyelim, deyince, Nazım Paşa:

- Paşa, Paşa, demişti, bu terhis hakikatte sizin zaman-ı devletinizde başlamıştı!... Fakat artık paşaların masa başındaki münakaşası, cephelerdeki harekâtı durdurmaktan çok uzaktı. Elli gün gibi kısa bir müddet zarfında Edirne, Yanya, İskodra gibi müstahkem mevkiler müstesna, bütün Rumeli elden çıkmış, Kırkkilise Meydan Muharebesi Şark ordularını, Kumanova Meydan Muharebesi de Garp ordularını darmadağın etmişti.

Osmanlı İmparatorluğunu, hangi mucize, bu bozgundan, bu felaketten kurtarabilecekti? Bunu düşünen yüz binlerin içinde bizzat bu tehlikeli zamanda memleketin mukadderatını elinde tutan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı büyük kabinesiyle acı acı düşündürüyordu.

Balkan Harbi bütün şiddetiyle başlamıştı. Kırklareli ve Lüleburgaz meydan savaşlarını kaybetmiş olan Osmanlı ordusu, yağan yağmurlardan göller, bataklıklar haline gelmiş yollardan, vıcık vıcık çamurlu tarlalardan geçmek zorunda idi. Kaldı ki, büyük bir korku ve heyecana kapılmış olan halk da çoluğu çocuğu, sepeti sandığı ile yolları tıkamış, gömülmüş top arabalarına, mekkâre alaylarına yol vermez olmuştu. Bir mahşer, bir ana baba günü idi. Her tarafta feryattan, iniltiden geçilmiyordu. Bozuk düzen birliklerin gelip takıldığı Çatalca Müstahkem Mevkii'nde, bozguncu askeri tutmak için hükümet kudretinin

fevkinde mesai sarf ediyor. Karadeniz sahilleri ile Saros Körfezi arasında ağır top ateşine girişmiş olan Osmanlı donanması, Çatalca'ya kadar askerimizi sürmüş, Bulgar tümenleri için cehennemi bir ateş yağdırıyordu. Osmanlı ordusunda Anadolu askerinin büyük bir kısmı, harpten biraz evvel terhis edilmiş ve seferberlik başlayıncaya kadar birlikler yerli Rumeli askeri ile doldurulmaya çalışılmıştı.

Fakat Rumeli askerinin de büyük bir kısmı, Garp ordusunun Kumanova'da Arnavutlar tarafından arkadan vurulduğunu, harbi kaybettiğini birçok şehir ve kasabaların, işgal edildiğini öğrenmişti, herkes çoluğunu çocuğunu, anasını, atasını koşup kurtarmak sevdasıyla taburları, alayları, boş bırakmıştı. Kaldı ki, yüksek kumanda heyetinde bulunan yaşlı paşaların hepsi, genç zabitlere düşman ve bunların çoğu Halaskaran ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensuptu. Genç zabitan, memleketin kotu idaresinden son derece müteessir işlerinin basında duramıyor, hain ve mürtekip addettiği paşaların emirlerini kasten yerine getirmiyordu. Bozguncu birliklerin yarattığı bu müthiş hava devam ederken, Bulgar komitacıları Trakya'daki, Makedonya'daki ve Mesta-Vardar, Ustruma nehirleri üstündeki köprüleri dinamitle havaya uçuruyor, trenleri yoldan çıkarıyor, ne karadan, ne demir yollarından bir kurtuluş imkânı bırakmamış oluyordu. Çatalca Müstahkem Mevkiinde atılan top sesleri, payitahtın kapılarını, camlarını sarsıyor, beşikte yatan çocukları feryatlarla uykularından uyandırıyor, köşelerinde uyuklayan ihtiyarları ecel terleriyle ıslatıyordu. Ne oluyordu, ne olacaktı, herkesin sorduğu su idi:

- Şayet Bulgarlar, İstanbul'a girerse neler yapacaklardı?.. Herkesin hayalinde büyük bir korku yaşıyordu. Uykularını uyuyamayan İstanbul halkı, kara yollarından şehre gelen muazzam muhacir kafileleri karsısında da büyük bir şaşkınlık duymuştu. Camiler, medreseler, tekkelerin avluları, hanlar, hamamlar bunlarla silme bir halde dolmuştu. Biraz sonra düşman saflarında başlayan fakat Osmanlı hatlarına gecen korkunç bir hastalık, kolera da salgın halinde İstanbul'a ulaşmıştı. Düşmandan evvel

fakat ondan daha korkunç bu hastalığın şehre girmesi, en çok kurtuluş ümidi besleyenleri de kırıp geçirmişti. Bu iki düşman karsısında Ahmet Muhtar Paşa kabinesi Bahşayiş köyünde Bulgarlarla mütarekeyi imzalamıştı (21 Teşrinisani 1328 - 4 Kanunuevvel [Aralık] 1912). Biraz sonra bütün bu hadiseler karşısında büyük kabinenin meşhur sadrazamı istifa etmekten başka çare bulamamış ve Sultan Reşat, titrek elleriyle kabul ettiği bu istifadan sonra sadareti Kıbrıslı Kamil Paşa'ya tevcih etmişti. Böyle bir zamanda Kamil Paşa'nın yapacağı hiçbir şey yoktu. Zira o da harbe giren kabinede Şura-yı Devlet Reisi sıfatıyla bulunuyor, o da arkadaşlarının mesuliyetine iştirak etmiş oluyordu. Ne sihir ve ne keramet yapabilir, nasıl bir mucize ile imparatorluğu saplandığı bu bataktan kurtarabilirdi. Kamil Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı Nazım Paşa mevkiini muhafaza etmiş, galiba felaketi sonuna kadar takibe karar vermişti. Kamil Paşa derhal sulh müzakerelerine girişmeyi ve memleketi sükûna kavuşturmayı istiyordu. Fakat Edirne'siz, sulh nasıl olacaktı? Bu sırada Rumeli'nin en güzel şehirleri, Edirne, Manastır, Yanya, Üsküp, Selanik Balkanlı müttefiklerin eline geçmiş yalnız İskodra Kalesi kahramanca dayanmasına devam etmişti. Büyük devletler, harbin bidayetinde arazinin el değiştirmeyeceğine ve mevcut statükonun muhafaza edileceğine dair şart koşmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu mağlubiyete düşünce, statükonun galipler lehine değişeceğine beyana başlamışlardı. Onların fikrince Osmanlı İmparatorluğu bu akıbete müstahak idi. İngiltere'nin tavassutu ile Londra'da toplanan konferans, Balkanlı devletlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun arasını bulmaya ve Rumeli'nin taksimini yapmaya kalkmıştı. Batı Trakya, Makedonya'nın bir kısmı, adalar Yunanistan'a bırakılıyor, Sırbistan da Makedonya'dan bir kısım alıyor, fakat Bulgarların hissesine pek az bir şey düşüyordu. Tam bu sırada Manastır önünde Bulgar birlikleri ile Yunanlar harbe tutuşmuşlardı. Yunanları desteklemek maksadıyla müttefikleri Sırbistan ile bidayette müşahit rolünü takınan ve netice gözükünce o da kendisine bir hisse çıkarmak isteyen Romanya da Bulgaristan'a karsı harbe girmişti. Dünkü üç

arkadaşı ile harbe tutuşan Bulgarların durumu feciydi. Türklerle mütareke yapmış olmalarına rağmen üç cephede harbe mecbur kalmışlardı. Bu sırada Kamil Paşa ve kabinesi fırsattan istifadeyi düşünmüş Londra, Paris ve Viyana sefirlerine çektiği telgrafla, Osmanlı ordularının mütareke şartını çiğneyerek Bulgarlar üzerine yürümesine müsaadelerini büyük devletlerden istemişti. İki gün sonra Londra Sefiri Tevfik Paşa, Paris Sefiri Rıfat Paşa ve Viyana Sefiri Hakkı Paşa ilgili devletlerle yaptıkları temaslarda menfi cevap aldıklarını ve:

- Şayet Osmanlı orduları bulundukları hatlardan bir adım ileri giderlerse, neticesi gayr-i kabil-i tashih bir duruma düşüleceğini de ilave etmiş bulunduklarını bildirmişlerdi. Kamil Paşa ve kabinesinin muvaffak olamadığı bu muzaheret bittabi kabine erkânı arasında bir korku meydana getirmişti. Hele bu harekete şiddetle muhalefet eden Nafıa Nazırı Osman Nizami Paşa, arkadaşlarını tehdide kadar gitmişti. Fakat genç zabitler kaynaşıyor, İttihat ve Terakki mensupları hükümeti, korkaklık ve acizle itham ediyordu. Böyle bir fırsat bir daha asla ele geçmezdi. Edirne'yi kurtarmak lazımsa hemen harekete geçilmeli idi. Bulgarlar, üç cephede dövüşürken, Türk askerinin Çatalca hattında dünkü düşmanlarını bir maç seyreder gibi gözlemesi pek hazindi. Türkiye bütün Rumeli'yi altı yüz sene muhafaza ettiği toprakları elden çıkarıyor, adaları toptan kaybediyor, pek fakir bir duruma düşüyordu. Genç zabitler buna asla tahammül edemezdi. Diğer taraftan Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa kabul edeceği sulh şartlarını efkâr-ı umumiyenin tasvibinden geçirmek için bir de saltanat şurasını toplamaya kalkmıştı. Nitekim Başmüddei-i Umumi Hakkı Bey ile ancak birkaç kişi Dolmabahçe'de toplanan saltanat şurasında itiraz etmişler, fakat ekseriyet sulh şartlarını kabul taraftan idi. Saltanat şurasından bu kararı alan Kamil Paşa, ertesi günü Bâb-ı Âli'de devletin cevabi notasını hazırlamaya koyulmuştu. Kabine sık sık içtima ediyor, kapılar, bacalar sıkı bir kontrole tabi tutularak kuş uçurulmuyordu. Dışarıda halkın dilinde dolasan şayialara göre hükümet Edirnesiz bir sulh muahedesini imza etmek üzere idi.

Bunu ne bir Türk, ne de bir İslam asla kabul edemezdi. İttihat ve Terakki'nin umumi merkezi de, Bâb-ı Âli'de, Meserret Oteli'nin altında, şehrin muhtelif yerlerinde gizli gizli toplanan genç zabitler derhal geçmişlerdi. Hepsi hükümeti devirmeye ahdetmişlerdi. İşte bu karar Kamil Paşa kabinesinin idam hükmü idi. Nitekim Bâb-ı Âli Baskını, hiç kimsenin asla ihtimal vermediği bir günde ve saatte zuhur etmiş, hükümet dairesine hücum ile başlamıştı.

Bâb-ı Âli Baskını Nasıl Hazırlandı?

Siyasi tarihte başka hiçbir vak'a, Bâb-ı Âli Baskını kadar, Türkiye'nin mukadderatında mühim rol oynamış sayılamaz. Yıllar geçtikçe bunu daha etraflı, daha derin düşünmek ve neticelerini göz önüne alarak üzerinde durmak mümkündür. O zaman gazetelerin verdiği tafsilat, yapılan tahminler sonradan hadiselerin ne kadar yanlış izah edildiğini göstermişti. Bâb-ı Âli Baskını, bazı kaynakların iddiasına göre alelade bir şekavet ve zorbalık vakası değil, hazırlanışı, tertibi ve icrası bakımından son derece mühimdir. Şimdi hadiselerin içinde yatan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın katli bile hala esrar perdesini muhafaza etmekte bulunmuştur. Onu vuran bazılarının iddia ettiği gibi Enver midir? Yoksa meşhur İttihat ve Terakki mensuplarından Mustafa Necip midir? Hayır, bunların ikisi de değildir. Biz elimizdeki en mühim vesikalara dayanarak bu esrar dolu vaka'yı bütün çıplaklığıyla okuyucularımızın huzuruna getireceğiz. Meselede mühim olan iki nokta mevcuttur. İttihat ve Terakki, iktidarı terk ettiği 7 ay içinde büyük hatasını anlamış ve memleket mukadderatının hazırlanmadan başka siyasi bir gruba terkinin ne gibi felaketlere yol açtığını görmüştür. Bu feragat, yalnız İttihat ve Terakki'ye değil, bütün bir memlekete, koskoca Rumeli'yi kaybettirmiştir. Bilhassa bu iktidarı terk davasında en çok çalışanlarından biri İttihat ve Terakki'nin bir numaralı şahsiyeti olan Talat Bey'dir. Talat Bey Mahmut Şevket Paşa'nın istifasını istemek, kabinede gelişi güzel tadiller yapmak pahasına, mutlak surette iktidardan çekilmesine sebep olmuş, yeni kabineyi kuran Ahmet Muhtar Paşa ve arkadaşları, bütün hüsnü niyetlerine rağmen, beceriksizlikleri, hataları dolayısıyla Balkan felaketine sebep olmuşlar ve Türkiye'nin iki asırda elde ettiği kazançları iki-üç meydan muharebesi sonunda tamamen kaybetmişlerdir.

İkinci mühim nokta bir psikoloji meselesidir. İttihat ve Terakki erkânı, hatalarının azametini görünce onlar da vatanperverlikleri, heyecanları dolayısıyla hükümetin bilhassa Kıbrıslı Kamil Paşa hükümetinin, dünkü düşmanlarımızla beraber büyük devletlere yaranmak, onların merhamet ve muzaheretlerini temin etmek gayesiyle gayet acı bir sulhu imzaya hazırlandıklarını görmüş, bilhassa Trakya'sız, Edirne'siz bir sulhun memleket için doğuracağı felaketleri düşünerek her şeyi göze almışlardır. Bâb-ı Âli Baskını böylece bir şekavet vakası olmaktan ziyade bir vatanperverlik misali olarak tarihe geçmelidir. Çünkü buna girişenlerin hepsi idealist insanlardır. İş bu derekeye geldikten sonra başka yapılacak bir şey kalmadığını görmüşlerdir. Son dakikada kelleyi koltuğa alarak giriştikleri vaka, hemen hiçbir memleketin tarihinde görülmemiş bir cesaret ve feragat numunesidir. Hadiselerin içine girince vaka'nın mahiyetini, şahısların burada alâka derecesini göstermek daha iyi kabil olacaktır. Vakanın en mühim mürettibi Talat Bey'dir. Talat Bey iktidarı kati surette İttihat ve Terakki'ye geçirmeye azmetmiş bunun için de kendisine vefakâr arkadaşları aramıştır.

İlk hatırına gelen isim Enver Bey'dir. Rumeli'den parti arkadaşı Kurmay Binbaşı Enver Bey o sırada İstanbul'da değil, Karargâhı Kalikratya[17] olan Hurşit Paşa'nın kolordusunda "Erkân-ı Harp Reisi" sıfatıyla çalışıyordu. Talat Bey'in hatırına gelen diğer arkadaşlar şunlardı: Enver'in samimi arkadaşı İzmitli Mümtaz (İttihat ve Terakki müfettişi daha sonra Enver Paşa'nın yaveri), "Küçük Efendi" lakabıyla bilahare meşhur olacak Kara Kemal, İttihat ve Terakki'nin mühim simalarından Emin Beşe, İttihat ve Terakki'nin en meşhur şahsiyetleri Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp, Miralay İsmail Hakkı (Bursa valisi iken olmuştur), daha sonra Sofya sefiri olacak Fethi, Merkez-i Umumi'nin Umumi Kâtibi Mithat Şükrü, Binbaşı Cemal (İstanbul Merkez Kumandanı daha sonra Cemal Paşa), Doktor Nazım, Mustafa Necip Bey'ler!

17 Bugün İstanbul ilinin Büyükçekmece ilçesine bağlı olan Mimarsinan beldesi. (E.N)

Enver Bey o sırada mensup olduğu Hurşit Paşa Kolordusu'nun İzmit'te bulunan bir tümenini teftiş için Kocaeli'ne geçmiş bulunuyordu. Vakit kaybetmeye gelmezdi. Talat Bey fikrini Mümtaz Bey'e açmış, onu İstanbul'da Vefa semtinde Emin Beşe'nin evinde yapılacak toplantıda bulunması için Enver Bey'i çağırmaya göndermişti. Bu içtimada Enver bulunursa ancak bu fikir tahakkuk edebilirdi. Mümtaz Bey hemen İzmit'e hareket etmiş, Enver'i bularak meseleyi gizlice kendisine anlatmıştı. Enver Bey'in Talat'a itimadı büyüktü. Derhal geri dondu, hatta posta trenini bulamayınca bir marşandize atladı. Geldiği zaman İstanbul karanlığa gömülmüştü. Harp dolayısıyla Merkez Kumandanlığı tarafından sahiller arasında geceleri münakalat kesilmişti. Bir motora atlayabilirdi, fakat bu da dikkati üzerine çekebilirdi. Enver Bey bunları yapmadı. Kadıkoy inzibat zabitliğinde geceyi geçirdi. Hâlbuki o gece, saydığımız bu on bir mühim komitacı Vefa'da Emin Bese'nin evinde toplanmışlardı. Gecenin ilerleyen saatleri karsısında Talat Bey, Enver Bey'in o gece orada bulunamayacağını anlamış fakat fikir teatisinin faydalı olacağına kani bulunarak, toplantının sebebini ve ehemmiyetini azaya anlatmıştı. Talat Bey içtimada çok kurnazca hareket ediyor, hükümetin devrilmesi lüzumunu söylemekle beraber henüz ısrar etmiyordu. Acaba arkadaşları ne fikirde idi? İlk itiraz Fethi Bey'den gelmişti.

- Arkadaşlar dedi, sulh yapılmamıştır. Çok sayılı günler yasıyoruz. Bırakın su ihtilal metotlarını. Bence Edirne geri alınamaz. Hükümet sulhu imzalasın. İster istemez halkın gözünden düşecek bize kuvvet vermiş olacaktır. Meşrutiyet'e yakışır bir parti olalım! Fethi Bey'in bu sözleri soğuk bir duş tesiri yaptı. Adeta vaziyete hâkim oldu. Talat o zaman Enver'den mahrumiyetin neye mal olacağını anlamıştı. Talat Bey ekseriyetin Fethi Bey'in fikrini iltizam etmesini hiç hoş görmemiş bu toplantıyı en kısa zamanda tekrar aynı yerde fakat hürriyet kahramanı Enver Beyin huzuruyla yapmayı kafasına koymuştu. İçtimaının ertesi günü sabahı Kadıköy'den İstanbul'a geçen ve Talat Bey'e mülaki olan Enver Bey de neticeden memnun olmamıştı. Uzun uzadıya

ve baş başa vaziyeti tetkik eden bu iki arkadaş, Fethi Bey'i kandırmaya da lüzum görmemişlerdi. Esasen de Fethi Bey ertesi sabah Gelibolu'daki Fahri Paşa Kolordusu'nda Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla bulunduğu vazifesine dönmüş ve arkadaşlarından fiilen ayrılmıştı. On gün sonra Talat Bey arkadaşları ikinci bir içtimaa ikna etmiş ve Emin Bese'nin evinde toplanmışlardı. Bu defa söz sahibi yakışıklı kurmay subay Enver Bey idi.

- Arkadaşlar dedi, gecen seferki toplantıda verdiğimiz kararı hiç beğenmedim. Size su kadarını sormak isterim. Memleketin mukadderatını şayet bu hükümetin kurtaracağına emin iseniz mesele yoktur. O zaman dedikoduya lüzum yok, dağılalım. Yok bunun aksi fikrinde iseniz derhal çaresine bakalım! Hükümeti devirelim!.. Meclistekilerin hemen hepsi bir ağızdan:

- "Hükümete itimadımız yoktur!" diye bağırmışlardı. Enver Bey sevinçli bir yüz, parlayan gözleriyle cevap verdi:

- O halde ne duruyoruz, arkadaşlar, yarından tezi yok iş başına!..

Toplantıdakilerin biri sormuştu:

- Bunu kim yapacak, hükümeti kim devirecek!.. Enver Bey derhal atılarak:

- Sadık ve azimli arkadaşlarımla beraber ben!..

Bir müddet herkes heyecan ve korku içinde kalmış, ortalığı derin bir sükûnet kaplamıştı. İlk konuşan yine Enver Bey olmuştu:

- Bu kadar heyecan getirecek bir iş değil, iyi hareket edilirse hayal zannettiğiniz isler hakikat olacaktır. Arkadaşım Talat Bey size bu hükümet devirme tertibinin planını anlatacak, demişti ve filhakika da Talat Bey, kendine has bir talakatla söze başlamıştı:

Hükümeti Devirme Planı

O gece Vefa'da Emin Beşe'nin evinde ikinci defa toplanan 11 İttihat ve Terakkici arkadaş, partinin bir numaralı şahsiyeti sayılan Talat Bey'in, iktidarda bulunan Sadrazam Kamil Paşa hükümetini devirme planını dikkatle dinliyordu.

- Arkadaşlar diyordu Talat Bey, bu çok çetin ve korkunç gözüken hadiseler, beş-on fedakâr arkadaşın azmi ve gayreti sayesinde beş-on dakika içinde cereyan eder, insan düşünmeye bile vakit bulmadan emri vaki karşısında kalır, yeter ki bu fedakâr arkadaşlar elde mevcut planı harfi harfine yerine getirsinler. Biz söyle düşündük, hatta sunu da sizlere itimat ederek söyleyelim. Bâb-ı Âli'yi basmak için lazım gelen günü bile tespit ettik. Benim perşembelere büyük güvenim vardır. Hadise 10 Kanunusani (23 Ocak) Perşembe günü saat 3'te (öğleden sonra) yapılacaktır. Arkadaşımız Kara Kemal Bey'in riyaseti altında partimize bağlı fedakârlığı müsellem kırk elli kişi ile daha evvelden Sirkeci kahvelerinde, bilhassa Meserret Oteli'nin altında tertibat alınacak ve saat 3'e doğru bu zevat ile Bâb-ı Âli'nin önünde bulunulacaktır. Enver Bey Merkez-i Umumi'de hazır olacak. Ve bir ata binerek talimden dönüyor gibi yaparak yanında Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Mustafa Necip arkadaşlarımızla ağır ağır yokuştan aşağı inecek. Ben Bâb-ı Âli'nin önünde bulunacağım, Doktor Abidin Bey bir kaç arkadaşıyla Bâb-ı Âli'nin parmaklıklı bahçe kapısını kapatarak bizimkilerden başkasının içeri girmesine mani olacak, Ömer Naci Bey Nafia Nezareti'nin (şimdiki Maarif Müdürlüğü) balkonundan merak saikasıyla toplanacak halka hitap edecek. Azmi Bey yanında Sudi Bey (Lazistan mebusu) ve Nail Bey'ler olarak polis müdüriyetine gidip makamı teslim alacak, bu sırada Kara Kemal de Posta Telgraf Umum Müdürlüğü'ne vaziyet etmiş bulunacak, burada da itimada değer

arkadaşlarımız vardır. Bâb-ı Âli'nin önünde, kırk - elli arkadaşımız birikerek, gelecek kimselere karsı yolu tıkarken, hatiplerimiz halkı heyecana getirecek ve binaya girmek vazifesini Enver Bey arkadaşımız, Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip kardeşlerimizle deruhte edecek, mümkün olduğu kadar kan dökmeden bu işi yapmaya çalışacağız.

Plan izah edilirken bu on bir kişinin gözleri, Talat'ın heyecan ve hararetten kızarmış sevimli yüzüne bakıyor, fakat anlattıkları şeyleri düşündükçe, onlar da renkten renge giriyorlardı. Bu plan, ancak macera romanlarının mevzuu olabilecek mahiyette idi. Koskoca bir hükümeti, böyle bir avuç insanın devireceğini ummak oldukça hayalperest insanların işi idi. Polis, jandarma, askerî birlikler acaba bütün bu söylenenlere seyirci kalacak mı idi. Bâb-ı Âli'nin köşe basları tutulup makineli tüfeklerle ihtilalcileri delik deşik etmek hükümet için bir mesele sayılmazdı. Fakat yegane ümit edilen nokta, hükümetin kendini toparlayabilmesi, surat-i karar ve surat-i intikale varabilmesi, herhangi bir devlet adamının mesuliyeti üzerine alarak böyle zamanlarda derhal harekete geçebilmesi idi. Birçok kimselerde bu vasıflar mevcut bulunmaz. Böyle zamanlarda ufak bir tereddüt, ihtilalcilerin vaziyete hâkim olmasını intaç edebilirdi. Kaldı ki, bir hükümet için en mühim meselenin istihbarat olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Gizli polisin hikmet-i vücudu bu idi. Acaba, gizli polis bu teşebbüsü vaktinden evvel haber alabilecek mi idi. O da ona göre tertibatını soğukkanlılıkla yaparak, vakanın müstakbel faillerini, o gün curm-i meşhud halinde yakalayabilecek mi idi? Kamil Paşa Kabinesi'nin elindeki elemanlar, hadiseler göstermiştir ki, tamamen uyumuştu. Bugün dillere destan olan su hadise, hükümetin nasıl uyuduğunu gösteren en güzel misaldi. Bâb-ı Âli basılmış, Harbiye Nazırı yere serilmiş, Sadaret yaverleri şehit edilmiş, hükümet fiilen ve cebren ıskat edilmiş olduğu sırada Bâb-ı Âli'ye gelen İstanbul Muhafız Kumandanı Memduh Paşa'ya İstanbul Merkez Kumandan Muavini Şamlı Binbaşı Saip Bey, soluk soluğa Bâb-ı Âli'ye koşarak ve yokuşta

ve dairenin önünde bulunan kalabalığı yarıp Paşa'nın huzuruna çıkarak resm-i selamı ifa etmiş,

- "Efendim devriyeleri tezyit edelim mi?" diye sormuştu. Paşa son derece hiddetlenerek galiz bir kufur savurup:

- Ulan, herif (şehit edilen Nazım Paşa'yı kastediyor) öldükten sonra mı devriyeleri tezyit edeceksin, yıkıl git karşımdan... diye bağırmıştı. Bundan başka böyle bir hükümet devirme teşebbüsünde en çok göze alınacak mesele planın açıklandığı arkadaşların itimada değer kimseler bulunması idi. Korkak ve boşboğaz insanlar hem kendilerini, hem de arkadaşlarını ele vermekte gecikmeyeceklerdi. Fakat o gece, Vefa'da Emin Beşe'nin evinde toplanan, bu on bir kişi, ser verip sır vermeyen cinsinden insanlardı. Ağızlarını bıçak açmayacağına şüphe yoktu. Yalnız planın dehşeti karşısında hepsi neticeye şüpheli gözlerle bakıyordu. Enver Bey bu tereddüdü sezmiş olacak ki, söze devam etti:

- İsin bütün yükü benim üzerimde... sizler merak etmeyin, yalnız üzerinize düşecek işlere mukayyet olun, bu tarihi gecenin kararı, Meşrutiyet'in tarihinin bir donum noktası sayılacağına hiç şüphe yoktur. On bir arkadaş gizlice ve teker teker dağıldılar. Ertesi sabah Talat Bey ise başlamış Enver Bey de karargâh-ı umumisine donup islerini yoluna koyduktan sonra bazı birliklerin teftişi bahanesiyle Kocaeli'ne gitmek üzere tekrar İstanbul'a gelmişti. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nde de gizli gizli fakat esaslı faaliyet mevcuttu. Talat ve Enver Bey'ler, hükümeti yeniden kurma isini Mahmut Şevket Paşa'ya vermekte mutabık kalmışlardı. Esasen Vefa'daki toplantıda da bu meseleye temas edilmişti. Bir tasla iki kuş vurulacaktı. Hem İttihatçılara kırılmış olan asa'nın gönlü alınacak, hem de memleketin namus ve şerefine son derece itimat ettiği Hareket Ordusu'nun unlu kumandanı is basına getirilerek ordunun ve halkın memnuniyeti temin olunacaktı. Orduya dayanan bir hükümetin başında hükümet reisinin mutlaka ordudan olması lazım geliyordu. Mahmut Şevket Paşa'dan daha da rüştünü bulmak da mümkün değildi. Paşa'nın yalnız sadareti değil aynı zamanda Harbiye Nezareti'ni de deruhte etmesini kararlaştırmışlardı. Hükümeti devirme

planının icra heyeti sayılan on bir kişi Mahmut Şevket Paşa'nın sahsında ittifak etmişlerdi. Yalnız şimdiden ona da açılmaya gelmezdi. Bu gibi isler ne kadar az adam arasında hazırlanırsa o kadar iyi olurdu. Bir şeyin şüyuu vukuundan beterdi, ancak baskın günü İsmail Hakkı Bey hemen aynı saatte Mahmut Şevket Paşa'nın konağına giderek, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi namına teklifi yapacak ve Paşa'yı iknaya çalışacaktı. Miralay İsmail Hakkı Bey teveccühü bulunan Mahmut Şevket Paşa'nın bu ısrarı kabul etmemesi ihtimali mevcut değildi. Her şey o surette İttihat ve Terakki'nin talihine uygun yürüdü ki, şaşmamak kabil değildi. Hadiseden bir gün evvelki Çarşamba günü 9 Kanunusani 1328 (22 Ocak 1913) öğleden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda Şura-yi Saltanat toplanarak hazırlanacak muahede esaslarını görüşüp tasvip etmişti. Ertesi günü sabahtan toplanan Meclis-i Vükela, öğleye kadar teferruat isini bitirmiş, öğleden sonra da notaların hazırlanmasına başlanmıştı. İste vaka o gün 10 Kanunusani 1328 (23 Ocak 1913) Perşembe günü öğleden sonra cereyan etti. Daha sabahtan hava bulanıktı. Soğuk bir kış rüzgârı esiyor, hatta arada sırada yağmur da çiseliyordu. İttihat ve Terakki'nin vazife alanları daha sabahtan, saatlerini ayar etmişler ve kahvelere dağılmışlardı. Miralay İsmail Hakkı Bey de Üsküdar'a gitmişti. Paşa'yı konağında ziyaret edecekti. Öğleden sonra saat bir raddelerinde Merkez-i Umumi binasının karsısındaki Menzil Müfettiş-i Umumiliği'nde büyük bir faaliyet vardı.

Müfettiş-i Umumi Cemil Bey'in odasında İttihat ve Terakki'nin en mühim simaları toplanmıştı. Burada Talat, Enver Bey'ler, Enver Bey'in amcası Halil Paşa, Mümtaz (bilahare yaveri) Hilmi, Sapancalı Hakkı Bey'ler bulunuyordu. Bunların hepsi heyecan içinde idiler. Yapılacak iş çok muazzamdı, fakat artık düşünmeye bile vakit yoktu. Halka dağıtılacak parti beyannameleri de gizlice bastırılmış hazırlanmıştı. Talat yanında Sapancalı Hakkı'ya işaret ederek:

- Hakkı Bey gel seninle biraz dışarı çıkalım, Bâb-ı Âli'nin önüne kadar inelim, dedi.

Bir Hükümet Böyle Devrildi

Kırmızı Konak'ın (İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi) karsısındaki menzil müfettişliğinden iki adam sokağa çıktı. Bunlardan biri orta boylu, palabıyıklı, tıknazca, değirmi yüzlü, babayani kılıklı, saati köstekli bir adamdı. Bu İttihat ve Terakki'nin bir numaralı şahsiyeti olan Talat Bey (Talat Paşa idi). Fevkalade zamanlara mahsus yüzünde ciddi bir eda, hareketlerinde kati bir mana vardı. Bir eli daima pantolonunun cebinde tuttuğu tabancasının kabzasında idi. Diğeri ondan biraz neşeli belki de daha cesur fakat muhakkak ki, pervazsız atak bir adamdı. Bu da meşhur Sapancalı Hakkı Bey'di.

Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamlığını yapmış bulunan Talat Paşa, mütareke yıllarında Berlin'de pek acıklı bir hayat yaşamış, devletin kendisine çeşitli hizmetleri karşılığı verdiği nisanlarını rehin bırakmak suretiyle günlük yiyeceğini temin etmiş ve bu halde bir Ermeni kurşunuyla şehit edilmişti. Hayatı bin bir çeşit mücadele içinde geçmiş olan komitacı Talat'ın kim derdi ki, sonu böyle olacak! Sapancalı Hakkı Bey de namuslu ve idealistti. Onlar için hükümeti devirmek bir vatanperverlikti. Zira hükümet, şerefsiz bir sulha imza atmak üzere idi. Yine bu hükümet millî gayelerden uzak kalmıştı. Ecdat yadigârı Edirne'yi terk etmek, herhalde sessiz kalamazdı. Bir isin mesuliyetini deruhte edenler o işin avakıbına da boyun eğmeyi bilmeli idiler. Bir atasözüne göre "Ya devlet başa, ya kuzgun leşe..." tabiri yerinde idi. Talat Bey ile Sapancalı Hakkı, Bâb-ı Âli yokuşundan aşağı inmeye başlamışlardı. Fakat görünürlerde kimseler ortada yoktu. İkisinin de hayretleri artmıştı. Sirkeci'de de manzara aynı idi. Filvaki meydan kalabalıktı, ama onların aradıkları ortada yoktu. Birkaç arkadaş

gözlerine çarpmıştı. Fakat onlar da her ikisini gördükleri halde yerlerinden kıpırdamamışlardı. Talat Bey gözüne çarpan arkadaşlara başıyla işaret ediyor, göz kasıyla hazır olmalarını tembih eğliyordu. Nihayet vakit yaklaşmaya başlamıştı. Meserret Oteli'nin altındaki kahvede bir tanıdık tavla oynuyor, belki de vaktin gelmesini bekliyordu. Bu soğukkanlılık güzel bir şeydi ama hiç olmazsa kırk, elli kişiye ihtiyaç gösteren bu baskına bir kaç adamla katılmak çok tehlikeli idi. Saat iki bucuk olunca Talat Bey, Sapancalı Hakkı'ya dönerek:

- Hakkı, bu böyle olmayacak, sen Menzil Müfettişliği'ne git, Enver'e "her şey hazırdır, cık..." de, bu suretle işi yoluna koymuş oluruz. Ben Bâb-ı Âli önünde seni bekleyeceğim... Sapancalı Hakkı Bey yokuşa saldırmıştı. Koşmuyordu, fakat belli ki, acele ediyor, dikkati çekmek istemiyordu. Menzil Müfettişliği'ne varıp odaya girince:

- Her şey hazır tamamız, haydi çıkınız!., dedi. Bu daveti sabırsızlıkla bekleyen Enver Bey, şimşek gibi yerinden fırladı, kimseye bir şey söylemeden kapının önünde kendisi için bekletilen kır ata atladı. Ağır ve aheste Nuruosmaniye'den Bâb-ı Âli'ye doğru atı surdu. Enver Bey'in bir tarafında Mümtaz (daha sonra yaveri İzmitli) diğer tarafında Hilmi (Merkez-i Umumi müfettişlerinden) yaya olarak gidiyor, Enver Bey kır atının üstünde gözleri sabit bir noktaya dikilmiş, yakışıklı tipi heykel vücuduyla, esatiri bir kahraman gibi, sanki tastan abide halinde duruyor, hayır durmuyor yürüyordu, sokaklar henüz tenha, Bâb-ı Âli'nin onu de uzaktan hemen hemen boş gözüküyordu. Haberi getiren, önden koşup giden ve yokuş aşağısında Talat Bey'e mülaki olan Sapancalı Hakkı için de vaziyet hiç hoş değildi. Talat ve Hakkı Bey'ler birbirlerine bir şey söylememekle beraber bu vaziyetten fena halde sıkılmışlardı. Nerede ise yokuştan aşağı Enver Bey inecek ve Bâb-ı Âli önüne gelince de her şey belli olacaktı. Fakat tam bu sırada yandaki sokaklardan birinden Mithat Şükrü, Mustafa Necip, diğerinden de Yakup Cemil çıkıp Talat Bey'in yanına gelmişlerdi. Bunlar diğer ikisinin yüreğine biraz ferahlık serpmişti. Fakat hepsi de hayret içinde idiler...

- Ya bekledikleri kimseler gelmezse! Ya iş duyulursa, bunlar o zaman kümeste sansara yakalanmış tavuklar gibi pisipisine öleceklerdi. Talat Bey arkadaşlarının heyecan ve tereddüdünü dağıtmak için hemen şunları fısıldamıştı:

- Daha evvelden Bâb-ı Âli'nin polis komiserlerini elde etmiş bulunuyoruz. Biz kaleyi içeriden vurmuş sayılırız. Bakın, hiçbir polis ortada yok! Kara Kemal de şu dakikada İstanbul Posta ve Telgrafhanesi'ne vaziyet etmiş bulunmaktadır.

Bu sırada atının üzerinde bir heykel gibi Bâb-ı Âli'ye doğru inen Enver'i, bazı kimseler tanımakta gecikmemişti. O talimden dönen bir subay değil, sanki İstanbul'a giren bir fatihti. O kadar ciddi, o kadar muhteşem idi ki, herkes durup onu seyretmekten zevk alıyor, atı ile tam bir ahenk teşkil eden bu zabiti, adeta alkışlamak istiyordu, yokuşun tenhalığını gören ve Sapancalı Hakkı'nın gelip de:

- Her şey hazırdır, çıkınız sözünü düşünen Enver Bey'in yüzü kızarmış Wilhelmvari siyah, uçları sivri ve yukarı kalkık bıyıkları oynamaya başlamış, gözleri sert bakışlarıyla Talat ve Hakkı Bey'lerin üzerine çevrilmişti.

- Hazırlık bu mu? Beni ateşe surdunuz! der gibi görünüyordu. Tam bu sırada Nafıa Nezareti'nin merdiven başından bir ses duyulmuştu:

- Vatandaşlar, Kamil Paşa Hükümeti Edirne'yi Bulgarlara bugün resmen terk ediyor, şu dakikada Bâb-ı Âli'de notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir. İttihat ve Terakki buna hiçbir zaman müsaade etmeyecektir, yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki!

Enver Bey atının üstünden geriye bakmış ve yoluna devam etmişti. Ömer Naci'nin heyecanlı konuşması bir taraftan yokuşa kalabalığı çekiyor, diğer taraftan durmadan ve dinmeden artarak yükseliyordu.

- Bu memleketi Abdülhamit'in zalim idaresinden kurtaran İttihat ve Terakki'dir. Hareket Ordusu'nu hazırlayıp İstanbul'a gönderen İttihat ve Terakki'dir. Meşrutiyet'i, hürriyeti bu memlekete

hediye eden İttihat ve Terakki'dir, vatandaşlar, geliniz, birlik oluruz, onunla beraber Bâb-ı Âli üzerine yürüyerek, bu hainler, bu acizler idaresine son veriniz, durmayınız, yürüyünüz, iste at üzerinde hürriyet kahramanı Enver Bey, Bâb-ı Âli'ye yürüyor, işte kapının önünde arkadaşlarımız, yüzlerce sivil, resmî zabit ellerinde tabanca içeri girmeye hazırlanıyor, onlara katılınız, onlarla beraber vatanı kurtarınız!... Haydi arkadaşlar, ileriye yürüyelim!.. Şimdi sokaklardan insanlar bir oluktan akan su gibi dökülüyor, yokuştan aşağı artan, çoğalan bir sel gibi iniyor, Bâb-ı Âli onu bir anda bir mahşer manzarasını almış bulunuyordu, denebilirdi ki, kırk, elli fedakâr zabitin yapamadığını hatip Ömer Naci bir anda yapmış, her ihtilalde olduğu gibi söz kuvveti yenmiş, mukavemeti ezmişti. Enver Bey'in atı Bâb-ı Âli'nin parmaklıklı kapısından girmiş ve merdivenlerin önünde durmuştu. Plan mucibince Doktor Abidin Bey ve arkadaşları demir parmaklıklı kapıları halkın yüzüne kapatmışlar, merdivenlerin onunu de vazifeli İttihatçılar doldurmuştu. Enver Bey çevik bir hareketle atından atlayarak yanında gözü hiçbir şeyden yılmayan, İttihat ve Terakki'nin değil, belki memleketin o zamana kadar mislini görmediği bir cesaretin mümessili Yüzbaşı Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapancalı Hakkı Bey'lerle beraber sadaret kapısından salona girmişlerdi. Arkalarında Talat ve Mithat Şükrü Bey'ler de vardı. Salon ve holün emniyetini Yakup Cemil ile Sapancalı Hakkı Bey'ler deruhte etmiş bulunuyorlardı. Yalnız iç kapıda yalın kılıç nöbet bekleyen iki süvari eri, Sapancalı Hakkı'nın ansızın duyulan sesine uydular:

— Selam dur, yolu aç ve geri çekil!

Nöbetçiler o kadar şaşırmıştı ki, resmî elbisesiyle holden salona giren Enver Bey'i gayriihtiyari selamlamışlardı. Bu gürültülerden ilk haberdar olan Sadaret Yaveri Nafiz Bey idi. Yarbay rütbesinde olan Nafiz Bey dürüst ve namuslu bir insandı, bir dostuyla odasında cay içiyordu. Masasının gözündeki tabancayı alarak yerinden fırladı. Salona girdiği zaman bir tabanca sesi duyulmuş ve bir insan yere kanlar içinde yığılmıştı. Baskının

ilk şehidi Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin muhafızlarından sivil bir komiser idi. Bu vaziyeti gören Nafiz Bey gelenlerin üzerine tabancasını boşaltmış fakat hiçbirinde isabet edememişti. Nafiz Bey sağdan, soldan atılan kurşunlarla yaralanmış fakat soğukkanlılığını muhafaza ederek yaver odasına kendisini atmıştı. Bu arada Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey de Nafiz Bey'in yardımına koşmuş fakat yediği bir kurşunla ruhsuz yere yığılmıştı. Baskının ikinci şehidi bu idi.

Nazım Paşa'yı Kim Vurdu?

İttihat ve Terakki'ye mensup bir avuç fedainin sadaret kapılarına kadar gelmeleri üzerine Meclis-i Vükela'nın toplandığı yerden ilk fırlayan Serasker Paşa olmuştu. Yeni bir Çerkez Hasan vakasına meydan vermemek için bu defa Harbiye Nazırı Nazım Paşa daha tetikte duruyor, ellerini cebinde, belki de tabancasının kabzasında tutuyordu. Karşısında Enver Bey ile arkadaşlarını görmüş ve cesaretle onlara doğru yürümüştü. Bu küçük salonda ortada bir yuvarlak masa durmakta idi. Harbiye Nazırı masanın önüne gelmiş ve genç zabitler derhal etrafını çevirmişlerdi. Tam bu sırada Sadaret yaverlerinin odasına, Nafiz Bey'in arkasından dalan Mustafa Necip elindeki tabancasını tekrar Nafiz Bey'in üzerine boşaltmak istemiş fakat bacağından ağır bir surette yaralanmış olan Sadaret Yaveri Nafiz Bey de yattığı yerden nisan alarak meşhur Mustafa Necip'i bir kurşunla yere sermişti. Bâb-ı Âli Baskını'nın Üçüncü maktulu de Mustafa Necip Bey olmuş, onu Sadrazam Yaveri Nafiz silah sesini duyan Harbiye Nazırı Nazım Paşa sert bir lisan ve hiddetli bir tavırla etrafındaki zabitana söyle hitap etti:

- Ne oluyor? Nedir bu? Haddinizi bilmiyorsunuz, Sadareti mi aklınızca basmaya geldiniz!...

Hitap ettiği Enver Bey olduğu için ona bakıyordu. Yüzü kızarmış olan Enver Bey her zaman kendisine has nezaketiyle mukabele etmiş, mükemmel bir esas vaziyeti alarak amirini askerce selamlamıştı.

- Efendim dedi, millet sizi... Daha bazı şeyler söylemek istiyordu, fakat sözünü bitirmeye vakit kalmadan bir silah sesi duyuldu. İri cüsseli, uzun boylu ve heybetli bir asker olan Harbiye Nazırı Nazım Paşa kanlar içinde yere serilmişti. Nazım Paşa'yı bizzat Yakup Cemil Bey vurmuştu. Paşa'nın yanında ve solunda

duruyordu. Nazım Paşa'nın sağında da Hilmi Bey vardı. Enver karşısında, Sapancalı Hakkı da Enver'in yanında idi. Enver Bey'in izahatını dinlemeye vakit bırakmadan Yakup Cemil sağ elini Paşa'nın sırtının gerisinden ani bir surette uzatarak sağ sakağı hizasında ateş etmiş ve Harbiye Nazırı'nı hiç beklemediği bir an ve zamanda yere sermişti. Fakat Paşa henüz ölmemiş, ağzından kan geliyor ve belki de can çekişiyordu. Eğer tabanca bir santim inhiraf etse idi kurşun Paşa'nın sağ tarafında ve ilerisinde duran Sapancalı Hakkı'yı öbür dünyaya gönderecekti.[18]

- Ortalıkta hemen hiç kimse kalmamıştı.

Sadaret kapısının önünde bekleyen polis ve jandarma eri, odacılar hepsi birer tarafa kaçışmış Bâb-ı Âli Baskını'nın bu heybetli ve muhteşem beşinci şehidi önünde, kimsede kımıldanmaya cesaret kalmamıştı, birbiri arkasına tam beş kişi, iki üç dakikalık bir zaman içinde başka bir dünyayı boylamışlardı. Böyle zamanda, ortada ne muhafızlardan, ne hizmetlilerden kimse kalmazdı. Yalnız Sadaret'in meşhur ve vefakâr odacıbaşısı Ahmet Ağa bir köşeye büzülmüş ve sinmişti. Enver Bey, sağına, soluna bakınca onu görmüş Ahmet Ağa'ya sormuştu:

- Sadrazam nerede?

Odacı ancak eliyle Sadaret makamı olan odayı göstermişti, (eski Vali Odası) ... Bir kaç zamandır, Meclis-i Vükela iyi ısıtılmayan bitişikteki muhteşem salonda değil, Sadaret odasında toplanmakta idi. Enver Bey arkadaşlarına baktı, hepsi hazırdılar. Yanında Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz vardı. Sadaret kapısının üstünde, şiddetli bir el darbesi işitildi. Enver Bey kapıyı ardına kadar açtı. Herkes o anda, bütün Meclis-i Vükela'yı Sadrazam'ın riyasetinde bir masa etrafında göreceğini zannediyordu. Hâlbuki oda açıldığı zaman sadece makamında Osmanlı İmparatorluğu'nun meşhur ricalinden Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa oturuyor, soğukkanlılığını muhafaza ederek yerinden asla kıpırdamıyordu. Yanında vakadan biraz evvel saraydan gelmiş olan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey

18 Vakanın bu kısmını Sapancalı Hakkı Bey anlatmakta ve "o günden beri bedava yaşadık" demektir. (SN.TANSU)

ayakta duruyor ve Sadrazam Paşa'ya izahat veriyordu. Filvaki Meclis-i Vükela bu odada içtima halinde idi, fakat silah sesleri ve gürültüleri duyanlar yan kapılardan odalara geçmişlerdi. Şimdi bu muhteşem makamda Sadrazam ile Mabeyn Başkâtibinden başka kimse yoktu.

Enver Bey odanın tam ortasına gelerek resmî selamı ifa etti:

- Millet sizi istemiyor! İstifanamenizi yazınız!., dedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tecrübeli sadrazamı saçını, başını boş yere ağartmamıştı. Son derece soğukkanlılıkla cevap verdi:

- Peki yazayım, buyurun, oturun!... Muhatabına karşısındaki koltuklardan birini gösterdi. Enver Bey ve arkadaşları karşısında ve ayakta durmakta devam ettiler. Sadrazam Paşa, masanın takrirlik kâğıtları ihtiva eden kartonundan temiz bir kâğıt çıkardı ve su cümleleri yazdı:

- Huzur-i şevket-sımat-i cenab-ı hilafetpenahiye, Hizmet-i sadaretten affımı istirham eylerim. Emru ferman Zat-ı Hazret-i Padişahi'nindir. 10 Kanunisani 1328 (23 Ocak 1913) Sadrazam Kamil.

Paşa yazdığını bir zarfa koyarak Enver Bey'e uzattı.

Sadrazamın istifasını alan Enver Bey ve arkadaşları makam odasından dışarı çıktılar. Hala Nazım Paşa'nın kanlı vücudu yerde yatıyor, yaver odasının kapısı önünde Mustafa Necip'in, ötede Kıbrıslı Tevfik Bey'in, biraz ileride komiser ve yaverler odasında da Nafiz Bey'in cesetleri oldukları yerde kalmış duruyordu. Enver Bey Sapancalı Hakkı'ya dönerek:

- Hakkı Bey sen burada kal, ben Yakup, Cemil, Hilmi ve Mümtaz'la doğru saraya gidiyorum!.. İstifayı Padişaha takdim edeceğim. Yüzünde fevkalade zamanların heyecan ve azmi okunuyor, kıpkırmızı cehresi, sivri siyah bıyıkları ona daha mehabetli bir manzara vermiş bulunuyordu. Odadan çıkınca Talat Bey'e doğru yürüyerek istifayı göstermiş, bir çocuk gibi sevinerek bu müjdeyi vermiş, bir iki kelime de ilave etmişti. Holü ve salonu geçince dış kapının önünde Bâb-ı Âli yokuşu Kanunisani 1913'nun üstüne kadar ortalığı doldurmuş olan kalabalığı

görmüşlerdi. Bu halk söylenen şeyleri dinlemekten ziyade içerde asıl binada neler olduğunu merak etmiş, çıkanları dikkatle süzmekte bulunmuştu. Baskının başladığı dakikadan itibaren dalgalanan bu halk arasında çeşitli şayialar dönmüş, turlu rivayetler duyulmuştu. Bu söylenenlerin çoğu birbirini tutmayan mütenakız havadisler idi. Herkes salahiyetli bir insanı dinlemek istiyordu. İste Enver Bey de bu ihtiyacı hissetmiş olacak ki, söze başladı.

- Arkadaşlar dedi. Sadrazam Kamil Paşa istifa etti. Hukuk-u milleti tamamıyla müdafaa edecek bir kabine kurulacaktır. Şimdi vaziyeti zat-ı şahaneye arz etmek üzere arkadaşlarla beraber saraya gidiyoruz.

Kapının sağında Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin otomobili durmakta idi. Enver Bey ve arkadaşları otomobile girdiler ve şoföre sert bir lisanla

- Derhal Dolmabahçe Sarayı'na gideceğiz emrini verdiler. Enver Bey bir anda geldiği dakikaları düşündü.

O sırada Bâb-ı Âli'nin önünde beş-on arkadaşı vardı. Şimdi yokuş Sirkeci'ye kadar insan almıyordu. Hareketinden bir dakika evvel de İttihatçıların meşhur polis müdürü Azmi Bey'e şu emri vermişti:

- Polis müdürlüğünü hemen şimdi deruhte et. Sana Sudi ile Nail de yardım etsinler!.. Enver Bey'in otomobili güçlükle halkı yarıp Bâb-ı Âli yokuşundan aşağı inerken, Azmi, Sudi, Nail Bey'ler de bu acılan gedikten süratle yürüyerek polis müdürlüğüne gelmişlerdi. Bir komiser kapıda onlara sordu:

- Kimsiniz, yukarı çıkmak yasaktır!..

Azmi Bey sert bir lisanla ona bağırdı.

- Karşında polis müdürü var, dikkat et! Komiser böyle lafa pek aldırmak istemedi. Ucunun önüne dikildi. Fakat komiserin suratında müthiş bir tokat sakladı, sendeleyip yere düsen komiserin tabancasını belinden eğilip hemen çeken Azmi Bey, arkadaşlarıyla beraber Polis Müdüriyeti'nin merdivenlerinden çıkarak müdür odasına girdi.

Kamil Paşa Hükümeti'nin Polis Müdürü Cafer İlhami Bey, vakadan henüz haberdar olmamakla beraber yerinden bile kıpırdamaya lüzum görmeden vakaya intizar etmeyi tercih etmişti. Çünkü partinin polis müdürü değil, devletin polis müdürü idi. Azmi Bey odaya girince

- Millet namına Kamil Paşa hükümetini ıskat ederek iktidara gelen İttihat ve Terakki emriyle polis müdürlüğüne tayin edildim. Şimdi makamınızı bana terk ediniz.

- Peki, buyurunuz beyefendi. Sizi tebrik eder, muvaffakiyetler dilerim!. Cafer İlhami Bey, paltosunu kendi kendine giymiş, bastonunu alarak odadan çıkmıştı.

Uşak Taburu

Dünyada hiçbir isyan ve ihtilal yoktur ki, asileri tenkile memur edilmiş bir taburun bulunduğu katın üstünde cereyan etmiş olsun da bu kuvvetin hiçbir müdahalesiyle karsılaşmamış bulunsun. Bu tabur, hadiseyi silah çatmış olduğu halde seyretsin, vazifesinin ne olduğunu bir türlü idrak edemesin, yine dünyada hiçbir kargaşalık gösterilemez ki, asayişi temine memur bir askerî birlik, üst katta silah seslerini duysun, Harbiye Nazırı'nın ve Sadaret yaverlerinin birer birer ihtilalci zabitan tarafından şehit edildiklerini öğrensin de yine yerinden kımıldamasın, bu hareketin faillerini süngülemesin veya yakalamasın, olduğu yerde atıl ve şaşkın dursun, yine dünyada hiçbir askerî birlik gösterilemez ki, en ufak bir müdahalesiyle hükümet devirme niyetinde bulunmak cesaretini duyan bir avuç zabiti bu hareketinden men edemesin ve neticeye intizar eylesin ve koskoca bir taburun bütün mevcuduyla böyle bir hükümet taklibine sadece seyirci kaldığı söylensin bu ne görülmüş, ne işitilmiş bir hadisedir. Fakat bu olmuştur. Bâb-ı Âli Baskını'nda hadiselere seyirci kalmış olan bu askerî birliğin adı Uşak Taburu'dur!

Çünkü bu taburun kumandanı yalnız emir almasını bilen askerlikten başka şey tanımayan ve askerliği ancak yukarıdan gelen kumanda ile yapan bir insandı. Bu subay vaziyetin vahametini asla idrak etmemiş, kendiliğinden bu ise zerrece müdahale eylememişti. Üst katta kan gövdeyi götürürken, hükümetin hayatına son verilirken, Uşak Taburu'nun silah çatmış durması kadar gülünç, hazin ve hatta acı bir manzara ne gösterilebilir, ne de anlatılabilirdi. Bu taburu bir emir, bir kumunda harekete getirebilseydi, İttihat ve Terakki'nin cesur ve genç cüretkar zabitleri süngülerle delik deşik edilmiş, hepsi Bâb-ı Âli salon ve

koridorlarında öldürülmüş birer insan olurdu. Tabur kumandanının akıl edemediği bilfarz Harbiye Nazırı Nazım Paşa yapabilseydi, silah seslerini duyduğu zaman elleri pantolonun cebinde Sadaret odasından hole çıkacağına, vaziyetin vahametini idrak etseydi de Sadaret odasının penceresinden aşağıya bahçeye seslenseydi, Uşak Taburu efradından herhangi birini çağırıp şu emri verseydi:

- Silah başına, süngü tak!... Bugün üstünde duracağımız bir Bâb-ı Âli Baskını olmuş, fakat bir hükümet devrilmemiş, birçok kimseler de belki ölmemiş olacaktı. Uşak Taburu'nun beklediği,

- "Süngü tak, marş!" emrini ne tabur kumandanı, ne Harbiye Nazırı, ne de daha sonra Bâb-ı Âli'ye iki yaveriyle gelen İstanbul Muhafızı Memduh Paşa verebilmişti. Uşak Taburu'nun beklediği emir bir turlu kimsenin iki dudağı arasından çıkmamış ve bittabi Türk askeri de emir almayınca, dünya yerinden oynasa, kımıldamamıştı. İşin hazin tarafı, Bâb-ı Âli'nin muhafazasına memur olan bu tam mevcutlu taburun vakanın sonuna kadar silah başında beklemiş olmasıydı. İhtilali muvaffakiyetle başaranlar alt katta silah çatmış duran Uşak Taburu'nun oynayacağı vahim rolü bir an için düşünmüş hatta tedbirlerini bile almışlardı. Bu hakikatte ateş üzerinde oturmaktan başka bir şey değildi. Enver Bey ve arkadaşları Şeyhülislam'ın otomobiliyle saraya hareket edince, Bâb-ı Âli dâhilinde lazım gelen tedbirleri almak vazifesi Talat Bey ile Sapancalı Hakkı'ya düşmüştü. Bu iki tam manasıyla komitacı arkadaş vaziyetin inceliğini fazlasıyla takdir etmişlerdi. Bunlardan bir tanesi hakikatte bütün bir hükümete bedel zekâ ve surat-i intikale sahipti. Nitekim Talat Bey hemen ilgililere su emri vermişti:

- Ölüleri yaverler odasına naklediniz. Binanın kapılarını sıkıca kapayınız, aşağı kattan yukarıya giriş yerlerini, merdiven ağızlarını derhal serdediniz. Sadrazam Kamil Paşa'nın saraydan gelecek fermanın neticesi belli oluncaya kadar yerinden kıpırdanmamasını temin ediniz!.. Talat Bey'in verdiği emirler derhal yerine getirilmişti. Bâb-ı Âli'nin demir parmaklıklı kapılarını Doktor Abidin Bey yanındaki fedakâr bir kaç arkadaşıyla

tutuyordu. Bu sırada İstanbul Muhafızı Memduh Paşa'nın kan, ter içinde Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım Beyle (İzmir Valisi olan Kazım Dirik) beraber geldiği görülmüş, Talat Bey'e haber verilerek içeri alınmıştı. Memduh Paşa'nın geldiğini gören Talat Bey ve Sapancalı Hakkı fena halde kızmışlar fakat Paşa'ya asla bunu hissettirmemişlerdi. Çünkü o dakikada Memduh Paşa, Uşak Taburu'na emir verebilir, bu tabur da süngü takarak meydana çıkarsa işler karışır, ortalık allak bullak olabilir, hatta bu nazik saatlerde ihtilalciler birer birer tevkif olunur ve hükümet darbesi de muvaffakiyetsizlikle sona erebilirdi. Bu sebeple evvela Paşa'nın maneviyatını sarsmak lazım gelmiş ve Sapancalı Hakkı Bey,

- Paşam demişti, hayret etmeyiniz milletin iradesi yerine geldi. Nazım Paşa vuruldu. Kamil Paşa istifa etti. Şu dakikada yeni sadrazam Bâb-ı Âli'ye vürut etmek üzeredir!. Yüzünü, gözünü mendiliyle silen ve omzundaki apoletlerinden biri kopmuş bulunan Memduh Paşa:

- "Eyvah... Yazık oldu..." diyebilmiş fakat yutkunup, yutkunup, başka bir şey ilave edememişti. Diğer taraftan Erkân-ı Harp Reisi Kaymakam Kazım Bey'i bir köşeye çekmiş olan Talat Bey de, İttihat ve Terakki'ye mensup olan bu zata Paşa'yı göz hapsine almalarını, kımıldanır veya bir emir vermeye kalkarsa derhal vurmalarını bildirmişti. Kazım Bey, İttihat ve Terakki'ye çoktan beri intisap etmiş ve bazı mühim hizmetler de ifa eylemiş bir kimse idi. Talat Bey'in ikazı karşısında derhal onu temin eylemiş, Memduh Paşa'nın, şimdi bir kapana düştüğünü anlatmıştı, İşin hazin tarafı, İstanbul Muhafızı Memduh Paşa'nın Sadaret'e bitişik odada kendi Erkân-ı Harbiye Reisi ile yaverinin nezareti altında bulunması idi. Bu sırada Merkez Kumandanı Miralay Saffet Bey (Halaskaran'dan) bir gün evvel Çatalca'ya gitmiş bulunuyordu. Muavini Şamlı Binbaşı Saip Bey'in koşup gelerek Memduh Paşa'ya,

- Efendim, devriyeleri tezyit edelim mi?... Suali bu sırada vaki olmuş. Memduh Paşa da Binbaşı'ya:

- Kakavan, "Harbiye Nazırı öldürüldükten sonra mı devriyeleri çoğaltacaksın!.. Yıkıl karsımdan!" demişti. Hâlbuki devriyeye lüzum yoktu. Uşak Taburu silah başında idi, fakat bu tabura kim kumanda edecek ve bir emir verebilecekti. İşte o babayiğidi bulmak güçtü ve bu nevi hadiselerde çok defa kuvvet olduğu halde cesaretin olmayışı, isin tamamen kaybedilmesini intaç eder görünmüştü. İstanbul Muhafızı hakikatte bitmiş, içi kurumuş büyük bir çınar gibi olduğu yere çökmüştü. Artık ne Uşak Taburu'na ne de İstanbul'da bulunan diğer kuvvetlere emir verecek bir makam vardı. Talat Bey derhal telefonlara yapışmış, telgrafhaneye Kara Kemal'e direktif vermiş ve bütün vilayetlere şu emir tebliğ edilmişti.

- Nota üzerine Kamil Paşa kabinesi Edirne vilayetini kâmilen ve Cezayir Bahr-i Sefidi kısmın terke karar vermiş ve Mabeyn-i Hümayunu Melukane de Meclis-i Millî namı tahtında münhasıran Şura-yı Devlet azasından ve bazı ruesa-yı memurinden bir meclis-i müşavere teşkil ederek bu karar onların da muvafakatini istihsal ile hukuk-i mukaddes-i milliyeyse tecavüz eylemiştir. Bundan galeyana gelen halkın Bâb-ı Âli önünde nümayişler icra etmesi üzerine kabine istifa ettiğinden yeni kabine teşekkül edinceye kadar Dâhiliye Nezareti umurunu mustainen bittevfik-i taala ba iradeyi seniye vekaleten deruhte eyledim."

Memleketin dâhili idaresine fiilen vaz-i yed etmiş olan Talat Bey henüz Dâhiliye Nazırı bile değildi, yeni kabineyi deruhte edecek olan Mahmut Şevket Paşa'nın ise Talat Bey ile arası son derece acıktı. Nitekim Bâb-ı Âli'nin basıldığı saatlerde Paşa'yı Üsküdar'daki konağında ziyaret eden ve fırkanın kararını kendisine tebliğ eden Miralay İsmail Hakkı Bey nihayet Mahmut Şevket Paşa'yı sadareti deruhte etmeye güç bela ikna etmişti. Fakat Paşa'nın su sözleri manidardı:

- Vatan ve millet için bu çok nazik zamanda sadareti deruhte ederim ama Talat Bey ile asla bir kabinede vazife ifa edemem! Bunu İttihat ve Terakki'nin çok iyi bilmesini isterim! Demişti.

Giden Ağam, Gelen Paşam

Hürriyet kahramanı Enver Bey ve arkadaşları. Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin otomobili ile Dolmabahçe Sarayı'na vardıkları zaman, Padişah Bâb-ı Âli'nin basıldığını henüz işitmişti. Fakat fazla hiçbir şey bilmiyordu. Başmabeynci Halit Hurşit Bey sultan Reşat'a Hürriyet kahramanı Enver Bey'in huzura girmek üzere saraya geldiğini haber verdiği vakit, nurani yüzünde bir pembelik müşahede edilen beyaz değirmi sakallı, ton-ton hükümdar, sanki birini bekliyormuş gibi,

- Buyursunlar, gelsinler demişti. Huzura yalnız Enver Bey girmiş, ayağında parlak çizmelerini yan yana getirerek ve mahmuzlarını vurarak Sultan Reşat'ı askerce selamlamıştı sonra da yaklaşarak Padişahın elini öpmüş yine karşısında esas vaziyetinde durmuştu.

- Efendimiz, milletimizin galeyanı ile yarım saat evvel vatanperverler Bâb-ı Âli'ye girdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa da istifaya mecbur edildi. İste istifanamesini zat-ı şahanelerine takdim ediyorum, dedi.

Sultan Reşat bakışlarında hiçbir mana anlaşılmayan gözleriyle Enver Bey'i bastan aşağı süzdükten sonra:

- Ya öyle mi evladım, vah vah, ne yapalım takdir-i ilahi!..

Enver Bey bu girizgâhı yaptıktan ve Sultan Reşat'ın da her şeyi mütevekkilane karşıladığını gördükten sonra daha fazla cesarete gelerek,

- Sabık vükela vatanı mahvettiler Padişahım! Memalik-i şahanelerinden koca Rumeli, feci bir şekilde elden çıkıp gitti. İttihat ve Terakki bu acı felaket günlerinden sonra, memleketin bu haline lakayt kalamazdı...

Vatanperverlerden mürekkep olan İttihat ve Terakki Fırkası şimdi memleketin mukadderatına vaz'-ı yed etmiş bulunuyor. Ordu namına zatı şahanemizle konuşmak üzere buraya geldim. Ordu, Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret'e, Ahmet İzzet Paşa'nın da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine inzimamen Başkumandanlık vekaletine Talat Bey'in de kabine teşekkül edinceye kadar Dâhiliye Nezareti vekaletine tayin buyrulmasını istirham ediyor. Çok saf ve oldukça aciz bulunan bu babacan hükümdar, hayatında hiç kendisini sıkıntıya koymamış, hiçbir şeyi de uzun uzun düşünmemişti; yalnız iyi bir kalbi, temiz bir vicdanı, kötülük etmeye mukadder olmayan bir halet-i ruhiyesi vardı. Onun için olmayacak, halledilmeyecek mesele yoktu, her kabine değiştiğinde gülerek:

- Giden ağam, gelen Paşam!... Demeyi itiyat edinmişti. Bu defa da hiç üzülmeden şöyle demişti:

Peki oğlum, öyle olsun, Allah ne hayırlısı ise vatan ve millete onu ihsan buyursun, çok sukur Ali ah ima, bize bu nimetleri vermiş, o adamlar madem ki, acizdiler, madem ki cahil idiler, varsın gitsinler, ben de onlardan kurtuldum. Enver Bey tekrar Padişahı askerce selamlamış, huzurdan çıkmıştı. Biraz sonra huzura giren Başmabeynci Hurşit ve Başkâtip Ali Fuat Bey'ler, zat-ı şahanenin emir ve iradesini tebellüğ etmişler, bunu bildirmek üzere Enver Bey ve arkadaşlarıyla saraydan hareket ederek Bâb-ı Âli önüne gelmişlerdi. Vakit akşama yaklaşmakta, ortalık kararmaya yüz tutmuş bulunmakta idi. Bâb-ı Âli'nin onu kalabalığı muhafaza ediyor, hatipler konuşmalarına devam ederek halkı oyalıyordu.

Saraydan gelen otomobillere güçlükle yol açılmış bulunuyordu. Bu sırada Hilmi Bey Üsküdar'a geçmiş ve Mahmut Şevket Paşa'yı Miralay İsmail Hakkı Bey ile beraber alarak Dolmabahçe Sarayı'na bir motorla gelmişti. Yeni sadrazam, huzur-u hümayuna kabul ediliyor, Sultan Reşat'ın pek sevdiği Mahmut Şevket Paşa iltifatlara mazhar oluyordu. Diğer taraftan Enver Bey, Bâb-ı Âli önünde toplanan halka:

- Zat-ı Hazret-i Padişahi, Kamil Paşa'nın istifasını kabul ve yeni hükümetin teşkilini Mahmut Şevket Paşa hazretlerine tevcih buyurdular, şimdi nerede ise yeni sadrazam Bâb-ı Âli'ye gelmek üzeredir. Vatandaşlarımızdan sükûnetle dağılmalarını hükümete itimat etmelerini ordu namına rica ediyoruz.

Bâb-ı Âli onunu tutan inzibatlar, polis müdüriyetinden hemen gönderilmiş olan resmî ve sivil memurlar, kalabalığı dağıtmaya çalışıyorlardı. Bu sırada Sadaret odasında, Sadrazam Kamil Paşa da, zat-ı şahanenin kendi istifasını kabul ettiğini ve yerine Mahmut Şevket Paşa'yı tayin ettiğini öğreniyordu. Vakıa Enver Bey'in konuşmasından sonra, Bâb-ı Âli'nin onu hafiflemiş ise de, yine birçok kimseler, yeni sadrazamı görmek ve alkışlamak üzere beklemeyi tercih etmişlerdi, ama şimdi ortalık iyiden iyiye kararmış, sokak fenerleri yanmış fakat halk yine dağılmamıştı. Bâb-ı Âli Baskını'ndan tam dört saat sonra Dolmabahçe Saray'ından ve Padişahın huzurundan çıkan Mahmut Şevket Paşa, sadarete tayini hakkındaki iradeyi bildiren hatt-ı hümayunu eline almış ve bir otomobile atlayarak Miralay İsmail Hakkı ve Hilmi Bey'lerle beraber Bâb-ı Âli'ye gelmişti. O gün yapılması mutat olan Sadaret alayının icrasına fiilen imkân yoktu. Bu alay ertesi güne tehir edilmişti. Yeni sadrazamın otomobili Bâb-ı Âli yokuşunu tırmanırken sokağın iki tarafından şiddetli alkışlar,

- "Yasasın millet, yaşasın Mahmut Şevket Paşa, yaşasın Hareket Ordusu kumandanı!" diye bağırıyorlardı. Otomobil ile Bâb-ı Âli'ye inen Sadrazam binek tasına çıkarak halkı selamlamış ve konuşmuştu:

- Padişahımız Efendimizin iradesine tevfikan sadareti şu müşkül zamanda kabul ettim. Kabineyi teşkil ettikten sonra elimizden geldiği kadar çalışacağız. Bu anda evvela Cenab-ı Hakk'tan, sonra da sizden muavenet beklemekteyiz. Hepinizden sükutu muhafaza ederek buradan çekilmenizi rica ederim!.

Sadrazamın sözleri sürekli bir şekilde alkışlanırken, Bâb-ı Âli'ye girmek üzere olan Sadrazam kapı önünde Enver, Talat, Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil ve arkadaşlarıyla karsılaşmış,

hepsini selamlamış fakat Talat Bey'e gayet soğuk muamele etmişti. Mahmut Şevket Paşa, Cemal Bey'e dönerek:

- Cemal Bey oğlum, şimdi İstanbul Muhafızlığını deruhte edin, saltanat merkezinin asayişini temin için her tedbiri ele alın, dakika fevt etmeyin, neyi münasip görürseniz karar ittihaz edin, her şeye salahiyetiniz vardır!, demişti. Cemal Bey (Cemal Paşa) aldığı emir üzerine Bâb-ı Âli'den uzaklaşırken İstanbul Merkez Kumandanlığına da, Enver Bey'in amcası Halil Bey (Halil Paşa) tayin olunuyordu. Yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa henüz iki saat evvel bu odadan ayrılmış olan Kıbrıslı Kamil Paşa'nın koltuğuna oturarak İttihat ve Terakki erkânının tebriklerini kabul ediyor, bir taraftan da itimat ettiği kimselere mühim vazifeler tevcih ediyordu. Tayinler bilahare yapılacak, herkes kendisine gösterilen yerlere giderek ise başlayacaktı. Bitişik salonda beklesen sabık Meclis-i Vükela'nın nazırları, bu sırada odaya giren Mahmut Şevket Paşa'nın gönderdiği memurun,

- Sadrazam Paşa'nın hepinize selam ve ihtiramları var. Ne arzu ve emirleriniz varsa çakerleri not ederek Paşa Hazretleri'ne arz etmeye memur bulunuyorum demişti. Ayrıca diğer bir odada istirahat eden sabık Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa ile Şeyhülislam Cemalettin Efendi'ye de gönderilen Mahmut Şevket Paşa kabinesinin Adliye Nazırı İbrahim Bey (Saib Molla Beyzade) içeri girerek Sadrazam ve Şeyhülislam'ı son derece hürmetle selamlamış.

- Sadr-ı cedit Mahmut Şevket Paşa Hazretleri zat-ı devletlerinize selam ve ihtiramlarını tebliğe bendenizi memur ettiler. Bu hadisenin mukadderat-ı ilahiyenin bir cilvesi olduğunu kabul buyurmanızı ve bir arzunuz varsa emretmenizi rica ediyorlar. Kıbrıslı Kamil Paşa şu cevabı vermişti:

- Sadrazam Paşa Hazretleri'nin iltifatlarına teşekkür ederim. Mukadderat-ı ilahiye böyle imiş, fakat kendilerine lütfen söyleyiniz, gelişleri bize benzedi, dikkat buyursunlar, gidişleri bize benzemesin, ricalarımıza gelince, biran evvel evlerimize avdetimizin esbabını ihzar buyursunlar. Yarı mahpus, hürriyetini kaybetmiş, her türlü salahiyeti elinden alınmış olan sabık sadrazamın bu sözleri, Mahmut Şevket Paşa'ya bildirildiği zaman,

yanında bulunan İttihat ve Terakki'ciler fena halde hiddetlenmişlerdi. Fakat yeni sadrazam hepsini teskin etti ve:

- Mazur görelim, insan böyle bir devirde ve bu vaziyette her şeyi söyleyebilir dedi. Mahmut Şevket Paşa, sabık vükela için derhal yemek hazırlanmasını, büyük salonda onlara yemek verilmesini emretmiş ve yanındakilere Dâhiliye Nazırı Reşit ve Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'ler kuvvetli İttihat ve Terakki düşmanıdırlar, bu kendileri için tehlikeli olabilir, onları korumak güç olacaktır. Nitekim daha sonra Yakup Cemil Bey arkadaşlarına dedi ki:

- Görüyorum ki, bu böyle olmayacak, sabık vükela rahat durmayacaklar, bari oldu olacak. Reşit Bey ile Abdurrahman Bey'i de Nazım Paşa'nın yanına göndereyim!..

Sapancalı Hakkı Bey haklı bir telaşa düşerek cevap vermişti:

- Ne yapıyorsun, bu pek ayıp olur, teslim olmuş, kuvvetleri, nüfuzları kalmamış kimseleri öldürmek çirkin olur, bunlar bize yakışmaz; bu fikrinden vazgeç!..

Fakat Yakup Cemil kafasına koyduğunu icra etmeye karar vermişti. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in odasına girerek,

- Memleketin selameti uğruna hala bize karsı gelen Reşit ve Abdurrahman Bey'leri temizleyeceğim, ne dersin? dedi.

Sakıt Hükümet Erkânı

Bâb-ı Âli Baskını ile iktidardan zorla indirilen Kamil Paşa kabinesi azaları için hakikaten tehlike mevcuttu. İttihat ve Terakki'nin müfrit mensupları hazır el değmişken bu adamları ortadan kaldırmayı şiddetle arzu ediyorlardı. Bunlardan en ileri giden kimse Yüzbaşı Yakup Cemil idi. O bilhassa Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ile Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'i birer kurşunda öteki dünyaya göndermek hususunda ısrar ediyordu. Fikirlerine şiddetle muhalefet eden parti ve mesai arkadaşı Sapancalı Hakkı'dan sonra ziyaret ettiği İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e (Cemal Paşa) ısrarla arzusunu kabul ettirmek istemiş önüne dikilerek muvafakatini almaya kalkmıştı. Fakat Cemal Bey büyük bir asabiyet ve hayretle elindeki kalemi masa üstüne atarak sert bir dille cevap vermişti:

- Artık ben bu dakikadan itibaren böyle şeylere meydan vermem. Şimdi biz hükümeti ele aldık. Hükümsüz sebepsiz adamlar öldüremeyiz. Yakup Cemil Bey biraz yüz bulabilse idi aklına geleni yapmaktan asla vazgeçmezdi. Fakat ihtimal dâhilinde doğacak her şeyi daha evvelden kestirebilen Talat Bey ile Cemal Bey, sakıt hükümet erkânının hayatlarını korumaya karar vermişlerdir. Hatta bu hususta en çok müşkülat görecekleri Reşit ve Abdurrahman Bey'lerin İstanbul muhafızlığına nakilleri ile bir müddet mevkufen orada muhafazalarını muvafık bulmuşlar ona göre de tedbir almışlardır. Nitekim İstanbul Muhafızı Cemal Bey, derhal terfik ettiği muhafızlarla her ikisini Bâb-ı Âli'den çıkartıp bir otomobile bindirterek İstanbul Muhafızlığına göndermiş daha sonra da kendisi, bizzat her ikisine bu kararın menfaatleri icabı alındığını anlatmıştı. Hatta bu dostane görüşme esnasında İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in kendilerine dönerek:

- Bir şey yemediğinizi tahmin ediyorum. Arzu ederseniz sizlere yemek hazırlatayım!., demişti, demişti ama, Reşit Bey İttihatçıların kendisini zehirleyebileceklerine inanıyordu bu sebeple:

- Hiç iştahım yok, teşekkür ederim, demek suretiyle reddetmiş ve Abdurrahman Bey de arkadaşına uymuştu. Her iki nazır bütün bir gece, ağızlarına ne bir lokma ekmek, ne de bir yudum su koyabilmişlerdi. Bâb-ı Âli'de henüz nezaret altında bulunan sakıt hükümetin diğer azaları korkulu gözlerle birbirilerine bakıyor, aralarından alınıp meçhul bir yere gönderilen Reşit Bey ile Abdurrahman Bey'in muhakkak idam edildiklerini tahmin ediyorlardı. Halk arasında da dedikodu almış yürümüştü; birçok kimseler,

- Sakıt hükümet erkânı, muhakeme edilecek, suçlular şiddetle cezalandırılacak, mal beyanına tabi tutulacak, şimdiye kadar aldıkları paraların listesi çıkarılıp bunların menşeleri ve sarf cihetleri inceden inceye tetkik olunacak, halka ilan edilecek!., gibi söylentiler ağızlarda dolaşıyordu. Fakat yine bazı kimseler aralarında söyle de diyorlardı:

- Bu memlekette şimdiye kadar kimden hesap sorulmuş ki, bunlardan sorulsun!.. Bunlar laf. Her ne olursa olsun, yüzü kara olanlar haksız usullerle bu milletin parasını kursağına veya cebine indirenler, böyle zamanda hiç şüphesiz ecel terleri dökecek, son derece telaşa düşecekti. Onlar mukadderatlarının ne olacağını düşünürken Bâb-ı Âli'den içeri sakıt Sadrazam Kamil Paşa'nın damadı Kaymakam Naci Bey (Naci Paşa) Harbiye'den sınıf arkadaşı Cemal Bey'i ziyarete geliyor ve kayınpederinin konağına gitmesine müsaadesini talep ediyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey,

- Paşa'nın konaklarına avdetlerine hiçbir mani yoktur kardeşim! Demişti.

Filhakika gecenin ilerlemiş saatinde Kaymakam Naci Bey ve Muhafızlıktan verilen bir zabitin refakatinde otomobil ile Osmanlı İmparatorluğu'nun meşhur sadrazamlarından Kıbrıslı Kamil Paşa, Bâb-ı Âli'den çıkarak Saraçhane başındaki Paşa'nın

konağına gitmiş ve rahata kavuşmuştu. Sadrazamı biraz sonra sakıt Şeyhülislam Cemaleddin Efendi takip etmişti. Bir zamanlar Abdülhamit'in gözbebeği kadar kıymet verdiği itibar gösterdiği, hatta onunla bir iki dakikalık fazla görüşmesi, Ermenilerin Padişaha karsı ustaca tertip ettiği Yıldız suikastında hayatının kurtulmasını intaç etmiş olan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de, kendi otomobiline muhafızlıktan verilen bir subay refakatinde binmiş ve Kuruçeşme'deki yalısına dönmüştü. Yavaş yavaş sabah oluyor, İstanbul ufukları, ıslak ve beyaz bir sabah aydınlığının içinde yeni hadiselere sahne olmak istidadını muhafaza ediyordu. Yalnız Şeyhülislamın şoförü, otomobilde kurşunları atılmış boş kovanlar bulmuş bunu da gizlice Şeyhülislam Efendi'ye arz etmişti. Şoför bunları söyle anlatıyordu:

- "Efendimiz" diyordu, baskından sonra Enver Bey ile arkadaşlarını saraya götürüp getirdim. İsimlerini bilmediğim diğer üç kimseyi de bu araba ile taşıdım. Bunları arabanın içinde buldum demişti. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Nazım Paşa'yı vuranın Enver olduğuna hükmetmiş, tabancasının kurşunlarının araba içinde değiştirildiğini, saraya giderken yeni kurşunlar konduğunu kabul etmişti. Cemaleddin Efendi bu tahmininin yarısında haklı idi, filhakika Bâb-ı Âli Baskını'nda mühim bir rol oynamış bir tabancanın kurşunları değiştirilmişti. Ama bu Enver Bey'in tabancası değil, Yakup Cemil Bey'in tabancası idi, çünkü vaka günü İttihatçılardan ancak üç kişinin tabancası ateş etmişti. Bunun basında Yakup Cemil Bey vardı Enver Bey asla silah kullanmamıştı. O gece, sakıt hükümet erkânı yine Bâb-ı Âli'nin büyük salonunda koltuklarda uzanmak suretiyle geceyi geçirmişlerdi. Ertesi sabah yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle cenazeler evvela Gülhane Askerî Hastanesi'ne nakledilmiş daha sonra da tedfinleri cihetine gidilmişti. Şehit Nazım Paşa'nın cenazesi oldukça parlak yapılmış büyük bir cenaze alayı tertip edilmişti. İttihat ve Terakki Hükümeti, merhum Başkumandan Vekili için askerî merasim yaptırmayı ihmal etmemişti. Bu cenaze merasiminde yerli yabancı askerî, mülki erkân hazır bulunmuş, hatta bütün ataşe militerler

de alaya refakat etmişti. Dahası vardı. Bâb-ı Âli Baskını'na iştirak eden sakallı Şeref Bey'in riyasetinde altmışa yakın İttihatçı, İtilafçı da Merkez-i Umumi'nin emriyle bu cenazede hazır bulunmuştu. İttihatçıların polis müdürü Azmi Bey ise başlar başlamaz inzibati tedbirler almaya koyulmuş ve bu sebeple muhaliflerin ileri gelenlerini derhal tevkif ettirmişti. Bunların içinde şu meşhur kimseler mevcuttu: Ali Kemal Bey (Peyam-ı Sabah gazetesinin daha sonra başmuharriri), Gümülcineli İsmail Hakkı Bey (meşhur itilafçılardan ve 150'lik listeye dâhil) Doktor Rıza Nur Bey (esbak Sıhhiye Vekili ve Sinop mebusu) yine alınan ciddi tedbirler meyanında sabık ve sakıt hükümet erkânından Kamil Paşa ile Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin, Dâhiliye Nazırı Reşit ve Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'lerin memleketi derhal terk etmelerini de karar altına almış ve o yolda kendilerine tebligat yapılmıştı. Yoksa hayatlarını muhafaza etmek mümkün olamayacaktı. Bu tedbirleri Azmi Bey resmen alıyor, kimseye danışmıyordu. Zira bunlar ihtiyati tedbirler idi. Fakat bütün bu havadislerin duyulması ve halkın da bin bir laf eklemesi, Mahmut Şevket Paşa hükümetinin sakıt hükümet erkân-ı azaları ve muhalifler için şiddetli bir politika takip edeceğine işaret olarak gösteriliyordu. Şayialar bir ara öyle aldı yürüdü ki, memleketi satanların, mağlubiyetine sebep olanların, devletin hazinesini keyiflerinin istediği şekilde harcayanların derhal, şehrin meydanlarında asılacaklarını iddia edenler bile görülmüştü. Bu korku ve endişe birkaç gün sürmüş fakat Mahmut Şevket Paşa, memlekette her nevi kan davası gütmeye bir intikam siyaseti takip etmeye lüzum bırakmamış olacak ki, birkaç gün sonra sakıt hükümet erkânı, serbest bırakılmışlardı. İttihatçıların ileri gelenleri, Edirne'nin kurtarılacağına, müşterek bir hareket yapılacağına kani değildiler. Dâhili politikada şiddete bu sebeple taraftar bulunmuyorlardı

Gönül Alma ve Susturma Siyaseti

Kanlı cereyan etmiş ve beş şehide mal olmuş Bâb-ı Âli Baskını'nı müteakip ertesi sabah beş- on kadın, Sadaret Odası'nın önündeki salonu sabunlu sularla gıcır gıcır yıkamışlar, tahta parkeler üzerinde kan lekeleri kalmamasına dikkat etmişlerdi. Bâb-ı Âli'nin vakayı müteakip günün sabahındaki manzarası da pek acıklı idi. Ölenlerin ailesi efradı, çoluk çocuğu bir gün evvel tabancaların gelişi güzel patladığı, insanların insafsızca devrildiği, duvarların delik deşik olduğu bu koridorlarda toplanmışlardı. Şimdi ortada feryat ve hıçkırıktan başka bir şey duyulmuyordu. Saçlarını yolan zevceler, dövünen anneler ve çığlık basan yavrular, herkesin sanki seyirci kaldığı bu facianın mesullerini istemekte idi. Fakat kimi, kim vurmuştu? İşte o zaman bu mesele aydınlanmamış, kalın ve kapkara bir bulut her şeyi sanki örtmüştü. Yeni hükümetin ikinci, üçüncü planda gelen adamları bu genç kadınların bu yaşlı anaların koluna girerek yan odalara onları çekmiş, teselli etmeye çalışmıştı. Hükümet bu zavallılara vaat ediliyordu. Vakanın failleri süratle bulunacak, kendilerine tazminat verilecek, çocukları meccanen yatılı mekteplerde okutulacak, bundan böyle hepsinin hayatları emniyet altına alınacaktı. Bu gibi hükümet vaatleri, hemen her faciada tekrarlanan beylik laflardan ibaretti. Yoksa bu şehit ailelerini bekleyen, korkunç bir sefalet, müthiş bir ıstırap idi. Ve hepsinin evlerinin kapılarını çalmak üzere idi. Giden gitmiş, olan olmuş, meşhur tabirle (atı alan Üsküdar'ı geçmişti). Bu gözyaşlarını dindirmek nasıl kabil olacaktı? İşin garibi aynı gün öğleden sonra yeni sadrazamın, Mahmut Şevket Paşa'nın sadaret alayı da usul-i vecihle icra ediliyor, sokakları dolduran halk Paşa'yı, Hareket Ordusu'nun kahramanı Mahmut Şevket Paşa'yı çılgınca alkışlıyordu. Öğleden evvel sadaret binasının

avlu ve koridorlarında yükselen feryatlar, duyulan hıçkırıklar, dökülen gözyaşları sanki acı bir rüya imiş gibi şimdi ferih ve fahur, devrin sadrazamı, dört atlı arabasının içinde Bâb-ı Âli'nin yokuşlarını çıkarak, sadaret dairesinin demir parmaklıklı kapılarından giriyor ve mermer merdivenlerinin önünde duruyordu. Hayatın bu tezatları karşısında insanın başı donuyor ve acı acı düşünmekten hiç kimse kendini alamıyordu. Bu dünyanın acaba nesine güvenilir, hangi devrine inanılabilirdi? Halk arasında bidayette gittikçe yayılan ve bir çığ gibi büyüyen şayiaları duyanı dehşetinden yerine çivilemekte idi. Herkes Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa kabinelerindeki nazırların Divan-ı Ali'ye sevk edileceğini, harpte mağlubiyete sebebiyet, verenlerin şiddetle cezalandırılacağını hatta bu husus için idam sehpaları kurulmasından bile çekinilmeyeceğini, İttihat ve Terakki'ye karsı muhalefet ve şiddette, ileri gidenlerin behemehâl sallandırılacağını soyluyordu. Birkaç gün bu şayialar ortalığı gelişi güzel, bir kasırga bir fırtına gibi kasıp kavurmuş, herkesi tüketmişti. Hâlbuki makamına oturduğu gece, Mahmut Şevket Paşa, Talat ve Cemal Bey'lerle konuşmuş,

- "Şiddet politikası terk edilecektir beyler!" demiştir. Merkez-i Umumi'nin de arzusu bu yolda idi. İttihatçılar içinde pek küçük bir zümre ki, başlarında Yakup Cemil gibi ele avuca sığmaz bir ihtilalci vardı, o, hepsinin temizlenmesini istiyordu. Fakat buna, muvaffak olamamış, bir taraftan İstanbul'un yeni muhafızı Cemal Bey'in diğer taraftan Polis Müdürü Azmi Bey'in mukavemetine uğramıştı. Polis Müdürü Azmi Bey muhalifleri tevkif ettirirken kimseden emir almış değildi. Bilakis onların hayatını kurtarmak için böyle yapmak lazımdı ve bu bir nevi onlar için teminat idi. Nitekim mevkuflar içinde Peyam-ı Sabah gazetesinin daha sonra başmuharriri olan Ali Kemal Bey, mütareke senelerinin meşhur 150'lik listesinde baş yeri tutanlardan Gümülcineli İsmail Hakkı, esbak Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey de vardı. Cemal Bey vakanın ertesi günü Merkez Kumandanlığı'na gitmiş ve bu zevatı yanına çağırtarak onlara söyle hitap etmişti:

- Bundan sonra rahat otururseniz çekineceğiniz bir say yoktur. Hükümet tahmin ettiğiniz gibi intikam almak sevdasında değildir. Bilakis memleketin bu felaketli zamanında muvafık, muhalifi bir araya getirmek azmindedir. Sizler de böyle düşünüyorsanız, ben her şeyi yoluna korum. Sadrazam Paşa nezdinde tavassut eder, sizlere şerefli birer vazife de isterim. Ali Kemal Bey söze başlayarak,

- Ben kimseye karşı bir kin beslemiyorum: Her devir kendi kaderine razı olmalıdır, şayet bana Avrupa'ya gitmek fırsatını verirseniz memnun olurum. Daha sonra Doktor Rıza Nur dedi ki,

- Ben de tetkikat için Avrupa'ya gitmek arzusundayım. Böyle bir imkâna minnettar olurum. Gümülcineli İsmail Hakkı ise, söz veriyor temin ediyordu.

Cemal Bey ertesi günü Ali Kemal ve Rıza Nur Bey'lerin pasaportlarını yaptırmış, harcırahlarını temin ederek onları Avrupa'ya göndermiş, diğerini de serbest bırakmıştı. Sakıt hükümetin nazırları, kendilerine gösterilen bu âlicenaplık karşısında gözleri yasarmış bir halde sevinçten ne yapacaklarını şaşırmışlardı. İttihat ve Terakki onların hepsini affediyor, memlekette bir kan davasına yol açmıyordu. Nitekim birkaç gün sonra sadr-ı sabık Kamil Paşa ile Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin de Avrupa'ya gitmesine müsaade ediliyor, baskının ertesi günü şehit Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya parlak bir askerî merasimle cenaze töreni yapılıyordu. Siyasi mevkuf olarak hiç kimse hapishanelerde, nezarethanelerde bırakılmıyordu. Yeni hükümetin bu siyaseti hiç şüphe yok (gönül alma ve susturma siyaseti) idi. Buna İttihat ve Terakki kendisini biraz da mecbur görüyor, gayrimeşru yollardan giderek yaptığı bir baskınla elde ettiği iktidarı, kendisine yakıştırmak, halk efkârında ona bir meşruiyet vermek istiyordu. İttihatçı gazetelerin hepsi, hareketin, milletin sinesinden kopup geldiğini, harp felaketine, memleketin idaresinde görülen aksaklıklara artık tahammülün imkânsız olduğunu ve bu suretle milletin kıyam ettiğini anlatmaya gayret ediyordu. Yine hükümetten kuvvet alan matbuat, şimdi hedefin kaybedilmiş vatan topraklarının istirdadına girişilmesi yolunda umumi bir

seferberliğin hazırlanması olacağını yazıyordu. İttihatçılardan birçok kimseler, Edirne'nin tekrar elde edileceğine Bulgarların Türk topraklarından, çıkarılacağına ihtimal veremiyordu. Fakat partinin genç zabitleri idealist insanları her imkânsızlığı, cesaretle ve enerji ile göğüslemeye, hükümeti devirdikleri gibi, düşmanı da topraklarımızdan atacaklarına kani idiler. Denilebilir ki, Bâb-ı Âli Baskını nasıl İttihat ve Terakki'nin bazı elemanlarının komitacılıkta başardığı bir hareket ise, Edirne'nin istirdadı, Bulgarların sürülüp çıkarılması da ordunun genç zabitlerinin kahramanlıkları ve cesaretlerinin muvaffak olmuş bir hamlesi idi.

Hükümeti Muhafaza Edemeyen Muhafız Paşa

Bâb-ı Âli Baskını'nı hazırlayan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, bu ihtilali inceden inceye bütün teferruatına kadar düşünmüş değildi. Diğer taraftan hükümetin de elinde herhangi bir hareketi tenkil etmeye muktedir kâfi bir kuvvet de mevcut değildi. Zira harp zamanı devlet merkezinde büyük bir kuvvet bulundurmaya fiilen imkân yoktu. Fazla olarak mevcut askerî birliklerdeki zabitan, hep 1908 Meşrutiyeti'ne fiilen karışmış gençlerden mürekkepti. İşin en mühim tarafı İstanbul'daki polis teşkilatının noksanlığı ve kusurluluğu idi. Şehrin inzibatına vakıf olmayan birçok acizler komiser ve merkez memuru olarak kayırılmıştı. Ne Ahmet Muhtar Paşa ne de Kamil Paşa, polis teşkilatını kendi emel ve emniyetlerine göre değiştirmiş, teşkilatlandırmış idiler. Bunun ne kadar mühim bir meslek olduğunu bugünkü misalleriyle daha iyi anlamaktayız. Hatta polis müdüriyeti kadrolarındaki memurların çoğu vaktiyle İttihatçılar tarafından tayin edilmiş, hatta Abdülhamit devrinde Meşrutiyet idaresine intikal etmiş kimselerden ibaretti. Fikir ve his itibariyle mütecanis olmayan bu teşkilatın Kamil Paşa Hükümeti'ne ne dereceye kadar sadık kalacakları bidayette bile şüpheli bir hal almıştı. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, hükümet elemanları içinde kazandığı kimselerden emin ise başlamıştı. Baskın sırasında zabıtanın alakasızlığı, devrimizde Madrid'i kuşatan Kralcı kuvvetlerin bası General Franco'nun meşhur bir sözüne yer veriyordu. Diktatörün generalleri efendilerine söyle sormuşlardı:

- Dört koldan Madrid kapılarına yürüyen birliklerimizden hangisi şehre evvel girecektir? Franco gülerek cevap vermişti:

— Besinci kolumuz çoktan Madrid'in içine girmiştir!

Evet, İttihat ve Terakki adamları, çoktan Bâb-ı Âli'nin içine girmiş bulunuyordu. Merkez-i Umumi, ihtilal sırasında polis kuvvetlerinin başına Azmi Bey'in geçmesini, muhafızlık işlerine Cemal Bey'in el koymasını kararlaştırmıştı. Hiç şüphe yok ki, Bâb-ı Âli'yi fiilen basmak fikri Enver'in ısrarıyla Merkez-i Umumi tarafından kabul edilmişti. Fakat hareket muvaffak olamazsa, neticenin ne olabileceği asla düşünülmemişti. Hiç şüphe yok ki, İttihatçılar, kabinedeki nazırların arasında cereyan eden fikir ihtilaflarından ve Sadrazamın ihtiyar ve çok hasta olmasından faydalanmıştı. Üstelik İstanbul'un Allah'lık bir muhafızı Memduh Paşa, temiz bir ilim adamı olduğu halde işinin ehli olmayan polis müdürü vardır. Sabık Beyoğlu İstinaf Müddei-i Umumisi'nden hadiseyi Dâhiliye Nazırı'na muhtelif kanallardan daha evvel haber vermiş kimseler mevcuttu. Bâb-ı Âli'nin basılacağı haberi on beş gün evvel Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'e bir gece yarısı bildirilmişti. Bu tarihlerde İstanbul'da şehremini bulunan Sayın Operatör Cemil Paşa da İttihatçıların gizli faaliyetini Dâhiliye Nazırı'na arz etmişti. Gece yarısı konağında Reşit Bey'e Bâb-ı Âli'nin hem de bir perşembe günü saat 10'da basılacağını haber veren muhbir, vazifesini yapmıştı. Ertesi sabah Dâhiliye Nazırı, Polis Müdürü Cafer İlhami Bey'i makamına çağırmış.

- İttihatçıların Bâb-ı Âli'yi musellehan basacaklarını öğrendim. Orada kâfi bir muhafaza kuvveti yoktur. Hemen İstanbul Muhafızı Memduh Paşa'ya gidiniz, vaziyeti izah ediniz. Buraya bizce emin zabitlerin idaresinde asker göndersin, ancak İttihatçıların dikkatini çekmemek için bu askerî birliği bir bölük halinde değil, askerleri teker teker veya birkaç kişilik gruplar halinde fasıla ile sevk etsin! Polis Müdürü Cafer İlhami Bey bu emri Muhafız Paşa'ya tebliğ etmişti. Fakat Memduh Paşa gülerek:

- Dâhiliye Nazırı'nın emrini yerine getirelim amma askerin sevki kendilerinin söylediği gibi yapılmaz. Asker kaçakçı veya kolcu değildir. Her yerde tam bir birlik halinde sevk edilir, bu da bizim mesleğimize taalluk eder, demişti. Filhakika yarım saat sonra İstanbullu çocuklardan mürekkep çevik bir bölük

muntazam adımlarla Bâb-ı Âli'nin kapılarından içeri giriyordu. Bunu penceresinden gören Dâhiliye Nazırı Muhafız Paşa'ya fena halde kızarak doğruca Sadrazam Paşa'ya gitmiş ve teessürlerini arz etmişti. Reşit Bey söyle demişti:

- Paşa Hazretleri, İttihatçıların aleyhimizde bir harekete geçeceklerini haber aldım. Polis Müdürü'nü çağırıp bazı emirler vererek İstanbul muhafızına gönderdim. Bu bölük askeri, herkesin dikkatini çekecek şekilde Muhafız Paşa Bâb-ı Âli'ye yolladı. Nazım Paşa'nın İttihatçılara büyük bir müsamahakârlığı var, onun için cihet-i askeriyeye söz dinletemiyoruz! Sadrazam Kamil Paşa'nın yüzü kasıldı, canının çok sıkıldığı muhakkaktı. Fakat ihtiyar Sadrazam sunu düşünmüştü ki, komitacı olan İttihatçılar, Bâb-ı Âli'de bir kıt'a-i muntazıra bulundurulduğunu er ve geç öğreneceklerdi. Reşit Bey'i teselli etti ve yerine gönderdi. Diğer taraftan Sadrazam Paşa'nın düşündüğü gibi İttihatçılar, Bâb-ı Âli'ye gelen bu bölüğün mevcudiyetinden haberdar olmuşlar, derhal mukabil tertibata geçmişlerdi. İşi cihet-i askeriyeden islemek kabildi. Nazım Paşa'nın geniş müsamahakârlığı ve İttihatçılardan bir şey ümit etmesi islerine yaradı. Enver Bey "Hurşit Paşa Kolordusu'nun Erkân-ı Harp Reisi" sıfatıyla İstanbul'daki birliklerin talim ve terbiyesiyle fiilen meşguldü. Serasker Paşa'ya arz ettiği askerî kıt'a-i muntazıra olarak bir yerde atıl bıraktırmak doğru değildi. Bu birlikleri münavebe ile ise koymak daha uygundur. Bu sebeple müsaade ederlerse Bâb-ı Âli'deki bölüğü bir müddet sonra başka bir askerî kuvvetle değiştirebilmen idi. Nazım Paşa buna muvafakat etmiş, Enver Bey de İstanbullu bölük yerine yaşlı ve ihtiyat erlerden mürekkep Uşak Taburu'nu getirmişti. Hem de bir bölük yerine bir tabur koymuş. Zahirde suret-i haktan gözükmüştü. Bölük Kâğıthane'de talim görürken, muhafız Memduh Paşa hiçbir şeyden haberdar değildi. Hükümeti muhafaza etmekle mükellef Muhafız Paşa, bu vazifesini ifa edemediğinin farkında bile değildi. Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, baskın gününe kadar bu değişiklikten malûmattar edilmemişti. Hatta Bâb-ı Âli koridorlarında silah sesleri içtima halinde bulunan Meclis-i Vükela'da duyulup da salonu ilk terk

eden Harbiye Nazırı Paşa'nın biraz sonra şehit edildiği haberi nazırlar arasında yayılınca herkes çil yavrusu gibi dağılmak, kaçmak istemiş, bunlardan en çok telaşlanan Evkaf Nazırı Ziya Paşa'ya devrin Dâhiliye Nazırı söyle demişti:

- Paşa, buradan kaçmak beyhudedir. Oturalım, bakalım kaderimiz ne ise onu görelim, esasen şimdi alt katta yerleştirdiğimiz asker yetişip gelir, bu çapulcuları, bu haydutları def eder!.. Fakat dakikalar geçtikçe hiç kimsenin gelmediğini gören Dâhiliye Nazırı avluya bakan pencere perdesini kaldırıp da askerin silah çatmış emre muntazır bir halde durduğunu görünce donakalmıştı. Hadiseden sonra Bâb-ı Âli'ye kan - ter içinde gelen Muhafız Paşa, muhafızlığın Erkân-ı Harp Reisi Yarbay Kazım Dirik'in (Paşa) İttihatçılardan olduğunu ve Talat Bey'in tertibi ile elinde tabanca Paşa'nın yanında durduğunu şayet menfi bir emir verir, kımıldanır, askeri İttihatçıların üzerine sevk etmeye çalışırsa ilk önce onun, kendisini vuracağını bile bilmiyordu. Bu gaflet içindeki Muhafız Paşa, Merkez Kumandan Muavininin karsısına dikilerek ve selam resmini ifa ederek, "Devriyeleri tezyif edelim mi Paşam!" demesine neden sonra hiddetlenmiş ve muhatabına ağır bir küfür savurmuştu. Fakat İstanbul Muhafızı son derece aciz, şaşkın, etrafında dönenlerden tamamıyla bihaber bir zavallı idi. Muhafızın zevalliğini, Polis Müdürü Cafer İlhami Bey'in saflığı tamamlıyordu. Polis müdüriyetini teslim almaya gelen Azmi, Hilmi, Nail Bey'lere karsı da Polis Müdürü:

- Peki öyle ise mademki, bu ise tayin edilmişsiniz, Allah muvaffak etsin diyerek makamından kalkmış, baston ve paltosunu alarak müdüriyetten uzaklaşmıştı. Elbette ki, bu gafil ve saf insanların idare ettiği bir hükümette böyle bir baskın muvaffak olabilecekti. Bâb-ı Âli Baskını ordunun bir hareketi değil, birkaç komitacının hesaplılığı ve cesur tertibinden başka bir şey değildi.

Korkak ve Muhteris İki Nazır Nasıl Elde Edildi

İttihat ve Terakki rüesası, Kamil Paşa kabinesinde çalışan iki nazırdan faydalanmayı çoktandır akıllana koymuşlardı. Bunlardan biri korkaklığı ile tanınan Hariciye Nazırı Gabriyel Noradonkiyan Efendi, diğeri de ihtirası ile meşhur olan merhum Sadrazam Ali Paşa'nın damadı Serasker Nazım Paşa idi. Mahmut Şevket Paşa'nın henüz hatt-ı hümayunu okunmadan Talat Bey, Bâb-ı Âli'de mevkuf bulundurulan bütün bir kabine erkânından yalnız onunla baş başa kalmış ve bir saat görüşmüştü. Talat Bey kısa bir zamanda kendisine Dâhiliye Nazırı pozunu vermiş olduğu seri tedbirler ve yaptığı ehemmiyetli tebliğler ile vaziyete hâkim olmuştu. Fakat korktuğu er geç basına gelecekti. O da kendisinin kurulması tekerrür eden Mahmut Şevket Paşa kabinesinde yer alamayacağı keyfiyeti idi. Daha Bâb-ı Âli Baskını'nın cereyan ettiği saatlerde Üsküdar'daki yalısında kendisini ziyaret eden ve Sadareti deruhte etmesi için İttihat ve Terakki Fırkası'nın teklifini kendisine getiren Miralay İsmail Hakkı Bey'e, Paşa:

- "Şunu bilsinler ki, ben Talat ile bir kabinede çalışamam!" demiş, çıkmıştı. O halde Talat Bey'in Noradonkiyan Efendi ile ne alıp vereceği vardı? Bunu böylece basit düşünenler aldanacaklardı. İttihat ve Terakki'nin ruhu, uzun yıllar "Büyük Efendi" lakabı ile anılan Talat Bey (Paşa) idi. O kabinelere girsin, girmesin, fırkanın mukadderatını daima elinde tutmuştu. Partinin müstakbel harici siyasetini en esaslı kaynaklardan hazırlamak sevdasında idi. Bunun için de o tarihte Gabriyel Noradonkiyan Efendi'den daha mükemmelini aramak beyhude idi. Fakat sakıt hükümetin Hariciye Nazırı'nı yekten iş basına getirmek kabil olamazdı. Bu imkânsız olunca onun fikirlerini, tecrübelerini is başında bulundurmak gerekirdi. Kaldı ki, Gabriyel

Noradonkiyan Efendi de korkaklığıyla tanınmıştı. İttihatçıların bir gün iktidara geleceklerini tahmin ediyor, onların şiddet siyasetinden korkuyordu. Bu hükümet değişmesinin kuvvetle, baskınla olacağını bile kurt diplomat anlıyordu. Hükümeti cebir kullanarak ele geçirenlerin idam sehpaları kurmakta zerrece tereddüt etmeyeceklerini birtakım fevkalâde mahkemelere hükümet azasını sevk ederek devr-i sabıkın hesaplarını soracaklarını adeta görüyor ve bunu düşündükçe de dehşetten kendini alamıyordu. İşte bu sebeple Noradonkiyan Efendi gizlice Talat Bey ile bir dostluk kurmuş, hükümet içinde olan bitenleri ona nakletmekle kendisini sigortalamıştı. Hoş, Noradonkiyan Efendi vücudundan daima istifade edilen bir diplomattı. Hariçte ve dâhilde siyasete vukufu herkesçe kabul edilmiş nevi sahsına münhasır bir adam olarak telakki edilmişti. Hükümetin kurulmasından ve nazırların ilan edilmesinden üç gün sonra sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın bizzat onu Taksim'deki evinde ziyareti, yerli, yabancı bütün gazetelerde Noradonkiyan'ın yeni kabinede de yerini muhafaza edeceği kanaatini uyandırmış ve Hariciyeye şimdilik vekâlet eden büyükelcilerden Muhtar Bey'in pek muvakkat olduğu hükmünü verdirmişti. Noradonkiyan Efendi her şeyi hesaplayan bir adamdı. Kabinede daima İttihatçıların hasmı canı olan Dâhiliye Nazırı Reşit Beyle nokta-i nazar ihtilafına düşmüş bu suretle İttihatçıların teveccühünü kazanmaya çalışmıştı. Vakıa Kamil Paşa'nın umumi siyaseti olan İngiliz politikasına taraftar görünmüş, belki bu suretle İttihatçıların hoşnutsuzluğunu celp etmişti. Çünkü gazeteler bilhassa Kamil Paşa'yı alkışlarken aynen (Kamil Paşa'nın gerdune-i sadareti Bâb-ı Âli'den içeri girerken İngiliz siyaseti ve dostluğu da Bâb-ı Âli'nin içine dâhil olmuştur) seklinde bir baş makale yazıyordu. Ne yazık ki, bunamış olan bu Sadrazam, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar vermiş bir İngiltere'den hala medet umuyordu. Fakat Noradonkiyan Efendi Alman siyasetini de büsbütün ihmal etmiş değildi. Bununla beraber Almanların günün birinde devleti bir maceraya sürüklemelerinden korkuyor, onun için onlara pek yüz vermiyordu. Velhasıl

Noradonkiyan Efendi, İttihatçıların içinde bulunmaz bir diplomattı. Talat Bey ondan çok faydalanmış fakat İttihat ve Terakki Fırkası, bu Ermeni'yi hiçbir zaman nezarete getirmemişti.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa ise, pohpohlanmaya çok gelebilen, saflığı, temizliği, vatanperverliği ve sevimliliği İle İttihatçıların mutlaka kazanmaları gereken bir kimse idi. Orduda pek çok sevilen bir kumandan, Halaskar Zabıtan grubunun en tabii lideri bulunan bir Harbiye Nazırı, İttihatçıların gözüyle kazanılması şart olan bir kale idi. Prens Sait Halim Paşa'nın tesadüfi imiş gibi gösterdiği mülakat ve sarf ettiği okşayıcı sözler, Talat Bey'in Yeniköy'deki yalıda izhar eylediği aşırı hürmet, kendisinin vatanperverliği ileri sürülerek gösterilen göz kamaştırıcı mevkiler, Paşa'yı içinden vurmuştu. Nazım Paşa zaten pek hareketli, becerikli, atak bir zabit olan Enver Bey'i ve çok takdir ettiği bir asker olan Cemal Beyi (Paşa) pek severdi. Nitekim bu sevgi ile mıntıkası dâhilinde İstanbul'da bulunan Hurşit Paşa Kolordusu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne Enver Bey'i getirmiş, Cemal Bey'i de İstanbul'da vazifelendirmişti. Hatta İttihatçıların herhangi bir baskınına karşılık ihtiyati bir tedbir olarak Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'in talebi ile Bâb-ı Âli'ye getirilmiş bir bölük askeri, talim ettirmek bahanesiyle Kâğıthane'ye çeken ve güya yerini boş bırakmamak maksadıyla daha ziyade acemi, ihtiyar ve ihtiyat askerden mürekkep Uşak Taburu'nu yerleştiren Enver Bey, bütün bu müsaadeleri Harbiye Nazırı'ndan sırf bu sevgi ve itimat sayesinde elde etmişti. Hatta birçok kaynaklar, Bâb-ı Âli Baskını suretiyle hükümet devirme esasında İttihatçıların Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile mutabık olduklarını yalnız tekerrür eden günden 48 saat evvel İttihatçıların harekete geçtiklerini ve güya Paşa'nın bu isticale hayret ettiğini hikâye ederler. Biz buna ihtimal vermemekle beraber Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın meşhur-u alem olan İttihatçıların böyle bir tehlike tasavvuru karsısında son derece alâkasız hareket ettiğini tahmin etmek için pek çok delillerin mevcut olduğu kanaatindeyiz. Nazım Paşa, memleketin sürüklendiği feci akıbetin mesuliyetini omuzlarından silkip atmak arzusu içinde kıvranıyordu.

Kabine arkadaşlarından birçoklarıyla ihtilafta idi. Harbin sevk ve idaresi pek fena gidiyordu. Orduda, millette büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Bu yürüyüşün sonu inhizamdı. O halde bir değişiklik olmalı, kendisi bu mesuliyetlerden sıyrılıp çıkmalı ve yeni iktidarın basına bir kurtarıcı olarak geçip, memleketi yepyeni ve şerefli bir devreye sokmalı idi. İste Enver ve arkadaşları, iste Talat Bey ve Merkez-i Umumi azaları, Nazım Paşa'da keşfettikleri bu zaaftan azami istifade yollarını bulmuşlar. Bâb-ı Âli Baskını'nı rahat rahat hazırlayabilmişler ve Nazım Paşa'nın askeri tedbirler almaması için onu pohpohlamaktan, onu yarının şefi telakki etmekten yorulmamışlardı. Yoksa bir hükümet baskını bizzat hükümetin içinde kavşak noktalarını ellerinde tutanların yardımı olmadan mevkii fiile konamaz, kolaylıkla tahakkuk edemezdi.

Komitacılıkta Tabiye

İttihatçıların Kamil Paşa Kabinesi azası içinde en çok çekindikleri insan, Dâhiliye Nazırı Reşit Bey idi. Hakikaten de elinden gelebilseydi, İttihatçıların topunu darağacına göndermekte Reşit Bey'in tereddüt edeceği tek bir şey yoktu. O ittihatçılar aleyhine geniş bir tedhiş ve tenkil politikası takibine hazırdı. Fakat kabinenin diğer azaları şiddette aleyhtar idiler. Büyük bir Komitacı olan Talat Bey, Bâb-ı Âli Baskını'ndan hemen sonra, daha hükümet erkânı mevkuf bulundukları odadan çıkmadan Noradonkiyan Efendi'yi ayrı bir odaya çağırarak tam bir saat kendisiyle görüşmüştü. Noradonkiyan Efendi'ye bu teveccühün sebebi de boş değildi. Hatta sadrazam olduktan sonra da bir gün devrin hükümet başkanı Mahmut Şevket Paşa, Noradonkiyan Efendi'yi Taksim'deki evinde ziyaret etmiş onunla uzun uzun konuşmuştu. Bütün bu görüşmeler, bütün dostluklar, Noradonkiyan Efendi'yi bir tarafa bırakmamak, fikirlerinden, tecrübelerinden faydalanmak ve Avrupalılara da fırkanın dış politikasında mühim bir değişiklik olmayacağı hissini vermekti. Nitekim Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nde Hariciye Nazırlığı bir müddet vekâleten sefir-i kebirlerden Muhtar beyin uhdesine bırakılmıştı. Bütün incelikler, hakikatte İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir tabiyesinden başka bir şey değildi. Bu tabiyiyesinde muvaffak olmuştu. İkinci mühim plan, Harbiye Nazırı Nazım Paşa üzerinde tatbik edilmişti. Paşa, Ali Paşa'nın damadı olmanın verdiği gurur ve iftihar vesilesinden fazlasıyla nasibini almış, hele sadrı sabıkın ikide birde,

- "Bir gün sadrazam olacaksın Nazım!" diye iltifatı, Paşa'yı büyük hayallerin peşinde koşturmuştu. Nazım Paşa, saf, temiz ve vatanperver fakat haris bir insandı. İttihatçılar bu Paşa'yı bidayette gücendirmişler, ona Harbiye Nazırlığı vermemişlerdi.

Vaktâ ki Ahmet Muhtar Paşa kabinesini kurmuş, Paşa'yı Harbiye Nazırlığına getirmişti, büyük kabinenin sukutundan sonra da Kamil Paşa kendisine hem vazifeyi hem de Balkan Harbi'nin en tehlikeli zamanında Başkumandanlık Vekilliğini yüklemişti. Nazım Paşa, artık yıllarca rüyasında gördüğü mevkilere pek yaklaştığına hükmediyordu. Kamil Paşa'dan sonra nasıl olsa sadrazamdı.

İste bu ruh haletini pek güzel kestiren İttihat ve Terakki, Paşa'ya Sait Halim Paşa'yı memur etmişti. Her ikisi de senli benli görüşen bu iki dost, güya tesadüfen bir gün Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin köşkünde karsılaşmışlardı. Her ikisi Şehzade'yi tebrike geliyorlardı. Birbirlerini samimi bir şekilde selamlamış olan bu iki dosttan ilk konuşan Sait Halim Paşa olmuştu:

- Paşa Hazretleri, şükür görüştüğümüze, nasılsınız? Herhalde çok meşgul olacaksınız? dedi. Nazım Paşa bu tatlı hatır sormaya su cevabı verdi:

- Elhamdülullah Paşam, iyi diyelim, iyi olalım. Sait Halim Paşa cevap vererek,

- Nedir bu haller Paşam, memleket ne hale geldi? Hep kabahati bizde bulurdunuz. Hâlbuki şimdi basımıza gelenler görülmemiş felaketlerdir. Emin olun Paşam, bu kabinede bulunmanız büyük bir şansızlıktır. Siz çekilirseniz kabine sukut eder. Bu bir vatan vazifesidir. Sonra da sözüne devamla:

- Size sunu mahrem olarak söyleyemem ki, Kamil Paşa ile Reşit Bey'in takip ettikleri sakim ve garazkarâne siyaset yüzünden bu felaketler başımıza gelmiştir. Bizim İttihatçıların buna kati inancı vardır. Şayet başımıza geçer, bir kabine kurarsanız, memleketi kurtarmış ve ebedî bir şeref kazanmış olursunuz! Geliniz söz veriniz beraber çalışalım!. Bir an sustular. Nazım Paşa yumuşamış, değişmiş, şimdi bir düşünceye dalmıştı. Yavaş yavaş söze başladı.

- Hakkınız var dostum, dedi, hakikaten ben bu kabinede vazife aldığıma üzülüyorum! Fakat bir istir oldu. Fakat şunu da ilave edeyim ki ben de İttihat ve Terakki'den çok çektim.

Meşrutiyet basında Harbiye Nezareti'nden ordu kumandanlığına oradan Bağdat'a sürüldüm. Ama bende bir kıymet buluyorsanız...

Paşa birden bire durdu, yutkundu. Nazım Paşa değişmiş. Sait Halim Paşa'nın tuzağına düşmüştü. Onu daha fazla müşkül durumda bırakmamak için sözü yine Sait Halim Paşa aldı.

- Gösterdiğiniz itimada teşekkür ederim. Müsaade ederseniz daha iyi anlaşmak üzere Talat Bey'in bulunacağı başka bir yerde toplantı yapalım! Nazım Paşa bu teklife bir şeyler eklemek istedi. Fakat tam bu sırada:

- Buyurunuz Paşa Hazretleri, Veliaht Efendimiz, sizi bekliyorlar, denilmişti. Paşalar birbirinden ayrıldılar. Mülakat burada kaldı. Fakat günlerce Nazım Paşa bu teklifi inceledi, bunda şaşacak ne vardı, İttihatçılar nihayet kendisine başvurmaya mecbur kalmışlar meziyetlerini anlamışlardı. Onların basına geçerek memleketi düzeltmek niye kabil olmasındı. Talat Bey ile görüşerek vaziyeti hazırlamak hiç de fena olmayacaktı. Diğer taraftan, Prens Sait Halim Paşa'nın muvaffakiyeti İttihat ve Terakki erkânı arasında büyük sevinç yaratmıştı. Bilhassa Talat Bey ordudaki dedikoduyu bertaraf etmek için Nazım Paşa'nın kazanılmasına lüzum görüyordu. Efkâr-ı umumiyede Balkan Harbi'nin ilk safhasının muvaffakiyetsizliğinde İttihatçıların kötü propagandalarının, hükümetin aleyhine hareketlerinin büyük tesiri bulunduğuna kanaat vardı. Güya İttihatçı zabitler, particilik gayretiyle masum ve kahraman Türk erlerini harp etmekten men ediyorlardı. Bütün bu kotu şayiaları silmek için Nazım Paşa kazanılmalı idi. Talat Bey'in gönüllü olarak cepheye gitmesi bile İttihatçılar aleyhindeki şayiaları silememişti, hatta bilakis onun bu hareketinde askerin arasına karışmak orada serbestçe konuşmak tasavvurunu bile ileri sürenler olmuştu. Bu anlamsa, derhal orduda tesirini gösterecekti. Zira Halaskaran grubuna mensup zabitan, Nazım Paşa'yı kendilerine en tabii bir lider addediyorlardı. Veliahdın köşkündeki görüşmeden bir kaç gün sonra Prens Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı'nı Yeniköy'deki yalısına davet etti. Nazım Paşa bu davete İttihatçılarla

anlaşmak ve kendisine müstakbel iktidarda büyük bir mevki temin etmek mülahazasıyla icabet etti. Paşa salona girdiği zaman Talat Bey, Nazım Paşa'yı fevkalade bir hürmetle karşıladı. Daha düne kadar birbirine düşman gözüyle bakan bu iki insanın bu musafahası göz yaşartacak bir manzarada cereyan etti. Kurnaz ve komitacı Talat, muhatabının gururunu okşamak ve itimadını kazanmak için önünde küçük rütbeli bir zabit gibi selam durmuştu. Kısa bir hâl ve hatırdan sonra Talat Bey,

- Zat-ı âlinizin, Kamil Paşa gibi aciz, Şeyhülislam Cemalettin Efendi gibi menfaatperest ve Reşit Bey gibi zalim insanlarla nasıl çalışabildiğinize hayret ediyoruz Paşam, dedi. Maatteessüf Kamil Paşa'ya itimat etmeyen milletin bir gün sizden de itimadı sarsılacaktır. İttihat ve Terakki harbin yanlış idaresini Kamil Paşa hükümetinin kötü siyasetinde görmektedir. Paşa bu kadar tatlı, bu kadar inandırıcı konuşan Talat Bey'e hayran olmuş, bir anda onlarla beraber hareket etmeye temayül etmişti, fakat çekindiği bir şey de vardı. Bu görüşmeler, sadrazam Paşa'nın kulağına gider, kabine arkadaşları duyarsa hiç de iyi olmazdı, daha ihtiyatkâr hareket etmeye karar verdi. Talat Bey'e ellerini uzatarak

- Hele bir sulh olsun, daha iyi görüşürüz, dedi, dedi amma, bir daha görüşmek de nasip olmadı!.

Bir Baskından Duyulan İntikam Hisleri

Bir gün İttihat ve Terakki Fırkası'nın tarihi tetkik edilirse, müverrihler, en mühim şahsiyeti, Mahmut Şevket Paşa'nın şahsında bulacaklardır. Merkez-i Umumi azası olmadığı, bidayette, Meşrutiyet'in ilanında bir rol oynamadığı, hatta 31 Mart irticainin tenkiline başlangıçta seyirci kaldığı halde, Paşa'nın on safa geçmesi, bütün iktidarı Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra ele alması, şaşılacak neticelerden biri olarak daima söylenecektir.

Selanik'ten İstanbul üzerine yürüyen ve Hüsnü Paşa'nın kumandasında bulunan hareket ordusuna o, bir telgraf darbesiyle müdahale etmiş, bir ordunun Edirne civarına geldiğini işittiği zaman, ona katılmak arzusunu göstermiş ve Hüsnü Paşa'ya çektiği müstacel bir telgrafla hepsini yerlerinde durdurmuştu. Hareket Ordusu Kumandanı Hüsnü Paşa, telgrafı Kurmay Başkanı Kolağası Mustafa Kemal Bey'e vermiş, fakat bu telgraf, okuyanları hayrete düşürmüştü. Mahmut Şevket Paşa telgrafında aynen söyle diyordu:

- Ben gelinceye kadar Hareket Ordusu yerinde durmalı ve hiçbir harekete teşebbüs etmemelidir!

İster istemez ordu, Mahmut Şevket Paşa'yı beklemiş ve paşa rütbesinin verdiği imkân ve üstünlük sayesinde Hareket Ordusu'nun son dakikada başına geçerek İstanbul'a girmek şerefini kendi basına koydurmuştu. İstanbul sokaklarında rastlanan ehemmiyetsiz sayılacak mukavemet teşebbüslerini kıran, Bâb-ı Âli'yi, Taşkışla'yı ve Selimiye'yi ele geçiren ve Yıldız Sarayı'na 33 sene sonra beyaz bayrak çektiren bu Hareket Ordusu'nun bütün muvaffakiyetleri, böylece kaderin yardımı ile ona kumandan olmuş Mahmut Şevket Paşa'ya mal edilmişti. İşte Mahmut Şevket Paşa'nın memleket dâhilinde büyük bir şöhret ve nüfuz sahibi olması bu vakadan doğmakta idi. Yoksa Paşa, Edirne

Kumandanı olmadan sarayın seramik imalathanesinin alelade bir müdürü, daha sonra da padişahın teveccühünü kazanarak bu sanatı Avrupa'da daha iyi öğrenmeye giden bir heveskârı idi. Hiçbir hadise onu birinci plana getiremezdi. Fakat Paşa'nın şansı vardı. Bir de Paşa'nın hiss-i kabl-el-vukuları kuvvetli idi. Ayağına kadar gelmiş olan Hareket Ordusu'nu, kendi rütbe ve kıdeminden daha geri bir paşanın idaresinde gorunce, yarıda da olsa, bu fırsatı kaçırmamayı düşünmüş ve artık Abdülhamit idaresinin nasıl olsa yıkılacağını anlamış, daha fazla seyirci kalmakta devam ederse, iş basına geçecek İttihat ve Terakki nazarında Yıldız Sarayı'nın "Seramik İmalathanesi Müdürü" sıfatıyla muamele göreceğini de kestirmişti. Mağrur olan Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa, bu tenkil hareketi ile İttihat ve Terakki'nin birdenbire mümtaz bir şahsiyeti olmuş, devlet ricali arasında hudutsuz bir nüfuz sahibi sayılmıştı. Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşa'nın yerine İttihat ve Terakki içinde de konacak bu evsafta kimse bulunamamıştı. Nitekim Paşa'nın mevkiinden ayrılması, İttihat ve Terakki'ye iktidarı kaybettirmiş, Balkan Harbi'nin kaybedilmiş meydan harpleri ve kotu idaresi de hep onun yokluğunun neticeleri addedilmişti. İstanbul civarına kadar yaklaşan Bulgar ordusunun tehditkâr durumu, sadrazam bulunan Kamil Paşa'yı garip teşebbüslere sevk etmiş, sefirlere ültimatom verecek kadar kendinden geçirmişti. İşte efkâr-ı umumiyenin gayrimemnun bulunması, halkın heyecan ve teessürü, Enver, Talat ve arkadaşlarına Bâb-ı Âli Baskını'nı yaptırmıştı. Bu baskının neticesi olarak iktidar sandalyesine oturan Mahmut Şevket Paşa, uhdesinde Sadaret ve Harbiye Nazırlığını birleştirmekle, harp esnasında en nüfuzlu bir insan olmuştu. Hiç şüphe yok ki, Bâb-ı Âli Baskını, yalnız Türkiye tarihinde değil, dünya tarihinde de misli görülmemiş bir cesaret ve muvaffakıyetin numunesi olarak her zaman gösterilecektir. Bunun icrasında rol almış olanlar, bunu muvaffakiyetle başaranlar, kendi sinelerinden çıkmamış olan bu Paşa'nın tahakkümünü asla hoş görmemişlerdi. O, hükümet reisi olarak ne kadar İttihat ve Terakki'nin mümessili diye kendisini saymış olursa olsun, partinin heyet-i umumiyesi hiçbir zaman

ondan memnun olmamıştı. Üstelik Paşa, İttihat ve Terakki'nin en mühim elemanlarını da hakir görüyor, onları eli tabancalı birtakım cüretkâr komitacılar telakki ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın bu kimselere karşı duyduğu istihfaf hissi bu insanların Paşa'ya besledikleri adem-i memnuniyet ile karsılaşınca, Mahmut Şevket Paşa'nın nasıl her turlu mesnetten mahrum olduğunu izah edebiliyordu. Üstelik Paşa, İttihat ve Terakki'nin fedakâr uzuvlarını, yani Talat ve arkadaşlarını kendisini tenkit eden muzır şahsiyetler olarak telakki ediyor, hem onların nüfuzunu, hem Merkez-i Umumi'nin hükümet üzerindeki tazyikini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Mahmut Şevket Paşa'ya göre, hükümet parti genel merkezinin baskısı altında kalmamalı idi.

Merkez-i Umumi'nin sık sık hükümet işlerine müdahalesi, dolayısıyla partizan bir hükümet tipini meydana getirecekti. Hâlbuki hükümet bir defa iktidara geçtikten sonra, artık mümkün olduğu kadar bitaraf, hatta partiler üstünde bir şahsiyet iktisap etmeli idi. Talat Bey ve arkadaşları, Merkez-i Umumi'nin her zaman hükümet üzerinde baskısı olmasına taraftardı; çünkü her ne suretle gelirse gelsin, iktidarı ele geçiren bir partinin, günün birinde hesabını vermek onun Merkez-i Umumi üyelerine düşecektir fikrinde idi. Binaenaleyh, zaten kabineye de alınmayan Talat Bey ile onun sadık arkadaşları işlerine yaramış olmakla beraber, Paşa'nın tahakkümüne tahammül edemiyorlar, onun ortadan kalkması imkânlarını düşünüyorlardı. Bu düşünceye Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gayrimemnun unsurlarını, ezcümle sukut eden saray mensuplarını, İttihat ve Terakki'yi küçük gören orta sınıf Osmanlı aristokratlarını, tahsil ve yetişme tarzlarıyla kuru bir gurura kapılmış münevverlerini (Sufera-yi saltanat-ı seniyyedendir) diye ikide birde imza atan birtakım şahsiyetlerini, vaktiyle saraylarda büyük bir mevki işgal etmiş Arnavut, Kürt menşeli zevatını, azınlıklara mensup murabahacı, banker, sarraf tipindeki insanlarını, Avrupa'ya firar etmiş ve İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden çok zarar görmüş kimselerini katmak lazımdı. Bütün bu insanların birleştikleri tek bir nokta vardı: o da Bâb-ı Âli Baskını ile iktidara gelen Mahmut Şevket

Paşa hükümetini devirmek, bunun için de en mühim taşı yerinden oynatmak icap ediyordu. Bu taş şüphe yoktu ki, Sadrazamın bizzat kendisi idi. Bâb-ı Âli Baskını'nın intikamını almak isteyenler de, birtakım cinayet yolları ile iktidara geçmek düşüncesinde idiler. Hakikaten fevkalade bir tertip sayılacak olan bu suikast, zannedildiği gibi Damat Salih Paşa'dan Topal Tevfik'e kadar, Beyazıt Meydanı'nda işe karışanların eseri değildi. Bunun içinde hiç işitilmemiş, hatıra gelmemiş kimselerin rolü vardı. Bu yalnız muhalefet saflarında olanların değil, belki de iktidara dâhil bulunanların da nazari olarak iştirak ettiği bir cinayetti. Hadise anlatıldıkça ve meselenin derinliklerine inildikçe görülecek idi ki, bu suikastın mürettipleri uzak, yakın memleketlerin, aralarını mesafelerin açtığı birçok bölgelerin çeşitli tiplerinin iştirak ettiği bir hadise idi. Nitekim bu görünmeyen mürettiplerin basında Kürt Damat Şerif Paşa da bulunuyordu. Kim derdi ki, vaktiyle İttihat ve Terakki'nin Pangaltı şubesinin başkanı olan bu zat, bilahare bu partiden ayrılarak şiddetli bir muhalefete geçsin, karısıyla beraber büyük bir servete malik olan Paşa, Avrupa'ya kaçarak mecmualar, risaleler, gazetelerle eski partisini şiddetli bir bombardımana tutsun. Çok yakışıklı bir adam olan Damat Şerif Paşa, sosyetede büyük bir mevki sahibi olmuş, göz kamaştıran güzelliğinden ötürü kendisine orada, "Beau Şerif"[19] lakabı verilmiş ve kullanılan bu lakap da "Boş Herif"e inkılap etmişti. Aslen Kürt idi. Bütün kuvvetiyle İttihat ve Terakki'nin yıkılması için her turlu fedakârlığı göze almıştı. Tertip edilen suikastta bizzat ve yakından alâkası vardı. Prens Sabahaddin ile de münasebet ve muhaberatta bulunuyordu. Eğer memleket hudutları içinde yakalansa idi, o da canım Beyazıt Meydanı'ndaki darağacında Azrail'e teslim etmiş olacaktı. Hâlbuki Paşa çok ihtiyatlı idi. Bu suikasta bir kuyruklu yıldız gibi uzaktan karışmış, arzımıza çok yaklaşmış fakat dokunmadan geçmiş gibi görünmeye çalışmıştı. Hâlbuki Beyazıt'taki komployu derinleştirdiğimiz zaman bu damadın rolleri çok yakından herkesçe anlaşılacaktır.

19 Beau: Güzel (E.N.)

İki Düşman, Harp Ve Hastalık

Kamil Paşa'nın sadrazam olduğu gün 16 Teşrinievvel 1328 (29 Teşrinievvel / Ekim 1912) Kırklareli önünde iki büyük ordu, ölüm - kalım savaşına tutuşmuş bulunuyordu. Bu meydan muharebesi Türklerle Bulgarlar arasındaki harbin mukadderatını tayin edecek bir mahiyette görülüyor, o zamana kadar vaki muvaffakıyetsizlikleri temizleyecek zannediliyordu. Meydan savaşı başlayıp da mevzii bazı muvaffakiyetler elde edilince İstanbul gazeteleri sevinçli haberler neşretmiş, büyük puntolarla Türklerin muvaffakiyetini dünyaya ilan etmişlerdi. Sultan Reşat bile acele etmiş orduya selamım ve mahzuyetini bildirmişti. Fakat tam 7 gün 7 gece devam eden bu boğuşma, Osmanlı ordusunun sağ kanadının ilerlemesine rağmen Bulgarların Türk sol cenahı ile merkezini ihata etmelerine ve büyük bir bozgunlukla savaş meydanını terk etmelerine müncer olmuştu. Birkaç gün evvel büyük bir zaferden bahseden gazetelerin bu akıbet karşısında çenelerini bıçak bile açmıyordu. Osmanlı Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa, ilk günlerde verdiği parlak haberleri şimdi nasıl tevil edeceğini şaşırmıştı. Ama resmî tebliğ neşredilmiş, Osmanlı hezimeti kabul edilmişti. Yalnız Nazım Paşa, resmî tebliğde, harplerde talihin de mühim rol oynadığını, askerin cesaret ve kahramanlığından hiçbir şey eksilmediğini, bu birinci safhanın aleyhimizde bittiğini, fakat bir tek meydan muharebesi ile bir harbin neticesine hüküm verilemeyeceğini, Türk ordusunun geri çekilmekle beraber, vatanı adım adım müdafaa edeceğini belirtiyor, neticeden ümitvar olduğunu tekrarlıyordu.

Paşa'nın sözlerinde bir hakikat mevcuttu. Çünkü Türk orduları geri çekilerek müstahkem bir mevki olan Çatalca'ya gelmiş ve durmuştu. Artık parlak bir müdafaa harbi başlıyordu. 21

Teşrinievvel 1328 (3 Teşrinisani / Kasım 1912) Bulgarlara harp ilan edildiğinin tam 17'nci günü, emsali görülmemiş bir hezimet vaki olmuştu. Şimdi Bulgarların her an Çatalca'daki müstahkem hatları yararak devlet merkezine girmeleri beklenebilirdi. Halk korku ve dehşet içinde bütün Rumeli ve Trakya'yı boşaltıyor, mevsimin sonbahar olması ile yağmurlardan bataklık ve çamur deryası haline gelen ovalara dökülmüş bulunuyordu. Alelacele düzene konan kırık çıkık arabalar, öküzler ve mandalarla ağır ağır çekilirken merkebine, atına atlamış birçok muhacirler görülüyor, fakat halkın ekserisi çoluk, çocuk, kadın erkek yaya olarak yollara tasmış bir sel gibi İstanbul üzerine yürüyordu. Bu sapsarı benizlerde, bu çukurlarına çekilmiş gözlerde, bu açlıktan takati kesilmiş vücutlarda artık mukavemet imkânı kalmamış bir felaketin tahribatı okunuyordu. Bu insanlar nereye ve niçin gidiyorlardı? Analarının, atalarının hatıralarıyla dolu vatan köşelerini, ecdat kemikleriyle uzanıp giden kasaba mezarlıklarını şimdi kimlere bırakıyorlardı, hatıralarını, mazilerini silip onları bir hiç yapan, tarlalarını, bahçelerini, sıcak ve mesut yuvalarını ellerinden alan bu harp ne korkunç bir sey, ne tahripkâr bir afetti. Trakya'nın soğuğu da hatırı sayılır bir şiddette hüküm sürüyor. Balkanlardan esip gelen şimal rüzgârları bu paçavralara sarılmış zavallıların iliklerine kadar geçiyordu. İste açlık, sefalet, bakımsızlığın yarattığı bir hastalık denilebilir ki, harpten daha müessir olmuş, daha büyük zayiata meydan vermişti. Bu insanlar bir meydan savaşına girmedikleri halde Kırklareli önünde savaşı kaybeden ordudan daha fazla zayiat vermiş bulunuyorlardı. Evvela, 18, 20 vakadan başlayan hastalık 24 saatte elliyi geçmiş, biraz sonra binleri bulmuştu. Gelen muhacirler şehre giriyor, Sirkeci'nin muhacir haneleri, cami avluları, Sarayburnu'nun önleri binlerce hastanın feryadı ile inliyor, kıs donduruyor, kolera bu insanları kavuruyor, sokaklar, avlular, kusan, ishale tutulup bağırsaklarını bastırmaya çalışan, envai ıstırap ile kıvranan insanlarla dolmuş taşıyordu. Ne doktorlar, ne hastabakıcılar, tırpanını eline almış Azrail'in onunu kestiremiyor, onun arkasında bıraktığı binlerce oluyu, şehrin bütün vasıtaları sokaklardan kaldıramıyor, mezarlıklarda açılacak çukur bulunamıyordu. Bu kolera

salgınında İstanbul'da ölenlerin miktarı 20 bini geçmişti. Bir ara hastalığın Anadolu'ya sirayetinden korkulmuştu. Atlayıp sıçrayan, çabuk bulaşabilen, müthiş bir yayılma kabiliyetine malik olan kolera, Diyarbakır'da bile birkaç kişiyi öldürmüştü. İşte İstanbul'un bu feci ve acıklı günlerinde ağızdan ağza bir isimden bahsedilmiş, muzdarip anaların, kederli babaların gözlerinde bir nur parlamıştı. Şehrin gayretli çalışkan, namuslu şehremini Sayın Operatör Cemil Paşa merhum, gecesini gündüzüne katarak çalışıyor, bizzat mahalleleri geziyor, emirler veriyor, her yere Hızır gibi yetişiyor, her müşkülü çiğneyip eziyordu. Hastalık olan mahallelerin süratle tecridi, mikroplu sahaların derhal kireçlenmesi, çöpçülerin, amelenin seferber edilerek sokakların geceli gündüzlü yıkanması, çalışmaya muktedir muhacirlere yevmiye verilerek onların şehrin temizliğinde çalıştırılması, Cemil Paşa'nın, asla unutulmayacak hizmetlerinden ancak birkaçı sayılabilirdi. Diğer taraftan devlet merkezini düşündüren meselelerden biri de trenlerle, kamyonlarla mütemadiyen şehre yaralı ve hastaların gelmesi idi. Harp mecruhlarını[20] derhal hastanelere yatırmak bile kabil değildi. Hastaneler, İstanbul'un bu cefakeş müesseseleri, tıklım tıklım ağzına kadar dolmuştu. Birçok mektepler boşaltılmış, yaralılar oralara yerleştirilmişti. Fakat Türk milletini, işte bu sırada iki düşman birden kırıyordu. Biri harp diğeri hastalıktı. Bu ikisinin elinden bu milleti ancak Allah kurtarabilirdi. Kamil Paşa Kabinesi, fevkalade kararlar almak, Şehremini Cemil Paşa'yı yalnız bırakmamak için heyet-i vükeladan iki nazırı, Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ile Evkaf Nazırı Ziya Paşa'yı, harp mesaibi, hastalık felaketi ile resen meşgul olmak üzere vazifelendirmişti. Koleranın bu oldurucu tesirleri payitaht halkını endişelendirirken, Çatalca müstahkem hatlarına çekilmiş olan ordunun saatten saate yarılması ihtimali, orada atılan topların İstanbul evlerinin camlarını sarsan büyük gürleyişleri, milleti büyük bir korku içinde her an uyanık tutuyordu. Kamil Paşa Bulgar ordusunun İstanbul'a girişinin doğuracağı tehlikeleri göze aldığı için bir taraftan alelacele ve her ne pahasına olursa olsun bir sulh yapmak teşebbüsüne girişmiş, diğer taraftan da bu neticenin istihsali için büyük devletleri

20 Mecruh: Yaralı (E.N)

tehdide kalkışmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hakikaten sasırmış ne yaptığını bilmez bir hale gelmiş fakat hırs-ı piri ile mevkiini de asla terk etmek istemeyen sadrazamı, bütün suferayı toplu bir halde nezdinde kabul ederek söyle demişti:

- Efendiler, görüyorsunuz ki, pek felaketli, pek acı günler yasıyoruz. İstanbul halkı son derece heyecan ve galeyandadır. Şayet bu şehre Bulgar ordusu girerse, neticenin ne olacağı kestirilemez. Öyle zannediyorum ki, bu istilayı bir katliam takip eder, Müslümanlarda Hristiyanları kırıp geçirirler. O zaman şahsen ve hükümetin reisi sıfatıyla soyluyorum ki, benim kudretim böyle bir felaketi önlemeye muktedir olamaz! Ahalinin galeyanı, heyecanı karşısında hiçbir şey yapılamaz! Esasen bundan sonrasını düşünmek bile istemem. Ben halen 80 yaşındayım. Daha fazla yaşamazsam büyük bir şey kaybetmem. Fakat sizlerin himayenizde kadınlar, çocuklar vardır. Bunlara bir şey olmasından üzülürüm. Bu mesuliyet biraz da sizlerin omzundadır. İsterseniz Bulgar ordusuna daha fazla müsamaha ediniz! Rumeli'de yapılan mezalime İstanbul'da mukabele edecek hem insan ve hem de silah vardır. Çaresiz bir halde kalacak ve namuslarını müdafaa edecek bu insanlardan korkmalısınız! Kamil Paşa, her zamanki mutedil, soğukkanlı sadrazam değildi. Bütün sefirlere hitap etmekle beraber sanki Rus sefirini muhatap edinmiş gibi hep ona bakarak konuşmuştu. Bu konuşmayı yaparken kabine arkadaşlarından hiçbirine danışmış değildi. Sefirler, Sadrazamın huzurundan çıktıkları zaman hayret içinde idiler. Hepsi susmuş ve şaşırmıştı. Hepsi onun çok ümitsiz bir vaziyette kaldığına hükmetmişlerdi. Balkanlardan esen soğuk şimal rüzgârları, İstanbul'u dondurur; sokaklara, avlulara, meydanlara dökülmüş muhacirleri kırıp geçirirken, kolera bir tırpan gibi İstanbul'dan Çatalca'ya kadar bütün ovalarda ölümden başka bir şey saçmazken, harp, neticeleri ile sonunda kime hezimet, kime zafer dağılacağını bir turlu tayin edemezken, İmparatorluğun koskoca sadrazamı, engin bir denizde dalgaların fırtınaların karsısında sasırmış kalmış bir gemi kaptanı gibi bocalarken, muhalefet partisi de hükümeti devirmek için gizliden gizliye her turlu tertibat ve teşebbüse girişmiş bulunuyordu.

İttihatçıların Ele Geçirdiği Bir Padişah

İttihatçılar bir taraftan gizliden gizliye Kamil Paşa Hükümetini ani bir baskınla devirip iktidara geçmeyi tertipliyor, diğer taraftan da kabine erkânını birbirine düşürüyordu. Halk arasında ısrarla dönen rivayetlere göre Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, yeni bir kabineyi kurmak için bazı istişarelere geçmiş ve kendisine Sultan Reşat'ın sarayında da taraftarlar bulmuştu. Yeni kabinenin Dâhiliye Nazırı olarak tasarlanan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey ve onun arkasında Halaskaran grubuna mensup bazı zabitan da bulunduğu söyleniyor, Zeynelabidin (Konyalı) Efendi'nin de ismi sık sık geçiyordu. İttihatçılar Sadrazam Kamil Paşa'nın da şüphelerini Reşit Bey üzerinde teksife muvaffak olmuşlardı. Bu şüpheyi yaratmakla İttihatçılar cidden şeytana rahmet okutacak bir plan hazırlamışlar ve bunu da muvaffakiyetle mevki-i tatbike koymuşlardı. Planda en mühim mevkii bizzat Sultan Reşat oynamakta idi. Padişahın, esvapçıbaşısı Sabit Bey'e büyük bir itimadı vardı. Sabit Bey ise İttihatçılara taraftar ve Kamil Paşa'ya aleyhtar bir kimse idi. İşte şayet Sabit Bey kazanılırsa Padişah üzerindeki nüfuzundan istifade edilerek her şey yaptırılabilir, Kamil Paşa ile Reşit Bey'in arası açtırılabilirdi. Sabit Bey fırsat düştükçe Sultan Reşat'a heyet-i vükela içinde en itibara layık ve dikkate değer kimsenin Dâhiliye Nazırı Reşit Bey olduğunu söyler ve sadarete getirilirse memlekete bambaşka bir şekil vereceğini ilave ederdi. Nihayet Sultan Reşat, Dâhiliye Nazırı ile yakından tanışmak istemiş ve bu fikrini de Sadrazam Kamil Paşa'ya açmıştı. İhtiyar fakat kurnaz Sadrazam, Padişahın bu isteğinin hedefini tayinde gecikmemişti. Fakat şüphelerini gözle görülür elle tutulur bir hale sokmak için bir gün Reşit Bey'e,

- Zat-ı Şahane bana her zaman sizden bahsederek şikâyet etmektedirler, saraya pek seyrek gittiğinizi, çekingen davrandığınızı soyluyorlar, niçin arzu-yu şahaneyi ihmal ediyorsunuz. Saraya sık sık gitmesiniz olmaz mı oğlum!.

Reşit Bey hem sevinmiş hem de heyecana düşerek cevap vermişti:

- Aman Efendimiz bu sıkışık zamanda Padişahımızı ziyaret etmeye muktedir değilim!

- Mademki böyle irade buyuruyorlar, mutlaka emirlerini yerine getiriniz!.

Kamil Paşa, Reşit Bey'i saraya sevk etmekle onu bir imtihandan geçiriyor, temayüllerinin, ihtiraslarının derecesini ölçüyordu. Reşit Bey ise hakikaten bunu anlamamış, Sadrazamın bu hususta pek samimi ve babacan olduğuna kani bulunmuştu. Nihayet günlerden bir gün, Padişahın istediği ve Sadrazamın merak ettiği hadise olmuş. Reşit Bey huzura alınmıştı. Sultan Reşat, müstakbel sadrazamını ona layık olabilecek bir ehemmiyette karşılamaya itina etmişti. Padişah, Reşit Bey'i büyük ve yaldızlı bir salona aldırdı. Maksadı Dâhiliye Nazırı'ndan bazı şayiaların hakikat olup olmadığını öğrenmekti. Kulağına kadar akseden hadiselerde İttihatçıların kendisini indirip Selanik'ten getirdikleri biraderi Abdülhamit'i saltanata geçireceklerinin doğru olup olmadığını anlamak istiyordu. Bu havadisi de yine İttihatçıların kurnazca idare ettikleri bir propaganda, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin ağzıyla Padişaha kadar ulaştırmıştı. Sultan Reşat, yıllarca hayatını menfada, kapalı kafesler arkasında, birtakım saray odalarında geçirmiş, her an öldürülmek korkusuyla titremişti. Şimdi biraderini 33 senelik saltanatından sonra tahtından indiren İttihatçıların isterlerse kendisini de birkaç saat içinde padişahlıktan alabilecekleri keyfiyeti idi. Acaba bütün duydukları hakikat mi idi? Padişah, Reşit Bey'i ayakta bu muhteşem salonda bekliyordu. Dâhiliye Nazırı saray teşrifatının bütün icaplarına uyarak Padişahı selamladı. Hünkârın müsaadesi üzerine Reşit Bey padişahın karsısında bir koltuğun kenarına ilişmişti. İlk söze başlayan Sultan Reşat

oldu. Reşit Bey'in meziyet ve iktidarından emin olduğunu söyledi, sonra da birçok hükümdarların yaptığı gibi bilhassa Abdülhamit'in en muvaffak olduğu bir usule başvurdu. Sadrazamı ile Dâhiliye Nazırı'nın arasını açmaya kalktı ve dedi ki,- Size vezareti münasip görüyorum Reşit Bey, fakat bunu Sadrazam Paşa arzu etmediler. Kamil Paşa müteaddit konuşmalarımızda bunun sulhtan sonra münasip olacağını söylediler.

- Zat-ı Hazret-i Padişahîleri de takdir buyururlar ki böyle bir iltifat ve teveccüh memleketin içinde bulunduğu şartlar için henüz zamansızdır! Sultan Reşat, Sadrazamı ile Dâhiliye Nazırı'nın bu tertip ile de ayrılamayacağını hayretle görüyordu. Reşit Bey, bu vezaret tevcihine Sadrazamın itiraz ettiğini yine Kamil Paşa'nın dilinden daha iyi öğrenmişti. Bunda Sultan Reşat'ın dikkat ettiği husus, Kamil Paşa'nın Reşit Bey'den şüphe ettiği ve günün birinde bu tevcihe muhalefet ettiği Dâhiliye Nazırı tarafından duyulur da kendisi hakkında bir husumet yaratmaya sebep olursa diye bunu vaktinde önlemek istemesi idi. Sultan Reşat, ihtiyar tecrübeli Sadrazamın pek kurnaz olduğuna hiç şüphe etmiyordu. Sultan Reşat bundan sonra durup dururken Reşit Bey'e,

- Kaç çocuğunuz var? demişti.

- İki oğlum, bir kızım Efendimiz!

- Kızınız kaç yaşında?

-12 yaşında Devletlumuz!.

- "Maşallah, demek benim torunum kadar!" ve biraz durduktan sonra söyle bir teklifte bulunmuştu.

- Hareminizle kızınızı sarayıma davet etmek istiyorum?

- Aman Efendimiz, fazla iltifat buyuruyorsunuz. Bu yaptıklarımın üstünde bir taltiftir. Bu kadarı bile bizleri ihya eder efendimiz.

Fakat ne yapmış yapmış, Sultan Reşat, Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'i haremi ve kızıyla sarayına yemeğe davet etmiş ve onları iltifatlarına gark etmişti. Bu davette Birinci Kadın Efendi de sofrada bulunmuştu. Sultan Reşat bununla Reşit Bey'i diğer

nazırlardan farklı tuttuğunu anlatmak istemişti. Bir gün de Padişah, Reşit Bey'e,

— "Kamil Paşa nasıl bir adamdır?" diye sormuş. Reşit Bey bu suali manasız bulmakla beraber derhal cevaplandırmıştı.

— Kamil Paşa zamanımızda nadir yetişen müstesna meziyetlere malik olan, pek mükemmel evsafı haiz, metin bir ahlaka sahip pek kıymetli bir devlet adamıdır Efendimiz!.

Beşinci Sultan Mehmet anlıyordu ki. Reşit Bey'e Kamil Paşa'yı çekiştirmek kabul olmayacaktı. Sanki Sadrazamı ile Dâhiliye Nazırı arasında su sızmıyordu. Fakat bütün bu görüşmeler, bu iltifatlar. Sadrazam Kamil Paşa'ya yine İttihatçıların adamları tarafından günü gününe yetiştiriliyordu. Kamil Paşa, dürüst cevaplarına rağmen Reşit Bey'den kuşkulanıyor. Sultan Reşat, Kamil Paşa'dan şüphe ediyor velhasıl İttihatçıların arzuları Osmanlı sarayında hakikat oluyordu. İttihatçılar bu saf, muhitinin tesiri altında kalan Padişahı ellerine geçirmiş bulunuyordu. Nitekim yine bir gün, artık kendisiyle samimi olduğuna inandığı Reşit Bey'e, sarayın pencerelerinden görülen Beylerbeyi Sarayı'nı göstererek:

- Haber alıyorum ki, Reşit Bey demişti, biraderimin tekrar makam-ı saltanata avdeti için Sadrazam Kamil Paşa'nın hususi bir teşebbüsü varmış, hatta Yusuf İzzettin Efendi geçenlerde bana "Kamil Paşa'nın maksadı hakan-ı sabıkı tekrar tahtına iclas etmektir" demişti. Dâhiliye Nazırı o zaman dönmekte olan fırıldaklara biraz aklı erer gibi olmuş, hemen cevap vererek.

- Şunu arz edeyim ki Efendimiz birader-i hümayununuzun ömr-ü siyasisi, artık tamamıyla bitmiştir. Yalnız omr-ü beşeri ve ömr-ü hususisi kalmıştır. Onun da daha çok süreceğini tahmin etmem efendimiz!

Ne garip ki Abdülhamit, ekseriyetin zannı hilafına Kamil Paşa'yı asla sevmezdi. Zamanı saltanatında makam-ı iktidara getirdiği rical arasında en uyuşamadığı Kamil Paşa olmuştu. Reşit Bey ilave etmişti:

- Kamil Paşa, zat-ı şevketmeablarına karşı derin bir hissi hürmet ve sadakatle merbuttur, buna emin olunuz efendimiz!... Sultan Reşat artık susmuş ve yorulmuştu. Dâhiliye Nazırı Reşit Bey bir dağ gibi heybetli, bir kaya gibi sağlamdı. Fakat Padişahın aklından çıkmayan Yusuf İzzettin Efendi'nin sözleri idi. İttihatçılar, Bâb-ı Âli Baskını'na takaddüm eden günlerde pek mühim psikolojik bir baskın yapmışlar, Padişahı nazırlarından şüphe eder, Sadrazamı İttihatçıların en büyük hasmı Reşit Bey'den kuşkulanır bir hale getirmişlerdi. Plan da bundan başka bir şey değildi.

Muhalefet Partisinin Şubelerini Kapatmak Teşebbüsü

Kamil Paşa Kabinesi'nin Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, öteden beri İttihatçılara karşı duyduğu derin kin ve gareziyle maruftu. Meclis-i Vükela'da daima muhalefet partisinin gerek Merkez-i Umumisi'ni gerekse de şubelerini kapatmak fikrini müdafaa ediyor fakat arkadaşlarından daima mukavemete maruz kalıyordu. Nazırlardan pek çoğu elde sarih bir delil olmadan böyle bir harekete teşebbüs etmenin memleketin içinde ve dışında çeşitli kaynaşmalara yol açacağı mütalaasında idiler. Dâhiliye Nazırı Reşit Bey de bu mukavemet üzerine tabyasını değiştirmiş, vesika toplamak hevesine düşmüştü. Tam bu sırada Trabzon Valisi Mehmet Ali Avni Bey İttihat ve Terakki'nin Rize şubesine mensup bir kimsenin üzerinde bulduğu mühürlü bir tamimden bahseden bir telgraf göndermişti. Bu mahalli şubenin mührüyle resmiyet kesbetmiş olan tamim Merkez-i Umumi'nin bir tamimine cevap teşkil ediyor, halkı iktidarda bulunan hükümet aleyhine ihtilale teşvik ediyordu. Reşit Bey derhal Vali'ye şu emri verdi,

- Bu adamı, emniyet edeceğiniz jandarmaların muhafazasında İstanbul'a gönderiniz. Ele geçirilen vesikayı da itimada şayan bir memurunuzla bize ulaştırınız! Trabzon Valisi Mehmet Ali Avni Bey verilen emri derhal yerine getirmiş ve Dâhiliye Nazırı'nın günlerden beri beklediği vesika da kendisine tevdi edilmişti. Reşit Bey bu vesikayı ele geçirince son derece sevinmiş ve ertesi günü Meclis-i Vükela'da,

- İşte Efendim evvelce arz ettiğim İttihat ve Terakki'nin gizli faaliyetine dair mühim bir vesikayı huzurunuza getirdim. Bu muhalefet partisinin Merkez-i Umumisi'nin bir tamimine cevaptır. Mühürlenmiş ve imza edilmiştir. Emir buyurursanız okunsun...

Kamil Paşa vesikayı evvela kendisi gözden geçirmiş sonra da Sadaret Mektupçusuna vererek okutmuştu. Söze ilk başlayan Evkaf Nazırı Ziya Paşa olmuştu.

- "Yalnız böyle bir vesika bir adamı idam etmeye kâfidir!" demişti. Bu cevap Reşit Bey'i son derece memnun etmişti. Şimdi nazırlar heyeti muhalefet partisinin merkez ve şubelerini kapatacak karara gelecekti. Fakat iş böyle olmadı. Şeyhülislam Cemalettin Efendi:

- Bu vesika kâfi değildir, bir tek delil ile siyasi bir teşekkülün mukadderatı hakkında nasıl karar verebilir, bir şahit ile adam asılır mı? Demişti. Reşit Bey Şeyhülislamın bu mütalaasını hiç beğenmemişti. Derhal ona mukabele etmişti:

- Şayet bu vesikayı İttihat ve Terakki aleyhine kati bir karar verilmesi için musanna bir vesika telakki ediyorsanız sizi temin ederim ki, bu sahte değildir.

Üstünde bunu yakaladığımız adam halen mevkuftur. Bu sözler Meclis-i Vükela'da uzun münakaşalara yol açmıştı. Azanın bir çoğu vesikayı kâfi görmüyorlardı uzun tartışmalardan sonra muhalefet partisinin ancak taşradaki kulüpleri üzerinde şiddetli tedbirler alınmasına temayül edilmişti. Reşit Bey'e göre bu kulüpler derhal kapatılmalı, evrak ve dosyalarına hükümetçe el konulmalı, bütün bu kâğıtlar mühürlenerek İstanbul'a gönderilmeli, İttihat ve Terakki mensupları dağıtılmalı idi. Şayet bu şiddetli tedbirlere rağmen tarsa kulüpleri gayrimeşru yollardan faaliyetlerine devam ederlerse, toplu halde kanuna muhalefet noktasından alakadarlarının şiddetle cezalandırılması yollarına gidilmeli idi. Fakat Meclis-i Vükela'da bulunan nazırlardan mühim bir kısmı, böyle kritik bir zamanda işi bu dereceye vardırmanın tehlikeli olacağında müttefikti. Meseleyi nazırlar meclisinde halledemeyeceğini anlayan Dâhiliye Nezareti Mektupçusu Nuri Bey'i (daha sonra Halife Abdülmecit Efendi'nin kâtibi olmuştur) çağırtarak mühim bir tamim kaleme aldırmıştı. Bu tamimi ile Reşit Bey, taşradaki bütün İttihat ve Terakki kulüplerinin derhal kapatılmasını vali ve müstakil mutasarrıflara emrediyordu. Yalnız onlara tavsiyesi isin velveleye verilmeden sulh ve sükûn

içinde başarılması idi. Tamimin tarihi 2 Kânunusani 1328 (15 Kânunusani [Ocak] 1913) idi. Hâlbuki Meclis-i Vükela'da böyle bir nihai karara henüz varılmamıştı. Reşit Bey, arkadaşlarını bir emri vaki karşısında bırakıyordu. Nitekim tekrar içtima salonuna girdiği zaman arkadaşlarına:

- Muhterem arkadaşlarımın İttihat ve Terakki'nin taşra şubeleri hakkındaki kararını şimdi şifre ile valilere bildirdim, demişti. Nazırların birçoğu hayret içinde birbirlerine bakmışlar, Dâhiliye Nazırı'nın bu hareketine şaşmışlardı. Meclis-i Vükela'da herkes Reşit Bey'in günlerden beri ısrarla takip ettiği siyasetin ne olduğunu anlamış fakat emri vakiye de ses çıkarmamıştı. Dâhiliye Nazırı'nın vilayetlere yaptığı tebligat dairesinde bir zabıt tanzim edilip basta sadrazam olarak nazırların hepsi tarafından imza edilmiş Reşit Bey'in arzusu yerine getirilmişti. Fakat Dâhiliye Nazırı suna kani idi ki, ittihat ve Terakki'nin taşradaki şubelerinin kapatılması ile iş bitmiyordu. İstanbul'daki şubeler ve hele Merkezi Umumi kaldıkça, muhalefet partisi yine el altından her turlu yıkıcı hareketlere geçebilecek ve belki de hükümeti de devirecekti.

Niçin Meclis-i Vükela İstanbul'daki kulüplere ilişemiyordu! Dâhiliye Nazırı'nın da anlamak istediği bu idi. Reşit Bey, Merkez-i Umumi'nin en büyük bir tehlike olduğunda ısrar ediyor, taşrada kapatılan kulüplerin azasının faaliyetlerini arttırmak için İstanbul'a geleceğini soyluyordu. Diğer taraftan bu emri vakiye son derece üzülmüş olan Şeyhülislam Cemalettin Efendi, o gün sadrazamın yanından ayrılmamış gecenin dokuzuna kadar kalarak Meclis-i Vükela'da tanzim edilen zabtı tadil etmişti. Ertesi günü Meclis-i Vükela'da Dâhiliye Nazırı söze başlayarak:

- Meclis-i âlinizin dünkü kararı noksandır, Bizim için asıl tehlike Merkez-i Umumi'nin mevcudiyetindedir. Muhalefet partisi ileri gelenlerinin de muhtelif Anadolu kasabalarına sürülmesi yerinde olacaktır. Sarih bir hakikattir ki, bunlar iktidarımız aleyhine bir komplo hazırlamaktadırlar.

Reşit Bey'in ısrarlarına karsı Şeyhülislam Cemalettin Efendi,

- Muhalefet partisinin gerek merkez ve gerekse de şubelerinin kapatılması için bendeniz kâfi şartlar elde mevcut olmadığına kaniim. Onların noksan ve kusurları olabilir. Ama unutmayalım ki bu parti bu memlekette meşrutiyeti tesis etmiştir. Hem sonra şunu sizlere sorarım: Ya ele gecen bu vesika bizim taraftan uydurulmuş ise! Memleketin siyasi hürriyeti bu nevi oyunlara alet olmamalıdır! Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin ikna edici sözleri nazırlar heyetini derin derin düşündürmüş, daha fazla ileri gitmemek fikri galebe etmişti. Meclis-i Vükela dağıldıktan sonra Reşit Bey fevkalade hiddetlenmiş olarak Nişantaşı'ndaki konağına dondu, düşündü, tasındı, kendi kendisine de söylendi:

- Bu korkak ve müterediddit arkadaşlarla bir hükümetin mesuliyetini beraberce taşımak kabil olamazdı. Kati surette istifaya karar verdi. Derhal sadrazam Paşaya hitaben istifasını yazıp gönderdi. Reşit Bey istifanamede ahvalin nezaketinden, İttihat ve Terakki'nin hummalı bir şekilde hükümeti devirmek için çalışmasından Meclis-i Vükela'daki mesai arkadaşlarıyla aynı fikirde bulunmadığından bahsediyor ve bu arkadaşlarla çalışmanın imkânsızlığını Sadrazam Paşanın kabul buyurmasını ilave ediyor istifasının tervicini de diliyordu. Sadrazam Kamil Paşa istifayı alır almaz, beyninden vurulmuşa donmuş, bu kadar çalışkan ve karakter sahibi bir mesai arkadaşından mahrum kalmaya da razı olamamıştı. Oğlu Sait Paşa'yı çağırtarak şu talimatı vermişti:

- Derhal Nişantaşı'ndaki konağına giderek Reşit Bey'i istifasından vazgeçeriniz. Muvaffak olamazsanız görüşmek üzere kendilerini Bâb-ı Âli'de beklediğimi de söyleyiniz ve alıp geliniz!..

Makamını Bırakmayan Bir Sadrazam

Dâhiliye Nazırı Reşit Bey Bâb-ı Âli'de sadrazam Kamil Paşayı ziyaret ettiği zaman şaşırmış kalmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yaşlı ve tecrübeli veziri, harbin felaketlerinden, dâhili ve harici siyasetin ıstıraplarından ezilmiş, yıpranmış, adeta buzulmuş bir halde makamında oturuyordu. Oğlu ile istifa eden Dâhiliye Nazırını görünce ayağa kalkarak hürmetkârane yer göstermiş ve:

- Reşit Beyefendi oğlum, gönderdiğiniz istifayı büyük bir hayret ve üzüntü ile karşıladım. Böyle bir zamanda beni bırakıp nasıl ayrılabilirsiniz? Rica ederim bunu geri alınız! Bu yumuşak sözleri üzerine Reşit Bey dedi ki:

- Zatı devletlerine şunu arz edeyim ki sizinle çalışmaktan iftihar duyuyorum, ancak arkadaşlarımız içinde tesanüt yok. Hatta af buyurun muhalefete hizmet edenler var.

Sadrazamın biraz da hayret ve şaşkınlık izhar eden nazarlarına bakarak Reşit Bey sözlerine devam etmişti.

- Mesela Harbiye Nazırı Nazım Paşa, halen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup zabitleri ordunun en mühim mevkilerinde tutmaktadır. Prens Sait Halim Paşa ve arkadaşlarıyla sıkı fıkı bir dostluk idame etmekte, hatta Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında koyu İttihatçılarla mudavele-i efkâr eylemektedir. Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa, pederleri merhum Abdurrahman Paşa'nın zamanından beri konaklarına devam eden İttihatçıların ileri gelenleri ile dostluklarını sürüp götürmektedir. Hariciye Nazırınız Noradonkiyan Efendi, mecliste olup bitenleri hemen dostu Emanuel Karasu'ya yetiştirmekte, en mahrem kararlarımızı bildirmekte o da kalkıp İttihat ve Terakki'nin en mühim elemanı Talat Beye ve Merkez-i Umumi azalarına sırlarımızı ifşa etmektedir.

Bu zevat ne taraftan iseler bilmeliyiz. Biz elimizdeki kâğıtları onlara gösteriyor açık oynuyoruz. Onlar suret-i haktan gözükerek iki tarafı idare ediyorlar. Şayet bendenizin istifasını kabul buyurmamakta ısrar ediyorsanız bu zevatı tasfiye etmelisiniz. Ancak o zaman riyasetinizde mütesanit bir kabine dâhilinde çalışmak mümkün olur. İhtiyar Sadrazam bütün bu sözleri dikkatle dinlemiş ve Reşit Bey'e hak vermişti. İstifa edecekti. Tekrar kabineyi kurarken de bunları almayacaktı.

Dâhiliye Nazırı sadrazama teşekkür etti. İstifasını yırtarak makamına gidip oturdu. Yalnız sadrazamı korkutan, tereddüte sevk eden mühim bir nokta vardı: Ya istifa eder de padişah tekrar kendisini seçmezse, o zaman da bizzat kendisi atlamış olmaz mıydı? Bunun için Sultan Reşat'ın ikinci mabeyincisi diğer bir Reşit Bey'le görüşmek istemiş onu makamına çağırtmıştı.

- Oğlum dedi, ben heyet-i vükelada bir tasfiye yapmak arzusundayım. Bunun için de istifa etmeye mecburum. Ancak sadaretten çekildiğim zaman tekrar nasbedilip edilmeyeceğimi bilmek isterim. Zat-ı şahaneye bu keyfiyeti arz etseniz de fikr-i şahanelerini istimzaç eyleseniz nasıl olur? Şahsına hürmetkâr bulunduğu Sadrazamın bu arzusunu öğrenir öğrenmez ikinci mabeyinci saraya giderek Padişahın huzuruna çıkmış vaziyeti kendilerine etraflıca arz eylemişti. Sultan Reşat:

- Benim tecrübeli ve dirayetli vezirim, sadık adamımdır, ondan başkasına emniyetim yok diye buyurmuştu. İkinci mabeyinci derhal Bâb-ı Âli'ye koşarak Zat-ı Şahane'nin itimatlarını Kamil Paşa'ya bildirmişti. Dâhiliye Nazırı Reşit Bey çok çalışkan bir insandı. Nezarete pek erken gelir, hatta bazı geceler de dairede yatardı. Gece yarılarına kadar çalışır, her sabah dokuzda sadrazamı ziyaret ederek günlük meseleleri birer birer arz ederdi. O sabah da Kamil Paşa'nın huzuruna girdiği zaman ihtiyar Sadrazam:

- Reşit Bey oğlum demişti. Dun Zat-ı Şahane'nin fikirlerini istimzaç ettim. Mabeyinci Bey sadaretin tekrar uhdeme tevcih buyrulacağını müjdeledi, Padişahımızın teveccühleri el'an devam etmektedir. Bunun üzerini dün akşam telgrafla Londra

sefirimiz Tevfik Paşaya Hariciye Nezareti'ni teklif ettim. Muvafakat ettiklerine dair cevap geldi. Harbiye Nezareti'ne Edirne müdafiiniz Şükrü Paşa'yı getireceğim. Orduda onun büyük bir şöhret ve sevgisi yaşamaktadır. Dâhiliye Nazırı şimdilik bu iki tayinden memnundu. Yalnız Harbiye Nazırı Şükrü Paşa için şöyle bir mütalaa ileri surdu.

- Efendimiz dedi, Şükrü Paşa şimdi Edirne'de mahsurdur. Bugün için kendisinden istifade edemeyiz, ileride muhasara ref edilirse Şükrü Paşa da fiilen nazırlığını yapabilir. Bunun yerine bir münasibini muvakkaten koyabilirsiniz. Sadrazam, Reşit Bey'e hak verdi ve meclis-i vükelayı haberdar edeceğini bildirdi. Filhakika o gün toplanan Nazırlar Meclisinde sadaret mektupçusu, sadrazamın istifaya karar verdiğini okudu. İstifanamede şöyle deniliyordu:

- Ahval-i haziranın ciddiyeti, bu mesuliyeti deruhte etmiş fakat fikir muhalefetine düşmüş arkadaşlarla işin yürütülmesine imkân vermediğinden daha mütesanit bir hükümet kurabilmek için istifaya mecbur kaldığımı arz ederim.

Hepsinin hayret ve şaşkınlığı devam ederken de bizzat Sadrazam ilave etmişti:

- Esasen Zat-ı Şahane'nin sadareti tekrar uhdeme tevcih buyuracağına dair irade-i hümayunları mevcuttur. Gariptir, nazırlardan hiçbiri:

- İstifa etmeyiniz!... dememişti. Belki de bunu demeyi kendi gururlarına yedirememişlerdir. Şimdi Dâhiliye Nazırı rahat bir nefes alıyor, siyasi rakiplerini bir kalemde iktidardan uzaklaştırıyordu. Fakat ne olmuşsa olmuştu, günler geçtiği halde sadrazamın istifası bir turlu saraya gidememiş. Gazetelere aksetmemişti. Günler ilerleyince bir gün Reşit Bey, Kamil Paşa'ya:

- Efendimiz demişti, istifanız bir turlu izhar edilmedi. Acaba vazmı geçtiniz? Sadrazam tebessüm ederek cevap vermişti:

- İstifamı sırf zemini yoklamak için okutmuştum!

Reşit Bey, yine bir şey anlayamamıştı. Fakat daha fazla bir şey de soramamıştı. Meclis-i Vükela, istifadan sonraki günler

muntazaman toplandı. Nazırlar hem toplantıya hem makamlarına devam ettiler. Fakat hiç kimse, Sadrazama bir şey soramadı. İstifa sanki bir rüya idi, hele sadrazamın bu hususa dair tek bir kelime söylememesi, nazırları çileden çıkarıyordu. Bir gün sadrazam nihayet Reşit Bey'e şöyle söyledi:

- Reşit Bey oğlum. Benim bu yaştan sonra Sadaret'de çalışmama sıhhatim bakımından imkânım yok. Sulh olur olmaz bu makamı size bırakacağım.

Reşit Bey hemen cevap vererek:

- Bize büyük iltifatınız. Ancak biz sizden daha çok şeyler öğrenmek zorundayız efendimiz! Aradan zaman geçtikten ve Kamil Paşa Bâb-ı Âli Baskını ile cebren sadaretten düştükten ve memleketi terk ederek Mısır'a yerleştikten sonra yine oraya iltica etmiş bulunan Reşit Bey'e bir gün söyle demişti:

- Evet, istifaya karar vermiştim. Hatta o günün aksamı saraya gitmeye karar vermiştim. Fakat oğlum Abdullah bana dedi ki:

- Baba katiyen istifa etmeyiniz. Aleyhinizde tertip edilmiş bir oyun vardır. İstifa ederseniz Padişah size tekrar sadareti tevcih etmeyecektir. Reşit Bey sadrazam olmak istiyor. Taraf-ı Şahane'den kendisine bilvasıta sadaret teklif edilmiştir, hatta Reşit Bey kabine arkadaşlarıyla gizlice görüşmüştür.

Reşit Bey hayretler içinde sabık Sadrazamı dinlemiş ve:

- Paşam demişti, görüyorum ki, İttihatçılar yaman adamlar. Hepimizi birbirimize düşürmüş, sizi bendenizden şüpheye bile sevk etmişlerdi. İste Kamil Paşa bütün aczine ve zavallılığına rağmen iktidarı bir turlu terk edememiş, tarihte makamını bırakmayan bir sadrazam olmuştu.

Mahmut Şevket Paşa'yı Nasıl Vurdular?

Günlerden 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) Perşembe, İstanbul ılık bir bahar havası içinde parlıyordu. Öğle vakti, Beyazıt Meydanı'nda atılan birkaç silah sesi, ortalığı birbirine katmış bulunuyor. Dükkânlarının kepenklerini acele indirip yan sokaklara sıvışanların, şurada burada kümelenip alçak sesle vakayı birbirlerine nakledenlerin, sağda solda süvari askerleriyle arttırılmış olduğu aşikâr bulunan devriyelerin dolaştığını seyredenlerin sayısı belirsiz...

- Ne var, ne oluyor, diye birbirine vaziyeti soranların da sayısı gittikçe kabarıyor. Beyazıt, bir heyecan dalgası altında çırpınırken, Beyoğlu'ndaki kahve ve gazinolarda, kulüplerde de aynı hareket ve heyecan var. Hele bu kozmopolit muhitte ağızdan ağza işitilen şu:

- Tıpkı 31 Mart ayaklanması gibi bir hareket İstanbul'da başlamış. Fatih medreselerinden, Beyazıt ve Süleymaniye'den gelen mollalar ve hocalarla onları takip eden çıldırmış bir halk kitlesi. Galata yoluyla Beyoğlu'na geçerek gavurların dükkan ve evlerini yağma edecek, karılarına, kızlarına tecavüz edecekmiş!

Konuşuldukça vahameti büyüyen ve garazkârane maksatlarla ileri sürülen bu yalan yanlış haberlerin aslı, hakikatte o gün saat 11.30 da Beyazıt Meydanı'nda herkesin gözü önünde islenen muazzam bir cinayettir.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı bulunan Mahmut Şevket Paşa, Bâb-ı Âli Baskını ile iş basına geldiğinin dördüncü ayını idrak etmektedir. Bir taraftan Balkan Harbi devam etmekte, diğer taraftan memleketin yüzüstü bekleyen meseleleri Paşa'yı adeta bunaltmış bulunmaktadır. Biri Bâb-ı Âli yokuşunun başında, diğeri Beyazıt Meydanı'nın gerisinde. Harbiye Nezareti'nde bulunan iki vazifeye bakmasının icabı ile günün muhtelif saatlerinde

bu iki makam arasında gidip gelmektedir. O gün de Harbiye Nezareti'nden çıkmış, Bâb-ı Âliye gitmek üzere meydanı geçip Çarşıkapı'ya sapacak olan otomobilinin içindedir. Fakat tesadüf bu ya, meydanın altındaki bayırlardan birinden tam bu sırada bir cenaze alayı ortaya çıkmış ve Paşa'nın Çarşıkapı'ya sapacak otomobilinin yolunu ister istemez kesmiştir. İşte ne olmuşsa bu sırada vuku bulmuş. Harbiye Nezareti'nden biraz evvel resmî üniforması üzerinde, nişanları göğsünde, her zaman yana eğdiği siyah kalpağı basında, ağır başlı, siyah sakallı, şanlı, Hareket Ordusu'nun paşasını, meçhul katiller, sağdan soldan attıkları müteaddit tabanca kurşunlarıyla delik deşik etmişlerdi. Yaverlerinin biri kanlar içinde Paşa'nın ayakları altına yığılmış, diğeri de otomobilden atlayarak:

- "Paşa'yı vuruyorlar, polis, inzibat yok mu?" diye bağırmaya başlamıştı. Bu hareketi görenlerin hepsi hemen oldukları yerde donakalmışlardı Katillerin oraya bu otomobille geldikleri ve yere inerek muhtelif istikametlere göre tertiplendikleri anlaşılmıştı. Fakat bunlar kimlerdi? Sonra nasıl olmuşsa olmuş, yine o mahut otomobile binerek savuşmuşlardı. Paşa ağır bir şekilde yaralanmıştı. Yalnız Paşa'nın şoförü bu sırada yapılacak en makul hareketi ihtiyar etmiş, otomobili döndürerek süratle Harbiye Nezareti'ne girmişti. Faciadan haberdar olan Nezaret erkânı cümle kapısı önüne toplanmış bulunuyorlardı. Paşa'nın sakağından sızan kan hala akmakta devam ediyor, saçını, sakalını, üstünü basını kanlara bulamış bulunuyordu. Maiyet, Paşa'yı gayet ağır, arabadan alıp üst kata Şura-yı Askerî Dairesi'ne çıkardılar. Burada Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi İsmail Besim, Teftiş Komisyonu Reisi Lambeki Paşa'larla Doktor Süleyman Numan Bey, derhal yapılması lazım gelen mudavata girişmişlerdi. Paşa'nın sırt ustu yatırılmış olduğu, yaralarının pansuman edildiği görülüyordu. Fakat ne yazık ki, Mahmut Şevket Paşa, beş kurşun isabeti almış ve bir tanesi de sağ yanağını delerek, gözünü çıkarmış ve beynine dayanmıştı. Paşa henüz ölmemişti. Nefes aldığı görülüyor ve nabzı çalışmalarına devam ediyordu. Sağdan, soldan çağırılan mütehassis doktorların bütün

gayreti boşa gitmeye mahkûmdu. Paşa'nın ağzı köpürüyor ve hafif mırıldanıyordu. Gözleri kapalı idi. Etrafında toplanan ve içlerinde riyakârlar da bulunan bu garip insan topluluğunu, hiçbir zaman görmek istemiyor zannedilebilirdi. Başucundakiler Paşa'nın mütemadiyen

- Millet hainleri... Hürriyet katilleri! gibi sözler sarf ettiğini duymuşlardı.

O akşam ilaveler çıkarmış olan İstanbul gazeteleri bu ölümü bir azizin kahramanca ölümü gibi tasvir etmişler, Paşa'yı bütün mazisi ve icraatıyla göklere çıkarmışlardı. Paşa'nın yaveri İbrahim Bey de şehit olanlar meydanında idi. Sadrazamın katli haberi Polis Müdürü Azmi Bey'i, Merkez Kumandanı Cemal Bey'i harekete geçirmişti. Her ikisi Merkez Komutanlığına koşarak müşterek tedbirler ve emirlerle vaziyete hâkim olmaya çalışıyorlardı. Atlı asker, polis, jandarma devriyeleri sokak başlarını tutmuş, birçok yerlerde gelip geçmeyi menetmişti. Bütün İstanbul kapılarına ve limana katillerin behemehâl olu veya diri tutulması için şiddetli emirler verilmişti. Yalnız efkâr-ı umumiyenin anlamak istediği şu idi:

- Mahmut Şevket Paşa'yı kimler, ne için öldürmüşlerdi? İşte kolay kolay bu sualin cevabı alınamıyordu. Bu haber her tarafa yıldırım süratiyle yayılırken ve Paşa, Harbiye Nezareti'nin Şura-yı Askerî salonunda son nefesini verirken, ittihat ve Terakki'nin Cağaloğlu'ndaki Kırmızı Köşkü'nde içtima halinde bulunan Merkez-i Umumi azaları da bu haberi duydukları zaman hepsi sapsarı kesilmiş ve şaşırıp kalmışlardı. Çünkü içeri giren telaşlı bir partici söyle bağırmıştı:

- Şimdi Beyazıt Meydanı'nda Sadrazam Paşa'yı meçhul birtakım kimseler tabanca ile öldürmüşler. Polis Müdüriyeti telefon etti...

İçlerinde şaşırmayan, soğukkanlılığını şayan-ı hayret derecede muhafaza eden tek bir kimse Merkez-i Umumi'nin başkanı Talat Bey idi! İri gövdesi, zeki gözleriyle etrafındakilere bakarak söyle sormuştu:

- Mahmut Paşa'yı kim, ne için vurmuş olabilir? Paşa öldü mü?

- Tafsilat vermediler Beyefendi!

Talat Bey, ağır ağır yerinden kalkmış, telefona giderek Müdüriyet'ten ve Merkez Kumandanlığı'ndan vakayı bilindiği kadar tafsilatıyla öğrenmişti. Demek bir komplo vardı. Bu İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı idi. Bunda herhalde çok mühim kimselerin adı geçecek ve iş, bir hükümet devirmesine kadar vardırılacaktı.

Paşa'yı Kim Vurdu?

Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri denilebilirdi ki, Avrupa'daki canileri, anarşistleri taklit etmişler, cinayet planı üzerinde mükemmelen çalışmışlardı. Bu tip cinayet, İstanbul'da ilk defa görülmüştü. O gün Mahmut Şevket Paşa, tam saat 11.30 da, Bâb-ı Âli'ye gitmek üzere, Harbiye Nezareti'nden otomobille çıkmıştı. Solunda Seryaveri Eşref, karşısında Bahriye Yaveri İbrahim Bey'ler kendisine refakat ediyor, şoförünün yanında en sadık ve cesur adamı Kazım Ağa oturuyordu.

Otomobil, Beyazıt Meydanı'nı geçmiş, Çarşıkapı'ya sapacağı sırada, Fatma Sultan Çeşmesi'nin sağında tamir edilmekte olduğu zannedilen diğer bir otomobil de, yol üstünde durmakta idi.

Bir kısım kira arabaları da, yol üstünde gidip geliyor ve geçitleri zaman zaman tıkıyordu. Bu esnada yolun önüne bir cenaze çıkmıştı. Paşa'nın otomobili bu cenazeye hürmeten durmuş, iste o zaman sağdan soldan atılan kurşunların sesleri de duyulmuş, dumanlı tabanca ağızları görülmüştü.

Seryaver Eşref Bey derhal otomobilden atlayarak, vaziyeti görmeye çalışmış, fakat kurşunlardan birini yiyen genç Bahriye Yaveri İbrahim Bey, Paşa'nın ayaklarına yuvarlanmıştı.

Eşref Bey'in gördüğü manzara su idi:

Yıkık bir duvarın üstüne çıkmış bir adam, kendilerine doğru tabancasıyla ateş ediyor, tamir edilen otomobilin üstünde diğer biri, sarı pardösülü bir adam da, tıpkı duvar üstündeki kimse gibi, ayrı bir noktadan, tabancasıyla yine aynı yere. Paşa'nın otomobiline, ateş ediyordu.

Seryaver de tabancasına sarılmış bu canilere mukabele etmeye başlamıştı. Fakat bu sırada şoförün yanında, Paşa'nın sadık adamı Kazım Ağa da katillere ateş ediyordu.

Bir ara Kazım, aldığı yara ile yıkılmış ve onun yıkıldığını gören sarı pardösülü adam, tabancasına bir kaç kurşun daha sürmüş ve tabancasıyla evvela Kazım Ağa'nın üstüne, sonra da otomobilin içine kurşunlarını boşaltmıştı.

Eşref Bey'in farkına varmadığı diğer mühim bir nokta da, tamir edilen otomobilin içinde bulunan kimselerin de, Paşa'nın otomobiline karşı ellerindeki tabancalarıyla cinayete iştirak etmeleri idi.

Atılan kurşunlardan besi, Paşa'ya isabet etmiş, onu delik deşik etmişti. Yüzü, gözü, sakalı, bıyığı kanlar içinde, yana yıkılmıştı.

Otomobilin üstünde duran sarı pardösülü adam, katillerden Ziya idi. Yaralıları ve ölüleri kanlar içinde bırakan meçhul otomobil, katillerden Ziya'yı alarak, Topkapı istikametine firar etmişti. Yıkık duvarın üstündeki adam, sakat bacağıyla otomobile atlayamayan Topal Tevfik idi. Gedikpaşa'ya doğru kaçmaya başlamış. Çakırağa Hanı'na girmiş, bir abdesthaneye saklanmıştı. Fakat onu gören bir kadın, polislere haber vermiş, Topal, abdesthanede, ininde yakalanmış tilki gibi, yakayı ele vermişti.

Merkez Kumandanlığı'na getirilmiş ve faciaya bizzat şahit olan Üsküdarlı Kamile Hanım ile karşılaştırılınca, cinayeti olduğu gibi itiraf etmiş ve arkadaşlarının hüviyetini açıklamıştı. Cinayetin kimler tarafından tertip edildiği, bütün çıplaklığı ile anlaşılmıştı. Bu cinayet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından tertip edilmiş olup, işin başında Prens Sabahaddin Bey, Gümülcineli İsmail Hakkı (150'liklerden), Damat Salih Paşa, Polis müdürlerinden Muhip (sabık Kısm-ı Siyasi Müdürü), Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa, Miralay Fuat Bey'ler başta olmak üzere, otomobilin içinde ve dışında tabanca ile ateşe iştirak edenlerden Çerkez Ziya, Nazmi, Bahriyeli Sevki, Topal Tevfik ve genç bir delikanlı olan Abdurrahman'ın bulunduğu muazzam bir teşkilatın eseri idi.

Bu sonrakiler, Topal Tevfik müstesna, otomobille Aksaray, Taşkasap yolu ile Topkapı haricine çıkmışlar ve Kâğıthane-Şişli yolu ile tekrar başka bir taraftan şehre girmişlerdi.

Otomobili ertesi gün bulan zabıta şoför muavini Cevat'ı yakalamış, yaptığı bütün tazyiklere, rağmen otomobili idare eden Abdurrahman ile katiller hakkında malumat almaya muvaffak olamamıştı.

Suikastın büyük mürettiplerinden sayılan Prens Sabahaddin ve Gümülcineli İsmail Hakkı da ortada yoktu. Cinayetin başlıca mürettibi Kazım da bir turlu bulunamamıştı. Fakat Paşa'nın katlinden birkaç saat sonra polis, sabık Kısm-ı Siyasi Müdürü Muhip'i, Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa'yı ve Miralay Fuat Bey'i tevkif etmiş ve boşta gezer takımından yüzlerce kimse nezaret altına alınmıştı. Fakat İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Damat Salih Paşa'nın tevkifine ehemmiyet veriyordu. Onu endişeye düşüren keyfiyet, Paşa'nın bir taraftan damat oluşu ve Osmanlı Hanedanı'na mensup bulunuşu, diğer taraftan aslen Tunuslu olması ve Fransa'nın himayesine mazhar bulunması idi. Paşa, Tevkifi sırasında hiçbir şeyden şüphelenmemeli idi.

İstanbul Muhafızı, Damat Salih Paşa'yı ihtilal teşkilatının bası olarak kabul ediyor, onun tevkifi ile geniş mikyasta hadise mürettipleri hakkında malumat alacağını umuyordu. Bu sebeple Muhafız, Munire Sultan'ın kocası Damat Salih Paşa'nın Nişantaşı'nda, Teşvikiye Camii karsısındaki sarayına en kurnaz sivil memurlarından birini göndermiş Paşa'ya azami surette nezakette bulunmasını ve bir araba ile Muhafızlığa getirmesini tembih etmişti. Hakikaten suikastın ertesi günü, konağın kapıcısına, biri sunu soruyordu:

"Damat Salih Paşa Hazretleri burada mı ikamet buyuruyor?"

Tam bu sırada Paşa'nın kapıcısı şaşırdığı bir zamanda bir cam vurulmuş bizzat Paşa:

"Gönderin Efendiyi!" demişti. Memur, Paşa'yı hürmetle selamlayarak:

"Paşa Hazretleri, İstanbul Muhafızı Cemal Bey, zat-ı âlinizin bir kaç dakika için kendisini ziyaret etmenizi rica ediyorlar" demişti.

"Ne var, beni niçin istiyorlar?"

"Bendenize verilen emir, bundan ibarettir Paşam!"

"Peki, biraz bekleyiniz, şimdi gelirim."

Salih Paşa, memuru odada yalnız bırakmış, kâtibi Hüseyin Avni Bey'e:

"Arabayı hemen hazırlamalarını söyleyiniz!" demişlerdi. Paşa, hareme girmiş, zevcesi Munire Sultan'a:

"Bendenizi yine Muhafız Cemal Bey istemiş..."

"Bu adam sizden ne istiyor Paşa? Gitmeyiniz, bu bir hile, bir tertip olmasın. Sizi Mahmut Şevket Paşa'nın isine karıştırmasınlar Paşa!" demişti.

"Bana kimse dokunamaz Sultanım, bahusus sizler gibi bir Hamim varken!" demişti. Demişti ama İttihat ve Terakki'nin ne olduğunu Paşa biraz sonra anlamış olacaktı.

Paşazade Abdurrahman

Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri içinde genç ve yakışıklı bir delikanlı vardı ki, şimdiye kadar yazılan hatıraların hiçbirinde kendisinden bahsedilmemiş ve bir esrar perdesi bu suikastın birçok sahifelerini örtmüştü. Henüz 18 yasında bulunan ve arkadaşları gibi Beyazıt Meydanı'nda tamir edilen otomobilin arkasında yer tutan, tabanca atan ve isabetli kurşunlarından biri ve belki bir kaçı Paşa'yı öldüren bu genç, yüksek bir aileye mensuptu, tahsilini Galatasaray Sultanisi'nde yapıyordu. Bu bir Paşazade idi. Ve arkadaşları kendisine aynen:

- Paşazade Abdurrahman! derlerdi.

Katillerin otomobilini idare eden bu Paşazade Abdurrahman idi. Şimdi merak edilecek nokta su idi. İstanbul'da kâfi derecede otomobil bulunmadığı bir devirde, şoförlüğü mükemmelen yapacak derecede kabiliyetli ve henüz bir sultani talebesi olan Abdurrahman'ı siyasi cinayete sevk eden sebep ne olabilirdi? Bizim Paşazademiz Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu idi. Babası zeki, namuslu bir asker idi. 313 (1897) Yunan Harbi'nde büyük fedakârlığı görülmüş. Kaymakamlığa terfi ettirilmiş. Fakat Nazmi Bey, arkadaşlarının terfileri yapılmadan rütbe takamayacağını ileri sürmüştü.

- "Bu muharebede fedakârlık yalnız bana düşmedi, arkadaşlarımın hakkını versinler!" diye tutturmuştu. İşte tam sekiz ay Çerkez Hacı Nazmi, kaymakamlığa (yarbaylığa) ait rütbe ve işaretleri takmamakta ısrar etmişti. Nazmi Bey'in bu hareketi orduda iyi bir tesir bırakmış, herkese kendisini sevdirtmişti. Nihayet onun arzusunu yapmışlar, arkadaşlarını 8 ay sonra terfi ettirmişlerdi. O taburunun zabitlerini böyle korumuştu. Nazmi Bey, Meşrutiyet'ten evvel, Manastır'da ordu Erzak Komisyonu Reisi bulunuyordu. Alay müftüsü ile Manastır Askerî İdadisi

Müdürü Vehib Bey (Daha sonra Paşa) de aza sıfatıyla bu komisyona dâhil idiler, Bu sıralarda Vehib Bey ile Hacı Nazmi Bey'in arası, askerin levazımı yüzünden müthiş acıktı. Nazmi Bey, kanunsuz, usulsüz münakasaların şiddetle aleyhinde idi. Bu sıralarda Meşrutiyet ihtilalinin ateşi Rumeli'yi bastan basa tutuşturmuş, hükümet aleyhine yer yer kıyamlar başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin gizli faaliyeti hissedilir derecede artmış, yakında yeni hadiselerin zuhur edeceği anlaşılmıştı. Bir gün alayın müftüsü, Komisyon Reisi Hacı Nazmi Bey'e:

- Beyefendi demişti, Zat-ı Şahane hakkında bazı muzu niyetlere vakıf oldum. Beray-ı sadakat saray-ı hümayuna bir telgraf çekmek istiyorum. Zat-ı âliniz de arzu buyurursanız hep beraber telgrafı imzalamış oluruz!

Hacı Nazmi Bey, alay müftüsünün bu sadakatine iştirak etmek istememiş, hatta bu talebi şiddetle reddetmişti. Müftü Efendi Yıldız'a bir telgraf çekmiş, sadakatini böylece ispat etmişti. Rumeli'de dönen gizli isleri yakından öğrenmek isteyen Padişah, yirmi dört saat içinde telgrafına cevap vererek, harcırahı saraya ait olmak üzere bütün masraflarını yaparak İstanbul'a gelmesini Müftü'ye emretmiş o da dostlarına veda ederek Manastır'dan ayrılmıştı. Hacı Nazmi Bey'e de Padişah'ın, şayet huzuruna çıkarsa yardım vaadinde bulunmuştu. Nitekim Müftü Efendi muradına nail olmuş. Rumeli'deki harekâtı, İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerini teferruatına kadar saray erkânına ve daha sonra da huzurda hünkârın bizzat kendisine anlatmış, büyük iltifatlara mazhar olarak taltif edilmiş ve bu meyanda da sitayişle bahsettiği Alay Kumandanı Miralay Hacı Nazmi Bey de telgrafla İstanbul'a davet edilip mirlivalığa terfi ettirilmiş ve biraz sonra Rumeli'de dağa çıkmış olan Niyazi Bey'in takibine memur edilmişti. Fakat Hacı Nazmi Paşa ile Alay Müftüsü, İstanbul'dan Rumeli'ye döndükleri sırada, İttihat ve Terakki'nin fedailerinden biri Müftü Efendi'yi Selanik'te vurmuş, öldürmüştü. Hacı Nazmi Paşa, Manastır'a gelince çok müşkül bir durumda idi. Sarayı tutsa, genç zabitler behemehâl hakkından gelecekler, onu vuracaklardı İttihat ve Terakki'yi kutlasa, bu defa sarayın gazabı

müthiş olacaktı. Günlerce tereddütte kalan Paşa'ya genç zabitleri yardım ettiler. Ne de olsa Nazmi Paşa, dürüst, namuslu idi ve eğer üzerinde islenirse meşrutiyete taraftar bir insan olabilirdi. Nihayet maiyetindekiler:

- "Vazifenize başlayınız ve Niyazi Bey'i takibe çıkınız.", dediler. İttihat ve Terakki'ci zabitanın maksadı şu idi: Hacı Nazmi Paşa'dan onlara bir zarar gelmezdi. Bundan daha iyisi de can sağlığı idi. Paşa'yı yerinde tutmak için sarayın itimadının devamı lazımdı. Bunun için de Paşa'nın sureta Niyazi Bey'i takip ediyor gibi gözükmesi elzemdi. Hacı Nazmi Paşa bu yola çabuk intibak etti. Yanında İttihat ve Terakki'nin genç zabitlerinden biri olan Yüzbaşı Zinnun Bey ile Reşne'ye geldi. Burada kıt'asıyla beraber hadiselerin inkişafını bekledi. Nazmi Paşa, Niyazi Bey'i takip etmek şöyle dursun, yerinden bile kıpırdamadı.

İttihatçılar, Paşa'nın bu hareketine çok memnundular. Bu kadar hizmetine rağmen Nazmi Paşa, Meşrutiyet ilanından sonra feci bir hakarete uğradı. Mirlivalığı ref edildi, adeta sürgün gibi Yemen'e gönderdiler. Bu vaziyet 31 Mart Hadisesi'ne kadar devam etti. 31 Mart'tan sonra bir zamanlar Rumeli'de Levazım Komisyonu'nda beraber bulundukları Vehip Bey (Paşa) aralarındaki ihtilafı göz önüne alarak Nazmi Paşa'dan intikam almaya kalktı. Paşa'nın, Meşrutiyet'ten biraz evvel saraya davet edildiğini ve Niyazi Bey'in takibine memur bulunduğunu ve dolayısıyla tam bir saray hafiyesi olduğunu iddia etti. Nazmi Paşa Divan-ı Harp'e sevk edildi. Paşalık rütbesi kaldırıldığı gibi silk-i askerîden de tard olundu. Nazmi Paşa, hakkında yapılan muameleyi haksız bularak Ayan ve Mebusan meclislerine ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya baş vurdu. Vehip Bey ile muvacehesini istedi. Senelerce uğraştı, derdini kimseye anlatamadı. Vehip Bey'in İttihat ve Terakki Fırkası'ndaki nüfuzu da bu haksızlığın tamirine mani oldu. İşte bu muamele küçük yaştan beri oğlu Abdurrahman'ın ruhunda kuvvetli bir intikam hissi yaratmıştı. İntikamının hedefi, Mahmut Şevket Paşa'ya teveccüh ediyordu. Senelerce bir fırsat kovalamak için çırpınıyordu. Bir gün suikast mürettiplerinden Yüzbaşı Kazım Efendi

ile tanıştı. Yüzbaşı Kazım, gencin bütün hayat romanını dinlemiş, Paşababasına yapılan haksızlığı, büyük bir suç olarak vasıflandırmış, bu gençten istifadeyi düşünmüş, onu heyete sokmuştu. Sırf babasının intikamı için dâhil olduğu bu suikasta iştirak eden Paşazade Abdurrahman, cinayeti müteakip arkadaşlarını doldurulup evvela Topkapı'ya sürdüğü otomobille, Kâğıthane'den Şişli'ye geçmiş, arabayı orada bir garaja bırakarak, hiç kimsenin dikkatini çekmeden, rıhtımdan bindiği bir vapurla Değirmendere'ye gitmişti.

Fakat ertesi günü İstanbul'da intişar eden gazetelerin hepsi katilleri arasında onun da isminden bahsediyor ve şiddetle arandığını yazıyordu. Değirmendere'de kalamadı. Derhal yola çıkarak, ıssız ve tenha bir istikametten, köyden köye nihayet Bandırma'ya varmış, oradan Ayvalık'a geçmişti. Şimdi denizi geçmeye hazırlanıyordu,

Çerkez Ziya

Mahmut Şevket Paşa'nın genç katili Paşazade Abdurrahman, Ayvalık'tan sahibini kandırdığı bir Yunan balıkçısının yelkenlisi ile Yunan işgali altında bulunan Midilli'ye kaçarken, onun samimi arkadaşı Çerkez Ziya da, bu cinayetin belli başlı simalarından olması dolayısıyla saklanacak yer arıyordu. Aklı sevgili arkadaşı Abdurrahman'da idi.

- Güzel çocuk diyordu. Allah vere de başına bir şey gelmese!. Hâlbuki Paşazade Midilli'de bir hayli para sıkıntısı çekmiş, nihayet nasıl siyasi bir cürüm islediğini palikaryalara anlatmıştı. O zaman, ona yardım yapmışlar. Abdurrahman'ı millî bir kahraman gibi gemiye bindirip Pire'ye indirmişler. Atina'yı görmek fırsatını da Paşazademize nasip etmişlerdi. Fakat Abdurrahman, Yunanistan'da da durucu değildi. Fransız Mesajeri Kumpanyası'nın Pire acentesinin ağzından girip, burnundan çıkmış, ona kendisini acındırarak meccanen temin edilen bir bilet ile Marsilya'ya kapağı atmış ve Türkiye'deki bu suikastların birinci mürettiplerinden Paris'te oturan Şerif Paşa'ya bir mektup yazarak himayesini rica etmişti. Paşa, Abdurrahman ile meşgul oldu. Onu Paris'e çağırdı, para gönderdi, mektebe verdi. Tahsilini ikmal ettirip güzel Paşazade'yi kızıyla evlendirdi. Paşazade burada huzura kavuşurken onun en cüretkâr arkadaşı Çerkez Ziya ise müthiş bir tehlike karşısında idi. Polis, her deliği arıyor, katillerin meydana çıkarılması için insan gurunun üstünde bir gayret sarf ediyordu. Paşazade Abdurrahman ile Çerkez Ziya'yı birleştiren sebepler hemen hemen aynı idi. İkisi de mağdur ailelerin çocukları idi. İkisi de haksızlığa uğramış, ikisi de büyüklerinin hizmetlerine kıymet verilmediğini görmüşler, cemiyete ve basındakilere karşı intikam hissi duymuşlardı. Bu sebeple iyi iki arkadaş olmuşlar, dertleşmişler,

nihayet fırsat zuhur edince, Beyazıt Meydanı'nda tertiplenen siyasi cinayette ikisi de mühim rol almışlar, belki de Paşa'yı tam isabetle vurmuşlardı. Paşazade Abdurrahman'ın intisap ettiği Şerif Paşa, Abdülhamit devrinde Hariciye Nazırlığı ve Şura-yı Devlet reisliği yapan Kürt Sait Paşa'nın oğlu idi. Şerif Paşa, askerden yetişme bir paşa idi. Meşrutiyet'ten evvel Stockholm sefirliği yapmış, 1908 Meşrutiyeti'nden sonra da İttihat ve Terakki Fırkası'nın Pangaltı şubesine riyaset eylemişti. Fakat 31 Mart'tan sonra istifa etmiş Mısır prenseslerinden biriyle evlenerek muazzam bir servetin üstüne oturmuştu. Çok yakışıklı olduğu için ona "Beau Sherif" derlerdi. Avrupalıların bu tabirini siyasi düşmanları "Boş Herif"e çevirmişlerdi. Bu muazzam servetiyle o, birçok siyasi entrikalara karışmıştı. Mahmut Şevket Paşa işi de bunlardan biri idi. Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu Abdurrahman iste böyle bir zatın damadı oluyor ve Avrupa'da rahata kavuşuyordu. Çerkez Ziya'ya gelince o Çerkez beylerinden birinin oğlu idi. Büyük kardeşi Arif Bey, Abdülhamit devrinin en meşhur siması Fehim Paşa'nın adamlarından idi. Sultan Abdülhamit, süt kardeşi ve esvapçıbaşısı İsmet Bey'i en mutemet adamı sayar ve her şeyi onunla kararlaştırırdı.

Fehim Paşa, İsmet Bey'in oğlu idi. İstanbul halkını haraca kesmiş, namuslu ailelere tecavüz etmiş, bütün hafiye teşkilatını idare eylemiş ve kötülükle büyük bir şöhrete vasıl olmuştu. Ama bir gün Alman tebaasından birine tecavüzü üzerine Alman sefirinin gerek sarayda gerek Bâb-ı Âli'de ısrarla Paşa aleyhinde hareketi üzerine zamanın sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'nın teşvikiyle, Padişah onu ister istemez Bursa'ya sürmüş, orada ikamete memur eylemişti. Meşrutiyet ilan edilince Fehim Paşa, Bursa sokaklarında halkın sopalarla hücumu üzerine linc edilmişti. İste Çerkez Ziya'nın ağabeyi Arif Bey bu paşanın en itimat ettiği adamı idi. Yalnız her Çerkez gibi dürüst, namuslu ve erkek bir adamdı. Evvelce de anlattığımız gibi içkiye, gösterişe ve kabadayılığa zaafı vardı. Namuslu insanlara dokunmaz, çok defa zayıfları da himaye eylerdi, fakat Abdülhamit'in sarayında bir de Tüfekçi Tahir Paşa vardı. Bu bir Arnavut idi.

Saraya Arnavutluk'tan seçme adamlar getirmiş, kendisine kalabalık bir maiyet hazırlamış, sarayın muhafazasını da üzerine almıştı Bunlarla halka lüzumsuz tahakküm eder, kabadayılık davasında bulunurdu. Fehim Paşa ile Tüfekçi Tahir Paşa, birebirleriyle düşmanca rekabet ederken, aynı his Fehim Paşa'nın emrindeki Çerkezlerle, Tahir Paşa'nın maiyetindeki Arnavutlar arasında hâkim olmuş, bunlar da birbirlerini düşman kitleler olarak telakki etmişlerdi. Bu iki grup, her fırsattan istifade ederek kapışmaya, çarpışmaya hazır bir hâlde yaşamakta idiler. Padişah da maiyetinde birleşmeyecek iki zümrenin bu vaziyette tetikte kalmasından memnun, her iki paşaya iltifat ediyor, onları daha fazla kıskandırıyordu. Günlerden biri gün, Tüfekçi Tahir Paşa'nın en yakın adamlarından Tüfekçi Matlı Mustafa Bey, kafayı adam akıllı tütsüledikten sonra, Beyoğlu'nda Galatasaray Sultanisi'nin önünde şuna buna sarkıntılık etmeye kalkmış ve kendisini tutmaya gelen halka ve zabıtaya da belindeki parlak yüzlü palayı çekerek meydan okumuştu. Hiç kimse bu iri yarı, palabıyıklı cesur Arnavut'un hakkından gelemiyor, halk biriktikçe birikiyor, ortalık kalabalıktan geçilmiyordu. Çerkez Arif Bey de saraydan izinli olduğu zamanlarda vaktini ya Galata'da veya Beyoğlu'ndaki meyhanelerde geçirirdi. Her zaman o da çakır keyifti. İşte bu kalabalığı yaran kabadayı Arnavut tüfekçinin elinden palayı alan bu Çerkez Arif Bey olmuştu. Tüfekçi Matlı Mustafa, ağa düşmüş kurt gibi Galatasaray karakoluna getirilmiş ve hapis edilmişti. İste bu hadise Çerkez Arif Bey'in şöhretini göklere çıkarmış fakat bütün tüfekçi Arnavutları kendisine düşman etmişti. Hepsi ondan intikam almak sevdasına düşmüşlerdi. Malum ya meşhur bir atasözü vardır: "Su uyur, düşman uyumaz!".

Vakıa Sultan Abdülhamit, Çerkezlerle Arnavutların muhtemel bir çarpışmasına mani olmak için iki tarafa da iltifat etmiş, hediyeler, bahşişler dağıtmıştı ama bütün bunların kabile intikamlarını dindireceğini zannetmek beyhude idi. Nitekim korkulan şey de başa gelmişti. Bir akşam Çerkez Arif Bey, Galata meyhanelerinden birinde oturup içerken, içeriye birkaç ay

evvelinden bıçağını aldığı Matlı Mustafa girmiş. Arif Bey'in karşısındaki masalardan birine geçmiş ve biraz sonra da şöyle seslenmişti:

- "Arif Bey, bırak da bir tek de sana ben ısmarlayayım!" demişti. Bu söz atma, Çerkez Arif Bey'in namusuna dokunmuş evvela ağız kavgasıyla başlayan çatışma, çekilen tabancalar ve atılan kurşunlarla korkunç bir manzaraya varmıştı. İlk kurşunu Çerkez atmış fakat garip bir tesadüfle kurşun Arnavut'un sol cebindeki fakfon tabakaya çarpmış onu muhakkak bir ölümden kurtarmış, istikametini değiştirip duvara saplanmıştı. Fakat Tüfekçi Mustafa'nın attığı kurşun Arif Bey'i kanlar içinde yere sermiş, meyhane bir anda karışmış, feryatlar, düdük sesleri polisin müdahalesi, her şey bir panorama gibi geçmişti. Yakalanan ve cinayet mahkemesine sevk edilen Mustafa Bey, aylarca devam eden uzun bir muhakemeden sonra son celsede beraat etmiş, nefsi müdafaa mazeretiyle elini kolunu sallayarak mahkemeden çıkmak hakkını kazanmıştı. Bunda sarayın tesiri şüphe yok ki, büyüktü işte bu tam bu sırada patlayan bir tabanca ve atılan kurşunlar, jandarmaların arasında beraat kararını dinleyen Mustafa Bey'i delik deşik etmişti. Mahkeme karışmış, hâkimler kurşunun arkasında siper almışlardı. Nihayet mahkeme salonuna giren zabıta, elinde tabanca ile 13 yaşında bir çocuğu tevkif etmişti. Bu küçük, Çerkez Arif Bey'in kardeşi, Çerkez Ziya idi. Ağabeyinin intikamını almıştı.

Yüzbaşı Kazım

Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri içinde en mühimi, en cesuru ve en iş bileni yüzbaşılıktan matrud[21], Çerkez Kazım Efendi idi. Denilebilirdi ki, Paşazade Abdurrahman ve Çerkez Ziya hep onun narına yanmışlar, onun yüzünden katil olmuşlardı. Onları bu yola Yüzbaşı Kazım sevk etmişti. Paşazade Abdurrahman haddizatında fena bir delikanlı değildi. Biraz parası vardı, fevkalâde de yakışıklı idi. Sultani'de okuyordu, ne zaman istese iyi bir aileye intisap edebilirdi. Fakat babası Hacı Nazmi Paşa'ya yapılan hakaret, onun ruhunda Yüzbaşı Kazım tarafından mükemmelen islenmiş ve Mahmut Şevket Paşa suikastında, Abdurrahman'a mühim bir rol verilmişti. Çerkez Ziya'ya gelince, 13 yaşında iken bir gün bir ağır ceza mahkemesinde ağabeynin fermanlı katilini vurmuş olmanın, küçük yaşta hapishanede yatmış bulunmanın onun ruhunda açtığı derin rahnelere rağmen, o, yine ıslah edilebilir bir tipti. Fakat Yüzbaşı Kazım onun da önüne çıkmış bu cüretkâr ve cesur genci, çok mühim bir ise sevk etmişti. Yoksa Meşrutiyet'e kadar bin bir sefalet içinde ömrünü geçiren Ziya, Meşrutiyet'in ilanında umumi aftan istifade ederek İstanbul'a gelmiş, hatta menfada iken idadi tahsilini de bitirmişti. İstanbul'a dönünce, ağabeyinin bir zamanlar, Beyoğlu'nda yaşattığı kabadayılığı ihya etmek istemiş, kumarhanelere girip çıkmaya başlamıştı. Bir gün bir aile dostu ona,

- "Ziya, bu kumardan vazgeç, tekrar hapishaneyi boylayacaksın!" demişti. Demişti ama Ziya da ona.

- "Peki, vazgeçelim, yalnız bana bu civarda bir tütün kolculuğu bulur musunuz? Bakın o zaman namuslu çalışırım, hatta değil Beyoğlu'na geçtiğimi, Haydarpaşa'ya bile indiğimi

21 Matrud: Tardedilen, uzaklaştırılan. (E.N)

görmeyeceksiniz!" diye de teminat vermişti. Dostları Reji Başmüdürü'nden tayin için bir vaat de almışlardı. Fakat Ziya'nın hakkında yapılan tahkikat feci mazisini derhal meydana koymuş, bu suretle Başmüdürlükçe tayinden vazgeçilmişti. İste bu ümitsiz hiddetli zamanında bir kumarhanede Çerkez Ziya ile Yüzbaşı Kazım tanışmışlar, kısa bir zamanda ahbap olmuşlardı. Ziya, Reji Müdürü'ne duyduğu kini uzun müddet muhafaza etmiş, suikast günü ortadan kaybolan Ziya, ertesi günü rast geldiği bir arkadaşına şöyle demişti:

- "Polisler beni arıyorlar biliyorum, nasıl olsa yakalayıp sallandıracaklar, ama Allah aşkına su Reji Başmüdürünün evini gösterin de gidip onu da temizleyeyim, zira başıma gelenlerin sebebi hep ondandır. Bana iş verseydi, böyle olmazdı!" diye de dert yanmıştı.

Yüzbaşı Kazım'a gelince, onun İstanbul Muhafızı Cemal Bey ile arası acıktı. Zira Bâb-ı Âli baskını'ndan sonra, yeniden harbe karar veren hükümet, bir taraftan orduyu, İttihat ve Terakki'ye muhalif unsurlardan temizlemeye kalkmış, bir taraftan da bu gibi kimseleri İstanbul'dan uzaklaştırarak, cepheye sevk etmeye çalışmıştı.

Maksadı, harp vesilesiyle bu muhalifleri harcamaktı, zabitan ister istemez, cepheye gitmeye başlamışlardı. Bunlardan Çerkez Yüzbaşı Kazım Efendi, memleketi olan İzmit'in bir köyüne çekilmiş oturuyordu, İzmit Merkez Kumandanlığı'nın müteaddit tebliğlerine verdiği cevapta, yakında Çatalca civarındaki orduya iltihak edeceğini ve kendi tabiriyle, vatan uğrunda şehit düşmeye karar verdiğini bildirmişti.

Fakat günler geçiyor, Yüzbaşı Kazım'dan ses çıkmıyordu. Esasen İttihatçıların nazarında şüpheli bir vaziyette bulunan ve bir turlu vazifesi basına gitmeyen Yüzbaşı Kazım'ı, nihayet İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Divan-ı Harp'e vermiş ve mezkûr mahkeme de, mumaileyhi silk-i askerîden tardeylemişti.

İşte bütün bunlara son derece kızmış ve behemehâl intikam almaya azmetmiş olan Yüzbaşı Kazım, köyünde ve İzmit

havalisinde devrin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı ve İstanbul Muhafızı Cemal Bey'i ve ileri gelen İttihat ve Terakki erkânını temizlemeye yemin eylemiş ve ona göre kimseler tedarik etmeye başlamıştı.

Vakıa Yüzbaşı Kazım, evvelce Meşrutiyet'in ilanı sıralarında inkılap hareketlerine karışmış, inkılap için hizmet etmiş bir zabitti. Fakat daha sonra İttihatçılar tarafından himaye edilmemiş ve bu sebeple sukut-u hayale uğramıştı. Ve her gecen gün onun ruhunda bu partiye karşı sarsılmaz bir kin yaratmıştı.

Yüzbaşı Kazım, maksadına erişmek için evvela İttihat ve Terakki aleyhinde geniş maksatla bir propagandaya başlamış, bu sırada Bâb-ı Âli Baskını olmuş, fakat Edirne'nin istirdadına muvaffak olamayan hükümetin icraatı da onun menfi propagandasına güzel mevzu teşkil etmişti.

Hele o günlerde askerlikten tardı. Kazım'ı tamamıyla çileden çıkarmış, İttihat ve Terakki'yi devirmeye yemin etmişti.

Fikrini ilk açtığı kimse Bahriye yüzbaşılığından müstafi, Şevki Efendi olmuştu. Hiçbir iş tutmayan Şevki Efendi, Beyoğlu'na çıktığı zamanlar, Lüksemburg gazinosuna uğrar, orada bilardo oynayan gençleri seyrederdi. Yüzbaşı Kazım da askerlikten tard edildikten sonra, bu gazinoya devama başlamış ve nihayet bir gün, evvelce tanıdığı Şevki ile hararetli bir konuşmadan sonra, fikrini açmış ve büyük bir alâka görmüştü.

O gün, her ikisinin hayatında tarihi bir gün olmuş, ondan sonra iki kafadar, aynı yerde sık sık buluşmaya ve yapacakları ihtilalin bütün teferruatını kararlaştırmaya koyulmuşlardı.

Yüzbaşı Kazım, Bahriye yüzbaşılığından müstafi Şevki Efendi'ye emniyet verebilmek için, kendi köyünden tedarik ettiği kimselerin ismini de vermişti. Fakat her ikisi, bir noktada ittifak etmişlerdi. İhtilal yapabilmek için birçok hazırlıklara muhtaçtılar. Evvela mühim adamlar bulmak lazımdı. Bu iş, aynı zamanda birçok yerlerde yapılmalı idi.

Kazım'ın tedarik edeceği Çerkezleri İstanbul'a getirmek, onları burada yatırıp kaldırmak, kendilerine silah temin etmek

zannedildiği gibi kolay değildi. Üstelik hatırı sayılır bir paraya ihtiyaç vardı. O halde bu para nereden bulunacak, bu masraf kimden çıkacaktı?

Hakikaten Kazım da, Şevki de, züğürt adamlardı. Yine günlerce düşündüler. Bu gayeye keselerini açacak zenginleri araştırdılar. Bir gün Yüzbaşı Kazım, Lüksemburg gazinosunda her zamanki gibi, kendisini bekleyen Yüzbaşı Şevki'ye, çok mühim bir müjde getirmişti. Onun elini sıkarken:

- Müjde dostum, dedi. Pertev Tevfik Bey burada.

- Pertev Tevfik Bey mi? Ben bu ismi tanımıyorum!

- Nasıl tanımazsın yahu! Kürt Şerif Paşa'nın hususi kâtibi.

- Kürt Şerif Paşa mı dedin? Bu da kim?

- Hoppala, yahu sen Sevki, sahiden dünyaya kulaklarını tıkamışsın! Kurt Şerif Paşa, şimdi Paris'tedir. Meşrutiyet'in ilk günlerinden beri İttihat ve Terakki'yi düşürmek için çalışmıştır. Abdülhamit'in en sadık adamlarından Kurt Şerif Paşa, para babası be!

- Peki bundan ne çıkacak?

- Ne mi çıkacak! Gidip Pertev Tevfik Bey'i bulacağız, onunla baş başa vereceğiz, paralar ondan, adamlar bizden, bu işi bir hale yola koyacağız.

- Sonra?

- Sonra ne olacak, Mahmut Şevket'i Harbiye Nezareti önünde, Talat'ı Kırmızı Konak'ın kapısında, Cemal'i Muhafızlığın merdivenlerinde kuduz kopekler gibi yerlere sereceğiz. Anlamadın mı hala!

Tunuslu Hayrettin Paşazadeler

İstanbul muhafızı Cemal Bey, Damat Salih Paşa'yı suikastın baslıca müsebbiplerinden biri sayıyordu. Fakat Paşa'nın Tunuslu olması, Fransa'nın da bir nevi himayesini temin etmiş bulunması, ona karsı daha dikkatli davranmayı icap ettirmişti. Paşa, polis müdüriyetinden gönderilmiş en dirayetli bir memurun planı ile konağından alınmış, arabasına bindirilmiş, muhafızlığa gönderilmişti. Paşa'ya konağında maiyetinin yaptığı ikazlar fayda vermemiş, kendi kendine söyle düşünmüştü.

- Suikast vuku bulalı 24 saat oldu. Bu müddet zarfında birçok kimseler tevkif edildi. Benden şüphe etseler, derhal beni de yakalatırlardı. Bu herhalde bir şey sormak için olacak, yoksa Münire Sultan'ın kocası kolay, kolay tevkif edilemez!

Paşa belki normal düşünüyordu. Fakat İttihatçıların gözünde ne Münire Sultan, ne de Padişah vardı. Hoş Münire Sultan, Sultan Mecid'in oğullarından Şehzade Kemalettin Efendi'nin kızı idi. Babası Meşrutiyet'ten çok evvel vefat etmişti. Sultan Reşat'ın küçüğü Vahdettin'in büyük kardeşi idi. Damat Paşa'nın arabası Teşvikiye'den, Harbiye yoluyla Beyoğlu istikametini almıştı. Memurun da bir korkusu vardı. Paşa sefarethanelerin bulunduğu Galatasaray'dan sonraki yolda Fransız sefarethanesine girilmesini arabacısına emrederse, iş alt-üst olurdu. Nitekim Paşa'nın sadık arabacısı, memurun hatırına gelen her şeyi düşünmüştü. Paşa'nın bir felakete gittiğini tahmin ediyor, onu kurtarmak için bir emri vaki yapmaktan başka çare kalmadığını anlıyordu. Nitekim Galatasaray'a geldikleri zaman Tünel'e doğru arabayı sürmeye kalkınca, Salih Paşa hiddetle bağırmıştı.

- Nereye gidiyoruz oğlum? İstanbul'a dön!

Arabacı şaşırmış kalmıştı. Paşa gerçekten ayağıyla felakete doğru koşuyordu. O zaman ister istemez Tepebaşı istikametine

döndü. Galata'ya geldiler, köprüyü geçtiler. Salih Paşa'nın solunda oturan memur şimdi ferahlamıştı. Eminönü'ne gelince o zamana kadar büyük bir hürmet ve nezaket gösteren sivil memur, arabacıya.

- "Müdüriyete çekiniz!" emrini verdi. Paşa hayretler içinde sordu.

- Hani muhafızlığa gidiyorduk, müdüriyet nereden cıktı?

- Sizi tevkif için ancak bu yoldan gidebilirdik Paşam!..

Bu sırada araba da polis müdüriyeti kapısında durmuştu. Paşa arabadan inip, adamına bir şeyler söylemek istediği zaman da müsaade etmemişlerdi.

Böylece ayağıyla Polis Müdüriyeti'ne kadar gelip tevkif edilen Damat Paşa orta katta bir odaya sokuldu. Paşa'nın tevkifi derhal İstanbul Muhafızlığı'na bildirildi.

Paşa'nın tevkif edildiği günün aksamı, damadın biraderi Tahir Hayrettin Paşa çok telaşlı bir halde Münire Sultan'ın sarayına gelmiş ve biraderinin adamlarına söyle sormuştu:

- Birader ne oldu? Nasıl götürdüler?

Damat Paşa'nın adamları vaziyeti bütün tafsilatıyla hikâye ettiler. Bilhassa arabacı, kendi düşünceleri ile Paşa'nın hareketlerini hulasa etmişti. Tahir Hayrettin Paşa fena halde kızmıştı.

— Fransa yeryüzünde bir devlet iken kimse bu ise cesaret edemez diye söylendi. Tahir Hayrettin Paşa, İkinci Meşrutiyet'in ilanı gününden beri İttihat ve Terakki'nin hasm-ı canı idi. Zira İttihatçılar onun Paşalık rütbesini refetmişler, koskoca Hayrettin Paşayı, Tahir Hayrettin Bey haline sokmuşlardı. Çünkü vaktiyle (İkdam) gazetesinde İttihatçılar aleyhine birçok yazılar yazmış bir aralık (Sehrah) adlı bir gazeteyi de bizzat çıkarmıştı. Balkan Harbi'nden evvel, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Paris'e sefir tayin edilen Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'dan inhilal eden İstanbul mebusluğu için yapılan intihabatta İttihat ve Terakki Fırkası namzedi olan Adliye Nazırı Memduh Bey'i mağlup ederek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın namzedi olarak

İstanbul Mebusu seçilmişti.[22] İşte şimdi Tunuslu Tahir Hayrettin Paşa, polis müdüriyetinde vaziyeti anlattıktan sonra Fransız sefaretine giderek Fransa'nın müdahalesini talep edecekti. Münire Sultan'ın konağından bir araba ile Polis Müdüriyeti'ne gelen Hayrettin Paşa'ya,

- Sizi tevkife mecburuz demişler ve nezaret altına almışlardı. Biraz evvel Üçüncü kardeşleri Mahmut Hayrettin Bey de tevkif edilmiş bulunuyordu. Böylece Polis Müdüriyeti damat Salih Paşa ile iki kardeşini, Tahir Hayrettin ve Mahmut Hayrettin Bey'leri nezaret altında tutuyordu. Bu hadise İstanbul'da bomba gibi patlamış, yerli ve yabancı muhitte bir suru dedikodulara sebep olmuştu. Fransız gazetelerinin muhabirleri, verdikleri haberlerle Avrupa'da, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden daha mühim bir heyecan yaratmışlar ve gazeteler şu manşeti gazetelerine atmışlardı:

- Padişahın damadı, Münire Sultan'ın kocası Salih Paşa tevkif edildi!

Üstelik bu telgraflarda Paşa'nın pek yakında kardeşleriyle beraber idam edileceği yazılıyor, bu meyanda Fransız tebaası olan Tunuslu Salih Paşa'nın da divan-ı harp kararından kurtulamayacağı ilave olunuyordu. Bütün bunlar Fransa'da akisler yapıyor, ortalığı karıştırıyordu. Bilhassa Fransız gazetelerinden hadiseleri takip eden Münire Sultan müthiş bir telaşa düşmüştü. Birkaç defa annesi, kızından habersiz Sultan Reşat'ın sarayına giderek damadı hakkında af ve himaye talebinde bulunmuştu. Sultan Reşat, hükümet erkânına sormadan hiçbir şey yapamazdı. Biraderinin karısına kati bir vaatte bulunamadı. Nihayet Münire Sultan bizzat Padişaha başvurdu, yalvardı, yakardı. Sultan Reşat:

- "Merak etme kızım bir şey yapmaya çalışacağım!" diyebildi. Dedi ama herkes de bilirdi ki, Padişah çok acizdi, o kadar acizdi ki, hiçbir şey yapamaz, hükümet üzerinde zerre kadar tesirli olamazdı. Bu sırada yani 8 Haziran 1329 (21 Haziran

22 Paşa'nın istikbali burada bitmemiş bilahare mütareke senelerinde İstanbul'a gelen Hayrettin Paşa'ya. Damat Ferit Paşa kabinelerinde ticari ve ziraat nezaretleri tevcih edilmiştir (S.N. TANSU).

1913) Cumartesi aksamı, İstanbul Fransız maslahatgüzarı Mösyö Bop, Fransız Hariciye Nazırı Mösyö Pison'dan şu telgrafı aldı:

- Fransa Hükümeti sizi derhal Bâb-ı Âli ile temasa geçerek bir Fransız tebaası olan ve Tunus'ta çok hürmetle sayılan Hayrettin Paşa'nın oğlu Damat Salih Paşa'nın tahliyesini temine memur eder. Paşa'nın memleketi olan Tunus'a gideceğini Fransa Hükümeti taahhüt eder. Bu hususu acele olarak istihsal ediniz!.

Maslahatgüzar bu telgrafı alınca tereddüt etmişti. Sadrazam Sait Halim Paşa'yı görmek, resmî teşebbüste bulunmak, ısrar etmek belki de mevcut İttihat ve Terakki hükümetini kızdıracaktı. Fransız kolonisi dâhilinde yaptığı tetkikte anlamıştı ki, bu suikast isinde Salih Paşa'nın maalesef dahli vardı. Bu yoldan gitmek beyhude idi. Acaba Fransa hükümetinin izzet-i nefsini korumak ve hususi teşebbüslerle Paşa'yı kurtarmak yoluna gitse daha iyi etmez miydi? Hemen telefona sarıldı.

Fransa Hükümeti'nin Müdahalesi, Divan-ı Harp'in Kararı

Fransız Sefareti maslahatgüzarı Mösyö Bop, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e telefon ederek:

- Muhterem Cemal Bey, Hariciye Nazırımız Pison'dan aldığım bir telgrafı size okumak istiyorum. Bizim Nazır Türk dostudur, buna emin olun, sizin de Fransa'nın dostu olduğunuzu pekâlâ takdir ederim. Mesele Damat Salih Paşa'ya aittir. Ne zaman sizi rahatsız edebilirim.

- Şimdi mümkünse zat-ı alinizi bekliyorum!..

Mösyö Bop otomobiline atlayarak Cağaloğlu'ndaki binada İstanbul Muhafızı Cemal Bey'i makamında ziyaret ediyor ve gelen telgrafı kendisine okutuyordu. Cemal Bey, telgrafı okuduktan sonra sözüne ciddi bir eda vererek:

- Memleketimizde Fransız dostluğu vardır. Fakat korkarım ki bu nevi hareketlerle bunu gölgelersiniz. Mamafih hemen sunu söyleyeyim ki, bu kabil teşebbüsleriniz asla fayda vermeyecektir. Salih Paşa, kati deliller karsısında mahkûm olmuştur. Bu mahkûmiyet kararı da diğer suçlularla beraber Zat-ı Şahane'nin tasdikine şu anda arz edilmiştir. Canilerin içtimai mevkileri ne olursa olsun, bunları çok şiddetli bir şekilde cezalandıracağız. Yapacağınız müdahale Tunuslu Salih Paşa'yı kurtaramaz. Lütfen Hariciye Nazırınıza bu teşebbüsten vazgeçmeleri için hemen yazınız. Ancak o zaman isabetli bir harekette bulunmuş olurlar. Fransız maslahatgüzarı bu sözler üzerine hayli düşünmüş hatta içinden Cemal Bey'e de hak vermişti. Fransa'nın menfaatleri de bu tarz hareket etmekte mündemiçti. Maslahatgüzar bunun üzerine ayrılırken Cemal Bey'e:

- Teşekkür ederim dostum. Şimdi Paris'e cevap vereceğim, ricam bu konuşmanın aramızda kalmasıdır. Cemal Bey, bu ziyareti müteakip derhal arabasına binerek o günlerde geç vakte kadar makamında çalışan Talat Bey'i görmek üzere Bâb-ı Âli'ye gelmişti. Maslahatgüzarla aralarında gecen mükâlemeyi aynen anlatmış ve söyle ilave etmişti:

- Talat, dedi. İşi kendi zekâmla hallettim. Mösyö Bop'u da Sadrazam'a gitmekten alıkoydum.

- "Şayan-ı takdir Cemal, ben de zaten senden bunu ümit ederdim!" dedi. Bu görüşmeden sonra, idamın yapılacağı günü ve yeri konuşmak üzere ertesi günü buluşmaya karar vermişlerdi. Kabine azaları tarafından tasdik edilen divan-ı harp kararı 10 Haziran Pazartesi sabahı tasdik edilmek üzere Sadaret'in tezkeresiyle beraber Mabeyn Başkâtipliği'ne takdim kılınmıştı. Katiller ertesi günü, yani Salı sabahı Beyazıt Meydanı'nda asılacaklardı. Sadaret tezkeresiyle idam hükmü tasdik edilmek üzere saraya gönderildiği sırada, hükmün infazı için lüzumlu tertibat alınmıştı. Beyazıt Meydanı'na acılan sokak başları silahlı devriyelerle tutulacak, gece yarısından sonra hiç kimsenin buralardan geçmesine müsaade edilmeyecekti. Mahkûmlar, gün doğmadan evvel asılacaklar, güneş çıkana kadar sehpaların yanına kimse sokulamayacaktı. Hükmün ne günü infaz edileceğinin çok sıkı bir tarzda gizli tutulmasına itina edilmişti. İttihat ve Terakki hükümetinin ileri gelen üç mühim adamı, Prens Sait Halim Paşa, Talat ve Cemal Bey'ler, Damat Salih Paşa'nın idam hükmünü Padişah'ın tasdik etmemesi halinde, zatı şahane üzerinde baskı yapmaya da karar vermişlerdi. Fakat Sultan Reşat, beklenilen mukavemeti gösterememiş, bazı ayetler okuyarak ve bilhassa imza ederken,

- "El-cezau min cins-il amel (ceza, suçun islendiği cinstendir!)" sözünü tekrarlamıştı, Mazbataların tasdiki biter bitmez, öğleden sonra Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı'na telefon ederek idam hükümlerinin iradeye iktiran ettiğini bildirmişti.

Pazartesi aksamı ve Salı'ya çıkan gece gerek İstanbul Muhafızlığı ve gerek Polis Müdüriyeti kesif bir faaliyete sahne olmuştu. Divan-ı harp'in kararı ise şu şekilde tezahür etmişti:

"Hükümeti devirmek üzere yapılacak ihtilal ve suikast teşkilatını kurdukları ve idare ettikleri iddiasıyla muharrik ve musevvik olarak görülen Prens Sabahaddin, sabık Dâhiliye Nazırı Reşit, Gümülcineli İsmail Hakkı, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Bey'lerle Kürt Şerif Paşa'yı gıyaben, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım, Muhib Bey'lerle Damat Salih Paşa'yı vicahen idama mahkûm ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'yı öldürenlerden Topal Tevfik, Çerkez Ziya, Bahriyeli Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Cevat vicahen ve hal-i firarda bulunan Nazmi ile Paşazade Abdurrahman gıyaben ve Talat Bey'i öldürmeyi tasmim eden Kemal ile Karasu Efendi'nin katlini üzerine alan Hakkı'yı da vicahen Cemal Bey'e suikastı kabul eden; Jandarma Kumandanı Mehmet Ali ile Nesim Rosu Efendi'nin katlini deruhte eden Kavaklı Mustafa'yı da gıyaben ayrıca ölüm cezasına mahkûm etmiş oluyordu.

Kavaklı Mustafa ile Hakkı'nın maiyetinde çalışacak olan, Kara Ahmet, Çerkez Ragıp ve firari Raif'i on beşer sene küreğe, halen mevkuf bulunan maznunlardan gözlüklü Emin, hadiseden sonra ortadan kaybolan Süleyman Paşazade Adil Bey'leri müebbet kal'abentlik cezasına uğratıyordu.

Divan-ı harp bu kararlardan başka Erkân-ı Harp Miralayı Ali Kemal Bey ile (Paşa) Mekteb-i Hukuk talebesinden İzzettin Efendi, Yüzbaşı Adil, Şoför İsmail, Şoför Mehmet, Jandarma eri Sadık, kasabın Fehmi Bey'ler ile Sehlili Mustafa hakkında beraat kararı vermişti.

Divan-ı Harp'in bu kararından başka suikasttan evvel mahkemeleri yapılan ve neticede bir hükümet darbesiyle alakalı sayılan Prens Sabahaddin Bey'in hususi kâtibi Satvet Lütfi, ihtilal beyannamelerini hazırlayan Serdarzade Sıtkı, Hasan Vasfı, Muşlu Sait, Haliç şirketi müfettişi Sıtkı, Mülazım Lütfi Bey'leri müebbet kal'ebentliğe, Tevfik ve Mahmut Salih Efendi'leri onar sene hapse mahkûm etmişti. Rahmi, Fethi, Mustafa Vasfi

Efendi'lerden mürekkep dört kişilik bir gizli cemiyet bu suikast teşebbüsüne girmiş, fakat sonradan ihtilal hazırlıklarının safhalarını muhafızlığa Paşa'nın katlinden biraz evvel bildirmişti. Yalnız onlar Mahmut Şevket Paşa suikastının gününü ve nerede yapılacağını öğrenememişlerdi. Divan-ı Harp bu muhbirleri de beraat ettirmemiş, ancak son dakikada haber vermelerini itimada sayan görmemiş ve zabıtanın nezareti altında muayyen bir yerde oturmaya mahkûm etmişti. Suikasttan evvel bir şüphe üzerine tevkif edilen Hüseyin Avni Bey isminde bir zat da beraat etmiş, Serdarzade Sıtkı Efendi'nin beyannamelerini basan matbaacı Leonit Efendi'ye 15 altın lira para cezası alınmakla iktifa olunmuştu. Bahr-i Cedit vapuruyla Sinop'a gönderilen muhalifler, Anadolu'nun muhtelif kasabalarına sürülmüşler ve bu vapurda bulunan meşihat evrak müdürü Cevdet Molla Bey ile müebbet kal'abentliğe mahkûm edilen Adil Bey'in babası Süleyman Paşa, sabık polis taharri memuru Seyfettin Efendi, hadisede bilahare hiç alakaları görülmediğinden aynı vapurla tekrar İstanbul'a iade edilmişlerdi.

Damat Salih Paşa'nın biraderleri Tahir Hayrettin ve Mahmut Hayrettin Bey'ler, Paşa'nın idamına son derece sinirlenen Fransız Hariciye Nezareti'nin şiddetli müdahalesi üzerine Türkiye'yi terk etmeleri şartıyla serbest bırakılmışlardı. Bunların hakikaten suikasttan haberleri yoktu. Fakat kardeşleri Damat Salih Paşa tertipten haberdardı. Bu suretle Tunus'ta yerleşen Hayrettin Paşa'nın oğullarından Damat Salih Paşa idam edilmiş, diğer iki kardeşi İstanbul'dan uzaklaştırılmış oluyordu. Bütün bu isimlere müteallik Divan-ı Harb-i Örfi'nin günlerce devam etmiş muhakemelerinin neticesi, işbu kararla hulasa edilmiş ve Mahmut Şevket Paşa katillerinin insanı düşündüren ve büyük bir ders-i ibret teşkil eden idam hükümleri de bu suretle Beyazıt Meydanı'nda icra edilmişti.

Galavani Sokağı

Kürt Şerif Paşa'nın hususi kâtibi Tevfik Pertev Bey, İstanbul'a Mahmut Şevket Paşa suikastını idare etmek, icap eden masrafları yapmak için gelmiş ve Beyoğlu'ndaki Galavani Sokağı'ndaki evine kapanmış bulunuyordu.

Yüzbaşı Kazım'ı ve Bahriye'den müstafi Yüzbaşı Şevki'yi bu haber son derece sevindirmişti. Hoş Çerkez Kazım Efendi, her türlü ihtimali düşünmüş ve daha önceden temasa geçmiş bir kimse idi. Şayet hükümeti devirmek kabul olursa, iş başına geçecekleri bile tasarlamıştı. Bunların basında İttihatçılara düşmanlığı ile maruf Prens Sabahaddin Bey vardı. İşte Yüzbaşı Kazım, bir ara masrafın Prens'ten çıkması lazım geldiğine karar vermiş ve prensin adamlarından Kemal Mithat Bey ile görüşmüş ve onunla her noktada mutabık kalmıştı. Kemal Mithat Bey şartlarının basında:

- Sadaret'e demişti, behemehâl Kamil Paşa getirilmelidir. O, tecrübeli, hamiyetli bir devlet adamıdır. Fakat Yüzbaşı Kazım, böyle bir ihtilal hareketinin tek koldan yürümesine imkân görmüyor, onu iki taraflı idare etmek sevdasına düşmüş bulunuyordu. Muhalefette bulanan bütün şahısları ve zümreleri birleştirmek ve hakikatte bir güç birliği meydana getirmek istiyordu. İste Galavani Sokağı'nda, Pertev Tevfik Bey'in evinde yapılan müteaddit toplantıların gayesi bu olmuş ve şu mühim zevat burada birleşmişlerdi. Ev sahibi Pertev Tevfik Bey, Prens Sabahaddin'in mutemet adamı Kemal Mithat Bey,Polis Müdüriyeti eski Kısm-ı Siyasi Amiri Muhib Bey, Rıza Paşazade Mehmet Ali ve Gümülcine'li İsmail Hakkı Bey'ler. Gözlüklü Emin, Yüzbaşı Kazım, Bahriyeli Sevki Bey'ler, bu toplantının belli başlı simaları idi. Bu zevat tam bir hafta, her gün bu sokakta Pertev Tevfik Bey'in evinde toplanarak, suikastın bütün esaslarını

tespit etmişler, teferruatına kadar yapılacak işleri gözden geçirmişlerdi. Pertev Tevfik Bey, Şerif Paşa namına yedi yüz küsur lirayı ortaya koyarak hemen ise başlanmasını lüzumlu görmüştü. Bu para ile silah, cephane ve adam tedarik edilecek, Yüzbaşı Kazım Efendi, İzmit'ten Çerkezler temin ederek bunların İstanbul'da iaşesi ve ibatesi kabil olacaktı. Bundan başka bu evde verilen kararların en mühimlerinden biri de gözlüklü Emin ve Muhib Bey'ler, damat Salih Paşa ile temasa geçerek, Paşa'nın teşkilata iştirakini temin edeceklerdi.

Yine heyetin kararları meyanında Avrupa'daki İttihatçı düşmanları olan mühim zevat ile istişare etmek üzere Muhib Bey ile Yüzbaşı Kazım, yurt dışına çıkıp tekrar döneceklerdi. Her iki arkadaş evvela Bükreş'e gitmişlerdi. Orada sabık Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'i bulacaklarını, ondan para temin edeceklerini ümit ediyorlardı. Fakat Bükreş'e gelince, Reşit Bey'in Paris'te olduğunu öğrenmişler, islerin daha fazla gecikmemesi için Muhib Bey, daha sonra Romanya'dan gelen bir yabancı turist kıyafetiyle Kazım Efendi, karaya çıkmışlardı. Bunlar İstanbul'a gelince şunu öğrenmişlerdi. Hükümet muhtemel bazı ayaklanmalardan şüphe ettiği için bazı zevatı göz hapsine almış bulunuyordu. Neticenin aleyhlerine inkişaf edeceğini tahmin eden ve daha doğrusu mesuliyetten korkan, Prens Sabahaddin, adamı Kemal Mithat, Gümülcineli İsmail Hakkı ve Paşa'nın sadık bendesi Pertev Tevfik Bey'ler, İstanbul'dan uzaklaşmışlardı.

Bir zamanlar hararetli müzakerelere sahne olan Galavani Sokağı'ndaki evin yerine şimdi Beyoğlu'nda Pire Mehmet Sokağı'ndaki 1 numaralı ev, bu toplantılara tahsis edilmişti. Bu yeni evin simaları bambaşka kimselerdi. Buradaki içtimalara hakiki ihtilalciler, gözlerini budaktan sakınmayan, tabanca sesine alışmış, adam vurmayı alelade nişan almak sayan birtakım cesur gençler katılmıştı. Bunların hemen hepsini Yüzbaşı Kazım Bey bulmuş, seçmiş, getirmişti. Bunlar şu zevattan mürekkepti. Topal Tevfik, Çerkez Ziya, Nazmi, Hakkı, Ragıp Kemal ve Paşazade Abdurrahman idi. Bunlar fiilen suikasta iştirak edecek ve emir verildiği zaman silah kullanacaklardı. Teşkilata girerken

kanlarının son damlasına kadar dövüşeceklerine yemin etmişlerdi. Yüzbaşı Sevki, bilfiil suikasta iştirak etmekle beraber, silah ve cephane taşımayı ve bunları tedarik etmeyi de üzerine almış bulunuyordu. Bu toplantılar devam ederken Damat Salih Paşa'nın, eski rüsumat memurlarından Beyoğlu'nun meşhur siması gözlüklü Emin, Süleyman Paşazade, Adil Bey'lerin ve bunların delaletiyle de Erkân-ı Harbiye Dairesi Şube Müdürü muavinlerinden Miralay Fuat Bey'in teşkilata katıldığı haberi gelmişti. Miralay Fuat Bey, ihtilal muvaffak olur da yerler tayyün ederse İstanbul muhafızı Cemal Bey'in yerini derhal alacaktı. Kendisi samimi arkadaşı Miralay Ali Kemal Bey'e de bu fikri gizlice açmıştı. Mütareke senelerinin Umum Jandarma Kumandanı olan Miralay Sarı Kemal Bey (Paşa) bu teklifi reddetmiş ve bu ihtilalcilerin arasına katılmamıştı. Biraz sonra Miralay Ali Kemal Bey'in kabul etmediği Merkez Kumandanlığı'na Kaymakam Zeki Bey[23] talip olmuş, o da bu ihtilalcilere katılmıştı. Pire Mehmet Sokağı'nın 1 numaralı evinin bu yeni sakinleri gayet realist, son derece pratik kimselerdi. İhtilalın günü, saati ve yeri tespit edilmişti.

Suikast, Mayıs'ın 29'uncu Çarşamba günü saat 11:00 da başlayacak ve bu sıralarda Harbiye Nezareti'nden otomobili ile çıkarak Bâb-ı Âli'ye gidecek Sadrazam, Beyazıt Meydanı'ndan Divanyolu'na dönerken vurulacaktı. Bu mühim köşede uydurma bir otomobil tamiri ile meşgul olacak ve sağdan soldan tabancaları ile ateşe iştirak edecek kimseler şunlardı: Çerkez Ziya, Topal Tevfik. Bahriyeli Sevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Nazmi, Paşazade Abdurrahman, Cevat... Bunlar, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini üzerlerine almışlardı. Kavaklı Mustafa'nın idaresinde Kara Ahmet ve Raif Maliye Nezareti sabık Kalem-i Mahsus Müdürü Nesim Roso Efendi'yi, tek basına Hakkı, sabit Selanik mebusu Emanuel Karasu Efendi'yi, Jandarma Kemal, Kazım'ın kardeşi Hikmet ile İzmit'ten gelen fedai Çerkezler Talat Bey'i, Jandarma Kumandanlığı'ndan mütekait Mehmet

23 Kaymakam Zeki Bey, Sultan Vahdettin'in kayınbiraderi ve Serasker Rıza Paşa'nın yaveridir.

Ali Bey ile İzmit'ten Çerkezlerden bir kısmı, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'i vurup öldüreceklerdi. Bu grupların hepsi birbirinden habersiz verilen yer ve yollarda hazırlanmışlardı. Mahmut Şevket Paşa'yı vuracak grup ilk önce ise başlayacak, bu suikast muvaffak olunca diğer gruplar harekete geçecekti. Yüzbaşı Kazım ve arkadaşları bu planın tahakkukuna o kadar inanmışlardı ki, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden bir saat evvel İstanbul'daki sefirlerin en kıdemlisi bulunan Avusturya sefirine bir takrir vererek İttihat ve Terakki aleyhindeki ihtilalin başladığını, tebaalarının Boğaz'daki yabancı harp gemilerinden çıkarılacak askerle himayesini istemişler, mesuliyet kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdi.

Pire Mehmet Sokağı'ndaki Müsademe

Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden birkaç saat sonra İstanbul Muhafızı Cemal Bey ve Polis Müdürü Azmi Bey'ler aldıkları tertibat sayesinde Polis Müdürlüğü sabık Kısm-ı Siyasi Müdürü Muhib, Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa, Miralay Fuat Bey'leri tevkif ettirdiği gibi, ayak takımından yüzlerce kimseyi de Polis Müdürlüğü tevkifhanesine tıktırmıştı. Diğer taraftan suikastın mürettiplerinden ve yüksek tabakadan Damat Salih Paşa'yı da konağından alarak muhafızlığa getirtmiş ve onu da nezaret altına almıştı. Fakat iş bunlarla bitmiyordu. Bu işin bizzat failleri henüz yakayı ele vermemişlerdi. Her tarafa haberler gönderilmiş, çok sıkı tedbirler alınmıştı. Polis, Yüzbaşı Kazım, Çerkez Ziya, Bahriyeli Sevki, Mehmet Ali ve Paşazade Abdurrahman ile Topal Tevfik'in Türkiye dışına kaçacaklarını hesaplayarak yıldırım süratiyle bunların izine düşmüştü. Hâlbuki Paşazade Abdurrahman, Topal Tevfik'ten maada otomobiline doldurduğu arkadaşlarını Topkapı ve Kâğıthane yoluyla Şişli ve Beyoğlu'nun muhtelif yerlerine bırakmış, arabasını Osmanbey'deki garaja teslim ederek ortadan sır olmuştu. Birçoğu Beyoğlu'nda Pire Mehmet Sokağı'ndaki 1 numaralı eve sığınmışlardı. Bunların yakalanmasına ve evin zabıta kuvvetleri tarafından sarılmasına suikastcilerden Hakkı sebep olmuştu. Hakkı'ya düsen vazife sabık Selanik mebusu Emanuel Karasu Efendi'yi öldürmekti. Hakkı da sefahat hayatına atılmış, kumara düşkünlüğü ile tanınmış bir kimse idi. Hakkı, kimsenin kendisini tanıyacağına şüphe beslemiyordu. Bu sebeple pervasız ortada dolaşıyor ve gizlice arkadaşlarının saklandığı eve yiyecek, içecek taşıyordu. Paşa'nın katlinden tam 24 saat sonra Hakkı, Galata'dan geçerken polis

tarafından yakalanmıştı. Hakkı o zaman tehlikeyi görmüş, isi arkadaşlarına haber vermeyi düşünmüştü. Memura,

- "Beyoğlu'nda bir yerde yeni ayakkabılarım var. Böyle yırtık ayakkabı ile dolaşamam doğru değil, beraber gidelim ayakkabılarımı alayım!" demişti. Memur da açıkgözün biri idi. Bu fırsattan istifade ederek yeni bir iz bulacağına kani idi.

- Peki demişti, gidelim ayakkabılarını çabuk alırsın, fazla gecikmeye gelmez, merkezden bizi bekliyorlar! Hakkı ile sivil memur beraberce Beyoğlu'na çıkmışlar. Pire Mehmet Sokağı'nda 1 numaralı eve gelmişler. Hakkı kapıyı çalmış, içeri dalmış, arkadaşlarına tehlikeyi anlatmış, ayakkabılarını değiştirerek evden çıkmıştı Fakat merkeze gittikleri zaman 48 saatten beri zabıtanın bulamadığı katillerin bu evde saklanmış olmaları ihtimali üzerinde durulmuş ve Cuma günü öğle vakti Pire Mehmet Sokağı'na acılan bütün yolların köşeleri tutulmuş, ev zabıta kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Bütün bu kuvvetlere Muhafızlık Yaveri Hilmi, Bâb-ı Âli Jandarma Muhafız zabitlerinden Reşneli Mehmet Ali Bey'ler ile, Polis Müdüriyeti merkez memurlarından Komiser Samuel Efendi kumanda ediyordu. Pire Mehmet Sokağı'nın bu 1 numaralı evi hakikatte İngiliz tebaasından bir kadının işlettiği kumarhane idi. Evi muhasara edenler kapıyı kırmak eve girmek istemişler fakat şiddetli bir kurşun yağmuru ile mukabele görmüşlerdi. İlk kurşunları Yaver Hilmi Bey yemiş, kanlar içinde cansız yere serilmişti. Bu sırada merkez memuru Samuel Efendi de ağır surette bacağından yaralanmıştı. Bunun üzerine Jandarma Yüzbaşısı Reşneli Mehmet Ali Bey, jandarmalara evin pencerelerine ateş etmelerini emretmişti. Karşılıklı müsademe tam bir saat sürmüş. Pire Mehmet Sokağı harp meydanına donmuştu. Katiller hâlâ teslim olmuyorlardı. Bu sırada Beyoğlu'nda dükkânlar kapanıyor, halk sokakları dolduruyor, her kafadan bir ses çıkıyor, ortalık bir mahşer manzarası almış bulunuyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, bir taraftan devletin otoritesini sarsan bu mukavemetin sürüp gitmesine, diğer taraftan katillerin bir türlü teslim olmamalarına bakarak bunları hile ile elde etmeye karar vermiş

ve kendilerini müdafaa edenlerin içinde elebaşı olarak bulunması muhtemel Yüzbaşı Kazım'ın ele geçmesi için arkadaşlarından İzmitli Mümtaz (bilahare Enver Paşa'nın yaveri olmuştur) Çerkez Kuşçubaşızade Eşref ve kardeşi Sami Bey'lere müracaat edilmesini tensip etmişti. Diğer taraftan meşhur İttihatçılardan Topçu İhsan (Esbak Bahriye Vekili) ve Yakup Cemil Bey'lerin de bu ise karışmasını muvafık görmüştü. Bunları hemen muhafızlığa çağırtmış ve kendilerinden tavassutlarını rica etmişti. Kuşçubaşı Eşref Bey Cemal Bey'e,

- Bu söylediklerinizi yapalım, yalnız adamlarınızda bizim isimize karışmamalı, demişti. Cemal Bey:

- Canım herifleri yakalayalım da ötesini sonra düşünürüz!

Cemal Bey ile Kuşçubaşı Eşref Bey görüşürken kapının önünde kardeşi Sami, Topçu İhsan ve Yakup Cemil Bey'ler beklemekte idi. Nihayet bir otomobille bu cesur İttihatçılar Pire Mehmet Sokağı'na gelmişler, evin damına çıkmışlar, jandarmalara kazma ile evin damını birkaç yerinden deldirmişlerdi. Bu sırada kurşunlar içerden tavanlara sıkılıyordu. Nihayet damdan acılan bir oyuktan ilk atlayan Kuşçubaşı Eşref arkasından da İzmitli Mümtaz Bey'ler olmuştu. İsin endişe edilecek noktası bu eve sığınanlar içinden Çerkez Yüzbaşı Kazım yoksa vaziyet, içeri girenler için son derece tehlikeli olabilirdi. Mamafih ayak seslerinden ve asabi yürüyüşlerinden arkadaşı Kazım'ı tanıyan Mümtaz Bey hemen seslenmişti:

- Kazım biz geldik ben Mümtaz'ım, yanımda Eşref'le Sami ve Topçu İhsan var. Gelin bize teslim olun, nasıl olsa bu mukadder! Bu sese cevap geldi. Hem de Kazım konuşuyordu.

- Eğer siz iseniz, size teslim olurum!... Biraz sonra Kazım, Bahriyeli Şevki ile Mehmet Ali mutavassıtların huzuruna çıkmış ve böylece teslim olmuşlardı. Fakat saatlerce müsademeye iştirak etmiş olan polis amirleri, Hilmi Bey'in katline, Komiser Samuel Efendi'nin yaralanmasına çok kızdıkları için Yüzbaşı

Kazım ile arkadaşlarına hakaret etmekten kendilerini alamamışlardı. Mümtaz Bey bu hale çok sinirlenmiş Polis Müdürü Azmi Bey'e,

- "Bu adamlar bize teslim oldular. Onlara kim tecavüz ederse ve hakarete kalkarsa silahlarımızı tereddütsüz onlara çeviririz!" demişti.

Bu tehdit ve ikaz karşısında Polis Müdürü Azmi Bey susmaya ve o yolda maiyetine emir vermeye mecbur kalmış, katiller bir otomobile doldurularak doğruca muhafızlığa götürülmüştü. Polis Müdürü Azmi Bey muhafızlığa gelince derhal Cemal Bey'in yanına girmiş ve söylenenleri nakletmişti. Katillerin elleri kelepçeli değildi. Burada üstleri başları arandı. Yüzbaşı Kazım'da bir Colt tabancası cıktı ve Cemal Bey huzuruna çıkarılan katillerden Yüzbaşı Kazım'a bağırdı:

- Nasıl, hoşuna gitti mi? Yaptıklarından utanmıyor musun? Şimdi cezanın ne olacağını göreceksin! Katiller huzurdan çıkarıldıktan sonra Mümtaz Bey'i yanına çağırarak:

- Hissiyatına hâkim ol! Kazım'ı, bu melunu himaye etmişsin, bunu senden beklemezdim!..

- Benim iradem kuvvetlidir. Fakat teslim olduktan sonra da bir adama hakaret edilmez zannederim, Cemal Bey, Mümtaz Bey'i kırmak istemedi. Elini sıkarak ayrıldı. Fakat Pire Mehmet Sokağı muvaffakiyeti onun gururunu okşamış ve kendisini Dâhiliye Nazırlığı'na namzet görmeye heveslendirmişti.

Mahmut Şevket Paşa'nın Katilleri Nasıl Asıldılar?

Haziran sıcaklarının boğucu, durgun ve sessiz gecelerinden biri, gökte sadece yıldızlar parlıyor, mehtap yok, aksamdan beri işitilen çekiç darbeleri, testere sesleri de şimdi kesilmiş, sehpalar, bayram gecelerinde kurulan salıncaklar gibi, sabahı bekliyor. Fakat bunlarda neşeli ve saf yüzleri, parlayan temiz gözleriyle koşuşan çocuklar değil, yüzleri sapsarı, gözleri yuvalarına gömülmüş, çehrelerinden ölümün büyük korkusu görülen yaşlı insanlar sallanacak, küçükler gibi havalara kolan vurmayacak, bir sandalyenin üzerinden, 40 - 50 santimlik bir irtifadan kendilerini boşluğa bırakacaklar, yüzlerine birden bire kan hücum edecek, hepsinin gözleri yuvalarından fırlayacak gibi olacak, boyunlarından sarkıtılan bu insanlar ebedî bir alemin yolunu tutacaklar; arkalarında her şeyi, insan denilen mahluku bütün bir ömür koşturan, çırpındıran, serveti, şöhreti, şehveti, sonsuz hırsları, tatmin edilmeyen arzuları ile bırakarak bu sonu gelmez, ötesi anlatılmaz diyarın yolculuğuna kendilerini koyuverecekler; mevcudiyetlerini, şahsiyetlerini gelip gecenler, göğüslerindeki yaftadan, orada yazılı bir kaç satırdan öğrenecekler, nitekim bunların da göğsünde şu satırlar okunmuştu:

- Bir hükümet darbesine fiilen iştiraklerinden ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı katletmekten dolayı Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla ve Zat-ı Şahane'nin iradesiyle idam edilmişlerdir.

Üstünde kim olduğunu gösteren kelimeler; filan oğlu, şu doğumlu falan!

Mahmut Şevket Paşa'nın ele gecen katilleri ve bu suikastın mürettipleri 8 Haziran'ı 9 Haziran'a bağlayan Salı gecesi Polis Müdüriyeti'ndeki yataklarından kaldırıldıkları zaman ve taharri

dairesinin alt katına indirildikleri zaman hiçbiri hatırına idam edileceğini getirmemişti. Bir polis memuru yüksek sesle:

- Sizlere bazı şeyler soracaklar, Divan-ı Harp'ten istiyorlar; demişti. Demişti de, hepsi de hemen inanmışlardı. Avluda üç otomobil bekliyordu. Birinci otomobile Yüzbaşı Kazım, Bahriyeli Şevki, Abdullah Safa, sabık Polis Birinci Şube Müdürü Muhib Efendi'ler; ikinciye, Topal Tevfik, Çerkez Ziya, Kemal Hakkı, Mehmet Ali; Üçüncü otomobile de Damat Salih Paşa ile Miralay Çerkez Fuat Bey bindirilmişti. Mahkûmlar otomobile binerken ellerine kelepçe vurulmuştu. Bu feci akıbetin ilk işareti sayılmalı idi.

Otomobiller Mercan Kapısı'ndan Harbiye Nezareti'ne dâhil olmuş ve Merkez Kumandanlığının önüne gelmişti. Kelepçeler burada çözüldü. Divan-ı Harp Reisi Miralay Remzi (sonra Paşa) Müdde-i umumi Bedri, Merkez Kumandanı Rafet, Polis Müdürü Azmi Bey'ler, burada ayakta mahkûmları bekliyorlardı. İstanbul Muhafızı Kaymakam Cemal Bey bitişik odada oturmayı tercih etmişti. Mahkûmlar getirildikten sonra Divan-ı Harp Reisi Remzi Bey, elindeki fermanı Müdde-i Umumi Bedri Bey'e vermişti. Ferman mahkûmiyet mazbatasının hulasa edilmiş sekli idi. Bedri Bey, idam kararını okuduktan sonra mahkûmlara sormuştu:

- Bir vasiyetiniz varsa söyleyin veya yazınız!

Damat Salih Paşa elini cebine soktu ve bir kâğıt çıkardı. Odadaki masanın üstüne fırlatıp attı. Bu Paşa'nın evvelce yazdığı vasiyetnamesi idi.

Yüzbaşı Kazım, Çerkez Ziya, Topal Tevfik susmuşlardı. Bir tek kelime söylemediler. Diğerleri müphem ve boğuk seslerle bir şeyler mırıldandılar. Anlaşılamadı. Yalnız, soğukkanlı ve cesur hareket eden Miralay Fuat Bey eline verilen bir kurşun kalemle bir kâğıt üzerine birkaç satır karalayabildi. Mahkûmlardan yalnız Erkân-ı Harp Miralayı Fuat Bey'in üstünde resmî üniforma vardı. İlam okunduktan sonra Merkez Kumandanı'nın emriyle bir subay, Fuat Bey'in omzundaki apoletleri ve göğsündeki

düğmeleri sökmek için elini uzatmıştı. Fuat Bey, asabi ve boğuk bir sesle bağırdı:

- Dur! Subay elini indirdi ve hayretle Miralay'ın yüzüne baktı. Fuat Bey heyecanlı bir sesle ilave etti:

- Ben bu üniformanın şerefini unuttum. Bir komitacı gibi maceralara atıldım. Şimdi benim akıbetimi görün de ibret alın! Fuat Bey mahkeme heyetinin huzurunda bile ihtilal heyetine dâhil olduğunu ilan ediyordu. Herkes derin bir teessür içinde düşündü. Subay tekrar yaklaştı. Apoletlerini söktü. Ve düğmeleri usul-i veçhile kopardı. Hademeler, mahkûmlara beyaz gömlekleri geçirdiler. Herkesin göğsüne yaftaları kancalı iğnelerle tutturulmuştu. Dinî merasim başladı. İmam Efendi mahkûmları birer birer tövbe ve istiğfara davet etti. Fakat İmam Efendi, işi uzun tutmuş, mahkûmlara uzun dualar okutmuştu. Müddei-i Umumi Bedri Bey fena halde sinirlenmişti. Hiddetle seslendi:

- İmam Efendi, artık yeter, sabah oluyor, sonra geç kalacağız!.,.

Biraz sonra mahkûmlar odadan çıkarıldılar. Salih Paşa ile Abdullah Safa ve Mehmet Ali sürüklenir gibi merdivenlerden indiler. Hepsinin ayakları tutmuyor, vücutlarını kaldıramıyorlardı. İçlerinde en metini Yüzbaşı Kazım ve Topal Tevfik idi. Birinci sehpanın altına Kazım'ı getirdiler ve sordular,

- Bir sey diyeceğin var mı? Yüzbaşı Kazım, ağza alınmayacak küfürler savurdu. İttihat ve Terakki'ye onun erkânına saydı, sövdü. Fakat cellât elini çabuk tutmuş yağlı ipi onun boynuna geçirmişti. Ayağının altındaki sandalye çekildi. Biraz çırpındı. Sonra her şey bitti. Topal Tevfik boynuna ip geçirilirken çingeneye söylendi:

- Ulan çingene, acele et işini çabuk bitir, canımı acıtma! Cehennemdeki babana selam götüreyim mi? O da havada gitti geldi, ne de olsa en cesurları o idi. Diğerleri sapsarı idiler. En son asılan Miralay Fuat Bey ile Damat Salih Paşa idi. Miralay Fuat Bey'e sözü olup olmadığı sorulunca,

- "Ben evvelce söyledim, daha benden ne istiyorsunuz?" diye hiddetle bağırmıştı. Damat Salih Paşa ağzını açmış bir şeyler

söylemek istemiş fakat muvaffak olamamıştı. Belki de dili tutulmuştu. İp boynuna geçtiği zaman çoktan olmuştu.

On iki mahkûmun idamı bir saat kadar sürmüştü. Güneş doğmaya başlamış. Beyazıt Meydanı ve bu meydana bakan çınarları yaldızlamıştı. On iki darağacı, üç ayağı ve ortalarında sallanan adamları ile hazin bir tablo teşkil ediyordu. Bu insanlar, günlerce, haftalarca bir hükümeti devirmek için baş başa vermişler, konuşmuşlar, müzakere münakaşa etmişler, sonunda icraata geçmişler, yarı yarıya da muvaffak olmuşlar, fakat sonra şansları donmuş, her şey alt-üst olmuş, zamanında hareket etmesini bilen hükümet, bunları birer birer yakalamıştı.

Haklarındaki hükmü günlerce suren bir mahkeme, uzun uzun tetkikten sonra vermiş, neticede onları darağacına kadar göndermişti. Devlet kapısında ölçüsüz hareketlerin sonu denildiği gibi (ya devlet başa, ya kuzgun leşe) tabirine yer verdirecek kadar heyecanlı ve korkunçtu. Bir ihtilal hareketi, şayet muvaffak olursa alkışlanıyor, tertip edenlerin heykelleri dikiliyor yahut onları ölüme sevk ediyor, kimisi asılıyor, bazıları da kurşuna diziliyordu. Hiçbir şeyi önceden kestirmek, yüzde yüz neticelerini istihsal etmek kabil olmuyordu. Hayat her şeyden evvel tam bir şans, heyecanlı bir kumardan başka bir şey değildi.

Mahmut Şevket Paşa'sız Hükümet

Mahmut Şevket Paşa hadisesinin ertesi günü, Paşa'nın tabutu arkasından Hürriyet-i Ebediye tepesine doğru yürüyen İttihat ve Terakki rüesası, derin derin düşünüyor, kafalarında mevcut vaziyete bir şekil vermeye çalışıyorlardı. Birbirlerine sokulmuş, hafif hafif konuşan bu mühim simalar belli ki fazla endişeli idiler. Bilhassa bir gün evvel Merkez-i Umumi toplantısında Talat Bey'in söylediği sözler tefsire tabi tutulmuştu. Talat Bey o gün:

- "Paşa'yı kim vurdu? Bu yalnız Sadrazama müteveccih bir hareket olamaz! Bu bir hükümet darbesidir!" demişti. Hadiselerin süratli seyri, suikasta dâhil olan kimselerin ehemmiyeti, çokluğu, çeşitli kademelere mensup kimselerden olması da dikkatle düşünülecek meselelerdendi. Hadiseyi takip eden günün gazeteleri, Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastın tafsilatını verirken Padişah, Sultan Besinci Mehmet Reşat'ın bir iradesini de ilan etmişlerdi:

- "Keyfiyet-i şehadet arz-ı atabe-i ulya kılındığı zaman nezd-i şahanede fevkalhad mucib-i teessür olmuş, Sadaret kaymakamlığının Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya tevcihi ferman buyrulmuştur" deniliyordu. Hadise günü Talat Bey, Merkez-i Umumi'de arkadaşlarını teskin ettikten sonra Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e telefon etmiş, sadaret kaymakamlığına Hariciye Nazırı'nın tayini lüzumunu bildirmişti. Haddizatında itiraz ve münakaşa kabiliyetinden mahrum olan Sultan Reşat da, derhal bir hatt-ı hümayun kaleme aldırarak Bâb-ı Âliye göndermişti. O zamanlar gazeteler, Sait Halim Paşa'ya hitap eden bu hatt-ı hümayunu şöylece neşretmişlerdi:

- Vezir-i maal-i simirim Mehmet Sait Paşa,

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bu kere vuku-i şehadeti nezdimizde teessür ve teessüfü mucip olmuş ve sadaret kaymakamlığı rütbe-i samiye-i vezaretle uhdenize tevcih kılınmış olduğundan vükela-yi hazıramız ile bilittifak umur ve mesalih-i devletin hüsn-ü tedbir ve temsiyetine sarf-ı mezid ve itina olunması hasiet ve hamiyetinizden muntazırdır. Cenab-ı Hakk tevfikat-ı samedaniyesine mazhar buyursun amin. 6 Recep 1331-29 Mayıs 1329-11 Haziran 1913". Bununla beraber, Harbiye Nezareti vekâletini de Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa deruhte ediyordu. Hadisenin ertesi perşembe günü, cenaze henüz defne edilmeden Mahmut Şevket Paşa'nın yerine yeni bir sadrazam tayin etmek merhuma karşı bir hürmetsizlik addedilmişti. Onun için, Hürriyet-i Ebediye tepesinde yapılan cenaze merasiminden dönenler, Bâb-ı Âli'ye gelmişler, yeni sadrazamın sadaret alayında bulunmuşlar, Sadaret fermanını dinlemişlerdi. Bu ikinci hatt-ı hümayun, söyle idi:

- Vezir-i maal-i simirim Mehmet Sait Paşa,

Mesned-i sadaret bir kere asaleten uhde-i ruyetinize tefviz kılınmış ve mesihat-i İslamiye'de dahi Mehmet Esat Efendi ibka edilmiş olmasıyla heyet-i vükelânın bitteşkil tasdikimize arzını irade ederim, nuhbe-i amalimiz, vatan ve milletimizin saadet ve selametinden ibaret olduğundan rabbimiz taala ve tekaddes hazretleri bu maksadı temin edecek hidemata cümlemizi muvaffak buyursun âmin, bi-hürmet-i seyyidi-l murselin... 7 Recep 1331, 30 Mayıs 1329, 12 Haziran 1913. Olup bitenlerden bütün müddet-i saltanatında zaten farkında bulunmayan Sultan Mehmet Reşat, bu hatt-ı hümayunda da usulen kabinenin teşkilini istiyordu. Yoksa memleketteki siyasi ihtiraslar, çeşitli cereyanlar korkunçtu, fakat saf ve bunak Padişah'ın aklı bu gibi inceliklere ermekten çok uzaktı. Bâb-ı Âli'de Mısırlı Prens Sait Halim Paşa'nın sadaret fermanı okunmuş fakat kabinenin hemen teşekkül edeceğine kimsenin aklı ermemişti. Zira yeni sadrazam, arkadaşlarını bir türlü seçememişti. Meşrutiyet'in ilanından beri bu hâl ilk defa görülüyordu. Ortada bir sadrazam vardı, fakat nazırlarını intihap edemeden hükümet mesuliyetini

deruhte ediyordu. Herkes bu sebeple Mahmut Şevket Paşa'sız hükümetin olamayacağına kani bulunuyordu. Bunun dahası vardı. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü gün, Prens Sait Halim Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığına getirilmesi Kanun-u Esasi'ye muhalifti. Fakat herkes maktul Sadrazam'ın hatırasına hürmeten bunu hoş görmüştü. Ancak cenaze merasiminden sonra sadaret alayı yapıldığı halde, yeni nazırlar bir turlu seçilememişti. Buna kimse mana veremiyordu. Parlamenter bir usül ile idare edilen bir memleket, uzun müddet hükümetsiz kalır, kanuni sıfat ve mesuliyeti bulunmayan eski hükümet azalarının eline bırakılır mı idi? Kanun-u Esasi'ye sarih bir surette aykırı olan ve hakikatte başlı başına bir suç teşkil eden bu vaziyete göz yumulur mu idi? İste herkesin birbirine sorduğu bu idi. Yalnız ortada Sadrazam vardı. Nezaretlerin hepsi bos kalmıştı. Zaman nazikti, yeni tezahürler bas gösterebilir, için için kaynayan ihtiraslar, cesaret bulabilir, şahlanabilir ve memleketi bir felakete sürükleyebilirdi. Müstakar bir hükümetin süratle iş basına gelmesi, dâhilde asayişi temin etmesi ve hariçte devletin itibarını yerine getirmesi elzemdi. Çatalca'da toplanan orduya büyük bir maneviyat asılamak da zaruri idi. Eğer ciddi ve kati tedbirler alınmazsa düşmanın baskısı bu orduyu 1877-78 Harbi'nde olduğu gibi Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar geri atabilirdi. Vakıa, Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa'nın sadrazam olmasına kimse itiraz etmemişti. Fakat yeni kabineye kimler girecekti? Mesele Merkez-i Umumi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin reisleri arasında esaslı bir ihtilaf mevzuu olmuştu. Bu suretle bir ikilik ortaya çıkmıştı. Bunlardan birinci kısım, yani Merkez-i Umumi taraftarları, kabineye genç, enerjik, hiçbir tesire kapılmayacak kimselerin girmesini istiyor, cemiyetin ileri gelenleri ise fırka mensuplarının iştirakiyle yeni hükümetin kurulmasını istiyor ve bunun bir zaruret olduğundan bahsediyorlardı. İşte bu suretle Sadrazam'ın asaleten tayininden 4 gün geçtiği halde hala Prens'in arkadaşları yerlerini alamamışlardı. Nihayet yeni kabinenin fırka programını tatbik edecek zevattan seçilmesini isteyen ve ekserisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müfettişleri

olan zevattan mürekkep heyet içtima ettiler. Bunlar esasen nizamname mucibince kâtib-i mesulleri tayin etmek, Merkez-i Umumi azasıyla beraber müzakerelere iştirak etmek, kongrelere tabii aza olarak katılmak salahiyetine malik idiler. Bu içtimada bulunanlar su zevattan mürekkepti:

Meşrutiyet'ten bir kaç gün evvel Manastır Postanesi önünde Semsi Paşa'yı vuran meşhur Atıf Bey (Kamçıl), Binbaşı Süleyman Askerî Bey (Umumi Harp'te Basra Valisi ve Kumandanı olarak vefat etmiştir), Hüsrev Sami (sabık Eskişehir mebusu). Topçu İhsan (sabık Bahriye Vekili), Abdulkadir (maslup eski Ankara valisi), Yakup Cemil Bey (Kâğıthane'de kurşuna dizilmiştir). Bu toplantıda uzun münakaşalar olmuş, herkes fikrini açıkça söylemiş, bir noktada ittifak edilmişti. Parti içinde diktatörlüğe meydan vermeyeceklerdi. Mevzu Talat Bey'in vaziyeti idi. Çünkü Talat Bey, Yemen ıslahat layihasını bahane ederek 31 Mart'tan evvelki Hüseyin Hilmi Paşa kabinesindeki Dâhiliye Nazırı Avlonyalı Ferit Paşa'yı düşürerek onun yerine oturmuş, fakat bildiği gibi harekete başlamıştı. Vakıa bu karara varanların hemen hepsi onun önünde yemin ederek partiye girmişlerdi, girmişlerdi ama Talat Bey'in tahakkümüne keyfî arzularına da dayanamaz olmuşlardı. Bunlar Talat Bey'in kabineye girmesine kati surette mani olmaya karar vermişler. Mahmut Şevket Paşa'sız hükümette bile ona yer vermeyi gaye edinmişlerdi.

Partinin Yıkamadığı Tek Adam: Talat Bey

Prens Sait Halim Paşa kabinesinde Talat Bey'e yer vermemek kararıyla bir araya gelen, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, Talat Bey'in cemiyetin müessislerinden olduğunu, inkılaba en büyük hizmet ettiğini kabul etmekle beraber, Meşrutiyet'in ilanından sonra ve iktidara geldiği günden beri gittikçe nüfuzunu arttıran tam bir diktatör haline geldiğini de büyük bir üzüntü ile tasdik ediyorlardı. Talat Bey nazır olarak hükümette bulunursa, bütün kuvveti hükümette topluyor, şayet kabine dışında Merkez-i Umumi'de kalırsa bu defa da kudret ve kuvvet, Merkez-i Umumi'ye geçiyordu. O zaman Merkez-i Umumi hükümete direktif verir bir makam haline geliyordu. Bunun çaresi şu olmalı idi: Yeni kabinede Talat Bey bulunmamalı ve kabineye girecek kimseler de onun şahsi nüfuz ve tesiri altında kalmamalı idi. Bu karara varan idealistler, yeni kabineye girecek kimselerin isimleri üstünde de anlaşmışlardı. İçlerinden 4 kişiyi, İzmitli Mümtaz (Enver Paşa'nın yaveri olacaktır), Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Atıf (Kamçıl) Bey'leri, Merkez-i Umumi'ye bu kararı bildirmeye memur etmişlerdi. Bu dört arkadaş aralarında şu şekilde anlaşmışlardı: Merkez-i Umumi'ye gitmeden evvel Bâb-ı Âli'ye uğrayalım. Sadrazam Sait Halim Paşa'yı ziyaret edelim. Kararımızı kendilerine anlatalım. Israrla da bunu isteyelim! Filhakika bu dört arkadaş kolaylıkla Sadrazam'ın karşısına çıkmışlar ve büyük bir nezaketle karşılaşmışlardı. Lafa ilk defa Sapancalı Hakkı Bey başlamıştı:

- Zat-ı devletinize bazı maruzatta bulunmayı ve bu hususta yardımınızı istemeyi münasip gördük. Ve böylece huzurunuza geldik. Sizden, arkadaşlarına tahakküm ederek her istediğini yaptıran Talat Bey'i, kabinenize almamızı ricaya geldik. Bundan başka Talat Bey'e tamamen boyun eğen Hacı Adil, İbrahim ve

Celal Bey'e[24] kabinede yer vermemenizi de istemeye karar verdik. Biz bu kararımızla bütün İttihat ve Terakki'ye tercüman olduğumuza inanıyoruz. Eğer hükümetiniz memlekette iş görmek, tedbirlerinde kati, isabetli kararlar almak istiyorsa böyle yapmalıdır. Aksi takdirde zayıf kalacağınızı, hiçbirimizden muzaheret görmeyeceğinizi beyana mecbur olacağım. Esasen zamanın nezaketi, hallini bekleyen iç ve dış meselelerin azameti de şahsi endişelerle hareket etmeyen fikir ve rey sahibi zevatın hükümete girmesini amir bulunmaktadır!

Talat Bey'e cephe almış olan İttihat ve Terakki'nin bu genç mümessillerini, Sadaret'teki makamında hayret ve dikkatle dinleyen Prens Sait Halim Paşa'yı, bu idealistler pek iyi tanıyorlardı. Prens Sait Halim Paşa, Avrupa sosyetesine dâhildi. Avrupa siyaset adamlarından birçoğunu tanıyor, onlardan dostları bulunuyordu. Merkez-i Umumi sırf bu nokta-i nazardan onu Hariciye Vekilliğine münasip görmüştü. Prens, hakikatte çok kibirli ve pek nazik idi. Sapancalı Hakkı Bey'in yarı tehdit, yarı ricayı ihtiva eden sözlerini dinlemiş aynen su cevabı vermişti:

- Haci Adil ve Celal Bey'leri kabineye almam, İbrahim Bey asil bir aileye mensuptur.[25] Bu cihetten onu alırım. Talat Bey'i almam diyemem, gelmezse memnun olurum!

Prens'in bu cevabı üzerine muhatapları fazla bir şey söyleyememiş, onu selamlayarak huzurdan çıkmışlardı. Dört arkadaş Merkez-i Umumi'ye giderek su arkadaşlarla hemen bir toplantı yapmışlardı. Burada Kâtib-i Umumi Mithat Şükrü, Ohrili Eyüp Sabri, Doktor Nazım, Ziya Gökalp, Kara Kemal Bey'ler vardı. İlk sözü bu defa Atıf Bey alarak arkadaşlarıyla verdikleri kararı, Merkez-i Umumi'nin bu salahiyetli mümessillerine tebliğ etti. Dört kişiyi kabinede görmek istemiyorlardı. O zaman Mithat Şükrü Bey şöyle sormuştu:

24 Hacı Adil Bey: İttihat ve Terakki devrinde birkaç defa Dâhiliye Nazırlığı yapmış, daha sonra Hukuk Fakültesi müderrisi olmuştu.

25 İbrahim Bey: İttihat ve Terakki kabinelerinde Adliye Nazırlığında bulunmuştur, Pirizade ailesine mensup idi. Saib Mollazadedir.
Celal Bey: İttihatçılar zamanında muhtelif nezaretlerde bulunmuş daha sonra İstanbul Şehreminliğini yapmıştır.

- Peki, kabineye Talat Bey'in girmesini istemiyorsunuz, böyle nazik bir zamanda Dâhiliye'ye kim gelmelidir?

Sapancalı Hakkı Bey birdenbire cevap vermişti.

- Muhafız Cemal Bey, bu arkadaşımız tuttuğunu koparır. Biraz da onu tecrübe edelim. Tam bu sırada toplantı salonunun kapısı açılarak içeriye Talat Bey girmişti. Sanki mükâlemeye şahit olmuş bir tavırla söze karışmıştı.

- Ben, kabineye girmek istemiyorum. Beni Sadrazam istetmiş, gideceğim: ...

Muhakkak olan şu idi ki, Talat Bey'i dört arkadaşının Bâb-ı Âli'ye gittiklerini, kendisi için Sadrazam'dan bazı taleplerde bulunduklarını, sonra da Merkez-i Umumiye geldiklerini öğrenmiş ve salona bitişik odadan, münakaşaları dinlemiş ve böylece içeri girmişti. Sapancalı Hakkı Bey ona söyle mukabele etmişti:

- Biz şimdi Sait Halim Paşa'yı gördük, kararımızı da kendilerine bildirdik. Sadrazam bize aynen söyle dedi: Hacı Adil ve Celal Bey'leri kabineye almam, İbrahim Bey asildir onu alırım. Talat Bey'i alman diyemem, gelmezse memnun olurum!

Bu sözler üzerine Talat Bey, masa üstündeki telefonu eline almış, bir hayli uğraştıktan sonra Sadrazam Paşa'yı bulamamıştı. Sapancalı Hakkı Bey:

- Belki telaşla başka bir yere telefon ediyorsunuz, derhal giderseniz kendilerini görebilirsiniz. Nasıl bir istikbale gittiğimizi kimse tahmin edemiyor. Keyfî, şahsi emellerini yürütmek isteyenlerin, hükümet çerçevesinde yeri olamaz. Siz Talat Bey, diktatörlük ediyorsunuz. Biraz islerden uzaklaşınız. Ta ki, partimiz üzerinde toplanan hoşnutsuzluğu izale edelim! Talat Bey büyük bir soğukkanlılıkla bu sözleri dinlemişti. Fakat Mithat Şükrü Bey'in canı sıkıldı ve cevap verdi:

- Teklifinizi münakaşa edelim. Üzerinde düşünelim!

Bütün ihtilafları sulh yoluyla halletmek isteyen Umumi Kâtip'in teklifi üzerine dört arkadaş daha fazla ileriye gitmeyerek burada bırakmayı uygun görmüşler ve Merkez-i Umumi'yi terk etmişlerdi. Ancak bu hareket Merkez-i Umumi'de bir hiddet ve

asabiyet uyandırmıştı. Başta Talat Bey olmak üzere bu tevsikin İstanbul Muhafızı Cemal Bey tarafından yapıldığına kani idiler. Hakikatte bütün bu hareketlerden Cemal Bey'in hiçbir haberi yoktu. Cemal Beyi Dâhiliye Nazırı olarak ileri sürmeleri, Talat Bey'i önlemek, ona meydanı bırakmamak için o sırada hatırlarına gelmişti. Cemal Bey son günlerde çok meşguldü. Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinin yakalanmasında tahkikatın incelenmesinde büyük faaliyetleri görülmüştü. Geceleri muhafızlıkta yatıyor, yüzlerce kişinin tevkifi ile uğraşıyordu. Talat ve Mithat Şükrü Bey'ler, nihayet Cemal Bey'e giderek onun hakiki fikirlerini öğrenmek hevesine kapılmışlardı. Kalktılar ve muhafızlığa geldiler.

Muhafızlıkta Yapılan Gizli Toplantı

İttihat ve Terakki'nin en mühim iki elemanı Büyük Efendi Talat Bey ve Kâtib-i Umumi Mithat Şükrü Bey, dört günden beri kurulamayan kabineye girecek kimseler hakkında fikrini yoklamak için kalkıp geldikleri İstanbul Muhafızlığı'nda, Muhafız Cemal Bey'in odasında gizli tutulan bir toplantıya dâhil olmuşlardı. Talat Bey odaya girerken:

- Şimdi İzmitli Mümtaz, Atıf, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil hep beraber Merkez-i Umumi'ye geldiler. Aralarında bazı şeyler kararlaştırmışlar, bize tebliğ ettiler. Bu gençler seni Dâhiliye Nezareti'ne getirmek istiyorlar. Pekâlâ, gel kardeşim, gel amma, bugünkü vaziyeti kim idare edecek; bizim muhafızlık için senden başka itimat edeceğimiz tek adam yok, hiç kimseye emniyetimiz yok, bugünkü tehlikelerden partiyi, kurtaracak kim var? Ancak senin gayretin, senin himmetin bu tahkikatı istenilen bir maceraya sokmuş, bütün katilleri gözlerinin yaşına bakmadan zahire çıkarmıştır. Bugün kabul etmeliyiz ki, memleketin asayişi senin elinde durmaktadır. Sen işin başında oldukça biz rahat eder ve çalışabiliriz. Katillerin hepsi tutulur, cezalarını görür, o zaman da sen Dâhiliye Nezareti'ne değil Harbiye Nezareti'ne gelir otursun. Fakat bunun için de en aşağı bir iki aya ihtiyaç var! Talat Bey'in böyle bir şey konuşması boşuna değildi. Yalnız pek fazla istekli de görünmek doğru olmazdı, bu sebeple renk vermemeye karar verdi ve Talat Bey'e:

- Benim nazırlığımı bir tarafa bırakınız amma, Fethi Bey'in Nafia Nazırı olması lazımdır!... dedi. Talat Bey bu teklif karşısında müsait görünmeyi Cemal Bey'in Dâhiliye Nazırlığı'nı bertaraf edecek bir tavırla:

- Bak dedi, bu teklif yerindedir. Ancak sen mutlaka kabine dışında kalmalısın!.. Biz şimdi Cavit'in evine gidiyoruz, orada seni iyi haberlerle bekliyoruz!..

Her iki İttihatçı, muhafızın elini hararetle sıktılar ve ayrılarak Cavit Bey'in evine gittiler. Selanikli Cavit Bey, o dakikaya kadar kabinenin teşkili etrafında dönen entrikalardan haberdar değildir. İttihat ve Terakki'nin en ileri gelen şahsiyetlerinden biri olduğu halde son zamanlarda Merkez-i Umumi'ye gitmiyor, daha ziyade fırkanın parlamento saflarında rol oynamayı tercih ediyordu. Cavit Bey, fırkayı, Meşrutiyet'ten beri Meclis-i Mebusan'da muhaliflerin en şiddetli hücumlarına karşı müdafaa etmiş kendisi dâhil olsun olmasın, devrilecek zannedilen İttihat ve Terakki kabinelerine itimat reyi sağlamıştı. Mükemmel bir hatip, fevkalâde bir parlamento adamı idi. Maliye Nazırı iken tanzim ettiği bütçelere hücum eden muarızlarına:

- "Bütçe açığının fazilet-i terbiyetkârisi vardır!" meşhur sözüyle büyük bir şöhret temin etmişti. Cavit Bey mükemmel bir maliyeci olduğunu her zaman meclis huzurunda ispat etmiş, 1908'de Maliye Nazırı bulunan Menemenli zade Rıfat Bey'in nazırlığında Meşrutiyet'in ilk bütçesine şiddetli bir tenkit yaparak dikkati çekmişti. O zaman Maliye Nazırı Rıfat Bey, büyük bir takdir hissiyle yerini Cavit Bey'e terk ettiğini söyleyerek alkışlanmıştı. Cavit Bey, Talat ve Mithat Şükrü Bey'lerin bu vakitsiz ziyaretlerinin sebebini sormak isterken Talat Bey daha evvel davranıp:

- Cemal'i Dâhiliye Nazırı yapmak istiyorlar. Gençler geldiler. Bize ültimatom verdiler. Biz de Cemal Bey ile görüştük. Onu ikna ettik. Muhafızlıkta kalacak. Buraya da haber verecek. Bu sırada Muhafızlıkta başka bir sahne hazırlanıyordu. Arkadaşları çıkınca zile basan Cemal Bey yaverine:

- Selahattin, şimdi git, Sapancalı Hakkı'yı gör, bütün arkadaşlarıyla beraber bana gelsinler!..

Yaver Selahattin Bey derhal muhafızlıktan bir vasıta ile ayrılarak Sapancalı Hakkı'yı buldu, emri tebliğ etti. Biraz sonra

da dört arkadaş İstanbul Muhafızı Erkân-ı Harp Kaymakamı (Yarbayı) Cemal Bey'in karsısında sıralanmış bulunuyorlardı. Cemal Bey ayakta gezinerek ve biraz da mağrur ve memnun

- Sizler beni Dâhiliye Nezareti'ne getirmek istiyormuşsunuz?..

Bu söze İzmitli Mümtaz Bey cevap verdi:

- Evet, biz sizin Dâhiliye Nazırı olmanızı istiyoruz. Zira Talat Bey'e tahammül edemiyoruz. Çünkü Talat Bey kabineye girerse her meselede:

- "Merkez-i Umumi böyle istiyor, Merkez-i Umumi'nin kararı budur!" şeklinde müdahaleleri ile arkadaşlarının üzerinde baskı icra eden ve hakikatte diktatörlük yapan bir adamdır. Biz zayıf hükümetlerin teşekkülüne taraftar değiliz... Biz bunu de açıkça anlattık!

Bu sözler Cemal Bey'in gururunu okşamış çok hoşuna gitmişti. Bir an için hakikaten Dâhiliye'ye geçip oturmayı ve Talat'ın üzerinde bu husus hakkında ısrar etmeyi düşündü. Fakat biraz sonra yine Talat'ın haklı sözlerini hatırladı. Öyle ya, muhafızlığı Divan-ı Harp'i, suikast islerini kime bırakabilirdi. İstanbul Muhafızı şuna kani olmuştu ki, kendisi olmasa Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle is bitmeyecek büyük bir ihtilal olacak, parti devrilecek, arkadaşlarının hepsinin hayatı tehlikeye girecekti. Talat Bey'in hakkı vardı. Suikast tahkikatı bitmeden, asayiş takarrür etmeden o, bir yere ayrılamazdı.

Sapancalı Hakkı Bey,

- Talat Bey sizi buradan, hatta İstanbul'dan atacaktır! Çünkü biliyorsunuz ki, vilayet-i sitteye (sark vilayetleri) Irak, Suriye ve Hicaz olmak üzere üç umumi müfettişlik ihdas ediliyor. Talat Bey sizi bunlardan birine tayin ettirecektir.

Cemal Bey bu sözler üzerine hiddetlenerek yumruğunu önündeki masaya vurmuş,

- "Siz arkadaşlarım, Benimle birlikte olduktan sonra buradan bir yere ayrılmam buna kati surette emin olunuz!" demişti. Sonra sesini tatlılaştırarak,

- Sizden tekrar rica ediyorum, şimdi Cavit'in evine gidiniz. Orada bekliyorlar. Kabinenin biran evvel kurulmasını temin etmelerine sizin de taraftar olduğunuzu söyleyiniz. Benim muhafızlıktan ayrılmak istemediğimi, ortalığı eski nizamına koyana kadar da bu vazifede kalmaya karar verdiğimi kendilerine bildiriniz!

Sapancalı Hakkı ve arkadaşları muhafızın kati kararı karşısında kalkıp Cavit Bey'in evine gittiler. Kapıyı onlara Halil Bey açmıştı.

Cavit Bey'in Evindeki İçtima

İttihat ve Terakki'nin genç ve idealist bir avuç mensubu, Cavit Bey'in kapısına vardılar. Onlara kapıyı Halil Bey (Menteş) açmıştı. Halil Bey İttihat ve Terakki'nin ileri gelen erkânından idi. Muhtelif zamanlarda Hariciye-Adliye, Dâhiliye nazırlıklarında, Meclis-i Mebusan ve Şura-yi Devlet reisliklerinde bulunmuştu. Son olarak İzmir mebusu seçilmişti. Fakat kapıya kadar gelenlerden biri de palabıyıkları, babacan tavırlarıyla tam bir komitacı olan Talat Bey idi. Gençleri görünce:

- "Buyurunuz beyler, arzunuz nedir?" diye sormuştu. Gençler onları selamlayarak eve girmişler, üst kata çıkarılmışlardı. Merdiven basında kendilerini evin sahibi Cavit Bey bizzat karşılıyordu. Hakikatte Cavit Bey'in evinde yapılan bu içtimada kabinenin teşkili için görüşülmesi zaruri prensipler gözden geçirilecekti. Fakat bu beklenilmeyen ziyaretçiler isi bozmuştu. Mamafih İstanbul Muhafızı Cemal Bey, gençler muhafızlıktan çıkar çıkmaz, Cavit Bey'in evinde Talat Bey'e telefonu açmış vaziyeti bildirmişti. Odaya girip oturunca söze İzmitli Mümtaz Bey başlamıştı. Talat Bey'e dönerek:

- Uzun münakaşalarla vakit geçirmenin doğru olmadığına kanaat getirdik. Memleketin bugünkü nazik durumu karşısında daha fazla ısrar etmekten vazgeçtik. Yeni bir tehlike ile karşılaşabiliriz. Kabineye girecek münasip kimseleri tespit ediniz, hatta siz de arzu ediyorsanız kabineye giriniz, biz arkadaşlar gelirken son defa bu karara vardık! Arada hiç bir mesele kalmamıştır. Talat Bey, gençlerin ricası karşısında parlayan gözleri ve müstehzi tavrıyla Mümtaz Bey'e cevap vermişti:

- Sunun bunun müdahalesi ile kabine teşkil edilmez. Sadrazam ne yapacağını düşünmüştür. Gençler bir kere daha İttihat ve Terakki'nin bu en kurnaz ve komitacı adamının önünde

mağlup olduklarını kabul ediyor ve onunla mücadele etmenin kolay olmayacağını tasdik eyliyordu. Esasen uzun münakaşalar da henüz yersiz sayılabilirdi. Hepsi ayağa kalkarak, odadakileri baslarıyla selamlayıp Cavit Bey'in evini terk etmişlerdi. Ertesi sabahki gazeteler, Cavit Bey'in evindeki toplantıda kabine üyelerinin tespit edildiğini ve irade-i seniyeye iktiran etmek üzere olduğunu yazıyordu. Nihayet her şey bir kaç gün sonra malum olmuştu. Bu kabine eski heyetten çok az farklı idi. Yalnız şehit edilen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Prens Sait Halim Paşa geliyor, Talat Bey Dâhiliye Nezareti'ne getiriliyor, merhum Mahmut Şevket Paşa tarafından aynı zamanda deruhte edilen Harbiye Nezareti'ne Ahmet İzzet Paşa, Maliye Nezareti'ne Rıfat Bey tayin edilmiş bulunuyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in kabineye ithalini istediği Fethi Bey kabineye alınmamış, bu vazifeye Osman Nizami Paşa münasip görülmüş, Şura-yı Devlet riyasetine Halil Bey, münhal bulunan Meclis-i Ayan riyasetine eski sadrazamlardan Sait Paşa tayin edilmişti. Kabineye Celal ve Hacı Adil Bey'ler alınmamış, Cavit Bey de bir müddet kabine dışında kalmayı tercih etmişti. Yeni İttihat ve Terakki kabinesinin esas gayesi, Mahmut Şevket Paşa katillerinin tamamen tecziyesi, İttihat ve Terakki aleyhindeki grupların dağıtılması, düşmanların teker teker imhası idi. Şimdiye kadar partinin içinde dönen birçok ihtilaflar bir sır halinde muhafaza edilmiş, aile meselesi addedilerek harice sızdırılmamıştı. Zira İttihat ve Terakki içindeki hizipleşmeler, çeşitli çekememezlikler, matbuatın ve düşmanların işine yaramakta, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'yi yıpratmak ve yıkmak için mükemmel kozlar telakki edilmekte idi. Talat Bey, Machiavelli'nin şu sözünü arkadaşlarına tekrar etmişti:

- Herhangi bir suikast, iktidarda bulunanlara muhaliflerini ezmek için bahsedilmiş mükemmel bir fırsattır. Biz Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden bu suretle faydalanacağız. Muhaliflerimizi tamamen ezeceğiz. Öyle ezeceğiz, öyle ezeceğiz ki, bir daha sırtlarını yerden kaldıramasınlar!

Bu sebeple bütün gözler İstanbul Muhafızı Cemal Beye (Cemal Paşa) dikilmişti. İttihat ve Terakki fırkası onun şahsiyetine, icraatına tamamıyla itimat ediyordu. Esasen tabiat itibariyle son derece mağrur ve sert bir adam olan Cemal Bey, bu fevkalâde günlerin kahramanı idi. İttihat ve Terakki için onun katlanamayacağı müşkülat yoktu. Merhamet ve zaaf gösterecek karakterde bir kimse değildi. İttihatçılar da bu sebeple kendisini seviyor, icraatını alkışlıyorlardı. O koskoca Fransa hükümetinin müdahalesini bertaraf etmiş, Padişahın tereddütlerine aldırış etmemiş koskoca Damat Salih Paşa'yı sallandırmıştı. İttihat ve Terakki harıl harıl düşmanlarını tespit etmekle meşguldü. Bir zamanlar Abdülhamit devrinin Fizan'ı yerine simde de İttihat ve Terakki'nin Sinop'u yer almıştı. Vapurlar dolusu insan bu kuş konmaz, kervan geçmez memlekete sürülmüş, Sinop kalelerinin küf kokulu, karanlık zindanlarına atılmıştı.

Payitahttan ayrılan Bahr-i Cedit vapuru, nice gençleri buraya taşımıştı. Bunların mühim bir kısmı, hur fikirli, acık sözlü, medeni cesaret sahibi insanlardı. Bir taraftan Divan-ı Harp, diğer taraftan idare-i örfiye amiri olan İstanbul Muhafızı, sürdüğü insanlar arasında bir tefrik etmeyi de düşünmemişti. Onun nazarında mühim olan yalnız İttihat ve Terakki'nin muhalifi olmaktı. Bu baslı basına bir suç teşkil ediyordu. Maznunların mahkemeleri dört duvar arasında yapılıyor, mahkemelerin aleniyeti prensibi esasen ihlal edilmiş bulunuyordu. Divan-ı Harp'te cereyan eden muhakeme ve tahkikat safhalarının hulasaten dahi gazetelere verilmemesi, halkın nazarında iktidar partisi ve onun şahsiyetleri için pek ağır dedikoduların şayi olmasına sebep oluyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın şahsında İttihat ve Terakki, kendi partisine karşı hissedilen memnuniyetsizliği mükemmelen istismar ederek düşmanlarını bu suretle ezmişti. İstanbul Muhafızı Cemal Bey ile polis Müdürü Azmi Bey'in çok seri kararları, bu cinayet etrafındaki esrar perdesini tamamıyla çözmüş ve filhakika Mahmut Şevket Paşa'nın yalnız sahsına karşı değil, hakikatte hükümet ve iktidar partisi aleyhine geniş mikyasta planlanmış bir hükümet darbesi hazırlığını da

meydana çıkarmıştı. Bir hükümet darbesi teşebbüsünde Prens Sabahaddin'in de rolü büyüktü. Fakat o tehlikeyi vaktinde sezerek yurt dışına kendisini atmış, hususi kâtibi Satvet Lütfi Bey ise Avusturya şefareti tercümanlarından Mösyö Lazar'ın evinde tevkif edilmiş, Divan-ı Harp'e sevk edilerek mahkûm ettirilmişti. Suikasta iştirak etmemekle beraber Prens Sabahaddin Bey ile fikir birliğinde bulunan Doktor Nihat Reşat Bey'in[26] de vaziyeti Muhafızlıkça anlaşılmıştı. Nitekim Doktor'un adamlarından bazıları da tevkif edilmişti. Yalnız yine gizli kalmış hadiselerden biri, Prens Sabahaddin Bey ile Doktor Reşat Bey'in tevkif edileceğini öğrenen Talat Bey, her nedense her ikisine tehlikeyi vaktinde haber vermiş ve kaçmalarını kolaylaştırmıştı. Bu hareket, İttihat ve Terakki erkânı arasında çeşitli fikir ve hislerin hâkim bulunduğunu gösteren müstesna misallerden biri olarak tarihe geçmelidir. Velhasıl, Cavit Bey'in evinde vaki içtima, İttihat ve Terakki'nin en mühim şahsiyetlerinin arasında cereyan etmiş ve gelişmeleri itibariyle son derece dikkati çekmiş bir toplantı olarak en gizli kararlarıyla partinin tarihine gömülmüştür.

26 Prof. Dr. Nihat Reşat Belger (E.N.)

Bir Avuç Genç

İttihat ve Terakki'nin iç yüzü iyice tetkik edilirse, en mühim hadiselerde bu partiye bir avuç gencin hâkim olduğu görülecek, gerek partinin Merkez-i Umumi üzerinde ve gerek partiye dayanan hükümetin ileri gelenlerinin şahsiyeti üzerinde bu bir avuç gencin müessir olduğu hakikatine varılacaktır. Bunlar cidden idealist, hür fikirli, her türlü mesuliyeti her zaman yüklenmeye hazır gençlerdi. Bu gençleri söyle sıralayabiliriz: Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Hüsrev Sami, Eyüp Sabri, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askerî, Topçu İhsan ve Mülazım Atıf... Bunlar İttihat ve Terakki'nin fedaileri idiler. Hayatlarını daha istibdat yıllarının ağır bir baskı altında yaşanan devirlerinde istihkar etmişler, çeşitli hareketlere teşebbüs etmişlerdi. Manastır Postanesi önünde Abdülhamit devrinin en zorlu Paşasını, vuran Atıf (Kamcıl), İstanbul'a yürüyüş hareketinde rol almış Süleyman Askerî, İzmitli Mümtaz, Bâb-ı Âli Baskını'nda ölümü hiçe sayarak Harbiye Nazırı'nı tabancasındaki kurşunlarıyla yere seren Yakup Cemil bu gençlerin nelere muktedir olabileceğini göstermişlerdi. Bunlar Prens Sait Halim Paşa kabinesinin kurulduğundan sonra nice günler geçmiş olmasına rağmen Edirne'nin istirdadı hakkında hükümette en ufak bir hareket görmemiş olmaktan mütevellit bir tesir içinde kıvranıyor, bu ataletin memlekete büyük şeyler kaybettireceğini iddia ediyorlardı. Yalan da değildi. Rumeli tamamen kaybedilmişti. Bunun mesuliyetini Hürriyet ve İtilafçıların Hakkı Paşa kabinesinin gafletinden doğduğunu iddia ediyorlardı. Bu gaflet o hale varmıştı ki, Sırbistan hükümetine giden toplar Selanik limanından çıkarılarak Belgrat'a gönderilmiş ve buna müsaade edilmek suretiyle, Balkan Harbi'nin hazırlanmasında mühim bir safha meydana getirilmişti. İtilafçılar bütün bunlardan İttihat

ve Terakki kabinesini mesul addediyorlardı. İttihatçılar da mukabil bir itham olmak üzere, Rumeli meselelerinin Abdülhamit devrinde başladığını, meşum Ayastefanos Muahedesi ve onu tadil eden Berlin Konferansı'nın Bosna Hersek'i Avusturya'ya peşkeş çekmesi, Sırbistan ve Karadağ'ın istiklale kavuşması, Arnavutluk'un muhtar bir hale getirilmesi ve Bulgaristan'ın da her zaman müstakil bir hale gelebilecek imtiyazlarla parçalanmasını, Rumeli'ye vedanın başlangıcı addediyor, bunda bilahare Hürriyet ve İtilaf'ı teşkil edecek olan ve Abdülhamit'in mutlak saltanatını devam ettirmek isteyen ricalin ne büyük hissesi olduğunu anlatıyorlardı.

Bu münakaşalar devam ederken, yeni kurulan kabinenin hiç olmazsa Edirne'nin istirdadına dair en basit bir tedbire başvurmaması, Bâb-ı Âli Baskını ile Kamil Paşa kabinesini devirmiş ve büyük bir ümitle Mahmut Şevket Paşa hükümetine bağlanmış idealist gençleri, son derece uzuyordu. İste her zaman olduğu gibi bu gençler yine fiilî bir harekete teşebbüs etmişler. Yeşilköy'de Kalikratya'da Osmanlı ordularının sol cenahının Erkân-ı Harbiye Reisi bulunan Enver Bey ile temasa geçmişlerdi. Enver Bey, Abdülhamit idaresine bayrak açmış bu cesur ve enerjik erkân-ı harp zabiti gençlerle aynı fikirde idi. Emir zabiti İzmitli Mümtaz Bey'i derhal İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e göndererek söyle söyletmişti:

- Şayet Prens Sait Halim Paşa hükümeti biraz daha tereddüt ederse, netice ne olursa olsun ben kolordumla harekete geçecek ve fırsattan istifade ederek Edirne'ye gireceğim. İstanbul Muhafızı Cemal Bey de bu fikirde idi. Enver Bey'i telefonla İstanbul'a çağırdı. Filhakika bu telefonu alır almaz Enver Bey İstanbul'a gelmiş muhafızlıkta Cemal Bey ile baş başa kalarak her noktada mutabık bulunmuşlardı Enver Bey, Cemal Bey üzerinde nüfuzunu kullanarak, istirdat için ayağa kalkmış gençlerin himayesini, desteklenmesini kendisinden istemişti.

Şayet Merkez-i Umumi ve onun hükümeti, Edirne'nin istirdadı için yine tereddütlere düşerse, bu gençlerin Kamil Paşa kabinesinde olduğu gibi hükümeti devirmeleri de aralarında

kararlaştırılmıştı. İste Enver ve Cemal Bey'lerin anlaşması üzerine bu bir avuç genç, (Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Yakup Cemil, Topçu İhsan, Süleyman Askerî ve Mülazım Atıf) Merkez-i Umumi'nin toplandığı Kırmızı Konak'a gittiler. Azayı içtima halinde buldular. Sözü Sapancalı Hakkı Bey'e bıraktılar, sert bir lisan ve ciddi bir tavırla söze başlayan Sapancalı:

- Efendiler dedi, yeni kabinenin teşekkülü biteli epey zaman oldu. Bu kabine hayati bir mesele olan Edirne'nin istirdadında hala müterediddir. Ve ona direktif verecek olan siz Merkez-i Umumi azaları da hala kararsızdır. Bizler, memleketi şerefsiz bir sulh ile acı bir akıbete sürüklediklerı için Kamil Paşa kabinesini devirmiş, Bâb-ı Âli'yi hepinizin malumu olduğu üzere basmıştık. O zaman kaleme alınan beyannamelerde, Edirne'siz sulhu tanımadığımızı beyan etmiş ve millete karsı Edirne'nin istirdadına da taahhüt eylemiştik. Böyle iken günler geçmiş en ufak bir hareket görülmemiştir. Biz gençlerin tutacağıiki yol vardır: Ya bu kabineyi de devirmek yahut bu memleketten kaçıp gitmek. Millî hislerimiz, şahsi şereflerimiz bu memleketi böyle bırakıp gitmeye bizi asla sevke demez. O halde dövüşeceğiz. Bunu sizlere haber vermeye geldik! Bir kaç dakika salonda bir sukut hâsıl oldu. Sonra Merkez-i Umumi azasından Ohrili Eyüp Sabri Bey:

- Genç arkadaşlar, dedi. Biz de sizinle aynı fikirdeyiz. Edirne'nin istirdadının şart olduğuna inanıyoruz. Bu hususta aramızda tam bir mutabakat mevcuttur. Dün akşama kadar hükümete verdiğimiz mühlet bitmişti. Bu sabah Talat Bey geldi. Büyük devletlerin ileri harekete geçmemizi tasvip etmediğini, bunun doğuracağı fena neticelerden devleti mesul tutacaklarını bildirdiklerini söyledi. Bunun üzerine susmaya mecbur olduk. Şayet sizler Bâb-ı Âli'ye gider, Meclis-i Vükela'ya laf anlatırsanız, bizim de sizinle beraber olduğumuzu söylersiniz! Bu bir avuç genç, Merkez-i Umumi'de kaybedilecek zaman olmadığı hükmüne vardılar. Oradan toplu bir halde Bâb-ı Âli'ye geldiler. Tam bu sırada İstanbul Muhafızı Cemal Bey de oraya gelmiş bulunuyordu. Gençlerle konuştu. Onları teskin etmek lazımdı. Dedi ki:

- Arkadaşlar, Meclis-i Vükela'nın toplandığı salonun yanındaki odada intizar ediniz. Ben de gerek halkta, gerek orduda uyanan infiali ve sizin hareketinizi onlara anlatacağım. Kati bir karar almak için bizzat geldim!

Bu bir avuç genç, Meclis-i Vükela'nın toplandığı salonun sağındaki odada beklediler. Meclis-i Vükela o sırada içtima halinde olmakla beraber Çatalca'ya gitmiş olan Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ferik İzzet Paşa'nın avdetini bekliyordu. Esasen 24 Haziran 1913 de Meclis-i Vükela Bulgarlara bir nota vermiş ve onun cevabı için beklenilen mühlet de o gün bitmişti. Bu notada Bulgarlardan Midye - Enez hattına kadar Türk topraklarının derhal tahliyesi istenmişti. Bununla hükümet hiç olmazsa zevahiri kurtarmaya çalışıyordu. Talat Bey genç arkadaşlarına biraz beklemelerini rica etmişti. Bu sırada Meclis-i Vükela'ya Hacı Adil Bey geldi. Kapıda Cemal Bey onu da doldurmuştu. Hele Hurşit Paşa Kolordusu'nun Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Bey'in telgrafı, içtima halinde bulunan Meclis-i Vükela'yı düşündürmüştü. Enver Bey, ordunun sabrının tükendiğini bildiriyordu. Nihayet İzzet Paşa Çatalca'dan çıkageldi. Meclis-i Vükela'ya tecavüzi bir harekette bulunabileceğimizi bildirdi.

Aylardan beri alınamayan karar yarım saat içinde tamamlandı. Bulgarlara karşı taarruza geçildi (30 Haziran 1913) ve bu Meclis-i Vükela kararını bu bir avuç gence ilk müjdeleyen Talat Bey oldu. Hepsinin ellerini sıktı ve onları sevindirerek teşyi etti. Bu sırada sefirlerimiz aldıkları talimat gereğince bu hareketin Edirne'nin istirdadı ile sona ereceğini büyük devletlere temin ettiler.

Enver Bey'den Enver Paşa'ya

Türk tarihinde Enver Paşa kadar lehinde ve aleyhinde söz söylenmiş bir başka kumandan göstermek mümkün değildir. Kırk iki yıllık bir ömre sokulması adeta mucize addedilen birçok sergüzeşt ve maceraların kahramanı olan bu dinamik ve son derece enerjik insan, yarınki tarihimizin titiz nazarları önünde muhakkak ki, büyük bir milliyetçi, idealist bir vatanperver olarak vasıflandırılacaktır. Enver Paşa, şüphe yok, Türk vatanına elinden gelen hizmeti ifaya çalışmış, istibdat idaresinin yıkılmasında, Trablusgarp Harbi'nde düşmana karsı yapılan savaşlarda ve kotu bir muahedeyi imzaya hazırlanan bir hükümeti devirmekte, Edirne'nin istirdadında sarf ettiği gayretleri ile her halde küçümsenmeyecek bir kimse olarak telakki edilecektir. Yalnız bunların yanında her fani gibi onun da hataları vardır. Nizamlara, kanunlara uymayan, ferdi hareketleri seven onu, iyi bir örnek olarak da göstermeye imkân yoktur. Hele hanedana intisap ederek "damatlık" sıfatıyla ileride Osmanlı İmparatorluğu mukadderatında daha fazla rol oynamaya hazırlanması, körü körüne Almanların sihri füsununa kapılarak koskoca devleti, hemen hiçbir teminata bağlamadan 1. Cihan Harbi'ne sokması, Sarıkamış'ta 90 bin kişilik bir orduyu, sırf cehalet ve inadı uğruna harcaması, bütün harp senelerinde yalnız Alman Erkân-ı Harbiye'sinin, İmparatorun tesiri altında kalarak açtığı harp cephelerinde her şeyden evvel Alman İmparatorluğu'nun ve onun müttefiklerinin menfaatine hizmet etmesi, mütarekenin yaklaştığını gördüğü zaman da memleketini yüzüstü bırakarak firar etmesi, tarihin haklı tenkitlerinden sayılacaktır. Bu sebeple Enver Paşa'yı nasıl bir hükme rabt etmek meselesi, son devir tarihini yazanları çok müşkül bir durumda bırakmıştır. Süleyman Nazif merhumun bir sözü hakikaten yerindedir:

- "Enver Paşa, maalesef Enver Bey'i katletmiştir! Tıpkı Viyana'ya giren Birinci Napoleon için bestelediği senfoniyi cenaze marşıyla bitiren Beethoven gibi, Hürriyet mücahidi Enver'i, İmparatorluğun Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa öldürmüştür" demekte Süleyman Nazif merhum, yerden göğe kadar haklıdır. Fakat biz Enver Paşa'nın bu mevkie nasıl geldiğini söylersek, okurlarımızı daha fazla meraklandırmış olacağız. İstanbul'da Divanyolu'nda mütevazı bir aile ocağında 1881 senesinde dünyaya gözlerini açan Enver Bey, Ahmet Bey ile Ayşe Hanım'ın izdivacından dünyaya gelmiş alelade mutavassıt bir halk çocuğudur.

Babası, günlük kazancını teminde müşkülat çeken bir insan, annesi her Türk kadını gibi ev işlerinden başını kaldıramayan bir kimse idi. İlk tahsilini semtinde, orta tahsilini Soğuk çeşme Askeri Rüştiyesi'nde ve Kuleli İdadisi'nde yapan Enver Bey, buradan Harbiye'ye girmiş ve Erkân-ı Harp kısmından birincilikle 1903'te mezun olmuştur. Mektebi ikmal edince o zamanlar adet olduğu Veçhile 3'üncü Ordu merkezi Manastır vilayetinde hizmete girmiş ve eşkıya takibine memur edilmiştir. İkinci Meşrutiyet'e takaddüm eden bu yıllar Balkanlar, Bulgar, Sırp ve Yunan eşkıyasının çeşitli baskınları ile birinci derecede mühim mıntıkalar addedilmekte ve genç subaylar için burada bir sürü macera onları beklemekte idi. Ruhen çok ateşli, cesur ve atılgan bir insan olan Enver Bey Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak bu komitacıların takibinde parlak başarılar göstermiş ve müteaddit takdirnameler ve kıdem zamlarıyla uzun bir devir sayılan yüzbaşılık müddetini en kestirme yollardan arkasında bırakarak binbaşı olmuştu. Çok yakışıklı bir genç olan Enver Bey, çapkınlıkları için izinli gittiği o zamanki Selanik'i seçer. Yahudi mahallelerinde ve genç kızlar arasında kendisine hayranlar toplardı. Sık sık ve fırsat buldukça gittiği bu güzel, büyük ve canlı şehirde, devam ettiği gazinoların hususi köşelerinde söylenen şeyler hep Abdülhamit aleyhtarlığı, methedilen teşekkül de İttihat ve Terakki idi. İşte ilgililer onu da bu gizli cemiyete sokmakta gecikmemişler, o burada Talat Bey ile Eyüp Sabri ile

tanışmaya muvaffak olmuştu. 1908'de hürriyet mücahidi Yüzbaşı Niyazi Bey'i takip etmiş, o da Tikveş'te dağa çıkmış ve emrindeki askerle Abdülhamit'e meydan okumuştu. Eğer İttihat ve Terakki'ye mensup bir mülazım olan Atıf Bey, Manastır'da bir alayla bu iki hürriyet mücahidinin ya dirisini veya ölüsünü getirmek üzere hareketinden birkaç dakika evvel Ferik Şemsi Paşa'yı postane önünde tabancasıyla katletmemiş olsaydı, Enver Bey'in mukadderatı daha o zaman taayyün etmiş olacaktı. Fakat Manastır'da atılan kurşunlar, hem bu iki hürriyet kahramanını kurtarmış, hem İkinci Meşrutiyet'i sağlamıştı. 1909'da lisan bilmesi ve Erkân-ı Harbiye'yi pek mükemmel bir derece ile bitirmiş olması sayesinde Berlin Ataşemiliterliği'ne tayin edilmiş bulunan yakışıklı ve iyi bir asker Enver Bey'i, manevralarda Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in hususi iltifatlarına mazhar görüyoruz. Bu yakınlık ikisi arasında hakiki bir dostluğun kurulmasına hizmet etmiş ve iki sene sonra İtalyanların kahpece saldırdıkları Trablusgarp topraklarına gönüllü olarak koşup giden Enver Bey orada Derne zaferini kazanarak şöhret yapmıştı. Mustafa Kemal Bey'e karşı bu İmparatorluk müstemlekesinde ilk rekabet hislerini duyan Enver Bey, daha sonra bu hissin tesiri altında kalmış, Mustafa Kemal'i kendisine en tehlikeli rakip addetmişti. Trablus macerasını Uşi sulhu üzerinde yarıda bırakarak Balkan Harbi'ne koşan Enver Bey, Bulgarlarla mütareke yapılmasından bilistifade izinli geldiği İstanbul'da partici arkadaşlarıyla hayatının en müstesna hareketi sayılan Bâb-ı Âli Baskını'nı yaparak ve Harbiye Nazırı'nın katline şahit olarak Kamil Paşa hükümetini devirmişti. Cüreti, cesareti yakışıklılığı Padişahın ve sarayın dikkatini çeken Enver Bey'i emsalinden daha süratli bir terfiye tabi tutarak miralaylığa yükselten hükümet, daha sonra onun arkadaşları içindeki nüfuzunu göz önüne getirerek Paşa yapmış ve Harbiye Nazırlığı'na getirmiştir. Fakat bu mevkie oturmak Enver'e kolay müyesser olmamış, bu hususta dost ve düşmanlarının çeşitli gayretlerinin sarf edildiği de öğrenilmişti. Çocukluğundan beri bütün emelini Osmanlı ordusunun Başkumandanlığında toplayan Enver Bey'i, talih bir

gün bu mevkie mutlak bir salahiyetle getirmiştir. Bir taraftan Sultan Reşat'ın biraderi Şehzade Süleyman Efendi'nin kerimeleri Naciye Sultan'ın kocası ve Osmanlı hanedanının en gözde damadı olarak yoluna devam eden Harbiye Nazırı Enver Paşa, daha sonra Birinci Cihan Harbi başladığı zaman, Osmanlı hükümdarının arkasında toplanan Başkumandanlık salahiyetini de bilfiil eline almış, "Başkumandan Vekili" diye imzaladığı bütün emirnamelerle, Osmanlı tarih-i askerîsinin bütün mesuliyetini üzerine almıştır. Mekteb-i Harbiye'nin Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Enver Bey, İmparatorluğun Başkumandan Vekili Birinci Ferik Enver Paşa'ya kadar baş döndürücü bir süratle yükseldikten sonra birçok hataları ve ihtirasları neticesinde yalnız kendine değil, bütün İmparatorluğa ve Türk milletine çok zararlı bir savaş olan Birinci Cihan Harbi'ni ilan etmiş, bunun da feci bir mütareke ile biteceğini anlayınca kaçarak gittiği Moskova'dan, Kızıl reislerin yakın ahbaplıklarından Türkler için bir fayda çıkamayacağını kestirince müstakil bir Türk devletinin başına geçmek hevesine kapılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu yollarını ona kapaması üzerine, Doğu Türk ellerinde, bu gayesine erimsek için gittiği diyarda kızıl Ruslara karşı giriştiği savaşlardan birinde şehit düşmüştür. Fakat ne o başlangıç, ne bu netice, Enver'i Harbiye Nezareti'ne getirilmesindeki gayretler kadar yormamıştır.

Harbiye Nazırı Enver Paşa

Ferik Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya gelerek ordunun herhangi bir taarruzi harekete muktedir olduğuna dair verdiği haber üzerine hükümet erkânı günlerden beri taşıdıkları müteredditi hali terk ederek derhal Bulgarlara karşı harbe karar vermişlerdi. Harbiye Nazırı'nın ordu kumandanlarına telgrafla emri üzerine ilk defa harekete Hurşit Paşa Kolordusu geçmiş ve bu Kolordunun Erkân-ı Harp Reisi ve Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey de süvari kuvvetlerinin başında Edirne üzerine yürümüştü. Bulgarlar bu sırada dünkü müttefikleri Yunanlarla, Sırplarla harp etmekte idiler. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Türk cephesinden çekmiş, tek tük birliklerle işi idare etmekte bulunmuşlardı. Çatalca'da toplanmış olan Türk kuvay-i milliyesinin harekete geçmesi, onları şaşırtmakla beraber bekledikleri bir netice olmak sebebiyle telaşa düşürmemişti. Boşaltılmış harp sahalarından kolaylıkla gecen Türk süvari birlikleri, ehemmiyetsiz müsademelerden sonra 12 Temmuz 1913'de Edirne'ye girmişlerdi. Edirne'nin işgali üzerine Bulgarlar derhal sulha talip olmuşlar ve İstanbul'a gönderdikleri fevkalade murahhasları Nacovic'in temasları neticesi bir aylık bir müzakereden sonra Prens Sait Halim Paşa Hükümeti ile 16 Eylül'de İstanbul'da bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşma ile Edirne dâhil, Karaağaç hariç olmak üzere Türk ordularının işgal ettiği Sarkî Trakya Türklere bırakılıyor, Garbî Trakya'da Türk çoğunluğuna bazı haklar tanınıyordu. Sulhun imzası ile yeniden kuvvet bulan İttihat ve Terakki Hükümeti, şimdi diğer Balkanlı devletlerle birtakım temaslar temin etmeye ve Rumeli'yi terk ederek biran evvel barışa kavuşmaya çalışıyordu.

Edirne'ye ilk giren kuvvetlerin basında Enver Bey'in ismi ağızdan ağza dolaşıyor, herkes hürriyet kahramanı, Derne

zaferinin galibini, bir de Edirne'nin kurtarıcısı olarak alkışlıyordu. Fakat Enver Bey hasta idi. Bağırsaklarında devamlı sancılar hissediyor, birkaç ay evvel İstanbul'da yapılan bir apandisit ameliyatının iyi olmadığından şikâyet ediyordu. Bu sebeple Beşiktaş Akaretler'deki evinde istirahata çekilmiş bulunuyordu. Onu zaman zaman ziyaret eden hakiki arkadaşları vardı. Bunların en mühimi Süleyman Askerî Bey idi. Daha sonra kendisiyle Teşkilat-ı Mahsusa adlı ve bütün İslam âlemini tıpkı Yavuz Sultan Selim'in 16'ıncı asırda düşündüğü gibi bir bayrak altında toplamayı hedef edinen bir teşkilatta çalışacak olan Enver Bey, bu eski ve idealist arkadaşından çok hoşlanıyordu. O da her ziyaretinde Enver Bey'e:

- "Kuzum Enver" diyordu. Böyle bir zamanda Türk ordularının başına geçmen elzemdir. Ahmet İzzet Paşa gibi içi geçmiş bir adamın, Osmanlı ordularına istenilen ruhu vermesi mümkün değildir. Bu makama vakıa İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in de çok şiddetli arzusu vardır. Fakat kim ne derse desin, Edirne kurtarıcısına Harbiye Nazırlığı çok görülmemelidir.

Enver Bey, çok samimi bir hisle söylenen bu sözlerden memnun oluyor fakat arkadaşlarını herhangi bir sergüzeşte sevk etmek de istemiyordu. İdealist İttihat ve Terakkici gençler, Enver'in sahsında kendilerini büyük bir hayale kaptırmışlardı. Bunlar İttihat-ı İslam'ı pekâlâ mümkün görüyorlardı. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra bunlara Eşref Kuşçubaşı, kardeşi Sami Kuşçubaşı da katılmıştı. Hatta bu gençler, şehirde konuşulan bir şayiayı da Enver Bey'e kadar getirmişlerdi. O sırada Selanik'in işgalinden biraz evvel Alman İmparatorunun tavassutu ile gönderdiği Lorelay adlı yatla Alatini köşkünden ailesi efradı ve maiyetiyle İstanbul'a getirilen sakıt hükümdar Abdülhamit'i nakleden geminin Alman süvarisi, Almanya'da Enver Bey'in Harbiye Nazırlığı'na getirileceğine dair umumi kanaati yaymış idi. İmparator Wilhelm de güya, bunu böyle istiyormuş ve şayet diyormuş,

- Türkler, eğer Enver'i Harbiye Nazırı yaparlarsa, onlara geniş mikyasta yardım ederim. Harp malzemesi gönderir, borç para verir ve bir Alman askerî heyetini de Türk ordusunun talim ve

terbiyesi için uzun müddet vazifeli kılarım. Benim Enver'e itimadım vardır!

Enver Bey, bunları işittikçe heyecana düşüyor, memleketini içinde bulunduğu müşküllerden kurtarmak, Alman İmparatoru gibi o devrin en muazzam ve muhteşem bir şahsiyetinin yardımını temin etmek heveslerine kapılıyordu. Dedikodulardan, arkadaşlarından gördüğü teşviklerden kuvvet alan Enver Bey, o sırada rütbesinin miralaylığa yükseltilmesine ve hatta Harbiye Nazırı İzzet Paşa tarafından kendisine Harbiye Mektebi Kumandanlığı tevcih edilmesine rağmen bir gün kalkıp Bâb-ı Âli'ye gelmiş ve Prens Sait Halim Paşa'nın karsısına çıkmıştı. Mısırlı bir aileye mensup olan, çok zengin ve asil bir kimse olan Prens, İttihat ve Terakki komitacılarından fazla korkuyordu. Hayatında en çekindiği adam Talat Bey idi, fakat Enver'i de atak, tehditlerini yerine getirmesini bilir bir kimse olarak tanıyordu. Meclis-i Vükela'ya girmek üzere iken gelen Enver'i bu sebeple reddedememiş, odasına almıştı. Enver Bey onu askerce selamlamış ve resmî üniformasıyla karsısına geçip oturmuştu. Hali çok heyecanlı, sesi sert ve tehditkârdı.

-Paşa Hazretleri dedi, sizi vakitsiz rahatsız ettiğim için affınızı rica ederim. Fakat pek mühim ve hayati bir mesele için huzurunuzda bulunuyorum. Edirne'nin istirdadı sırasında ordunun içinde, basında bulunduğum sıralarda öğrendiğim bir ruh haleti vardır. Bastakilerin ihmalini, kendi menfaatlerine düşkünlüğünü ordudaki küçük rütbeli zabitan hiç de iyi karşılamıyor. Bu memlekette malum devletinizdir ki, her türlü hareket ordudan başlar. Osmanlı tarihi buna benzer birçok vakalarla doludur. Ordu, başta sevilen, sayılan, ateşli ve hareketli insanlar ister. Böyle yasını basını almış, her turlu hareketinden aciz kimselerle bu iş idare edilemez!

Prens Sait Halim Paşa, Enver Bey'in sözü nereye doğru götürmek istediğini bir turlu kestirememekle beraber, lakırdının sonunda kendisini iler süreceğini de aklına getirememişti. Sabırlı olarak onu dinliyordu.

- Bu sebeple Paşa Hazretleri dedi, Harbiye Nazırlığı'nı bizzat bendeniz deruhte etmek, memleketime çalışmak hizmet etmek istiyorum. Hem bu olursa Alman İmparatoru'nun en samimi dostu sıfatıyla da devletime emsalsiz faydalar temin edeceğime kani bulunmalısınız!

Prens Sait Halim Paşa'nın kan yüzüne sıçramıştı. Kıpkırmızı olmuş, ne diyeceğini hakikaten şaşırmıştı. Enver Bey, bunu kendisine nasıl teklif edebiliyordu. Onu biraz teskin etmek lazımdı.

- Güzel soyluyorsunuz Miralayım dedi. Yalnız unutmayınız ki, çok gençsiniz, maiyetinizde pek çok yaşlı ve sizden çok daha kıdemli ve yüksek rütbeli paşalar bulunacaktır. Bu orduda gözetilmesi zaruri hiyerarşiye karşı laubalilik sayılmaz mı? Biraz sabırlı olursanız, inşallah bir gün o fırsatı da elde etmeniz mümkün olacaktır.

Prens Sait Halim Paşa'nın mukabelesi, Enver Bey üzerinde soğuk bir duş tesiri yapmıştı. Enver Bey, anlamıştı ki, devrin sadrazamını yola getirmek için daha başka türlü konuşmak icap ediyordu.

Enver'in Ameliyatı

Miralay Enver Bey, devrin sadrazamı Prens Sait Halim Paşa'ya derhal mukabele etmekte gecikmemişti.

- Paşa dedi, Osmanlı ordusunun esastan tensike ve yeni sistemde talim ve terbiyeye ihtiyacı vardır. Bunu ne kadar geciktirirseniz, o kadar korkunç bir suç islemiş olursunuz. Yarın sizi hıyanet-i vataniye ile itham ederlerse hayret etmeyiniz, ordunun, bugün en mükemmel bir ordu olan Alman sisteminde tanzimi şarttır. Ve bu vaziyeti de tahakkuk ettirecek yegâne adam, müsaadenizle benim. Amma, siz etrafınızdakilerin telkini altında kalabilir, tereddüt eyleyebilirsiniz. Fakat bir gün benim Harbiye Nazırı olmama asla mani olamayacaksınız; bunu da böyle bilmenizi isterim. Şimdilik müsaadenizle sizi histeriniz ve fikirlerinizle baş başa bırakayım.

Miralay Enver Bey, asker gibi girdiği bu adadan asker gibi çıkmış, Sadrazam'ı mahmuzlarını şakırdatarak ve topuklarını birbirine vurarak selamlamış ve gitmişti. Bir müddet yerinde sessiz kalan Osmanlı Sadrazamı kendisini toparladıktan sonra telefona sarılarak Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i bulmuş ve kendisiyle acele görüşmek istediğini ve teşrifini rica etmişti. Birkaç dakika sonra Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Prens Sait Halim Paşa'nın karşısında idi. Kurnaz komitacı, fevkalade hallerin cereyan ettiğini derhal anlamış, hatta bu hareketin bizzat Enver'den geldiğini kestirmişti. Sadrazam Talat Bey'e ayağa kalkarak yer gösterdikten sonra:

- Beyefendi demişti, şimdi Miralay Enver Bey burada idi. Bana orduda hoşnutsuzluktan bahsederek kendisinin Harbiye Nezareti'ne getirilmesini teklif etti. Ordunun Alman sistemi tensiki şarttır. Daha fazla gecikirseniz hıyanet-i vataniyede bulunmuş olursunuz dedi. Ben de kendilerine belki buna lüzum

vardır. Fakat siz henüz gençsiniz, tecrübeniz azdır. Kaldı ki, orduda yasını basını almış kumandanlar, paşalar vardır. Bunların başına geçirilirseniz, gözettiğimiz hiyerarşiye bizzat hıyanet etmiş oluruz, dedim. Bana fena halde kızdılar. Üstelik beni tehdit de ettiler. Benim Harbiye Nazırlığıma mani olamayacaksınız da dediler. Bu vaziyet karşısında ne yapacağımı şaşırdım. Ne dersiniz?

Talat Bey, daima ihtiyatlı konuşmaya alışmıştı. Sadrazam'a:

- "Çok yerinde buyurmuşsunuz Prens Hazretleri" dedi. Enver Bey henüz çok genç ve çok da tecrübesizdir. Cesur olmak, vatanperver olmak kâfi değildir. Ordu, şimdi değerli bir baş bulmuştur. Ferik Ahmet İzzet Paşa'nın şahsiyetinde bilgili, dürüst bir insana kavuşmuştur. Bundan başka turlu bahsedilemez. Nihayet Sadrazam ile Dâhiliye Nazırı Enver Bey ve arkadaşlarını şimdilik idare etmeye karar vermişlerdi. Diğer taraftan Talat Bey de Cemal Bey ile Meclis-i Vükela'dan sonra buluşarak Enver'in bu hareketinin önlenmesi hususunda mutabık kalmışlardı. Cemal Bey, o sırada evinden çıkmayan ve rahatsız olan Enver Bey'i hükümetin Almanya'ya tedaviye ve hatta icap ederse ameliyatının tekrar yapılması için zaruri muayeneye göndermeye hazır olduğunu beyana memur etmişti. Filhakika ertesi günü Cemal Bey, Beşiktaş'taki evinde Edirne'nin kurtarıcısını ziyaret etmiş ve onu Almanya'ya gitmeye iknaya çalışmıştı. Fakat Enver Bey'in cevabı bambaşka olmuştu.

- "Cemal Bey" demişti. Burada hekimlerin, operatörlerin suyu çıkmadı ya! Gecen seferki ameliyatımı Cemil Paşa ve Orhan Bey yapmışlardı. Yine onlar yaparlar vesselam. Bugün apandisit gibi basit bir ameliyat için Almanya'ya gitmeye ne lüzum var? Ben yarın Alman Hastanesi'ne yatarım. Ameliyatımı da orada yaptırırım. Cemal Bey, Enver Bey'i Almanya'ya gitmeye ikna edemeyince iznini alarak yanından ayrılmış ve bu ağrılara da son vermek isteyen Enver Bey daha o gece Alman Hastanesi'ne giderek yatmıştı. Birkaç ay sonra Padişah'ın damadı olacak Erkân-ı Harp Miralayı Enver Bey'in bu ani karan sarayı da telaşa düşürmüştü.

Sultan Reşat Operatör Cemil Paşa'yı ertesi günü derhal huzuruna çağırtarak:

- Paşa demişti, oğlumuz Enver Bey'in ameliyatına bizzat siz nezaret ediniz!

Fakat Cemil Paşa, İttihatçılardan çekindiği için bu ameliyata elini sürmek istemiyordu. Enver Bey'in ameliyatının yapılacağı gün, baş ucunda operatör Cemil Paşa, Orhan Bey, Akil Muhtar Bey, Sultan Reşat'ın hususi doktoru Hayri Paşa, Süleyman Numan Paşa, Doktor Adnan Bey (Adıvar) ve Alman Hastanesi'nin başhekimi bulunmuşlardı. Ayrı bir odada ameliyatın neticesini bizzat Talat Bey beklemekte idi. Fakat Operatör Cemil Paşa'nın ameliyatı yapamayacağını haber alınca, onu bulunduğu odaya çağıran Talat Bey:

- Paşa demişti, niçin bu işi siz yapmıyorsunuz, bizim başkalarına itimadımız yok, eğer tehlikeli buluyorsanız ve Enver Bey'in bu ameliyat sonunda ölmesi muhtemel ise sizin elinizde olmalıdır. Başkasında olursa partimiz ve hükümetimiz hakkında turlu dedikodular çıkarırlar. Herkes Şahsınızın bilgi ve dürüstlüğünde müttefiktir. Nihayet Talat Bey'in ısrarı üzerine ellerini yıkayarak ameliyat masasına gecen operatör Cemil Paşa, bu apandis ameliyatını fevkalade muvaffakiyetle sona erdirmiş ve hastayı kurtarmıştı. Enver Bey Alman hastanesinde bir hafta yattı. Sonra çıkıp evine gitti. Arkadaşları onu ziyarete gittiler. Hepsi yeniden onu Harbiye Nazırlığı'na teşvik ettiler. Fakat o da bunu istemekle beraber yeni bir hareket yapmaktan çekiniyordu. Nihayet arkadaşlarına açıldı.

- Sizler dedi, fırkanın her hareketinde ortaya çıkmış insanlarsınız. Kabilse Talat Bey'i görün, görüşlerinizi söyleyin onu ikna ederseniz bu kolaylıkla olur. Şayet o, muhalefet ederse o zaman ciddi şekilde mücadeleye mecbur olacağız!

Nihayet Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Süleyman Askerî, Topçu İhsan, İzmitli Mümtaz, Atıf, Talat Bey'e gitmeye karar verdiler. Ve Dâhiliye Nazırı'nı makamında ziyaret ettiler. Talat Bey bu parti arkadaşlarını gayet nazik bir tavırla karşıladı,

hepsinin ellerini sıktı. Yer gösterdi. Onları dinlemeye koyuldu. Atıf Bey söze başladı.

- Sizi dedi, partinin en sadık ve vefakâr reisi tanıyoruz. Biz gençler, ordu mensupları Enver Bey'i Harbiye Nazırı görmek istiyoruz. Ordunun ıslahı buna bağlıdır. Ne dersiniz?

Talat Bey gayet soğukkanlı ve biraz da müstehzi bir ifade ile:

- Biz dedi, hükümet olarak İzzet Paşa'dan çok memnunuz. Bugün için onun makamından ayrılması doğru olamaz. Yalnız Enver Bey için de ileride daha güzel fırsatlar zuhur edecektir.

Yakup Cemil Bey dayanamayarak ağzını açmıştı:

- Bak Talat dedi, lafın kısası biz karar verdik. Enver Harbiye Nazırı olacak o kadar! Unutma ki, bu makamı sizlere temin eden bizleriz. Biz kelleyi koltuğa alarak Bâb-ı Âli'ye yürümeseydik, sen hala Merkez-i Umumi'de çene çalıyordun.

Talat Bey'in kasları çatılmıştı. Bu kadarı da fazla idi. Ayağa kalkmıştı.

- Ne isterseniz yapınız! Bizim fikrimizi öğrendiniz dedi. Bu sırada Avusturya sefirinin Talat Bey'i ziyaret etmek üzere olduğu haber verildi. Enver'in arkadaşları da kalkmışlardı. Selam vermeden odadan çıktılar. Vakıa biraz sonra Talat Bey odacıyı göndererek biraz beklemelerini rica etmiş ise de onlar beklememişlerdi. Talat Bey ile Enver'in arkadaşları arasında şimdi hakiki bir savaş başlamış oluyordu.

Cemal Bey'in Emeli

İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in en büyük emeli Harbiye Nazırı olmaktı. Buna da kendisini yerden göğe kadar haklı görüyordu. Eğer o, Mahmut Şevket Paşa'yı hedef tutan fakat hakikatte bir hükümet darbesine kıyam eden muhalefetin gerek yüksek kademelerdeki gerek seviyesi daha alçak şahsiyetlerini, kıskıvrak yakalamamış olsaydı, hadiseler böyle mi cereyan ederdi? Allah göstermesin, İttihat ve Terakki'nin iktidar sandalyesinden düşmesi isten bile değildi. Amma, o Cemal Bey, başta Padişah'a, sonra da nüfuzlu Fransız sefaret erkânına, daha sonra da suikastın mürettiplerinden ileri gelenlerin hemen hepsine karşı, ısrarla ve inatla açtığı büyük mücadele sayesinde bu işleri başarmış, ele geçirdiği suçluları, ne damatlıklarına, ne Paşa ve miralaylıklarına, ne de sunun bunun adamı olmalarına bakmadan, hiçbirine acımadan, cümlesini Beyazıt'a sallandırmıştı. Cemal Bey bu hareketiyle hükümeti kurtardığına tamamen kaniiydi.

- "Bu az iş midir sanki?" diyordu, yerine göre bunun da bir Edirne istirdadı kadar kıymeti vardır! Ve bu hükme varınca Harbiye Nazırlığı'nı da tabii görüyordu. İste bütün bu mütalaalar Cemal Bey'i, Enver Bey'in ameliyatından bir gün evvel Talat Bey'e koşturmuştu.

- "Talat Bey" dedi, Enver'in Almanya'ya gitmeyeceği anlaşıldı. İnat ediyor, burada ameliyat olacağım diyor. Elbette ameliyattan sonra Harbiye Nazırlığında ısrar edecek. O, hastaneye yatınca biz de bu meseleyi halledelim. Bir emri vaki yapalım, hastaneden çıkınca şaşırsın, kalsın. Rütbesini yükseltiriz. paşa olur, bir kolordu kumandanlığı alır, çıkar gider. Talat Bey bu ihtiraslı arkadaşına gayet soğukkanlılıkla cevap vermişti.

- Dostum Cemal Bey dedi, ben de senin fikrindeyim, fakat gel gelelim efkâr-ı umumiyeye, onlar senin de Harbiye Nazırlığına

muvafakat etmezler, bu is tedrici olur. Sen beni dinlersen söyle hareket edelim: Ben Nafıa Nazırı Osman Nizami Paşa'dan hiç memnun değilim. Edirne'nin istirdadına bile taraftar olmayan bu ukala adamdan kurtuluruz. Yapılacak çok iş var. Hem senin Fransızlarla da aran iyidir. Evvela bu nezarete vekâleten gelirsin, sonra asaletin çıkar ve bir ara sonra da Bahriye Nezareti'ne getirilirsin. Nispeten o, göze batmayan bir nezarettir ve bir gün de Harbiye Nazır Vekili filan derken oraya asil olursun. Amma, bidayette bu makam bence senin için fazla dedikodulu olur.

Cemal Bey'in bu izahattan canı sıkıldığı belli idi hemen cevap verdi.

- O zaman da Enver'in Harbiye Nazırlığına geçmesi için meydan bırakmış olmayacak mıyız?

- Bilakis, Nafıa Nezareti'ne gelmen, onu tahrik etmez. Ama başka turlu yaparsak ilk çatışacağın o olacaktır. Bunu da böyle bil! Esasen şimdilik İzzet Paşa'yı da yerinde bırakacağız. Benim düşüncem şu: sen Nafıaya oturduktan sonra Çürüksulu Mahmut Muhtar ile yer değiştirir, Bahriye Nezaretine gelirsin!..

Nihayet iki eski arkadaş anlaşmışlardı. Cemal Bey, bu yolun biraz uzun fakat emin olduğunu nihayet anlayabilmişti. Vekâleten de olsa, Nafıa Nezaretine de munasip görülse behemehâl kabineye girmek kararı onda önüne geçilmez bir emel, bulunuyordu. Talat Bey de diğer taraftan bu konuşmalarında samimi olduğunu göstermiş, hem o gün, Osman Nizami Paşa'yı makamında ziyaret ederek, Amerikalılarla başlayan yeni münasebetlerin mahallinde tanzimi için, itimat edilir, bir devlet adamının Amerika'da büyükelçi olarak çalışması lüzumundan bahsetmiş ve bu muhik ise de hükümetin kendisinden başka hiç kimseyi görmediğini de ilave etmişti. Çok tatlı bir sohbet halinde gecen bu görüşmede Osman Nizamı Paşa, Nafıa'dan istifa ederek Washington'a gitmeye muvafakat etmişti. Bütün bunları hazırlayan Talat Bey, Sadrazam'ı ziyaret ederek fikirlerini çok iyi anlatmış, Enver'in ihtiraslarına mani olmak için bundan başka da çare bulunmadığını söylemişti. Prens Sait Halim Paşa kendisine:

- Acaba demişti, Osman Nizami Paşa, Nafıa'dan istifaya razı olacak mı?..

- Razı da oldu, istifa da etti Paşam, iste istifanamesi!

Ve filhakika Talat Bey, Osman Nizami Paşa'dan usulen aldığı istifayı da Sadrazam'a takdim fırsatını bulmuştu.

Prens Sait Halim Paşa, muhatabının zekâsına, iş becermesine hayret etmiş, Talat Bey'den ne kadar korkulsa yeri olduğunu anlamıştı.

Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı hemen kararnameleri hazırlatmışlar, o gün saraya gönderilen ve Başmabeynci'ye telefonla takibi rica edilen kararnameler, irade-i seniyeye iktiran etmişti. Ertesi gün Enver Bey, hastanede ameliyat masasına yatacağı sırada, Cemal Bey'i Nafıa Nezareti vekâletine tayin edildiğini öğrenmişti.

Bir hafta sonra hastaneden çıkınca, o da Harbiye Nezareti meselesini kat'i surette halletmeye karar vermişti. Nitekim, o günün akşamı, Beşiktaş'ta, Akaretler'deki evi, ona sadık şu arkadaşlarıyla dolmuştu: Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Süleyman Askerî, İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan, Atıf Bey'ler... Hepsi etrafına toplanmışlar, hem geçirdiği ameliyattan dolayı onu tebrik ediyor, hem de parlayan ümitlerini tekrarlıyorlardı. Nihayet o gecenin geç saatlerinde bu arkadaşlar şu karar varmışlardı.

- Enver Bey behemehâl Harbiye Nazırı olacaktı. Buna kim muhalefet ederse, mevkii, kıymeti ne olursa olsun, ortadan kaldırılacaktı.

Ve yine arkadaşlar şuna kani idiler ki, Enver Bey'in kabineye gelmesine birinci derecede mani olan insan Talat Bey'in bizzat kendisi, ikincisi de İstanbul'un sabık muhafızı Cemal Bey idi. İttihat ve Terakki Fırkası'nda rolleri ve hizmetleri ne olursa olsun, icap ederse bu iki insanı da harcamaktan çekinmeyeceklerdi.

Bu kararı Talat Bey'e kati olarak tebliğ lazım geliyordu. Bunu da Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Atıf ve Topçu İhsan üzerlerine almışlardı. Ertesi günü bu dört arkadaş Talat Bey'in huzuruna çıktılar. Talat Bey, gelenlerin maksadını daha onlar içeri girerken anlamıştı. Taleplerine asla muvafakat etmedi.

- Müteaddit defalar söyledim, henüz Enver Bey için bu makam doğru değildir, dedi. Dört arkadaş son derece hiddetlenmişlerdi. Arzularını tekrarladılar. Fakat bir netice alamadılar. O zaman Talat Bey için hiç de hoş olmayan düşüncelere daldılar.

Talat İle Enver Karşı Karşıya

İttihat ve Terakki'nin genç elemanları Talat Bey'e karşı açtıkları mücadelede inat ve ısrarla yollarına devam ediyorlardı. Enver Bey ile Cemal Bey arasındaki rekabet ikisinin de asker olması, hemen hemen aynı rütbelerde bulunması ile adeta muvazi bir seyir takip etmişti. Nitekim birisinin miralaylığa, daha sonra mirlivalığa terfii, diğerini de harekete getirmiş, her ikisi paşa olmuşlar, her ikisi nazır olmuşlar. Birinci Cihan Harbi'ne her ikisi aynı kabinede girmişler, aynı kararlara beraberce imza etmişler, her ikisi birer ordu kumandanlığını deruhte etmişler ve günün birinde Enver Paşa birinci ferikliğini kendi kendine ilan edince o zamanlar herkesin anlattığı meşhur vaka gereğince Sultan Reşat hareme koşarak:

- Çocuklar müjdeler olsun, bizim damat ferik olmuş diye haber vermişti. Hem feriklik iradeye iktiran etmeli ve herkesten evvel kendisinin haberi olmalı idi; işin daha garibi Cemal Paşa'nın da Suriye'de bu haberi alır almaz, omuzlarındaki apoletlere birer yıldız ilave etmesi ve Başkumandan Vekili Ferik Enver Paşa'ya yazdığı tahrirata "Ferik Cemal" diye imza etmesi olmuştu. Bu suretle artık Enver ile Cemal'in muvazi yürüyüşünü kimsenin geri bırakmasına imkân kalmamıştı Enver Bey, henüz Harbiye Nazırı olmadan, gençlerin Talat Bey nezdindeci ısrarları boşa gidince, bunlar hışım ile geri dönmüşlerdi. Bunların içinde Talat Bey'e en çok kızanlardan biri de Yakup Cemil Bey idi. Onun Enver'e bağlılığı çok kuvvetli idi. Fakat Avusturya sefiri Marki Pallavicni'den[27] ayrıldıktan sonra bir otomobile atlayan Talat Bey de soluğu Beşiktaş'ta almış ve hastalıktan sonra nekahet devrini evinde geçiren Enver Bey'in karsısına çıkmıştı. İki eski arkadaşın karsılaşması oldukça soğuk cereyan etmiş,

27 Johann von Pallaviçini (E.N.)

Selanik'te kurulan dostluğun gevşediği gözden kaçmamıştı. Mamafih Talat Bey kurnazdı. İdare ettiği insanlar içinde oldukça zahmet çektiği kimselerin başında Enver geliyordu. Hiçbir bozuntu vermek istemeyen Talat Bey, gayet dostane ve samimi bir eda ile söze başlayarak:

- Arkadaşların geldiler. Senin Harbiye Nazırlığını ileri sürdüler ve adeta bizlere ültimatom verdiler. Konuşmak istedim durmadılar. Kotu bir tesadüf eseri Avusturya sefirinin de ziyareti araya girdi, konuşamadan kalkıp gittiler. Şunu çok iyi bilmeni isterdim Enver ki, senin Harbiye Nazırlığına ben de taraftarım. Ancak senin bilmediğin başka işler var. Bunların başında Cemal'in Harbiye Nazırlığına gelmek hususundaki ısrarları vardır. Ben ona Nafıa Nezareti'ni hazırlamıştım. İstemiyor; Fethi Bey de Nafıa'ya gelmek istemiyor. Benim düşüncem şu: Cemal'i Bağdat Müfettişliğine ikna edelim. Fethi Bey de çok geçimsizdir. Halen kâtib-i umumi olarak kimse ile anlaşamıyor. Heyet-i Vükela'da da olacağı bu, onu da Sofya'ya sefir yapalım. Bu suretle vakit kazanmış oluruz. Sonra da suya sabuna dokunmadan İzzet Paşa'nın istifası gelmeli ve bunlardan sonra sen Harbiye Nezareti'ne getirilmelisin, hele benden sana kardeş nasihati, bu gençlerle de pek sıkı fıkı olma. Bunlar her harekette ellerine tabanca alıp ortaya çıkmışlar, bir nevi fırkanın fedaileri kesilmişlerdir. Bunlar adamın başına dert getirir Enver. Sen çok temiz, saf, mert bir adamsın. Bu çocuklara çabuk kapılıyorsun. Bunlar sana açık söyleyeyim, devlet içinde devlet olmak istiyorlar. Bu kadarı fazla! Yakup Cemil'in makamımda bana bir ültimatom verişi, bir meydan okuyuşu var ki, bir görmeli idin. Bu kadar patavatsızlık olur mu? Kaldı ki, daha yapılacak çok işler var. Su kağıda bir göz gezdir. Burada partimizin selameti namına derhal tekaüde sevkleri icap eden kimseler var. Bunlardan biri Mustafa Kemal'dir. Ben bu adamı hiç beğenmiyorum. Fırkanın her şeyine itiraz ediyor. Sonra İsmet Bey (Paşa), Mahmut Kamil (Umumi Harp'te Harbiye Nezareti müsteşarı). Galip Paşa (Hareket Ordusu'nun şehre girmesinden sonra emniyet-i umumiye müdürü olan zat) bunlar kaldıkça, ne sen ne de biz hiçbir şey

yapamayız. Bütün bu tasfiyeler yapılmalı ki, sen Harbiye Nazırı ve ben Dâhiliye Nazırı olarak çalışabilelim!

Talat Bey'in fikirleri vaziyeti aydınlatıyordu. Anlaşılıyordu ki, Talat Bey, Cemal Paşa'nın ve Fethi Bey'in Enver Bey ile aynı kabinede bulunmasını istemiyordu. Çünkü bu üç zorlu insan ve üç kuvvetli İttihat ve Terakkici, kendisine karsı birleşebilirler, mesele çıkarırlardı. Talat Bey'in meşhur-u âlem olan nüfuzu ve otoritesi bu sebeple sarsılırdı. Bunlardan Cemal Bey'i Bağdat'a, umumi müfettişliğe göndereceğine emindi. Zira Cemal Bey, şöhret ve servete karsı zayıftı. Hele devletin Arap tebaasını ıslah etmeyi de çok istiyordu. Fakat çıbanın başı Fethi Bey idi. Parti'nin umumi kâtibi olur olmaz sıkı bir disiplin kuran Fethi Bey, Parti'deki laubaliliklere son vermiş, gelişi güzel her kafadan bir ses çıkmasına mani olmuştu. Bu da kimsenin, basta Talat Bey'in işine gelmemişti. Talat Bey bütün bu düşünceleri ile söyle bir plan tertip etmişti. Enver Bey kabineye hizip yapamayacak bir şekilde girer ve orduda birtakım tasfiyelere de girişirse kendi kendini yıpratmış, umumun husumetini kazanmış olacak ve yıkılması da pek kolay bir hale gelecektir. Fakat Enver Bey de aptal değildi. Talat'ın zahiren çok dostane, hakikatte tertipli tekliflerini anlamıştı. Fakat Enver Bey'in çok iyi anladığı şey, Talat'ın artık onun Harbiye Nazırlığına karşı ciddi bir itirazda bulunamayacağı idi.

- Dostum dedi, ben her şeye rağmen Cemal'i de, Fethi'yi de, diğer arkadaşları da severim. Bunlarla müteaddit vesilelerle karsı karsıya geçmiş birçok meselelerde münakaşa etmişizdir. Yine de ederiz. Bu çekişmeler fikir uğrunadır. Birbirimizi kırsak da zararı olmaz. Hakikatte bu arkadaşların hepsi değerlidirler. Ne Cemal'in uzaklaştırılmasına, ne Fethi'nin sefir olarak gönderilmesine, ne de diğerlerinin tekaüde sevkine taraftarım. Biz bir arada pekâlâ çalışabiliriz.

Talat Bey, Enver'in kolay kolay kandırılamayacağını anlamış, belki de müspet cevap verirse, konuşmanın şayi olacağından çekindiğine hükmetmişti. Kurnaz ve komitacı Talat da aşağı kalamazdı. Yanlış anlaşıldı, ben bu arkadaşlar değersizdir

demedim Enver, yalnız, serbestçe çalışmana mani olurlar diye düşündüm, mademki, mahzur yok, o halde Cemal de kabineye girer, hem beraber bu isi yürütürüz. Talat Bey ayağa kalkarak Enver'in elini hararetle sıkmış,

- Şimdi Sadrazam'a gidiyorum. İzzet Paşa'nın istifasını temin edelim. Senin tayinini iradeye sevk edelim... Enver Bey kapıya kadar arkadaşını teşyi etti, içinde büyük bir sevinç vardı, artık hayal hakikat olmuştu. Diğer taraftan hemen daha o gün Prens Sait Halim Paşa'nın huzuruna çıkan Talat Bey:

- Paşam demişti, Enver Bey'in Harbiye Nazırı olmasına zaruret vardır. Parti arkadaşları, ordu bunu böyle istiyor! Ben de kani oldum. Orduyu, ondan başkası idare edemez! Hele Edirne'nin istirdadından sonra, Enver Bey, bu makamı hak etmiştir Prens hazretleri! Bütün bu dönen şeylerden bir şey anlamamakla beraber, Talat'tan da çok çekinen Sadrazam:

- Hayırlısı olsun beyim, dedi, ya İzzet Paşa ne olacak? Talat Bey soğukkanlılıkla Sadrazama cevap verdi:

- Onu bana bırakınız, ben hallederim!

İzzet Paşa Nasıl İstifa Etti

İster istemez hürriyet kahramanı Enver'i Harbiye Nezaret'ine getirmeye karar veren Büyük Efendi (Talat Bey), Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'ya verdiği söz gereğince bu isi bizzat yapmayı tasarlamıştı. Bunun için Ferik İzzet Paşa'nın kabineden istifa etmesi gerekiyordu. Bu nasıl olacaktı. İttihat ve Terakki'nin bir numaralı şahsiyeti, bu iş için vaktiyle Paşa'nın bir teklifinden faydalanmayı düşünmüştü. O zamanlar, kabineye girmeden evvel Ahmet İzzet Paşa, Talat Bey:

- Beyim demişti, ordunun devamlı surette tanzim ve tensiki lazımdır. Bunun için de sırf bu mesele ile uğraşacak, kabinenin günlük siyaseti ile bası dertte olmayan müstakil bir makama ihtiyaç vardır. Fikrimce bir başkumandanlık ihdas edilmeli, buraya da ordunun hürmet ve muhabbetini kazanmış memleketin tanıdığı ve sevimli bir asker getirilmelidir. Yalnız başkumandanın geniş bir salahiyeti olmalı, tabii ki, onun da hüsn-ü niyetinden asla şüphe edilmemelidir. Talat Bey, o zaman Paşa'nın bu fikirlerini şüpheli karşılamış, hele bir harp izale edilsin, sonra bunu düşünürüz, seklinde bir mütalaa ile teklifi yapan İzzet Paşa'nın ağzını kapamıştı. Hatta Büyük Efendi mahremi olan kimselere:

- "Duydunuz mu, İzzet Paşa, diktatörlük kurmak istiyor" diye de alay etmişti. Şimdi Talat Bey, aynı fikri hem de sahibine teklife gidiyordu. Böyle zamanlarda Talat Bey'i yakından tanıyanlar bilirler ki, o, teşebbüslerinde yalnız olmayı sevmezdi. Onun için yanına Şurayı Devlet Reisi Halil Bey'i (Halil Menteş) almıştı. Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına gitmişler ve Harbiye Nazırı Ferik İzzet Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Paşa, hiç beklenilmeyen bir zamanda bu ziyaretten telaşlanmış fakat hiçbir şeyi belli etmemeye karar vermişti. Söze Talat Bey başlamıştı.

- Paşam dedi, cidden bu son hadiselerde oynadığınız rol çok büyüktür. Edirne sayenizde istirdat edilmiş, bu şerefli ve tarihi hareket ancak başarılabilmişti. Esasen öteden beri biz ve bütün arkadaşlar zat-ı âlinizin kıymetli bir kumandan olduğunuzda müttefikiz. Evvelce çok yerinde buyurduğunuz gibi bu çalışmalar devamlı ve salahiyetli olmalıdır. Bir başkumandanlık fikrine gece de olsa gelmiş bulunuyoruz. Bunun için de bütün ordunun gözbebeği olan Zat-ı Devletinizi seçmiş oluyoruz. Bunun kabulünü arkadaşlar namına istirhama geldik!

İzzet Paşa, bu garip teklif karsısında şaşırmış olmakla beraber, Edirne dönüşü aleyhindeki tertipleri duymuş, Enver'in Cemal'in Harbiye Nazırlığı için çalışmalarını da haber almıştı. Bu bal gibi nazikâne Harbiye Nezareti'nden istifa teklifi idi. Paşa, anlıyordu ki, İttihat ve Terakki, Harbiye Nezareti'ni kendisinden başka birine vermek arzusunda idi. Partinin istemediği bir adam olarak kalmak, bugün ihdas edilen, yarın lağvedilen makam ve salahiyetleri nefsinde toplamak, hayatı muntazam bir seyir takip etmiş olan Paşa'nın isine gelemezdi. İzzet Paşa bu fikri, Edirne istirdat edilmeden evvel, Hadımköyü'ndeki karargâhından bir layiha ile Meclis-i Vükela'ya sunmuştu. Hatta bu layihada İzzet Paşa, Harbiye Nezareti ile başkumandanlığın aynı şahsın uhdesine verilmemesini de müdafaa ediyordu. İzzet Paşa ordunun bu en yüksek kademesini, parti politikalarından, günlük siyasetten uzak tutmak istiyordu. Talat Bey ise yaptığı bu teklifte başkumandanlığın kaydı hayat şartıyla olmasında ısrar ediyordu. Bu vaziyette İzzet Paşa, ister istemez Harbiye Nezareti'ni bırakmaya mecbur kalıyordu. İzzet Paşa işi kesip atmaya karar vermiş biraz da sert bir lisanla:

- Beyim demişti, Mahmut Şevket Paşa'nın katli, Edirne'nin istirdadı gibi hadiseler asabımı çok yormuş ve moralimi bozmuştur. Dinlenmeye, çok ihtiyacım var. Beni lütfen bütün vazifelerimden affediniz. Esasen Harbiye Nazırlığını zorla kabul etmiştim. Şimdi istifaya hazırım. Ve bu makamdan ayrıldıktan sonra da hiçbir is yapacak halde değilim. Ben layihamda

bütün bunları bir memleket davası olarak arz etmiştim. Yoksa kendimi düşünerek asla böyle bir teklifte bulunmuş değilim!..

Talat Bey, bir hamlede maksadına vasıl olmuş bulunuyordu. Yalnız İzzet Paşa sözüne devamla:

- "Ancak Beyim dedi, sizlere sunu mahrem olarak söyleyeyim, tahmin ettiğim gibi benim yerime Enver Bey'i getirmek fikrinde iseniz, bu gerek ordu, gerek memleket için hayırlı olmayacaktır. Enver, atak, emri vakici, genç ve çok heyecanlı bir arkadaştır. Devletin ve ordunun basında da bilakis tecrübeli, durendiş adamlara ihtiyaç vardır. Hafazanallah bir emri vaki yapılır, memleket bir badireye sokulur, sonra bunu hepimiz çalışsak düzeltemeyiz!" demişti. Talat ve Halil Bey'ler, İzzet Paşa'ya, yerden göğe kadar hak vermekle beraber, Parti'nin gizli kararlarını açıklamayı da muvafık görmemişlerdi. Onlar da Enver'e taraftar değildirler. Fakat ne yapsınlar ki, İttihat ve Terakki'nin genç fedaileri bunu böyle istiyorlardı. Onlarla derde girmektense, Enver'i bütün tehlikesine rağmen getirmekten başka çare bulamamışlardı. Bütün ümitleri onu frenlemek, müfrit isteklerinin önüne geçmekti. Acaba kabine olarak Merkez-i Umumi olarak Enver'i frenleyebilecekler mi idi? Talat'ın bütün dikkati ve merakı bu sualin cevabında toplanmış bulunuyordu. Bu konuşmanın ertesi günü İzzet Paşa, Harbiye Nezareti'nden istifasını yazarak Sadrazam'a gönderdi. Bu istifada yorgunluğundan bahsediyordu. Yalnız sadrazam Prens Sait Halim Paşa ve Talat Bey, Paşa'nın başkumandanlık vekilliğini behemehâl temine çalıştılar. Zira Enver'i frenlemek ancak bu suretle kabil olacaktı. Gazeteler Harbiye Nazırı'nın hastalığından bahsetti, istifa matbuata verilmedi. Sadrazam ve Talat Bey, Paşa'yı Nişantaşı'ndaki konağında tekrar ziyaret ederek ilk fikirlerinde ısrar ettiler. Fakat İzzet Paşa, dürüst ve muayyen prensiplerin sahibi idi. Bütün teklifleri reddetti. Asla bir vazife kabul etmedi. Nihayet istifa ajanslara ve gazetelere bildirildi. Ertesi günü de Enver Bey'in Harbiye Nazırı olacağı her tarafta öğrenildi. Talat Bey telefonla vaziyeti Enver Bey'e bildirdi.

- Yarın iradeye iktiran ediyor, makamına oturacaksın, tebrik ederim kardeşim dedi. Öteden beri Harbiye Nazırı olan kimselerin rütbesi en aşağı mirliva idi, Enver Bey ise henüz miralaylığa terfi etmişti. Önünde birtakım seneler vardı. Buna da güzel bir kulp bulundu. Bingazi'deki ve Balkan Harbi'ndeki hizmetleri kıdem zammını icap ettirmişti. Bütün bunlardan dolayı Enver Bey mirlivalığa terfi etti. Enver Paşa oldu ve Harbiye Nezareti'ne geçti oturdu. 3 Kânunusani 1914 (16 Ocak 1914)

Orduda Yapılan Tasfiye

Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesi, halk ve muhalifler arasında söyle bir dedikoduya yer vermişti.

- Ordu içinde kendilerinden hizmet umulmayan kimselerle hükümetin hoşuna gitmeyen erkân ve umera-yı askeriyenin tekaüde sevkini İttihat ve Terakki Fırkası kararlaştırmış bunu Ferit Ahmet İzzet Paşa'ya teklif etmiş, fakat Paşa bunlara taraftar olmadığından istifa etmiş ve bu sebeple bu işleri yapacak olan Enver Bey, mirlivalığa yükseltilerek makama getirilmiştir. Hakikatte İzzet Paşa'ya böyle bir teklif yapılmamıştı. Bilakis orduda böyle bir tensikat icrasına, ordunun terhisinden sonra hemen başlanmıştı. İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Hadi Paşa'nın (150'liklerden) riyasetinde bir komisyon teşkil etmiş, bu komisyon da Balkan Harbi'nde deruhte ettikleri vazifeleri başaramayan, gerek yaşları, gerek bilgileri itibariyle kendilerinden bir şey beklenilmeyen kimseleri tekaüde sevk etmek üzere tetkikata girişmişti. Bu komisyon yalnız paşalarla miralaylardan üç yüz kişinin ismini tespit etmişti. Fakat Harbiye Nazırı İzzet Paşa, bu listeyi ihtiva eden defteri imzalayamadan makamından ayrılmış, bu is de Harbiye Nezareti'ne yeni gelen Enver Paşa'ya düşmüştü. Yalnız Paşa, tasfiyeyi biraz daha şümullendirmiş ve buna komisyon reisi Hadi Paşa ile Müşirlerden Zeki (4'üncü Müşiri) ve İbrahim Paşa'ları da idhal etmişti. Söylentiler içinde İttihatçılara yüz vermeyen Mustafa Kemal'den (Paşa), Hareket Ordusu ile İstanbul'a girdikten sonra bir ara Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünde ve Erkân-ı Divan-ı Harp Reisliğinde bulunan Galip Paşa'dan, Erkân-ı Harp Miralayı Mahmut Kamil, İsmet (İnönü) ve Miralay Kerim Bey'lerden de bahsediliyordu. Fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal ile diğer üç miralaya dokunmayı reddetmişti. Enver Paşa, kısa zamanda hakiki listeyi

hazırlamış Ferik İzzet Paşa zamanında hazırlanan tasfiye cetveline kendi ilaveleriyle 1500 kimsenin ismini geçirmişti. Burada küçük rütbeli zabıtan da mevcuttu. Bu listenin içindekilerden pek çoğu hakikaten yaşını başını almış, orduda vücutlarından cidden istifade edilemeyecek kimseler olduğu kadar, genç yasında tekaüde sevk edilen, gadre uğrayan, bas eğmediği için beğenilmeyen zevat da mevcuttu. Tabir caizse:

- Kurunun yanında yaş da yanmakta idi! Enver Paşa'nın bu sahadaki gayretleri orduyu gençleştirmek azminden başka bir şey değildi. Zira 1908 senesi 22 Kanunu evvelinde bir gece ataşemiliter olduğu Berlin'de Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in Enver Bey şerefine verdiği aksam yemeğine iştirak etmiş olan genç ve yakışıklı Erkân-ı Harp Binbaşısı Enver Bey'e bütün Alman generallerinin huzurunda Alman İmparatoru son derece iltifat etmiş onu göstererek:

- İste müstakbel Türk ordularının Başkumandanı! Manevralarda gösterdiği anlayıştan dolayı kendilerini huzurunuzda tebrik ederim, demiş ve yanına davet etmişti. Yemek esnasında da Enver Bey'e:

- Aziz Binbaşım demişti, Türk ordusunu yaslı paşalardan, vaktini geçirmiş kimselerden kurtarmanız lazım. Orduya yepyeni bir ruh asılamak lazım, bunu sizin gibi gençlerden bekliyoruz. Eğer isterseniz (solunda oturan von der Goltz Paşa'yı kastederek) size generalimi ordularınızın ıslah ve tensiki için mümtaz bir heyetle gönderir, emirlerinize de en modern Alman harp levazımını tahsis ederim. Türkiye'de senelerce kalır ve çalışırlar. Zira istikbalde yapacağımız bir harpte müşterek bir tek düşmanımız varsa o da Rusya olacaktır. Bütün bir tarih boyunca kaderimiz hep aynı düşmanın önünde birleşmek olmuştur. Vaktiyle İsveç, Prusya ne düşünmüşse bugünkü Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu onu yapacaktır, ne dersiniz?

İmparator Wilhelm'in yalnız Enver Bey ve yanındaki mahdut Alman generallerinin önünde söylediği bu sözler, genç Erkân-ı Harp zabitinin asla hatırından çıkmamıştı Nitekim Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne geçtiğini ilk tebrik eden ve

telgrafla vaatlerini hatırlatan da Alman İmparatoru İkinci Wilhelm olmuştu. Enver'i gurura sevk eden de bu ruh haleti idi. Öyle ya Türkiye'de bu iltifat ve bu emsalsiz talih kime müyesser olmuştu. O, şimdiden Avrupa'nın tir tir titrediği bir adamı, onun kara, deniz, hava kuvvetlerini ve onun bütün kaynaklarını arkasında görüyordu. O halde vaktiyle İmparator'a hak verdiği gibi:

- Osmanlı ordusu gençleşmelidir! Kararını vermiş ve zaten hazırlanmış olan listeye aklına gelen ve gelmeyen birçok kimseleri de sokmuştu. Enver Paşa, etrafta yapılan dedikodulara da aldırış edecek bir karakterde değildi. Ordu kadrosu dışında kalanların yerine derhal yeni tayinler başlamıştı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisliğine Damat Hafız İsmail Hakkı Paşa getirilmişti. Fakat halk arasında Birinci Reisliğin ilelebet münhal kalamayacağı, buraya da bir Alman generalinin muhakkak surette getirileceği ısrarla söyleniyordu. Bütün bu tasfiye ve tayinler ecnebi matbuatında azim, telaş ve endişe uyandırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu gibi Almanların tarafına geçeceği ve müstakbel bir harpte, İmparator Wilhelm'in bu geniş kaynaklardan ve bu stratejik bölgelerden faydalanacağı söyleniyordu. Bu dedikoduları önlemek ve yabancı matbuatın tahminlerini çürütmek maksadıyla Bahriye Nazırı Cemal Paşa da. Harbiye Nazırı'na paralel fakat tamamen aksi bir istikamette çalışmalarına başlamış bir İngiliz heyetine vasi salahiyet verdirerek İstanbul'da ise başlamalarına imkân verdirmiş, yeni bir tersanenin inşasına ve Sultan Osman, Sultan Fatih dretnotlarının siparişine de girişilmişti. Bu suretle İttihat ve Terakki Fırkası ve onun iki mühim nazırı, iki başlı bir siyasetin basında ise başlamışlardı.

Enver Paşa, her şeyden evvel memleket hakkında Alman siyasetinin lüzumuna kani bulunuyor, İmparatorun dostluğunu temin etmekle Rusların ihtiraslarına mani olacağını zannediyordu. Cemal Paşa ise ananevi İngiliz dostluğuna daha fazla kıymet veriyor, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na lüzumlu bir dost olacağını iddia ediyordu. Talat Bey, her iki imparatorluğu şimdilik idare etmeyi, onlarla beraber, her iki arkadaşını,

Enver ile Cemal'i birbirine karsı aynı hizada durdurmayı düşünüyordu. Fakat muhakkak olan bir şey varsa Enver'in aleyhindeki dedikodular, memnuniyetsizlikler bir çığ gibi gittikçe buyuyordu. Bir gün İzmir'deki kolordunun Erkân-ı Harp Reisi olan Miralay Mahmut Kamil Bey, Harbiye Nezareti'nde rast geldiği Sapancalı Hakkı Bey'e:

- Simde mevsuk bir yerden haber aldığıma göre, Enver Paşa, bazı kıymetli arkadaşlarımızı tekaüde sevk ediyormuş. Hatta bunların içinde benim de olduğumu soyluyorlar. Eğer bu böyle ise, Paşa ihtiraslarına mağlup oluyor demektir, bu memleket için hiç de iyi olmaz.

Sapancalı Hakkı, Miralay Mahmut Kamil Bey'e dönerek:

- Canım ne telaş ediyorsun, ben böyle bir şey olacağını katiyen zannetmem. Fakat ben onu Enver'e sorarım. Her şeyi öğreniriz. Merak etme! demiş ve filhakika sözünde durarak Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yanına gitmişti.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa

Hayatlarını sergüzeştler yaratmak büyük ve tahakkuku imkânsız hayaller peşinde komsak, fakat buna rağmen bir vatan sevgisi, bir memleket endişesi ile hayatlarını Türk milliyetçiliği uğrunda feda etmek kaderini paylaşmak bakımından birbirine benzeyen başka bir çift insan bulmak tarihte pek güçtür. Enver ve Cemal Bey'lerin bu birbirine benzeyen maceralarını ibretle mütalaa etmek yerinde olur. İkisi de İstanbul'da doğmuş, ikisi de Harbiye'de okumuş, ikisi de ordunun güzide zabıtanı sayılan Erkân-ı Harbiye'den mezun olmuş, ikisi de ilk vazifelerini Rumeli'de, eşkıya takiplerinde geçirmiş, ikisi de Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelmiş, ikisi de Balkan Harbi'ne iştirak etmiş ve nihayet İttihat ve Terakki Fırkası iş başına gelince gayet önemli vazifeler deruhte etmiş olan bu iki arkadaş; en sonunda Prens Sait Halim Paşa'nın kabinesinde birbirine iki muvazi kuvvetin başında bulunmuşlardır. Enver'in kıdem zamlarıyla alelacele rütbeleri atlayarak paşa oluşu. Harbiye Nezaretini deruhte edişi tarihlerimizde "Büyük Cemal Paşa" adını alan İstanbul Muhafızı Erkânı Harp Miralayı Cemal Bey'i, büyük bir sukutu hayale düşürmüştü. Cemal Paşa, o zamana kadar gerek idari, gerek askeri vazifelerinin hepsinde büyük bir muvaffakiyet göstermiş olan kendisinin böylece ihmal edilmesini hiç de iyi karşılamamıştı. Bu ne demekti? Filhakika, 31 Mart'tan sonra kurulan idare-i örfiye azalığında, daha sonra Üsküdar mutasarrıflığında, Adana ve Bağdat valiliklerinde muvaffakiyetli hizmetler görmüş olan Cemal Bey, Balkan Harbi'nin başlaması üzerine kendi isteğiyle tekrar askerliğe donmuş, Konya Redif Fırkası'nın başında harplere girmiş, Umumi Menzil Müfettişliği'nden sonra İttihat ve Terakki'nin is basına gelmesiyle Merkez Kumandanlığı

vazifesini çok titiz ve dürüst bir şekilde ifa etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın katli hadisesinde geceli gündüzlü çalışmaları ve hiçbir tesire kulak asmadan bütün katilleri en kısa zamanda meydana çıkararak bir kısmının idamını sağlaması, hakikatte bir hükümet darbesi teşkil eden ve bir ucu saraya kadar dayanan çok mühim bir hareketin önüne geçmek seklinde izah olunabilirdi. Muhakkak ki, Cemal Bey'in bu hayati hizmetleri, Parti'yi iktidardan düşmekten, hatta ortadan kalkmaktan korumuştu. Bunlar az hizmet mi idi? Talat Bey niçin tereddüt ediyordu? Neden kendisine çok istediği Harbiye Nezareti'ni, hatta Bahriye Nazır vekilliğini aynı zamanda münasip görmüyordu. Cemal Bey'in aklının alamadığı nokta bu idi. Nihayet bu ısrarları üzerine gele gele Nafıa Nezareti Vekaleti'ne getirilmişti. Koskoca miralay, birkaç mühendisle, yol tamircisiyle meşgul olacaktı öyle mi? Cemal Bey, derhal Talat Bey nezdinde vaziyeti protesto etti. Cemal Bey'in Enver ile bir olmasından korkan Talat Bey, keyfiyeti Sadrazam'a açtı, derhal tezkereler yazıldı, kıdemler yürütüldü. Aynı günde Cemal Bey de mirlivalığa terfi ettirildi. Fakat iş bununla bitmiyordu. Cemal Paşa henüz tatmin edilmemişti. Hatta günlerden beri makamına dahi ne gelmiş, ne oturmuş, ne de herhangi bir kimseye kendisinin Nafıa Nazır Vekili olduğunu söylemişti. Öylesine hiddetli idi ki, karşısına kim cıksa, haşlanacaktı. Şayet Paşa'ya sorulsaydı, bila-tereddüt Harbiye Nazırlığını isteyeceği muhakkaktı. Çocukluğundan beri rüyalarına giren, Osmanlı ordularına istediği gibi kumanda etmekti. Hoş, kader ve talih bunu da ona nasip etti. Harbiye Nazırı asla olamadı. Ama Bahriye Nazırı olarak bütün Osmanlı donanmasını elinde tuttuğu gibi, Birinci Cihan Harbi'nde bu donanmanın istediği gibi bir iş yapamamağını bildiği için yine kara ordularına kumanda etmek hevesinden kendisini alamadı. Mısır heyet-i sefiriyesinin başına geçti. Ne garip talih, ne hayret edilecek müşabehetti. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sarıkamış'ta 90 bin kişilik bir orduyu Allahuekber Dağları'nın ucu bucağı bulunmaz ormanlarında açlık ve soğuktan dağıtıp harcadığı sırada, Cemal Paşa

da bir baksa ordunun basında Sina'nın kızgın çöllerinde onları Mısır'ı işgal etmek gibi bir hayal peşinde sürüp mahvediyordu. Enver Kafkasya fatihi olacak, Cemal, Mısır fatihi sayılacaktı. Her ikisi büyük hayallerin kahramanı idiler. Fakat imkânsızlıklar her ikisini müşkül bir duruma soktu. Sarıkamış, Osmanlı tarihinin feci bir felaketi sayıldı. Sina çöllerindeki savaşlar da bir sergüzeştten ileri gidemedi, Çünkü kanalı bu vasıtalarla geçmek gülünçtü, İngiliz donanması, İngiliz hava kuvvetleri, İngiliz ağır topçu bataryaları cehennemî bir ateş saçarak, bir avuç Türk askerini bütün cesaret ve şehametine rağmen yerinde çiviledi. Her iki kumandanın da emirleri yerine gelmişti. Bir bölük asker Sarıkamış'a girdi. Fakat birkaç saat kalabildi. Üstün Rus kuvvetleri karşısında eridi. Cemal Paşa'nın kanalı geçme emri de ifa edildi. Tam 600 Türk askeri mermi ve şarapnel yağmuru altında hem de kayıklarla Mısır topraklarına ayak bastı. Fakat bu sadece cinnet idi. Bu asker orada kısmen imha, kısmen esir edildi. Kıymeti bilinmeyen Türk askeri cahil kumandanların elinde, zengin mirasyediler gibi harcanmıştı. Fakat Türk askerinin tarihte yapamadığı hiçbir emir gösterilemezdi. O, tam bir mutavaatla kendisine verilen emri, hem de son noktasına kadar, her şeye rağmen yerine getirmişti. İki kumandanın akıbetleri de birbirine ne kadar benzedi. Harp bitince ikisi de kaçtılar. Rusya'ya gittiler. Biraz da Avrupa'yı dolaştılar. Biri Afganistan ordusunu tanzime memur oldu. Enver de Doğu Türkistan'a giderek ordular hazırladı. Her ikisinde her idealist Türk gibi, atalarından yadigar kalan Moskof düşmanlığı barizdi. Bu sebeple her nerede olursa olsun, bu hazırlıkların hedefi Bolşevik Ruslarla çarpışmaktı. Her ikisi hala, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayelerine sadıktılar.

Birinci Cihan Harbi'nin intikamını almak sevdasında idiler. Bu işi Osmanlı imparatorluğunda yapamamışlar ise, ne zararı vardı. Arkalarından onları takip edebilecek yine Türk kanından millet ve memleketler bulmuşlardı. Netice ne oldu? Cemal Paşa'yı bir ara geldiği Tiflis'te bir Ermeni kurşunu şehit etti.

Elbette ki, bu Ermeni, Rus gizli teşkilatına mensuptu. Paşa'nın ne zamandan beri peşinde idi. Diğerini savaşa kalktığı Ruslar, bir meydan muharebesinde, bir Kurban Bayramı arifesinde, bir öğle zamanında şehit ettiler. Her ikisi, sonunda şehadet şerbetini içtiler. Bütün maceralarına rağmen, bu memlekette hararetli ve yüksek bir milliyet heyecanını temsil ettiler.

Bütün hatalarına ve ihtiraslarına rağmen memleket sevgisinde birbirleriyle yarış ettiler. İki dost, her zaman birbirlerinin rakibi oldular. Fakat itiraf edelim ki, zapturapt edilmez heyecan ve sergüzeşt de Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmış oldu.

Sofya Sefiri Fethi Bey

İzmir'deki kolordunun Erkân-ı Harp Reisi Miralay Mahmut Kamil Bey'i tatmin etmek maksadıyla Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı makamında ziyaret eden Sapancalı Hakkı Bey:

— Enver demişti, senin için işittiklerim cidden feci, sen orduyu gençleştirmek bahanesiyle önüne gelenleri tekaüde sevk ediyormuşsun. Bu meyanda çok değerli erkân-ı askeriyenin isimlerinden bahsediliyor, Mustafa Kemal'i, Galip Paşa'yı, Miralay Mahmut Kamil'i, Erkân-ı Harp Kaymakamı İsmet Bey'i ilk hamlede sayıyorlar, kuzum bütün bu duyduklarımız doğru mu?

Enver Paşa, yerinden kalkarak ve hiddetli bir tonla:

- "Hepsi yalan, hepsi uydurma! Vakıa ben Mustafa Kemal'i sevmem, fakat değerli bir asker olduğuna da inanırım. Diğerleri de yerleri kolay kolay doldurulamayacak kimselerdir. Mesele şu, bak sana anlatayım da dinle! Talat Bey, bana Harbiye Nazırlığı teklif ederken elinde bir liste ile geldi. Bu isimler orada vardı. Bunlarla çalışamazsın. Bunlar her şeye itiraz ederler. Rahat olmak istiyorsan, bunları ordu kadrolarından uzaklaştır, tekaüde şevket!" dedi.

Hakkı Bey o zaman gülerek Enver Paşa'nın sözünü kesti:

- Desene bu zat bir tasla iki kuş vuracak, hem işi sana yaptıracak, hem de senin hakkında efkar-ı umumiyede kötü bir intiba bıraktıracak, seni yıpratacak ve bir gün de düşürecek!..

- Belki, amma, muvaffak olamayacak, zira bu zevatın hiçbirine dokunulmayacak!..

- Allah razı olsun Enver, şimdi hem senin hesabına, hem de partimiz hesabına ferahlandım.

Sapancalı Hakkı bu en sevdiği arkadaşının elini sıkarak Harbiye Nezareti makamından ayrılmış ve meseleyi Erkân-ı Harp Miralayı Mahmut Kamil Bey'e müjdelemişti.

Bu sıralarda Bulgarlar ile sulh yapılmış ve Sofya'ya bir sefir tayini lazım gelmişti. Talat Bey buna da Fethi Bey'i münasip görüyordu. Zira Talat Bey kabinede oldukça mühim bir aza idi. Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, hep ona danışıyor, toplantılarda onun ağzına bakıyordu. Vakıa, gençler Enver ve Cemal Paşa'ları kabineye sokturmakla, Talat'ın tamamen ortalığı istediği gibi idaresine kısmen mani olmuşlardı. Fakat Talat Bey, Merkez-i Umumi'de Fethi Bey'in otoritesi yüzünden eski nüfuzunu kaybetmişti. Kâtib-i umumi sıfatıyla Fethi Bey, bütün parti kademelerine hükmediyor ve sert bir disiplin tesis etmiş bulunuyordu.

Hâlbuki öteden beri Talat Bey'in gayesi hem Merkez-i Umumi'ye, hem kabineye hâkim olmaktı. Evvela Merkez-i Umumi isini ele almıştı. Partinin bu en yüksek kademesinde salahiyet ve nüfuzu olması bir gün isine yarayabilir, hükümet riyasetini de eline geçirebilirdi. Zaten Prens Sait Halim Paşa, güçlükle mevkiinde oturuyordu. En ufak bir hadise onu buradan uzaklaştırabilirdi. Talat Bey'in en son gayesi su idi. Hem Sadrazam olmak, hem İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin başkanı bulunmak. Böyle olunca sahsında hükümet ve parti riyaseti birleşmiş ve çok nüfuzlu bir insan olmuş bulunacaktı. Saltanatı devirmek aklından geçmediği için, Osmanlı İmparatorluğu'nda en nüfuzlu, en salahiyetli adam, hiç şüphesiz hükümet ve partiyi bir şahısta birleştiren ancak bu şekil tasavvur olunabilirdi. Buna partide engel Fethi Bey idi. Filvaki, Kâtib-i Umumi sıfatıyla Fethi Bey, parti içinde çok çalışmış, partinin nüfuzunu kuvvetlendirmişti. Evvelce İttihat ve Terakki'nin taşra teşekküllerinde çalışan murahhaslarıyla Cemiyet'in müfettişleri, Merkez-i Umumi'nin çalışma tarzından kafiyen memnun değildiler. Fethi Bey kâtib-i umumi olunca, bu zevat onun icraatından çok memnun kalmıştı. Fethi Bey'in tezi şu idi:

- Merkez-i Umumi, hükümeti murakabe etmelidir. Zira sonunda mesuliyet partiye teveccüh edecektir. Hükümet bir fırkanın ancak icra organıdır.

Hâlbuki Talat Bey bu fikri şayet kendi Merkez-i Umumi'de bulunursa muvafık görüyor, kendi hükümet içinde kalırsa bu murakabeyi bir müdahale olarak telakki ediyordu. Talat Bey'e göre, hükümetin basındaki kimse Merkez-i Umumi'nin de başında bulunmalı, bu suretle hükümetle, Merkez-i Umumi ihtilafına meydan verilmemeli idi. İste bu sebeple Talat Bey, Fethi Bey'in Sofya sefirliğini ileri sürmüştü. Kabine toplantısında dedi ki,

- Bugünlerde Sofya'ya tayin edeceğimiz sefir meselesi fevkalade mühim bir mesele halini almıştır. Bulgarlar harbin birinci safhasını kazanmışlardır. Fakat ikinci devresinde müttefiklerin ihanetine uğradılar. Biz de bu sayede Edirne'yi istirdat ettik. Ancak barıştan sonra Bulgarların bize karsı besleyeceği his mühimdir. Ben Bulgarları yakından tanırım. Fırsat bulurlarsa intikam alırlar. Sofya sefirliğine Fethi Bey'i namzet gösterirken, en çok sevdiğimiz, itimadımız bulunan bir zatı sizlere göstermiş oluyoruz. Esasen evvelce de bunu düşünmüş ve bu hususta konuşmuştuk...

Sadrazam, Dâhiliye Nazırı'nın teklifini muvafık buldu, Enver ve Cemal Paşa'lar da Talat Bey'i bu hususta kırmak istemediler. Çünkü Cemal Paşa, henüz Nafıa Nazırı idi, gözü Bahriye Nazırlığı'nda takılmış duruyor ve bunun için de Talat Bey'in yardımına muhtaç bulunuyordu. Diğer nazırlar da derhal teklifi kabul ettiler. Hakikatte Fethi Bey (Okyar) Merkez-i Umumi'deki çok salahiyetli vazifesinden atlatılıyordu. Tam bu sırada Enver Paşa'nın da aklına cidden enteresan bir fikir gelmişti. Sofya'ya bir de ateşemiliter lazımdı. Hem güzide bir Erkân-ı Harp zabitine ihtiyaç vardı. Bu da Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Kemal Bey olabilirdi. Hemen söze girişti:

- Biz dedi Harbiye Nezareti gözünden Sofya'ya güzide bir Erkân-ı Harp zabitini ateşemiliter göndermek isteriz. Bulgarların hakiki maksadını sefirden ziyade o bize bildirecektir. Arkadaşlarım muvafık görürlerse buraya Hareket Ordusu'nun Kurmay

Başkanı'nı, Tobruk galibi, Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Kemal Bey'i münasip görüyoruz.

Şimdi nazarlar, Talat Bey'e çevrilmişti. Acaba o, bu teklife ne diyecekti? Talat Bey tebessüm etmiş, Enver Paşa'nın tekaüde sevkine razı olmadığı bu değerli zabitin Sofya'ya tayininden ne kastedildiğini anlamıştı. Enver Paşa, Mustafa Kemal Bey'den çekiniyor, onu bu suretle uzaklaştırıyordu. Fethi Bey'in Sofya sefirliği teklifinde Enver'in kendisine gösterdiği anlayışı, Talat Bey de bu defa Mustafa Kemal meselesinde göstermiş, hemen sözü tamamlayarak:

- Fevkalade bir tayin demişti. Lisan bilir, zeki, kabiliyetli mükemmel bir askerdir. Bundan daha iyisi can sağlığıdır. Fethi Bey ile de çok eskiden beri arkadaştırlar. Gayet muvafıktır.

Bütün nazırlar adeta ittifakla her iki tayini muvafık görmüşlerdi. Gerek Talat Bey, gerek Enver Paşa, şimdi rahat bir nefes alıyorlardı. Bir Fethi Bey'i Merkez-i Umumi'den uzaklaştırmakla ortalığı serbest buluyor, diğeri Mustafa Kemal'i Harbiye Nezareti dışına göndermekle, orduda yapacağı ıslahatta itiraz edecek kimse bırakmıyordu. Zira Mustafa Kemal'in kendisine has, sert tenkitleri, müdahaleleri vardı. Enver bir müddet bunlardan uzak kalacaktı. Şimdi Talat Bey ile, Enver Paşa birbirlerine daha yaklaşmışlardı.

Merkez-i Umumi'yi İskat Teşebbüsü

Enver'i ve Cemal'i kabineye alan ve birini Harbiye Nezaretine, diğerini Bahriye Nezaretine getiren, Fethi Bey'i Sofya'ya sefir olarak suren Talat Bey, gerek kabinede ve gerek Fırka'nın Merkez-i Umumisi'nde kuvvetli ve nüfuzlu bir şef haline gelmişti. Herkes her şeyi ona soruyor, herkes her meseleyi onunla görüşüyordu. Genç ve idealist İttihatçıların en korktuğu vaziyet hâsıl olmuş, Talat Bey gerek hükümet içinde gerek parti dâhilinde diktatör vaziyetine gelmişti. Bunun ilk reaksiyonu, İttihat ve Terakki'yi ilk teşkil eden ve ekserisi asker olan gençler arasında görülmüştü. Öyle ya, bunca seneler, hayatları pahasına elde ettikleri neticeler, bir kimsenin tahakkümü, bir kimsenin gelişi güzel, keyfî istibdadına mı müncer olacaktı? Bu hakikaten hazindi. Gençler, buna kati bir çare bulmak üzere aralarında konuşmuş, vakti halt yerinde tüccardan bir arkadaşın evinde Kemal Bey'in Beşiktaş'taki hanesinde toplanmışlardı. O gün günlerden pazardı. Bu toplantıya Sapancalı Hakkı[28], İzmitli Mümtaz, Atıf, Ali (sonra Afyon mebusu ve İstiklal Mahkemesi reisi), Süleyman Askerî (sonradan Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisi), Topçu İhsan, meşhur Yakup Cemil. Hüsrev Sami, Reşit ve Eşref Bey'ler iştirak etmişlerdi.

O gün toplantının mevzuu pek hararetli olmuş ve görüşmeler uzun münakaşalarla devam etmişti. Nihayet sonunda vaziyet takarrür etmiş, şu karara varılmıştı:

- Umumi vaziyet, fevkalâde tedbirlerin alınmasının icap ettirmektedir. Hâlbuki İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi bu tarihi zamanda bu mühim kararı almaktan pek uzaktır. Talat

28 Hatıralarımızın büyük bir kısmını onun yardımına bağlanarak naklettiğimizi Sapancalı Hakkı Bey'e ve halen hayatta bulunan mahdumu Erdoğan'a bu cihetten minnetlerimizi tekrarlamayı vazife bilirim (Galip Vardar).

Bey'in tesiri hepsinin üstünde derin ve şümullüdür. Bu hal, fırkanın istikbalini tehlikeye götürmektedir. O halde Merkez-i Umumi azaları derhal istifa etmeli ve taşra mümessilleri ile kâtib-i mesuller toplanarak yeni bir Merkez-i Umumi heyeti seçmelidir. Gençler bu neticeye vasıl olduktan sonra iki pratik yol da düşünmüşlerdi. Bunlardan biri tazyiki Talat Bey üzerinde yapmak onun vasıtasıyla Merkez-i Umumi'nin istifasını temin etmek. Çünkü o, arkadaşları üzerinde müessirdi. Hatta Sapancalı Hakkı Bey arkadaşlarına:

- Tespihin imamesi odur, onu çıkardık mı, hepsi sokulur demişti.

İkinci yolu Yakup Cemil ortaya atmıştı.

- Nasıl Bâb-ı Âli'yi bastık. Kamil Paşa kabinesini dağıttık. Bu sefer de öyle yaparız. Hepimiz gideriz, onlar çarşamba günü toplanırlar. İçtima salonuna girer, tabancalarımızı çeker, istifalarını alırız.

İzmitli Mümtaz, şekli kabul etmekle beraber bir itirazda bulunmuştu.

- Yalnız demişti, bizim mücadele arkadaşımız Ohrili Eyüp Sabri'ye karşı bu yapılmaz, onu müsaadenizle ben dışarı çağırtır, biraz konuşarak oyalanın. Siz içerde yapacağınızı yaparsınız.

Topçu İhsan Bey de bir noktaya ilişmişti.

- Çocuklar demişti, yalnız kan dökmeyelim, adımız eşkıyaya, komitacıya çıkmış esasen Merkez-i Umumi azaları, hepsi halim, selim adamlardır. Daha ilk sözde yelkenleri suya indireceklerdir! Uzun münakaşalardan sonra Talat Bey'i tazyikten ziyade Merkez-i Umumi azalan üzerinde bizzat müessir olmak yolu tutulmuştu. Zira Talat Bey, kolay kolay yumuşayacak adam değildi. Sonra işlerini de bozabilir, mukabil tedbirler alabilirdi. Ne de olsa asıl hedef kendisi idi. Bütün bu genç arkadaşlar, çarşamba günü muayyen bir saatte buluşmak üzere mutabık kalmışlar, o pazar akşamı Beşiktaş'ta Tüccar Kemal Bey'in evinden ayrılmışlardı. Ertesi gün pazartesi idi. Henüz daha sabah olmamıştı, etrafta derin bir sükûnet mevcuttu. Sapancalı Hakkı

Bey, sabahın bu erken saatinde evinde uyuyordu. Birden telefon acı acı çalmıştı. Hakkı Bey karşısında İzmitli Mümtaz'ı bulunca biraz da şaşırmıştı.

- Hayırdır inşallah Mümtaz dedi, gece rüyanda mı gördün? Telefonda boğuk bir ses cevap verdi:

- Ben görmedim, her ikimizi Enver Paşa görmüş olacak... Acele buraya Kuruçeşme'deki yalıya gel, ikimizle mühim bir şey konuşacak!

- Peki, şimdi geliyorum! Ve Sapancalı Hakkı Bey alelacele giyinerek yola çıkmış Nişantaşı'ndan bir otomobile atlayarak Kuruçeşme'ye varmıştı.

Yalının selamlık kısmında filhakika İzmitli Mümtaz onu bekliyordu.

- Nedir Allah askına, ne oluyor?

- Bilmem bana bir şey söylemedi. Yalnız her ikimizle konuşmak istediğini söylemiş. Geldim bekliyorum ve filhakika her ikisi biraz sonra çok sevdikleri arkadaşları yakışıklı ve sevimli Enver Paşa'yı resmî kıyafeti ile karşılarında görmüşlerdi. Söze Enver Paşa başlamıştı.

- Yahu dedi. Sizler çok patavatsızsınız canım. Bu ne biçim iştir. Sizler dun Beşiktaş'ta içtima etmişsiniz, orada Parti'nin Merkez-i Umumisi'nin iskatına karar vermişsiniz. Çarşamba günü de Fırka merkezini tabancalı olarak basacakmışsınız!..

Sapancalı Hakkı ile İzmitli Mümtaz, bembeyaz kesilmişler, bu isin daha yirmi dört saat geçmeden nasıl duyulduğuna şaşmışlardı. Bu istihbarat ise cidden müthişti. Sapancalı Hakkı sormuştu.

- Bunu da kim söyledi, nereden öğrendiniz?

- Nereden öğreneceğim, dun gece Talat, buraya geldi, kendisine bu işi haber verenler yine içinizden iki arkadaş imiş, kim biliyor musun?

Sapancalı Hakkı ile İzmitli Mümtaz'ın ağızları bir karış acık kalmıştı. Acaba bunlar kimdi? Fakat Enver Paşa onların daha fazla merak etmesine mahal bırakmamıştı.

- Bunlar dedi, Süleyman Askerî ile Yakup Cemil!

Sapancalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz donakalmışlardı. Haydi, Süleyman Askeri biraz haris bir adamdı. Çok muhtemel ki, bu ihtiras onu bu haberi vermeye sevk etmiş olabilirdi. Fakat Yakup Cemil'den hiç ummamışlardı. Bu sebeple Sapancalı Hakkı Enver Paşa'ya dönerek:

- Asla dedi, Yakup Cemil olamaz!

Enver Paşa gülerek ve sözlerini teyit ederek:

- Ben sana Talat'ın bizzat gelip bana şikâyette bulunduğunu soyluyorum. İnan, hatta dedi ki, demedim mi, bu çocukların istediği bitmez, senin Harbiye Nazırlığını, Cemal'in Bahriye Nazırlığını isterler. Beni kabineden ve Merkez-i Umumi'den atmayı isterler. Merkez-i Umumi'yi değiştirmeyi, hükümetin icraatının durdurulmasını isterler daha sonra da devletin siyasetine burunlarını sokarlar. Bunlara ne yapacağız? Bunları çağır, kulaklarını biraz çek, yoksa onlara başka türlü harekete mecbur kalacağım, dedi.

Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Süleyman Askerî Bey

İttihat ve Terakki'nin bir numaralı adamı Talat Bey, Enver'e bağlı zabit arkadaşların birliğini içinden yıkmak için, bunlardan bazılarını kendi tarafına kazanmaya ahdetmiş ve ilk hatırına gelen de Süleyman Askerî Bey olmuştu. Harbiye'den Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak çıkmış bulunan ve Meşrutiyet'ten evvel Rumeli'de eşkıya takibine memur edilen ve 1908'de İttihat ve Terakki'nin kurulusunda hazır bulunan Süleyman Askerî Bey, Manastır'da bulunduğu senelerde daha ziyada Enver Bey'in yakın arkadaşı idi. Fakat Cemiyetin teşkilatında vazife almış olması onu Talat Bey ile de dost yapmıştı. Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelen yürüyüşü müteakip bir ara Bağdat'a, jandarmanın tensikine memur edilmiş ve kolağası rütbesine yükselmişti. Oradan Bingazi'ye Erkân-ı Harp reisi olarak giden Süleyman Askerî Bey, Enver Bey ile daha iyi bir arkadaşlık kurmuş ve binbaşılığa terfi etmişti. Mücadele arkadaşı Enver'i çok seviyor, ona bağlı bulunuyordu. Balkan Harbi'nden biraz evvel de Rumeli'de başlayarak bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ve adına Teşkilat-ı Mahsusa denilen işin başına getirilmiş ve âlem-i İslam'ı bir araya toplamak hedefini güden bir dairenin reisi olmuştu. Enver'in Harbiye Nazırı olarak kabineye girmesinde azami hizmeti olanlardan biri idi. Fakat Cemal Bey'i (Paşa) da gizlice ziyaret ederek kışkırtmış, her ikisini harekete getirmiş, heveslendirmiş ve ikisi arasında bir rekabet yaratmıştı. Bu defa da Beşiktaş'ta yapılan içtimai Talat Bey'e haber vermeyi faydalı bulmuştu. Talat Bey ancak onun sayesinde Cemal Paşa'nın fikirlerini öğrenmiş onun Nafıa Nezareti'ni beğenmediğini ve Bahriye Nezareti'ne geçmek istediğini haber almıştı. Hakikatte Cemal Paşa'ya,

— "Sizi birkaç mühendisle meşgul etmeleri doğru mu? Sizin yeriniz bana kalırsa Harbiye Nezaretidir!" diyen de o idi. Harb-i Umumi'ye takaddüm eden bu senede Merkez-i Umumi'de esasları hazırlanan Teşkilat-ı Mahsusası'nın başına Süleyman Askerî Bey'i getirmek, onu böylece kazanmak Talat Bey'in dahiyane buluşlarından biri olmuştu. Zira buna asla Enver Paşa itiraz edemeyecekti. Nitekim Talat Bey'in desteklenmesi sayesinde Süleyman Askerî Bey, Cihan Harbi'nin başında bu teşkilatın riyasetinde arzu ettiği kadar paraya ve istediği kimseleri kullanmak salahiyetine malik olmuş ve cidden büyük hizmetler ifa etmiş, sonunda da şehit olmuştur. Süleyman Askerî Bey, Talat Bey'in iltifatlarına mukabele etmek mecburiyetini duyuyor, genç arkadaşların Merkez-i Umumi'yi tabanca ile tehdit ederek istifaya sevk etmelerine gönlü razı olmuyordu. Yalnız ne vardı? Bu işi tek başına yapsa, belki şüphe uyandırabilirdi. Bir arkadaşını bulmalı idi. Bu kim olabilirdi? Bu gençlerin içinde Yakup Cemil'i kendisine yakın buluyordu. Fevkalade cesur, son derece atılgan, sergüzeşti seven ve aklına geleni söylemekten çekinmeyen bu zabit işine yarayacak en mühim elemandı. Onu Teşkilat-ı Mahsusa'da da kullanacaktı. Beşiktaş toplantısından her ikisi zaten beraber çıkmışlardı. Yolda son derece samimi bir lisanla,

- Yakup Cemil demişti, ben bu kararları doğru bulmuyorum, başımıza yeni dertler çıkacak! Sanki istifaya sevk edeceklerimizden daha iyisini mi getireceğiz. Allah'tan daha ne istiyoruz. Aşağı yukarı bütün arzularımız oldu. Kabine devrildi, Parti iktidara geldi. Sonunda da en sevdiğimiz iki arkadaş, Enver ile Cemal kabineye girdi. Daha ne olsun, memleketin bu nazik zamanında bu nevi zorbalıklara benim aklım ermez. Yeni bir karışıklık, muhaliflerimizin son derece işine yarayacaktır. İkide birde baskın yapmak, adam vurmak herhalde hoş görülmez zannederim. Yakup Cemil ona sormuştu.

- Peki, ne yapmamızı istiyorsun?

- Şayet sen benim fikrimde isen, yapılacak şeyler pek çoktur.

- Ne gibi, benim senden ayrılamayacağımı bilirsin, hele bir teşkilatta çalıştıktan sonra... Süleyman Askerî, Yakup Cemil'in ruh haletini iyice denedikten sonra açılmıştı.

- Hiç kimseye bir şey söylemezsen, bu vaziyeti, gidelim Talat Bey'e anlatalım. Hoş, o nasıl olsa her şeyi öğrenecektir ama bizden duyarsa daha başka türlü olur. Bize itimadı artar. Esasen Merkez-i Umumi'yi yıksak da Talat'ı deviremeyiz. O kaldıkça, yine istediğini yapar. İyisi mi onu kazanalım. Ona her şeyi anlatalım, o tedbirlerini alsın...

Yakup Cemil bu söylenenleri muvafık bulmuştu. O da, ikide birde bu nevi hareketlerin hoş olmayacağını ve günün birinde yaptıklarının yanlarına kar kalmayacağını anlıyordu.

- Peki dedi, seninle beraberim, hemen gidelim!

İkisi bir arabaya atladılar. Bâb-ı Âli'ye geldiler ve Talat Bey ile hususi görüşmek istediklerini söylediler. Dâhiliye Nazırı onları makam odasının yanındaki hususi odasına aldı. Son derece memnun ve mültefit ellerini sıktı, her ikisine yer gösterdi ve odacıya hiç kimsenin içeri alınmamasını emretti. Sonra da onlara dönerek ve gülerek:

- Hayır ola dedi, yine bir ültimatom vermeye mi geldiniz, biz buna alıştık!

Süleyman Askerî Bey de gülerek:

- Estağfurullah Beyim dedi, bu defa size mühim bir haber vermeye geldik. Dun biz, İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan, Atıf, Sapancalı Hakkı, Çerkez Reşit (Ethem'in kardeşi), Kuşçubaşı Eşref, Kel Ali, Hüsrev Sami ve benimle Yakup Cemil, Beşiktaş'ta Kemal Bey'in evinde toplanarak Merkez-i Umumi'yi ıskata karar verdik. Şayet mukavemet ederlerse onları da vurmayı uygun bulduk! Önümüzdeki çarşamba günü bu karar tatbik edilecek. Fakat biz ikimiz işi doğru bulmadık, arkadaşlara da meram anlatamadık. Partinin en mühim şahsiyeti olan sizi haberdar etmeyi yine bir parti vazifesi telakki ettik ve bu sebeple sizi rahatsız ettik!

Talat Bey, bu bir hamlede kendisine bildirilen karardan şaşırmış kalmıştı. Evvela kızdı, fakat hiddetini belli de etmek istemedi. Üstelik bu haberden dolayı gelenlere minnettarlık duyduğunu da hissettirmek istemiyordu. Soğukkanlılıkla cevap verdi.

- "Sizin ne kadar temiz, dürüst adamlar olduğunuzu bilirim. Esasen bundan dolayı da Merkez-i Umumi'de esasları kararlaştırılan Teşkilat-ı Mahsusa'da son derece ehemmiyetli islerin basına sizleri getirmeyi uygun buldum. Bu haberinize de hassaten teşekkür ederim. Fakat kani olunuz ki, ben hayatta kaldıkça bu gibi teşebbüslere imkân vermem. Benim muvafakatim olmadan Merkez-i Umumi'yi devirecek bir kuvvet de tasavvur etmem, siz müsterih olunuz. Yalnız kimseye de bir şeyden bahsetmeyiniz!" dedi. Her iki arkadaşın ellerini hararetle sıktı. Onlar gittikten sonra da otomobiline atlayarak doğru Kuruçeşme'de Enver Paşa'nın yalısına gitti. Ona son derece asabi bir tavırla arkadaşlarından şikâyet etti. Ve buna evvela inanmayan Enver'i ikna için muhbirlerin ismini vermekten çekinmedi. O zaman Enver Paşa, Talat Bey'i teskine çalıştı.

- İşi bana bırak Talat dedi. Ben bu gençleri yola getiririm. Böyle şeyler bir daha olmaz! Talat Bey daha fazla ileri gitmedi bununla iktifa etti. Enver'in kulaklarını çektiği arkadaşları İzmitli Mümtaz da Harbiye Nezareti'nde bir gün Süleyman Askerî'ye çattı. Fakat Süleyman Askerî birçok sebepler iler sürerek esasen onların hareketlerinin doğru olmadığını bildirdi. İlk soğukluk böylece bu idealist gençlerin arasına düşmüş oldu.

Operatör Cemil Paşa

İstanbul'un tarihinde az insana nasip olan hizmet ve muvaffakiyet şöhreti, Operatör Cemil Paşa'nın da başına konmuş bir devlet kuşudur. Hürriyet kahramanı Erkan-ı Harp Kaymakamı Enver Bey'e yaptığı muvaffakiyetli ameliyatla operatörlük şöhretini kuran Cemil Paşa, Balkan Harbi sırasında İstanbul'da şehremini olarak çalıştığı zamanlarda da şehri sari olan kolera afetinden kurtarmış olmakla da büyük bir nam kazanmıştır. Bütün bunlardan başka imar sahasında ve şehircilikte İstanbul'a bugünkü cehresini verdirmiş, memleketimizin gelişmesinde de ayrıca hissesi büyük olmuştur. Kendisi Topuzluoğlu Ziya Paşa'nın oğludur, Üsküdar'da Salacak'ta doğmuş, Üsküdar'a hayranlığını her zaman ifade etmiştir. Orta tahsilini Galatasaray Lisesi'nde yapmış olan Cemil Paşa, askerî tıbbiyeden mezun olduktan sonra Fransa'ya gitmiş ve üç sene Paris'te tıp cerrahisini tahsil ederek memleketine donmuştur. İlk vazifesi de askerî tıbbiyede harici seririyyat muallimliğidir. Meşrutiyet'ten sonra Tıp Fakültesi riyasetine getirilmiş ve daha sonra da Enver Paşa'ya iki defa muvaffakiyetli apandisit ameliyatı yapmıştır. Hatta ameliyattan evvel devrin padişahı Sultan Reşat'ın kendisini çağırarak bu ameliyata ehemmiyet vermesini tavsiye etmesi de meşhurdur. İttihatçılar kendisinden başkasına itimat etmediklerinden Enver Paşa'nın ameliyatı kritik bir mesele halini almıştır. Cemil Paşa, ne de olsa bu kadar mühim bir kimsenin ameliyatını yapmak istemiyordu. Fakat etraftan vaki ısrarlar üzerine ameliyata girmiş ve pek muvaffakiyetli bir netice almıştır. Bu suretle Enver Paşa'nın teveccühünü kazanan Cemil Paşa, daha sonra da şehreminliğine getirilmiş, orada da meşhur hizmetleri görülmüştür. Sultanahmet ve Gülhane Bahçeleri, Taksim'den Harbiye'ye giden Macar Kardeşler Caddesi ve

Taksim Bahçesi onun unutulmaz eserleridir. Fakat Kara Kemal'in basına geçtiği iaşe teşkilatı ile şehreminliğinde bir türlü bağdaşamayan, keyfî emirlere boyun eğmeyen, Operatör Cemil Paşa, nihayet bu mevkiden ayrılmış ve hastaları, dersleri ile meşgul olmaya başlamıştır. Enver Paşa, Harbiye Nazırı, daha sonra da "Başkumandan Vekili" sıfatı ile Cemil Paşa'yı behemehâl iyi bir mevkide çalıştırmak istiyordu. Paşa'nın tecrübesinden, bilgisinden orduda, sıhhiye sahasında faydalanmaya kalkmış, onu Harbiye Nezareti'ne davet etmişti. Operatör Cemil Paşa, Harbiye Nazırı'nın yanına girdiği zaman odada Ordu Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Numan Paşa'yı da bulmuştu. Enver Paşa, operatörün elini hararetle sıkıp yer gösterdikten sonra:

- Paşa dedi, sizin şehreminliğinden ayrılmanızı teessürle karşıladım. Hizmetleriniz, şehirde herkesin kolaylıkla görebileceği bir sarahattedir. Şahsen size minnettarım da, acaba, orduda, sizinle çalışmak bahtiyarlığını bize lütfeder misiniz? Sizi bugün haiz olduğunuz rütbenin üstüne çıkararak ferikliğe iradenizi alalım. Ve Ordu Sıhhiye Dairesi Riyaseti'ne sizi getirelim![29]

Operatör Cemil Paşa, Süleyman Numan Paşa'ya bakarak hayret ve tereddüt edince, Ordu Sıhhiye Dairesi Reisi de gülerek:

- Çok iyi olur efendim, ben de Paşa Hazretleri'nin maiyetinde çalışmaktan büyük bir iftihar duyarım demişti. Bir taraftan Enver Paşa'nın teklifi diğer taraftan eski talebesi Süleyman Numan Paşa'nın yerini terk edecek derece hürmet göstermesi, Operatör Cemil Paşayı, bu vazifeyi kabule mecbur bırakmış, o da:

- Peki, mademki emir buyuruyorsunuz, kabul ediyorum demişti. Fakat hadiseler hiç de istenildiği yahut da beklenildiği gibi cereyan etmedi. Evinde ferik rütbesiyle Ordu Sıhhiye Reisliğini bekleyen Cemil Paşa, biraz sonra Başkumandan Vekili'nin Kafkasya Cephesi'ne gittiğini işitmiş, üzülmüştü. Tam bu sırada

29 Cemil Paşa, vaktiyle Abdülhamit'in oğluna yaptığı bir ameliyat ile büyük muvaffakiyet kazanmış ve rütbesi Müşirliğe yükselmişti. Fakat mesuliyetten sonra, İttihatçılar umumi tasfiyede Paşa'nın müşirliğini alarak kendisini padişahlıktan daha aşağı bir rütbeye indirmişler, fakat Tıp Fakültesi Riyasetine getirilince mülki rütbelerden "Mirimiran" vererek tekrar onu paşa yapmışlardı (SN. TANSU).

kendisine Bağdat Cephesi Askeri Sıhhiye Müfettişliğine tayin edilmek üzere olduğunu haber verdiler. O zaman Paşa, İttihat ve Terakki'nin kendisini buradan uzaklaştırmak istediğini ve Cemal Paşa ile dostluk kurmasına mani olmayı arzu ettiklerine kani olmuş ve buna canı sıkılarak pasaportunu yaptırıp İsviçre'ye gitmişti. Diğer taraftan Kafkas Cephesi'nden yorgun, üzgün dönen Sarıkamış faciasının kahramanı Enver Paşa, Operatör Cemil Paşa'nın kendisinden esaslı hizmet beklenildiği bir sırada birdenbire Avrupa'ya gitmesine mana verememiş hatta onun hakkında menfi düşünmeye başlamıştı. Cemil Paşa, Birinci Cihan Harbi'nin ilk iki senesini bu suretle İsviçre'de geçirmişti. Tam Türkiye'ye döneceği sırada tesadüfen Paris'ten Cenevre'ye gelmiş maruf bir Fransız diplomatı, Operatör'ün arkadaşlarından birinin tavassutu ile Paşa ile tanışmaya muvaffak olmuş ve pek enteresan bir teklifte bulunmuştu. Cemil Paşa'yı evvela heyecana sonra da düşünceye sevk eden teklif su idi:

- Fransa hükümeti, Türkiye ile bir sulhu münferit imzalamaya hazırdı. Bu hayırlı teşebbüse girişmek ve imparatorluğu sürükleneceği korkunç inhidamdan kurtarmak herhalde şerefli ve lüzumlu bir vazifedir. Acaba, Paşa Hazretleri bu hayırlı ve şerefli ise tavassut buyururlar mı?

Diplomat ilave etmişti:

- Bizim Türklerle alıp vereceğimiz bir iş de yoktur. Türklerle harp etmeyi hiçbir Fransız arzu etmemiştir. Ananevi bir dostluk. Kanuni devrinden beri sürüp gitmektedir. Fransa Osmanlı Devleti'ne her fırsatta hizmet etmiştir, Kırım Harbi bunun en güzel misalidir. Türklerin, Almanların ihtirasları uğruna feda edilmelerini görmek bile, bize büyük bir teessür vermektedir! Türkiye'den ayrıca bir fedakârlık istemediğimiz gibi, Fransa bu sulh takarrür eder etmez, tebaasına verilmiş olan kapitülasyonlardan da vazgeçecektir! İşin enteresan tarafı, bu teklifin yapıldığı sene 1916 senesi, ay da Mart ayı idi. Henüz ne Amerika harbe girmiş, ne de Almanlar esaslı bir mağlubiyete uğramış bulunuyorlardı Yalnız Marne'da kaybedilmiş bir meydan muharebesi vardı iste o kadar. Bilakis Bulgaristan Almanya lehine

harbe girmiş, Mareşal Mackensen orduları da Belgrat'ı alarak, Berlin-Bağdat şimendifer yolunu emniyet altına sokmuştu. Üstelik Çanakkale'de Türkler, şöhretli İngiliz ve Fransız donanmasına boğazdan bir adım attırmamışlar, çıkardıkları askeri de Conkbayırı, Anafartalar'da denize dökmüşlerdi. Türkiye'nin bütün hizmetleri geçmiş, büyük ümitleri doğmuş olan bir devirde münferit sulh teklifi, kolay kolay kabul edilebilecek bir mesele değildi. Operatör Cemil Paşa'yı düşündüren bu meseleler idi. Mamafih vatanperver bir zat olan Paşa bu ayın sonunda İstanbul'a dönmüş ve bir gün de devlet ricalinin çok defa devam ettiği Serkildoryan da, Talat Bey ile yalnız kalarak bu teklifi kendisine söylemişti. Üstelik söyle de teminat vermişti:

- Fransızlar İttihat ve Terakki'nin yine memleketin başında, iktidarda kalmasına hiçbir suretle engel olmayacaklarını ve onların Osmanlı Devleti'ni dünkü dostları aleyhine harbe sokmuş olmaktan mütevellit suçlarını da affedeceklerini bu zat bana ilave etti. Talat Bey gayet soğukkanlılıkla Paşa'ya cevap vermişti.

- Bizim dedi, münferit sulha hiçbir zaman ihtiyacımız yok. Çünkü biz zaferden eminiz. Eğer onlar istiyorsa resmen müracaat etmelidirler. Şayet bu diplomata cevap verecekseniz böyle yazarsınız.

Cemil Paşa, son ümidin de böylece boşa gittiğini görmüştü. Fakat işin fenası ondan sonra Çiftehavuzlar'daki köşkün devamlı bir göz hapsine alınması ve etrafta sivil polislerin dolaşması, Paşa'nın canını sıkmıştı. Bunu devrin sadrazamı Talat Paşa'ya anlattı ve biraz sonra da bu lüzumsuz tedbirler kaldırıldı. Fakat Operatör Cemil Paşa, tavassuttan kurtulamadı. Neden sonra bunun sebebi anlaşıldı. Zira o günlerde köşke sık sık, iktidara muhalefet eden fakat İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Ahmet Rıza Bey'in gelişinden doğduğu öğrenildi.

Cemil Paşa'nın Geçirdiği Tehlike

İstanbul'a yaptığı bunca hizmetlere mukabil günün birinde Çiftehavuzlar'daki köşkü ve şahsı tarassut altına alınan Operatör Cemil Paşa'nın, eski bir İttihat ve Terakki kurucusu, Meclis-i Mebusan reisliği yapmış Ahmet Rıza Bey ile sık sık görüşmesi suç sayılmıştı. Nihayet yine İstanbul'da kalamayacağını anlayan Paşa, Talat Paşa'ya müracaat ederek tekrar İsviçre'ye gitmek arzusunu izhar etmişti. O zamanlar bitaraf memleketlere gitmek son derece sıkı kayıtlara tabiydi. Fakat Talat Paşa, buna rağmen Operatör Cemil Paşa'ya bu müsaadeyi vermiş, fakat Paşa'nın Viyana yoluyla İsviçre'ye geçmesi muvafık görülmüştü. Elindeki parayı İsviçre Frangı'na tahvil eden ve İsviçre bankalarına havale gönderen Paşa, filhakika 1917 Temmuzu'nda Viyana'ya gitmiş ve orada bir kaç gün kalmıştı. Bu tarihte Viyana'da Osmanlı İmparatorluğu'nu Hüseyin Hilmi Paşa temsil etmekte idi. Her iki zat öteden beri tanışmakta ve birbirlerine karşı derin bir muhabbet ve hürmet duymakta idiler. Viyana'dan İsviçre'ye geçecek olan Cemil Paşa'nın Pasaportu vize edilmiş ve Viyana Büyükelçimize tam veda edeceği sırada İstanbul'dan gelen bir şifreli telgraf, operatör Cemil Paşa'nın seyahatine mani olmuştu.

Telgraf şöyle idi:

— Viyana'da bulunan sabık İstanbul Şehremini Operatör Cemil Paşa'nın İsviçre'ye geçmesine görülen lüzum üzerine müsaade edilmemesi karargir olmuştur. Askerî vazifesini ifa etmek üzere İstanbul'a iadesinin teminini rica ederim. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa bunun üzerine donakalmış ne diyeceğini şaşırmıştı. Fakat dostu Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa:

- Paşam üzülmeyiniz, İsviçre'ye gitmenize imkân kalmıyor ama Almanya dâhilinde ikametinizi temine çalışırım. Bunu da size söz veriyorum demişti.

O zaman Operatör Cemil Paşa, şunu anlamıştı ki, kendisinin İsviçre'ye geçmesine hükümet taraftar değildir. Münferit sulh hareketine teşebbüs ihtimali, devlet ricalini ürkütmüştür. Ahmet Rıza Bey ile de sık sık görüşmek ve bu vaziyetin Padişah'a arzını ve belki de muvafakatinin istihsalini mucip olur düşüncesiyle daha da ehemmiyet kesp etmiştir. Ama Almanya veya Avusturya dâhilinde ikamet ederse bu teşebbüslerden uzak kalacaktır. Büyükelçi Hüseyin Hilmi Paşa'nın da elbet bir bildiği vardır. Yoksa İstanbul'a iade ediniz denilen bir kimseyi daha fazla oralarda nasıl tutabilirler. Cemil Paşa, şimdilik İstanbul'a gitmemeye ve Almanya'da kalmaya karar vermiş ve Karlsbad şehrinde bir müddet dinlenmeyi muvafık bulmuştur. Viyana'dan ayrılan Paşa'nın, Karlsbad'da yerleştiği Emperial Oteli'nde, İttihatçıların meşhur Tanin gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahit Bey'e rast geldiğini ve onunla baş başa dertleştiğini görüyoruz.

Operatör Cemil Paşa, başından geçenleri bütün tafsilatıyla Tanin'in başmuharririne anlatması üzerine, Hüseyin Cahit Bey de gülerek:

- Paşam, başınızdan gecen bütün bu hadiseler bir şey mi? Asıl benim bildiğim bir tanesi fevkalade mühimdir. Siz bir müddet evvel olum tehlikesi geçirmiştiniz demişti. Nihayet Operatör Cemil Paşa'nın ısrarı üzerine Tanin Başmuharriri herkesçe bir sır kalmış su vakayı anlatmıştı:

- Enver Paşa'ya ameliyat yapacağınız gün ben de Talat Bey ile beraber hastaneye gelmiştim. Hepimiz yukarı çıkmıştık. Ameliyatın neticesini merak ve heyecanla bekliyorduk. Çünkü bizim kulağımıza gelen Enver Bey'in apandis ameliyatı müddetini geçirmiş olduğu ve isin bir peritonit halini aldığı şeklinde idi. Müdahalenin selametle neticeleneceğinden çoğumuzun ümidi yoktu. Biz aramızda bu endişeleri görüşürken hiç unutmam, odamın kapısı birdenbire açılmış, büyük başlı, geniş

omuzlu, çok sert bir zabit elindeki tabanca ile içeri girmiş ve hepimize hitap etmişti:

- "Hayatımı onun uğrunda her zaman fedaya hazır olduğumu biliniz. Enver'i, şimdi ameliyat yaptırıyormuşsunuz, eğer ona bir şey olursa, ameliyatı her kim yapıyorsa kendisini ölmüş bilsin. Şu tabanca ile ruhunu öbür dünyaya göndereceğim!"

O zaman Talat Bey'in bu zabite teminat verdiğini ve tehlike olmadığını söylediğini gördük. Ama ne yalan söyleyeyim, ben korkmuş ve içimden sizin için çok üzülmüştüm. O zaman Operatör Cemil Paşa, Hüseyin Cahit Bey'e sormuştu:

- Bu zabit kimdi Allah aşkına?..

- Talat Bey onu, Yakup Cemil Bey diye tanıtmıştı. İttihat ve Terakki'nin murahhaslarından imiş! Paşa, yeni bir heyecan geçirmişti. Bilmediği, haberi olmadığı halde neler başından geçmişti.

Hüseyin Cahit Bey ilave ederek:

- Paşam demişti, asıl tehlike sizin için o Yakup Cemil Bey idi. Eğer ameliyat müspet neticelenmese idi kendinizi yok bilecektiniz. Onun için hiç üzülmeyiniz.

Operatör Cemil Paşa bir müddet sonra İstanbul'a dönmüştü. Münferit sulh teşebbüsü, Operatör Cemil Paşa ile başlamış olmakla beraber, İttihat ve Terakki'nin içinde buna lüzum görenler de bulunmuştu. Bunların başında Cemil Paşa'yı şayet muvaffakıyetli bir ameliyat yapmamış olsaydı tabancasıyla vuracak olan Yakup Cemil'i göstermek kabildi. Yakup Cemil, baştan başa macera ile dolu bir hayatın henüz ortasında Osmanlı İmparatorluğu'nu bu alelacele girişilmiş, hiç de isabet edilmemiş bir cihan harbinden çıkarmaya kalkmış, bunun için de etrafına birtakım adamlar ve arkadaşlar toplamıştı. Ama hiç kimse bu davayı onun kadar hararetle ele almamış, hiç kimse bu uğurda olumu gözüne yedirememiştir. Yakup Cemil'in kati ve ısrarlı hareketi önünde evvela hayret, sonra da ibrete düşen yakın arkadaşları Enver ve Talat Paşa'lar, artık bu ele avuca sığmaz elemanı, harcamaya karar vermişlerdi. Yalnız bu harcanışta Enver Paşa çok müteredditi kalmış, fakat Talat Bey kati karara

varmıştı. Hatta Talat Bey, isi Almanların ileri gelenlerine de duyurarak silahlı bir hükümet devirme teşebbüsünde bulunan Yakup Cemil'in devlet içinde başlı başına bir hükümet olabileceğini anlatmış olması üzerine mevkuf bulunduğu günlerde ani olarak Alman Erkân-ı Harbiyesi'ne çağırılan Talat Paşa, bu eski İttihatçının derhal kurşuna dizilmesi emrini vermiştir.

Vakıa bir mahkeme kararma iktiran eden bu hüküm, infaz edilmek için kati bir karar beklemekte idi. Ve Enver Paşa bu çok yakın dostunu her türlü tehlikesine rağmen kurtarmayı da düşünmüyor değildi, değildi ama Talat Paşa, artık bıkmış usanmış ve son hükme varmıştı. Bu mühim sahayı baksa yazılarımızda aydınlatacağız. O zaman Operatör Cemil Paşa'nın geçirdiği tehlikenin azameti daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Birinci Cihan Harbi'ne Nasıl Girildi

Tarih karşısında İttihat ve Terakki'nin en çok cevaplandırmakta müşkülat çekileceği sual şu olacaktır:

- Birinci Cihan Harbi'ne Türkiye niçin girdi?

Herkes bu savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarda bulunan İttihatçı kabinesinin tasvibiyle girildiğini söylemekte müttefiktir. Hatta birçok kimseler bunda Talat, Enver ve Cemal Paşa'ların tesirinin daha büyük olduğunu iddia etmektedir. Yine bu vaziyeti dikkatle tetkik edenler, neticeden en evvel bir kişiyi mesul saymaktadırlar. O da Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır. Diyorlar ki:

- Enver Paşa, Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in şahsi dostudur. Berlin'de ataşemiliterliği zamanında onun itimat ve teveccühünü kazanmış, bir gün Türkiye'de mühim bir mevkiin başına gelirse azami muzaheret göreceği kendisine vaat edilmiştir. Enver Paşa bir taraftan Harbiye Nazırı olması, diğer taraftan hanedana mensup bir damat bulunması. Sultan Reşat'ın kendisini evlat gibi sevmesi ve İttihatçıların gençler grubuna tamamen hâkim addedilmesi sayesinde her turlu emri vaki yapabilecek bir kudrette idi. Akdeniz'de çok müşkül bir durumda kalan iki Alman harp gemisinin Goeben ve Breslau, sığındıkları Çanakkale'de mayın tarlaları arasından geçerek İstanbul'a gelmelerine o müsaade etmiş, gemilerin Amirali Souchon'u İmparatorluk hizmetine o almış ve amiralin Türk donanmasını çalıştıracağı bahanesiyle bir müddet sonra Karadeniz'e çıkmasına o muvafakat etmişti. O halde İmparatorluğu savaşa bizzat Enver Paşa sokmuştur hükmüne varanlar da çok olmuştu. Bu bir hakikat değildir. Hakikat, İttihat ve Terakki erkânın his itibariyle Almanlara taraftar olmalarında, Balkan Harbi'nin hazin facialarının tesiri altında kalmalarında Rusya'dan korkmalarında,

İngiltere ve Fransa'ya asla güvenememelerinde, para bulmak zorunda bulunmalarında ve nihayet bazı hadiselerin akıntısına kapılarak, onların da müteredditi kaldıkları Cihan Savaşı'na sürüklenmiş olmalarındandır. Talat Paşa'nın, harbin Üçüncü senesinde Mustafa Kemal ile yaptığı bir münakaşada aynen söyle dediği sabit olmuştur:

- Biz öyle kararlara varmış bulunuyoruz ki, sen de, memleket, bütün dünyada muazzam neticeleri gördüğü zaman bize hayran kalacak ve inkişaf edecek istikbalimiz karşısında gözleri kamaşacaktır.

Yine Cemal Paşa hatıralarında söyle diyor:

- Umumi Harp'e girişimiz kararını Çamlıca tepelerinde bir manevra sırasında kendilerine tebliğ ettiğimiz birliklerin zabitanı ve neferleri baslarındaki kabalakları havaya atarak sevinç eseri göstermiş ve birbirleriyle kucaklaşmışlardı. Demek ki böyle bir harbi ordu da istiyordu.

Diğer taraftan öteden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini çizmiş olan müfrit Türkçü Ziya Gökalp:

- "Kızıl Elma'ya!" işaretini vererek Türkleri, Moskof Çarlığı'nın işgali altındaki Türk topraklarına yürütmek istiyordu. Bir şiirinde Türkçü muharrir söyle diyor:

— Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan! Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan!..

Turan neresi idi, Altayların etekleri mi? Tanrı Dağları'nın yamaçları mı, yoksa Maveraünnehr'in ötesi mi idi? Turan Kafkasların arkası mı idi? Volga kıyıları mı, Kırım mı?.. Özbeklerin vatanı mı idi? Burası müphemdi. Fakat herhalde Osmanlı İmparatorluğu sınırları da değildi. Balkan Harbi'nin bütün ıstıraplarını iliklerinde hissetmiş olan İttihatçılar, Bulgar'a, Yunan'a, Sırp'a ve Karadağlılara pek pisipisine yenilmiş olmanın acısını bir turlu hazmedemiyorlardı. İlk fırsatta Rumeli'nin intikamını almak sevdasında idiler. İttihatçıların mühim bir kısmı Rumelili idiler veya Rumeli'de vazife almış, oranın havasını teneffüs etmiş kimselerdi. Selanik, Manastır, Üsküp, İşkodra, Yanya,

Kosova hepsinin gözünde tutuyor, bir kumar masasında meteliğine kadar kaybetmiş bir kimsenin duyduğu şaşkınlık ve hiddete kendilerini kaptırmış bulunuyorlardı. İşte bu sebeple, Rusya'nın Boğazlar üzerinde bitip tükenmeyen arzuları, İngiltere ve Fransa'nın Balkanlı milletlere karşı öteden beri besledikleri muhabbet ve onlara güvenmenin saflık olduğu kanaatini uyandırmıştı.

Türkler, Almanları layıkıyla tanımıyorlar, İmparatorun gayelerini tamamen kavrayamamış bulunuyorlardı. Berlin-Bağdat formülü bile İttihatçıları endişeye düşürmemişti. Zaten mühim bir kısmı Almanya'da bulunmuş zabitler, askerliği benimsemiş bir millet sayılan Almanları üstelik sevmişlerdi. Ordunun Almanlar tarafından yeni bastan teşkili, Alman talimnamelerinin orduda kabulü, Alman silah ve teçhizatının geniş mikyasta orduya tevzii, Alman talim ve terbiyesinin, mütehassıslarının ordunun içine girmesi, yüksek kumanda heyetine Almanların sokulması ve nihayet harpten evvel Almanlarla yapılan siyasi muahede, Türklerin Almanlar tarafını iltizam etmesine çok büyük bir amil olmuştu. Elbette ki, hadiseler bir bahaneye intizar ediyordu. Bunu 1914 Ağustosu'nda Alman harp gemilerinin kara sularımıza sığınması teşkil etmiş, İtilaf Devletleri'nin müşterek protestoları üzerine İstanbul'a gelen harp gemilerinin devletler hukuku gereğince silahlarından tecrit edilmemesi, Talat Bey'in bulduğu son çareyi kabule hükümeti mecbur etmişti. O da Alman gemilerindeki zabitan ve neferlerin Türk donanmasında mütehassıs ve muallim olarak hizmete girmeleri ve bu gemilerin muvakkaten kiralanmış olması idi. Fakat bu hakikatte ateşle oynamak demekti. Nitekim ordularımızı talim ve terbiye ettiren Alman Liman von Sanders Paşa'nın, Boğazlar Umum Kumandanı von Usedom Paşa'nın, Irak kuvvetlerimize mütehassıs kumandan seçilen von der Goltz Paşa'nın yanında bir de donanmamızı ıslah edecek Goeben'in süvarisi Souchon Paşa ortaya çıkmıştı.. Amiral hatıralarında:

- Nasıl olurdu diyor, arkadaşlarım, vatandaşlarım, kardeşlerim Garp, Şark cephelerinde çeşitli düşmanlarla harp ederken

biz Boğaz'ın mavi gökleri altında ve mavi denizleri üstünde huzur ve sükûn ile keyfimize bakacaktık. Buna benim gönlüm razı olmadı. Hepimiz bulunduğumuz memleketi, Almanya'nın lehinde harbe sokmak için fırsat aramış, Rus limanlarını topa tutmuştuk.

O halde Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe katılmasını yalnız bir sebepte, yalnız bir şahısta görmek cidden yanlış bir zihniyetin ifadesi olacaktır. Birinci Cihan Harbi, coğrafi mevkii, stratejik vaziyeti dolayısıyla Türkiye için kaçınılmaz bir felaketti. Biraz daha beklemek kabil değil mi idi? Bu da münakaşa konusu olmaktadır. Biraz daha gecikseydi, neticeyi değiştirebilecek mi idik? Bu da sorulmaya değer bir mesele idi. Kaldı ki, iki taraf için de hayati bir mevzu olan Boğazlar, taraflardan birini behemehâl İmparatorluğa karşı tecavüze geçirtecekti. Bunu Rusya mı Kafkasya'dan, Almanya mı Balkanlardan, yoksa İngiliz ve Fransızlar mı Boğazlardan yapmalı idi? Şüphe yok ki, kim daha evvel davranırsa o bu işi yapabilecekti. Almanlar bu hususta daha planlı, hesaplı hareket etmişlerdi. Fakat harbin Almanlar tarafından kazanılmasına imkân yoktu. Çünkü harp uzadıkça Almanya ve müttefiklerinin aleyhine çalışmıştı. Rusya'da ihtilalin çıkması, onun saffı harp haricinde kalması bile bu neticeyi değiştirememişti. Çünkü İtilaf Devletleri zengin kaynaklara, muazzam nüfus topluluklarına, büyük bir servete malik idiler. Üstelik Alman siyasetinin yanlış tatbiki, Amerika'nın da son senede harbe katılmasını intaç etmiş, bu hem manevi hem maddi noktadan, Almanya'nın düşmanlarının işine yaramıştı.

Maliye Nazırı Cavit Bey

Talat Bey henüz sadrazam olmadığı halde artık benimsediği kabineyi, hep İttihat ve Terakki'nin ileri gelen erkânı ile eski Rumelili arkadaşlarıyla tamamlamayı kendisine gaye edinmişti. Uzun tereddütlerden sonra fakat gençlerin ağır basması üzerine Harbiye Nezaretine getirdiği Enver Paşa karsısında bir muvazene unsuru olur ümidiyle Nafıa Nazır Vekilliği'nden Bahriye Nezaretine asaleten naklettiği Cemal Paşa ile ordu ve donanma işini ehil ellere verdiğine kani idi. Buraya gelmesini elzem saydığı sabık Maliye Nazırlarından Cavit Bey'i de çok arzu ediyordu. Selanikli Cavit Bey ile çok eskiden tanışır ve sevişirlerdi. Selanik'te İttihat ve Terakki'yi kurdukları sırada Yonyo gazinosunda buluşur, konuşurlardı. Cavit Bey, malumatlı, çok zeki ve efendi bir adamdı. Talat Bey'e karşı ayrı bir hürmet ve sevgisi de vardı. İttihat ve Terakki'nin bu bir numaralı siması, Cavit Bey'in kabinede kendisine büyük bir kuvvet olacağına inanmıştı. Nihayet Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'yı ikna etmek, pek güç olmadı ve Cavit Bey, Birinci Cihan Harbi'ne takaddüm eden günlerde İttihat ve Terakki'nin bu en kuvvetli kabinesine hem de Maliye Nazırı olarak girdi. Maliye Nazırı olan Menemenli Rıfat Bey esasen Cavit Bey kadar mali işlere vukufu olmadığını samimi olarak itiraf etmiş, hele devletler nezdinde bir istikraz teşebbüsüne girişildiği şu günlerde Avrupa hükümet merkezlerinde onun kadar tesir yapamayacağını da kabul etmişti. İstifa etti ve tayin yapıldı (25 Şubat 1329, 10 Mart 1914). Cavit Bey, istikraz islerini ciddi bir şekilde ele almak üzere Avrupa'ya hareket etti ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey de Maliye Nazır Vekili oldu. Talat Bey, kabinede bir değişiklik daha yapmak arzusunda idi. Öteden beri bitaraflığı ile tanınan

sakin ve son derece iyi kalpli olan Şeyhülislam Esat Efendi gibi renksiz bir zatı kabinede tutmak istemiyordu. Talat Bey'e göre:

- Kabineye girecek parti mensupları renkleri belli olmuş, fikirleri anlaşılmış Parti'nin bütün gayelerini göz önünde tutan taraflı kimseler olmalıdır diyor, hükümet erkânının partizan olmasında fayda buluyordu. Etrafındakilere:

- "Memurlar için bir şey diyemem, memur partilerin dışında kalmalı, selamet-i umumiyeyi bu suretle temin etmelidir. Fakat nazırlar, böyle olamaz. Bunların siyasi hüviyetleri utsundur. Bunların tutumu, iktidar partisinin muvaffakiyet veya adem-i muvaffakiyetini temin edecektir", diye de ilave ediyordu. Bu sebeple Şeyhülislam Esat Efendi, Talat Bey'in isine gelmiyordu. İttihat ve Terakki'nin faal unsurlarından biri de o zamanki Evkaf Nazırı Hayri Efendi idi (Ürgüplü). İste Talat Bey bunun üzerinde duruyor. Sadrazam Sait Halim Paşa'ya, ikide bir de:

- Hükümeti kuvvetlendirmeliyiz, dünyada fevkalade hadiseler cereyan ediyor, dünya siyasetini tam manasıyla ve İttihat ve Terakki'nin anladığı yolda benimsemiş arkadaşlara ihtiyacımız aşikârdır, diyordu.

Talat Bey, her zaman tuttuğunu koparırdı. Nihayet Evkaf Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi, Şeyhülislamlığa getirildi (3 Mart 1330 - 16 Mart 1914). O zamana kadar fesli gezen Hayri Efendi'den, Parti'nin genç unsurları, yine Hayri Efendi'nin bu serpuşla şeyhülislamlığa devam edeceğini ve böylece bir kıyafet reformu yapacağını boş yere ummuşlardı.

Fakat Şeyhülislamlık merasiminde, saray arabasının içinde yeni şeyhülislam, eski ananeyi bozmamış, sarık sarmış, beyaz lata denilen cübbeyi giymiş olarak görünmüştü.

Talat Bey'in gençleştirdiği, kuvvetlendirdiği partinin Hükümeti, şimdi mühim bir mesele karşısında bocalıyordu. Devletin mali vaziyeti son derece fena ve pek müşkül bir safhaya girmişti. Trablusgarp ve Balkan Harpleri, bütçede para bırakmadığı gibi, o zaman kadar yapılan istikrazların faizleri dahi muntazam bir şekilde ödenememişti.

Filvaki bu kabine, birçok hizmetler yapmıştı. Edirne istirdat edilmiş, Balkanlı komsularla sulh akdedilmişti.

Hükümet ve onun partisi, kuvvete dayanarak ayakta duruyordu. Baskı her şekliyle ortada idi. Şimdi bir de parasızlığın verdiği huzursuzluk ve hükümet icraatını tahakkuk ettirecek en mühim unsur da meydanda yoktu.

Sait Halim Paşa Hükümeti, her ay ordunun ve memurinin maaşını, ücretlerini ödemekte büyük müşkülata uğruyordu. Çünkü asırlardan beri devam eden kapitülasyonlar, rasyonel tedbirlere bas vurulmasına mani oluyordu.

Hükümetin alacağı her yeni karar, yapacağı her hayırlı is, paraya dayanıyordu. İki yol, mali müşkülatı hafifletebilirdi. Hükümet, ya mevcut vergileri arttıracak, birçok maddelere zam yapacaktı, yahut da hariçten müsait şartlar ve faizlerle uzun vadeli ödemelerle istikraz akdedecekti, yahut her iki tedbire birden bas vuracaktı.

Ufuklarda bulutlar kararıyor, Avrupa büyük bir savaşa doğru sürükleniyordu. Birdenbire patlayacak bir harp karşısında dayanabilmek, hele bitaraf kalmak için mutlak surette paraya ihtiyaç vardı. İste bu sebeple Cavit Bey Paris'te bulunuyor ve kendisinden gelen haberler de, iyimser olabilecek tafsilatı ihtiva etmekteydi. Cavit Bey, daha Mahmut Şevket Paşa hayatta iken Paris'teki bu görüşmelere memur edilmiş, iyi şartları haiz bir istikraz ile kapitülasyonların hafifletilmesi yolunda çalışmalara başlamıştı.

Yeni istikraz, Balkan Harbi'nin borçlarını derhal ödemiş olacaktı. Osmanlı maliyesinin ıslahı için daha evvel getirtilmiş olan Mösyö Loran'ın yardımıyla ve Fransız Hariciye Nazırı Pison'un gayretiyle Cavit Bey, 35 milyon liralık istikrazın Osmanlı Bankası'ndan teminine muvaffak olmuştu.

15 Nisan 1914, Cavit Bey cidden böyle bir zamanda büyük bir muvaffakiyet kazanmış ve İstanbul'a dönmüştü. Fransız Hükümeti ile aramız son derece iyi idi. O sırada Fransız filosunun Akdeniz manevralarına da, Bahriye Nazırı Cemal Paşa davet edilmişti. Cavit Bey, Mösyö Pison'a sunu temin etmişti:

- Bu para, demişti, hiçbir zaman Fransa Devleti aleyhine istimal edilmeyecektir. Bundan emin olabilirsiniz!

Diğer taraftan İngiliz Armistrong tezgâhlarına sipariş edilen Reşadiye ve satın alınan Sultan Osman dretnotları ve iki seneye kadar ikmali vadeden Fatih dretnotları, Osmanlı donanmasını, Karadeniz ve Akdeniz'in doğusunda hatırı sayılır bir deniz kuvveti haline getiriyordu.

Cavit Bey, Talat Bey'e:

- Ah, demişti, daha bir sene harp olmasa, bütün noksanlarımızı tamamlamış olabileceğiz. Fakat ne yazık ki Maliye Nazırı'nın yaptığı istikrazın ancak 13 milyonu alınabilmiş, mutebakisi Umumi Harp'in başlamasıyla tahsil edilememiş ve İngiltere, iki dretnotu almaya giden bahriyelilerimizi de birkaç ay oyaladıktan sonra, elleri boş yurda göndermişti. Cavit Bey'in ümitleri hakikat olamamıştı.

Âlem Gider Mersin'e Biz Gideriz Tersine

Bâb-ı Âli Baskını ile iktidara gelmiş Mahmut Şevket Paşa'ya karsı yapılmış olan suikastı, hasımlarını temizlemek için mükemmel bir fırsat saymış olan İttihat ve Terakki hükümeti, Birinci Cihan Harbi'ne takaddüm eden aylarda dünya vaziyetini, devletlerarası politikasını hiç anlamamış bir ruh haletinde, ne yaptığını bilmez bir bocalama içinde idi. Muharip komşularla akdedilen muahedeler dışında bırakılan adalar meselesi hakkında Bâb-ı Âli'ye, büyük devletlerin verdikleri müşterek notada, 12 ada müstesna diğer bütün adaların Yunanistan'a bırakıldığı bildiriliyordu. Bâb-ı Âli, bu kararı kabul edemeyeceğini, ilgili devletlere bildirmişti. Fakat bu ret neye yarardı. Devletler, çoktan bu mesele üzerinde anlaşmışlardı. Üstelik Yunan donanmasının üstünlüğünden ötürü, yangından mal kaçırır gibi Yunanlara kaptırılmaktan korkulan Rodos ve etrafındaki 11 adası, muvakkaten ve sulhun akdine kadar bu iste bitaraf kalacağını vadeden İtalya'ya verilmiştir. İtalya ise, Almanya'nın muzahereti ile 12 adaya sahip çıkıyordu.

- Madem ki adalar Türkiye'ye iade edilmiyor, tarafımdan işgal edilen bu 12 adanın da Yunanistan'a verilmesi, bizim için mevzubahis olamaz, deyip orada yerleşiyordu. Bâb-ı Âli, duvel-i muazzamaya aynı zamanda cevabi notasında bir de tehdit savurmuştu.

- Eğer, adalar meselesi sulh yoluyla halledilmezse, Devlet-i Osmaniye'nin bu sebeple silaha sarılmaya ve Yunanistan'la bir harbi göze alacağına kimsenin şüphesi bulunmasın, şeklinde bir ifade de bulunmayı lüzumlu görmüştü. Sait Halim Paşa, bir gün arkadaşlarına:

- Kanaatim şu merkezdedir ki, Bulgarlar müstesna, biz kısa bir zaman sonra Yunanlar, hatta diğer Balkanlı devletlerle yeni

bir harbe mutlaka sürükleneceğiz demişti. Bu yetmiyormuş gibi Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Fatih Camii önünde yapılan bir ihtifalde söylediği su sözler manidar idi:

- Aziz vatandaşlarım, Balkan Harbi'nin intikamı er ve geç alınacaktır, bu kimsenin yanına kâr kalmayacaktır. Bunu bir hükümet adamı olarak sizlere temin ediyorum!

Ve bu Cemal Paşa, Fransa'nın Akdeniz'de yapacağı donanmanın manevralarına davetli olmasını fırsat bilerek derhal Paris'e koşmuş ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkı bir ittifak akdine çalışmıştı. Fakat meşhur bir söz vardı:

Alem gider Mersin'e; biz gideriz tersine! Bu söz, o zamanki hükümetin dış politikasına pek uygun düşmüştü. Çünkü Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Paris'e vardığının Üçüncü günü Fransa Reis-i Cumhuru Mösyö Poincare ve Hariciye Nazırı Mösyö Viviani Çarlık Rusyası ile son vaziyeti bir daha gözden geçirmek üzere davetli oldukları Petersburg'a hareket etmişlerdi. Cemal Paşa'ya da sadra şifa verir bir cevap hatta bir ümit bile verememişlerdi.

Avrupa ufukları simsiyah bulutlarla kararmış, umumi bir harbin arifesinde yaşandığı herkes tarafından anlaşılmıştı. Fakat İttihat ve Terakki hükümeti hala iyimser, hala zengin hayaller içinde yüzmekte idi. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti'ni düşündüren uğraştıran mühim bir mesele daha ortada idi. Bu da muhacir meselesi idi. Balkanlı devletlere bırakılan topraklar üzerinde eski hak ve hürriyetlerinden mahrum kaldıklarını gören Türkler, sonu gelmez görünen kafileler halinde, ana vatana göç etmekte idiler. Diğer taraftan kendilerine pek ağır gelecek yeni şartlarla yasayamayacaklarını anlamış olan Anadolu'daki Rumlar da Türkiye'yi terk etmek üzere hazırlanmaya başlamışlardı. Bu zaruri mübadele karşısında hükümetin alacağı müstacel tedbirler mevcuttu. İşin ehemmiyetine binaen Meclis-i Vükela kararıyla muhacirinin iskânı işi, Dâhiliye Nezareti'ne terk edilmiş ve Talat Bey, ağır bir mesuliyet altına girmişti. Derhal İzmir'e hareket eden Talat Bey, Rumların mütekasif bulunduğu mıntıkaları bizzat dolaşmış, mahallinde birçok emirler vererek

müşkülleri halletmeye çalışmıştı. Memleketin asayişi de bu cihetle muhtel olmuştu. Avrupa da bizim bu hususta tutacağımız yolu merakla takip ediyordu. Rumlar da kafileler halinde hudutlarımızdan geçerek, Yunanistan'a iltica ediyordu. Bâb-ı Âli bir harbin pek yakında patlayacağını anlamıştı. Fakat daha yeni iktidara gelmiş olmanın, hazırlıksız bulunmanın ve Balkan Harbi'nin çeşitli meselelerini tasfiyeye mecbur olmanın verdiği ağır yükler altında, her tarafa baş vuruyor, nereden para yardımı çıkar, nereden esliha noksanı tamamlanır, ne taraftan dostlar tedarik edilir diye çırpınıyordu. Muhakkak olan bir şey varsa İttihat ve Terakki hükümetine zaman lazım idi. Prens Sait Halim Paşa da arkadaşlarına:

- Ah, bu zaman demişti, ne olur Yarabbi, daha bir sene bize müsaade et!

Anlaşılan eşref saatini bulmayan bu duadan pek az bir zaman sonra, belki bir hafta sonra payitahtın bütün gazeteleri bir sabah şu havadisi iri puntolarla bütün memlekete yaymışlardı:

- "Viyana 28 Haziran - müstaceldir. Veliaht Arşidük Franz Ferdinand ve zevcesi Hohenberg Düşesi Prenses Sophie, bir suikast neticesinde vefat etmişlerdir".

Hadise şu idi, mutat senelik manevralarda bulunmak üzere zevcesi ile beraber Saraybosna'ya gelmiş olan Avusturya-Macar veliahdı Franz Ferdinand, ekseriyeti Sırplarla meskûn olan bir bölgede, manevraları müteakip birkaç gün kalmak üzere geldiği Bosna'nın merkezinde, otomobillerle ve maiyeti ile şehre girerken evvela yaverlerine isabet eden bombalı bir taarruza uğramış, daha sonra onları hastanede ziyarete giderken otomobiline sıçrayan bir Sırplı talebe tarafından tabanca ile kendisi ve karısı ruhsuz, arabanın içine serilmişti. Katil Avusturya tebasından 19 yaşında bir Sırplı talebe olan "Gabriel Princip" idi. Büyük tarihçi Emil Ludwig "14 Temmuz" adlı eserinde şöyle diyordu:

- Gavrilo Princip, prensip müjdecisi demekti, bu genç acaba, dünyaya hangi prensibi müjdeliyordu? Evet, bu genç dünyaya 10 milyon insanın hayatına, 15 milyon insanın sakatlığına ve bir o

kadar insanın yetim ve öksüz kalmasına, binlerce şehrin harap olmasına ve medeniyetimizin birkaç asır geri gitmesine sebep olan bir felaketi, bir muazzam mücadeleyi müjdeliyordu. Eğer bunun müjdelenecek tarafı var idiyse! Ama suikasttan sonra yakalanmış ve mahkeme huzuruna çıkarılmış olan bu genç,

- "Onu ben vurdum, çünkü o, Güney Slavlarının birleşmesine yegâne mani olan adamdı!" demişti. İstanbul heyecan içinde, gazetelerin ilave nüshalarında hadiseyi bütün tafsilatı ile canlandıran Saraybosna suikastını okuyordu. İttihatçılar aralarında, yalnız Mahmut Şevket Paşa'ya olacak değil ya, her yerde böyle şeyler olabilir diyorlardı. Ama bir farkla, bizdeki suikast bir hükümet devirmeye matuftu. Saraybosna faciası ise, dünyada bir zihniyet, bir rejim, hatta bir devir değiştirecekti.

Harb-i Umumi'yi Doğuran Suikast

Günlerden beri Bosna Hersek'de hummalı bir faaliyet cereyan ediyor, askerî birlikler yer değiştiriyor, bir kısmı manevra sahasına geliyor, bir kısmı buradan ayrılarak garnizonlarına donuyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu bölgede büyük askerî harekâta girişmiş bulunuyordu. Bu tarihte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtında, Habsburgların müddet-i saltanatı en uzun ve ömrü birçok hadiselerle dolu geçmiş yaşlı mümessili Franz Joseph oturuyordu. Mayerling faciasında genç ve güzel oğlu Rodolf'u kaybetmiş olan, birkaç defa ilan ettirdiği seferberliği geri almaya mecbur bırakılmış bulunan Franz Joseph'in aczi dünyaca bilinen bir şey idi. Bütün nazarlar şimdi veliahdı bulunan 46 yaşlarında Franz Ferdinand'a çevrilmişti. O tam bir askerdi, enerjik idi, o her şeyi yapmaya, yaratmaya muktedirdi. Üstelik Alman İmparatoru İkinci Wilheim'in de en yakın dostu idi. Daha bir ay evvel onun misafiri olarak yanında kalmış, müstakbelin Avusturya-Macaristan İmparatoru ile dünyanın daha ismini söylerken korkular duyduğu Wilhelm ile çok mühim meseleleri beraberce gözden geçirmişlerdi. İşte Veliaht şimdi bu manevralarda bulunuyor, Alman ordularından geri kalmamasını istediği Avusturya-Macaristan birliklerinin harekâtını dikkatle takip ediyordu. Yalnız iki şeyi iyi seçememişti. Bunlardan biri, manevraların yapıldığı saha idi. Zira ekseriyeti Slav ve Bosnalı olan burada, Avusturya ve Macaristan için dost bir kimse bulmak müşküldü. Kaldı ki, halk için için bu Katolik ve Cermen idareden yaka silkiyordu. Veliahdın ikinci isabetsizliği karısı Düşeş Sophie ile buralara gelişi idi. Esasen hanedana mensup bir kadın olmadığı için bütün imparatorlukta kendisini sevdirememiş bulunan bu kadın, kocasının yanında ve bu askerî harekât sırasında ne arıyordu? Bir hafta suren

manevralardan sonra karı-koca biraz dinlenmek için, kıtanın merkezi olan Saraybosna'ya gelmişler ve Sırpların millî bir gününe rastlayan ertesi günü 28 Haziran Salı 1914 şehre girmeyi ve belediyede verilecek öğle ziyafetinde bulunmayı da kabul etmişlerdi. Kasabanın dışında istasyona yakın temiz bir otelde geceyi geçiren veliaht ve zevcesi o gün pek zinde yataklarından kalkmışlar, yıkanıp, giyinip kahvaltılarını da yaptıktan sonra dört otomobil halinde tam saat 10'da yola çıkmışlardı. İstasyonla şehrin arasındaki yol iki taraflı, köylerden, kasabalardan birkaç gün evvel gelen ve pazar günlerine mahsus fistanlarını giymiş kadınlı erkekli bir kalabalıkla çoktan dolmuştu. Şehrin bütün caddeleri de tıklım tıklım insan dolu idi. Polis, jandarma, askerî birlikler her turlu inzibati tedbirleri almış bulunuyorlardı. Yalnız bir haftadan beri şehrin tenha bir mahallesinde basit bir meyhanenin arka tarafından bir avuç Sırplı muazzam bir suikastın bütün planlarını müzakere etmiş ve birçok şeyler kararlaştırmıştı. Çete, millî hisler ve kinlerle ağzına kadar dolmuş, tasmış gençlerden mürekkepti. Bunlar, Bosna Hersek'ten Avusturya idaresini atmaya yemin etmişlerdir. 1878 Berlin Kongresi ile Avusturya-Macaristan'ın muvakkaten işgaline haksız olarak bırakılmış olan bu geniş bölgenin, her şeyden evvel Sırbistan'a ait olduğunu iddia ediyorlardı, Avusturya-Macaristan veliahdı için, vaktiyle 1389 senesi Haziranı'nın 28. günü birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde Milos Kabilovic adındaki bir Sırplı asilzadenin Türk hükümdarı Murat Hüdavendigar'ı şehit ettiği günü, arzularının tahakkukuna uygun görmüşlerdi. Onlar da bu defa Avusturya-Macar İmparatorluğu'nun veliahdını aynı gün ve belki aynı saatlerde öldüreceklerdi. Çetenin reisi Danilo İlic ve komitacıların en genci bir Sırplı lise talebesi olan 19 yasındaki Gavrilo Princip idi. Suikasta çeşitli silahlarla iştirak eden bu komita, bir numaralı şahsa bomba ile taarruzu ve iki numaralı gence de tabanca ile hücumu muvafık görmüştü. Bundan sonra muhtelif yerlerde, kavşak noktalarında diğer suikastçılar, tabancalar, bıçaklarla bekleyeceklerdi. 7 kişi, 7 noktada veliahdı vurmaya yeminli idi. Bakalım hangisi muvaffak

olacaktı? Otomobiller şimdi rıhtım caddesine sapmış bulunuyordu. Şehrin ortasından bir ırmak, geçiyor, iki tarafında rıhtımlar uzanıyordu. Birinci otomobilde Veliaht ve karısı, Bosna'nın askerî valisi vardı. Otomobilin üstü acık, çamurlukları ve kenarlıkları da pek eski tipte idi. Nişanlarını takmış ve büyük üniformasını giymiş olan Franz Ferdinand neşeli ve mağrur halkı selamlıyor, her taraftan, yasasın sesleri işitiliyordu. İkinci acık otomobilde üç yaveri geliyor, Üçüncü ve dördüncü otomobiller şehrin ileri gelenlerini, veliahdın maiyetini taşıyordu. Tam bu sırada, halkı yarıp ve asker kordonunu geçip ileri atılan uzun boylu bir adam görülmüştü. Elindeki bir şeyi fırlatmış, bu küçük bomba, Veliahdın otomobilinin karoserine çarparak, geriye doğru parçalanmış, ikinci otomobildeki yaverlerin hepsini yaralamıştı. Arabalar durmuş, jandarmalar koşuşmuş, bombayı atan Danilo İlic çete reisi, kendini dereye atmak isterken elindeki siyanür tüpü ile yakalanmıştı. İntihar etmek istiyordu ama buna fırsat bulamamıştı. Fakat bu hengâmede veliahda ve karısına bir şey olmamıştı. Yalnız Veliahdın yere indiği, valiye bağırıp çağırdığı görülmüştü.

Yaverlerin otomobili kafileyi bırakarak acele acele hastanenin yolunu tutmuş, kafile tekrar yola koyulmuştu. Veliaht çok asabi, karısı endişeli, vali korku içinde belediyenin önüne gelmişlerdi. Burası bir mahşerdi. Mermer merdivenlere yol halıları serilmiş, basındaki sarığı ile Müftü Efendi bile veliahdı karşılayıp hoşgeldiniz diye nutuk çekeceklerin arasında yer almıştı. Sofralar, her şey hazırdı. Fakat asabiyetten yerinde duramayan veliahdı da kimse tutmaya muktedir değildi. O, emretmişti. Burada hiç durulmadan hastaneye gidilecek ve yaverler ziyaret edilecekti. İster istemez, otomobillere binilmiş, kafile tekrar üç otomobil olarak yola koyulmuştu. Diğer caddedeki hadiseden haberdar olmayan halk veliahdı ve karısını çılgınca alkışlıyor, "yaşa" diye bağırıyor, o da ister istemez, halka tebessüm ediyordu. Tam bir köşe basına gelmişlerdi. Şoför hata etmiş, sola sapmaya kalkmış askerî vali onu ikaz etmiş, hastanenin sağda olduğunu söylemişti. İste bu manevra sırasında ne

olmuşsa olmuştu. İki numaralı suikastçı talebe Gavrilo Princip idi. Çok soğukkanlı bir genç olan Princip iki kız arkadaşı ile konuşuyordu. Birden otomobillerin geldiğini görmüş, veliahdın çete reisinin bombasından sağ salim kurtulduğunu anlamıştı. Kızları bırakarak ve halkı yararak ve bilhassa otomobilin manevrasından faydalanarak o zamanki arabaların basamağına fırlamış, elindeki Parabellum tabancayı, veliahda çevirerek üç el ona, iki el karısına ve son kurşunu da valiye atmıştı, hepsinde de isabet vardı. Princip'i jandarmalar, nihayet bileklerinden yakalamışlar, sürüklemeye başlamışlardı. Ortalık karışmış, halk panik yapmış, veliaht, o mağrur, iri yarı adam o asker kanlar içinde otomobilin içine yığılmış, karısı da ruhunu teslim etmiş, yalnız vali ufak bir yara ile sırasını savmıştı. Saatler 11'i vuruyordu. Saraybosna'da islenen bu cinayetin o dakikalarında hiç kimse bu isin umumi bir harbe sebep olacağını ve milyonlarca insanın öleceğini, medeniyetimizin bununla çok şey kaybedeceğini tahmin edemezdi.

Harp İlan Edilmeden Evvel Avrupa Merkezleri'nde Hayat

Saraybosna suikastının ilk akisleri bütün şiddetini Viyana ve Belgrat'ta gösterdi. Viyana Üniversitesi'ne mensup gençler, kendilerine halktan da katılanlarla beraber Schönbrunn Sarayı'na doğru yürüdüler ve sonunda saltanatının 68'nci ve yasının 88'inci yılını yasayan Franz Joseph'i balkona çıkarttılar. Vakıa o tahta geçtiği yıl olan 1848'de de böyle bir güneşli günde bu balkondan halka ilk defa görünmüştü. O zaman gençti, hareketli idi ve tabası onu çılgınca alkışlar ve deli gibi severdi. O bıyıkları ve çatal sakalı ile Avrupa'nın en tipik bir hükümdarı idi. Prens Meternich gibi zalim bir başvekilden sonra iradeyi ele almak, memleketi feraha, huzura ve hürriyete kavuşturmak, az hizmet sayılmazdı. Ama şimdi titreyen elleri, feri kaçmış gözleriyle bu kendini tehdit eden, yumruklarını sıkan gençlere ne diyecekti, onlar hep bir ağızdan bağırıyorlardı:

- Bu domuz çobanlarına karşı harp istiyoruz, derhal Avusturya-Macaristan harbe girmeli ve Sırbistan'ı baştan başa işgal etmelidir, artık yeter!

Her kafadan bir ses çıkıyor, imparator halkı teskin edemiyordu. Yanındaki salahiyetli nazırlar vaat ediyorlardı, hükümet bu isin bir çaresine bakacak, millî şerefi iade edecekti. İşin Belgrat'taki heyecanı daha fazla idi. Zaten seçimlere rastlayan o günlerde Sırbistan'ın her tarafı altüst olmuştu. Memleketin kendisine büyük bir itimat beslediği ihtiyar Başbakan Pasic yurdu dolaşmakta, nutuklar çekmekte, millî birlikten bahsetmekte, harici tehlikeleri sayıp dökmekte ve ezcümle Bosna Hersek'in bu cenup Slavlarının mütekâsif bulunduğu bölgenin er ve geç Sırbistan'a bırakılacağını anlatmakta idi. Başvekil Saraybosna suikastını haber alır almaz, her şeyi yarıda bırakarak Belgrat'a

dönmüş ve Sırp kabinesi ile aralıksız içtimalarına devam ederek bir kaç gece sabahlamıştı. Zira Avusturya-Macaristan'a verilecek cevap pek mühimdi. Bundan harp her zaman çıkabilirdi. Kaldı ki, Belgrat'taki büyük devletlerin sefirleri, bilhassa İngiltere ve Fransa Sırbistan'a mutlak bir ihtiyat tavsiye etmekte idiler.

Suikastın vuku bulduğu gün öğleye doğru Berlin'den Kiel Liman Muhafızlığı'na gelen mahrem ve şifreli bir telgrafın muhteviyatı derhal bir subayla, deniz motoru tahrik edilerek İmparator İkinci Wilhelm'in deniz ortasındaki yatına ulaştırılmıştı. İmparator liman dışında her sene mutat olduğu veçhile yapılmakta olan milletlerarası kotra yarışlarının yüksek hakem heyetine başkanlık etmek vazifesiyle orada bulunuyor, elindeki dürbünle denizin üzerinde süzülen yelkenlileri seyrediyordu. Hatta İngiliz devlet adamlarından Churchill de kotrası ile bu yarışa iştirak etmiş bulunuyordu. Fakat bu telgraf her şeyi altüst etmiş ve bütün müsabakaları tehir ettirmişti. Matem ilan edilmiş, her turlu eğlenceler geri kalmıştı. Yalnız İmparatorun çok hiddetli bir halde yatından ayrılıp Berlin'e döndüğünü görenler olmuştu. Yine o gün o saatte Petersburg sokakları bir mahşeri andırıyordu. Çünkü Çar İkinci Nikola, aziz dostu Fransa Reis-i Cumhuru Mösyö Poincare'yi Çarlığın bu tarihi merkezinde ağırlıyor, günlerden beri kurulmuş, hazırlanmış olan tribünlerin önünden müstakbel harbin Rus ordularında çarpışacak erleri ve subayları, bando mızıkaların latif havaları ile adeta kanatlanmış gibi halkın ve davetlilerin önünden geçiyor, caddeleri kat edip gidiyordu. Bu sırada Çar'ın kulağına söylenen iki çift laf, onun da Poincare'ye eğilerek bir şeyler fısıldaması her şeyi yerinde dondurmuş ve resmî geçidin durdurulduğunu ve Avusturya-Macaristan Veliahdı'nın vurulduğu haber verildiği zaman, kalabalığın içinde bayılanlar olmuştu. Bu insanlar istikbalin korkunç manzarasını çok iyi görenler idi. Aynı heyecan ve neşeyi Londra da yaşıyordu. Bir kaç günden beri Alman İmparatoru'nun kardeşi, İngiliz kralının resmî misafiri idi. O devir Avrupası'nın en korkulu hükümdarı olan İkinci Wilhelm'in muhabbetini kazanmak ve onu bir müddet

ataklarından vazgeçirmek için, İngilizlerce düşünülmüş bir ziyaret ve davet teklifine mazeretlerini sıralayan Wilhelm, kendisini temsilen kardeşini Londra'ya göndermiş bulunuyordu. O gün de Londra'nın Hyde Park'ın da verilecek bir garden parti, öğleden evvel balerinlerin danslarıyla açılmış bulunuyordu. Fakat Saraybosna faciasının meşum havadisini dünyanın en uzak köşelerine yayan ajanslar, telgraflar, adeta bütün bir arzın nabzını bir anda durdurmuş gibi idi. Paris'in bütün hovardalığına, Roma'nın muhteşem dindarlığına rağmen bu facianın akisleri orada da izler bırakmıştı, herhalde bu iş, Sırpların yanına kâr kalmayacaktı, bundan çok şeyler çıkacaktı. Avrupa merkezlerinin bu haklı ve yerinde telaşı yanında İstanbul'da bu suikastın yegâne tepkisi, gazetelerin ilaveler çıkarması, büyük manşetlerle bu havadisi vermesi olmuştu. Hatta birçok gazeteler meselenin alelade bir anarşist vakasından ibaret olduğu mütalaasını ortaya atıyordu.

İşin garibi, devletin Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Fransa seyahatini asla tehire uğratmadan, Saraybosna faciasından üç gün sonra İstanbul'dan Paris'e hareket etmişti - 1 Temmuz 1914.

İstanbul mutat hayatını yasıyor, konaklardan, yalılara göç devam ediyor, Boğaz'ın latif ve serin havasına teşne Şişli, Nişantaşı, Maçka'nın aristokrattan geçirecekleri güzel yaz günlerini düşünüyor, bir kısım kibarlar da Erenköy, Suadiye, Bostancı'da camlara gömülü, toprak kokan köşklerine geçmek için sabırsızlanıyorlardı. Gayrimüslimlerden Yahudiler Büyükada'ya, Rumlar Burgaz'a, Ermeniler Kınalıya ve Türkler de Heybeliada'ya biraz daha ılık bir yaz bulmak ve bu adaların kumsallarında denize girmek için yolculuğa başlamış bulunuyordu. Sultan Reşat esasen yazı Dolmabahçe Sarayı'nda geçiriyor, biraderi Abdülhamit 33 senelik saltanatından sonra bu son günlerini menkup olarak Beylerbeyi Sarayı'nın manolya kokan bahçelerinde veya masmavi bir denizi kucaklayan rıhtımlarında hava alarak dolduruyordu. Sultan kadınefendilerden bazıları da romatizmaya pek faydalı gelen Bursa kaplıcalarına devam etmek üzere, Çekirge'deki veya Temenye'deki köşklere göç etmiş bulunuyorlardı.

Enver Paşa Kuruçeşme'deki yalısından, Talat Bey Alemdar Caddesi'ndeki konağından, İstanbul'a doya doya bakıyorlardı. Halk günlük hayatına devam ediyor. Cuma günleri İstanbul'un mesireleri, Fırıldak suları, Çamlıca tepeleri, Alemdağ ve Kayışdağ su başları dolup dolup taşıyordu.

Fakat hadiseler hiç de beklenildiği gibi cereyan etmemişti. Poincare'nin Petersburg'dan ayrılmasını bekleyen Avusturya-Macaristan, Alman İmparatoru Wilhelm ile tam bir anlaşmaya vararak Sırbistan'a müddeti 48 saat suren bir ültimatomu 23 Temmuz 1914'te vermişti. Belgrat'taki Avusturya sefiri pasaportlarını isteyerek 26 Temmuz 1914'te şehri terk etmişti. Sırbistan'ın İngiltere ve Fransa'nın bütün ihtiyat tavsiyeleri üzerine verdiği cevap çok makuldü. Resmî tarziye verilecek, istenilen tazminat ödenecek, mesuller bulunup cezalandırılacak fakat gerek tahkikatın ve gerek muhakemenin Avusturyalı memurlar ve hâkimler tarafından yapılması istiklale uygun görülemediği için kabul edilmeyecekti. İşte bu küçücük ve haklı itiraz Avusturya-Macaristan'ı deli etmiş 28 Temmuz 1914 Salı günü sabahı dokuz kolordu küçük Sırbistan'ın hudutlarını çiğnemişti. 29 Temmuz sabahı Rusya seferberliğini ilan etmiş ve Almanya'nın, seferberliğin durdurulmasını isteyen notasına ret cevabı vermişti. O zaman 2 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya harp ilan etmiş, onu korumak zorunda kalan müttefikleri Fransa 3 Ağustos'ta, İngiltere 4 Ağustos'ta, Almanya ve Avusturya'ya karşı harbe girmişlerdi. 5 Ağustos'ta Avusturya, Rusya ve müttefiklerine karsı harp ilan etmiş ve Alman planı gereğince Belçika toprakları çiğnenmişti. 7 gün içinde 7 devlet savaşa katılmış bulunuyordu.

İttihat ve Terakki'nin Dış Siyaseti

23 Temmuz 1914 günü Fransız donanmasının Akdeniz'de yaptığı manevralardan İstanbul'a dönen Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ittifak yapmanın imkânsızlığına nihayet inanmış bulunuyordu. Bir hafta sonra, Avusturya'nın Sırbistan'a ve birkaç gün sonra da Rusya, Fransa, İngiltere'nin merkezî devletlerle savaşa girmeleri, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin ve onun hükümetini adamakıllı şaşırtmış bulunuyordu. İttihat ve Terakki, geldiği günden beri, Avrupa'da bir baskül siyaseti vücuda getirmiş olan ve üçer üçer sıralanmış bulunan iki zümreden hangisini tutacağını bir turlu kestirememişti. Üçlü itilaf devletlerinden Çarlık Rusyası'nın bulunması, midesini bulandırıyor, üçlü ittifakla Trablusgarp', haksız ve yersiz, istila ile ele geçiren İtalya'ya karşı da husumetine devam ediyordu.

Talat Bey bir gün arkadaşlarına:

- "Değneğin o ucu da b..lu bu ucu da, neresinden tutmalı!" diye dert yanmıştı. Amma, kabinede Enver ve Cemal Paşa'ların her ikisi Alman ittifakını bir kurtuluş ümidi olarak görüyorlardı. Prens Sait Halim Paşa'ya gelince o, Hariciye Nazırı Halil (Menteş) Bey ile beraber, İngiltere tarafının her zaman olduğunu gibi sonunda muvaffak olacağına kani idi. Bu sebeple İngiltere'den ayrılmak doğru olmaz kanaatinde idiler. Merkez-i Umumi'dekilerin endişesi ise:

- Er ve geç harbe gireceğimiz muhakkaktır, hiç olmazsa biraz geç girmeye ve zamanını iyi seçmeye baksak diyorlardı. Bitaraf kalmayı ne aklına getiren vardı, ne de bunun mümkün olacağını kabul eden bulunuyordu. Fransa'dan yapılan son istikrazın bile bütün teminatına rağmen itilaf devletleri tarafında mademki Rusya vardır, bu bizim işimize gelmez diyenler de çoktu.

Nihayet İttihat ve Terakki kabinesi umumi seferberliği ilana mecbur kaldı (21 Temmuz 1330 - 3 Ağustos 1914).

Kırmızı zemin üzerine yasıl bayraklı ve tuğralı beyannamelerde iri harflerle su kelimeler okunmakta idi:

- Seferberlik var, asker olanlar silah başına!

Bütün vatandaşlar yaşları 20 ila 45 arasında olmak şartıyla derhal askerlik şubelerine başvurmakla mükellef idiler. Fakat bu seferberlik ilanından bir gün evvel, 2 Ağustos 1914'de, Almanya'nın İstanbul sefiri Baron Wangenheim ile Sadrazam Prens Sait Halim Paşa şimdilik itina ile gizledikleri Alman-Osmanlı ittifak muahedesini de imza etmiş bulunuyorlardı. Bu imza merasiminde yalnız her iki devletin bu iki mümessili bulunmuştu. Osmanlı kabinesinde bu gizli ittifakı bilen dört nazırdı. Bunlar Talat Bey, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Halil Bey idi. Bilahare bunu öğrenmiş olan Maliye Nazırı Cavit Bey Fransızlara vermiş olduğu sözü tutamadığı için istifa etmiş ve bu suretle zevahirin kurtarılmasına dikkat edilmişti. Muahedenin bilhassa ikinci maddesi pek dikkate değer bir mahiyette idi.

- Şayet Rusya, Avusturya-Macaristan aleyhine fiilî bir müdahaleye kalkarsa ve neticede bu hareket Almanya'nın da harbe girmesini intaç eylerse, bu takdirde Osmanlı Devleti'nin de harbe girmesine sebep olmuş bulunacaktır. İttihatçılar, bu madde ile ellerindeki kâğıdı ortaya koymuş bulunuyorlardı. Koskoca imparatorluğun dış siyaseti, Almanya ve müttefiklerinin kaderine bağlanmış oluyordu. Bu anlaşmayı, hükümet erkânının diğerlerinden gizlemek suretiyle girişilen emri vaki de, İttihatçıların hemen her yerde gösterdikleri komitacılıktan başka bir şekilde tefsir edilemezdi. İşte bu suretle bidayette gizli kalmış, sonra bütün mahiyeti ile ortaya çıkmış olan bu muahedenin devleti, kırk yıllık dostlarından nasıl ayırdığını, Cihan Harbi'ne nasıl acele girildiğini, bunun neye mal olduğunu tarih göstermiştir. Bunda İttihat ve Terakki erkânının çok acele ettikleri muhakkaktı. Mütarekeden evvel, Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçmiş bir münakaşa çok dikkate değerdi. O zaman Talat, sadrazam bulunuyor ve harp, ikinci yılını arkasında bırakmış,

yoluna devam ediyordu. Mustafa Kemal, Birinci Cihan Harbi'ne acele girilmiş taraf seçmekte isabet edilmemiş olduğuna kani idi. Fikirlerini açıkça devrin sadrazamına söylemişti. Anafartalar kahramanına karşı söyleyeceği sözlerde biraz da çekingen ve dikkatli olan Talat Paşa,

- Kemal demişti, dediğin bir dereceye kadar hakikat sayılabilir; yalnız bizim er ve geç girmek zorunda olduğumuzu kabul et, bu Boğazlar bizim elimizde kaldıkça bizi bos bırakırlar mı zannediyorsun!. Kim ağır basarsa, kim evvel davranırsa, kim daha ziyade menfaat temin ederse, bizi kendi tarafına çekecektir. Hem mali ve iktisadi vaziyeti bozuk olan devletlerin müstakil siyaseti olacağına inanıyor musun? Ben buna asla imkân göremiyorum ve sorarım sana, kırk yıllık düşmanımız Rusya'nın bulunduğu tarafa mı geçse idik daha iyi olurdu? Hoş, bunu da düşünmedik değil, düşündük, hatta bazı temaslara da giriştik olmadı, gözü kor olsun, paraya muhtaçtık. Cavit'i biliyorsun Avrupa gönderdik, bize su ananevi dostumuz Fransızlar bile para vermekte yüz defa düşündüler, sonra da ne verdiler, dağ doğura doğura fare doğurdu, bu para ile bir imparatorluk uzun müddet bitaraf kalabilir mi? Zamanına gelince bundan daha iyisini bulamazdık, harbe girecek idiysek, bir iş yapacağımız zamanda girmek gerekti, iste Çanakkale zaferimizle Rusya'yı ta kalbinden vurduk, herifler açlıktan, cephanesizlikten kırılıyorlar, yakında görürsün bu koskoca memleket çatır çatır çökecektir.

Mustafa Kemal, Talat Paşa'nın vatanperverliğinden şüphe etmiyordu, fakat mağlup olacağımızı da muhakkak görüyordu. Cevaben:

- Çok şeyler yapacaksınız, bunu ben de anlıyorum, fakat korkarım ki bütün bunlar memleketi içinden çıkılmaz bir hale sokmasın, eğer ben ve benim gibiler o zaman hayatta bulunursak, sizin bu sözlerinizi her halde takdir etmeyeceğiz, temenni ederim ki, biz görüşlerimizde yanılmış çıkalım!

Talat Paşa'nın, Anafartalar kahramanına son sözü şu olmuştu:

- Merak etme kardeşim!

Atatürk daha sonra hatıralarını anlattığı Sayın Ruşen Eşref'e söyle demişti:

- Zavallı Talat Paşa, kendisinin bir çapkın Ermeni kurşunuyla Berlin sokaklarında yere serildiğini işittiğim zaman ne kadar müteessir olmuştum! Evet, Talat Paşa büyük adamdı. Bir memlekete uzun yıllar bu tip insanların gelmesini beklemek lazımdı. Fakat milliyetperverliği, heyecanı, kafasına koyduğu şeyi behemehâl yapmak arzusu, onu acele kararlar almaktan da alıkoymamıştı. Aynı hüsnü niyet ve aynı heyecan, İttihat ve Terakki'nin diğer erkânında da vardı. Enver Paşa, Cemal Paşa, Halil Bey, Cavit Bey tek tek birer kıymet idiler. Fakat hepsi hayalperest idiler, realitelerden daima uzak kalmayı sevmişlerdi. Bu sebeple daha istikrarlı, daha olgun bir dış siyaset takibine muvaffak olamadılar, bu devlet adamlarının hayallerin peşinde koşan ideolojilerini biraz da yine İttihat ve Terakki'nin meşhur mütefekkiri Ziya Gökalp Bey körüklüyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa

İttihat ve Terakki erkânının ne kadar hayalperest olduğunu şuradan anlamak kabildi. Düşüncelerinde bütün dünyayı ve İslam âlemini hedef tutmuşlardı. Yavuz Sultan Selim'e taş çıkartacak fikirlerin sahibi idiler.

- İngiltere'yi diyorlardı, can alacak yerinden vuracağız, bütün İslam âlemini ayaklandıracağız. Her tarafa itimat edilir, becerikli adamlarımızı göndereceğiz, bunlar Cizvit papazları gibi orada inatla, ısrarla çalışacaklar ve Hindistan'ı, Belucistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Afrika'daki Müslüman memleketleri ayaklandıracağız. Asya'da, Afrika'da, İngiltere ve Fransa'yı müşkül vaziyete sokacağız. Âlem-i İslam halifenin emri altına girecek, bu ihtilaller, Cihan Harbi'nin kısa sürmesinde, itilaf devletlerinin yıkılmasında en büyük rolü oynayacak, aynı şekilde Rusya dâhilinde de çalışacağız. Doğu, Batı Türkistan, bütün Kafkasya, Kırım, Rusya'nın bozkırlarındaki Türk kabileleri hepsi işaretimize bakacaklar!

İste Teşkilat-ı Mahsusa adı verilen teşekkül bu fikirler ve gayelerle meydana getirilmişti. Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harp'ten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarf edilen, güzide insanları bir araya toplayan ve İslam dünyasına gönderen teşkilat, Talat Paşa ile Enver Paşa'nın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu. Her ikisinin dostu Süleyman Askerî Bey bu teşkilatın başına seçilmiş, onun şehadeti ile tarihte İslam bayraktarları gibi elden ele bu mukaddes emanet geçirilerek asla terk edilmemişti. O kadar edilmemişti ki, harp dört sene sonra, her tarafta tam bir iflasla neticelendiği ve İttihat ve Terakki erkânı da birer birer memleketten kaçmaya hazırlandıkları sırasında Kuruçeşme'deki yalısında Harbiye Nazırı Enver

Paşa, sayın başkanım Süvari Yarbayı Hüsamettin Ertürk'ü huzuruna davet ederek ona,

- Hüsamettin Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait bütün evrak ve defterleri muhafaza edecek ve bizimle devamlı muhabere eyleyeceksin, sana Ahmet İzzet Paşa lazım gelen nakdi yardımı yapacak, adamlarımız, çizdiğimiz yolda yürüyecek, birbirimizi haberdar edeceğiz! diye de vasiyette bulunmuştu.

Esasen Enver Paşa'nın hayallerine kimse erişemezdi. Onun düşündüklerini hatırımıza getirmek boş gayretti. O, göklerde uçar, bir turlu yerlere inemezdi. Teşkilat-ı Mahsusa, çok geniş tutulmuş bir teşkilattı. Dâhili ve harici siyasete, harbin bütün icaplarına göre ayarlanacaktı. Kadrosu o kadar genişti ki, buraya bağlı çeteler, çeteciler temin edilmişti. Bütün bu insanlar, ordunun vazifesini kolaylaştıracak yolları açacak, düşmanı içinden, gerisinden vuracak ve birçok bilgiler toplayacaktı. Burada hâkim olan ruh, bir zamanlar Balkanlarda eşkıya takibinde hâsıl olan ruhun tamamen aynı idi. İttihat ve Terakki erkânı, bütün ömürleri boyunca o havaya sadık kalmışlardı. Yalnız bu mühim teşkilat asıl kimin idaresi altında bulunacaktı. Buna Harbiye Nazırı mı yoksa Dâhiliye Nazırı mı karışacaktı Bir müddet bu, münakaşa mevzuu olmuştu. Fakat her iki arkadaş, Enver'le Talat, işi Merkez-i Umumi'de toplamakla, birbirlerini kırmamak yolunu bulmuşlardı. Fakat Merkez-i Umumi de şu noktayı kabul etmişti ki, Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyet programını ve çalışma esasını Harbiye Nazırı çizmelidir.

Harbiye Nezareti'nde de bu planları çizecek ecnebi müşavirler mevcuttu. Umumi Harp'ten bir sene evvel, Osmanlı ordusunu ıslah için getirilmiş olan Alman askerî heyetinin reisi bulunan Liman von Sanders Paşa harbe başlayınca Harbiye Nazırı'nın askeri müşaviri olmuştu. Ve bu heyette bulunan Miralay Bronsart von Schellendorf da Osmanlı orduları Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne getirilmiş ve generalliğe terfi ettirilerek Bronsart Paşa olmuştu. Yalnız bir tezat göze çarpıyordu. Harp başladığı sırada Osmanlı donanmasının başında bir İngiliz heyeti ve ona da riyaset eden bir İngiliz Amirali, Amiral Limpus durmakta idi. Vaktiyle

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ve İngiltere'yi aynı hizada tutmaktan doğan bir politikasının eseri olan bu paralel çalışmalar hoş görülebilirdi. İttihatçılar belki de bu nevi çalışmayı 33 senelik bir saltanattan sonra yıktıkları Abdülhamit'in siyasetinden almışlardı. Abdülhamit'in Enver Paşa'ya Beylerbeyi'nde verdiği nasihat[30] göstermişti ki, hanedanın bu genç damadına karşı Hakan-ı Mahlu'un ayrı bir teveccühü vardı. Hele Talat Paşa'nın, Abdülhamit'in cenazesinde gözlerinden yaş gelecek derecede ağlaması da göstermişti ki, İttihat ve Terakkiciler, her şeye rağmen Sultan Abdülhamit'in büyük bir devlet adamı olduğunu kabul etmişlerdi. Onu bu hale getirenlerin etrafı olduğunda müttefiktiler. O halde, İttihat-ı İslam fikirleri ile büyük devletleri bir hizada tutmak düşüncesini, Sultan Abdülhamit'in icraatından almışlardı. Fakat kara ve deniz kuvvetlerimizde görülen bu tezat, Alman harp gemilerinin sularımıza sığındığı tarihten sonra bertaraf edilmiş İngiliz heyeti memleketimizden ayrılarak sahayı Almanlara tamamen bırakmıştı. İttihat ve Terakki, her halde yine büyük mefkureci Ziya Gökalp ve onun arkadaşları Ömer Naci, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi Bey'lere uyarak "Türk Ocakları"nı da kurmuştu. Osmanlı camiasına dâhil, Türk'ten gayri unsurların "Türk milliyetçiliğine" intibak ettirilmeleri gayretiyle hareket geçmiş olan bu ocaklar, cidden o tarihlerde büyük hizmetler görmüşlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa'ya verilen direktif de İttihat ve Terakki'nin meşhuru âlem olan üç başlı politikasını beraber yürütmekten ibaretti.

Ziya Gökalp'a göre Türkiye'nin hedefi Türkçülük; yine koyu bir İttihatçı olan Emiri Efendi'ye göre İslamcılık; Talat Paşa'nın nokta-i nazarına göre ise "Osmanlıcılık" ile ifade olunmakta idi. Amma bu üç hedef bir arabaya çekilmiş ayrı cinsten üç ayrı binek atına benzetilebilirdi. Kimin ağır basacağını tahmin etmek kolay değildi. İslamcılık gayesi, İttihat ve Terakki'yi birtakım Arap şeyhler, birtakım Türk ve Tatar hocalar tedarikine mecbur etmişti. Teşkilat-ı Mahsusa'da bu kabil kimseler istihdam edilmiş, hatta bunlar harbin son senesinde İstanbul'a getirtilerek

30 Muharririn "İki Devrin Perde Arkası" adlı eserine bakınız.

kendilerine yeni yeni vazifeler verilmek üzere iken mütareke imzalanmış, bu zavallılar da yüzüstü bırakılmıştı. Diğer taraftan hatip Ömer Naci, İran içerlerinde Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait vazifeleri yaparken gözlerini dünyaya kapamıştı. Yine birçokları çeşitli İslam memleketlerine dağılmıştı. Bunlardan Eşref Kuşçubaşı, Mısır'da çok mühim hizmetler ifa etmiş, hakikatte Mısır'ın istiklali için çalışmıştı. Onun İngiltere'ye ne kadar tehlikeli bir adam olduğunu, İngiliz harp hatıraları yazmakta idi. Merkez-i Umumi fikirlerini yaydığı "Türk Yurdu", "Yeni Mecmua" gibi dergilerle Türkçülük yolundaki neşriyatını bütün hızıyla yürütmekte idi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın giriştiği muazzam propaganda, denizaltılarla uzak Müslüman müstemleke memleketlerine gönderilen harp malzemesi, sandıklar dolusu altınlar, hesabı sorulamamış hamleler olarak tarihe geçmiştir. Harp senelerinde Şeyh Sunusi'nin aynı maksatla İstanbul'a getirilisi. Sultan Reşat'ın vefatıyla karsılaşan Şeyh'in, Vahdettin'in Eyüp Sultan'da kılıç kuşanma merasiminde hazır bulunuşu, sonra mütarekenin imzası kati bir hale gelince bir Alman denizaltısı ile kaçırılışı, hep Teşkilat-ı Mahsusa'nın maceralarından başka bir şey sayılamazdı. Süleyman Askerî Bey teşkilatın başına geçtikten sonra, Karadeniz sahillerindeki Rumların faaliyetlerine mani olmak üzere Hüsrev Sami Bey, Arnavutluk işlerine yakından vukufu dolayısıyla bu havaliye Eyüp Sabri Bey, hitabeti ve teşkilatçılığı ile meşhur Ömer Naci Bey de Kafkasya'ya, Bahattin Şakir ve Ruşeni (Barkın) Bey'ler de Erzurum'a gönderildiği gibi doğudaki çetelerin idaresi işi de (İttihat ve Terakki içinde) adlı serimizin en dikkate değer simalarından biri olan Yakup Cemil Bey'e verilmiş oluyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın nasıl bir teşekkül olduğu ve neler yapmaya hazırlandığını Yakup Cemil Bey'in hayatını safha safha açtığımız zaman herkes daha iyi öğrenmiş olacaktır.

Yakup Cemil Kimdir?

İttihat ve Terakki'nin tarihinde başlı başına rol oynamış muhitine korku ve dehşet salmış, tek bir adam olarak Yakup Cemil Bey'i göstermek mümkündür. Hudutsuz cesareti, müthiş ataklığı ile tanınmış olan bu zatı ne amirleri, ne kumandanları, ne de bir memleketin mukadderatını elinde tutan hükümet erkânı frenleyebilmiş, o sanki devlet içinde ayrı bir devlet olarak kendisini her turlu sorgu ve sualden uzak tutmuştur. Yalnız bütün bunlara rağmen onun vatanperverliğinden, müfrit derecede Türkçülüğünden, hamiyet ve namuskârlığından şüphe etmeye kimsenin asla hakkı yoktur. Yakup Cemil, bir davaya inanmanın, bu uğurda boğuşmanın sonunda da en ufak bir korku duymadan, hatta gözlerini bağlamaya gelenlere:

- "İstemez, ben sizleri seyrederek ölmesini bilirim" diyecek kadar soğukkanlılık göstermenin canlı sembolüdür, onun içindir ki, bir manga askerin karsısında kurşuna dizilmiştir. Onun bütün hayatı dikkat ve ibretle mütalaa edilmeye değer. Bundan dolayıdır ki, hakkındaki hükmü, ancak bütün bir ömrün sonunda vermeye kendimizi zorlamalıyız. Son devrin tarihinde cidden pek az anlaşılmış kimselerden biri de hiç şüphe yok ki odur. Onu eli tabancalı, her önüne çıkanı tehdit eden, gangster taslağı saymak da çok büyük haksızlık olmuştur. O bir vatanperver olarak doğmuş, inanıyoruz ki, yine bir vatanperver olarak olmuştur. İdama mahkûm edilmesi, kurşuna dizilmesi, hakkında verdiğimiz kıymetlere fikrimizce hiçbir zarar getirmeyecektir.

Yakup Cemil, İstanbul'da Yenibahçe'de doğmuş fakir bir ailenin çocuğu idi. Semtindeki ilk mektebi bitirmiş, Askerî Rüştiye'den, Kuleli Askeri Lisesi'nden sonra Harbiye'ye geçmiş ve oradan mülazım çıkarak Rumeli'deki eşkıya takibine memur edilmişti. Mektepte de haşarılığı, kavgacılığı ile etrafını

yıldırmıştı. Gözünü budaktan sakınmayan, tabancasıyla pireyi gözünden vuracak derecede nişancı olan Yakup Cemil'in hayatı baştan başa maceralarla doludur. Silahlar üzerine yemin edilerek çıkılan Harbiye'den, silahların karsısında delik deşik olarak can verdiği Kâğıthane sırtlarına kadar, 42 yıla sığdırılan bu birbirinden daha dehşet maceraları anlatmak, dünyanın en heyecanlı bir romanını hikâye etmekten farksızdır. Fakat arkasında ne bir servet, ne de heves edilir bir şöhret bırakmamış olan Yakup Cemil, dürüst ve temiz bir vatan çocuğu olarak zikredilmelidir. Tevfik Fikret'in dediği gibi o:

- "Hak bellediğin bir yola, yalnız gideceksin!" mısrasının tam kahramanı olmuş, cidden inandığı yola yalnız gitmekten de çekinmemiştir. İnandığı yol şu idi:

- Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Cihan Harbi'ne adeta heveslenmiş, Balkan Harbi'nin acılarını çıkarmak için, alelacele girmiştir. Burada yaptığı bütün fedakârlıklar, Almanya ve müttefiklerinin isine yaramış, evlatlarını boşu boşuna harcamıştır. 1916'dan itibaren artık harbin sonu görünmüştür. Bu Türkler için intihardan başka bir şey değildir. Almanya ve müttefikleri er ve geç yenilecekler, büyük kayıplara uğrayacaklardır. O halde memleketi kurtarmak için, inattan vazgeçmeli söz dinlemelidir. Almanlara verilmiş söz, yine büyük bir Alman hükümdarının, şu sözleriyle pek güzel iptal edilebilecektir. Prusya Kralı Büyük Friedrich:

- "Siyasette sadakat, hamakattır!" sözünü söylemekle şöhret bulmuştur. Hayatı da birçok kaypaklıklarla geçmiş, ancak bu sayede 7 Yıl Harpleri'ni kazanmış ve Silezya'yı memleketine katabilmiştir. O halde bizzat Almanlar, hangi sadakatten bahsedebileceklerdir. Türkler hüsnü niyetlerini göstermiş, Çanakkale'de, Kanal'da, Kafkasya'da, Galicya'da, Balkanlar'da, her tarafta harbe girerek, yüz binlerce Türk gencini, sırf bir söz uğruna feda etmişlerdir. Fakat içinde bulunduğumuz gemiyi de batırmaya kimsenin hakkı yoktur, diyerek bas bas bağıran Yakup Cemil yine söyle ilave ediyordu:

- O halde şimdi yapılacak şey, hemen münferit bir sulha girişmektir. Bunun için Fransa'da, İngiltere'de temasa hazır kimseler vardır. Bundan istifade edilmeli, Osmanlı İmparatorluğu harpten çıkarılmalıdır. Çünkü meşhur bir Türk darbı meseli vardır:

- "Zararın neresinden dönülse kârdır! Evvela İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ni, sonra fırkanın hükümetini münferit sulha icbar etmeli, bu işi başarmalıdır! Şayet baştakiler bu doğru yola ayaklarıyla tıpış tıpış yürüyüp gitmezlerse, onları bu çınarın dallarına konmuş ise yaramayan kargalar gibi vurmak bu gençlere, vatanperver insanlara düşmektedir" diyordu. Fakat ne yazık ki, Yakup Cemil, bütün çırpınmalarına, bağırıp çağırmalarına rağmen kendisine taraftar bulamamıştı. O, yoksa her şeyi göze almıştı. Zaten de alışmıştı. Ona şimdi çok kolay geliyordu. Üç - beş arkadaş Bâb-ı Âli'yi basıp hükümeti pekâlâ devirebilirlerdi. Hükümet denilen şey de ne idi? Birkaç zorlu adamdan ibaret değil mi? Birkaç el tabancanın halledemeyeceği sanki ne vardı? Zaten de kimseye, hiçbir devirde hesap sorulduğu da görülmemişti. Yakup Cemil, bizzat yere serdiği Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın katlinden bir sorgu suale tabi tutulmuş mu idi? Arkadaşları bu ise kaza demiş çıkmışlardı. Bu gibi işlerde kaza olup giderdi. Onun sanki bu ilk işi mi idi. Trablusgarp'a casus olduğuna inanıp onu uykuda vurduğu birinci Mülazım Şükrü Bey'in hesabı Şark'ta kurşuna dizdirdiği 16 kişi, bütün bunlar ne olmuştu. Bunların yanına icap ederse Talat'ı, Enver'i de gönderebilirdi. Bunlar onun canciğer arkadaşları idi ama Yakup Cemil için her şeyin üstünde vatan vardı, her yerde, her zaman bağırırdı:

- Vatanın menfaatleri uğruna babamı da öldürmezsem, bana Yakup Cemil demesinler! İste biraz sonra bütün şahsiyet ve maceralarını anlatacağımız Yakup Cemil bu adamdı. Kurşuna dizilmesine sebep olan suçu da "münferit sulh teşebbüsü" olarak vasıflandırılabilirdi.

Umumi Harp'e Nasıl Girdik

İttihat ve Terakki Fırkası, İngiltere'den alacağını umduğu Sultan Osman ve Reşidiye dretnotları ile takviye edeceği donanma sayesinde Yunanistan'ın işgalinde kalan Ege denizindeki adaları, geri alacağını hesaplıyor ve Yunanistan ile bir harp vesilesi arıyordu. Hele donanmaya biraz sonra katılacak olan Fatih dretnotu da gelirse artık Türk denizcilerini hiçbir kuvvetin durduramayacağını iddia ediyordu. Fakat 28 Temmuz 1914 sabahı şafakla beraber Sırbistan hudutlarını gecen Avusturya-Macaristan kolorduları bütün dünyayı hayret ve dehşete sürüklediği gibi, İttihat ve Terakki'nin de hesaplarını alt üst etmişti. Hele Sir Edward Grey'in ilgili devletleri bir sulh konferansında birleştirmek arzusu ve ilan-ı harbe takaddüm eden günlerdeki hummalı gayretleri de bu taarruz ile neticesiz kalmasına rağmen bütün dünya, yine ihtilafın mevzii kalacağından ümit vardı. Fakat Çarlık Rusya'nın seferberliği bu ümitleri de mahvetmişti. Hâlbuki Çarlık Rusyası'nın seferberliğini ilan ettiği 29 Temmuz günü vaziyeti haber alan Alman İmparatoru, halasının oğlu olan İkinci Nikola'dan bu seferberliğin durdurulmasını istemiş ve büyükbabalarının ölüm döşeğinde onlara söylediği sözleri hatırlatmıştı. Büyükbaba her ikisine söyle demişti:

- En korktuğum şey, memleketlerinizin karşılıklı bir harbe girmesidir. Bu takdirde ikiniz de hanedanınızı kaybetmek felaketine uğrayacaksınız! Bu telgrafın tesiri görülmüş. Çar ertesi günü seferberliğin durdurulması emrini vermiş ise de Başvekil ve Hariciye Nazırı Mösyö Sazanof buna şiddetle muhalefet etmiş ve seferberliği durdurmadığı gibi o gece saraya gitmiş, yatmadan evvel ziyaret ettiği Çar'a, Çariçe'nin önünde,

- Haşmetpenah unutmayınız ki, siz Kaiser Wilhelm'in akrabası değil, Rusların Çarı'sınız, bu seferberliği durduğunuz gün, vatana hıyanet etmiş olursunuz, diyebilmişti.

Çar İkinci Nikola karısına bakmış. Çarice de Çar'a dönerek:

- "Mösyö Sazanof'un hakkı var, bu seferberliği kimse durduramaz" demişti.

İşte Birinci Cihan Harbi'ni umumi bir hale sokan da bu seferberliğin durdurulması olmuştu. Bir defa harp başlayınca ve Londra'ya giden Bahriyelilerimize de gemilerin şimdilik verilemeyeceği bildirilince, İngiltere'ye karşı İttihat ve Terakki erkânında müthiş bir hiddet hâsıl olmuştu. İngiltere'ye bu hareketinin yanına kâr kalmayacağını anlatmak lazımdı. O sırada harbe takaddüm eden aylarda Alman Erkân-ı Harbiyesi, müstakbel bir savaşta Fransa'nın Garp cephesine yığacağı cesur Şimali Afrika birliklerinin Tunus, Cezayir, Fas sahillerinden ana vatana naklini güçleştirmek, icap ederse bu nakliye gemilerini batırmak üzere iki korsan gemisini, zahirde müttefiki İtalya limanlarını ziyaret; hakikatte Garp Cephesi'ne gelecek kuvvetleri imha etmek gayesiyle vazifelendirmişti. Adlarına Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) denilen bu harp gemilerinden birincisi 1912'de Bremen tezgahlarında denize indirilmiş 28 buçukluk topları ve 28 mil sürati ve birçok kısımlarındaki bölmeleri ile o devre göre fevkalade modern bir harp kruvazörü idi. Midilli ise ona yardım edecek, ikmal islerinde hizmeti dokunacaktı. Nitekim bu korsan gemileri, harp ilanını İtalyan limanlarında öğrenir öğrenmez denize açılarak. Alman Erkân-ı Harbiyesi'nin çizdiği planı tahakkuk ettirmişler, asker yüklü gemilerini batırdıkları gibi Korsika Adası limanlarını da şiddetli bir şekilde bombardıman etmişlerdi. Evvela Fransız donanmasının ve 4 Ağustos gece yarısından itibaren Akdeniz İngiliz donanmasının şiddetli takibine uğrayan korsan gemiler Mataban Burnu'nu dönerek Adalar Denizi'ne sapmışlar, Sakız Adası limanında bu gemileri yine Alman harp planı gereğince bekleyen ve kömür yüklü bulunan Korkovado (Sulh) Alman şilebini de arkalarına takarak Çanakkale Boğazı önlerine gelmişlerdi.

Boğazlar Kumandanı emrimizde bulunan Amiral von Usedom Paşa (Alman), vaziyeti Enver Paşa'ya bildirmişti. Bu meseleden üç kişinin haberi olmuştu: Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey. Ve ucu de mucip sebepleri sıralayarak Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'yı ikna etmişler, gemilerin mayın tarlaları içinden geçirilerek İstanbul'a getirileceğini ve silahlarından tecrit edileceğini de temin etmişlerdi. Alman korsan gemilerinin Amirali Souchon da devletler hukukuna uyacağını telsizle bildirmiş bulunuyordu. Kabinenin ancak dört salahiyetli sahsının bildiği bir emri vaki ile Çanakkale Boğazı'na dökülmüş torpil tarlalarının arasından Türk kılavuz römorkörlerinin delaletiyle Marmara'ya giren bu üç gemi, biraz sonra İstanbul önüne gelerek demirlemişlerdi. Fransız ve İngiliz donanmasına mensup harp gemilerinin takibi Çanakkale Boğazı methalinde sona ermiş, ilgili devletler müşterek bir nota vererek gemilerin derhal silahtan ve askerden tecridini istemişlerdi. O sırada sık sık toplanan Meclis-i Vükela keyfiyeti Amiral Souchon'a bildirmiş ise de Amiral, kendisinin bir asker olduğunu ve devletler hukukuna emir almadan uyamayacağını, harp sırasında başkumandanlık vazifesinin İmparatorda bulunduğunu, ancak İmparator Kayzer Wilhelm'den gelecek bir emre göre hareket edebileceğini kati bir şekilde Bâb-ı Âli'ye anlatmıştı. Bizzat, Enver Paşa'nın Berlin'le telsizle görüşmeleri ve İmparator'dan gelen cevapla menfi idi. O zaman yine İttihat ve Terakki'nin 1 numaralı adamına iş düşmüş devleti, içinde çırpındığı müşkülden o kurtarmıştı.

Nazırlar Heyeti'nin Alman İmparatoruna teklifi şu olmuştu:

- Gemiler, Devlet-i Osmaniye'ye satılamaz mı idi?

İmparatorun cevabı su şekilde vaki oldu: Harp esnasında gemi satmaya İmparator dahi salahiyetli değildir. Bu bir Anayasa, meselesi ve yapılması gereken referandum davası idi. Ancak İmparator bu harp gemilerini;

- Muvakkatten satar, fakat Alman zabitan ve erlerinin gemilerde mütehassıs sıfatı ile ve Osmanlı Devleti emrinde kalmasına müsaade edebilir!

Nihayet 5 milyon altın Mark borçlarımıza ilave edilmek şartıyla üç gemi Osmanlı Devleti'ne muvakkaten satılmış ve Amiral Souchan'a Osmanlı pazarlığı verilecek maiyetindeki zabitan ve neferat ile Devlet-i Aliyye emrine alınmıştı. Harp baslar başlamaz bitaraflığını bir taraftan ilan eden, diğer taraftan Almanlarla gizlice ittifak yapan Devlet-i Osmaniye, kendisine sığınan bu harp gemileri tehlikesini de Talat Bey'in tertibi ile böylece atlattıktan sonra. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın tensibi ile Türk donanmasının faal bir hale gelmesine lüzum görmüştü. Almanya'dan getirtilen mütehassıslar ve yedek parçalarla Haliç'te muattal yatan Donanma-yı Hümayun, yeni baştan bir revizyona tabi kılınmış, kısa zamanda ise yarar bir hale getirilmişti. Donanma mütehassısı Souchon Paşa, harp gemilerimizin iştirak edeceği büyük bir manevra hazırlamıştı. Fakat bu manevranın Marmara'da değil, Karadeniz'de olmasını, açık deniz tecrübelerinin noksanlığını ileri sürerek ısrar ediyordu. Nihayet bu manevraların Karadeniz'de olmasına da muvafakat eden kabinenin bu dört şahsiyeti olmuştu. Souchon Paşa bu müsaadeyi alır almaz, Karadeniz'e açılmış, sancak direklerinde dalgalanan Türk bayrağını, yeni bir maceraya sokmuştu. Ereğli önlerinden Boğaz'a doğru seyretmekte bulunan bir Rus şilebinin ihtara rağmen durmaması batırılmasıyla neticelenmiş, meseleyi protesto için Sivastopol limanından ayrılan Rus torpidolarına Souchon Paşa mukabele ederek Osmanlı deniz manevralarını ihlal ile onları suçlandırmış ve Sivastopol limanını bombardıman ederek, hatıralarında da gizlemediği emri vaki yapıp Osmanlı İmparatorluğu'nu 29 Ekim 1914'te Rusya ile harbe sokmuştu.

Her Tarafta Teşkilat-ı Mahsusa

Harp başlar başlamaz, Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunan ve Süleyman Askerî Bey'in riyasetinde çalışan Teşkilat-ı Mahsusa derhal harekete geçmiş, itimat ettiği Ajanlarını ve tertiplediği çeteleri İslam memleketlerine göndermişti.

Bunların içinde kendisinden birçok şeyler beklenen Yakup Cemil Bey de vardı. Aslen yüzbaşılığa kadar yükselmiş ve bir ara ordudan ayrılmış olan Yakup Cemil Bey bu çetelerde sivil olarak vazifelendirilmişti. Maiyetine iki bin kişilik bir çete verilmişti. Bu çete Kafkasya'ya gönderiliyor ve gerek Gürcistan, gerek Ermenistan ve gerek Azerbaycan'da çeşitli sabotajlara memur ediliyordu. Çete efradı arasında şu zevat göze çarpıyordu: Binbaşı Asım, Yüzbaşı Halit, Lazistan Mebusu Sudi, Sabık İktisat Vekili Şakir (Kesebir), Yüzbaşı Ethem (Çerkez) ve Abdülhamit Bey'ler. Teşkilatı Mahsusa'nın bu en kalabalık ve en mühim çetesi, denizden yola çıkmış ve İstanbul'dan Trabzon'a kadar bir gemi ile seyahatlerine devam etmişlerdi. Trabzon'da bu çeteyi Rıza Bey isminde bir zat ile ona bağlı küçük bir birlik bekliyordu; Yakup Cemil Bey, karaya çıkar çıkmaz Osmanlı ordusunun Batum üzerine yaptığı harekâtı kolaylaştırmış ve Batum'u Ruslardan alan kuvvetlerin içinde Yakup Cemil'in çetesi de bulunmuştu; Batum'a girdikten sonra bu şehrin fatihliği sıfatını da kimseye bırakmayan Yakup Cemil, uzun müddet bu zaferiyle övünmüş, zaman zaman da kendisine karşı gösterilen anlayışsızlıktan, nankörlükten şikâyet etmişti. Teşkilat-ı Mahsusa, bir taraftan Kafkasya içerlerinde Rusya aleyhine komitacılık yaparken, diğer taraftan İngiltere'yi de işgali altında bulundurduğu İslam memleketlerinde müşkül duruma düşürmek gayesini güdüyor, bilhassa Mısır'da çıkaracağı bir isyanın, İngiliz İmparatorluğu'nu çabuk sarsacağını hesaplıyordu. O halde bunun için de bir Arap birliği

kurmak gerekiyordu. Ama İttihat ve Terakki erkânı sunu düşünemiyordu ki, bu Arap birliği, bir gün Osmanlı İmparatorluğu'nu da karşı karşıya koyabilir. Ekseriyeti Araplarla meskûn olan bölgeleri, İmparatorluktan ayırabilirdi. Karargâhını Suriye'de kurmuş ve 4'üncü Ordu'yu idaresi altına almış Ferik Cemal Paşa, Sam'dan idare ettiği bir teşkilat ile Arap şeyhlerine, ileri gelen Arap rüesasına para dağıtmak suretiyle bunları çalıştıracağını ümit ediyordu. Osmanlı padişahı ve İslamların halifesi Beşinci Mehmet Reşat'ın selam ve iltifatları ile Arap rüesasına dağıtılan Osmanlı altınlarının hakikatte boşa gittiğinin farkında değildi, İngiltere de bu sıralarda İslam memleketlerine vazifelendirdiği casusları ve bunların başında itiraf edelim ki, çok muvaffak olmuş biri bulunan Miralay Lawrence sayesinde, daha fazla altın dökerek, bu ikiyüzlü, menfaatperest Arap şeyhlerini ikinci defa satın alıyordu. Cemal Paşa'nın Şam'daki karargâhından hareket eden ve ilk işi Teşkilat-ı Mahsusa'ya resmen dâhil bulunmayan ayandan Abdurrahman Paşa ve eski mebuslardan Esad Eş-Şukayri Efendi ile son ikişi bu teşkilatın, asli üyesi bulunan İzmitli Mümtaz ve Sapancalı Hakkı, bu mühim vazifeyi üzerlerine almışlar, Arap rüesasıyla temasa geçmişlerdi. Yine Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı İmparatorluğu ile alakasını tamamen kesmiş bir bölgede, Arnavutluk'tan da harbin alacağı çeşitli değişmelerden her zaman faydalanmak için ihtiyatlı davranmayı gaye edinmis, buraya da yaman bir komitacı ve koyu bir İttihatçıyı, Ohrili Eyüp Sabrı Bey'i göndermişti; fakat Eyüp Sabri Bey Arnavut bir arkadaşını da beraber alıp oraya götürmüştü Bu, Abdülhamit'i Selanik'te Alatini Köşkü'nde muhafaza etmiş olan zabitlerden biri Yüzbaşı Zinnun Bey idi. Bunlar gizlice Arnavutluk'a gitmişlerdi. Çünkü bir grupta İttihat ve Terakki'nin meşhur hatiplerinden Manastır Askerî İdadisi'nde Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşlığı yapmış, ona Namık Kemal'in ateşli şiirlerini okumuş, daha sonra da Harbiye'den mezun olmuş ve Bâb-ı Âli Baskını'nda sadaretin önünde halka nutuklar çekmiş olan Ömer Naci bulunuyordu. Fırka içinde Ömer Naci Bey'in lakabı "Konferansçı Naci" idi. Onun bu hususta sıkıntısı yoktu; hemen her

mevzua ait çekeceği nutuklar kafasında hazırdı. Ateşli, hareketli, vatanperverdi. Merkez-i Umumi'nin bası sayılan Talat Bey, bu çok yakın arkadaşını da İstanbul'da tehlikeli görüyordu. Onu da bir maceraya sevk etmek yerinde olacaktı. Ömer Naci Bey'e de bir çete verilmiş, İran içlerinde harekete geçmesi bildirilmişti. Plan, pek de basit addedilemezdi. İran'ı ayağa kaldıracak olan bu çetenin asıl maksadı, Hindistan'a geçmek, Hint İslam Cemiyeti ile temasa geçerek, İngiltere aleyhinde isyanlar tertip eylemekti. Teşkilat-ı Mahsusa'ya ve bunun başı sayılan Enver Paşa'ya, Alman Genelkurmayı ilham vermekte idi. Avrupa cephelerinde çok yüklü vazifeler almış bulunan Alman ordusu, savaşa girmiş bulunan dört müttefikin yükünü de üzerine almış oluyordu. Müttefiklere düşen vazife Alman ordularının omuzlarına binen bu ağırlığı hafifletmek, müşterek düşmanları dünyanın muhtelif bölgelerinde, kıtalarında meşgul ederek dağıtmaktı. O halde, Mısır'da, Hindistan'da, İran'da, Kafkasya'da, Romanya'da, Galiçya'da, İzonzo'da, Balkanlar'da, Libya'da, Tunus, Cezayir, Fas'ta düşmanlar meşgul edilecek, müşkül vaziyetlere düşürülecek ve ister istemez İngiltere, Fransa birçok askerî birliklerini o sahalara kaydıracaktı. İşte Ömer Naci Bey'e ve çetesine de hatırı sayılır bir vazife verilmişti. İran ve Hindistan'daki kıyamlar hep ondan beklenmekte idi. Ömer Naci Bey ise Kafkasya'dan başlayıp doğuya ve daha sonra Hindistan'a inecekti. İttihat ve Terakki, Kafkasya'dan çok şey bekliyordu. Zira Carlık Rusyası'na ilk bayrak açacak unsurlar burada idi. Yalnız müşkülat Ermenilerde toplanıyordu. Taşnak ve Hınçak adlı Ermeni komitaları İttihat ve Terakki Fırkası'nın en büyük düşmanı idi. Onlar Ruslara öncülük yaparak. Carlık Rusyası'nın zaferini tahakkuk ettirmek ve ileride Doğu Anadolu'yu da kucaklayan büyük bir Ermenistan'ı kurmayı kolaylaştırmak fikrinde idiler. Ömer Naci Bey burada yalnız kalmamalı idi. Kendisine partinin en çok itimat ettiği zevattan biri olan Doktor Bahattin Şakir ve Ruşeni Bey'ler de yardım edeceklerdi. Bu iki arkadaş Erzurum'a hareket etmişlerdi. İttihat ve Terakki isi son derece ciddi tutmuş "Cihad-ı Mukaddes" ilan ederek bütün

İslamlara, Halife ordularına katılmalarının dinî bir vazife bulunduğunu da ihtar etmişti. Esasen harbin ilan edildiği ilk aylarda Almanların baş döndurucu muvaffakıyetleri birbirini takip etmişti. Yıllarca dayanacağı evvelce ilan edilen Belçika'nın müstahkem şehirleri, Liege ve Namur General Ludendorf orduları önünde mukavvadan şatolar gibi birer birer yıkılmıştı. General Hindenburg Ağustos sonlarında Rus ordularını Mazori bataklıklarında kısmen imha kısmen de esir etmiş ve Tannenberg zaferini kazanmıştı. Fakat Eylül savaşları Marne ırmağı kenarında Fransız Generali Joffre'un tahripkâr darbesiyle Almanların aleyhine gözükmüştü. Fakat Enver Paşa, bunun mevzii olduğunu iddia ediyordu. İşte İttihat ve Terakki hükümeti dâhilinde, Merkez-i Umumi içinde harbe girip girmemek fikri münakaşa edilirken. Amiral Souchon şahane bir emri vaki' ile Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmuş, Teşkilat-ı Mahsusa da engin bir hayal mahsulü planlarını tahakkuk ettirmek için harekete geçmişti.

Nişantaşı'ndaki Konağın Ziyafet Sofrası

Osmanlı İmparatorluğu harbe girip birçok cephelerde müttefiklerinin üzerindeki yükü hafifletmeye çalıştığı sıralarda, İttihat ve Terakki'nin dikkati, Boğazlar üzerine çevrilmiş bulunuyordu. Devletin payitahtı hakiki bir tehlike arz ediyor, İngiliz ve Fransız donanmasının zorladığı Boğazlar, şayet bir gün düşman eline geçerse, bu isin sonunun nereye varacağını düşünenler çoğalıyordu. Bu çetin savaşların devam ettiği 1915 senesi yaz aylarında zaman zaman da bazı şayialar, payitaht halkını, korku ve heyecana düşürüyordu.

- Düşman donanması bugün Boğazlardan geçmiş nerede ise İstanbul önünde gözükecek! Kabilinden uydurulan yalanlar, herkesi şaşırtıyor, hiç kimse ne yapacağını, hangi işi tutacağını bir turlu kestiremiyordu. Halk arasında yaşayan bu endişe, hükümet erkânına hatta Padişaha kadar sirayet etmişti. Haftalardan beri Eskişehir'de Sultan Reşat için bir konak hazırlanmış, Padişahın en sıkışık günlerde oraya nakledeceği kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı. Asıl faaliyet, Topkapı Sarayı'nda görülüyordu. Bilhassa Hırka-i Şerif dairesindeki emanet-ı mukaddese ve sarayın kıymetli eşyasının Konya'ya sevk edilmesi takarrür etmişti. İstanbul'a mütemadiyen Çanakkale'den yaralı gelmekte, hastaneler tıklım tıklım bu yaralılarla dolmakta idi. Fakat hastane de kâfi gelmemiş, mekteplere el konmuş, bazıları da muvakkaten tatil edilmişti. İstanbul yavaş yavaş boşalıyor, vakti hali yerinde aileler, Anadolu'ya göç ediyordu. Binlerce, on binlerce vatan evladı mütemadiyen Çanakkale'ye sevk ediliyor, bu tarihi Boğaz, bu gazi tepeler, Türk evlatlarının altın kalemle yazılması gereken tarihe hediye ettiği sahifelerle doluyor, kahramanlık destanları birbirini takip ediyordu. Aylardan beri yeis ve ıstırap içinde bir bekleme geçmişti. 18 Mart'ın

parlak zaferi Türk milletinin yüzünü güldürmüş, düşman harp gemilerinin, karada mevzilenmiş, toprak tabyalar arkasına konmuş, Türk topçusu tarafından batırılmış, hatta harp harici bırakılmış olması, umumi bir sevinç yaratmıştı. Düşmana da aynı zamanda denizden bu Boğazın geçilemeyeceği hakikatini öğretmişti. Şimdi İngiliz ve Fransızlar, dominyon ve müstemlekelerinden getirdikleri kıtalarla karadan Çanakkale'yi almak hevesine düşmüşlerdi., bir denizaltı hücumuyla Kuzey Denizi'nde batan bir harp gemisinde bulunan ve ölen İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in de tavsiyesi bu idi:

- O Boğazlar, ancak kara harbi ile ele geçirilebilir! demişti, demişti ama, işte aylardan beri korkunç kara harbi düşmanı tutunduğu siperlerden bir adım ileri götürememişti. Çünkü bu siperleri, Türk topçusu doğuyor, Türk süngüsü yıpratıyordu. Savaşa ben ve babam da iştirak etmiştik. Ben Rabe'nin talimgâhından oraya gönderilmiştim. Mustafa Kemal'in tümeninde vazife almış ve bu harekâta katılarak yaralanmış ve geriye alınmıştım. Çanakkale'ye giderken bir tepede babama veda ettiğim anı hiç unutamam. Onun da benim de gözlerimizde yaş vardı. Fakat mukadderat böyle idi ve öylece geçmişti. Nihayet 1915 senesi 6-7-8 Ağustos günlerinin kahramanlık destanları, 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in Conkbayırı'nda, Anafartalar'da, Seddülbahir'de kazandığı sürekli ve birbirini tamamlayıcı zaferlerini dünyaya ilan etmişti. Düşmanın Anzak birlikleri işte buralardan denize dökülmüş, Türk askerinin,

- "Allah Allah" sesleri, uzak dağlardan denizlere doğru akisler bırakmıştı.

Mehmetçik süngü hücumuna kalkınca "Allah Allah" demek bizden ziyade onlara düşmüştü. Çünkü bundan kurtuluş yoktu. İşte bu sevincin payitaht halkını çılgına dondurduğu ve Mustafa Kemal'e de miralaylık rütbesi tevcih edildiği günlerde dillerde dolaşan hep onun ismi idi. Çanakkale müdafaası, dünya tarihinin harika sayılacak bir mukavemeti, Türk zaferlerinin en parlağı idi. Bu müdafaanın arkasında yalnız Osmanlı İmparatorluğu ve onun hükümet merkezi kurtulmuş sayılmazdı.

Türkler, tarihi bir düşmanlarını, Moskof Carlığını da tarihe gömüyorlardı. Zira açlık ve sefalet, silahsız ve cephanesiz dövüşmek zoru, Rus ordularını müşkül bir duruma sokmuştu. Zorlanan ve açılmayan bu yolun üç yüz bin Türk gencinin mübarek cesetleri ile ebediyen kapanmış olması ile Çarlık Rusya son ümidini de kaybetmiş ve ister istemez Bolşevik İhtilali'nin kucağına atılmıştı. Şöhreti dillere destan olan Mustafa Kemal'den İttihat ve Terakki Partisi ciddi bir endişe duyuyor. Bilhassa Enver Paşa, bu arkasında Anafartalar zaferini bırakmış rakipten hiç hoşlanmıyordu. Harbiye Nezareti'nin bu titizliği matbuata verilen direktiflerle tamamlanıyordu. Mustafa Kemal Bey'in ne doğru dürüst bir resmî gazetelere konmuş, ne de kendisinden bahsedilmişti. Enver Paşa Selanik'ten, Libya'dan, Balkan Harbi'nden beri çok yakından tanıştığı Mustafa Kemal'den her zaman çekinmişti. Talat Bey ise, sert ve dik sözlerinden, ciddi tenkitlerinden dolayı, Mustafa Kemal'le temasa taraftar değildi. Onda daha ziyade kanunlara, nizamlara riayet eden, hesap soran bir ruh haleti görüyor, Talat Bey'in alıştığı atak hareketleri hoş görmediği seziliyordu.

İşte bu zaferi müteakip Nişantaşı'nda sakallı Tevfik Bey'in konağında verilen bir ziyafet ve bu ziyafetin gazetelere aksi, İttihat ve Terakki erkânını hayli kuşkulandırmıştı. Lakabı "Acenta" Tevfik Bey olan bu zat, daha Balkan Harbi'nden evvel, Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a memur edildiği sıralarda gazete muhabiri olarak Paşa ile Arnavutluk'a gitmiş ve bu birliklerin Erkân-ı Harp Reisi Mustafa Kemal Bey ile tanışmıştı. Hatta rivayet edildiğine göre Sakallı Tevfik Bey, birçok meselelerde Mustafa Kemal'den ilham almış, bazı yazılarını da bu değerli zabitin kaleminden geçirmişti. İste Anafartalar zaferinden sonra bu eski dost Mustafa Kemal Bey şerefine Nişantaşı'ndaki konağında muazzam bir ziyafet çekmekte idi. Ziyafette bizim de hatıralarımızda kendisinden çok faydalandığımız merhum Sapancalı Hakkı Bey ve daha birçok kıymetli zevat bulunmakta idi. Mustafa Kemal Bey bu ziyafette de fikirlerini serbestçe söylemişti.

- Memleket demişti, çok fena idare edilmektedir. Yolumuz Çanakkale zaferine rağmen tehlikelidir. Bir uçuruma doğru sürükleniyoruz. Bu harbin bizim ve müttefiklerimiz tarafından kazanılacağına katiyen ihtimal vermiyorum. Türk ordusu, üzerine düşen vazifeyi son dakikaya kadar yapacaktır, fakat bu uğurda feda edeceğimiz gençlere, sarf edeceğimiz paraya şimdiden acıyorum. Maalesef şunu ilave etmeliyim ki, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi ve partinin ileri gelen erkânı, gözü bağlı yürümektedirler. Almanların göz boyayıcı zaferlerine aldanmış bulunuyorlar, harp uzadıkça aleyhimize inkişaf edecek hiçbir şey, sonunda mağlup olmamıza maalesef mani olamayacaktır.

Bu konuşmalar, o gecenin ilerlemiş saatlerine kadar devam etmiş, Anafartalar kahramanı, etrafındakileri bütün hakikatlerle iknaa muvaffak olmuştu. Fakat ertesi sabah da Talat Bey bu ziyafetteki görüşülenleri bütün tafsilatıyla öğrenmişti. O zaman Talat Bey, Enver Paşa'ya bizzat kalkıp gitmiş,

- Mustafa Kemal, bu zaferden sonra orduda çok kuvvetli bir mevki sahibi olmuştur. Bizi sevmediği ve hepimizi tenkit ettiği en yeni misalleriyle vakidir. Bu zatın bir gün halkın ve ordunun başında saltanata, hükümete karşı hareket edeceğini tahmin ediyorum. Buna meydan vermeyelim, kendisini oldukça uzak ve zor bir vazifeye tayin edelim.

- Onu münhal bulunan 2'nci Kumandan Vekilliğine gönderdim, gitti. Ruslarla harp etsin bakalım ne yapar?

Bu ziyafet, Mustafa Kemal'i 2'nci Ordu Kumandan Vekilliğine göndermiş fakat kendisi orada da Rusları yenerek Bitlis, Muş'u Ruslardan almış ve paşa olmuştu.

Mustafa Kemal - Enver Paşa'lar

Tarihimizin bu iki mümtaz erkân-ı harp zabiti, tanıştıkları günden beri birbirlerini sevememişler, bir türlü birbirlerine ısınamamışlardı. Harbiye'den ve Erkân-ı Harbiye'den çıkan genç zabitleri istibdat idaresi ya Makedonya gibi Balkanlı milletlerin çetecileriyle kaynaşan tehlikeli bir mıntıkaya sürer ya Arabistan'ın iklimi tahammül edilmez bir bölgesine yahut bizden uzak kalmış, dilimizden hoşlanmaz bir yurt parçası olan Hicaz, Yemen, Havran gibi yerlerine gönderirdi. Bunlardan birincisine, Makedonya'ya tayin edilmek sansı Enver Bey'e, ikinci kısma, Arabistan'a, Havran'a gönderilmek kaderi de Mustafa Kemal Bey'e düşmüştü. Fakat her iki asker, ruhlarında duydukları engin vatanperverlik ateşi, bu memlekete samimi olarak hizmet etmek gayesiyle asla sarsılmamışlar, tayin edildikleri yerlerde vazifeye başlamışlardı. Fakat hadiseler Kolağası Enver Bey'i Tikveş'te dağa çıkarmış, Abdülhamit'e Niyazi Bey'den sonra bayrak açmak talihine mazhar kılmıştı. Mustafa Kemal de Havra'da Dürzüler arasında gecen üç mahrumiyet yılının ruhunda uyandırdığı sonsuz isyan hissiyle "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli bir cemiyeti kurarak buna kafasına uygun asker, sivil arkadaşları katmaya muvaffak olmuştu. Daha başlangıçta görünen su idi: Enver Bey atak, cesur, kanun nizam tanımaz, kafasına koyduğu fikirleri hayatı pahasına da olsa tahakkuk ettirmek isteyen bir insan olarak tanınmıştı. Mustafa Kemal, daha ileriyi gören, hareketlerinde son derece frenli, mantık ve aklıselimi daima hâkim kılan, cesaretten ziyade tedbire kıymet veren, meşru, yollardan giderek fikirlerini hakikat sahasına sokan bir askerdi. İste bu iki zıt karakter, ne garip ki, onları çok yerlerde karsı karsıya getirmiş, bazen birini diğerine, bazen ötekini arkadaşına tabi kılmıştı. Bütün imparatorluk devirlerinde Enver

Bey, Başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal'e emretmiş, mütareke senelerinde, Millî Mücadele yıllarında ise hâkim mevki Mustafa Kemal'in eline geçmiş, o da karakterini bildiği, maceralarından hoşlanmadığı Enver'e müsaade etmemiş, Anadolu'ya gelmesine imkân vermemişti. İlk tanıştıkları yer, Makedonya olmuştu. Selanik, Manastır o devrin bütün zabitlerini karıştırıp, kaynaştıran hamur yapan idealist insanların toplandığı bir bölge idi. Her ikisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri idi. Fakat Mustafa Kemal'den, dağa çıkmak, bayrak açmak beklenemezdi. O ancak Hareket Ordusunun Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla İstanbul üzerine yürür, saltanatı bu meşru yürüyüşle yıkardı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Enver, Berlin'e ateşemiliter gittiği zaman, Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşa'nın maiyetinde Arnavutluk isyanını bastırmakla meşguldü. Fakat İtalyanların Trablusgarp'a kahpece baskınları, her iki vatanperveri, bulundukları vazife ne olursa olsun, İmparatorluğun bu uzak, bu sıcak müstemlekesine koşturmuştu. Talih, birine, Mustafa Kemal'e Tobruk'da, Enver'e Derne'de birer zafer hediye etmiş. Enver kaymakamlığa (yarbay), Mustafa Kemal ondan daha sonra mektepten mezun olmanın tabii neticesi olarak, binbaşılığa terfi etmişti. İmparatorluğun bu uzak müstemlekesinde de her iki arkadaş, birbirlerini sevememiş, birbirlerine yaklaşamamışlardı. Belki de birbirlerini çekemedikleri taraflar da vardı. Hadiseler bu iki askeri biraz sonra Balkan Harbi'nin saflarında birleştirmişti. Fakat Enver'in memlekete donuşu daha evvel olmuş, Mustafa Kemal, Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra, Balkan Harbi'nin ikinci safhasına katılmıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'da da olsaydı, Bâb-ı Âli Baskını'na iştirak etmek, gayrimeşru ve gayrikanunî yollardan hükümeti ele geçirmeye çalışmazdı. Edirne'ye girmek şerefinde her iki askerin de hissesi aynı idi. Hurşit Paşa Kolordusu'nda Erkân-ı Harp Kaymakamı olan Enver Bey ile Bolayır Müstakil Tümeni'nin Erkân-ı Harp Reisi olan Binbaşı Mustafa Kemal Bey, güzel ve tarihi Edirne'nin Bulgarlardan istirdadında aynı heyecan ve gayreti göstermişlerdi. İttihat ve Terakki erkânı arasında bulunmanın, Talat Bey'in yakın arkadaşı olmanın ve

genç bir zümre tarafından tutulmanın neticesi, Enver Bey'i miralaylığa ve apandisit ameliyatından sonra da Harbiye Nazırlığına ve ister istemez mirlivalığa yükseltmiş. Prens Sait Halim Paşa'nın kabinesinde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, bir müddet sonra Osmanlı hanedanına intisap ederek damat da olunca, Cihan Harbi'nin başlaması üzerine yaşlı ve aciz padişahın uhdesinde bulunan Başkumandanlığı da vekâleten deruhte ederek, Osmanlı ordusunun başına geçmişti. Mustafa Kemal ise Balkan Harbi'nden sonra ordudan tasfiyesine bir türlü cesaret edilemeyen ve askerlik değeri düşmanları tarafından dahi tasdik olunan bir asker olduğu için gözden uzak tutulmak maksadıyla ve kaymakamlık rütbesiyle Sofya Ataşemiliterliğine gönderilmişti. Tam iki sene Sofya'da gecen faal çalışmaları, Mustafa Kemali bir müddet İttihatçıların gözünden uzak tutmuştu. Fakat harp başlar başlamaz talihini biraz da kendi zorlamaya kalkan Mustafa Kemal, nihayet Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan 19'üncü Tümen Komutanlığını biraz da çekişerek almış ve talih ona Anafartalar, Conkbayırı, Seddülbahir'de emsalsiz bir hizmet ifa etmek rolünü vermişti. Hadiseler yine Mustafa Kemal'i birinci plana getirmişti. Hatta geciken terfii için Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Bey'ler bizzat Talat Paşa'ya başvurmuşlar o da Enver'e Mustafa Kemal için:

- Terfiini daha fazla geciktirmek doğru olmaz demişti. Fakat Harbiye Nazırı:

- İmzaladık, irade-i seniyeye iktiran etti, miralay oldu. Bundan sonra da onu 2'inci Ordu Kumandan Vekilliğine, şarka tayin ediyorum demişti. Bununla Talat'ı da memnun eylediğine kaniiydi. Erkân-ı Harp Miralayı Mustafa Kemal'e bu defa da talih güler yüz göstermişti. Çünkü orada da, Rusları yenmiş, Bitlis ve Muş'un geri alınmasında hizmeti görülmüştü. İster istemez Mustafa Kemal de mirlivalığa terfi ediyor ve 7'inci Ordu Kumandanlığına getiriliyordu. Fakat burada Enver'den ayrıldığı bir tarafı vardı. Enver Paşa, herhalde ateşemiliterliğinden kalma bir itiyadın zebunu idi. Belki de bunu İmparatorun muhitinde fazla kalmış olmaktan hâsıl etmişti. Almanlara hayran idi. Onların askerlikte

yanılmayacaklarına katiyen kani idi. Mustafa Kemal ise şüpheci bir karaktere sahipti. Sert Alman kumandasını hiç de sevmiyordu. Hele Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhili işlerine karışmasını asla hoş görmüyordu. Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı General Falkenhayn ile arasının açılması bundan doğuyordu. Suriye'de Arap kabile reislerine doğrudan doğruya bu Alman kumandanının emir vermesini iyi bulmuyordu. Ve bu yüzden general ile münakaşa etmişti. Bir gün Başkumandan Vekili Enver Paşa Suriye'ye, Sam'a çıkageldi. Her ikisi arasında hakem oldu. Alman generalini haklı buldu. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya:

- "Siyasetle meşgul olmasanız da askerlikle uğrasanız daha iyi olacak!" dedi.

Bu kadarı Mustafa Kemal için kâfi idi. Derhal istifasını Başkumandan Vekiline verdi ve İstanbul'a geldi. Harbin sonu yaklaşıyor, cephelerde harekât aleyhimize neticeleniyordu.

Padişahın yaşlılığı, hastalığı Almanya seyahatine imkân vermiyordu. Bu sebeple veliaht bulunan Vahdettin bu ziyareti yapacaktı. Enver Paşa, vücudundan her zaman endişe duyduğu Mustafa Kemal'i, bu vesile ile bu seyahate gitmeye memur etmiş, hem de gönlünü almak yolunu tutmuştu. Vahdettin, yaveri bulunan Miralay Naci (Eldeniz) ile müşaviri Mustafa Kemal Paşa'ları alarak Almanya'ya gitmişti. İleri hatlara kadar uzayan bu ziyaretten Mustafa Kemal çok şey öğrenmişti. Almanların her şeyi kaybettiğini görmüş ve bu görüşünü İmparatorun ziyafetinde Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi General Ludendorf'a açıkça söylemişti. Münakaşaya Mareşal Hindenburg da karışmış fakat Mustafa Kemal'i teyit etmişti. Nihayet İmparatorun dikkatini çeken Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılırken İmparator'un sözü su olmuştu:

- 19'uncu Tümen komutanı, Anafartalar muzaffer generalini tanımaktan büyük bir şeref duydum.

İki Arkadaşın Sonu

Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Çanakkale'nin, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın gerek hayat ve gerek meslek hikâyesi bununla bitmiyordu. Almanya ziyaretinden avdetini müteakip Mustafa Kemal'i mutlaka bir yere tayin lazım geliyordu. Zira 1918 senesi Temmuzu'nda Sultan Reşat, bu saf ve zavallı hükümdar, gözlerini dünyaya yumunca, yerine gelen padişah Sultan Vahdettin olmuştu. Öteden beri İttihatçılardan hoşlanmayan, hatta onlardan nefret duyan ve çok sevdiği Abdülhamit'e yaptıkları hakareti hiç unutmayan bu hükümdar, İttihat ve Terakki'yi nasıl iktidardan uzaklaştıracağını düşünmeye başlamıştı. Harp devam etmese bunları iş başından atmak işten bile değildi. Fakat Cihan Harbi'nin devam ettiği bir sırada ne yeni bir seçime gidebilir, ne de iktidarda bulunan Talat Paşa Hükümeti'ni değiştirebilirdi. Vahdettin'in kafasında bir ümit vardı. Bu acı da olsa İttihatçıların iktidardan uzaklaşması pahasına çekilebilirdi. O da harp sonuna gelmiş ve suyun dibi görünmüştü. Osmanlı İmparatorluğu harp yıllarında yapılan çeşitli teşebbüslere, atılan müteaddit hamlelere rağmen münferit bir sulh yapamamış, müttefikleri ile beraber, tarihin vereceği hükme razı olmuştu. Bu, feci bir mağlubiyet idi. İste ancak İttihat ve Terakki'yi bu mağlubiyet düşürebilecekti. Bunda, itilaf devletlerinin rolü büyük olacaktı. Memleketi, bu kadar müşkül vaziyete sokmamalarını Talat Paşa'dan müteaddit defalar istemişti. Fakat Talat Paşa, bir türlü mağlubiyete inanmıyor, Enver Paşa ise son kurşunumuza ve son damla kanımıza kadar savaşa devam edeceğiz inadında bulunuyordu. Fakat hadiseler yıldırım süratiyle değişmeye başlamış, Selanik cephesini zorlayan İngiliz ve Fransızlar burada Bulgarları mağlubiyetten mağlubiyete

uğratmış ve Garp cephesinde Almanların son ümit olarak bağlandıkları Temmuz taarruzu da tam bir iflasla neticelenmişti. Bu sıralarda Padişah Sultan Vahdettin, seyahati esnasında tanıdığı, meziyetlerini anladığı ve emsalsiz görüşüyle hakikatlere vasıl olduğu Mustafa Kemal Paşa'yı, Harbiye Nezareti'ne, belki de Başkumandan Vekilliğine getirmeyi düşünmüştü. Velhasıl Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da büyük bir tehlike idi. İste o zaman 4'üncü Ordu Kumandanlığına getirilmişti. Evvelce Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı bulunan General Falkenhayn da Alman Erkân-ı Harbiyesi'nin kararıyla İmparator tarafından vazifesinden azledilmişti. Zira Filistin'de başlayan İngiliz taarruzunu önleyememiş, Kudüs'ü tahrip edilmesin diye düşmana terk etmiş, elindeki stratejik mevkilerden olmuş bulunan General, İngiliz kumandanı Allenby'ye her şeyi kaptırmış, Suriye'de müşkül duruma düşmüştü. Şimdi onun yerine Çanakkale'nin muvaffak kumandanı ve Osmanlı ordularını ıslaha memur General Liman von Sanders tayin edilmiş, o da Mustafa Kemal'in evvelce kumandanı ve dostu bulunduğu için, bütün mahzurlar ortadan kalkmıştı. Nitekim 31 Ekim 1918 günü yani mütarekenin imzasından bir gün sonra Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı adı verilen bu 4'üncü Ordu'ya Liman von Sanders'ten sonra kumandan olarak Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. Enver Paşa'nın emri vakisi ile harbe giren Osmanlı İmparatorluğu, onun yakın arkadaşı Mustafa Kemal'in aldığı tedbirler sayesinde harpten çıkıyordu. Fakat her iki arkadaşın talihi henüz bitmemişti. Birinin sahifeleri kapanırken, diğerinin yaprakları yeni acılıyordu. Enver Paşa yükseldiği mevkiden ağır ağır iniyor, Mustafa Kemal ise yeni bir istikbale yavaş yavaş yükseliyordu. Enver Başkumandan Vekilliğini bırakıyor, Mustafa Kemal girişeceği İstiklal mücadelelerinin sonunda Türk askerinin başkumandanı oluyordu.

Enver Paşa, Ekim ayı içinde istifa eden Talat Paşa Kabinesi'ndeki yerini, bir zamanlar ayağını kaydırarak yerine geçtiği Müşir Ahmet İzzet Paşa'ya bırakıyordu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın müfritlerine taraftar olmamakla beraber, yine bu

partinin mutedillerinden sayılan Ahmet İzzet Paşa, hem Sadareti, hem Hariciye ve Harbiye Nezaretleri'ni deruhte ediyor, bir zamanlar yorgunluğundan yaşlılığından bahsetmiş olmasına rağmen şimdi adeta yeni bir ruhla ise başlıyordu. Yeni sadrazamın da fikirleri, padişahın fikirleri gibi derhal barışa varmaktı. Çünkü 29 Eylül'de Bulgarlar teslim olmuş, bizi Almanya'ya bağlayan zincirin bir halkası böylece kopmuştu. Selanik'ten hareket eden ve miktarı 2 milyonu bulan düşman kuvvetleri General Franchet d'Esperey kumandasında İstanbul üzerine yürüyordu. Suriye'de ise General Allenby Şam'a yaklaşmış bulunuyordu. Musul önlerine kadar çekilip bütün Irak'ı terk eden 6'ıncı Osmanlı ordusu Ali İhsan Paşa'nın kumandasında tam bir müdafaa harbi yapıyordu. İmparatorluğun çökmesi bir an meselesi idi. Bu sebeple 30 Ekim günü bir torpido İle Limni Adası'nın Mondros limanına gönderilmiş olan Osmanlı heyet-i murahhassı reisi Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay), İngiliz amiral gemisi Agamemnon'un güvertesinde ve İngiliz Akdeniz Filosu Başamirali Caltrop'un huzurunda tamamen aleyhimizde olan mütarekeye imzasını koymak zorunda kalmıştı. Mütarekenin 7'nci maddesi, düşmanlarımıza büyük bir imkân veriyordu. Onlar her bahane ile her yeri işgal edebilirlerdi. İşte bu tehlike İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini İstanbul'dan firara mecbur edecekti. Birinciyi ikinci Teşrinisani'ye (Kasım) bağlayan Cumartesi gecesi, Kuruçeşme'deki yalısının rıhtımından kalkan bir motorla Enver Paşa bir Alman denizaltısına geçmiş ve memleketi terk etmiş, evvela Rusya'ya daha sonra Kafkasya'ya, Moskova'ya, Berlin'e tekrar Rusya'ya giderek, İttihat ve Terakki'ye ilk girdiği günden beri kafasında yaşayan bir ülküye yer vermiştir.

Kendisi Turan yolunu bulacak, bütün Asya Türklerini ve dünya Müslümanlarını bir bayrak altında toplayacaktı. O bununla uğraşırken Mustafa Kemal, padişahın itimat ettiği bir kumandan olarak İstanbul'dan Samsun'a geçiyor, "Ya istiklal, ya ölüm" ile ifade edilen meşhur parolası ile yıkılmış, işgale uğramış bir memleketi kurtarmayı, sınırları Türk olan, Türklerle

meskun bulunan bu toprak parçasını, o millete yakışır bir tarzda idare olunur hale sokmayı ülkü ediniyordu.

Enver Paşa Batum'da toplanan ve Türk-Müslüman memleketlerinin mukadderatı üzerinde münakaşa yapılan bir kongreye iştirak ederken, Mustafa Kemal Paşa, askerlik hayatından resmen istifa ederek Erzurum, Sivas kongrelerine giriyor.

- "Vatan bir bütündür, parça kabul etmez, vatanı düşman istilasından kurtarıncaya kadar savaşa devam edeceğiz!". Kararlarını alıyordu. Enver Paşa, Bolşevik ricalini atlatarak Türk ve Müslüman memleketlerinin ayağa kalkmasını temine gayret ediyor, bu arada Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup yazarak, onu tuttuğu yoldan dolayı tebrik ediyor, Kafkasya'da Azeri Türklerinden mürekkep iki tümenin Anadolu'ya yardıma hazır olduğunu ve kendisinin de Mustafa Kemal'in emrine girmeye karar verdiğini bildiriyordu.

Fakat Gazi, memleketi yeni maceralara sürüklemesi muhtemel olan Enver Paşa'yı, bilhassa Birinci İnonu Zaferi'nden ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Londra'ya davet edildiği sırada yurda tekrar sokmayı millî menfaatlerin aleyhinde görüyor, ona yazdığı nazik mektupta, kendisinin Rusya içerisinde, Türk memleketlerinde ifa edeceği hizmetlerin azametini tebarüz ettiriyordu.

Mustafa Kemal ise, Enver Paşa gibi tahakkuku imkânsız ve hayal sayılabilecek bir dava peşinde koşmuyor, çok pratik bir yoldan giderek, adım adım ilerleyerek Sakarya ve Büyük Taarruz'dan sonra düşmanı denize dökerek memleketi hürriyet ve istiklaline kavuşturuyor, sonra da Cumhuriyeti ilan ederek memleketi yeni hamleler, büyük devrimlerle Avrupai bir devlet haline sokuyordu. Her iki arkadaşın heyecanlı macerası böylece başlayıp böylece bitiyordu. Allah her ikisine rahmet etsin.

Bingazi'den Bâb-ı Âli'ye

Anasının karnından asker olarak doğmuş olan Yakup Cemil Bey, bu hevesle askerî mekteplerden sıra ile geçerek Harbiye'den mezun olduktan ve bir müddet de Rumeli'de çalıştıktan sonra, partiye insitap etmiş ve iyi bir İttihat ve Terakkici olduğunu baştakilere tasdik ettirmişti. Gözünü hiç bir sedyen sakınmayan bu fedai askeri, teşkilat içinde kullanmak arzusu, onu ordudan ayırmış, İttihat ve Terakki'nin Adana murahhas mesullüğünü omuzlarına almaya zorlamıştı. Esasen parti de bu genç zabitleri sivil İttihatçılara tercih ediyordu. Bunların salahiyetleri oldukça genişti. Zira devlet memurlarını bunlar murakabe ediyorlar, partinin maksatları dışında bir işin yapılmasına meydan vermiyorlardı. Bu sırada Adana Valisi Cemal Bey (Cemal Paşa) idi. Müstakbelin Bahriye Nazırı ile yine istikbalin Bâb-ı Âli Baskını'nda en büyük rolü oynayanlardan meşhur Yakup Cemil, burada dost olmuşlardı. Her ikisinin faaliyeti, Merkez-i Umumi'yi de memnun etmişti. Fakat İtalyanların Batı Trablus'a ani baskın yapmaları, bu çok güzide zabit içinde yeni sivil vazifesine rağmen Yakup Cemil'i de yerinde rahat bırakmamış ve derhal onu yeni bir maceraya sürüklemişti. Onu Adana'daki vazifesinden çöllere atan yalnız kendi hükmü, kendi kararı olmuş, kimseden izin almak, hatta hiç bir makama haber vermek ihtiyacını bile duymamıştı. Bingazi'de gecen günleri sayılı idi. Burada üç bucuk dört ay kalabilmiş, bir suru yerli mücahidin basında, İtalyanlarla geceli gündüzlü çarpışmıştı. Fakat nasıl çöle bir heyecan saikasıyla koşup gelmiş ise, yine çölden bir gece böylece kalkıp İstanbul'a dönmüştü. Ne tavsiye, ne nasihat kar etmişti. O yalnız hisleri ve kararları ile baş başa idi. Çok defa ölümü hakir görmüş, fakat bir amire bağlanmak da nefsine ağır gelmişti. En ufak ihtar onda aksi tesir yapar, derhal

silahına sarılırdı. Bu hiddet anında Yakup Cemil'in elinden her şey gelebilirdi. Bu arada adam da öldürebilir ve bundan zerre kadar pişmanlık duymazdı. Hayatında en affetmediği şey, hemen bütün onu tanıyanların adeta müttefikan söyledikleri gibi casusluk idi.

Bingazi'de bu yüzden rengi siyah bir zabit olan Şükrü Efendi'yi tabancasıyla bizzat vurup oldurmuştu. Çok sakin ve efendiden bir zat olan bu alaydan yetişme bir zabit sayılan Zenci Şükrü Efendi, nedense Yakup Cemil'in gözüne hoş görünmemiş, ondan lüzumsuz yere şüphelenmiş ve çadırında oturan Şükrü Efendi'yi kendi tabancasıyla oldurmuştur. Arkadaşları Yakup Cemil'e kızmışlar ve neden şüphe ettiğini kendisine sormuşlar o da onlara:

- "Siz onu nereden tanıyorsunuz? bu adamın casus olduğu muhakkaktır" deyip çıkmıştı.

Hâlbuki Mülazım Şükrü Efendi, muhitinde çok iyi bir tesir bırakmış kimse idi. İste Yakup Cemil'i günün birinde Bingazi'den bu sebebin ayırmış olduğunu görüyoruz. O, 1911 senesi Şubatı'nda İstanbul'a gelmiş, bir daha da harbe gitmemişti. Bingazi'den Bâb-ı Âli'ye gelen Yakup Cemil Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne tekrar devama başlamış ve bu sırada meşhur Bâb-ı Âli Baskını'nı yaparak, Balkan Harbi'nin birinci kısmına kumanda etmiş olan Osmanlı Orduları Başkumandanı Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı da, Sadaret holünde şehit etmişti. Hatta bu sırada kendisine bağıran Bingazi arkadaşı Enver'e:

- Bu adamlara laf anlatılmaz ki, derken tabancasından geri kalan kurşunları da Paşa'nın üstüne boşaltmıştı.

Bâb-ı Âli Baskını'nı, memleketin Bulgarlara terk edilmesine kızarak yapmıştı. Edirne'nin terkine asla taraftar değildi. Anlaşma imza ediliyor demişlerdi. Yalnız bu haber, onu harekete getirmekte kâfi gelmişti. Hiç kimseden pervası olmayan bu adam, herkesin önünde bu defa bir mülazımı değil bir feriki olduruyordu. Herkes Nazım Paşa'yı bir kazaya kurban olmuş telakki etti. Yakup Cemil'i de bir nefsi müdafaa zarureti karsısında kalmış olarak kabul etti, böylece hadise gelip geçti.

Birinci Cihan Harbi başladığı zaman Yüzbaşı Yakup Cemil, Teşkilat-ı Mahsusa'ya sokulmuş ve emrine iki bin kişilik bir çete verilerek Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu kuvvetle o, Ardahan'ı işgal etmiş ve meşhur olmuştu. Bu tarihte Erzurum'daki ordunun basında Mahmut Kamil Paşa (Harbiye Nezareti'nin şöhretli müsteşarı) bulunmakta idi. Bu çetenin basındaki Yakup Cemil'e söz anlatamamıştı. O, girdiği yerde casus arıyor, su götürür bahanelerle kendisine bildirilen birçok askeri, Divan-ı Harp kararı olmadan ya kurşuna dizdiriyor, yahut da astırıyordu. Bir gün Hasankale civarında bir jandarma erinin köy halkından bazılarıyla el ele vererek düşmana para mukabili bazı haberler aşırttığını öğrenince, sorgu sualsiz 16 kişiyi jandarma eri dâhil kurşuna dizdirmişti. Bu isi ile Yakup Cemil Bey, hayatının sonuna kadar suçlu olarak adaletin pençesinden yakasını kurtaramaması lazım gelirken, sırf cesareti ve atılganlığı yüzünden Teşkilat-ı Mahsusa'da muhafaza edilmiş ancak Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa, ihtiyati bir tedbir olarak Yakup Cemil'i çetesiyle beraber, yine kendi kumandası sahasında Bitlis Alay Kumandanlığı emrine vermişti. Bu tarihte Alay Kumandanı meşhur Ali Bey idi. Kaymakam rütbesindeki Ali Bey daha sonra (Nafıa Vekili ve İstiklal Mahkemesi Reisi) Yakup Cemil'e müteaddit defalar sert ihtarlarda bulunmuş fakat onun demirden bir leblebi olduğunu, kolay kolay çiğnenemeyeceğini anlamış olacak ki, Yakup Cemil'i oradan aşırtarak 6'ncı Ordu Kumandanlığı emrine göndermişti.

Bu tarihte 6'ncı Ordu Kumandanı Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa merhum idi. Paşa, Yakup Cemil'in Teşkilat-ı Mahsusa'da kaldıkça daha tehlikeli olacağına kani bulunuyor, şayet ordu kadrosu dâhiline alınırsa, askerlik nizamları icabı ona laf anlatmak kabil olacağını zannediyordu. Bu sebeple Yakup Cemil tekrar muvazzaf hizmete alınmış ve kıdemli bir yüzbaşı olarak emrine bir de müstakil tabur verilmişti. Fakat Yakup Cemil Bey taburuna ayrılan siperlerde oturmaktan bıkmış usanmış, çılgına dönmüştü. Düşmanın taarruz etmeyişi, kendisinin tecavüze salahiyetli olmayışı, ruhunda bir feveran uyandırarak

bir sabah taburuna ani bir taarruz emrini vermişti. İngilizlerin şiddetli makineli tüfek ateşi altında eriyen bölükleri, Irak cephesinde ordu safları arasında şaşkınlık uyandırmıştı. Halil Paşa, bu müthiş cesareti, sonsuz serkeşliği bulunan zabiti yalnız karargâhından değil, kendi ordu mıntıkasından uzaklaştırmaya karar vermiş ve Başkumandan Vekili ile uzun muhabereleri sonunda onu İstanbul'a aldırtmıştı. Paşa, Yakup Cemil'i huzuruna çağırtarak,

- Sizi İstanbul'dan, umumi karargâhtan acele istiyorlar demişti.

Yakup Cemil, apar topar İstanbul'a hareket etmiş ve İstanbul'da ikâmete mecbur edilmişti. Zira Yakup Cemil'in küçük kasabalarda da hadise çıkaracağı muhakkaktı Nitekim Ardahan'a giderken Çorum'da halktan kızdığı bir adamı hiçbir mahkeme kararı olmadan halkın önünde bir ağacın dalına asmıştı.

İşte baştan başa sergüzeştlerle dolu Yakup Cemil Bey'den, Merkez-i Umumi korkuyor, Harbiye Nazırı Enver Paşa çekiniyor, fakat vücudunun izalesi lazım geldiğine de yalnız Talat Paşa hükmetmiş bulunuyordu. Yakup Cemil meselesi, onun iyi arkadaşı Enver Paşa ile Talat Paşa'nın arasını bile bir ara açmış sayılırdı. İste bu sergüzeştler bitmezken ve her yaptığı işten sorgu ve suale maruz kalmayıp elini kolunu sallayıp gezerken, Yakup Cemil Bey'in bir de münferit bir sulh teşebbüsüne karar vermesi, köylerden eli silahlı kimseleri getirip Sirkeci otellerine yatırması, üstelik her tarafta Bâb-ı Âli'yi ikinci defa da basacağını, bu defa da kendi komita arkadaşlarını vurup öldüreceğini söyleyişi, cümlece meşhurdu.

Yakup Cemil Acaba Deli miydi?

Yakup Cemil Deli Değildi! Evet, Yakup Bey deli değildi. O, 1908 Meşrutiyeti'nden beri İttihat ve Terakki hesabına yapılan bütün hareketlerde hazır bulunmuş, aklı sırada bütün hadiselerden kendisine büyük bir pay çıkarmıştı. Haklı bir gurur duyuyor, oynadığı rolün azamet ve ehemmiyetini asla göz önünden kaybetmiyordu. Bunda da yerden göğe kadar hakkı vardı. 1912 Kongresi'nde genç ve idealist arkadaşlarıyla Talat Bey'e karşı acılan hücuma iştirak eden o, Bâb-ı Âli Baskını'nda en mühim rolü oynayan o, Prens Sait Halim Paşa kabinesinde Talat'ın yer almaması için en çok ağır bastıran o, Enver'i Harbiye Nezareti'ne getiren faaliyetlerin basına geçen yine o idi. Kendisini her işte Talat Paşa'ya karsı koyan zümrenin başı addediyordu. Fakat buna rağmen kendisine pek az kıymet vermişlerdi. Herkes, askerî rütbelerini birer birer değil, atlayarak yükseltmiş, dünkü arkadaşları, kendisi kadar mühim rol oynamamış oldukları halde "Paşa" olmuşlardı. Enver'i kastederek:

- "Yalnız dağa çıkmak bir şey ifade etmez, güpegündüz, polisin, askerin ortasında bir hükümeti basmak, sadrazamı istifaya davet etmek, karsı koyanları birer birer temizlemek ne demektir? Bunları Enver mi yaptı sanki?" diyerek, zaman zaman yaptığı islerin küçümsenmesinden şikâyet etmiş bulunuyordu. Hiçbir tehlikeli iş yoktu ki, İttihat ve Terakki bu iste Yakup Cemil'i en on safa sürmemiş bulunsun, buna rağmen Bingazi'den, Kafkasya'ya, Irak'tan Rumeli'ye kadar vatanın her yerinde, çeşitli islerde çalışmış, asker olduğu zamanlarda, sivil bulunduğu günlerde, halinden, hareketinden hiçbir şeyi değiştirmemişti. Her şey onun ataklığı, cesareti, soğukkanlılığı ile halledilmişti. Vatanperverdi; hem de ifrat derecede... Esasen basına ne gelmişse, bu yüzden gelmişti. Kabına sığmayan bir vatanperver! Memleketi seviyor,

deli gibi seviyordu. Onun uğruna katlanamayacağı zahmet göze almayacağı hareket yoktu. Beş parası yoktu, omuzlarında zikre değer bir rütbesi de yoktu. Tarihte ondan iftiharla bahsedilir bir yer de yapmamıştı. Ama tabancası elinde her işin içinden çıkmış, koskoca İmparatorluğu, hemen hemen tek basına saptığı yanlış yoldan çevirmeye kalkmıştı. Bu hareketinde o, yalnız İttihat ve Terakki'ye karsı cephe almış değildi. Bir de onun arkasında duran o muazzam Alman İmparatorluğu'na da saldırmıştı. Almanları hiç sevmezdi. Onların sert ve asker tavırlarını, kendisini bir emir eri gibi kullanmak seklinde tasavvur eder, onların her ise müdahalesine son derece kızardı.

- "Bunlar Türk'e kumanda edemez!" diye bas bas bağırırdı. "Hayatının en mühim hadisesi nedir?" diye sormuşlardı.

- "Bâb-ı Âli Baskını'dır!" seklinde cevap vermişti. Eğer demişti biz bunu yapmasaydık Nazım Paşa'yı yere sermeseydik, Kamil Paşa Kabinesi, yerinden bile oynamazdı! Sonra da çok dost bildiklerine ilave ederdi. Eğer kendisi olmasaydı, bu iş de başarılamazdı. Yarınki tarihçiler, elbet bütün bunları tetkik edeceklerdir. O zaman, Yakup Cemil'in parti içinde oynadığı rol daha iyi anlaşılacaktır. En çok sevdiği Sapancalı Hakkı idi. Bu dürüst, temiz, namuskâr vatan çocuğu için, kalbinde büyük bir sevgi ve vefakârlık vardı. Bu arkadaşlık az kalsın, Sapancalı Hakkı'nın da başına belaya sokuyordu. O da, onun gibi her an kurşuna dizileceğinden, asılacağından endişe duymuştu. Yalnız Sapancalı Hakkı'yı, Talat değilse bile, Enver Paşa mutlaka korumuştu. Yoksa buna mümasil bir vakada, onun da akıbeti, hiçbir günahı olmamasına rağmen, aynı olabilirdi. Yakup Cemil, fikri takip sahibi idi de. Mahmut Şevket Paşa, Prens Sait Halim Paşa üzerindeki tazyiklerinden başka, nazırlara da ara sıra görünür, Meclis-i Vükela içtimalarında konuşulan şeyler üzerinde ısrarla fikir yürütürdü. Dost ve arkadaş Yakup Cemil, tatlı bir insan olduğu halde, bu kabadayı ve müdahaleci Yakup Cemil, hiç çekilmiyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'daki hizmetlerinde yaptığı işler, düşünülünce, onun ne kanun, ne de hükümet dinlemeyeceği anlaşılıyordu. Mesela Enver Paşa'nın

ameliyatı sırasında tabanca ile doktorları tehdide kalkması bile, düşünülürse, korkunç bir müdahale idi. Devrin Dâhiliye Nazırı Talat Bey bile yine bu heyecanı sukutla karşılamaya ve onu teskine mecbur kalmıştı. Şakası da hiç yoktu ha! Vururum dediğini vurmasını da bilmişti. Partici idi, İttihat ve Terakki'ye bir din, bir mezhep, bir tarikat müntesibi gibi bağlanmıştı. Ölümü bu uğurda göze aldığına hiç şüphe edilmemeli idi. Bir parti için bu karakterde kimselerin mevcudiyeti, yerine göre hem iyi, hem de fena idi. İyi idi, hayatını bir davaya bağlamış, hakiki ve samimi bir kimse bulmak pek güctü. Fena idi, zira bu kimselerin yapacağı emri vakileri düzeltmek, temizlemek de çok defa pek zordu. Fakat cidden üzülecek tek bir tarafı vardı. Bu müthiş enerjiyi, bu muazzam cesareti, muayyen bir mefkûreye hasretmiş değildi. Aklına ne gelirse yapmaya kalkmış, günlük islerin tesiri altında kalmıştı. O zaman bütün harekâtı bir taşkınlıktan, bir asabi halden ileri gidememişti. Yoksa onda eksik olan, tek bir ülküyü hedef vurabilseydi, büyük adamlar arasına girmemesine imkân yoktu. Dağınık, gelişi güzel, istikameti her an değişebilen ve dokunulursa patlamaya hazır bir tüfek gibi ellerde dolaştırılıyordu. Teşebbüs ettiği dava, çok muazzamdı, küçümsediği hükümet, kendisinin aklından geçen her hareketi evvelce bizzat yasamış, tecrübe sahibi olmuştu. Topladığı adamlar belki cesur fakat hepsi de cahildi, son dakikaya kadar, hatta ne yapacaklarını bile bilmiyorlardı, her işi yalnız cesaretle halledeceğini zannetmek, bir insanı her zaman yanıltacaktı. Eğer Yakup Cemil, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bizzat içinde faal bir vazife almasa, cephelere kadar gitmese belki bu teşebbüse girmezdi. O, anlamıştı ki, cephelerden gelen haberler kötü idi. Osmanlı İmparatorluğu bir uçurumun kenarına kadar sürülmüştü. Nerede ise buradan devrilip, derinliklerde tuzla buz olacaktı. Bunu yapan da kendi partisi idi. İttihat ve Terakki adının bu şekilde tarihe geçmesine tahammülü yoktu. Ne yapmalı ne yapmalı da, İmparatorluğu bu vartadan kurtarmalı idi. Düşünmediği yegâne şey, bu muazzam isi bir adamın, beş adamın, hatta bir hükümetin

yapamayacağı keyfiyeti idi. Fakat kendine o kadar büyük güveni, o kadar muazzam inancı vardı ki:

- Yakup Cemil'in tabancası diyordu, daha nelere muktedirdir!

Güzel ama Yakup Cemil'in tabancası, iste ilk defa bu işte müessir olamamıştı. Fakat onun için tereddüt edenleri, bu son teşebbüs, katı bir karara sürüklemişti. Artık bu tip kabadayılara, bu nevi sergerdelere yüz verilemez. Muntazam bir teşkilat içinde, böyle düzensiz isler olamaz. Bu nevi insanlar barınamazdı. Koskoca hükümet, bir zorbadan korkacak mı idi? Bu iş olamazdı. Yakup Cemil'in vücudu behemehâl ortadan kalkmalıdır. Fakat onu mesul edebilmek, Divan-ı Harp'in huzuruna çıkarabilmek için biraz sabırlı, hatta müsamahalı olmak lazımdı. Ta ki, bu adam, bütün hareketleriyle bir hükümet darbesine kıyam etsin, bu su götürmez bir hareket olsun. Dost ve düşmanı bıktırmış bulunsun, işte o zaman yakasına yapışarak:

- Efendi, yaptığın işler kâfi, sen bu memlekette Ali kıran, baş kesen olamazsın. Buna asla tahammülümüz yoktur! Cezanı çekeceksin diyebilmeli idiler...

Osmanlı Triyomvirası

Sinesi Talat Paşa gibi tuttuğunu koparan, pratik politika sahasında emsalsiz bir anlayışa ve mükemmel bir taktiğe sahip bulunan bir kimseyi, Enver Paşa gibi, bütün benliğini, varlığını, millet ve memleket uğrunda feda etmekten çekinmeyen idealist bir insanı. Cemal Paşa gibi, her giriştiği işte üstün olmak, ustun sayılmak isteyen, azimkâr, vatanperver ve hayalperest bir sahsı cem etmiş olan Prens Sait Halim Paşa kabinesi, hakikatte bir "Triyomvira"nın idaresi altına girmiş bulunuyordu. Bu Osmanlı üçlü idaresinde bütün nüfuz ve iktidar bu üç insanın elinde olduğu için, buna tarihte olduğu gibi bir Triyomvira demek mümkün olacaktı. Yalnız şu farkla ki, bu Triyomvira, Roma tarihinde değil, Osmanlı tarihinde cereyan etmekte idi. Hadiseler yakından tetkik edilecek olursa Umumi Harp'e girme kararı da bu üç başlı idarenin marifeti idi. Zaruret vardı, yoktu, bu münakaşayı bir tarafa bırakırsak, kabinedeki diğer azaların bu trajedide figüran rolüne çıkmış kimselerden asla farkları yoktu. Onlar her şeyi olduktan sonra öğrenmişler ve emri vaki tasdikten başka bir şey yapamamışlardı. Donanmamızın Karadeniz'e çıkması, orada manevra yapmaya kalkması kararı da bu üçlü idarenin muvafakati ile olmuştu. Prens Sait Halim Paşa kaç defa:

- "Benim bundan haberim yoktu. Enver ve Cemal Paşa'lar bu emri vermişlerdi" diye dert yanmıştı. Fakat Enver ve Cemal Paşa'lar, her şeyden evvel ve her meselede Talat Bey ile görüşmüşler, verilen kararlarda her ucunun muvafakati elde edilmişti. Büyük davalarda bu kadar mutabık olan İttihat ve Terakki erkânı küçük meselelerde ve iç politikada çok defa tezat halinde idiler. Devamlı bir ihtilaf ve rekabet havasının aralarında estiği de herkesçe artık gizlenemeyecek kadar malum idi. Bilhassa bu

Osmanlı Triyomvirasında Sezar rolü Enver Paşa'ya, Pompey'in mevkii Cemal Paşa'ya düşüyor, Talat Paşa da her ikisi arasında bir muvazene unsuru sayılıyordu. İttihat ve Terakki'nin bu bir numaralı kurnaz komitacısı, her iki askerin nüfuz yarışması sayesinde kendisinin daha sağlam kalabileceğine inanmıştı. Bu sebeple İstanbul'da kendi kendini birinci ferikliğe terfi ettiren Enver Paşa'yı hoş görüyor. Diğer taraftan bu haberi alınca küplere binen Cemal Paşa'nın Sam'da 4'üncü Ordu Kumandanlığını yaptığı bir sırada omuzlarına birer yıldız kondurmasını ve Harbiye Nezareti'ne yazdığı tezkerelere hiç kimseden izin almadan birinci ferik imzasını atmasını da gayet sakin karşılıyordu. Bu rekabet iki askerin harbi tutumunda da bariz idi.

Enver Paşa Sarıkamış'ta "Kars Fatihi" olmak için savaşırken, Cemal Paşa da Sina çöllerinde ve Kanal Harekatı'nda "Mısır Fatihi" lakabını almak için çırpınıyordu. Biri Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili, diğeri Bahriye Nazırı ve 4'üncü Ordu Kumandanı gibi azametli makamları temsil ediyor ve kendi sahalarında "Lâ yus'elu amma yef'alu"[31] tabirine uygun bir şekilde hareket ederek akıllarına geleni tatbik ediyorlardı. Kaymakam Şerif Bey'in[32] Sarıkamış Harekâtı ile ilgili hatıralarında Enver Paşa'nın maiyetindeki Almanlarla Allahuekber Dağları'nın çam ormanları içinde kaybolmuş birliklere rast geldikçe nasıl şiddetle hareket ettiğini, zavallı genç teğmenleri nasıl kurşuna dizdirdiğini ve bu şiddetli siyaseti ile ordunun açlıktan ve soğuktan ve idaresizlikten mütevellit ıstıraplarını nasıl susturduğunu anlatan satırları çok dikkate değer birer hakikatti. Diğer taraftan Suriye'de, Sam'da karargâhını kurmuş olan Cemal Paşa ise, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından Sam'a vaziyeti yakından görmek üzere gönderilmiş Doktor Nazım, Bahattin Şakir Bey'lerin verdikleri rapora göre, bir nevi Suriye kralları pozunu almış bulunuyordu. Cemal Paşa'nın velev ki, haklı da olsa, Osmanlı devletinin tebaası, Araplara karsı giriştiği şiddetli ve sindirici harekât, onu Mısır firavunları, Mezopotamya'nın Nemrutları,

31 "O, yaptığından dolayı sorgulanamaz..." [Enbiya Suresi, 23. Ayet]. (E.N.)

32 Köprülülü Şerif İlden. (E.N)

İran'ın Kisraları gibi korkunç yapmış, dillerde onun ismi korku ve dehşetle anılmıştı. İttihat ve Terakki her iki Paşa'nın tutumundan memnun değildi.

- "Bunların ikisi de diktatörlük yarışındadırlar!" dedikodusu o sıralarda almış yürumüş bulunuyordu. Cemal Paşa da hatıralarında, Suriye'de giriştiği şiddetli icraatın devletin menfaatlerine uygun olduğunu müdafaa etmiş ise de, hadiseler Paşa'nın bu tarz-ı hareketinin belki harbin Arap memleketlerinde kaybedilmesinde mühim bir amil olduğunu da göstermiştir. Vakıa İngiltere'de var kuvvetiyle bu sahaya altın dökmüş, menfaatten başka bir şey tanımayan bu Arap şeyhlerini satın almaya muvaffak olmuştu. Fakat iyi idare edilseydi, belki Osmanlı İmparatorluğunun inhidamı bu kadar süratli ve şiddetli olmazdı. Talat Paşa da Merkez-i Umumi'de Bahattin Şakir ve Nazım Bey'lerle beraber, Rus ordularına onculuk eden ve Doğu Anadolu'da bir vahşet örneği yaratan Ermenilere karsı "mukabele-i bilmisil" denilebilecek icraata pervasız girişmişti. Tarihte Taşnak ve Hınçak adı ile anılacak olan bu Ermeni komitalarının barbarlara taş çıkartan katliamına karsı, Ermenilerin yerlerinden yurtlarından sürülüp atılması, onlarla jandarmalar arasında kanlı vakaların sürüp gitmesi, İttihat ve Terakki idaresini, bütün dünyaya karşı kanlı bir saltanat olarak tanıtmıştı. Harp sırasında alınan bu şiddetli tedbirleri, müdafaa edecek birçok yazarların çıkması ne kadar mümkün olursa olsun, her iki tarafın giriştiği icraatın, 20'nci asra yakışır bir sekli olmadığını itiraf edelim. İste İttihat ve Terakki ile bu Ermeni komitaları arasında devam eden kanlı hadiseler, Arabistan'da veya Arnavutluk'ta cari olduğu gibi bitip tükenmeyen bir kan davasına sebep olmuş, cidden vatanperver, büyük bir memleket evladı olan Talat Paşa'yı, boşu boşuna Berlin sokaklarında Ermeni kurşunları yere sermişti. Talat Paşa'ya böyle bir olum elbette layık değildi. Cemal Paşa'nın da Tiflis'te başka bir Ermeni kurşunuyla olumu, Bahattin Şakir'in ve Prens Sait Halim Paşa'nın yurt dışında Ermeniler tarafından şehit edilmeleri, hep muayyen bir planın tatbikatından ileri gelmiştir. Velhasıl Osmanlı Triyomvirası da, her

triyomvira gibi iyi islememiş, azalarının birbirlerini kıskanması, birbiriyle rekabet etmesi, sonunda memlekete büyük zararlar getirmiştir. Harbin ortasında Prens Sait Halim Paşa'yı, sadaretten çekilmeye mecbur eden sebebi de bu Triyomvirada aramak daha doğru olur. Zira Paşa, bu üç mühim adamın emri vakilerinden bıkmış usanmış, her gün tahaddus eden yeni bir hadiseyi, nasıl tefsir ve izah edeceğini şaşırmıştı. Padişah Sultan Reşat, tam manasıyla acizdi. O kadar acizdi ki, Osmanlı tahtında bir korkuluğun, bir mankenin oturduğuna en basit bir vatandaşın bile şüphesi kalmamıştı. İttihat ve Terakki'nin Meclis-i Mebusan'daki ekseriyeti ise Merkez-i Umumi'nin kararlarından bir santim farklı isi yapamıyordu. Merkez-i Umumi ise kabinenin icraatını tasdikten ileri gidemiyordu. Kabinede hâkim olan bu üç adam, birbirlerine karsı gayet nazik, son derece vefakâr, fakat bildiklerinden de şaşmayan kimselerdi. Üçü de salahiyetlerini sanki eşit olarak telakki ediyorlardı. Umumi Harp'in ortasında kendisine sivil paşalık bahşedilerek sadarete getirilen Talat Paşa bile, Enver ve Cemal Paşa'lar arasındaki nüfuz yarışmasına bir müddet seyirci kalmış, bu iki kuvvetin çarpışmasından, yıpranmasından kendisine bir fayda çıkacağına kani bulunmuştu. Ama hadiseler göstermişti ki, tarihin hükmü, bütün Triyomviralar için aynı idi ve Osmanlı triyomvirası da bu hükümden kendini kurtaramamıştı.

Yakup Cemil Başkumandan'la Karşı Karşıya

Enver ile Talat'ın arasını açmış meselelerden biri de hiç şüphe yok ki, Yakup Cemil hadisesi idi. İttihat ve Terakki'nin bu ele avuca sığmaz, kanun, nizam tanımaz fedaisi, silah ve mukadderat arkadaşı saydığı bu iki mühim adamdan zerre kadar çekinmiyordu. Yoksa o sırada kimin haddine düşmüştü de Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın karsısına çıkıp ona cephelerin bozuk düzen gittiğinden, kumandanların hata ve ihmalleriyle memleketin uçuruma sürüklendiğinden bahsedebilsin; hele Enver Paşa'ya amcası Halil Paşa'yı şikâyet eylesin! Bu ne görülmüş, ne de işitilmiş bir işti. Evet, Yakup Cemil bütün bunların hepsini yapmıştı. Bir defa Irak'ta 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın kendisini huzuruna çağırarak,

- "Sizi acele İstanbul'dan istiyorlar!" demesine şaşmış kalmıştı. Nasıl isterlerdi ki, kendisini, Teşkilat-ı Mahsusa, iki bin kişilik bir çetenin basında Erzurum'a göndermiş, Ardahan'ın alınmasını beğenmiş, İran içlerine sızmalarını, Kafkasya'yı ayaklandırmalarını kendilerine verdiği talimat ile istemişti. İlk safhada muvaffak olmuş bir kuvvetin, Erzurum'daki kumandan Mahmut Kamil Paşa tarafından Bitlis Alay Kumandanı Ali Bey'in emrine verilmesi ve oradan da bu laf anlamaz alay kumandanı ile çıkan ihtilaf yüzünden Bağdat'a sürülmesi ve orada giriştiği harekât, henüz neticelerini vermeden, İstanbul kendisini isteyebilirdi? Anlayamadığı nokta da bu idi. İtiraz etmeye kalkmış, fakat Halil Paşa, soğukkanlılıkla bunun derhal yapılması lazım gelen bir emir olduğunu Yakup Cemil'e anlatmıştı. İşte bu ruh haleti içinde Bağdat'tan ayrılıp Halep'e gelen Yakup Cemil, oraya vardığının ertesi günü, Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Halep'e geldiğini işitmiş ve derhal huzuruna çıkmıştı. Enver Paşa, ne de olsa mukadderat

arkadaşı olan ve kendisini Harbiye Nezareti'ne getiren zabitan zümresinde belli baslı yeri bulunan Yakup Cemil'i, dinlememezlik edemezdi. Gayet sakin, tevvecühkâr bu ateşin ve sert adamı dinlemek sabrını göstermişti. Hele amcası Halil Paşa'yı yerden yere çalan Yakup Cemil'e gösterdiği müsamaha bile başlı başına bir sabır şaheseri idi.

Yakup Cemil coşmuş, Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili'ne anlatıyordu:

- "Bu haliyle harbi kaybedeceğimizi yüzde yüz muhakkak bilmelisiniz" diyordu. Erzurum'dan Bağdat'a kadar gördüklerini anlata anlata bitiremiyor, askerin açlık, idaresizlik, ihmalkârlık ile nasıl perişan edildiğini soyluyordu. Kumandanları suçlu görüyor, gerek Erzurum'daki Mahmut Kamil Paşa'yı gerek Bitlis'teki Kaymakam Ali Bey'i, gerek 6'ncı Ordu'nun nüfuzlu kumandanı Halil Paşa'yı, şiddetle tenkit ediyordu. Enver Paşa ise, onun niçin hiçbir yerde tutulmadığını, neden oradan oraya sürüldüğünü çok iyi biliyordu. Balkan Harbi'nden sonra nisbet-i askeriyesinin kat edilmesindeki isabeti şimdi anlıyor, fakat Teşkilat-ı Mahsusa'da buna bu kadar salahiyet verilmesinin de tehlikelerini şimdi kabul ediyordu. Ne yapmalı idi? Yakup Cemil öyle bir insandı ki, insan onun yüzünü gördükten, sesini duyduktan ve içinde yasayan memleket aşkını hissettikten sonra, ona bir şey de yapamazdı. Nitekim Enver Paşa da Halep görüşmesinde bu fedakâr arkadaşına hak vermiş, sırtını okşamış:

- "Ben Bağdat'a gidiyorum, her şeyi düzelteceğim, merak etme, ama senin İstanbul'da vücuduna lüzum var, oraya dönünce daha uzun görüşürüz. Haydi Allah selamet versin, güle güle git kardeşim!" demişti. Başkumandan Vekili'nin bu teskin edici konuşması, Yakup Cemil'in bir an için feveranını yatıştırmış, onu İstanbul'a doğru yürütmüştü. Haydarpaşa'da trenden indiği zaman, 6 ay evvel ayrıldığı İstanbul'u boşuna aramıştı. Halkın yüzünde bir sefalet ve hüzün vardı. Fırınların önü bir meydan muharebesini andırıyor, itişip kakışmakla ele geçen ekmek de yenilir yutulur cinsten bulunmuyordu. Şeker yoktu. Bunun yerine benizleri sararmış gözleri çukurlarına çekilmiş

çocuk yüzlerindeki hazin manzara her kalbi sızlatacak bir vaziyette idi. Çocuklar bulama denilen sarı bir maddeyi yalıyorlardı. İstanbul'a vapurlar dolusu yaralı geliyordu. Yakup Cemil'i İstanbul'a döndüren vaatlerden biri de onun Başkumandan Vekilinden istediği fırka kumandanlığına Enver'in İtiraz etmemiş olması ve bilakis,

- "Hele sen İstanbul'a git, beni bekle, Musul'daki seyyar Kürt alaylarından bir fırka teşkil eder, senin emrine veririm!" vaadi olmuştu. Ne Enver'in böyle bir şey yapmaya isteği vardı, ne de Yakup Cemil gibi frensiz bir adama verilecek böyle bir kuvvetten hayır çıkabilirdi. Zira o daha eline gecen bir taburla, 6'ncı Ordu kumandanından emir almadan taarruza kalkmıştı, kalkmıştı da bu taburu makineli tüfek ateşi altında eritmişti. Ya cesur Kürtlerden mürekkep bir fırkayı o hafazanallah ne yapmazdı, Yakup Cemil bu kuvvetle İran'ı fethe çalışır, pervasızca Hindistan'a inerdi.

Cephelerin hali feci idi. Yakup Cemil sık sık:

- "Cümlenin maksudu bir amma, rivayet muhtelif!" sözünü kullanıyor, basını eğerek, dert yanıyordu.

Arada bir coşunca da bağırıyor,

- "Yok, yok, bu, böyle gitmeyecek! Bu işlere bir çare bulmalı, ziyanın neresinden dönersek kârdır!" diye de ilave ediyordu.

Yakup Cemil'in mantığına göre, Umumi Harp'e böyle girmemiz hata idi, şimdi bunun neresinden dönersek, dönelim, en akıllıca işi yapmış olacaktık. Bu hususu o, Mustafa Kemal Paşa ile, Sapancalı Hakkı Bey ile daha sonra çok konuşmuştu. Anafartalar Kahramanı dahi, harbe girmemizi bir aceleye getirilmiş is seklinde izah etmiş, ağır davranmamızı, daha avantajlı hareket etmemizi istemişti. Sapancalı Hakkı'ya gelince Bâb-ı Âli Baskını'ndan, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra birdenbire arkadaşlarını terk ederek serbest işlerle, ticaretle meşgul olmaya başlamıştı. Hatta bu yüzden yurt dışına çıkmış, henüz bitaraflığı ihlal edilmemiş Romanya'ya geçerek, Bükreş'te kaldığı haftalarda ister istemez yabancılarla temas etmişti. Gizli

ajanlar, Enver Paşa'nın bu sadık ve vefakâr arkadaşını bir münferit sulh teşebbüsüyle sahneye çıkarmak istemişlerdi. Fakat Sapancalı Hakkı Bey bu oyunlara gelmemişti. Ama kendisine salahiyetli ecnebilerin yaptığı bu müracaatları çok mahrem arkadaşlarına anlatmıştı.

Bunlardan biri de Yakup Cemil idi. Şimdi Yakup Cemil'in anlamadığı şey şu idi: İttihat ve Terakki niçin bu yanlış yolda ısrar ediyordu. Mademki, münferit sulh teklifi Fransızlardan, İngilizlerden geliyordu. Bu fırsatı nimet bilmeli, derhal sırtımızdaki yumurta küfesini yere indirmeli idi, ona itiraz edenler de bulunmuştu. Demişlerdi ki,

- "Almanları buna razı olacak mı zannediyorsunuz? Derhâl harekete geçerler, bir kolordu ile imparatorluğu işgal ederler, sonra ne yaparız?" Yakup Cemil feveran etmişti,

- "Yahu, zaten işgal etmişler, hangi askerî kıtamızda Alman ümera ve zabitanı yok sanki? Her şey onların elinde değil mi, bundan beteri mi olacak zannediyorsunuz! Hepsini kovarız vesselam!". Güzel soyluyordu ama bütün askerî birliklerde vazife almış Alman personelini memleketten hem de harbin içinden çıkarmak kabil olmadığı gibi, bunu ne Enver'in ne Talat'ın, ne de Cemal Paşa'ların kabul etmesine asla imkân yoktu. Yakup Cemil, bu münferit sulh hayaline öylesine kendisini vermişti ki, onun için yapılmayacak bir şey yoktu.

- "Yalnız ölüme çare bulunmaz!" diyordu ve her işte her şeyi mümkün gören Yakup Cemil, şimdi çok tehlikeli bir ip üzerinde cambazlığa çıkmış bulunuyordu. Bu yolu o nasıl geçecekti. Sapancalı Hakkı'nın müteaddit rica ve nasihatlerine kulak asmamış, fikirlerini Başkumandan'a anlatmaya karar vermişti.

Sapancalı Hakkı

İttihat ve Terakki Fırkası'nın büyük şefi vakıa Talat Paşa'dır, fakat genç ve idealist grubun ruhu da hiç şüphesiz Sapancalı Hakkı Beydir. Yalnız birincisi geniş bir görüşe, hudutsuz bir enerjiye malik olmuş, Sapancalı Hakkı Bey ise cesur ve mert bir halk çocuğu olarak, dar bir sahaya nüfuz edebilmiştir. İkisinin vatanperverliğinden, ikisinin milliyetçiliğinden asla şüphe edilmemiştir. Yalnız Sapancalı Hakkı Bey çekirdekten komitacı yetiştirilmediği için, bir müddet sonra, her şeyden elini eteğini çekerek ailesi içinde yasamayı tercih etmiş, üstelik en yakın dostlarının da gadrine uğramıştır. Fakat onun hayatı dikkate değer safhalardan geçmiştir.

1882'de Sapanca'da doğan Hakkı Bey'in babası Haleplioğlu Hacı Mehmet Ağa'dır. Bu ailenin büyükleri Halep'ten gelmiş olmakla beraber aslen Türkmen'dirler. Babası koyun ticaretiyle tanınmış dürüst ve namuslu bir adamdı. Bugün Sapanca'da Haleplioğullarının bir de camii bulunmaktadır. Aileye ait eski konak, Mehmet Ağa zamanında yaktırılarak yerinde oğullarıyla kızına müteaddit evler yaptırılmıştır. Annesi Şerife Hanım, her Türk annesi gibi dindar ve iyi bir ev kadını idi. Babalarının vefatı üzerine anneleri, Baki ve Hakkı adlarındaki iki oğlu, Sadberk ve Ayşe isimli iki kızını alarak bu dört çocuğu ile Sapanca'dan İstanbul'a gelmiş ve Cihangir'de yerleşmiştir.

Şerife Hanım büyük oğlu Baki'yi Baytar Rüştiye-i Askeriyesi'ne, küçük oğlu Hakkı'yı (Sapancalı) Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ne nehari olarak kaydettirmiştir.

Hakkı Bey, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ni ikmal ettikten sonra Edirne Askeri İdadisi'ne gitmiş ve orayı bitirince de İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne geçmiştir. Harbiye'nin son sınıfında iken Rumeli'nin emniyet ve asayişinin aldığı nazik vaziyet üzerine

imtihanla 9 Ağustos 1319'da teğmen olarak 3'üncü Ordu'ya tayin edilmiş ve böyle şerefli vazifesine başlamıştır. İlk ödevini Selanik Redif Alayı'nın Toyran Redif Taburu'nda yapan Sapancalı Hakkı Bey daha sonra Selanik'e tayin edilmiş ve burada İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ile tanışmıştır. Bunlar içinde Talat'ı, Enver'i, Eyüp Sabri'yi, Cavit'i, daha birçok kimseleri tanıdığı gibi Mustafa Kemal ile de ahbap olmuş buradan İskodra'ya nakl-i memuriyet etmiş orada da merhum Kazım Dirik ile (sonradan general) İttihat ve Terakki teşkilatında beraberce çalışmışlardır. Fakat bu iki arkadaşın müşterek hareketleri İstanbul'un dikkatini çekmiş her ikisinin tevkifine karar verildiği haberini alınca Sapancalı Hakkı Bey 324 hicri senesi (miladi 1306) basında Karadağ'a geçerek Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kalmayı uygun görmüştür. Meşrutiyet'ten sonra tekrar Selanik'e gelen Hakkı Bey bir müddet daha Selanik Redif Taburu'nda istihdam olunmuş sonra askerlikten çekilerek İttihat ve Terakki'nin "İşkodra Vilayeti Kâtib-i Mesulu" sıfatıyla Cemiyet'te çalışmaya başlamıştır.

Onun arkadaşları içinde en çok sevdikleri mektep arkadaşlarından Yenibahçeli Şükrü, Ömer Seyfettin (edebiyatçı), Bandırmalı Reşit, Kuşçubaşızade Eşref ve Asitaneli Nizamettin Bey'lerdir. Siyasi hayatta en çok güvendikleri ise Yenibahçeli Nail, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Ziya Gökalp merhumdur.

Arkadaşları onu daima bir cesaret numunesi olarak hatırlamış ve öylece saymışlardır. Askerlikten ayrılması ve particiliğe karışması, düşmanları tarafından hiç de hoş karşılanmayan Sapancalı Hakkı için bir suç addedilmiş, hele Romanya'ya vaki seyahati turlu tefsirlere yol açmıştır. Harp senelerinde Harbiye Nezareti'nin Mubayaa Komisyonu'na un veren gayrimüslimlerle mücadeleyi hedef sayan Sapancalı Hakkı Bey, birkaç arkadaşıyla Nezaret'e, en düşük fiyatta un teklif etmiş ve bunu da bir Romanyalı vasıtasıyla temine muvaffak olmuştur. Bu sebeple Romanya'ya giden ve unları yüklettiği halde akreditifin açılmadığını görerek üzülen Hakkı Bey'in isini takip eden kardeşi Baki Bey'in nihayet Talat Paşa'ya müracaatı üzerine hemen akreditif

emri verilmiş, yalnız unların üçte ikisi geldikten sonra birdenbire arkasının kesilmesi Harbiye Nezareti'ni hayli telaşa düşürmüştür. O zaman Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa alelacele Sapancalı Hakkı'nın ağabeyini çağırtmış:

- "Beğendin mi Hakkı'nın yaptıklarını? Nezaret şimdi unsuz kaldı. Geri kalan kısmı kardeşiniz İngilizlere satmış" demişti. Baki Bey ise bunun asla vaki olamayacağını söylemiş, nihayet mesele Enver Paşa'ya aksetmiş, Enver Paşa da İsmail Hakkı Paşa'ya:

- "Sapancalı Hakkı'ya, çok yüksek fiyattan un sipariş etmişsiniz Paşa bu doğru mu?" deyince Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa, dosyayı getirterek söylenenlerin yalan olduğunu ispat etmişti. O zaman Enver Paşa gülerek başını sallamış:

- "Desenize, bizi yakın arkadaşlarımız aleyhine tahrik ediyorlar!" demişti. Bu hadise üzerine Baki Bey derhal Bükreş'e gitmiş ve kardeşini bularak vaziyeti ona anlatmıştı. Her iki kardeş devletin sefiri Safa Bey'e başvurdukları zaman Safa Bey,

- Ortağınız Romanyalı kontratını feshettirmiş, geri kalan unları da İngilizlere satmıştır, demiş, ayrıca Sefir zarar ve ziyanın telafi ettirileceği vadinde bulunmuştur. Fakat Baki Bey ayrıca meselenin nereden çıktığını araştırmış ve neticede bu işin Bahattin Şakir'in basının altından çıktığı anlaşılmıştır. Hadise şudur: Bir gün Hüsrev Sami ile Sapancalı Hakkı evde otururken Bahaeddin Şakir gelir onlara hitaben:

- "Haydi bakalım, Erzurum'a gidiyoruz. Ermenileri tehcir edeceğiz" demiş, her ikisi şaşırmışlar:

- "Peki Ermenileri tehcir edeceğiz, mal ve mülkleri ne olacak? Bu hususta bu program var mıdır?" deyince,

- "Yahu ne program olacak, Ermenileri tehcir edeceğiz" dedik ya... "Alt tarafını anlayın!" demiş, bunun üzerine Hüsrev Sami ile Sapancalı Hakkı başlarını sallayarak:

- "Bizim kanunsuz, nizamsız islerde yerimiz yoktur. Ne layığınız varsa onu görün, bize güvenmeyin" demişler. Fakat bir

kaç gün sonra nefes nefese eve gelen Ömer Seyfettin Bey, her zamanki hitabıyla:

- Ağabey, Bahattin Şakir sizlere çok kızmış, atıp tutuyor deyince Sapancalı:

- Ben çapulculuğa alet olamam, başkalarını bu işlere memur etsinler diye şahlanmıştı. İşte bu hadiseden bir müddet sonra Sapancalı Hakkı'nın un meselesini gizlice tahkike Romanya'ya gönderilen Bahattin Şakir, üstelik Sapancalı Hakkı'ya "münferit sulh" teşebbüsünde bulundu damgasını vurmakta tereddüt etmemiş, bu hadisede bilahare Hakkı Bey'in, Yakup Cemil meselesine isminin karıştırılmasına yaramış, evvela has, sonra muhakeme edilerek, Enver'in müdahalesi neticesinde, yakasını idamdan kurtararak sürgün edilmesine sebep olmuştu. Sapancalı Hakkı, İttihat ve Terakki'nin birçok gizli islerine girmemiş, bu sayede Ermeni kurşunu ile hayatına son verilmemişti. Fakat mütareke olunca o da diğer İttihatçılar gibi Avrupa'ya kaçmış, bir müddet orada çalışmaya heves etmiş, zafer olunca da yurda dönmüş ve Mustafa Kemal'in iltifatlarına mazhar olmuştu. Fakat daima hak bellediği yoldan yürümesi, hiçbir tesire ehemmiyet vermeyişi, onu resmî işlerin başına getirmemiş ve nihayet her şeyden ve herkesten uzak yaşadığı son yıllarda, 1937'de evinde, dünyaya gözlerini kapamıştı.

Harp İçinde Sulh Teşebbüsleri

Birinci Cihan Harbi senelerinde Sapancalı Hakkı Bey bir müddet siyasetten uzaklaşarak işi ticarete vurmuş ve işlerini geliştirmek maksadıyla da bir ara Romanya'ya gitmişti. Bu tarihlerde Romanya, henüz harbe girmiş değildi. İki zümre arasında, güçlükle bitaraf kalmış olmanın verdiği avantajdan istifade etmek maksadıyla, her iki tarafa mal satıyor ve güzel kazanıyordu. Yalnız bu gibi memleketler, her şeyden evvel mükemmel bir gizli teşkilatın, casusların faaliyet merkezi haline de gelmiş bulunuyordu. Her millete mensup ajanlar burada faaliyet halinde idiler. İşte Sapancalı Hakkı Bey, burada yalnız ticari bir pazar değil, bir de siyasi borsa ile karsılaşmış ve Bükreş'te misafir kaldığı "Atina Palas" siyasi adamların, diplomatların girip çıktığı bir yer haline gelmişti.

Bu tarihte Romanya'da iki parti birbiriyle mücadele halinde idiler. Bunlardan biri meşhur Bratianu'nun lider bulunduğu parti idi. Memleketin kurtuluş yolunu İngiltere, Fransa ve Rusya ile iş birliğinde gören bu siyasi teşekkül, Romanya'nın istiklali için Rusya'ya borçlu bulunduklarını sık sık ifade etmiş 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde, Çarlık Rusyası'nın giriştiği savaşta, sarf ettiği fedakârlıkları, anlata anlata bitirememişti. Yalnız Bratianu'nun partisi bir noktada zayıftı. Romenler Katolik idiler. Ve Sırp ihtilali sırasında, Aleksandr İpsilanti'nin birkaç yüz kişilik süvari ile hudutları geçmesi, Romenleri Osmanlı İmparatorluğu aleyhine teşvik etmesi, o zaman bile müessir olamamıştı. Romenler, Ortodoks olan Rumların peşinden gitmemişlerdi. Hoş, bunda asırlar boyunca '"Memleketeyn" denilen Eflak ve Boğdan'ın Fenerli Rumlar tarafından idaresinin, onların zalim ve hain adamlar olmasının, halkın bu adamlara karşı kin gütmesinin tesiri de vardı. Bu sebeple Bratianu, Romanya

halkının dinî hislerine uymayan bir politikanın taraftarı idi. Katolik Romenler, Ortodoks Rumların bayrağı altında harp edemezlerdi. İkinci partinin başkanı Mösyö Markiloman idi. Bu fırka Romanya'nın mukadderatını Avrupa'nın merkezî devletleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan'la beraber hareketinde görüyordu. Osmanlı-Rus harpleri sırasında Memleketeyn'i himaye eden Avusturya-Macaristan'ın mutedil idaresine daha taraftar idiler. Fazla olarak Avusturya'nın Katolik olusunu da kendilerine yakınlık addetmekte idiler. İşte bu iki partinin giriştiği mücadele, akşama sabaha, Romanya'nın Birinci Cihan Harbi'nde tutacağı tarafın açıklanacağı sayılı günler halinde geçmekte iken, Sapancalı Hakkı Bey Bükreş'e gelmiş ve ticari temaslarına başlamıştı.

Bükreş'te bir suru ajanın, gizli adamın, casusun, diplomatın kaynaştığı bu günlerde Havas Ajansı'nın muhabiri Mösyö Moto da burada idi. Bu zat, yalnız Romanya'yı değil, afelumum bütün şarkı ve bilhassa orta şarkı iyi tanıyor, yıllarca kaldığı İstanbul'da da Osmanlı devlet adamlarıyla tanışmış bulunuyordu. Gerek İngiliz ve gerek Fransız hariciyesi, savaşın kazanılmasını yalnız cephelerdeki zaferlerde değil, cephe gerisi faaliyetlerinde bekliyorlardı. Bilhassa Fransızlar, şarktaki tecrübe ve ihtisaslarına güvenerek, Osmanlıları savaştan çıkarmak, harben açılmayan Çanakkale kapılarını sulh yoluyla açmak, Carlık Rusyası'na acele yardım etmek fikrinde idiler. Bu isleri başarmak için şarka gönderdikleri ajanlar içinde hiç kimse Mösyö Moto kadar becerikli olamazdı.

Sapancalı Hakkı Bey'in Bükreş'e geldiğini, Enver Paşa'nın çok yakını bulunduğunu öğrenen Moto, derhal Atina Palas'a gelerek Hakkı Bey ile bir görüşme dileğinde bulunmuştu. Mösyö Moto, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini daha Balkan Harbi'nden, Selanik'te bulunduğu sıralarda tanırdı. Kaldı ki, Mösyö Moto, şahsen Sapancalı Hakkı Bey'in dostu idi. Zira, Balkan Harbi'nden evvel, İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk'a kâtib-i mesullüğünü yapmış olan Sapancalı Hakkı Bey, Selanik'te bulunduğu sıralarda Parti'nin müsaadesiyle Arnavutluk'a ait birçok beyanlarda

bulunmuş ve Havas'ın bu acık göz muhabiri de salahiyetli kaynakların görüşünü gazetesinde aksettirmişti. Şimdi daha mühim bir vazifeyi bu vatanperver adama yüklemek istiyordu. Münferit sulh teşebbüsünde Enver Paşa'yı ikna etmek vazifesini, Sapancalı Hakkı Bey deruhte edebilir miydi? Mösyö Moto planını gayet dikkatle hazırlamıştı. Bükreş'teki Fransız sefirine de haber vermiş, onun muzaheretini temin eylemiş, teşebbüse ciddi bir mahiyet katmıştı. Bütün Fransız diplomasisi, Almanya'yı yalnız bırakmanın, savaşı kazanmada birinci yolda şart olduğuna inanmışlardı. Üç müttefikten acaba hangisi, Almanya'yı yarı yolda bırakabilirdi. Türkiye'deki müşküller daha fazla idi. Halk açlık ve sefalet içinde idi. Harbe devamdan fayda olmadığına halk efkârı kanaat getirmişti. O halde işlenecek saha Türkiye idi. Sefirle Mösyö Moto mutabık idiler. Sapancalı Hakkı Bey'in şahsiyeti hakkında sefire verdiği malumat neticesinde Fransa Hükümeti'nin Bükreş sefiri, Sapancalı Hakkı Bey ile görüşmek imkânlarını hazırlamasını Havas Ajansı'nın Bükreş muhabirinden rica etti. Nihayet Mösyö Moto ile Sapancalı Hakkı Bey, Atina Palas Oteli'nin alt kat salonlarından birinin köşesinde baş başa ve Türkçe görüştüler. Fakat Sapancalı Hakkı Bey'in daha ilk teklifte:

- "Beni mazur görün Mösyö Moto" demişti. Şimdi ben ticaretle meşgul alelade bir vatandaşım! Siz bu mühim teklifinizi bizim Osmanlı sefiri Safa Beyefendi'ye anlatırsanız, zannederim ki daha iyi yapmış olursunuz. Mösyö Moto, daha ilk konuşmasında böyle bozguna uğrayacağını asla tahmin etmemişti. Israrla devam ederek:

- "Fakat dostum Hakkı Bey" dedi, "bu müstesna vazifenin sizin tarafınızdan ifasındaki şerefi, memlekete hizmeti niçin ihmal ediyorsunuz. Bir tesadüf, bu tarihi ve şerefli işi size yüklemek istiyor".

- "Evet, anlıyorum ama, ben siyasetle meşgul olmamaya karar vermiş bulunuyorum. Sefiriniz icap eder ki, bir diplomat olan bizim sefirimizle görüşsün, resmî olduğunu söylediğiniz teklif daha ciddiyet ve ehemmiyetle nazara alınsın!

Mösyö Moto suna kani idi ki, Türkiye'de her ise, her devirde salahiyetli bastaki birkaç adam karar verebilirdi. Onları da alıştırmadan, hususi teşebbüslerle müsait bir zemin hazırlamadan yapılacak siyasi, resmî tekliflerin hiçbir kıymeti olamazdı. Fikirlerini açıkça Sapancalı Hakkı Bey'e açtı. O da, burada yapacağı temasların İstanbul'da su-i tefsir edileceğini, siyasi düşmanlarının eline bir koz olarak geçeceğini, Havas muhabirine açıkça söyledi. Bir saatten fazla devam etmiş olan bu konuşma neticesiz hitam buldu. Mösyö Moto otelden ayrıldı. Bu teşebbüsü Havas muhabiri iki defa daha tekrar etti. Her defasında otele gitti. Basbasa kaldılar. Bir defasında Hakkı Bey, gazeteciyi kendi odasına aldı, konuştular. Fakat her defasında eskiden daha kuvvetli reddetti, bir türlü bu işe yanaşmadı. Sapancalı Hakkı Bey sunu çok iyi biliyordu ki, kendisinin yakından tanıdığı İttihat ve Terakki erkânı, münferit bir sulha asla yanaşamayacaktı. Gerek Enver Paşa, gerek Talat Paşa, gerek Cemal Paşa ve kabinenin diğer üyeleriyle Merkez-i Umumi azası, nihai zafere inanmış ve Almanlara koru körüne kapılmışlardı. O adamları gittikleri yoldan çevirmek, hemen hemen imkânsızdı. Bunlar aldanmış, inanmış ve kanmışlardı. Bunları gittikleri yoldan ne olum, ne hezimet hiçbir şey ayıramazdı. O halde bu teşebbüs neye yarardı. Bilakis kendisinden şüphe etmelerine, onun tertemiz mazisini lekelemeye hizmet etmez miydi?

- Sapancalı Hakkı düşman ajanı olmuş onlardan para almış, münferit sulh teşebbüsüne kalkmış demeyecekler miydi? O, bunu asla yapamazdı ve yapmayacaktı. Fransızların muvaffak olamadığı sulh teşebbüsünü bu defa da İngilizler ele almışlardı. Harpten evvel Sapancalı Hakkı Bey'in bir Romen bankeri ile dostluğu kuvvetli idi. Bu zat Mösyö Hirsovolom adını taşımakta idi. İngilizler bu bankeri kullandılar. Banker, Hakkı Bey'i ziyarete geldi ve fikrini açtı. İngilizlerin Türklerle harp etmekten duydukları teessürü anlattı. O da söyle dedi:

- Ben size İngiliz sefirinin fikirlerini gayriresmi olarak arz ediyorum!.. Sefirle yapacağınız görüşme dediklerimi ispat edecektir. Bu sizi bekleyen tarihi bir vazife, sonsuz bir şereftir.

Galatada'ki Yazıhane

Sapancalı Hakkı Bey, hatıralarında bize naklettiği bu mühim görüşmelerde kendisinin nihayet İngiliz sefiri ile konuşmaya hazır olduğunu itiraf etmişti.

- Öyle anlıyordum ki, İtilaf Devletleri Türkiye ile bir sulh-u münferit arzusunda samimi idiler. Hele İngilizler, Çanakkale mağlubiyetinden sonra, başka çıkar yol olmadığını da kestirmişlerdi. Fikirlerini dikkatle öğrenmek istedim ve bizim Romen bankerin görüştürme teklifini kabul ettim. Filhakika, Bükreş'teki İngiliz Sefareti Müsteşarı Mösyö Benet ile sefarette konuştuk. Müsteşar bana, bu arzunun ciddiyetini tekrar tekrar anlattı. İngilizlerin hatta iki teklifle geldiklerini söyledi. Bunlardan biri, eğer Osmanlı İmparatorluğu harpten çıkarsa, arazisinin tamamiyeti mahfuz kalacak ve bu suretle zararlardan kurtulmuş bulunacaktı. İkinci teklif daha mühimdi. Şayet Osmanlı Devleti, harpten çıkıp İtilaf Devletleri tarafından Almanlarla savaşa girerse, o zaman zaferden hisse alacak, bu hisse de, bilhassa Balkanlar'da arazi genişlemesi, belki de Balkan Harbi'ndeki kayıplarını elde etmesi seklinde mütalaa edilecekti. İngiltere'nin Avrupa ve Asya'da takip ettiği siyaset ayrı ayrıdır. Zannetmeyiniz ki, sizi Rusya'ya peşkeş çekecektir. Fakat her şeyden evvel vakit varken buna hemen karar vermelisiniz. Her gecen gün, hatta saat aleyhinize kaydedilmektedir!" demişti. İngiliz sefareti müsteşarının teklifleri ne yalan söyleyeyim ki, benim üzerinde daha tesirli bir intiba yaratmıştı. İngiliz müsteşarına hiç bir ümit vermediğimi, Osmanlı sefiriyle görüşmelerinin daha faydalı olacağını söylemekle beraber, meseleyi bir pundunu bulursam Enver Paşa'ya, belki de Talat'a açmayı da kendi kendime tasarlamıştım. Bu konuşmadan bir hafta sonra İstanbul'a döndüğüm zaman ne yazık ki, her şeyi değişmiş bulmuştum.

Dâhiliye Nazırı sıfatı ile Talat'ın eski arkadaşlarından uzak kalmaya çalıştığı anlaşılıyordu. Ben o sırada Galata'daki yazıhanemde çalışıyordum. Bu yazıhane Galata'da seyr-ü sefain acentesinin bulunduğu binanın üst katında idi. Hemen günün her saatinde İttihat ve Terakki'den pek çok arkadaş buraya uğruyor, birçok şeyler konuşuluyordu. Bunların hiçbir siyasi hedefi yoktu. Bunlar dostluk ve arkadaşlığı takviye için yapılıyordu. Fakat dostumuz Talat Bey, adamları vasıtasıyla giren çıkanı tespit ettiriyor, arkadaşları takip ettiriyordu. Hatta hiç unutmam bir gün, Beyoğlu'nda Karlman mağazası önünde vitrinlere bakarken beni takip eden altı kişiden şüphe etmiş ve bunun bir takip olup olmadığını öğrenmek için Tepebaşı'na saparak bahçeye girmiştim. Ben bir masaya oturup bira ısmarlayınca bu 6 kişinin de benim karsımdaki masaya geçip oturduklarını görmüştüm. Bu adamlarla göz göze gelmiş ve haklı olarak kızmıştım. O zaman Polis Müdürü Ahmet Bey'e yaptığım şikâyete karşılık Polis Müdürü ne dese beğenirsiniz?..

- Ne münasebetsizlik, ben bunlara altısının bir arada gezmemelerini tembih etmiştim. Demek heyet halinde vazifeye girmişler Öyle mi? Sonra da bu emrin bizzat Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından verildiğini de ilave etmişti. Hatta sonradan şunu da öğrenmiştim. Talat Bey, Levazımat-ı Umumiye Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa'yı çağırtıp:

- Paşa, Sapancalı Hakkı'nın Galata'daki yazıhanesi, bir fesat yuvası haline gelmiş, orada bize aleyhtar olanlar toplanıp kararlar vermeye başlamışlar, Seyr-ü sefaine ait bir binada, hükümet aleyhine toplantı olmaz bunları oradan hemen atarsın demişti. Paşa da derhal kabul etmiş ve bize buradan çıkmamız lazım geldiğini bildirmişti. Çünkü bütün nakil vasıtaları bu sırada Paşa'nın emrine verilmişti. Biz de yazıhanemizi, yeni Galata'da Selanik Bankası'nın bulunduğu Assicurazioni Generale Sigorta Şirketi'nin binasına nakletmiştik. Diğer taraftan Sapancalı Hakkı Bey, ziyaretine geldiği babama da şöyle dert yanmıştı: Sabri demişti, "Rumeli'deki hava çoktan bozuldu, bugünkü İttihatçılar birbirinin düşmanı! Ellerinden gelse birebirlerinin

gözlerini oyacaklar. Talat ve Merkez-i Umumi devamlı olarak bizimle uğraşıyor, bizden korkuyor. Dun bana dostum Ömer Seyfettin geldi. Bizi ikaz etti. Ziya Gökalp ile partinin neşriyatını idare eden Ömer Seyfettin benim çocukluk arkadaşımdır. Beraber iptidaiyi, rüştiyeyi, idadiyi, Harbiye'yi okuduk. Bilirsin Harbiye'den beraber cıktık. Beni en aşağı kendi kadar sever, bana dedi ki,

- Aman Hakkı, ayağını denk al, bugünlerde Merkez-i Umumi'de sizin aleyhinizde kuvvetli cereyan var. Bilhassa senin yazıhanene Hüsrev Sami ile Yakup Cemil de devam ediyormuş, bunlar şimdi bir numaralı sabıkalı, her ikisinin Talat'ın aleyhinde olduğu malum.

Kuşkulanıyorlar, Sapancalı Hakkı bunları tahrik ediyor. Hepinizin gayesi, devleti harpten çıkarmak imiş!".

Ömer Seyfettin'in bu sözleri hiç yabana atılacak gibi değildi. Hepimiz ateş üstünde oturuyoruz. Bir gün başımıza bir şey gelirse şaşma!

Babam Yüzbaşı Sabri Bey, bu sırada yaralı ve tedavi altında olarak İstanbul'da bulunuyor. Karagümrük'teki mütevazı evimizde annemin ihtimamına terk edilmiş bulunuyordu. Rumeli'den tanısan bu iki asker, sık sık bizim evde buluşuyorlardı. Babam, Sapancalı Hakkı'yı çok sever, dürüst ve temiz bir insan olduğunu her zaman söylerdi. Hakkı Bey de, babama sık sık dert yanar, Talat Bey'in tutumunu iyi bulmadığını, Enver Paşa'nın çok idealist bulunduğunu, hedefsiz bir ok gibi ortaya atıldığını ilave eder, ona acıdığını tekrarlardı.

Sapancalı Hakkı, muhakkak ki, Enver'in dostu idi. Fakat evinin, Galata'daki yazıhanesinin dünkü arkadaşları tarafından sıkı bir tarzda tarassut altına alınmasından son derece şikâyet ederdi. Yalan da değildi, bu yazıhaneye Hüsrev Sami ve Yakup Cemil de geliyordu. İttihat ve Terakki'nin Trabzon'da parti müfettişi bulunan Hüsrev Sami Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e bulunduğu mıntıkada halkın hükümet aleyhinde büyük bir hoşnutsuzluk hissettiğini, halkın duyduğu asabiyetin bir feveran

haline gelebileceğini, bir isyan çıkmasının muhtemel bulunduğunu bildirmiş ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den şiddetle şikâyet etmişti. Fakat Dâhiliye Nazırı'nın Vali'ye itimadı vardı. Bütün yazılan şeyleri mübalağalı ve maksadı mahsus üzerine yazılmış şeyler addetmişti. O zaman Hüsrev Sami Bey, şiddetli bir lisanla kaleme aldığı istifanamesini Merkez-i Umumi'ye takdim etmiş ve kara yoluyla Ankara üzerinden İstanbul'a dönmüştü. Gelip geçtiği yerlerde hükümetin aleyhinde, Talat Bey'in icraatı üzerinde şiddetli tenkitler yaparak anlatan Hüsrev Sami Bey, bir numaralı suçlu addedilmişti. Bu sırada Irak'tan sürülen ve Halep'te Başkumandan Vekili'nin atlatarak İstanbul'a gönderdiği Yakup Cemil de İstanbul'a gelip de eski arkadaşlarına kavuşunca, gayrimemnunlar zümresi kuvvetlenmişti. Yalnız Yakup Cemil'i fiilî harekete geçmekten alıkoyan bir vaat vardı. O da Enver Paşa İstanbul'a dönecek, ona müstakil bir fırka kumandanlığı verecek, onu tekrar vazife-i askeriyeye alacak, onun hakkı olan kaymakamlığa kadar terfi ettirecek ve bir kaymakama da fırka kumandanlığı verilebileceğinden bu sıfatla o, yeni vazifesine başlayacaktı. İste bu hayal, Yakup Cemil'i bir müddet alıkoymuştu. Yoksa Galata'daki yazıhane çoktan bir hükümet devirmesinin, en heyecanlı planlarını onun ağzından dinlemiş olacak, onun hazırlayacağı kimselerin koynunda toplandığına şahit olacaktı. Fakat zavallı Sapancalı Hakkı'nın hükümeti devirmeye kadar giden hiç bir emeli yoktu. Galata'daki yazıhanenin de böyle bir ise tahsis edildiğini gösteren tek bir delil de üstelik mevcut değildi. Bilakis bu fikir, hadiselerden en çok şikâyet eden bu iki arkadaşa, Hüsrev Sami ile Yakup Cemil'e Bursa kaplıcalarında gelmişti.

Nuruosmaniye'deki İftar

İstanbul'da İttihat ve Terakki'ye mensup gençlerin toplanmaya başlaması, bunların cephelerden, Anadolu merkezlerinden kötümser şekilde bahsetmeleri, Talat Bey'i, Merkez-i Umumi azalarını gelişi güzel çekiştirmeleri, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini fena halde düşündürmeye başlamıştı. Ne vardı, ne oluyordu? Bu adamlar niçin hiçbir şeyden hoşlanmıyorlardı, memlekette sanki ne vardı, her taraf güllük, gülistanlık değil mi idi? Savaş memleketin alın yazısı idi. Bu er ve geç olacak bir şeydi, o halde bu kadar kıyamet koparmanın manası ne idi? Bu gençler, bu parti içinde muhalefet edenler ne istiyorlardı? Hükümeti devirmek istiyor idiyseler, kendilerinin yerine sanki daha iyisini mi bulacaklardı. İşte bütün bu hoşnutsuzlukların kaynağını bulup çıkarmak, bu gayrimemnunları söyletmek lazım idi. Büyük Efendi, Küçük Efendi'yi çağırmış, bu mübarek Ramazan günlerinden birinde, bir akşam bir iftar tertip etmesini emretmişti. Masrafı partiye mal edilecek olan bu iftar, üstelik Allah kabul ederse parti binasında verilecekti. Davette her zaman, her harekette ilk safta yer alanların bulunmasına itina olunacaktı. Küçük Efendi, bu arkadaşların fikirlerine, arzularına dikkat edecek, iftarın neşeli havası içinde bu insanların hakiki maksadını anlamaya çalışacaktı. O aksam parti binasında bulunanlar şunlardı: Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail, Küçük Efendi'nin davetlisi olarak Parti'nin merkezinde toplanmış bulunuyorlardı. Hepsi de oruçlu, hepsi de iftar bekler bir vaziyette idiler. Nihayet top patladı. Camilerin kandilleri yandı, İstanbul'un Ramazan gecelerine mahsus manzarası başladı. Mevsim sonbahar, vakit akşamdı. Nuruosmaniye Camii'nin top kandilleri yandı. Binanın üst katındaki odalardan birinde sofra kurulmuş, çeşitli reçeller,

peynirler, pastırma ve sucuk, pide ve simitler, muhtelif cins zeytinler, masayı süslemiş bulunuyordu. Bir-iki mahrem işlerde çalışan adam, odaya girip çıkıyor, oruç bozulduktan sonra sıcak çorba kâsesi, tüten dumanları ile masanın üstüne konmuş bulunuyordu. Ev sahiplik vazifesini bizzat Küçük Efendi üzerine almış, kepçe ile bu samimi arkadaşların tabaklarına şehriyeli tavuk suyu çorbasını koyuyordu. Havadan, sudan bahsedildikten ve eski Ramazanlar hasretle anıldıktan sonra Sapancalı Hakkı Bey sormuştu:

- Kuzum Kemal Bey dedi, bu iftar neden icabetti?

Kara Kemal tebessüm ederek, kurnaz particiye fikirlerini hissettirmeden söylemeye başladı:

- "Canım dedi, yıllardır şu parti için çalışırsınız, bir acı kahvesini içmiş değilsiniz. Hele hepinizi bir arada görmek arzusu, bana burada baş başa bir yemek yemek, konuşmak fırsatını ilham etti. Her halde fena yapmadım sanırım. Sizlere bir zararım dokunmadı ya!". İzmitli Mümtaz söze karıştı:

- Estağfurullah, ne münasebet, hatta pek de güzel oldu. Rahat rahat konusalım, dertleşelim. Hüsrev Sami, gecenin beklenilen konuşmasına girdi.

- "Konusacak, dertleşecek o kadar şey var ki, bilhassa ikinize hitap etmekten zevk duyuyor, hatta fayda da umuyorum. Kara Kemal Bey, Talat Bey'e daha yakındır. Mümtaz Bey de Enver Paşa'nın sağ koludur. Anlatmak istiyorum ki, gittiğimiz yol yanlış, hatalı ve memleket için zararlıdır. Mufassal bir raporla vaziyeti, Dâhiliye Nazırı'na uzun uzun anlatmak istedim.

Vilayetlerde tatbik edilen idare-i örfiyenin manası yoktur. Memleket aç ve sefil bir haldedir. Her yerde emniyet ve asayişin zerresi yok. Askerin bir kısmı firari olarak dağlarda, köylerde saklanıyor. Hükümet tamamıyla aciz, ticaret iltimaslı bir kaç kişinin elinde, yarına ait en ufak bir ümit yok! Bütün bunları yazdım, söyledim, kimsenin aldırdığı yok! Odada derin bir sukut, herkes tamamen coşmuş olan Hüsrev Sami'yi dinliyor. Bu sırada sofraya, çeşitli etlerden mürekkep bir kebap koleksiyonu

gelmiş bulunuyor, salatalar, turşular tabakların kenarına konuyor. Hüsrev Sami Bey, bu hususta epeyce konuşuyor. İttihat ve Terakki'nin bu yolda gidisini beğenmediği ilave ediyor. Bir ara daha fazla ileri giderek:

- İç siyaset feci diyor, matbuatın da harp bahanesiyle halkı heyecana getirir iddiasıyla tam bir sansüre tabi tutulması da hırsızların, uğursuzların çevirdiği fırıldakların açığa vurulmasına mani oluyor. Velhasıl, gayeden tamamen uzaklaşmış, dümeni, uskuru bozulmuş bir gemi gibi ortada bocalıyoruz diyordu. Kara Kemal, sesle, sözle bir müdahalede bulunmamakla beraber, baş işareti ve gözlerini kapayıp açarak sureta Hüsrev Sami'ye hak verir gibi birtakım pozlar alıyor. Hüsrev Sami'yi söyletmeye, içini döktürmeye muvaffak oluyordu. Bir ara söz dış politikaya intikal etti. Tam bu sırada sofraya zeytinyağlı dolmalar gelmişti. Sapancalı Hakkı onları göstererek:

- Tıpkı dedi, bu yalancı dolmalar gibi, halka, memlekete nihai bir zafer teranesi tutturulmuş, yutturulmak isteniyor. Bir hafta evvel Bükreş'te idim. Konuştuğum, görüştüğüm, tanıştığım, resmi, hususi zevat, birçok kordiplomatiğe mensup kimseler, Almanya ve müttefiklerinin harbi kaybettiğini adeta ispat ediyorlar. Türkiye'nin bundan ne müthiş bir kayıpla çıkacağını da ilave ediyorlar. Hazır fırsat varken münferit bir sulh yaparak bu isten yakamızı sıyırsak olmaz mı? Hayır olmaz, ya ne olacak? Nihai zafere gideceğiz. Bunun bu kadarına inat derler!

Yenibahçeli Nail Bey hayretle sormuştu:

- Münferit sulhu bize teklif eden kim! Buna hayal derler! Sapancalı Hakkı gülmüştü.

- Yalnız bana, Fransız sefirinin, İngiliz sefaret müsteşarının resmî müracaatı vaki oldu. Beni Enver Paşa'nın yakın dostu sayarak Bükreş'te ısrarla teklif ettiler. Ama benim her şeyden hevesim geçti. Benim siyasetle alakam yok, Osmanlı sefiri makamında oturuyor, ona gidin dedim ve işin içinden çıktım! Yenibahçeli Nail Bey bu izahat üzerine fikirlerini söyle açıkladı:

- Ruslar dedi, Sarıkamış'ı aldıktan sonra Erzurum'a girdiler. Aziziye Kalesi'nin kahramanlığı dahi Rusların istilasına mani olamadı, cenupta 6'ncı Ordu bütün Irak'ı terk etmek zorundadır. Filistin'de başlayan harekât da tehlikeli bir şekil almaktadır. Biz Galiçya'da Avusturyalıları, Çanakkale'de Almanları müdafaa ederken, asıl kendi topraklarımızda gerilemekteyiz. Bütün cephelerdeki durumu iyi görmüyorum.

Hüsrev Sami Bey de fenalıkların önüne geçilmesi lazım geldiğini, bilhassa dâhildeki kargaşalığı, kararsızlığı, hırsızlığı, irtikâbı durdurmak için derhal İttihat ve Terakki umumi kongresinin toplantıya çağırılmasını lüzumlu görüyordu. Bu kongrede memleketin gıda maddelerine karşı yapılan suçların, ihmallerin ve irtikap olunan suistimallerin hesabının açıkça verilmesini istiyordu.

Gece yarısını geçmişlerdi. Şimdi sofraya iftarın son yemekleri, kaymaklı güllaç ve cevizli yassı kadayıf getirilmişti. Küçük Efendi, arzu ettiği kadar söylettirdiği arkadaşlarına son bir ikramda bulundu.

- Haydi arkadaşlar dedi, şimdi tatlı yiyelim, tatlı konuşalım!

Yemekten sonra kahveler içilirken henüz şafak sökmemiş olmakla beraber horozlar ötüyor, imsak vakti yaklaşıyordu. Küçük Efendi'nin "Nuruosmaniye'deki iftardan" edindiği intiba, arkadaşların bir hükümet darbesi fikrinden çok uzak bulunmaları idi.

Kaplıca'da Kurulan Dostluk

Sapancalı Hakkı Bey'in Galata'daki yazıhanesi, bu harp yıllarında bir turlu ehemmiyetini kaybetmedi. Buraya devam edenlerin basında Yakup Cemil vardı. Halep'te Başkumandan Vekili Enver Paşa ile görüştükten ve tekrar askerliğe alınacağına ve rütbesinin de kaymakamlığa terfi ettirileceğine ve emrine cesur Kürtlerden mürekkep bir müstakil tümen verileceğine inanmış olan Yakup Cemil, bir müddet başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı bekledi. Fakat haftalar geçiyor, Enver Paşa bir turlu İstanbul'a donmuyordu. Yakup Cemil Bey arkadaşlarına soruyordu:

- Enver Paşa niçin İstanbul'a gelmiyor?

O devirde bu suale cevap verecek bir kimse bulmak güçtü. Cephelerin iç yüzünü bilenler belki bu soruyu cevaplandırabilirdi. Fakat İstanbul'da bunu söylemek güçtü. Can sıkıntısından sık sık, Sapancalı Hakkı Bey'in yazıhanesine uğrayarak dert yanan bu ateşli asker, orada Hüsrev Sami'ye rast gelmişti.

Evvelce de tanıştığı bu arkadaşı, Trabzon'dan yeni gelmiş, hükümeti, İttihat ve Terakki erkânını batırıp çıkarıyor, ağzını açmış, gözünü yummuş, sağa, sola küfürler savuruyordu. İşte her iki İttihatçıyı birleştiren mühim bir nokta bu suretle meydana çıkmıştı.

- "Memleket bir tehlikeye gidiyor, parti ehliyetsiz ellerde mahvoluyor. Her şey Talat Bey'in arzusuna göre cereyan ediyor, bu isin sonu hayırlı olamaz!" diyorlardı. Ve her ikisi, bütün mücadelelerin, çekilen ıstırapların, halka açıklanan programların nihayet bir kişinin tahakkümünü temin ettiğinde ittifak ediyordu. Hüsrev Sami Bey kaç defa

- "Biz Talat'ın diktatörlüğünü temin etmek için mi, bu kadar zahmete katlandık, olumu göze aldık?" diye soruyordu.

Hadiseler şimdi, Hüsrev Sami Bey ile Yakup Cemil'i tamamen birleştirmiş, birbirlerine yaklaştırmıştı. Hüsrev Sami Bey, kendi telkinleri altında emsalsiz bir kuvvet olduğuna inandığı Yakup Cemil'i gittikçe koruyor, hükümet aleyhine tahrik ediyordu. Hüsrev Sami Bey, Enver Paşa'nın vaatlerinde durmayacağını tekrarlıyordu. Nihayet Paşa'nın gelmesi gecikince, Yakup Cemil Bey, biraz kafasını dinlemek ve düşünebilmek için bir kaç gün Bursa'ya gitmeye ve kaplıcalarda kalmaya karar vermiş, yalnız kalmamak için de Hüsrev Sami Bey'e teklif etmişti. Hüsrev Sami Bey de henüz toparlanmamıştı. Bir hafta Bursa'da kalmak hiç de fena değildi. İste iki arkadaş böylece yola çıkmışlar ve Bursa'ya gelmişlerdi. Çekirge'ye inmişler, tam bir hafta yeşil Bursa'nın temiz havasını teneffüs etmişler, zümrüt dağlarına, güzel koruluklarına bakarak biraz huzur ve sükûna kavuşmuşlardı. Mevsim sonbahar olduğu için, Bursa'nın banyo ve meyve zamanı idi. Her iki arkadaş burada birçok şeyler konuşmuşlardı. Hüsrev Bey, Yakup Cemil'e askerliği bir tarafa bırakarak tamamen siyasete kendisini vermesini tavsiye ediyordu. Yakup Cemil'in buna gönlü razı değildi.

- Şimdi harp var, memlekete askerlik sahasında hizmet lazımdır diyordu. Müstakil bir tümenin başında çok şeyler yapabilirim. Beni faal hizmete alsınlar, görsünler insan nasıl çalışıyor diyordu. Hüsrev Sami Bey ise Enver Paşa'nın buna asla yanaşamayacağını anlatıyordu.

- "Ne onun, ne Talat'ın senin gibilere güveni yoktur. Bizi islerine engel sayıyorlar. Bu fikirlerden vazgeç. Beraber çalışalım. İcap ederse bunları devirelim. Memleketi rahata kavuşturalım" diyordu. Bursa'da gecen bir hafta, Kaplıca'da kurulan dostluk, bu iki arkadaşı birbirine çok yaklaştırmıştı. Şu farkla ki, Hüsrev Sami Bey iktidar hakkında hükmünü vermiş, onlarla hiçbir şey yapılamayacağına inanmıştı. Yakup Cemil Bey'in henüz Enver Paşa'ya itimadı sarsılmamıştı. Ancak bir hafta dinlendikten ve birbirleriyle daha yakın dost olduktan sonra Bursa'dan dönen bu iki insan, İstanbul'da kendilerini bekleyen sürprizle

karsılaşmışlardı. Enver Paşa Bağdat'tan dönmüş ve ise başlamıştı. Hemen Harbiye Nezareti'ne koşan Yakup Cemil'e, Paşa:

- Şimdi çok meşgulüm. Ciddi meselelerle karsı karşıyayız. Muamelat-ı Zatiye Müdürü Osman Şevket Bey'i (Paşa) gör, seni bir yere tayin eder demişti. Yakup Cemil Bey Harbiye Nazırı'nı selamlamış ve teşekkür ederek huzurundan çıkmıştı. Orta boylu, kırmızı yüzlü, çok dindar ve o derece çalışkan bir insan olan Muamelat-ı Zatiye Müdürü Miralay Şevket Bey, Yakup Cemil'in gözlerinin içine bakarak ve gayet rahat konuşarak:

- Başkumandan Vekili Hazretleri'nden böyle bir emir henüz almadık. Mamafih ben kendileriyle temas eder, herhalde emirlerini tebellüğ ederim! Siz kabilse birkaç gün sonra bana bir defa uğrayın! demişti. Hakikatte Şevket Bey de Enver Paşa'nın bu sergüzeştlerle dolu adamı atlattığını anlamıştı. Yakup Cemil'in Harbiye Nezareti'ndeki sicili tetkik edilirse değil ona bir fırka kumandanlığı, bir bölük komutanlığı bile verilmesine imkân yoktu. Bu sebeple Osman Şevket Bey vaziyeti Enver Paşa'ya sormamıştı bile...

Bir kaç gün sonra karsısına dikilen Yakup Cemil'e söyle demişti:

- Harbiye Nazırı Enver Paşa, bana terfiiniz ve tayininiz için bir şey söylemedi. Benim de böyle bir meseleden haberim yok! Yakup Cemil bu gayet sakin konuşan ve anlamamazlıktan gelen zata kızmıştı.

- "Benim dedi, sizden hiç talebim yok, Harbiye Nazırı'nın emrini soruyorum. Herhalde kaymakamlığa terfiim ve müstakil bir fırka kumandanlığına tayinim iradeden çıkmış olacaktır. Neden saklıyorsunuz?"

O zaman kırmızı yüzlü Miralay Osman Şevket Bey'in kaşları çatılmıştı.

- "Hakkınızda tek bir inha yok, nasıl olur da irade çıksın. Gidin Enver Paşayı görün, sorun daha fazla da bizi meşgul etmeyin!".

Bu kadarı Yakup Cemil'i ifrit etmeye kâfi idi. Derhal hem de selam vermeden odadan çıkan Yakup Cemil'i özel kalem müdürü bile Enver Paşa'nın yanına girmekten alıkoyamamıştı. Harbiye Nazırı'nın huzuruna girerek fevkalâde heyecanlı ve asabi bir tonla Şevket Bey'den şikâyet eden Yakup Cemil'e Enver Paşa da sert bir lisanla son sözünü söylemişti.

- "Senin dedi, nispet-i askeriyen kat edilmiştir. Ancak ihtiyat zabiti sayılırsın! İhtiyat zabitleri de kanun-u mahsus mucibince binbaşılığa kadar terfi edebilirler. Eğer harp sahnelerinde çalışmak istiyorsan, Erzurum cephesine gönderelim. Ferik Ahmet İzzet Paşa'ya bir tavsiye yazayım, seni istihdam etsin. Yok, cephede çalışmak istemiyorsan, evinde bir müddet istirahat et, sana başka işler bulalım. Mesela ticaret yaparsın bu daha iyi olur!".

Yakup Cemil Bey'in bir anda basına sanki Nezaret Odası'nın tavanı iner gibi olmuştu. Kendisine bu sözleri söyleyen Enver'di öyle mi? O Enver ki onunla omuz omuza Bâb-ı Âli'ye girmiş, onun yanında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın şehadetine şahit olmuştu. O, Enver için, Sadrazam, Talat'ı tehdit etmiş, onu bu makama getirmişti.

- İnsanlar ne kadar değişiyordu Yarabbi! Rumeli'den beri tanıdığı, eşkıya takiplerinde beraber bulunduğu, Trablusgarp'da beraberce savaştığı, Balkanlar'da, Umumi Harp'te emrinde savaştığı Enver Paşa onu bir mektep talebesi gibi şimdi azarlıyor, askerlik gibi şerefli bir mesleğe alınamayacağını soyluyordu öyle mi? Kafkasya'da, Ardahan'ın zaptında, İran içlerinde, Bağdat'ta İngilizlere karsı ifa ettiği vazifeler ne olmuştu. Artık Enver Paşa orada kendisi için, olmuştu. Yüzüne bile bakmadan çok soğuk bir tavırla Harbiye Nazırı'nı makamında selamladı ve huzurundan cıktı. Fakat Yakup Cemil, şimdi çok korkunç bir insan olmuştu.

İsyana Hazırlanan Yakup Cemil

Bâb-ı Âli vakasından sonra fiilen bu baskına iştirak ettiklerinden ve silah kuvvetiyle Sadrazam Kamil Paşa'yı tehdit ettiklerinden dolayı dört arkadaşın nispet-i askeriyeleri ba irade-i seniyye kesilmiş bulunuyordu. Bunların suçu, asker oldukları halde siyasete fiilen karışmaları idi. Bu dört arkadaş, basta Yakup Cemil Bey bulunmak üzere Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Hilmi Bey'ler idi. Hâlbuki bu baskında Enver Bey ve İzmitli Mümtaz da bulunmuştu. Fakat herhalde bu kararın alınmasında Yakup Cemil'in yaptığı cinayetin gölgelenmesi amil olmuş denilebilirdi. Zira, Nazım Paşa'nın katli nefsi müdafaa vaziyetinde islenmiş ve nihayet bir kaza telakki edilmişti. Bu yüzden Sadaret yaverleri de tabanca kullanmışlar ve iki taraftan da ölenler bulunmuştu. Fakat askerî üniforma ile islenen bu cinayetin kaçınılmaz neticeleri, bu zevatın askerlikle ilişiklerini kastetmekti. Fakat İttihat ve Terakki bunu yapmakla beraber, bu dört arkadaştan uzak kalamazdı. Bu sebeple Yakup Cemil Bey, Teşkilatı Mahsusa'ya alınmış ve milis kuvvetlerin başına geçirilmişti. Hüsrev Sami Bey Trabzon'da parti müfettişliğine, Hilmi Bey de sivil bir vazifeye tayin edilmiş, bunlardan ancak Sapancalı Hakkı, ticaretle meşgul olmayı tercih etmiş ve bir müddet İttihat ve Terakki'den uzaklaşmıştı. İzmitli Mümtaz Bey'e gelince o çok daha evvel askerlikten çekilmiş ve Meşrutiyet'ten sonra Parti onu Suriye Parti Müfettişliğine göndermiş, fakat her gönüllü zabit gibi o da Trablusgarp Harbi sıralarında Bingazi'ye kendisini atarak İtalyanlarla mücadeleye girişmiş, Balkan Harbi'nden sonra orduya resmen katılarak savaşa girmiş ve nihayet Enver Paşa'nın yaveri olmuştu. Harp senelerinin içinde bu vazifeden de ayrılarak tekaütlüğünü istemişti. Bunlardan yalnız bir kişi, ısrarla askerliğe dönmek emelinde idi.

Bu da Yakup Cemil idi. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın huzurundan son derece hiddetli bir halde çıkan bu eski arkadaş, soluğu Galata'da Sapancalı Hakkı Bey'in yazıhanesinde almış, ağzını açmış, gözünü yummuş, Başkumandan Vekili'ne atıp tutmuştu.

- "Enver beni aldattı" demişti. Yalan söyledi. Halep'te elimi sıkarak vaat ettiği terfii yapmadı, beni fırka kumandanlığına tayin etmedi. İhtiyat Zabit Kanunu buna maniymiş, bu laf mı, istediklerine her turlu kolaylığı gösterir, icap ederse kanunları bile değiştirirler! Su omuzlara basarak bugünkü makama çıkan bu adamlar, şimdi bizi tekmeliyorlar. Fakat bütün bunları Enver'in yanına kâr bırakmayacağım! Sapancalı Hakkı, yüzü gözü kızarmış, hiddetten deliye donmuş olan bu arkadaşını teskin etmeye çalıştı.

- Bırak bu lafları Allah aşkına dedi, sen deli misin kuzum, herhalde her şeye bir çare bulunur. Biraz sakin ol, biraz da sabırlı ol Yakup Cemil, ben gider görüşür bir netice almaya çalışırım. Şimdi senden ricam evine gitmen ve oturmandır. Bir kaç gün sonra görüşürüz!

Yakup Cemil, bu en çok sevdiği arkadaşının yazıhanesinden çıktığı zaman biraz rahatlamış, hatta yeniden ümitlere kapılmıştı. Yalnız, Sapancalı Hakkı Bey de aldatıcı, oyalayıcı bir arkadaş değildi. Derhal İzmitli Mümtaz Bey'e telefon ederek, Enver Paşa ile görüşmek istediğini bildirmiş ve ertesi gün her üçü, Harbiye Nezareti'nde, makam odasında karşılaşmışlardı. Enver Paşa da Sapancalı Hakkı'ya uzun uzun dert yanmıştı.

- "Bu adam deli mi yahu!" dedi, benden gelmiş kaymakamlığa terfiini, fırka kumandanlığını istiyor. Bunun gibi delilere değil bir fırka, bir bölük bile teslim edilmez. Ardahan'dan Bağdat'a kadar geçtiği her yerde ne askerî ne de mülki makam bırakmamış, hepsini şikâyete sevk etmiştir. Bir suru emri vaki, bir sürü şahsi hareket, böyle insanı orduda nasıl istihdam edersin. Eski arkadaşımızdır diyoruz, diyoruz ama altından ne çıkacağı belli değil. Onu İzzet Paşa'nın karargâhına göndereyim dedim, sert sert suratıma baktı. Serbest çalışsın yardım edelim dedim, onu da beğenmedi, sen olsan ne yaparsın Hakkı?

— Vallahi Enver ne diyeyim, yalnız idaresi lazım gelen bir adam olduğunu bilirsin, bu adamı bası boş bırakmaya gelmez, bakarsın başka bir ise kalkar!

Enver Paşa tebessüm ederek Sapancalı Hakkı Bey'e cevap vermişti:

- Hangi işe kalkar, bir daha Bâb-ı Âli'yi mi basar? Harbiye Nazırı'nı mı vurur? Yağma yok, bunlar hayatta bir defa olur. O zaman hükümet acizdi. Bugün böylelerinin akıbeti kurşuna dizilmek olur. Bunu da bilmeli, hatta sizler, yakın dostları bunları ona anlatmalısınız! İzmir'de zabitin biri mafevkini Doktor Nazım Beye şikâyet etmişti. Nazım Bey de gelip bana anlattı. Fena halde kızdım. Her zabit, şikâyetini evvela Harbiye Nezareti'ne yapmalıdır. Derhal emir verdim. Bu zatı tam 45 gün katıksız hapse mahkûm ettiler. Yine sizlere başka bir misal vereyim: Adliye Nazırı İbrahim Bey, akrabasından birinin tecilini benden rica etmişti. Bir de tavsiye göndermişti. Bu mektubu yerine getirmek söyle dursun, Harbiye Nezareti'nin cümle kapısına astırdım. Ve tavsiye edileni de derhal askere sevk ettirdim. Vatan ve memleket bizlerin böyle hareket etmesini istiyor. Darılmaca, gücenmece yok! Ona da bütün bunları anlatınız, sizlerden ricam budur. İzmitli Mümtaz ve Sapancalı Hakkı Bey'ler, Harbiye Nazırı'na başka diyecek bir şey bulamamışlar, Enver'in yanından ayrılmışlardı. Bir kaç gün sonra Galata'daki yazıhaneye uğrayan Yakup Cemil'e, Sapancalı Hakkı Bey:

- Görüyorum ki, biraz dinlenmiş, kendine gelmiş bulunuyorsun. Ben senin gıyabında vaat ettiğim gibi Enver Paşa ile temas yaptım. Fakat Paşa'yı fikirlerinden çevirmek mümkün değil, anlattığı iki vaka var ki, şaşmamak kabil değil, senin meselene gelince biraz da hakli, kanun müsait değil, yoksa Enver, seni terfi ettirebilir. Fakat kanunsuz is yapmayı asla istemiyor. Fırka kumandanı olup ne yapacaksın. Sen Yakup Cemil'sin, öyle kalmalısın. Memlekete hizmet etmek yalnız askerlik yolunda mı olur? Zamanı gelir, yeni isler çıkarırlar, kalkar gidersin. Bak ben, serbest çalışıyorum. İzmitli Mümtaz da tekaütlüğünü istedi.

Aramıza karışır, gül gibi geçinirsin! Yakup Cemil hiddetle oturduğu yerden kalkarak:

- Ben ticaret yapamam, ben asker doğdum, asker kalacağım, kaymakamlık benim hakkım, kimsenin bunu benden esirgemeye hakkı yoktur. Bunlar nankör adamlar, hepimizin hizmetlerini unuttular. Sen de onlardan yana çıkıyorsun. Peki, burada yapacak bir şey yok demek!

Yakup Cemil ayağa kalkmış, Sapancalı Hakkı'nın ısrarlarına rağmen yazıhaneden çıkıp gitmişti. Fakat son derece hiddetli idi. Son ümidi Sapancalının müdahalesi de böylece suya düşünce o, şimdi Enver üzerine tazyik yapacak kimseleri düşünmeye başlamıştı. Bu hususta aklına gelen ilk makam, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi oldu. Herhalde oradaki adamlar, kendisini tanıyor, hizmetlerini biliyorlardı. Elbette bu kadar kişi, Enver Paşa'yı yola getirebilirlerdi. Filhakika Yakup Cemil, bu yolu da denemiş, fakat aldığı cevap hiç de hoşuna gitmemişti. Merkez-i Umumi azaları:

- "Biz Enver'e laf anlatamayız, en iyisi senin gidip uzun boylu konuşmandır" demişlerdi. Yakup Cemil, bu kapıyı da kapalı bulunca, bütün asabiyeti tepesine vurmuş, kendi tabiriyle;

- "Ya herrü, ya merrü, bu isi yapacağım!" diye bağırmıştı.

İste şimdi de karşımızda devlete karşı koymaya, hükümete karşı isyana karar vermiş bir Yakup Cemil vardı. Doğrusunu söylemek lazım gelirse bu Yakup Cemil'den korkmak ve sakınmak lazımdı.

Ben Artık İtilafçıyım

Birinci Cihan Harbi'nin ikinci yılı biterken Almanya ve müttefiklerinin orduları, bulundukları cephelerde hiç de ümit verecek bir durumda değildiler. İlk günlerde General Ludendorf'un Belçika üzerinden Liege ve Namur'u yararak giriştiği operasyon, General Hindenburg'un Rus ordularını Mazori bataklıklarına sürerek müthiş bir zayiat verdirmesi ve bir o kadar esir alması, yine harbin bu ilk yılının bitmeye mahdut aylar kalmış takviminde Almanlar için hoş olmayan kayıplara ve mağlubiyetlere sebep olmuştu. Almanların Garp cephesinden kuvvet naklettiklerini hisseden unlu Fransız generali Joffre derhal Marne Nehri kıyılarında 6-12 Eylül 1914'te giriştiği savaşlar neticesinde Alman ordularının oncu kuvvetlerini Von Kluck'un kumandasındaki grupları imha etmişti. Bu bir ihtardı. Hatta o sırada Alman Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan ve meşhur Moltke'nin yeğeni olan General Moltke İmparatora:

- "Haşmetmeap biz harbi kaybettik" diyecek kadar da cesaret göstermişti. 1915 senesinde meşhur bir Alman yazarının kitabına verdiği meşhur bir isme uygun tebliğler çıkmaya başlamıştı.

- "Garp cephesinde yeni bir şey yok!". Evet, filhakika artık harp bir siper harbi haline girmişti. Hoş, Garp cephesinde bir şey yok idi de, şark cephesinde bir sey mi vardı? Hayır. Almanlar ilk hamlede Belçika'yı ve haritadan silinmiş bulunan Polonya'yı işgal etmişler, fakat daha başka bir şey yapamamışlardı. Rusların Karpatlar üzerinden yaptığı taarruzda yüz bini asan Türk kahramanı, Yakup Sevki Paşa'nın kumandasında müteaddit sungu muharebeleriyle geri atmıştı. Yine 1915 yılının 18 Mart, 6-7-8 Ağustos tarihleri denizden ve karadan yapılan Çanakkale harplerinin Türkler lehine parlak sayfalarının yazılmasıyla sona ermişti. 1916 da İtalya'nın müttefikler

lehine eski dostları aleyhine harbe girmesi tesirini Romanya üzerine yapılan, Alman-Avusturya-Bulgar ve Türk silahlı kuvvetlerinin Mareşal Mackensen kumandasındaki birliklerinin iki hafta içinde Romanya'yı baştanbaşa işgalleri izale etmişti. Fakat Yunanistan'ın yarısında Venizelos'un çıkardığı İhtilal, Makedonya ve Tesalya'yı Yunan Kralı'ndan ayırmış ve Selanik limanını itilaf Devletleri'ne açmıştı. Avusturyalılar ile İtalyanların 13 muharebesine rağmen hudutlarını bir türlü geçemedikleri İzonzo cephesi de faydalı bir neticeye varamamıştı. Alman Bahriye Nazırı Amiral Von Tirpitz'in bel bağladığı tahtelbahir[33] harbi de, savaşı kati surette Almanların lehine bitirecek bir silah olmaktan çok uzaktı. Bilakis bu silahın suiistimal edilişi, Lusitania transatlantiğinin batırılması, hem de harbin son senesinde Birleşik Amerika'nın taze kuvvetlerle savaş katılmasına iki milyona yakın delikanlıyı Garp cephesine dökmesine hizmet etmişti. Uzak şarkta Japonya'nın da İngiltere ve müttefiklerine hizmeti hatırı sayılır derecede müessirdi. Avrupa'ya her taraftan Hint'ten, Mısır'dan, Avustralya'dan, Afrika'dan yeni kuvvetler gelmekte, cephelerin yükü ağırlaşmakta, hele İngiliz mühendislerinin yeni keşfettiği tanklar, tel örgülerle çevrilmiş ve derince kazılmış siperlerde ömürlerini biraz da istirahatla geçiren Alman askerlerini dehşetle korkutmakta idi. Hava taarruzları, vasıtaların henüz inkişaf etmemiş olmasından dolayı pek müessir olamamakta idi. Yalnız Alman tayyarecisi Manfred von Richthofen 87 tayyareyi düşürmüş olmakla iftihar ediyordu. Velhasıl, harbin ikinci yılı biterken, Almanya müttefikleri güç bir durumda savaşa devam ediyorlardı. Fakat hepsinin hali feci idi. Bunlardan en ağır yük, Osmanlı İmparatorluğu'nun üstüne düşmüş, Türk askeri büyük imtihanlardan geçmişti. Ama bu mukavemet ne zamana kadar devam edebilirdi ve her şeye rağmen kötü idare bu dayanmayı nereye kadar götürebilirdi? İşte merak edilen cihet bu idi. 1916 senesi Martı'nda Erzurum ve Bağdat sukut etmiş. Haziran içinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmişti. Ruslar, Suşehri'ne

33 Denizaltı. (E.N.)

kadar ilerlemişler, Doğu ve Güney cephelerimiz; geri çekilerek, birçok şehirleri Ruslara ve İngilizlere terk etmişti. Mustafa Kemal ile münakaşa ederek inadında devam eden General Falkenhayn bile Kudüs gibi stratejik bir mevkii sırf "kutsal şehir harabeye uğramasın" mülahazasıyla düşmana terk etmiş ve bu sebeple de Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığından azledilmişti. Fakat Kudüs'ü alan İngiliz Generali Allenby süratle şimale doğru çıkıyordu. Güneyde Medine, Muhittin Paşa'nın komutasında muhasaraya devam ediyordu. Osmanlı orduları bu halde iken dâhilde birçok valiler de kendi baslarına hareketten başka bir çare kalmadığını görüyorlardı. Bunlardan en ileri gideni, İttihat ve Terakki'nin meşhur simalarından biri olan İzmir Valisi Rahmi Bey idi. İzmir sanki Türkiye'de bir şehir değildi; Harp yıllarına rağmen o, bembeyaz ekmek yiyor, aranan birçok maddeler de bulunuyordu. Hâlbuki İstanbul'da ve diğer şehirlerde süpürge tohumundan yapılmış ve zeytinyağlarıyla sıvanmış tava ekmekleri için fırınların önünde devamlı itişip kakışmalar cereyan ediyor, mekteplerin çoğu hastane haline getirilmiş bulunuyordu. İstanbul'un efkâr-ı umumiyesinde gün geçtikçe (münferit bir sulh teşebbüsünün) faydalarından bahsediliyordu.

- "Eğer İngiltere, Fransa bunu kabul ederlerse, zararın neresinden dönülse kârdır!" sözü artık gizlenmeyen bir dedikodu haline gelmişti. Aydınlar, bu işi hem de süratle bir yerde kesmenin lüzumuna kani idiler. Hükümet ise, gözü bağlı yürüyen insanlar gibi, Almanların arkasından sonuna kadar gitmeye adeta ahdetmiş gibi idi. Gerek Talat Paşa'nın, gerek Enver ve Cemal Paşa'ların ağzından;

- "Nihai zafere kadar yürüyeceğiz!" sözü bir an bile kuvvetini kaybetmiş değildi. Onların kanaatine göre Almanlar eninde, sonunda İngiltere'yi de, Rusya'yı da, Fransa'yı da dize getireceklerdi. Zaten Rusya'nın içinde kaynaşmalar artık gizlenmeyecek hale gelmişti. Çeşitli cereyanlar, muhtelif teşekküller Çarlığın aleyhinde seferber olmuştu. Bolşevikler, Menşevikler, Nihilistler adeta birleşmişlerdi.

Çarlık polisi ve jandarması her gün şehirlerde patlayan bombalar, infilak eden dinamitler karsısında aciz bir hale gelmişti. Her Allah'ın günü kafileler, Sibirya'nın yolunu tutuyordu. Çarlık Rusyası'nın Moskova ve Petersburg şehirlerindeki yüksek sosyete ve sarayın kadınları Rasputin gibi ahlaksız bir kişinin tesiri altında kalmışlardı. Fakat bir gece bu papazın da işi bitmiş, bir baloda yedirilen zehirli pastalarla fena hale getirilmiş, sonra da hava almak üzere çıkarıldığı bahçede tabanca ile katledilmişti. Rusya manen ve maddeten yıkılmak üzere idi. Rusya çökerse müttefikler, kayıtsız, şartsız teslim olurlar deniliyordu.

İste bu sebeple, hükümet erkânı biraz daha dişimizi sıkmak lazım geldiğine kanı idiler. Tam bu sırada bir gün Galata'da Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesine giren Yakup Cemil, Hüsrev Sami ve Nail Bey'lerin huzurunda:

- "Ben artık İtilafçı oldum!" diye bağırmıştı. Arkadaşları şaşmış kalmışlar, çekirdekten İttihatçı olan Yakup Cemil'in bu kararı onları ürkütmüştü.

Hükümeti Devirme Teşebbüsü

Yakup Cemil'in Sapancalı Hakkı Bey'in yazıhanesinde arkadaşlarına dönerek,

- "Ben artık İtilafçı oldum!" sözünü bir an için, onun Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na intisap edeceği seklinde anlayanlar biraz sonra fikirlerini tashih etmişlerdi. Zira Yakup Cemil Bey bununla fırka değiştireceğini değil, cephe değiştireceğini kastetmiş bulunuyordu. Fikirlerini daha iyi anlatabilmek için söze devam etmişti.

- Almanlarla bu harbe devamda hiçbir mana yok! Cephelerden gelen haberleri hepimiz biliyoruz. Bu gidiş, bizi felakete mağlubiyete ve inkıraza doğru sürükleyecek! Buna uçurumdan yuvarlanmadan bir çare bulmak gerekir. Bunun için de münferit sulh teşebbüsünü tazeleyeceğiz. Esasen sağdan soldan buna müsait haberler gelmektedir. Bizim efendiler laf anlamazsa, kendilerine anlayacağı dilden söz söyleyeceğiz. Eğer bu dil, ana dilimiz olmaz da, öteden beri alıştığımız tabanca dili olursa onu da yaparız!

Yakup Cemil, bu ifadesiyle bir hükümet devirme teşebbüsünden bahsediyor ve buna belki de taraftar arıyordu. O zaman Sapancalı Hakkı Bey, onu biraz teskin etmek lüzumunu duymuştu.

- Kardeşim dedi, dediklerin filhakika doğrudur, doğrudur ama bir sulh-i münferit yapmak, hükümet için de, devlet için de muazzam bir davadır. Bunu başarmak çok güçtür. Haklısın, ben Romanya'da iken bana da böyle bir teklif getirmişlerdi. Fransız ajansının salahiyetli bir muharriri, İngiliz sefaretinin yetkili bir diplomatı böyle bir düşünceyi izhar etmişlerdi. Ben de geldiğim günden beri zemini yoklamaya çalıştım. Fakat her halim şüpheli görüldü. Arkamıza hafiye koydular. Hareketimizi takip

ediyorlar. Hepimizi mahvetmeye vesile arıyorlar. Sen de beni dinlersen dikkat et, topun ağzındasın, bir numaralı komitacısın!

- Ben onu bunu bilmem Hakkı dedi, ya beraber çalışırız, ya da ben dediğimi yaparım. Bu herifler benim yolumu kesemez. Çünkü bilirler ki, bugünkü iktidarı ancak, senin benim sayemde görmüşlerdir. Yoksa sittin sene yerlerinde sayarlardı. O günkü konuşma da burada bitmişti. Yakup Cemil Bey Erenköy'ündeki evine gitmiş kardeşi Seyyit Mehmet Beyi çağırmış, ona

- Git, Merkez-i Umumi'dekilere benim fikirlerimi anlat, buna he demezlerse, benim harekete geçeceğimi de söyle! Yakup Cemil Bey'in hiç sakası yoktu. Bunu bilen kardeşi kalkıp, Nuruosmaniye'deki Merkez-i Umumi'ye gitmiş.

- "Elçiye zeval yok, yalnız kardeşim galiba çıldırmış! Bu tehlikeli adamı burada söyleteceğinize ona istediği fırka komutanlığını ve kaymakamlık rütbesini verdiriniz de bir tarafa çekilip gitsin. Su enerjiyi düşmanlar üstünde kullansın, dostlar rahat etsin!" demişti. Merkez-i Umumi'dekiler bu teklife gülmüşler,

- Mehmet Bey, demişlerdi, hiç harbin ortasında münferit sulh olur mu? Alimallah Almanya bizi paramparça eder. Evvela onun elinden kurtulmamız lazım, bunlar boş şeyler, kardeşine söyle de sakin olsun ve edebi ile yerinde otursun! Talat Bey, onun bu sözlerini duyarsa, hiç de iyi olmaz! Mehmet Bey, aldığı cevabı Yakup Cemil'e ilettiği zaman, odanın içinde sanki bir bomba patlamıştı. Bir aşağı, bir yukarı gidip gelen İttihat ve Terakki'nin bir numaralı suikastçısı, hemen telefona yapışarak:

- Neresi orası diye bağırdı.

- İttihat ve Terakki Cemiyeti, Merkez-i Umumi! Kimi istiyorsunuz?

- Kara Kemal'i! Ve biraz sonra bu iki adam karşı karşıya idiler. Yakup Cemil, behemehâl çok mühim bazı şeyler için görüşmek istediğini söylemiş. Kara Kemal Bey de,

- "Vallahi hastayım, ben şahsen hiçbir yere gidemem, amma, sana Memduh Şevket'i göndereyim, görüşünüz!" demişti. Memduh Şevket Bey de fırkanın ileri adamlarından idi (Eski Halk

Partisi Genel Sekreteri, Memduh Şevket Esendal merhum) filhakika hemen o gün, Erenköy'ündeki evinde Yakup Cemil'i ziyaret eden uzun boylu, zeki bakışlı, otoriter tavırla Memduh Şevket Bey, kaynayan bir yanardağ ile karşılaştığının farkında idi. Onu soğukkanlımla dinlemiş, hatta fikirlerine hak verir gözükmüştü. Fakat mazereti şu idi:

- Bu işi ancak büyükler bilir, konuşur ve halleder. Ben sizin düşüncelerinizi Küçük Efendi'ye (Kara Kemal) anlatayım dedi, yanından ayrıldı. İstanbul'a geçerek Merkez-i Umumi'ye gitti. Kara Kemal de merakla onu bekliyordu.

- "Hayırdır inşallah" dedi, ne var, ne oluyor?

Memduh Şevket bey. Küçük Efendi'ye duyduklarının hepsini söyledi. İki arkadaş bu hadiseyi gizli tutmaya ve vaziyetten Büyük Efendi'yi haberdar etmeye karar verdiler. Hemen o gece Kara Kemal Bey Alemdar Yokuşu'nun basındaki Talat Bey'in konağına gitti. İki efendi baş başa kaldılar ve konuştular. Talat Bey'in gözleri parlamıştı. Çoktandır düşündüğü bazı şeyler vardı. Bu hükümeti alenen devirme teşebbüsü pek işine yarayacaktı. Machiavelli'nin bir sözünü hatırladı:

- Her suikast veya hükümeti devirme teşebbüsü, bir iktidar için hasımlarını temizlemenin ilk şartı ve mükemmel bahanesidir! O halde, Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail Bey'lerin, bütün bunların ekarte edilmesi için bundan daha ulvi bir fırsat olamazdı.

- Bunlar dedi, oyunbozanlık ediyorlar, cezalarını çekeceklerdir!

Ve ikisi saatlerce bu hareketin enini, boyunu ölçtüler, düşündüler, anlaştılar. Esasen hepsinden son zamanlarda şüphe ediyorlardı. Yalnız, bunlar kimlerdi? Kuvvetleri ne idi? Nasıl çalışıyorlardı. Bütün bunları öğrenmek lazımdı. İki efendinin anlaştığı mühim nokta su idi. Kara Kemal, bizzat Yakup Cemil ile temas ederek onu söyletecek, arkadaşlarını öğrenecekti. Vakıa şimdiden yüzde yüz bazı isimler üzerinde mutabık idiler, fakat teferruat lazımdı. Yakup Cemil'i yakından takip edecek

en mühim adamı, Sapancalı Hakkı Bey'in şahsında görüyorlardı. Romanya'daki ikameti pek manidar idi. Gizli tutmasına rağmen yaptığı temasların hepsi öğrenilmişti. Zira Merkez-i Umumi sırf bu is için Romanya'ya gizlice Bahattin Şakir'i ve Kâtib-i Mesul'lerinden Ali Bey göndermişti. Esasen dikkati çeken bazı meseleler de vardı. Sapancalı Hakkı Bey, yazıhanesine çekilmiş ticaretle meşgul gözüküyordu. Bu belli ki yapmak istediklerini kamufle ediyordu. İzmitli Mümtaz askerlikten istifa etmiş, tekaütlüğünü talep etmiş, İzmit'e gitmişti. Hüsrev Sami güya ailesiyle görüşmek ve Yenibahçeli Nail Bey de şahsi işlerini takip etmek üzere o sırada tesadüfen Eskişehir'e gitmişlerdi. Bütün bu gidip gelmeler, büyük bir isin hazırlandığına delalet ediyordu. Bu adamlar tehlikeli idiler ve göz önünden kaybedilmeye gelmeyecek kadar mühim idiler.

- Huylu huyundan vazgeçmez diyordu Talat Bey, hükümet devirmeye alışmış olan bu insanlara kendimizi beğendiremeyiz. Bir gün bizi de aynı akıbete düşürecekler! İyisi mi biz evvel davranıp onları temizleyelim. Hem harbin içinde cüret ettikleri bu teşebbüse bal gibi (hıyanet-i vataniye) damgası vurulabilir. Haydi bakalım Kemal Bey, iş başına! İttihat ve Terakki'nin Büyük Efendisi, en mahremi olan arkadaşına "Hükümet devirme teşebbüsüne" kalkan bu kimselerin imhası için lüzumlu savaşın ilk işaretini vermiş, seferberliği ilan etmişti.

Münferit Sulh İçin Çalınan Kapılar

Kafasına münferit sulhu koymuş olan Yakup Cemil Bey, Memduh Şevket ile konuştuğunun ertesi günü, "Küçük Efendi" lakabıyla anılan Kara Kemal ile Merkez-i Umumi'de buluşmak kararına varmıştı. Yakup Cemil Bey adeta koşarak çıktığı Bâb-ı Âli yokuşlarını bitirip Kara Kemal'in odasına girdiği zaman, hayli heyecanlı ve yorgundu. Kara Kemal Bey onu gözlerinde nadiren görülen bir parıltı ile karşılamış, koltuğa oturtmuş, izaz ve ikram etmiş, sonra da dikkatle dinlemişti. Bâb-ı Âli'nin Baskını'nın bir numaralı siması anlatıyordu:

- Cephelerin hali feci, memleketin maneviyatı sıfır, bu şartlar dâhilinde harbe devam etmek cinnettir Kemal Bey.

- Güzel ama bizde durup dururken sulh yapamayız ya canım! Bir teklif olur, bir temas olur anlarım! O zaman Amenna!

- O da var yahu! Senin bir şeyden haberin yok! Bizim Sapancalı Hakkı'ya Romanya'da hem Fransızlar, hem de İngilizler teklifin âlâsını yapmışlar!

Ve Yakup Cemil oturup, bu temasları ehemmiyetli göstermek üzere kendisine söylenenlerin hepsini anlatmıştı. Kara Kemal kurnazdı. Talat ile baş başa vererek, İttihat ve Terakki içinde bir hizip halini alan ve ikide bir müracaatları, tehditleriyle parti içinde bir kuvvet olduklarına kendilerinin de inandıkları bu bir avuç insanı, mükemmel bir suçla itham etmek ve haklarında en ağır cezayı verdirmek sebeplerini hazırlamak fikrinde idi. Bu cesur, bu mert fakat saf askeri mutlaka söyletmek lazımdı. Sonra da söylediklerini birtakım şahitlerle tespit etmek gerekiyordu. Bunun için şöylece söze devam etti.

- Şayet dedi, böyle mühim temaslar varsa, isi bir de Harbiye Nazırı'na anlatmak lazımdır. Yalnız bence doğrudan doğruya Enver Paşa'ya söyleme. Harbiye Nezareti müsteşarı Mahmut

Kamil Paşa'yı gör bakalım, askerî makamlar ne düşünüyor. Yakup Cemil Bey şimdi ferahlamıştı demek fikir, konuşulabilir, sağa, sola danışılabilir bir mevzuuydu. Oradan gayet samimi ayrılan Yakup Cemil, Harbiye Nezareti'ne giderek müsteşarın yanına cıktı. Erzurum'da maiyetinde çalışmış bir subayı karşısında gören Mahmut Kamil Paşa'nın hatırına Yakup Cemil'in mahut talepleri gelmişti. Fakat dostça karşısına oturan bu adam, ona hiçbir zaman tahmin edemeyeceği şeyleri söylemiş, harp yıllarında düşüncesi dahi suç olan birtakım mevzulardan bahsetmişti. Mahmut Kamil Paşa'nın şaşkınlığı geçince, bu atak insanı oyalamaktan başka çare olmadığını görmüştü.

- Vallahi Yakup Cemil dedi, güzel soyluyorsun ama harbe karar vermek, sulha temayül eylemek hep siyasi meselelerdir. Ordu, bugün savaştan başka bir şey düşünmez. O, son neferine ve son damlasına kadar dövüşecektir. Bu itibarla sulh işini hükümet erkânı ile görüşmelisin. Sadrazam Paşa acaba ne diyor?

Yakup Cemil, her gittiği yerde, her çaldığı kapıda, alaka ve muhabbet gördüğünü düşünüyor, bu isin pekâlâ olacağına inanıyordu. Doğru idi, asıl Sadrazam ile konuşmalı idi. Harbiye Nezareti'nden ümitli çıkan Yakup Cemil, soluğu Bâb-ı Âli'de almış, mühim bir mesele arz edeceğini de ilave edince Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'nın huzuruna kabul edilmişti. Prens Sait Halim Paşa, bu bir numaralı komitacı ile bu sayılı fırtına ile birkaç defa karsılaşmış, bir o kadar da gıyabında maceralarını dinlemişti. Bu adamdan korkulması lazım geldiğine de inanmıştı. Onun için bu mültefit, çok nazik bir tavır alarak yer gösterip Yakup Cemil'e

- Buyurunuz beyefendi dedi, sizi dinliyorum!

Yakup Cemil, yine cephelerden, memleketin içinde yaşadığı tahammül edilmez şartlardan bahsetti. Bütün arkadaşların bu fikirde olduğunu söyledi ve Prens Sait Halim Paşa'nın kendisinden korktuğunu de düşünerek:

- Hatta Paşam dedi, arkadaşlar o karara varmışlardır ki, şayet hükümet bu doğru yola girmezse, biz elimizden gelen bütün

kuvvetlerle bunu temine çalışacağız. Bunun sonunda kim olur, kim kalır bilinmez ama arkadaşların cesareti ve azmi, evvelce tecrübe edilmiştir, pekâlâ neticeyi şimdiden kestirebiliriz!

Prens Sait Halim Paşa, derine giren gözleri ile Yakup Cemil Bey'e bakmıştı. Bu iri yarı adam, ya delirmişti, ya cezbeye tutulmuş bir insandı. Bir kelime ile galiba bu bir hasta idi; zira, devrin sadrazamına böyle söz söylemek için insanın kafasında akıldan bir zerre dahi bulunmamalı idi. Fakat gün görmüş Sadrazam işi tatlıya bağladı.

- Yakup Cemil Bey dedi, her fikre hürmet etmek cemiyetimizin icaplarıdır. Siz ve arkadaşlarınız, elbette ki memleketin selameti lehine düşünüyorsunuz. Yalnız girişilmiş bir harpten çıkmak bir hükümet için de kolay kolay kabil değildir. Zira müttefiklerimiz bize mani olacaklardır. Bu ince hesapları düşünecek yegâne adam, İttihat ve Terakki'nin ruhu sayılan gerek hükümet içinde, gerek parti dâhilinde kuvvetli mevki sahibi bulunan Talat Bey'dir. Kabilse siz onunla da görüşürseniz, belki o, bu muammanın içinden çıkmanın yolunu bulur. Zaten nasıl olsa bu teşebbüsünüzden haberdar olmuştur. İş bu görüşmeye kalıyor!

Yakup Cemil Bey, Prens Sait Halim Paşa'nın bu makul sözlerine çok memnun olmuş.

- Evet demişti. Talat Bey ile mutlaka görüşmeliyim. İt eninde, sonunda onun önüne gelecektir. Erenköy'ündeki evine dönen ve Talat Bey ile bir görüşme fırsatı arayan Yakup Cemil Bey bu mülakattan tam üç gün sonra bir sabah, Erenköy'ünde bir dostuna giderken yolda iki atlıya rast gelmiş ve bunlardan birini hemen tanımıştı. Bu atlı sabah gezintilerine çıkan Talat Bey'in bizzat kendisi idi. O da, onu görünce durmuş, gayet neşeli bir yüzle:

- Merhaba, Yakup Cemil demişti, nasılsın, ne var, ne yok Allah aşkına, neden bana hiç uğramıyorsun? Yakup Cemil bu iltifattan büyük bir gurur duyarak:

- Vallahi hakkın var, yalnız ben de sana fevkalâde mühim bir şey söylemek istiyordum. Talat Bey atını sürmüş, arkadaşından biraz ayrılmış, biri atın üstünde, diğeri yerde yaya olarak

görüşmüşlerdi. Münferit sulh fikrinden, Sapancalı Hakkı'ya vaki tekliflerden bahseden Yakup Cemil'e Talat Bey:

- Bunların hepsi güzel kardeşim, yalnız sen Enver'e laf anlatacak adam tanıyor musun? Bana onu söyle!

Yakup Cemil birdenbire durmuştu. Demek Talat da bu fikre evet diyebilecekti. Birden heyecanla:

- Enver Paşa'ya mı? Ben, evet, şaşmayınız, ben mükemmel ona her şeyi anlatabilirim! Talat Bey gülerek Yakup Cemil'e yepyeni bir ufuk açmıştı.

- Bunu yaparsan, o zaman mesele kalmaz! O kabul ederse biz bir formülünü buluruz! Yakup Cemil'den selamlaşarak ayrılan Talat Bey için, şimdi mükemmel bir vaziyet vardı. Enver Paşa'yı, onu destekleyen arkadaşlarından ayırmak, parti otoritesine ikide birde karsı gelen bu gençler grubunu temizlemek, yoksa harbin tam ortasında imparatorluğu, yolundan çevirmek; değil bir kaç kişinin, veya bir partinin fikrince, tarihin bile elinde olmayan bir işti. Bu nasıl düşünülür, nasıl söylenirdi. Yakup Cemil bu neticeyi ele alınca büsbütün havalanmış, şimdi arkadaşlarıyla konuşarak bir heyet halinde devrin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı ziyaret etmeyi ve ona ricadan tehdide kadar dilinin donduğu her şekilde hitap etmeyi kararlaştırmıştı. Bakalım arkadaşlar bu temasları beğenecekler mi idi?

Abdullah Efendi Lokantası'ndaki Münakaşa

Sapancalı Hakkı Bey söyle anlatmıştı.

- Yazıhanemde münferit sulh fikrine şöylece temas edip geçmiştik. Hiç hatırıma gelmemişti ki, Yakup Cemil bu davayı kendisine iş edinsin de kalksın, kapı kapı dolaşsın, önüne gelene de benim Romanya'da Fransızlarla, İngilizlerle müteaddit defalar, bu mevzu üzerinde temaslar yaptığımı söylesin! Doğrusu, divaneliğin, deliliğin bu sekline şaşmış kalmıştım. Ben bütün bunları günlük bir dedikodu telakki ederken bir gün telefonla beni arayan Yakup Cemil, hem baş başa bir yemek yemek, hem de mühim bazı şeyler konuşmak üzere behemehâl, Beyoğlu'nda Abdullah Efendi lokantasında öğle yemeğine davetli olduğumu söylemez mi? Dilimin döndüğü kadar mazeret koştumsa da dinlememişti. Abdullah Efendi Lokantası'na girdiğim zaman, oldukça tenha bir köşede oturuyordu. Beni görünce kalkmış elimi sıkmıştı. Oturduk, çok sevinçli idi.

- Hayır ola yahu dedim, İtilafçı olduğunu ilan ettiğin günden sonra, bir daha görünmedin!..

- Evet ya dedi, görünmedim, ama boş da durmadım. Memduh Şevket, Kara Kemal Bey'ler, Mahmut Kamil ve Prens Sait Halim Paşa'lar, hatta senin dostun Talat Bey ile de görüştüm. Hepsine münferit sulhtan bahsettim. Çok müsait karşıladılar, yalnız Enver'e kim laf anlatacak dediler, ona da cevap verdim. Ben laf anlatacağım dedim, ne dersin? Bu lafları bir hamlede söyleyen Yakup Cemil'in karsısında sanki lokantanın tavanı dönmüş, dönmüştü de başıma bir balyoz gibi inmişti. Karşımda bir insan değil, tam manasıyla bir deli vardı. Hiddetle bağırdım.

- Sen deli misin Allah aşkına, bu kadar safdillik olur mu? Bütün bu adamlar seni söyletmişler ve harp senelerinde en tehlikeli bir suç sayılan bir hareketin failini ve ona yardım eden

kimseleri bu sayede öğrenmişlerdir. Şimdi hepimiz mahvolduk dedim. Bunun sonunun darağacı olacağını bir an düşündün mü? O, gayet soğukkanlı idi. Hatta gülüyordu.

- Darağacı mı dedi, bizi asacak adam daha anasının karnından doğmadı!

- "Asarlar da, kurşuna dizerler de Yakup Cemil, çocukluğu bırak. Bu işi burada kapa, sana tembih etmiştim. Kimseye bir tek kelime söyleme. Vallahi sonra felaket!" dedim.. Bu yetmiyormuş gibi bana ne dese beğenirsiniz?

- Hakkı dedi, şimdi bu lokantaya İnzibat Bölük Kumandanı Nevzat ile Divan-ı Harp Reisi'nin Yaveri Murat gelecekler. O zaman tepem attı,

- 'Ne münasebet, bunlarla ne alakamız var?" dedim...

- Bunlar temiz, dürüst arkadaşlar onlar da bizim fikrimizde, fakat diğer arkadaşlarla tanısalım dediler.

Onun için bu ikisini buraya davet ettim. Nerede iseler gelirler.

- "Sen hakikaten deli imişsin yahu! Hem de adamakıllı deli..." dedim. "Benim bunlarla ne görüşmem, ne de konuşmam doğru olur." Ben gidiyorum dedim. Filhakika ben ayrılırken bu iki zabit de lokantadan içeri girmişlerdi. Ben yanlarından ayrıldım ve o gün ne bastığım yeri bildim, ne de gözüm dünyayı gördü. İnsanın deli olacağı nokta, hususi surette anlatılmış olan bu Romanya temaslarının dile düşmüş olması idi. Şimdi hakkımızdaki tedbirler şiddetlenecek, tarassut başlayacak ve bize göz açtırılmayacaktı. Partide kuvvetli bir halde iken, şimdi suçlu bir vaziyete düşmüş oluyorduk. Sapancalı Hakkı Bey, hatıralarının bir kısmında şunları da ilave etmişti. Sonradan anlamıştık ki, o gün Abdullah Efendi Lokantası'nda bu üç arkadaş hükümeti devirmeye karar vermişler, hatta bunun gününü bile tayin etmişlerdi: 13 Temmuz 1916!

Nihayet bu proje ele alınmış, birtakım kimseler para ile tedarik edilmiş. Meserret Oteli'nin odalarında günlerden beri yatıp kalkmakta ve yemek yemekte bulunmuştu. Nevzat Bey de bu ise gönül bağlamış, maiyetindeki on inzibat eri ile ise karışmıştı.

Fakat Yakup Cemil'in böyle gelişi güzel, sere serpile dökülüp saçıldığı bu otel Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in emriyle çoktan sivil, resmî memurlarla sarılmış bulunuyordu. Hatta o ara otelde bulunan eski arkadaşı Ali Haydar Bey, onu ikaz etmiş

- "Sen aklını mı kaçırdın Allah aşkına Yakup Cemil?" demiş, "Şu etrafına bak, polisler, inzibatlar, sivil memurlar seni şimdiden ihata etmiş bir haldedirler, sen hangi hükümeti deviriyorsun!" Fakat Yakup Cemil cezbeye gelmiş bir derviş gibi Bâb-ı Âli'yi ikinci defa basmak fikrinden asla vazgeçmemişti. Tam bu sırada yazıhanemde otururken telefon çalmıştı. Ahizeyi elime alınca Ali Haydar Bey'in boğuk sesini duymuştum.

- Hakkı Bey dedi, koş Meserret Oteli'ne gel, Yakup Cemil delirdi. Bâb-ı Âli'yi basacak, etrafta sivil, resmî memurlar kaynaşıyor, bunu alıp doğru darağacına götürecekler, yazık olacak! Ne diyeceğimi şaşırmıştım. Hemen cevap verdim:

- Geliyorum! Ve neticenin benim için dahi ne olacağını düşünmeden, Yakup Cemil'i muhakkak bir ölümden kurtarmak için bir otomobile atlayarak Galata'dan Meserret Oteli'ne yetiştim. Her taraf müthiş bir polis kuvvetiyle sarılmıştı. Bunu görmemek için insanın anadan doğma kör olması lazımdı. Fakat her şeye rağmen Yakup Cemil, bir avuç adamıyla bir hareket yapacaktı Buna behemehâl mani olmak lazımdı. Aklıma tek bir çare gelmişti; hemen telefona yapışarak Bâb-ı Âli muhafız kuvvetleri kumandanlığını aradım. Orada Yüzbaşı Hasan Bey arkadaşımdı. Onu buldum. Bâb-ı Âli'nin bir baskına uğrayacağından bahsettim. Dikkatli olmalarını söyledim. Sonra da Ali Haydar Bey ile Yakup Cemil'in yatak odasına girdik. Elinde tabancası bir aşağı bir yukarı geziniyordu. Beni görünce adamakıllı şaşırmıştı.

- "Seni kim çağırdı?" diye sordu.

- "Hareketini sağır sultan duymuş, hala 'kim çağırdı'sı var mı? Haydi dedim hemen buradan seni alıp götürüyorum. Bizzat Bâb-ı Âli muhafızı arkadaşım Hasan Bey'e de telefonla bildirdim. Bâb-ı Âli'yi şimdi silahla muhafazaya hazırlanmıştır.

"Aklını başına al! Diğer arkadaşlarla danışmadan böyle işler yapılmaz. Hemen evine gideceksin. Başka laf dinlemem" dedim. Yakup Cemil'in hali görülecek şey idi, şaşırmış kalmıştı. Kendisinden hiç beklemediğim cevabı aldım.

- Peki dedi, madem öyle istiyorsunuz? Öyle olsun! Yalnız bir şey isteyeceğim, bütün arkadaşlara telgraf çek! İstanbul'a gelsinler!

- Söz veriyorum. Hem de şimdi telgraf çekeceğim!

Sonra da Nevzat ve Murat Bey'lerden Yakup Cemil'e evine kadar refakat etmelerini rica ettim. Ve para ile topladığı adamları dahi birer birer görerek hepsini dağıttım.

- Bu dedim, bir kriz geçiriyor, ona bakmayın! Hepiniz evlerinize gidiniz, kimseye de bunlardan bahsetmeyiniz! Kısa zamanda bu toplantıyı dağıtmıştık. Yalnız hariçte kulaktan kulağa bir dedikodu çalkalanıyordu.

- Meserret Oteli'nde kimler toplanmış, ne yapacaklarmış, hükümeti mi devireceklermiş. "Bu ne demek!" diye birbirlerine soruyorlar fakat sadra şifa verir bir cevap da alamıyorlardı.

Milis Kuvvetlerinin Basında Yakup Cemil

Meserret Oteli hadisesi, bütün genç İttihatçıların asabını bozmuştu. Bunların içinde en tahsillilerinden biri olan Sapancalı Hakkı Bey, nice yıllar sonra bu hadiseleri görüşürken bana şöyle anlatmıştı:

- Arkadaşlara hemen telgraf çekmiştim. Allah razı olsun hepsi alelacele İstanbul'a gelmişlerdi. İzmit'ten Mümtaz, Eskişehir'den Hüsrev Sami ve Nail benim yazıhanemde toplanmışlardı. Hadiseyi bütün teferruatıyla oğrenince bana ilk itiraz eden eski arkadaşım İzmitli Mümtaz olmuştu.

- Doğrusu Hakkı dedi, sende de kabahat var, Yakup Cemil gibi boşboğaza, Romanya'daki meseleleri anlatmak doğru mu? Bu herifin ağzında bakla ıslanmaz!

- Canım dedim, ben böyle üstünkörü söyledim, kalk da git devrin sadrazamına, parti merkezine, Talat'a söyle demedim ya!

- O sağını solunu bilir mi? İste böylece hem kendini, hem bizi topun ağzına getirmiş oldu. Arkadaşlara dönüp dedim ki:

- Olan olmuştur, şimdi yapacağımızı düşünelim. Benim bir fikrim var, bakalım ne diyeceksiniz? Kalkıp Enver Paşa'ya gidelim. Yakup Cemil şuurunu kaybediyor, ona vaat ettiğiniz işi de rütbeyi de veriniz. Bunu uzak bir yere, güç bir işin basına gönderiniz. hepimizin başı dinlensin! Arkadaşlar bu fikrimi derhal tasvip ettiler. Ertesi günü ben Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısına gitmiştim. Enver, benim en sevgili arkadaşımdı. Kendisine Meserret Oteli hadisesinin iç yüzünü teferruatıyla anlattım. Beni dikkatle dinledi. O da anlıyordu ki, bu ele avuca sığmaz adam, günün birinde bütün arkadaşları tehlikeye sokacaktı. Bana dönerek:

- Peki dedi, sen yarın Mümtaz ile beraber, Yakup Cemil'i alıp bana getir. Harbiye Nezareti'ne geliniz. Onu İran'da mühim bir teşkilatın başına geçireceğim. İsterse orada vezir olsun, bakalım ne olacak? Paşa'ya cidden teşekkür etmek lazımdı. Enver'in altın gibi temiz bir kalbi, arkadaşlarına engin bir itimadı vardı. Hadiseyi yazıhanede arkadaşlara anlattığım zaman hepsi sevinçten çılgına dönmüşlerdi. Hemen telefona sarılarak Yakup Cemil'i buldum. Yarın sabah seni burada bekliyoruz dedim.

Ertesi sabah, Mümtaz ile ben yazıhanede onu bekliyorduk. Hakikaten beklediğimiz saatte gelmişti.

- Hayrola dedi, yine nasihat vermeye mi hazırlandınız?

- Nasihat değil ortada hakikat var, seni Harbiye Nazırı makamında bekliyor, istediğin galiba oluyor. O dakikada Yakup Cemil nasıl sevinmiş, çileden çıkmıştı, bu görülecek bir manzara idi. Biz, Yakup Cemil ile Enver Paşa'yı baş başa bırakmayı muvafık bulmuştuk. Esasen bu kadarı kâfi idi, hemen ellerimizi sıkarak büyük bir ümitle Harbiye Nezareti'ne koşmuştu. Sonradan tafsilatını öğrendiğimiz vecihle Yakup Cemil, huzura girdiği zaman, Enver Paşa'nın kaşlarını çatık, yüzünü asık bulmuştu. Enver Paşa,

- "Ayıp değil mi sana Yakup Cemil?" demişti, dünkü arkadaşlarına karsı takındığın bu tavrın manası nedir? "Hükümeti devireceğim" ne demek kuzum, hangi hükümeti deviriyorsun? Bu hükümeti kurarken yan yana ve beraberce çalışmadık mı? Biz senin arkadaşların değil miyiz, bu mesuliyeti omuzlarımıza keyifle mi yüklenmiş bulunuyoruz. Ne var, ne oluyor, hangi dağda kurt ölmüş! İşittiklerimin hiçbirini sana yakıştıramadım. Mamafih arkadaşlar sana tam bir buhran geldiğini söylediler. İşin yok, gücün yok, senin gibi enerjik bir adam, kahve köşelerinde kalırsa menfi olur. Seni derhal İran içerlerinde harekât yapacak, sivil bir teşkilatın başına geçiriyorum. İstanbul'dan on beşyirmi gün içinde istediğin zabitanı, malzemeyi, silah ve cephaneyi alarak derhal verilecek mahpuslar ve asker firarilerinden mürekkep bir kuvvetle İran'a hareket edeceksin. Sen benden

fırka istemiştin, ben sana bir kolordu derecesinde kuvvet veriyorum bakalım, nasıl çalışacaksın! Müsteşar Paşa'yı git, gör!

Yakup Cemil bilahare bize anlatmıştı ki,

- Tekdirle başlayan Başkumandan'ın sözleri, büyük bir itimatla bitiyordu. Heyecandan ve sevinçten kendimi kaybetmiştim. Hemen Enver Paşa'nın ellerine sarılarak, hem de iki elini öptüm.

- Teşekkür ederim Paşam. Emriniz üzerine hemen ise başlıyorum. Teşkilatımı tamamlayınca derhal hareket edeceğim. Ve askerce Paşa'yı selamlayarak odadan çıktım. Yakup Cemil, yazıhaneye gelmiş, onu merakla bekleyen bizlerin boynuna sarılmış, bizleri kucaklamıştı.

- Hakkı dedi, sana çok şeyler borçluyum, beni her türlü felaketten kurtaran sensin. Sonra da bizden ayrılarak Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa'yı görmüştü. Paşa

- "Haberim var, istediğin listeyi derhal hazırla, lazım gelen malzeme, esliha ve cephane verilecektir, karargâhını Afyonkarahisar'da kuracaksın, Hüsrev Sami Bey İzmir'den sana icap eden erleri sevk edecektir. Sen de arzu ettiğin zabitanı buradan alarak gideceksin. Yalnız 20 gün içinde bütün bunlar bitmelidir!" demişti. Filhakika, Harbiye Nezareti, Hüsrev Sami Bey'i de memur etmişti. O, İzmir'e ayrılıp giderken, son defa yazıhanemde toplanmış olan arkadaşlara ben de söyle demiştim:

- Tehlike bence henüz zail olmamıştır. Talat Bey ve arkadaşları bu isin üstüne yatmayacaklardır. Yalnız bizleri tevkif etmemekle büyük bir fırsat kaçırmışlardır. Şimdi buna yeniden meydan vermemek için fikrimce hepimiz dağılmalıyız. Sonra toplanabiliriz. Bu isin üstünden zaman geçsin, tensip ederseniz yerli yerimize gidelim. Yakup Cemil de İran'a hareket eder. Hadiseler biraz uyumuş olur!

Bu teklifimi arkadaşlar ittifakla kabul ettiler. Ne de olsa, Merkez-i Umumi nazarında ve Talat Bey'in kafasında bizler Enver'in adamları olarak her zaman tehlikeli idik. Bizim imhamız onun için şart idi. Ben de anlıyordum. Derhal kararı tatbik ettik. Mümtaz İzmit'e, Nail Eskişehir'e gittiler. Hüsrev Sami

İzmir'de ise başlamıştı. Kendisinden aldığım bir mektup çok dikkate değerdi, bana:

- Hakkı diyordu, hayret edersin İzmir Valisi Rahmi Bey bana Talat Bey'den gelmiş bir telgrafı gösterdi. "Bir hükümet taklibine dâhil olmuş bulunan Hüsrev Sami'nin oradan İran'a gidecek kuvvetlere asker toplaması hususundaki emri ne dereceye kadar samimiyetle ifa etmekte olduğunun devamlı surette takibi lüzumlu görüldüğünden gereğinin ifasına dikkat ve gayretinizi bilhassa rica ederim." deniliyor. Rahmi Bey hayretler içinde kalmış, benden hiç böyle bir şey ümit etmediğini söylemişti. Ben de oturup, Meserret Oteli hadisesini bütün teferruatıyla kendisine anlattım. Ve Talat'ın bizleri iyice harcamak istediğini söyledim.

- Beni üzen şey dedi, Talat ile Enver Paşa arasında bu gizli ve el altından devam eden rekabet, bunların birbirleriyle mücadelesi, memlekete pek pahalıya mal olacak! Bilmem sen ne dersin Hakkı! Hüsrev Sami'nin ve İzmir Valisi Rahmi'nin yerden göğe kadar hakkı vardı!

Yakup Cemil'in Tevkifi

Sapancalı Hakkı Bey'in ümitleri gün geçtikçe boşa çıkıyordu. Zira Yakup Cemil bir turlu teşkili zaruri olan kadroyu tamamlayamıyor, bin bir müşkülata uğruyordu. Adeta herkes onun bu salahiyetine, kendisine verilen bu ehemmiyetli vazifeye gıpta etmiş, onu bir turlu çekememişti. O da sızlanıyor, asabileşiyor, fakat islerini bir turlu tamamlayamıyordu. Şuradan buradan toplanan derme çatma adamların bir kısmı sivil, bir kısmı asker ve hepsi karma karışık bir manzara arz ediyordu. Bunlardan bir kısmı kendilerine verilen silahlarla dolaşıyor ve gün geçtikçe kabaran bu kadroyu yerleştirecek yer bulunamıyordu. Bekirağa Bölüğü'nün yanındaki binalar dolmuş, bunlardan bir kısmına da Mercan Kapısı'nda Harbiye Nezareti duvarına bitişik ve askeriyenin kiraya verdiği dükkânlar, kalacakları yer olarak gösterilmişti. Fakat bu başıbozuk alayı, askerlik disiplininden uzak, herkesin dikkatini üzerine çeken garip bir teşkilat olarak ortada duruyordu. Diğer taraftan Talat Bey ve onun sağ kolu sayılan Kara Kemal Bey, Yakup Cemil'in Meserret Oteli hadisesinde nasıl temize çıktığına ve üstelik böyle milis bir kuvvetin kumandanlığına getirildiğine hayret etmişler, Enver Paşa'nın, bu kadar hadiseleri hiçe saymasını bir turlu anlayamamışlardı Talat Bey:

- "Bir insanın deli olması lazımdır ki, bu kadar macerası olan bir adama hem de eli silahlı insanlar teslim edip onu kuvvetlendirsin" diyordu. Kara Kemal de hemen şu haberi vermişti:

- Beyefendi dedi, bana bugün Polis Müdürü Bedri Bey geldi. Mercan Kapısı'ndaki dükkânlara yerleştirilmiş eli silahlı bu adamların vaziyetini hiç de hoş görmediğini söyledi, yarın öbür gün bir hadise çıkarsa benim mesul olmayacağımı lütfen Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye arz ediniz dedi!

Talat Bey bir müddet düşündü. Sonra Kara Kemal Bey'e şunu söyledi:

- Yarın sabah dedi, Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Bey'lerle Kuruçeşme'ye gitseniz, vaziyeti etraflıca Enver Paşa'ya anlatsanız iyi olur sanırım. Öyleyse, biz dikkatli ve basiretli bulunalım. Hem düşün ki, Sapancalı Hakkı'nın Romanya'daki münferit sulh teşebbüsleri. Yakup Cemil'in onun avdetinden sonra "hükümet devirme" hususunda giriştiği tertibat, bütün bunların silahlı kuvvetlerin basında bulunan Enver Paşa'ya behemehâl anlatılması lazımdır. Şayet Enver Paşa, yerinde ve isabetli bir kararla bu şımarık adamlara layık olduğu cezayı verirse, biz de parti içinde vücutlarını hiç de hoş görmediğimiz bu hizipten, bu belalılardan kurtulmuş oluruz!

- Başüstüne Beyefendi, hemen bu gece her ikisine telefon eder ve sabah buluşur Paşa'ya gideriz! Hakikaten ertesi gün Kara Kemal Bey, Bahattin Şakir ve Doktor Nazım ile buluşarak, Kuruçeşme'deki yalıya gitmişlerdi. Enver Paşa onları mülayim bir cehre ile karşılamakla beraber, hayretini de gizleyememişti. Acaba bu ziyaretin maksadı ne idi? Fakat biraz hoş besten sonra Kara Kemal Bey ağır ağır söze başlamıştı:

- Paşa hazretleri dedi, af buyurun. Sizi bugün rahatsız etmemizin en mühim sebebi, Yakup Cemil Bey meselesidir. Bu zatın son zamanlardaki hali zat-ı devletinizce elbette malumdur. Hükümeti devirmek arzusu, Meserret Oteli'nin içinde nasıl olup sönmüşse, şimdi yepyeni bir faaliyete girişmiş bulunuyor.

Enver Paşa sanki Kara Kemal'i susturmak ister gibi sözünü keserek:

- Hepsinden haberimiz var. Fakat bu adam elinde olmayan birtakım hislerin zebunudur. Onu yola getirmesini bilirim.

- Evet Paşa Hazretleri ama yalnız Yakup Cemil Bey olsa ne âlâ, yanında onunla beraber hareket eden kimseler var, bunların basında Sapancalı Hakkı Bey'i, İzmitli Mümtaz Bey'i, Hüsrev Sami ve Nail Bey'leri saymamız lazımdır. Çok sevdiği arkadaşlarına temas edildiği için kasları çatılan Enver Paşa:

- Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz'a ne olmuş, bunlar benim en iyi dostlarımdır.

- Evet Paşam ama haklarında uzun zamandan beri birtakım müşahedeler var. Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesi bir karargâh manzarası almıştır. Bu arkadaşlar Anadolu'dan bir telgrafla davet edilmişlerdir. Hadise Meserret Oteli toplantıları sırasında olmuştur. Buyurunuz, postaneden alınan ve Sapancalı Hakkı Bey'in el yazısıyla yazılmış, telgraf müsveddelerini mütalaa buyurunuz!

Kara Kemal Bey, Sapancalı Hakkı'nın el yazısıyla yazılmış telgraf müsveddelerini Enver Paşa'ya vermişti. Burada:

- "Acele İstanbul'a geliniz, mühim meseleler var" deniliyordu. Enver Paşa, büsbütün hiddetlenmişti. Böyle zamanlarda yüzü kızarır, gözleri çakmak çakmak olurdu. Kara Kemal'e dönerek:

- Buna ne lüzum görmüşler, ne maksat gütmüşler dersiniz?

- Maksatları aşikâr Paşam, hükümeti devirmek, iktidara geçmek. Boğazları açmak, düşmanlarımızla bir sulha varmak... Bu kadarı kâfi değil mi? Çünkü biliyorlardı ki, bugünkü hükümet erkânı, harbi yapan insanlardır. Bunlar sulha gidemezler. O halde Hakkı Bey'in büyük vaatlerle vasıl olduğu münferit sulh temasları, ancak yepyeni bir hükümet ile yürütülebilirdi. Esasen hep menfi, hep kırgın arkadaşları bu sebeple seçmişlerdi. Bilfarz Hüsrev Sami, bulunduğu yerden alınınca kızmış. Yakup Cemil, istediği şeylere kavuşamayınca çılgına dönmüştü.

- Bunların içinde Mümtaz'ın menfi harekete dâhil olacağını asla zannetmiyorum!

- Aman Paşa hazretleri, böyle söylemeyiniz. Sapancalı Hakkı ile içtikleri su bile ayrı gitmiyor. Rica ederim, Mercan Kapısı'ndaki dükkânlara silahlı adamlar niçin yerleştirilir, kimin yolunu beklerler! Buradan zatı devletiniz daima geçmeyi itiyat etmemiş misiniz? Mahmut Şevket Paşa'ya olanın bir aynı da size niçin yapılmasın? Polis Müdürü Bedri Bey Dâhiliye Nezareti'ne verdiği raporda bu hususu tebarüz ettirmiş, cihet-i askeriyenin isine karışamayacağı için, mesuliyet deruhte edemeyeceğini de bildirmiştir!

Enver Paşa, dünkü arkadaşları aleyhine yavaş yavaş doldurulu-yor, bir kaç hafta evvel Sapancalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz'ın yalıya kadar gelerek, Yakup Cemil için rica ettiklerini hatırlıyor, bütün bu isteklerin altında gizlenen maksadı düşünüyordu. Bu yakın arkadaşları bu kadar alçakça hareket edebilirler miydi? Yoksa bu işler biraz da Talat Bey'in manevraları mı idi?.. Lafa Bahattin Şakir Bey de karışmıştı.

- Paşam dedi, bir kaç ay evvel Mümtaz ve Sapancalı Hakkı Bey'ler, Merkez Kumandanı'nın değiştirilerek yerine Ali Bey'in (Afyon mebusu, bilahare İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Çetin-kaya), Divan-ı Harb-i Örfi Riyaseti'ne Topçu İhsan Bey'in (daha sonra Bahriye Vekili İhsan Eryavuz) getirilmesini sizden iste-diklerini hatırlamıyor musunuz? Çünkü gerek Miralay Cevat Bey'den ve gerek Miralay Nafiz Bey'den yüz bulamayacaklarını anlamışlardı. Bunlara itimat buyurmayınız Paşam. Bunlar göz-leri iktidar hırsıyla kararmış insanlardır. Bütün bu izahat, En-ver Paşa'yı çok sinirlendirmişti. Ayağa kalktı ve arkadaşlarına:

- "Hepinize teşekkür ederim, beni vaktinde ikaz buyurdu-nuz, ben bu işlerin icabına bakarım" dedi ve ellerini sıktı. Üç arkadaş yarı yarıya muvaffak olduklarına emin olarak yalıdan ayrıldılar. Enver Paşa, derhal Harbiye Nezareti'ne geldi. Merkez Kumandanı Kızanlıklı Miralay Cevat Bey ile telefonla görüştü ve şu mühim haberi verdi:

- Yakup Cemil Bey'i şimdi tevkif ediniz!

Bekir Ağa Bölüğü'nün Yeni Sakinleri

Enver Paşa'nın nihayet Yakup Cemil Bey'i tevkife karar vermesi ve bu emri Merkez Kumandanı Cevat Bey'e bildirmesi üzerine, bir inzibat çavuşu, Bakırcılardaki Harbiye Nezareti'nin altındaki dükkânlara yerleştirdiği çetesi efradının basında çalışan milis kuvvetlerinin askerlikle nispeti kesilmiş kumandanına:

- "Efendim, Merkez Kumandanı Cevat Bey sizi şimdi makamında bekliyor!" demişti. Yakup Cemil evvela, bu habere ehemmiyet vermemiş ve acaba ne gibi yeni bir direktifle karşılaşacağını düşünerek, o önde, çavuş arkada Harbiye Nezareti'ni geçerek tarihi kapının sonundaki Merkez Kumandanlığına girmişti. Burada birtakım subaylar, erler vardı. Hepsi sanki ayak parmaklarının ucuna basarak ve boyunlarını uzatarak ona bakıyorlardı. Ancak Yakup Cemil Bey, Merkez Kumandanı'nın huzuruna girince ve resmî selamı ifa edince işi anlamıştı. Zira kırk yıllık arkadaşı son derece ciddi ve sert bir ifade ile:

- "Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle sizi tevkif ediyorum!" demişti. Yakup Cemil'den bir feveran bekleyenler, hayretle donup kalmışlardı. Bu kabına sığmayan adam, şimdi gayet sakin, sanki vaziyetten emin, bir şey söylemeden, yine topuklarını birbirine vurarak selamını tekrarlamış ve refakatine verilen bir inzibat subayı ve beş inzibat erinin ortasından koridorları geçip, merdivenlerden inerek Harbiye Nezareti'nin her zaman kalabalık meydanını sanki bir tümen komutanı gibi kat etmişti. Maiyetindeki zabit onun arkasında, erler ikişer olmak şartıyla dört kişilik bir müfreze halinde, hürmetkârane Yakup Cemil'i takip etmekte idiler. Fakat bu grubun istikameti Bekirağa Bölüğü idi ve nitekim de hiç sapmadan doğruca oraya gitmişler, Yakup Cemil'i yalnızca bir odaya koymuşlardı. Ayrıca, yatak ve istediği eşyaların getirileceğini vaat

etmişler bir de kendisine büyük bir hürmet eseri göstermişler, tabancasını almamışlardı. Yakup Cemil için tabanca, hayat kadar elzemdi. Çocukluğundan beri yastığının altında bir tabanca yatardı. Ama bu tabanca o zaman Flober'di ve çocukça kurşunlar atardı, şimdi bu tabanca Parabellum'dur. Ve hakiki mermilere maliktir. Ama tabancasız Yakup Cemil, galiba bir hüviyet sayılamazdı. Bu vakanın cereyan ettiği saatlerde Sirkeci Garı'nda daha enteresan bir hadise vuku buluyordu. Aynı gündü, vakit akşamdı. Avrupa'ya hareket etmek üzere bulunan bir tren gardan kalkmak üzere idi. Bu trenle İttihatçıların meşhur bir siması, Yakup Cemil'in en iyi arkadaşı, devrin Harbiye ve Dâhiliye nazırlarının en eski ahbabı, Sapancalı Hakkı Bey de, zahirde ticari isleri için hakikatte tehlikeli gördüğü havadan bir müddet uzaklaşmak için, Hollanda'ya Almanya yoluyla gitmekte idi. Onu teşyi eden sevgili dostu ve Enver Paşa'nın sabık yaveri, İzmitli Mümtaz Bey'di. İki arkadaş kucaklaşmışlar ve ayrılırken de Mümtaz Bey:

- Sen merak etme Hakkı demişti, her gün yazıhaneye uğrar, işlerinle yakından alakadar olurum. Zaten diğer arkadaşlar da yerlerine gittiler. Birkaç güne kadar da şu tabur mu diyelim, fırka mı diyelim adamlarıyla Yakup Cemil de Kafkasya'ya hareket eder de, başımız dinlenir! Sapancalı gülüyor, vagonun penceresinden Mümtaz Bey'i gülerek tasdik ediyordu. Fakat tuhaf bir tesadüf vaktinde kalkan tren, o gün beş dakika gecikmişti. Tam bu sırada, vagonun penceresi önüne gelen Sirkeci istasyonu komiseri, Sapancalı Hakkı Bey'e hitaben:

- "Sizi şimdi Dâhiliye Nazırı Talat Bey mühim bir mesele için behemehâl görmek istiyor, bu sebeple biletinizi iptal ettik efendim!" demişti. Hakkı Bey, sararmış, bu vakitsiz görüşmenin hiç de hoş olmadığını anlamıştı. Mümtaz ile göz göze gelmişlerdi, fakat komiserin hali kati idi. Carnacar trenden inmiş, bavulunu bir hamala vererek, komiserle beraber bir arabaya atlamışlardı. Yalnız vefakâr arkadaşı Mümtaz Bey:

- "Sen merak etme, ben şimdi, Enver Paşa'ya gider, vaziyeti anlarım. Nihayet yarın akşamki trene yetişirsin!" demişti. İki

arkadaştan biri, komiser refakatinde Dâhiliye Nezareti'ne giderken, diğeri de Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı makamında aramak üzere Sirkeci'den ayrılmıştı.

Sapancalı Hakkı Bey, Dâhiliye Nezareti'nde bulamadığı Talat Bey'i, nihayet Maliye Nezareti'nde yakalamış fakat içeri girememişti. Özel Kalem Müdürü ancak komisere söyle demişti:

- Nazır Bey'in emri, Hakkı Bey'i Merkez Kumandanı'na götüreceksiniz! Ve Sapancalının hayretlerine aldırış etmeden sırtını dönmüştü. Komiser refakatinde oradan Merkez Kumandanı Cevat Bey'in huzuruna çıkan Sapancalı Hakkı Bey de aynı emri duymuştu.

- Aldığım emir üzerine sizi tevkif ediyorum.

Burada polis isini inzibatlara devretmiş ve Sapancalı Hakkı Bey de, birkaç defa girdiği bu kapılardan girerek, kaç defa geçtiği bu meydandan geçerek Bekirağa Bölüğü'ne varmıştı. Onu rutubetli, çıplak, karanlık ve havasız bir odaya atmışlardı. Bekirağa Bölüğü'nün bu yeni sakinleri, burada kendilerini bekleyen akıbetin hiç de hoş olmayacağını anlamışlardı. Biraz sonra aynı yere İnzibat Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nevzat, Divan-ı Harp Reisi Miralay Nafiz Bey'in yaveri Murat ve Meserret Oteli'ndeki hadiseye sadece seyirci kalmış olan Yenişehirli Ali Haydar Bey'lerle Meserret Oteli'nde toplanan grubun başı sayılan meşhur Yahya Kaptan da ilave edilmişti. Bekirağa Bölüğü bu yeni sakinleriyle yepyeni bir sucun faillerini sinesinde topluyordu. Bu sucun ismi:

- "Taklib-i hükümet cürmü!" idi. Ve bütün bu mevkuflar, hükümeti devirmekle zan altında idiler. Hepsi Divan-ı Harp'e sevk edilmek üzere Bekirağa Bölüğü'nde toplanmışlardı. Yalnız içlerinde Sapancalı Hakkı Bey'in bütün ümidi, İzmitli Mümtaz Bey'in, Enver Paşa nezdinde yapacağı müracaatta idi. Enver Paşa muhakkak bu yanlışlığı düzeltecekti. Mümtaz Bey ise o akşam, Enver Paşa'yı makamında bulamamış ve onun en iyi arkadaşı Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'ya açılmıştı. Şikâyet etmiş, Talat Bey'in oyununa gelmemesini de adeta ihtar etmişti.

İsmail Hakkı Paşa, Enver Paşa ile görüşeceğini ona vaat etmiş, aksam buluşmak üzere söz kesmişlerdi. Aksam geç vakit acente Tevfik Bey'in Nişantaşı'ndaki evinde buluştukları zaman Enver Paşa'nın kendisini yarın sabah beklediğini öğrenebilmişti. Ertesi sabah Kuruçeşme'deki yalıya koşan Mümtaz Bey:

- "Evet, hepsinden haberim var. Talat Bey ile de görüştüm. Sapancalı Hakkı'nın Avrupa'ya gitmesine Talat Bey muarızdır. Yine gidecek, birtakım siyasi temaslar yapacak, buna da devlet erkânına yakınlığı dolayısıyla yanlış manalar verecekler. Almanları aleyhimizde kuşkulandıracak. Bu sebeple muvakkaten gözaltına alınmıştır. Yakında çıkacaktır, müsterih olunuz!" demişti. Bu cevap, Enver Paşa'nın sabık yaverini tatmin etmiş değildi. Fakat başka da yapacak bir şey yoktu. Bu bir hükümet tedbiri de olabilirdi. Vakıa Talat Bey, çevirdiği manevralarla Enver Paşa'ya karşı muvaffak olmuş, onu arkadaşlarından ayırmıştı. Amma, nihayet ikisini birbiriyle çatıştırmak mümkün değildi. Şimdiki halde dostların Bekirağa Bölüğü'ndeki ikametlerinin kısa sürmesini temenniden başka elden bir şey gelmiyordu.

Satvet Lütfi Bey (Tozan)

Yakup Cemil davasına karıştırılmış olan Satvet Lütfi Bey (Tozan), adem-i merkeziyetçi meşhur Prens Sabahaddin Bey'in yakın arkadaşı ve hususi kâtibi olarak tanınmıştır. Birçok kimselerin adını Mahmut Şevket Paşa suikastçılarına karıştırdığı Satvet Lütfi Bey, hakikatte tam bir hürriyet aşığı, memlekette kuvvetli bir demokrasi taraftarıdır.

Hürriyetten üç sene evvel birçok değerli arkadaşları ile kurduğu (Cemiyet-i İnkılabiye), istibdat idaresine, Abdülhamit'in zalim ve keyfî saltanatına karşı açılmış bir bayraktır. Bu gizli cemiyetin mensupları içinde memleketin temiz evlatlarından Hamit Ongunsu (Ordinaryus Profesör), Namık Zeki Aral, Ferit Necdet Mubin, Ahmet Bedevi, Dr. Mahmut Sabit (merhum), Mustafa Asım (eski Arnavutluk Başvekili ve iktisada muharrir), Köprülülü Hamdi (Millî Harekât sırasında Anzavur'a karşı yaptığı müsademede şehit düşmüştür), Abdullatif Nevzat (eski mebus, Yüksek Tedrisat Müdürü). Ziya Şakir (merhum muharir), Nafi Atuf (eski mebuslardan) Bey'ler bulunmakta idi. Bunların maksadı Sultan Abdülhamit'i, dördüncü oğlu Şehzade Burhanettin Efendi lehine saltanattan feragate mecbur etmekti. Paris'te çalışan Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahaddin Bey'lerle, Atina yoluyla temasa gecen bu cemiyet mensupları. Prens Sabahaddin Bey'in siyasi programını da kabul etmiş bulunuyordu. Bu cemiyetin bir de Erzurum'da bir kolu vardı ki, onlar Meşrutiyet hareketini orada hazırlamışlardı. Bu Cemiyet-i İnkılabiye, Meşrutiyet'ten sonra Şeref Sokağı'nın köşesinde bir ev kiralamış burada çalışmalarına başlamıştı. Adem-i Merkeziyet grubunun Erzurum kolu içinde, Erzurumlu Serdarzade Sıtkı, Hoca Seyfullah, Hüseyin Tosun (süvari yüzbaşısı), Durak (Ankara Polis Müdürü ve mebusu) Bey'ler de mevcuttu.

1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra, Abdülhamit'in muhafız kıtalarının dağılmasını isteyen Cemiyet-i İnkılabiye ki, aynı zamanda Adem-i Merkeziyet'e kalbolmuştu. Her an hürriyetin ortadan kaldırılmasından korkuyor tertip ettiği nümayişlerle maksadına erişmek istiyordu. Abdülhamit'in her an oyunbozanlığı ihtimaline karşı bu cemiyetin mensupları ile İttihat ve Terakki erkânı arasında bir anlaşma mevcuttu. Bu anlaşma bidayette samimi olduğu halde sonraları İttihat ve Terakki buna maalesef riayet etmemiş bu suretle Cemiyet mensupları ile bir görüş farkına vasıl olmuştu. Adem-i Merkeziyet Cemiyeti mensupları idealist kalmışlar, İttihat ve Terakkiciler ise iktidarı her ne pahasına olursa olsun elde tutmaya ahdetmişlerdi. İşte Sabahaddin Bey'in en yakın arkadaşlarından biri olan Satvet Lütfi Bey (Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden evvel bir hükümet darbesi hazırlığına iştirak ettiği ileri sürülerek tevkif olunmuştu), ile İttihatçıların arası böylece açılmış, politika içinde kalan Satvet Lütfi'nin her hadisede kendisinden şüphe edilmiş, müteaddit defalar tevkif olunup muhakeme edilmişti. Satvet Lütfi Bey Bâb-ı Âli Baskını'na tesadüfen şahit olmuş ve meseleyi haber vermek üzere dostu Dolmabahçe Sarayı'nın İkinci Mabeyncisi Reşit Bey'e koştuğu zaman, onun yanında Viyana'da çıkan *Corespondens Politiue* gazetesinin muhabiri Aleksandr Lazar Bey'i görerek her ikisine vaziyeti anlatmıştı. Şaşkınlıktan neye uğradıklarını bilmeyen bu iki zat zile bastıkları zaman, hiçbir hademenin odaya girmediğini hayretle müşahede etmişler, sonra da kapının önünde elindeki kocaman Nagant tabancası ile İzmitli Mümtaz Bey'i görmüşlerdi. Çünkü tam o sırada Enver Bey padişah Sultan Reşat'a Bâb-ı Âli Baskını'nın meşru sebeplerini izah etmeye gelmiş bulunuyordu. Saraydan çıkınca Kuruçeşme'deki yalısında Prens Sabahaddin'e uğrayan Satvet Lütfi Bey, Prens ile beraber yanında bulduğu Mehmet Ali Sevki Bey'e Bâb-ı Âli Baskını'nı söylediği zaman, her ikisi yerlerinden sıçramışlardı. Ertesi sabah bu yalıya Talat Bey, Şerif Haydar ve Halil Bey'lerle beraber gelmiş ve henüz yatağından kalkmış olan Satvet Lütfi Bey'e:

- "Ne o delikanlı daha yeni mi kalkıyorsun, çabuk seninkine haber ver, kendisiyle görüşmek istiyoruz!" demişti. O sırada yatağında kitap okuyan Prens Sabahaddin Bey, Talat Bey ile görüşmek istememiş fakat Satvet Lütfi Bey'in ısrarı üzerine giyinip onu karşılamaya mecbur olmuştu. Talat Bey'in teklifi pek mühimdi. Prens Sabahaddin ile teşrik-i mesai etmek istiyorlardı. Fakat Prens çok ciddi bir şekilde bu teklifi reddetmişti.

- Şayet demişti, kan dökmemiş olsaydınız, belki bunu düşünebilirdik. Fakat şimdi her şey bitmiştir. Zira Prens Sabahaddin Bey, pek babacan bir adam olan Nazım Paşa'nın yakın dostu idi. Esasen İttihatçılarla aralarında da çok fark vardı. Uzun yıllar Avrupa'da yasamış olan Prens Sabahaddin Bey, orada demokrasiyi bütün incelikleriyle etüt etmişti. Maksadı kanuni yollardan giderek bu memleketi hakiki bir hürriyete kavuşturmaktı. İttihat ve Terakkiciler ise Makedonya'da yasamışlardı. Komitacıların metotlarını benimsemişlerdi. İşte bu iki ayrı görüş aralarını daha fazla ayırmıştı.

Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra ve Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden evvel, İstanbul'da basılıp Erzurum'a gönderilen ve hürriyeti hedef tutan beyannamelerin Trabzon'da yakalanması, İttihatçılar için emsalsiz bir fırsat telakki edilmiş ve görüş farkı bulunan Adem-i Merkeziyetçileri tevkife sebep olmuştu. Bunların içinde Satvet Lütfi Bey de vardı. Müebbet kalebentliğe mahkûm olan Satvet Lütfi evvela Bodrum hapishanesinde bir sene kalmış, hatta Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastta Divan-ı Harp'çe muhakeme edilmek istenmişse de devrin Adliye Nazırı İbrahim Bey, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in talebine karsı,

- "Adliyede mahkûm bir insan, yeniden muhakeme edilemez!" diye reddetmişti. Bir yıl sonra İstanbul'a Sinop'a sevk edilmek üzere getirilen Satvet Lütfi Bey, arkadaşlarının hepsi gönderildiği halde İstanbul'da bırakılmış ve Umumi Harp'ten evvel hükümetin Fransa'da yapmak istediği istikrazı tahakkuk ettirsin diye devrin Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in ve müsteşarı İsmail Canbolat Bey'in müteaddit konuşmaları sonunda Avrupa'ya

Prens Sabahaddin Bey'in yanına gönderilmişti.[34] Orada Cavit Bey, Prens Sabahaddin ve Fransa Maliye Nazırı Joseph Caillaux bu istikrazı hakikat yapmışlardı. Çok geçmeden harbin başlaması, istikrazın tamamının alınmasına imkân bırakmamıştı. Memlekete avdetinde Satvet Lütfi, Bursa'da menkup kalmış, bu esnada Yakup Cemil'in ziyareti vaki olmuş, tam bir hafta süren bu ikamete rağmen Satvet Lütfi Bey, Yakup Cemil'in izhar ettiği yakınlığa alaka göstermemişti. Otelin kâtipliğini yapan Aka Gündüz de, Yakup Cemil'den çekinmekte idi. Baslarına bir felaket geleceğini tahmin ediyor ve Satvet Lütfi Beye de ihtiyat tavsiye ediyordu. Yakup Cemil Çok hararetli idi. Münferit sulha tamamen inanmış bunu tahakkuk ettirmek için de kellesini koltuğuna almıştı. Satvet Lütfi Bey onun halet-i ruhiyesini, çok iyi anlamış ve mümkün olduğu kadar uzak durmuştu. Fakat ikinci bir Bâb-ı Âli Baskını'na teşebbüs akim kalınca ve müteşebbisler tevkif edilince, onlarla teması olan herkesi de birer birer yakalatıp Divan-ı Harp huzuruna çıkarmışlardı. Bu Divan-ı Harp'ten yalnız beraat alan Satvet Lütfi Bey idi. Çünkü Talat Bey'in tezkeresi, İsmail Canbolat Bey'in de lehte şehadeti, bu eski dosta karsı tam bir vefakârlığın numunesi idi.[35]

34 Sinop'a haksız sevk edilenler içinde sayın Burhan Felek de vardı.

35 Memleketimizde adem-i merkeziyet fikrinin alemdarı bulunan Prens Sabahaddin Bey'in anlaşılmamış yolunu ve kendisinin ibret ve heyecanla takip edilecek hayat hikâyesini, Satvet Lütfi Beyefendi yakında çok tarihi bir hatıra olarak yayınlayacaklardır.

İlk Tevkifler

Divan-ı Harp'e sevk edilmesi bir gün meselesi olan Yakup Cemil ile Avrupa'ya giderken Sirkeci garında apar topar dondurulup Bekirağa Bölüğü'ne sevk edilen Sapancalı Hakkı'yı Bursa'dan, İzmir'den yeni tevkif emirleri tamamlıyordu. Topun ağzında olanlardan biri de Prens Sabahaddin'in hususi kâtibi Satvet Lütfi Bey idi. Mahmut Şevket Paşa'nın katlinde methaldar addedilen Prens Sabahaddin, yurt dışında bulunması dolayısıyla yakasını belki de idamdan kurtarmıştı. Fakat hususi kâtibi Satvet Lütfi Bey'in de Divan-ı Harp nedense alakasını görmüş olacak ki, onu Bursa'da ikamete mahkûm etmişti. Yalnız bu ikamet, oldukça serbest şartlar altında cereyan etmiş, Satvet Lütfi Bey'in şehirde gezip tozmasına, hatta iş tutmasına, vatandaşlarla görüşüp konuşmasına mani bir kayıt konmamıştı. İşte bu sebeplerle Satvet Lütfi Bey orada Servinaz Oteli'ni işletmekte idi. Çekirgede hem otel, hem kaplıca olan bu yerde oturup çalışırken, harp senelerinde İsviçre'de bulunan Prens Sabahaddin Bey'den günün birinde bir mektup alan Satvet Lütfi Bey, mevzunun ehemmiyetine binaen vaziyeti devrin Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e yazmaya mecbur kalmıştı. Prens Sabahaddin Bey bu mektubunda, düşmanlarımızın münferit bir sulh teklifinde bulunduklarını, şayet Talat Bey mevzuuyla prensip olarak ilgilenirse diğer şartların bildirileceğini yazmakta idi. Satvet Lütfi Bey de bir memleket meselesi addettiği bu teşebbüsü, Talat Bey'e, Bursa'dan bildirmişti. Satvet Lütfi Bey'in telgrafına Talat Bey, cevap vermiş, İstanbul'a gelmesini ve kendisiyle görüşmesini bildirmişti. Satvet Lütfi Bey de aldığı telgrafı mahalli zabıtasına göstererek Talat Bey ile görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş ve bir saate yakın görüşmüşlerdi. Talat Bey, Prens Sabahaddin'in alakasına teşekkür ediyor ve:

- Şayet icap ederse ben sizi tekrar ararım, şimdilik intizar ediniz! Tavsiyesinde bulunuyordu. Satvet Lütfi Bey Bursa'ya isinin basına döndükten sonra birçok aylar geçtiği halde, Talat Bey'den hiçbir cevap çıkmamış, meselenin kapandığına hükmetmişti. İşte bu sıralarda Yakup Cemil ve Hüsrev Sami Bey'ler Bursa'ya çıkıp gelmişler, Çekirge'de Servinaz Oteli'ne inmişler ve kaldıkları bir hafta içinde, dereden, tepeden konuşarak Satvet Lütfi Bey'e açılmışlar, hükümeti tenkit etmişler, münferit sulh teşebbüslerine temas etmişler ve Satvet Lütfi Bey'den yeni bir hakikat daha öğrenmişlerdi. Münferit sulh teklifleri bir yerden değil, birçok taraflardan birçok kimselere yapıldığı halde hükümetin bu anlayışsızlığına kızmamak kabil değildir mütalaasında bulunuyorlardı. Bursa'dan avdet eden iki arkadaş İstanbul'da bazı yerlerde Prens Sabahaddin'in bu sulh teklifini ve Satvet Lütfi'nin akım kalan teşebbüsünü de söylemişler, etrafa duyurmuşlardı. İste Bursa'da ansızın tevkif edilerek İstanbul'a getirilen Satvet Lütfi Bey de bu, boşboğazlığın kurbanı olmuştu. Diğer taraftan Divan-ı Harb-i Örfi İzmir'deki Hüsrev Sami Bey'in de tevkifini emretmiş bulunuyordu. İzmir Valisi Rahmi Bey ise, hayretten kendisini alamamış, bir taraftan Harbiye Nezareti tarafından efrat toplamaya ve teşkilatı mahsusenin hazırladığı çetenin insan ikmalini yapmaya memur edilen bir kimsenin nasıl olup da tevkif edileceğine bir türlü akıl erdirememekte idi. Fakat Rahmi Bey çok kurnazdı. Bu iste Talat Bey'in yeni bir manevrasına hükmetmiş bulunuyor, Hüsrev Sami Bey'in eli kelepçeli gitmesine asla razı olmamış ona bir memur hem de sivil olmak şartıyla terfik eylemişti. İzmir'den trenle Bandırma'ya oradan vapurla İstanbul'a gelen Hüsrev Sami Bey, rıhtımda serbest bırakılmış fakat misafir kaldığı Sapancalı Hakkı Bey'in evinde ertesi sabah daha uykuda iken tevkif edilmişti. Hüsrev Sami'yi de Bekirağa Bölüğü'ne sevk etmişlerdi.

Şimdi Üçüncü hedef, İzmitli Mümtaz Bey idi. Enver Paşa'nın bu sadık yaveri de Hükümetin aleyhinde idi. Nitekim bu grubun fikirlerini yoklamak için tertip edilen Nuruosmaniye'deki iftar, Talat Bey'in sağ kolu sayılan Küçük Efendi tarafından

dikkatle incelenmiş, bu arkadaşların fiilen bir hükümet devirme hareketine taraftar olmamakla beraber, mevcut iktidardan da asla hoşlanmadıkları fikrine varmıştı. İzmitli Mümtaz, Enver'e gözü bağlı taraftar olanların basında idi. Şayet İttihat ve Terakki Fırkası'nda bir ikilik meydana gelirse ve bu iki gruptan birinin basına Talat, diğerine de Enver geçerse birçokları gibi İzmitli Mümtaz'ı Enver Paşa'nın hemen yanı başında bulmak işten bile olmayacaktı. O halde nefes aldırmadan, hazır bir "taklib-i hükümet" suçu ihdas edilmiş iken bu meyanda İzmitli Mümtaz'ı da tevkif edip Divan-ı Harp'e sevk etmek ve bir oldubittiye getirmek lazımdı. Lazımdı ama Enver Paşa, her defasında onun tevkifine mümanaat etmişti.

- Mümtaz, öyle şeyler yapmaz da, düşünmez de deyip çıkmıştı. Kara Kemal'in uykularını kaçıranda Enver Paşa'nın bu muhalefeti idi, ne yapmalı, ne yapmalı da İzmitli Mümtaz'ı Bekirağa Bölüğü'ne atmalı idi. İstanbul'da bütün bu gayretler hüküm sürerken, İzmitli Mümtaz, İzmit'te yaşıyor, mamafih fırsat buldukça, samimi arkadaşlarına devrin iyi gitmediğinden, hükümetin bir sure hatalarından bahsediyordu. Nihayet Kara Kemal, İzmitli Mümtaz'ın hiç olmazsa şahit sıfatıyla Divan-ı Harp'e sevkine muvaffak olmuş ve şehadeti sırasında birkaç defa tevkifine çalışmıştı. Divan-ı Harp'in Reisi Miralay Nafiz Bey de esasen Talat ve Kemal Bey'lerin çok yakın dostu idi. Fakat her defasında Enver Paşa buna mani olmuş, çok eskiden beri tanıdığı, İttihatçılığından, vatanperverliğinden asla şüphe etmediği, Balkan Harbi'nde ve Cihan Harbi'nde her zaman yardımlarını gördüğü Mümtaz'ı korumuştu. İzmitli Mümtaz, çekinmeden konuşan, fikirlerini serbestçe söyleyen fakat dürüst ve namuslu bir insandı. Hoşa gitmeyebilir, bazıları için de bu sebeple antipatik olabilirdi. Fakat onun hamurunda, mayasında erkeklik ve mertlik hâkimdi. Enver Paşa, bu yakın arkadaşını çok iyi biliyor, onun hakkında hepsinden fazla itimat hissi duyuyordu. Mamafih İzmitli Mümtaz Bey vaziyeti öğrenir öğrenmez İstanbul'a gelmekten de asla korkmamıştı. Divan-ı Harp'in bütün istintakları müddetince vaziyeti yakından takip etmiş

müteaddit defalar huzura çıkmıştı. Fakat hiçbir zaman tevkif edilmemişti. Divan-ı Harp ise Enver Paşa'nın imzasını taşıyan mahrem bir emirle "Taklib-i Hükümet" teşebbüsünün suçlularını tetkike başlamış, ifadeler dinlenmiş, mesele yavaş yavaş tenevvür etmeye başlamıştı. Divan-ı Harp'in Reisi Miralay Nafiz Bey, Müddei-i Umumisi Nihat Bey, Daşmuavini Cemil Bey (Adliye vekâleti müsteşarı merhum), Müddei-i Umumi Muavini Reşit Bey (Ankara'da avukat). Tahkik Heyeti Riyaseti'nde Binbaşı Rıza Bey bulunuyordu. Tevkif edilenler içinde İnzibat Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey'in bulunması sarayda dedikoduyu mucip olmuş, zira Padişahın tenezzühlerinde zaman zaman kendisine refakat eden bu zata karşı hareket garip görülmüştü. Fakat kimse bu ise mani olamadı. Hele Divan-ı Harp Reisi'nin yaveri Murat Bey, hayretleri arttıran bir hadise yaratmıştı. Fakat bütün bu mevkuflar ağır basan Talat Bey'in arzusu uğrunda alınlarının yazdığı mukadderata yolcu idiler.

Tabancasını Vermeyen Suçlu

Hiçbir memleketin tarihinde tabancasıyla hapishaneyi boylamış bir suçlu göstermek kabil değildir. Fakat Bekirağa Bölüğü mevkufları içinde Yakup Cemil, tam bir istisna teşkil etmiş, tabancasıyla sokulmuştu. Ondan bu silahı almak kolay bir sey değildi. Fakat eli tabancalı bir suçluyu da ne istintak etmeye ve ne de mahkemeye sevk etmeye imkân vardı. Bunun sonu ne olacaktı? Tevkif edildiği 48 saatten beri Yakup Cemil, hapishanedeki odasında bir sandalye üzerinde oturuyor, evinden getirilmiş yatak dengini açmıyor, çamaşırlarını çıkarmıyor, hatta gelen yemeklere bile iltifat etmiyordu. Yalnız geziniyor, yorulunca da oturup düşünmeye dalıyordu. Odasının penceresinden içeriye bakanlar, yüzündeki gerginlikten, gözlerindeki soğuk parıltıdan ürperiyorlardı. Süngülü nöbetçiler bile o, helaya çıktıkça arkasından:

- "Bu adam bir hükümet devirebilir!" hükmünü veriyorlardı.

Divan-ı Harp Riyaseti, muhafızlara, gardiyanlara Yakup Cemil Bey'e karşı mülayim muamele edilmesini, hatta onun odaya girip çıktıkça selamlanılmasını bile gayriresmî tavsiye etmişti. Zira mevkufun tabancası yanında idi. Olabilir, asabiyete kapılır, birinin yalnız canını yakmakla kalmaz, onu öteki dünyaya da gönderebilirdi. Yakup Cemil, muhitinde gördüğü hürmetten ayrıca gurur duyuyor, kendisine emniyeti daha fazla artıyordu. Fakat iki gün sonra Divan-ı Harp'in istintakını yapacak olan hâkimlerden Vehbi Bey, Divan-ı Harp Reisi Miralay Nafiz Bey'i makamında ziyaret ederek:

- Aziz Miralayım demişti, mevkufu istintak etmek zorundayız. Hâlbuki hala silahını yanında muhafaza ediyor. Silahlı maznunun isticvabı da nizamlara uygun değildir. Emir buyursanız

da Yakup Cemil'in tabancasını alsalar! Miralay Nafiz Bey gülmüş ve cevap vermişti:

- "Onu alacak babayiğidi bulamadık ki!". Vehbi Bey hemen cevap vermişti:

- "Bunu sizden başkası alamaz Başkanım! Zira siz gerek rütbeniz, gerek hal ve tavrınız ve konumunuz sayesinde dağdaki eşkıyayı şehre indirir teslim olmaya razı edersiniz!".

- Belki başkalarını dediğiniz hale sokarım ama bu bambaşka bir adam. Mamafih bir tecrübe edelim! Birkaç saat sonra Divan-ı Harp Reisi Miralay Nafiz Bey, Yakup Cemil'in ziyaretine gitmiş, bir sandalye alarak onun karsısına geçip oturmuştu. Böyle apansız bir ziyaretten hiç hoşlanmayan Yakup Cemil, ne de olsa askerliğin verdiği terbiye ile muhatabına hürmet etmiş onunla görüşmeye razı olmuştu.

Miralay Nafiz Bey Yakup Cemil'e:

— "Müsterih olunuz, hiç de üzülecek bir mesele yok, her şey adalet karşısında tezahür edecek. Bunlar gelip geçici işler! Nasıl hizmetinizde kusur etmiyorlar ya?" diye sormuştu. Nafiz Bey'in maksadı Yakup Cemil'i yumuşatarak kolayca silahını teslim etmeye onu ikna etmekti. Tam bu sırada gözlüğünün camını silmek üzere cebinden mendilini çıkarmaya davranan Miralay Nafiz Bey alnının ortasında soğuk bir tabanca namlusunu hissetmiş ve şaşırmıştı. Boğuk bir ses duydu.

— Elinizi cebinize sokmayınız!

Divan-ı Harp Reisi verilen emre uydu. Sapsarı kesilmişti. Karşısındakinin hiç sakası yoktu.

— Canım dedi, gözlüğümün camını sileceğim, ne böyle şüphe ediyorsunuz?

Neden sonra Yakup Cemil de buna inanmıştı, ikisi de sükûnete avdet ettiler. Fakat Divan-ı Harp Reisi anlamıştı ki, Yakup Cemil'den tabancayı o da alamayacaktı. Konuşmayı kısa kesip yanından çıkınca, tekrar Vehbi Bey ile görüştü. Vaziyeti de anlattı. Nihayet bu silahın zorla alınmasından başka çare kalmıyordu. Bekirağa Bölüğü'nün gardiyanlarından bir çavuş

ile Pehlivan Emin adında güçlü kuvvetli birinin yardımcıları ile beraber, Yakup Cemil'in helaya gittiği sırada üstüne çullanıp silahının alınmasına fikrine vardılar. Tertibat alındı ve bir gün sonra Yakup Cemil, odasından çıkıp, nöbetçileri selamlayarak helaya gitmiş avdetinde yorgun ve uykusuzluktan perişan bir halde düşüne düşüne önüne bakıp yoluna devam ederken, sungu takmış muhafızları siper etmiş birtakım kimseler üstüne atlamışlardı. Biraz çırpındıktan sonra cebinde ve belindeki üç tabancayı kaptırmış olan Yakup Cemil bağırmıştı.

- Dikkat ediniz, tetikleri açıktır. Birbirinizi vurursunuz? Bu yerinde bir ikazdı. Hakikaten namlularda kurşunlar ufak bir dokunmaya muntazır bir halde idi. Bu boğuşmadan sonra hilaf-ı mutat tebessüm eden Yakup Cemil rahat bir nefes alarak:

— Beni de kurtardınız bu silahları elimle size veremezdim. Böyle apansızın almasaydınız, bir kaçınızın canını cehenneme gönderirdim. Şimdi her şey bitti. Artık benden korkmayınız!

Sonra da hücresine çekilmiş, iştahla yemeğini yemiş, durulmuş duran yatağını açtırarak, serdirmiş, uzanıp ilk defa rahat bir uykuya dalmıştı Pencereden bu hali seyredenler şaşıp kalmışlar. Günlerce sanki nöbet duran bir asker, pusuya yatmış bir eşkıya gibi parmağı tabancasının tetiğinde duran bir adam, şimdi böyle huzur içinde nasıl uyuyabilirdi! Anlaşılıyordu ki, Yakup Cemil, artık mukadderata kendisini tevdi etmişti. Ertesi gün Divan-ı Harp evvelce ifadelerini aldığı İnzibat Yüzbaşısı Nevzat ve Divan-ı Harp Reisi'nin yaveri Murat Bey'lerden sonra Yakup Cemil'in bizzat kendisini dinlemişti. O, bir taklib-i hükümet cürümünü reddetmişti.

- "Biz yalnız ve sadece bir gösteriş yapacaktık. İnancımızda samimi olduğumuzu alâkadarlara anlatacaktık" demişti. Demişti ama, Meserret Oteli'nde silahlı toplantıyı izah etmeye, hele İzmit'ten, Kocaeli'nden sırf bu iş için getirtilmiş adamların mevcudiyetini inkâra da mahal yoktu. Yakup Cemil:

- Fakat dedi, bu eğer bir suç idiyse, üzerinden zaman geçmiş, hem tahakkuk da etmemiştir. Bundan sonra bana bizzat

Harbiye Nazırı mühim ve askerî bir vazife tevdi etmiştir. Benim bu iste sucum nedir?

- Mercan Kapısı'ndaki dükkânlara yerleştirilen kimselerin Harbiye Nazırı'nı vuracaklarından bahsediliyor...

- Böyle saçma şey olmaz, kim, yani ben Enver Paşa'yı mı vuracağım. Bundan benim elime ne geçecek?

Onu Harbiye Nezareti'ne getirmek için her şeyi göze alan kimse mi bunu yapacak! Bunları uyduranlar pek ahmak imişler. Hiç de iyi düşünmemişler! Bizim kimseye hoş görünmeye ihtiyacımız yok. Doğru bildiğimizi doğru söylemekten başka da sucumuz yok!

Silahı elinden nihayet alınmış, Bekirağa Bölüğü mevkufunu, söylettikleri zaman onun evvelki hareketleri bir tarafa bırakılırsa bu defa pek pisipisine iftiraya uğradığı pekâlâ anlaşılıyordu. Fakat Divan-ı Harp bu gaileyi mutlaka ortadan kaldıracaktı. Yakup Cemil gibi bir adam, hükümetin başında sanki Demokles'in kılıcı gibi daima tehditkâr duramazdı!

Divan-ı Harp Huzurunda

Tabancası elinden alınan Yakup Cemil'in Divan-ı Harp huzuruna sevki artık bir gün meselesi haline gelmişti. Divan-ı Harp'in istintak İşlerini düzenleyen Vehbi Bey bu mühim maceraperesti huzuruna getirmiş ve ifadesini almaya başlamıştı. Bir zamanlar emrettiği, hükmettiği askerlerin arasında eli kelepçeli olarak yürümek Yakup Cemil'e nedense ağır gelmiyordu. O hala kendisini bir kumundan gibi istediğini yapabilecek bir ruh haletinde görüyor. Etrafına mağrurane bakıyordu. Tahkikatın sıklet merkezi Meserret Oteli hadisesi idi. Çünkü ondan daha elle tutulur, gözle görünür bir suç bulmak kolay değildi. Mazideki harekâtı üzerinden bir çizgi çekilmiş olan Yakup Cemil, nihayet hükümet devirme teşebbüsü ile adalete ve Divan-ı Harp huzuruna sevk edilmiş bulunuyordu. Çok patavatsız, hatta düşüncesiz konuşan Yakup Cemil Meserret Oteli hadisesini gayet tabii bir hareket imiş gibi telakki ediyor.

- "Maksadımız, baştakileri protesto etmekti, onlara hazır, müsait şart ve teklifler varken münferit bir sulh ile memleketi bu, büyük vartadan kurtarmak kabil olduğunu anlatmaktı" diyordu. Müstantik ise böyle bir teşebbüs ile ipucu elde etmiş bulunuyordu.

- Yalnız demişti, unutmayınız ki, silahlı bir toplantı, hem de hükümet aleyhine bu hem Kanun-u Esasi'miz, hem de ceza kanunlarımıza uygun değildir. Bunun teşebbüsü bile suçtur.

- Onlar benim eski arkadaşlarımdır. Onlarla biz bir defa daha böyle Bâb-ı Âli'yi basmış ve iktidarı ele geçirmiştik. Yoksa Talat Bey'e, Enver Paşa'ya iktidar nereden gelebilirdi? Yalan da değildi. Filvaki bütün dedikleri olmuştu. Olmuştu ama bir defa da iktidara gelince kimse de eline geçirdiği mevkii terk etmek istemezdi. Yakup Cemil daha fazla söylettirilince:

- Hem bütün bu isler, hüsnü niyet sahibi ve idealist İttihat ve Terakki gençleri tarafından düşünülmüş, yürürlüğe sokulmuştu. Burada Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, İnzibat Yüzbaşısı Nevzat, Divan-ı Harp Reisi'nin yaveri Murat Bey'ler de vardı. "Bütün bu insanlar fena kimseler mi?" diye sorarak hepsini ele vermişti. Vehbi Bey, Yakup Cemil'i daha müşkül bir duruma sokmak için sormuştu:

- Biz bu islerde yalnız sizin faal olduğunuzu biliyoruz. Adamları toplayan siz, yedirip içirten siz, onlara silah dağıtan da sizsiniz.

Evet bütün bunları yapan benim; ama benim Bâb-ı Âli'ye yürümeme mani olan da onlardır. Bilhassa Sapancalı Hakkı'nın üzerimde büyük rolü olmuş, beni böyle bir hareketten alıkoymuştur. Yoksa başlangıçta fikir olarak hepsi ile mutabık idik.

- Sizi onlarla yüzleştirsek, bütün bu sözlerinizi tekrar edebilir misiniz?

- Elbette evet! Biraz sonra, Bekirağa Bölüğü'nün bodrum katında tek bir odada hapsedilmiş olan Sapancalı Hakkı Bey huzura gelmişti. Vehbi Bey, Yakup Cemil Bey'e dönerek:

- Sizi teşvik eden Hakkı Bey demiştiniz! Sözünüz doğru mu?

- Evet, bana sulhtan, münferit sulh tekliflerinden bahseden Sapancalı Hakkı Bey'dir. Ben böyle bir imkânı görünce harekete geçtim. Onların bu iste hiçbir suçu yoktur.

Sapancalı Hakkı Bey şaşırmıştı. Fakat Yakup Cemil bu defa da ona dönerek:

- Evet Hakkı, sana yapılan teklifleri söylemekte bir beis yok. Lütfen Müstantik Bey'e söyle, anlat, anlat ki, giriştiğimiz teşebbüs bir hakikate istinat etmektedir. Vehbi Bey, Sapancalı Hakkı Bey'den cevap bekliyordu. Hakkı Bey ağır ağır söze başladı.

- Evet dedi, Romanya'da bulunduğum zaman bana yapılan tekliflerden söz arası kendisine bahsetmiştim ama ilave de etmiştim ki, bunlar propagandadır. Cephe gerisi bir memleketin mukavemetini kırmaya yarar. Sen bunlara alet olma! Görüyorum ki, o benim sözlerimi yanlış anlamış, harekete geçmiştir. Bunu haber alır almaz hem kendisini bu fikirden vazgeçirmek

için Meserret Oteli'ne koştum, hem de telefonu elime alarak Bâb-ı Âli muhafızlarından tanıdığım bir zabite Hüsnü Hoca'ya vaziyeti bildirdim. Görülüyor ki, Yakup Cemil Bey'i teşvik edenlerden sayılmam! Esasen Yakup Cemil Bey, kendi anlattığına göre bu hususta Merkez-i Umumi'den tutun da Memduh Şevket, Kemal Bey, Mahmut Kamil Paşa, Talat Bey velhasıl birçok kimselere bu fikrini söylemiş, onlar üzerinde ısrar etmiştir. Bütün bu hareketlerini gelip bize ayrıca anlatmıştı. Biz teşvik etseydik böyle mi olacaktı?

Sapancalı Hakkı Bey, davasında hiç şüphesiz kuvvetli idi. Ne yaptığını bilmez, bir çılgın yüzünden birçok ocak söndürülemezdi. Vehbi Bey, Sapancalı Hakkı Bey'in dedikleri üzerinde ne düşündüğünü Yakup Cemil Bey'den sormuştu. O büyük bir soğukkanlılıkla kendi ipini kendi çekiyordu.

- Evet dedi, Hakkı Bey'in söylediklerinin hepsi doğrudur. Bu zat ile teker teker, konuştum. Ben samimi düşünen bir adamım. Memleket tehlikededir. Bunu, bizi idare edenlere münasip bir lisanla anlatmak lazımdır. Eğer anlamazlarsa, o zaman inandığım bir yoldan gidecektim.

- Bu yol, silahla hükümeti devirmek yolu mu idi?

- Evet, bu da olabilirdi!

Yakup Cemil Bey daha sonra Talat Bey'in bile bu mevzuda kendisine hak verdiğini ilave etmiş, bu uzun görüşmelerden çıkan mana, Yakup Cemil Bey'in gizli bir teşebbüsün sahibi olmadığı idi. Fikrini serbestçe herkese anlatmış olan bu adamın, bazı kimseleri bir hükümet devirme maksadıyla mı toplayıp toplamadığı hususunda intikalden başka bir şey kalmıyordu. Divan-ı Harp Riyaseti, ifadesi alınmak üzere İzmitli Mümtaz Bey'i de davet etmişti. Gayri mevkuf olarak isticvap edilmişti. Kendisine bilhassa Hakkı Bey'in çektiği telgrafın manası sorulmuştu.

- "İstanbul'a acele gelmeniz neden istenildi?" sorusuna karşı Mümtaz Bey,

- Bu telgraf. Meserret Oteli'ndeki toplantı Hakkı Bey tarafından dağıtıldıktan sonra çekilmiştir. Acele gelmemizi istemenin

sebebi, Yakup Cemil'in emri vakilerine, ataklıklarına arkadaşlar arasında bir çare düşünmek maksadıyladır. Eğer telgraf toplantıdan evvel çekilmiş olsaydı, meselede bir cürüm görmeniz doğru olurdu? İste bu müdafaa da mükemmeldi. Vehbi Bey'i düşündürmüştü. Muhakkak olan bir şey varsa Mümtaz Bey'in bu islerde zerre kadar alâkası yoktu. Sapancalı Hakkı Bey de hüsnü niyetini göstermişti. Ortada laf anlamaz, söz dinlenemez bir kimse kalıyordu. O da asabına hâkim olamamış, bir ise teşebbüs etmiş fakat teşebbüsün mahiyeti, gayesi de tamamen vazıh sayılamamıştı. O halde bir suç yükleme istenilirse, teşebbüs halinde kalmış, gayrivazıh silahlı bir toplantıdan ileri gidemezdi. Bu cürümün cezası idam olamazdı. Ancak birkaç sene hapis veya muayyen bir yerde ikameti icap ettiriyordu. Bu istintakın yapıldığı günün aksamı, Enver Paşa tahkikat dosyasını Harbiye Nezareti'nden istemiş ve cevapları dikkatle okumuştu. Bunların içinde az çok ehemmiyet verdiği ifade, İzmitli Mümtaz Bey'in sözleri idi. Senelerce arkadaşlık ve yine yıllarca kendisine yaverlik etmiş, karakterine, dürüstlüğüne inanılmış olan Mümtaz Bey'in doğru yoldan asla ayrılmayacağına büyük bir imanı vardı. Nitekim okuduktan sonra ferahlamıştı. Enver Paşa suna kani idi ki, hadise, asla bir hükümet devirmeye gidemezdi.

Gecenin İlerlemiş Saatlerinde

Yakup Cemil'in müstantik huzurunda pervasızca verdiği malumat bir taraftan Talat Bey ve arkadaşlarını kuşkulandırmıştı. Diğer taraftan dinlenilen Sapancalı Hakkı ve bilhassa Enver Paşa'nın sabık yaveri İzmitli Mümtaz da ifadelerinde münferit sulh teşebbüsünün hükümet erkânı ve İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi tarafından hemen hemen herkesçe malum olduğunu tebarüz ettirmiş, ortada bir tahrik aramak lazım geliyorsa, bunun en mühim müsebbibi Talat Bey'in, Kara Kemal Bey'in şahsiyetinde aranmalıdır kanaatini verdiriyordu. Öyle ya, Yakup Cemil bunların her ikisi ile konuşmuş, her ikisi ona hak vermişler, münferit sulhu hatta lüzumlu bile görmüşlerdi. Mademki böyle konuşmuşlardı, o halde hakiki tahrikçi onlardı!

Tahkikatın bu safhası, Talat Bey'i düşündürmüş, Kara Kemal Bey'i endişeye sevk etmişti. O zaman Büyük Efendi ile Küçük Efendi, aralarında çok eski ve samimi dostları Doktor Nazım ve Bahattin Şakir'i alarak baş başa vermişlerdi. Vaziyeti etraflıca gözden geçirmişlerdi. Nihayet Talat Bey'in vardığı netice şu idi:

- Bana kalırsa tahkikatın bu safhasını başka bir istikamete çevirmek gerekiyor. Kemal Bey, sen Yakup Cemil ile gizlice görüşerek, onu korkutmaya, arkadaşlarından endişe etmeye muvaffak olmalısın, demelisin ki, böyle gelişi güzel konuşman hiç de doğru olmamıştır. Bütün suçları kendi üstünde topluyorsun. Bunun sonu ya darağacıdır ya kurşuna dizilmendir.

Hâlbuki Enver Paşa, İzmitli Mümtaz'ı ve Hüsrev Sami'yi bile tevkif ettirmemiştir. Bu arkadaşlarını mutlaka kurtaracaktır. Bu meyanda Sapancalı Hakkı da tahliye edilecektir. Bu iste kabak senin basına patlayacak, sen bütün bu söylenenlerin cezasını çekeceksin! Bu sebeple gel, böyle yapma! İşin içinde

Mümtaz'ın, Hüsrev Sami'nin bulunduğunu söylersen, onların yüzü suyu hürmetine bu badireden yakanı kurtarmış olursun!

Fikir cidden parlaktı. Arkadaşlar bu noktada ittifak etmişlerdi. Şayet Yakup Cemil ifadesini değiştirirse açık konuştuğu ve ölümü hiçe saydığı için sözleri bir kıymet ifade edecek, Enver Paşa'nın arkadaşları hakkındaki itimadını sarsacaktı. Bir defa bu tahakkuk ederse mesele kalmayacaktı. Zira şayet bu fırsat da elden giderse, Talat ve arkadaşları bu gençler grubunun intikamına hazır olmalı idiler.

Bir gün sonra gecenin ilerlemiş saatlerinde Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Nafiz Bey'den izin almış bir sivil, yanında bir inzibat subayı olduğu halde saat iki sıralarında, bütün mevkuflaın derin bir uykuya daldığı bir zamanda, Bekirağa Bölüğü'nün tarihi koridorlarından geçerek Yakup Cemil'in kimse ile ihtilal ettirilmediği odasının kapısında durmuş ve kapıyı tıkırdatmıştı. Silahı alındıktan sonra iştahı artan ve uykusu tabii halini alan Yakup Cemil, o sırada uyuyordu. Fakat derhal uyandı ve oda kapısına gelerek açtı. Kara Kemal Bey'i karsısında görünce şaşırdı kaldı. Hiç ummadığı bir insan, gecenin bu ilerlemiş saatinde burada ne arıyor ne istiyordu? Bu hayreti hisseden Küçük Efendi, zabite teşekkür ettikten sonra odaya girdi. Yakup Cemil'in elini sıktı.

- Müsaade ederseniz dedi, hayati bir meseleyi sizinle konuşmak ve kimsenin de görmemesini temin için bu saatte buraya gelmek zorunda kaldım.

Yakup Cemil, ziyaretin altından ne çıkacağını merak ederek muhatabına sandalyeyi göstermiş, kendisi de yatağın üstünde oturmuştu.

Kara Kemal Bey ağır ağır söze başladı.

- Günlerden beri müstantikteki ifadelerini senin eski bir arkadaşın, bir Merkez-i Umumi azası olarak takip ediyorum. Ve hayretten şaşkına dönmüş bulunuyorum. Acaba neden kendini bu kadar ateşe atmış bulunuyorsun. Düşünmüyor ve tahmin etmiyor musun ki, ifadelerinin sonunda seni darağacına

sevk edeceklerdir. Nasıl olur da hükümeti devirmek istediğini itiraf ediyorsun!..

Yakup Cemil'in gözleri parlamıştı. Çok saf ve heyecanlı:

- Yalan söyleyecek değilim ya. Benim de samimi kanaatim budur. Memleket felakete doğru gidiyor!

- Anladık be kardeşim, memleketi felaketten onun meclisi, onun ileri gelen devlet adamları çevirir, sana bana düşen nedir? Hem sonra bu kanatta olan yalnız sen misin, bir de hepimizin bunları söylediğini de beyan ediyorsun, ne lüzum var?

- Yoksa korkuyor musun? Seninle konuşmak mı?

- Zerre kadar korkmuyorum. Her şey herkese söylenebilir. Fiiliyata bakarlar, mesele o değil, seninle aynı fikirde olan Hakkı, Hüsrev Sami, İzmitli Mümtaz, bunlar, sütten çıkma ak kaşık gibi mi kalacaklar! Sana şu kadarını haber vereyim ki, iki defa Divan-ı Harp'in tevkifi için lüzum gösterdiği Mümtaz ve Hüsrev Sami'yi Enver Paşa teslim etmedi, bunların tevkifine müsaade etmedi. Görüyor musun iş ne kertede! İster misin yakın arkadaşın Sapancalı da tahliye edilsin, Cemiyet bu gibi işlerde bir kurban ister. O da sen olacaksın aklını başına topla!

- Yani ne yapmamı istiyorsun, açık söyle!

- Ben hiçbir şey istemiyorum. Yalnız sana acıyorum. Verdiğin ifadeyi değiştir. Ne bileyim inkâr et, ilave et. Eğer Mümtaz'ı, Hüsrev Sami'yi de bu isin içine sokarsan, yüzde yüz kurtulursun. Çünkü Enver Paşa onları feda edemez, edemezse cürüm ortağı olan senin de sucun hafifler vesselam!

Yakup Cemil bir an düşünmüştü. Bu sözler doğru idi. Vakıa ifade değiştirmek kolay değildi. Hele kendisi gibi bir adama bu da yakışmazdı. Ama iste kaç gündür Enver Paşa'ya yazdığı mektuplara cevap alamamıştı. Bu mektuplarında, o, bir daha böyle islere girmeyeceğini, mümkünse bir çiftliğe çekilerek sakin yasayacağını yahut ölümü mutlaka isteniliyorsa cephelerden birine sevkini rica etmiş ve nihayet mutlaka suçlu addediliyorsa bir yere sürülmesini istirham eylemişti.

Eski arkadaşı Enver niye susuyordu? Beraber çalıştıkları günleri niye unutuyordu? Kendisine bağlılığına hâlâ mı inanmamıştı? Onu cidden seviyor. Enver'in uğruna her şeyi yapmaya hazır bulunuyordu. Bu kadar temiz bir arkadaşa karşı susmak vefasızlık değil miydi?

Evet bu işten mutlaka kurtulmak lazımdı. Kara Kemal, muhakkak ki komitacı idi. Kurnazdı. Onun düşünmediklerini ona, gecenin ilerlemiş saatlerinde de olsa, gelip anlatmıştı. Onun düşündüğünü görünce de:

- Yakup Cemil, tereddüt etme, bu hayat memat meselesidir. Bak benim buraya geldiğimi Enver Paşa öğrense ben mahvoldum demektir. Divan-ı Harp Reisi iyi dostumdur. Bu müsaadeyi güçlükle aldım. Bunu da bil!

Tam bu sırada kapı açılmış, inzibat zabiti ile Divan-ı Harp Reisi de odaya girmişlerdi.

Nafiz Bey, beşuş bir cehre ile Yakup Cemil Bey'e mülayim görünmüş:

- İhtilattan menedildim diye üzülüyordum, bak gecenin ilerlemiş saatinde bile seni göreceklere müsaade ediyoruz. Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey bir tezkere ile buna müsaademi istemişti bunu da verdim. Yalnız konuşmanız fazla uzadı. Bu isi burada bırakalım!

İnzibat subayı çıkmıştı. Kara Kemal ve Miralay Nafiz Bey dereden tepeden biraz daha konuştular. Hiç kimsenin görmeyeceği tahmin edilen bu saatte ışıkları yanan bu odada onları bir kişi görmüştü. O da helaya çıkan Sapancalı Hakkı Bey'di. Ayrı bir odada mevkuf bulunan Hakkı Bey, gecenin ilerlemiş saatlerinde, Yakup Cemil'in odasındaki ışığı merak etmiş, hele yaklaşıp da camekânlı kapıdan görünen odanın içine bakınca donakalmıştı. Kara Kemal ile Miralay Nafiz Bey burada, bu saatte acaba ne arıyorlardı?

Talat'ın Adamları - Enver'in Arkadaşları

Sapancalı Hakkı'nın gecenin ilerlemiş saatlerinde Bekirağa Bölüğü'nün koridorlarında gördüğü korkunç manzara, onun sabaha kadar uykusunu kaçırmıştı.

- Nasıl olur diyordu, koskoca bir Divan-ı Harp Reisi ile iktidar partisinin Merkez-i Umumi azasından en salahiyetli bir zat, ihtilattan menedilmiş bir suçluyu, hem de hapishanedeki hücresinde gecenin bu saatinde ziyaret ederler? Bu aklın, havsalanın almayacağı şeydir!

Ve ertesi sabah feryadı basan Hakkı Bey derhal Mümtaz Bey ile hayati bir meseleyi konuşmak istediğini ısrarla talep etmiş, nihayet arzusu yerine getirilerek o gün, Müstantik Vehbi Bey, Mümtaz Bey'i davet etmişti. Hepsinin huzurunda konuşulan en mühim mesele bu ziyareti teşkil etmişti. Vaziyeti derhal kavrayan Mümtaz Bey de Sapancalı Hakkı Bey'e:

- "Şimdi Enver Paşa'ya giderek vaziyeti arz edeceğim, müsterih ol, bizi şahsi intikamlarında hedef kılmak istiyorlar, Talat'ın adamları bunda muvaffak olmayacaklar, Enver'in arkadaşlarını yenemeyecekler" demişti. Filhakika Mümtaz Bey sözünde durmuş, cereyan eden hadiseleri heyecanlı bir ifade ile anlatmıştı. Enver Paşa bu meseleye fena halde hiddetlenmişti. Mümtaz Bey çıkıp gittikten sonra ilk davet ettiği kimse Miralay Nafiz Bey olmuştu. Ona:

- Bunlar nasıl oluyor Nafiz Bey demişti. Kimden emir aldınız?

Nafiz Bey, meselenin izam edildiğini Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey'in bu hususta müsaadesini ve kendisine ricasını söylemişti. Şimdi Paşa'nın hiddeti Merkez Kumandanı üzerinde teksif edilmişti. Nafiz Bey Enver Paşa'nın hiddetini teskin için:

- Bütün konuşmada bendeniz hazır bulundum. Sadece hatırını almak için yapılmış bir ziyarettir. Fırkanın kendisiyle meşgul olmadığı zehabını yıkmak için yapılmış olduğuna kaniim Paşa Hazretleri demişti. Fakat Enver Paşa sükûnet bulmamıştı. Nafiz Bey'e biraz da sert sözler söyledikten sonra telefonla bizzat Merkez Kumandanı Cevat Bey'i istemiş ve biraz sonra da aynı şiddetli sözlere Merkez Kumandanı muhatap olmuştu. Ona bir ara:

- "Talat'ın adamları elinde oyuncak oluyorsun, dikkat et, orduya siyaset girmez! Bunun biz vaktiyle zararını çektik, hala da çekiyoruz. Askerler ya askerdirler, ya politikacı, politikacı iseler, ordudan ayrılmalıdırlar!" diye bağırmıştı. Bu paparayı yiyen Cevat Bey de neye uğradığını bilmemişti. Fakat şimdi anlıyordu ki, Talat'ın adamları ile Enver Paşa'nın arkadaşları arasında bir mücadele mevcuttu. İki taraftan kimin bu işte ağır basacağı cidden merak edilmeye değerdi.

Divan-ı Harb-i Örfi'nin istintak heyeti birkaç gün sonra yeniden dinledikleri Yakup Cemil'in ifadesinde büyük bir değişiklik görmüşlerdi. Yakup Cemil, Kara Kemal'in telkini altında bu iste yalnız olmadığını arkadaşları içinde, bilhassa İzmitli Mümtaz ile Hüsrev Sami'nin de büyük bir rolleri bulunduğunu anlatmıştı. Sözlerinde onların Cemal Paşa'yı, Enver Paşa'nın yerine getireceklerini, Hakkı Bey'in Romanya dönüsü Sofya'ya uğrayarak bu sıralarda Almanya'dan dönmüş fakat eski sefiri bulunan Fethi Bey'in misafiri olarak kalan Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü de ilave etmişti, istintak heyeti bu iki itiraf önünde tekrar Mümtaz ve Hüsrev Sami Bey'leri çağırmış ve sözlerini incelemişti. Fakat Mümtaz Bey, hadiseden aldığı telgrafa kadar asla malumattar olmadığını, Hüsrev Sami de Yakup Cemil'i tahrike lüzum olmadığını, onun kendi kendine her şeyi göze alabileceğini, hatta Bursa'daki kaplıcada, sözlerine Satvet Lütfi Bey'in bile şahit olduğunu anlatmıştı. Velhasıl ne Mümtaz Bey'i itham etmeye ve bu yüzden tevkifine gitmeye imkân vardı, ne Hüsrev Sami'nin mevkufen muhakemesine sebep bulunabilirdi. Enver'in bu arkadaşları, cidden dürüst, namuslu, vatansever insanlardı.

Talat'ın adamları ise parti içinde bir ölüm-kalım savaşında şayet bu fırsattan istifade ederek bu adamları ortadan kaldırmazlarsa, ileride her şeyi kaybedeceklerini anlamışlardı. Nihayet iş yine Talat Bey'e düşmüş o da bir gün kalkıp Enver Paşa'yı ziyaret etmişti. Buradaki maksat, Enver Paşa'nın, Talat'ın adamlarına karşı şüphesini, hiddetini yatıştırmaktı. Enver Paşa'nın odasına giren Dâhiliye Nazırı:

- "Paşa" demişti, Yakup Cemil meselesine lüzumlu derecesinde alâkadar olmuyorsun, bu adam geniş bir şebekenin aleyhimizdeki faaliyetini açıkça itiraf etmiştir. Sapancalı Hakkı'nın memleket dışında çevirdiği fırıldakları, hele onun Romanya'daki teşebbüsleri ve Sofya'daki konuşmalarını, küçümsemek bence en büyük hatadır. Merkez-i Umumi'den Bahattin Şakir'in Romanya'da yaptığı esaslı tetkikler bütün bunları ortaya koyduğu gibi Nişantaşı'nda Acente Tevfik Bey'in konağında Mustafa Kemal'e çekilen ziyafet de çok manalı bir manzara arz etmektedir. Bunlar hep iktidarımız, partimiz aleyhine girişilmiş mühim bir hareketin parçalarıdır. Enver Paşa, Talat Bey'in istihbaratındaki kudreti kabul etmekle beraber ona şöyle demişti:

- Bütün bunları güzelce öğrenmişsiniz Talat Bey, peki ama ya Nuruosmaniye'deki iftardan haberiniz yok mu? Bizim Teşkilat-ı Mahsusa da bunları haber verdi. Küçük Efendi'niz, mübarek Ramazan gecesi sabaha kadar arkadaşları yedirip, içirip, coşturup aleyhimizde güzelce konuşturmuş, bunu da öğrendiniz mi? Talat, Enver'in bu taarruzu karsısında şaşırıp kalmıştı. Onun da istihbaratı muhakkak ki kuvvetli idi. Demek ki ortada dönen şu idi: Kendi adamları, Enver'in arkadaşları ile mücadele halinde idiler. Talat Bey, işi bozuntuya vermeden büyük bir soğukkanlılıkla söyle dedi:

- "Ondan da haberim var, fakat Küçük Efendi, bunu bir maksad-ı mahsusa istinat ettirerek yapmış değildir. Arkadaşların fikri zaten malum. Hüsrev Sami, bulunduğu yerden şikâyet eder, rapor yağdırır, Sapancalı Hakkı, münferit bir sulh tutturmuş öyle durur. Mümtaz daima menfidir, Yakup Cemil de her şeyi yıkmak, devirmek iştahlısıdır. Bunları bilmek için, iftar

vermeye ne lüzum var. İftar vesilesi ile fikirlerini daha vazıh açıklamışlar o kadar!".

Enver de Talat Bey'in bu izahatı üzerine biraz düşünceye varmıştı. Öyle ya, bütün bunlar gizli kapaklı değildi. Fakat herhalde yatıştırılması, bastırılması lazımdı. Zira arkadaşları büyük bir tehlike karşısında idiler. Onları memleketin, efkâr-ı umumiyenin karşısında temize çıkarmak lazımdı. Bunun için de Talat Bey'i biraz okşamak icap ediyordu, dedi ki:

- Talat Bey beni çok eskiden tanırsın, Divan-ı Harp tahkikatı şayet bu arkadaşlarımın aleyhine tezahür ederse, kimsenin gözünün yaşına bakmadan icap eden cezayı kabul edeceğime şüphe etmemelisin. Bu iş ne senin adamların ne de benim arkadaşlarımın işidir. Bu bir memleket işidir!

Divan-ı Harp'in Tahkikatı

Günlerden, haftalardan beri Divan-ı Harp'in tahkikatını idare eden Müstantik Vehbi, hükümet devirme teşebbüsü ile ilgili herkesi hatta uçan kuşları bile sorguya çekmişti. Bu işle uzaktan ve yakından her kimin alakası varsa hepsi karsısında boy göstermiş veya hükümet erkânının yazılı ifadeleri alınmak suretiyle dosya yükünü almıştı. İsticvap edilenler içinde Bursa'dan getirilen Satvet Lütfi Bey, sulh-i münferit arzusu ile hükümeti devirme işinin birbirinden ayrı iki mevzu olduğunu, bunlardan birincisinde kendisinin de rolü bulunduğunu. Prens Sabahaddin Bey'in mektubunun devrin Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e arz edildiğini söylemiş, fakat bununla Bursa'da, otelinde bir hafta ikamet eden Yakup Cemil Bey'in hiçbir alakası olmadığını, hatta bu emri vakici İttihatçıyı üstelik hiç sevmediğini de ilave etmişti. Fakat bütün bu izahat Satvet Lütfi Beyi Bekirağa Bölüğü'nde müstakil bir odaya kapatılmaktan kurtaramamıştı. Çünkü onun üstünde İttihatçı düşmanlığı, Mahmut Şevket Paşa suikastına karışmış olmak damgası vardı. Bu her zaman onun hakkındaki düşüncelerde boş rolü oynamıştı.

Sorguya çekilenler içinde Divan-ı Harp Reisi'nin yaveri Mülazım Murat Bey, İnzibat Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey'ler de mevcuttu. Her ikisi Yakup Cemil Bey ile hükümeti devirmeyi şiddetle reddetmişlerdi. Söyledikleri şu idi:

- Yakup Cemil Bey eski arkadaşımızdır. Harbin cephelerde fena gittiğinden, geçtiği yerlerde memleketin çektiği ıstırap ve müşküllerden bahsetmişti. Münferit sulh için etraftan birçok mühim teklifler yapıldığını bize söylemiş, hatta bütün bunları devrin Sadrazamı Prens Sait Halim Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile, hatta Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüştüğünü, onların da kendisine hak verdiğini fakat basımızda bulunan Almanlardan kolay kolay sıyrılmak mümkün olmadığını ilave etmiş ve nazırlarla şöyle bir

mutabakata vardığını bildirmişti: Hükümet güya bu harekete muhalif gözükecek, fakat halk ve askerler, münferit bir sulh için Bâb-ı Âli önünde silahlı bir nümayiş yapacaktır. Biz de ona itimat ettik, istediği adamları ve silahları ihzar ettik. Bütün bildiğimiz bu işin bir nümayişten ileri gidemeyeceği ve bununla Almanlara bir gözdağı verileceği seklinde idi.

Müstantik Vehbi Bey'in her iki zabite:

- "Bu işittiklerinizi, amirlerinize söylediniz mi?" sorusuna karşı her ikisi de:

- "Hayır Efendim!" demişlerdi. Demek söylememek onların da işine geliyordu. Sorguya çekilenler içinde Merkez-i Umumi'nin azaları da vardı Memduh Şevket, Kara Kemal, Bahattin Şakir, Doktor Nazım bunların arasında idiler. Onlar, münferit sulh teşebbüsünün Sapancalı Hakkı Bey'den geldiğini, hatta bu hususu tahkik için Romanya'ya giden Bahattin Şakir'in Hakkı Bey'in orada kimlerle konuşup anlaştığını da söylemişlerdi. Bunlar, Yakup Cemil'in bir hükümeti devirme hareketine girişeceğini bilmediklerini de ilave etmişlerdi. Merkez-i Umumi'nin diğer azaları bilhassa umumi kâtip Mithat Şükrü Bey de Yakup Cemil ve arkadaşlarının öteden beri İttihat ve Terakki içinde bir hizip teşkil ettiğini söylemişti. Partinin ahengini bozan bu zevatın hareketlerinin hiçbir vecihle Merkez-i Umumi nazarında hoş görülmediğini de bildirmişti.

Daha sonra hadiseye fiilen karışacak 17 çeteci ile bunların başı olan Yahya Kaptan ifadelerinde gayet safiyane hükümetin müsaadesi altında böyle bir gösteri yapılacağına inandıklarını söylemişlerdi. Bütün bunlardan sonra Sadrazamın, Talat Bey'in, Enver Paşa'nın Harbiye Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa ile Dâhiliye Nezareti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey'in yazılı ifadelerine baş vurulmuş bunların hepsi Yakup Cemil'in münferit bir sulhtan bahsettiğini fakat işi bir hükümet darbesine kadar götüreceğini tahmin etmediklerini söylemişlerdi.

İstintak edilenlerin hepsi, ifadelerine müracaat olunan zevatın cümlesi Yakup Cemil'in silahlı bir harekete teşebbüs ettiğini aşikâr olarak ispat etmekte idiler. Harp senelerinde değil, sulh yıllarında bile böyle bir harekete girişmenin Kanun-u Esasi'nin sarih

maddeleri ile hıyanet-i vataniye olduğunda hiç şüphe edilmemek lazım geliyordu. Yakup Cemil, bu madde ile sarih bir sucun faili idi. Sapancalı Hakkı gibi halen mevkuf bulunan, Hüsrev Sami, Nail, Mümtaz gibi hadiseyi az çok bilenlerin veya onu teşvik ettikleri hususunda birtakım şüpheleri üzerinde toplayanların durumu da muhtelif kategoriye ayrılarak mütalaa edilmek lazım geliyordu. Bunların dışında Meserret Oteli'nde kendilerine silah, bomba dağıtılarak bir hadiseye velev ki nümayiş dahi olsa iştirak ettirilenlerle o sırada orada bulunanların cezaları olmak lazımgeliyordu. Hele Yüzbaşı Nevzat ile Mülazım Murat'ın da durumları hiç de hoş değildi. Bunlar bir hükümet darbesini nihayet bilerek ise katılmışlardı. Soruldukça kabaran, incelendikçe şişen Divan-ı Harp tahkikat dosyası, nihayet muhakemelerinin icrası için riyasete takdim edilmiş ve yine günlerce muhakeme devam etmişti. Divan-ı Harp'in muhakemeleri hafif celseler halinde sürüp gitmiş, birkaç defa Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Nail, İzmitli Mümtaz, Satvet Lütfi, Yüzbaşı Nevzat, Mülazım Murat, Yahya Kaptan ve daha birçok kimseler, bu celselerde bulunmuş, bazıları süngülü nöbetçilerin arasında gidip gelmiş, bazıları mütalaalarına müracaat edilen şahitler vaziyetinde mahkemeye gelmişlerdi.

Muhakemeye getirilmeyen devlet erkânı, Merkez-i Umumi'nin kalbi Rüştü şahsiyetlerinin de dosyada mevcut yazılı mütalaaları okunmuştu. Ortada bir suç vardı. Bu suç hiç de hafif bir ceza ile geçiştirilecek neviden değildi. Nitekim biraz sonra Divan-ı Harp'in kararı bir bomba gibi ortada patlamıştı. Hadisenin en büyük faili Yakup Cemil idama mahkûm olmuştu, Sapancalı Hakkı, ipten kendisini güçlükle kurtarmış fakat memleketin bir yerinde hapse mahkûm olmuştu. Hüsrev Sami, Yahya Kaptan diğer bazıları, Yüzbaşı Nevzat, Mülazım Murat da mahkûmlar arasında idi. Son ikisinin nispet-i askeriyeleri kat edilerek ordudan ihraç olmakta idiler. Şimdi herkesin merak ettiği mühim bir mesele kalıyordu. Acaba Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bunca yıllık arkadaşının idam tezkeresine imzasını basacak mı idi?

Nasıl İdam Edildi?

Günlerden beri devam eden Divan-ı Harb-i Örfiye'deki muhakemeler, nihayet sonuca vardı. Yakup Cemil Bey, yalnız hükümeti devirmek sucuyla değil, aynı zamanda harp yıllarında devletin siyasetine uygun olmayan birtakım tehlikeli ve silahlı harekete teşebbüs etmekle, hıyanet-i vataniye fiilini islemis olmakla hüküm yemiş sayılıyor ve idama mahkûm ediliyordu. Bu karar ekseriyetle verilmiş Divan-ı Harp Reisi Miralay Nafiz Bey de idam hükmüne iştirak etmişti.

Diğer arkadaşları hakkında verilen hükümde onların bu teşebbüsü önlemeye çalıştıkları zikrediliyor ve bu suretle fer'an zi-medhal[36] addedilmiyorlardı. Yalnız suçlu idiler. Bu işin içine karışmış bulunuyor, görünmüşlerdi. Bunlardan mevkufen muhakeme edilen Sapancalı Hakkı Bey Kastamonu'da, tevkifine lüzum görülmeyen Hüsrev Sami Bey Yozgat'ta, Mümtaz Bey memleketi olan İzmit'te, mahpuslardan Maiyet-i Seniye İnzibat Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey ile Divan-ı Harp Riyaseti yaveri Mülazım Murat Bey Çorum'da, Yahya Kaptan ve arkadaşları da muhtelif yerlerde ikamete mahkûm oluyorlardı. Bu mahkemeden beraat eden yalnız Satvet Lütfi Bey idi. O, zaten mahkeme celselerinde birkaç defa:

- Anlayamıyorum, muhterem Reis Bey, ben niçin suçlu bulunuyorum? Prens Sabahaddin Bey'in mektubunu Talat Bey'e verdiğim için mi? Bu da benim vazifemdi. Hatta o kadar ki, Talat Beyefendi, Müsteşarları İsmail Canbolat Bey'i bendenizle İsviçre'ye göndereceklerini, bu münferit sulh mevzuunu orada prensle beraber mütalaa ettireceklerini söylemişlerdi, demişti. Üstelik Yakup Cemil'i ne sözle ne fiille teşvik etmediği de

36 İkinci derecede suçlu. (E.N.)

meydana çıkmıştı. Nihayet Satvet Lütfi Bey, Divan-ı Harp'ten cezasız kurtulan tek maznun olarak da tarihe geçmişti. Yalnız ikâmete mecbur bulunduğu şehir bundan böyle Bursa değil, Ankara olacaktı. Yalnız Divan-ı Harb-i Örfi'nin hükmü henüz verilmeden Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Almanya'dan umumi karargâhtan acele çağırılmıştı. Enver Paşa Almanya'ya giderken Mareşal Mackensen'in Balkanlardaki karargâhına da uğrayacaktı Bu davetin sebebini o zamanlar iki türlü tefsir edenler olmuştu. Bir ve kuvvetli rivayete göre bu münferit sulh teşebbüsü, Bâb-ı Âli'nin silahlı basılma şayiaları, ta Almanya'ya kadar aksetmişti. Bu isle bizzat İmparator Wilhelm de alâkadar olmuş, Enver Paşa'yı bu sebeple çağırmıştı. Diğer şayiaya göre harp cephelerinde alınması gereken bazı mühim ve müstacel tedbirler için bu davet yapılmıştı. Yalnız Enver Paşa Sirkeci garından trenle yedi gün için Almanya'ya hareket ederken maiyetindeki en salahiyetli kimselere, benim sayın başkanım Teşkilat-ı Mahsusa'nın o zaman mühim şahsiyetlerinden biri olan bugün emekli Süvari Albayı bulunan Hüsamettin Bey'e:

- "Ben gelinceye kadar Yakup Cemil hakkındaki hüküm ne olursa olsun infaz edilmesin, benim avdetime bırakılsın!" demişti. Fakat Harbiye Nazırı Vekili olan Talat Bey, Enver Paşa'nın seyahatini fırsat bilmiş ve hükmün infazı için derhal emir vermişti. Bu hususta irade-i seniye de istihsal edilmişti. Talat Bey, hatta bir gün arşivlere geçmiş olan yazılı bir müracaatı da dinlememişti. Bu müracaatı yapan o zamanın Merkez Kumandanı Kızanlıklı Miralay Cevat Bey idi. Harbiye Nazırı'na yazdığı bir tezkerede, İttihat ve Terakki'ye hizmet etmiş ve muhtelif cephelerde de fedakârlığı görülmüş olan İhtiyat Binbaşısı Yakup Cemil Bey'in bu hizmetlerinin hafifletici sebepler sayılarak hakkındaki idam hükmünün müebbet kalebentliğe tahvilini rica etmişti. Fakat Talat Paşa el yazısıyla yazdığı bu cevapta hükmün derhal infazına ve hıyanet-i vataniye suçunu islemiş olan Yakup Cemil hakkında başkaca yapılacak bir şey kalmadığına işaret etmişti. Nihayet 1916 senesi 10 Eylül'ü 11 Eylül'e bağlayan

Pazartesi gecesi sabaha karşı, Yakup Cemil'in kapısı önünde sungülü nöbetçilerin beklediği görülmüş oda kapısı vurulmuş, hapishane müdürü İsmail Hakkı Bey odadan içeri girmişti. Bütün geceyi asabi adımlarla bu daracık odada bir aşağı bir yukarı gidip gelmekle geçiren Yakup Cemil onu görünce her şeyi anlamıştı. Hatta anlatırlar ki, eliyle boğazını sıkarak:

- "Hüküm böyle mi?", diye asılmayı kastetmiş, sonra sağ elinin şehadet parmağını oynatarak:

- Yoksa böyle mi? diyerek kurşuna dizilmeyi kastetmişti.

İsmail Hakkı Bey bir şey söylememiş, kendisini yukarıdan istediklerini anlatmış, beraberce koridora çıkan Yakup Cemil alınan tertibat ile yüzde yüz idama götürüleceğini anlamıştı. Hatta:

- "Bir insan için bu kadar kişiyi rahatsız etmeye ne mana vardı?" demiş, sonra da kapı önündeki arabaya Bekirağa Bölüğü çavuşlarından Ömer ile binmişti. Arkadaki arabada da Müddei-i Umumi Muavini Reşit Bey hapishane müdürü İsmail Hakkı Bey binmişler, bu arabayı bir süvari müfrezesi takip etmişti. Beyazıt'tan, Topkapı tarikiyle Eyüp'e inen bu kafile yolda, Yakup Cemil'in sergilerden bir karpuz almak istemesine mani olmamış, o da büyük bir iştahla bu karpuzu yemiş bitirmişti. Sonra Eyüp'e gelinmiş, oradan da Kâğıthane'deki Silahtarağa Köprüsü geçilerek, Kâğıthane Kasrı'nın arkasında atış poligonu civarında durulmuştu. Burada bir bölük piyade askeri tertibat almış bulunuyordu. Arabadan inen Yakup Cemil Bey, ortada dikili duran direğe ve onun karşısında silah çatmış iki manga askere bakmış, kurşuna dizileceğini o zaman fark etmişti. Etrafındakilere:

- "Çok şükür, şerefimizle mütenasip bir ölüme mahkûm etmişler!" demişti. Hapishanede abdest aldığı için orada iki rekat namaz kılmış, kendisine dinî telkin yapmak isteyen sarıklı hocaya da:

- "Hocam biz bu işi daha evvel yaptık, zahmet etmenize lüzum kalmadı!" demişti. Müddei-i Umumi Muavini Reşit Bey:

- "Bir vasiyetiniz var mı Yakup Cemil Bey?" diye sormuştu. O da gayet sakin:

- "Param, malım yok ki, vasiyetim olsun, çoluk çocuğuma da elbet İttihat ve Terakki bir aylık bağlar da ortada arkamdan aç kalmazlar" diye cevap vermişti. İttihat ve Terakki dört ay sonra bu tahmini yerine getirmişti. Ama adam başına sadece 33 kuruş bağlamıştı. Sonra gayet cesur adımlarla direğe doğru yürümüş, ellerini ve gözlerini bağlamak isteyenlere:

- "Söz veriyorum yerimden kımıldamam, gözlerimi bağlamayın, ölüme gözü kapalı gitmek istemem" demişti. Fakat vazifeliler bu isteği yerine getirmemişler, usulen onun kollarını arkasına ve direğe, gözlerini de bir mendille bağlamışlardı. Biraz sonra tiz bir düdük sesi, 14 kişilik bir askeri müfrezenin ona tevcih edilmiş silahlarının namlusundan çıkan kurşunlarla büyük bir maceranın kahramanı Yakup Cemil'i delik deşik etmişti. Vücudundan sızan kanlar, vatan toprağı üzerinde garip çizgiler çizerek akmış yine rivayet olunur ki, bu kanlar yere:

-İttihat ve Terakki'ye benzer bir ismi yazmıştı. 11 Eylül 1916 Pazartesi. Fani dünya, bir bakıma göre hak bellediği bir dava uğruna yola çıkan böyle ele avuca sığmaz bir adamını kaybetmiş, bir bakıma göre de, iktidarda bütün kuvvetleri elinde bulunduran bir hükümete karsı, hiç kimsenin cesaret etmemesi lazım gelen bir hareketin cezasını ibret alınacak bir şiddetle yerine getirmişti.

Yalnız ortada bir hakikat vardı: Uzun zamandan beri devam eden bu mücadele, parti içinde, partili bir avuç gencin hakikatleri öğrenmiş olan Talat Paşa'nın zekâsı ve maharetiyle bertaraf edilmiş olması, Enver Paşa'nın arkadaşlarının bu disiplin uğruna harcanmış bulunması idi. Almanya'dan avdetinde bütün bu acı hakikatleri öğrenmiş olan Enver Paşa'nın Talat'a olan bağlılığı da tarihe karışmıştı. Şimdi harbi bir an evvel zaferle bitirmekten başka çare kalmıyordu.

Denizin Dibi Görünmüştü

Kâğıthane sırtlarında cereyan eden bu hazin faciadan sonra, sanki hadiseler baş dondurucu bir süratle birbirini takip etmişti. Harp, Almanya ve müttefiklerinin aleyhinde bütün dehşeti ile gelişiyor, cephelerden hep kötü haberler geliyordu. Ümit bağlanan her şey, neticesiz ve bir felaketle sona eriyordu. Artık denizin dibi görünmüştü. "Garp cephesinde yeni bir şey yok" serlevhalı Alman umumi karargâhının günlük tebliğleri, herkesi düşündürüyordu. Şark cephelerinde de yeni bir sey yoktu. Romanya'nın işgalinden sonra müttefikler rahat edecek gibi olmuşlardı. Fakat daha sonra güneyde Venizelos'un ikiye ayırdığı Yunanistan'ın bir parçası İngiliz ve Fransızlara Selanik limanını açarak yepyeni bir cephenin kurulmasına hizmet etmişti. İşte Birinci Cihan Harbi, burada Almanya'yı vuracak, Bulgaristan'ı müttefiklerinden ayıracak ister istemez hepsini mütarekeye mecbur edecekti, Osmanlı cepheleri de birbirinden kötü bir mukadderata gitmekte idi. Mukaddes şehir Kudüs, tahrip edilmesin diye düşmana terk edilmiş, düşman orduları Filistin'i baştan başa işgal ederek Suriye'ye girmişti. Irak'ta da 6'ncı Ordu mütemadiyen geriliyor ve Musul'a doğru çekiliyordu. Ruslar ise Doğu Anadolu'ya girmiş bulunuyorlardı. Yalnız Osmanlı orduları iki yerde harika yaratmışlardı; Çanakkale'de ve Galiçya'da... Birinde payitaht müdafaa edilmiş, diğerinde Avusturya'nın istilasına mani olunmuştu. İşte harbi hem uzatan hem de Almanya'yı muazzam bir çöküntüden kurtaran iki abide bunlardı. Harbin ortasında Prens Sait Halim Paşa istifasını vermişti. Padişah Sultan Reşat da İttihatçıların telkini ile kabineyi daha mütenasip bir hale sokmak için Talat Bey'e de usul olduğu veçhile paşalık tevcih ederek onu sadrazam yapmıştı. Talat Paşa Kabinesi, İttihat ve Terakki'nin çıkarabileceği en kuvvetli hükümetti. Yine

Harbiye Nazırlığını Enver ve Bahriye'yi Cemal Paşa'lar temsil ediyor. Hariciye'de Halil Bey, Maliye'de Cavit Bey, esas istinat noktaları olarak mütalaa ediliyordu. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Maarif Nazırı Şükrü Bey İaşe Nezareti'nde de Küçük Efendi vazife başında çalışıyordu. Fakat bu kadar anlaşmış, bu kadar kuvvetli bir hükümet, dâhili müşküllerle karşı karşıya bulunuyordu. Harp zaruretleri matbuat hürriyetini çok geniş miktarda tahdit etmişti. Halk her zaman olduğu gibi hiçbir şeyden memnun değildi. Balkan Harbi'nden alınan ders üzerine ordunun siyasetle uğraşması yasak edilmişti. Hâlbuki zabitan yine siyasetle meşgul olmakta devam ediyordu. Meclisteki İttihat ve Terakki grubu ile Merkez-i Umumi bir turlu anlaşamıyordu. Kimin kime hüküm etmeye hakkı vardı? Hükümet ise daha serbest hareket etmek davasında idi. Ve her devirde olduğu gibi sıkı bir merkeziyetle idare edilmek zarureti, her isi Talat Paşa'nın basına yığmış bulunuyordu. Enver Paşa çok defa cepheleri teftiş ediyor, Cemal Paşa da 4'üncü Ordu Kumandanlığındaki geniş salahiyetlerini tercih ederek adeta Suriye'de kral gibi yaşıyordu. Parti içinde ezilen gençlerden mürekkep hizip dağılmış, Merkez-i Umumi'nin otoritesi gösterilmiş olmakla beraber, ne iç siyaset, ne de dış siyaset ıslah edilebilmişti. Şayet nihai zafer tahakkuk etse ve Almanlar galip gelse, Yakın Şark'ta onlara verilen emsalsiz mevki dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yasayacak bir nüfuzun, Türklere göz açtıramayacağı ve memleketi bir müstemleke haline getireceği muhakkaktı. Almanların mağlubiyeti halinde ise düşmanlarımız tarafından Türkiye'nin taksime uğratılacağı da hiçbir zaman sürpriz teşkil etmeyecekti.

1917'de, Rusya'da çıkan ihtilal evvela Menşeviklerin, daha sonra da 1918 basında Bolşeviklerin is basına gelmesi, Çarlık müessesesinin çökerek yerine bir ihtilalcı hükümetin geçmesi ve bunun derhal harpten çıkması, Almanya ve müttefikleriyle alelacele hazırlanan Brest Litovsk Muahedesi de beklenilen ferahlığı vermemişti. Zira bu sulhun imzası 1918 Martı'nın 3'ünde olmuş. Birleşik Amerika ise 1918 senesi Nisanı'nda harbe girmiş ve Garp cephesine iki milyon zinde Amerikalı genci dökmüştü.

Almanların temmuzda yaptıkları umumi taarruz da Garp cephesinde bir şey ifade etmemişti. Bu ayın sonuna doğru Sultan Mehmet Reşat'ın böbreklerindeki hastalıktan ve üremiden ölümü, yerine bütün ömrü boyunca İttihat ve Terakki'ye düşmanlık izhar etmiş Altıncı Mehmet Vahdettin'in gelişi her şeyi altüst etmişti. Vakıa, Eyüp Sultan'da yapılan kılıç kuşanma merasiminde Padişah'ın İttihat ve Terakki kabinesini aynen ipka ettiği görülmüştü. Fakat bu aldatıcı bir manzara idi. İlk fırsatta onların hepsini Padişah'ın dağıtacağı muhakkaktı. 29 Eylül'de büyük bir sürpriz teşkil eden Bulgarların teslim oluşu, müttefiklerle aramızı birdenbire kesmiş ve ayırmıştı. Bu tarihten bir gün evvel, Almanya'dan dönen Sadrazam Talat Paşa'yı büyük bir ümit ile Sirkeci garında bekleyen muazzam kalabalık, onun istasyonun teşrifat salonunda nazırlarıyla mahrem bir görüşmeden sonra tekrar göründüğü zaman, yüzünde müşahede edilen sarı renk, müteessir ve kuskun hali her şeyi ifade etmiş ve ağızdan ağza Bulgarların mütareke istediği duyulmuştu. Ertesi gün bütün dünya ve bu arada Türkiye de bu feci hadiseyi öğrenmiş ve beyninden vurulmuştu.

Ekim'in 8'inde Talat Paşa kabinesi istifaya mecbur kalmış, 14 Birinciteşrin (Ekim) de mutedil İttihatçıları temsilen Müşir Ahmet İzzet Paşa kabinesini kurmuştu. Bu kabinenin en mühim şahsiyetlerinden biri Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) idi. Yeni kabine ilk iş olarak harpten bir an evvel çıkmayı düşünmüştü. Bu münferit bir sulh olmayacaktı. Zira Bulgaristan kayıtsız ve şartsız teslim olmuştu. Şimdi Balkan cephesindeki milyonları aşan müttefik orduları İstanbul üzerine yürüyordu. İngilizler Şam'a dayanmış, Irak'ta ordularımız Musul önlerine gelmiş bulunuyordu.

Bundan ötesi tam bir istilaya uğramaktı. Müfrit İttihatçılar yeni sadrazamın fikrini almışlar, daha fazla memlekette kalmanın doğru olmayacağını anlamışlardı.

Demek ki, İstanbul'u terk etmekten başka çare kalmıyordu. Gerek Talat Paşa için, gerek Enver ve Cemal Paşa'lar için, gerek İttihat ve Terakki'nin diğer erkânı için bu karar çok acı idi.

Doğdukları, büyüdükleri, çalıştıkları, çırpındıkları bir memleketi nasıl bırakıp gideceklerdi? Talat Paşa kendisine yapılan bütün tavsiyelere rağmen buna aleyhtardı.

- "Kalmak ve milletimin önünde namuskârane hesap vermek, benim istediğim budur!" diyordu. Diyordu ama, düşmanlar İstanbul'a gelince ve Padişah da onlarla el ele verince, İttihat ve Terakki iktidarının bütün şahsiyetleri, her şeyden evvel harp suçlusu olarak yakalarını kurtaramayacaklardı. İngilizler resmen söylemişlerdi.

- Türkler harbe girmekle ve Çanakkale müdafaasını yapmakla Cihan Harbi'ni tam iki sene uzatmışlardı. Bu milyonlarca insana milyarlarca liraya mal olmuştu. Her şeyden evvel bunun hesabını vermelidirler! Diğer taraftan İttihatçılara düşmanlığı ile maruf bir hükümdarın gayzı, kini, nerelere varacaktı? Bunu da kestirmek kabil değildi. Memlekette din taraftarları, halife yardakçıları, hanedana karşı derin bir hayranlık duyanlar da eksik değildi. Bir hükümet baskını ile iktidara gelmiş bir partiyi birçok kimseler tutmuyordu. Velhasıl kalmak, her suçu yüklenmek ve sonunda mazide yapılmış yapılmamış bütün kabahatlerin mümessili olarak ağır bir cezaya mahkûm edilmek, idam veya kurşuna dizilmek suretiyle ortadan kalkmak mukadderdi. Bu sebeple İttihat ve Terakki Fırkası, teşkilatını teceddüt partisine çevirirken, en mühim unsurlarını yine memleket dışında çalışmak üzere buradan uzaklaştırmayı düşünmüştü. Almanlar da bu vefakâr dostlarına lazım gelen yardıma hazırdılar, emirlerine bir denizaltıyı son dakikaya kadar hazır tutmuşlardı. Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında verilen gizli bir kararla sahilden bir motorla bu denizaltıya geçmekten başka çare kalmamıştı. Zira ittihatçılar için artık denizin dibi görünmüştü.

Nasıl Kaçtılar, Nereye Sığındılar?

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günden bir gün sonra, ne Enver Paşa'nın, ne Talat Paşa'nın, ne de Cemal Paşa'nın memlekette kalmaya imkân bulamadıkları meydana çıkmıştı. İstanbul'a akşama sabaha düşman donanması gelebilir, bir numaralı bu harp suçlularını yerinde tevkif edebilir, muhakeme eyleyebilirdi. Kaldı ki, İttihat ve Terakki'nin en büyük düşmanı son padişah altıncı Mehmet Vahdettin'den de medet ummak kabil değildi. İttihat ve Terakki erkânı içinde en büyük mukavemeti Enver Paşa yapıyor, Kuruçeşme'deki yalısında aldığı tertibat ile son kurşununa ve son adamına kadar vuruşarak ölmeyi kafasına koymuş bulunuyordu. Bu şövalyece ölüme lüzum yoktu; bilakis o, yurdu terk etmeli, sonra da birçok hizmetler ifa ettikten sonra vatandaşların arasına dönmeli idi. Nihayet İzmir Valisi Rahmi ve Talat Paşa, Enver'i ikna ettiler. Nihayet her şey kararlaştırıldı. Almanlara haber verildi.

31 Teşrinievvel'i (Ekim) 1 Teşrinisani'ye (Kasım) bağlayan gece ki. Cumartesi gecesi idi. Sabaha karşı boğazın muhtelif noktalarında muhtelif kimseler harekete hazır idiler. O sabah da sisli, hafif yağmurlu bir sabahtı. Gökyüzü gri bulutlarla kaplı. Boğazın suları daha mor, daha süratli akıp gitmekte idi. Bir motor Enver Paşa'yı yalısından alıyordu. Bir gün evvel Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı reisimiz sayın emekli Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'yı yalısında ziyaret etmiş, Paşa ona şunları söylemişti.

- Hüsamettin artık memleketi terk ediyoruz. Bu gidiş ebedî bir yolculuk değil, dışarıda bizi bekleyen çok mühim vazifeler mevcuttur. Bir kısmımız Almanya'ya, bir kısmımız Rusya'ya gideceğiz. Ve İttihat-ı İslam için elimizden geldiği kadar çalışacağız. Siz teşkilatı bozmayacaksınız. Sık sık Sadrazam Müşir

Ahmet İzzet Paşa ile temas edeceksiniz. Lüzumlu olan parayı ve arzu ettiğiniz kimseleri o size verecek, kendisiyle mutabık kaldık! Ve nemli gözleriyle bakarak bizim başkanın elini sıkmış, sırtını okşamıştı. İste o sabah Boğaz'ın sularını yaran bir motorda Enver Paşa bu ümitle yerini, yurdunu, ailesini terk ediyordu. Motor Bebek koyuna da uğramış, oradan Talat Paşa ile Bahattin Şakir'i almıştı. Hepsinin gözleri yaşlı, hepsinin kalplerinde heyecan ve teessür hâkimdi. Doğdukları, büyüdükleri bin bir macerasına karıştıkları bir vatanı terk etmek kolay değildi. Amerikan Koleji önündeki rıhtımdan kalkan motor, Boğazın yukarısına doğru süratle yol alarak Alman torpidosuna yaklaşmıştı. Buraya bir başka motorla Bahriye Nazırı Cemal Paşa da başka bir istikametten biraz evvel gelmiş bulunuyordu. O da Doktor Nazım ile beraberdi. Alman harp gemisi bu müstesna yolcularını alarak Boğaz'dan çıkmış ve Odesa'ya yollanmıştı. O gün, Osmanlı payitahtında hiç kimse en aşağı on senelik bir iktidarın, memleketten kaçacağına ihtimal vermiş değildi. Hadise duyulduğu zaman büyük bir heyecan ortalığa hâkim olmuştu.

- "Kaçtılar, hesap vermekten korktular!" deniliyordu. Hâlbuki Enver Paşa yanındakilere:

- "Her zaman hesap vermeye hazırım. Bu memleketin tek bir meteliğinin hesabını vermeye her zaman muktediriz. Aldığımız bütün tedbirler, yerinde idi. Bugün dahi iktidara gelsem, yine aynını yapacağım! Yalnız düşman istilası altında ben hesap vermem. Kendi milletimin adaletine inancım vardır!" diyordu. Yolcular iki gün sonra Odesa'da karaya cıktılar. Enver'in planları diğerlerine uymuyordu. Adeta herkes biraz kendi düşüncelerine tabi dağılıyordu. Enver Paşa Odesa'dan Kırım'a geçecek oradan Batum'a gelecekti. Burada amcası Halil Paşa'ya, Mavera-yı Kafkas ordularına kumandan tayin edilen ve kendisine iki yüz altmış bin altın lira gönderilmiş olan Yusuf İzzet Paşa'yı ve biraderi Nuri Paşa'yı bulacaktı. Osmanlı ordularının bu değerli kumandanlarını maiyetine alarak derhal teşkilata gece çekti. Kafkasya'nın Azerileri, Gürcüleri ile muazzam bir ordu kuracak, oradan Anadolu'ya girecek, yine Türk

milletinin başında dünkü düşmanlarına karşı meydan okuyacaktı. Bolşevik Rusların da kapitalist Avrupalı istilacılara karşı kendisini desteklemeleri menfaatleri icabı idi. Fakat Enver Paşa, Kırım'dan bir yelkenli ile hareket ettiği Kafkas sahillerine on gün denizde müthiş fırtınalarla göğüs göğse mücadele ederek varabilmiş fakat orada Halil ve Nuri Paşa'ların yola çıktığını Yusuf İzzet Paşa'nın da Trabzon'a geçtiğini ve daha sonra elindeki parasıyla İstanbul'a gelip hepsini Padişaha vermeye mecbur kaldığını öğrenmişti. Hadiseler pek acı cereyan etmiş, talimat yerine getirilmemişti. Üstelik amcası Halil Paşa da tevkif edilmişti. Onlar niçin kendisini beklememişler, gönderilen kuryelere niye itimat etmemişlerdi. Bu bir sabotaj mıydı? Yoksa telafisi kabil olmayan bir gaflet miydi? Enver Paşa azminden bir santim kaybetmemiş, oradan kalkıp Moskova'ya gelmişti. Yeni Rusya'nın kurucuları, şimdilik Enver Paşa gibi şöhretli, enerjik bir insandan istifadeyi düşünmüşlerdi. Ona meşhur Rus başvekillerinden Gorchakov'un konağını tahsis etmişler, emrine hizmetçi ve uşaklar vermişlerdi. Enver Paşa Moskova'da Lenin, Stalin, Radek, Kamenef, Zinoviyef gibi Kızıl Rusya'nın en meşhur simalarıyla tanışmış ve hepsinden yardım göreceği vaadini almıştı. Onlara karşı, Hindistan Müslümanlarını İngiltere aleyhine tahrik vazifesini deruhte etmiş gözüküyordu. Biraz sonra Moskova'ya Anadolu'nun mümessili olarak gelen Fuat Paşa (Cebesoy) ile de buluşmuş ve dertleşmişti. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Samsun'dan başlayarak, Erzurum ve Sivas'tan Ankara'ya nasıl geldiğini öğrenmiş ve beğenmiş bulunuyordu. Hatta sevinci ona Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup yazdırmış harekâtını çok takdir ettiğini ve birbirlerini her işte haberdar etmeleri lazım geldiğini de ilave etmişti. Mustafa Kemal ise Enver'in tehlikeli bir maceracı olduğunu düşünüyor, onun Anadolu'ya girmesine müsaade etmeyeceğini, yakın arkadaşlarına soyluyordu. Moskova'ya gönderilen müteaddit heyetler, Enver Paşa'nın harekâtını yakından takip ederek Ankara'ya bildireceklerdi. Bu sırada Talat ve arkadaşları Berlin'de toplanan İslam dünyasının mümessillerini, Anadolu davasına inandırmak

ve yardımlarını temin etmek için çalışıyorlardı. Cemal Paşa ise uzun bir yolculuktan sonra Afganistan'a varmış. Afgan ordularını ıslaha memur edilmişti. İttihatçılar, harbi asla kaybettiklerine inanmıyorlardı. Gemisinin battığını kabul etmeyen sert bir kaptan gibi hala kumanda köprüsünde idiler. Her taraftan İttihat-ı İslam davasına inanmışlardı. Bir zamanlar ve en müsait bir devirde Yavuz Sultan Selim'in muvaffak olamadığı bir hayal, acaba, dünyanın bu en karışık zamanında nasıl tahakkuk edebilirdi, bunu hiç düşünmüyorlardı. Hepsi nikbin, hepsi yarına inanmış, hepsi henüz enerjisini kaybetmiş değildi. Mutlaka muvaffak olacaklardı. Hele Enver Paşa'nın Bakü'de toplanan ve bütün Müslüman ve Türk memleketlerinden gelen muazzam bir kongre önünde, Birinci Cihan Harbi'ne Türkiye'nin neden ve niçin girdiğini izah etmesi ve istilacılara karşı sonuna kadar mücadeleye Türk milletinin azmetmiş bulunması keyfiyetini gayet veciz ve sempatik jestlerle anlatması, kongreyi teşhir etmiş, alkıştan ortalık inlemişti. Bu kongreyi Bolşevik Rusya'nın bütün şefleri bizzat takibe gelmişlerdi. Onlar uyanan bu İslam ve Türk dünyasından korkmakla beraber, bunu bir silah olarak kapitalist devletlere kullanacaklardı.

Büyüklerin Sonu

Mütarekenin imzasından bir gün sonra memleketi terk edip kaçan İttihat ve Terakki'nin büyükleri, birbirlerinden uzak memleketlerde fakat bir gaye etrafında çalışmalarına başlamışlardı. Bu ulvi gaye, İslam ve Türkleri bir bayrak altında toplamak, bu suretle hakkında hüküm verilecek olan Osmanlı İmparatorluğunu müsait şartlarla sulha kavuşturmaktı. Fakat güzel bir atasözü vardır:

- "Evdeki pazar, carsıya uymaz!". Nitekim bu tasavvurlar da hakikate uymamıştı. İttihat ve Terakki'nin bir numaralı şahsiyeti Talat Paşa, Berlin'e gelmiş Bahattin Şakir ile beraber çalışmaya başlamıştı. Birinci Cihan Harbi'nden sonra Berlin, darmadağın olmuş bir şehir ve bütün harp yıllarında tam dört sene, bütün dünyaya meydan okumuş olan Almanya milleti, harp yaraları içinde kıvranan bir halk topluluğu idi. Her taraftan kaçıp gelen ve Berlin'de toplanan İslam memleketlerinin delegeleri, bu enkaz içinde bir şey yapmanın kolay olamayacağını derhal anlamışlardı. Yalnız hakikatleri anlamayan ve yoluna büyük bir azimle devam eden Talat Paşa idi. Üstelik bıyıklarını da kestirmiş tanınmaz bir hale gelmişti. Fakat insanın dostları belki bu düşkün zamanında onu tanıyabilirlerdi. Ama düşmanların tanımamasına imkân yoktu. Nitekim Taşnak Ermeni Partisi'ne mensup bir fedai olan Taleyran, Berlin'de Talat Paşa'nın izinde idi. Kaç defa, bir elektrik direğini yahut bir ağacı kendisine siper yaparak onu beklemiş, ikamet ettiği apartmanın kapısından çıkarken onu seyretmiş, belki de bir müddet arkasından yürümüştü. Hiç acele etmiyordu. Tabancasına yüzde yüz isabet ettireceği mesafeyi hesaplıyordu. Ve bir sabah, rivayet ederler ki, hem de sokağa çıkmaya hiç arzusu olmadığı bir sabah, Talat Paşa ikâmet ettiği Hardenberg Strasse'de apartmanın

kapısından çıkıp on adım yürüdükten sonra, çağırıldığını duymuştu. Biri bağırıyordu.

-Talat Paşa, Talat Paşa!

Paşa birden geriye donup kimin çağırdığını anlamak istediği zaman esasen çok tenha olan bir semtin tretuvarında alnından yediği kurşunla yere serilmiş, Taşnakların intikamı da bu suretle hedefine erişmişti. Seneler sonra kemikleri mezarından çıkarılıp vatan topraklarına gömülen ve şimdi Ebedî Hürriyet tepesinin serin rüzgârlarını koklayan ve yaprak hışırtılarını duyan ve yılda bir defa mezarı başında söylenen nutukları dinleyen Talat Paşa, uzun bir mücadele devrinin, inandığı davaya sonuna kadar sadakatin sembolü olarak mezarında yatmaktadır. Enver Paşa'ya gelince, Bakü Kongresi'nden öteden beri varlığına inandığı Türk ve İslam dünyasının oraya kadar koşup gelmiş delegelerinin alkış seslerini kulaklarında duyarak Moskova'ya kadar gitmiş, Hindistan'da ayaklandıracağı İslamların hazırlıklarını yapıyormuş hissini vererek günlerce çalışmıştı. Fakat bir gece, Gorchakov konağının kapısını uzun boylu, gözünü budaktan sakınmaz, cesur tipli ve Çerkez elbiseli bir genç adam çalmıştı. Bu zat mutlaka Paşa'yı görmek istiyordu. Bekleme salonunda Enver Paşa ile karsılaştıkları zaman ancak birbirlerini kucaklayabilmişler, boyunlarına sarılarak sevinçten gözyaşı dökmüşlerdi. Bu yeni gelen idealist İttihatçı idi adı:

- Kuşçubaşı Sami idi. Paşa onu görünce haykırmış:

- "Sen burada mısın?" diyebilmişti. Evet, burada idi. Umumi Harp senelerinin basında fedai olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir adamı sıfatıyla Türkistan'a gönderilmişti. Orada teşkilat kuracak ve Çarlık Rusyası'nı içinden vuracaktı. Yanına dört arkadaş daha almıştı (Topçu Adil, Emrullah, Gürcü İbrahim, İzmirli Tatar Hüseyin).

- Yolunuz çetin ve çok tehlikeli, arkadaşlarına güveniyor musun Sami?

- En aşağı kendim kadar Paşam!

Başkumandan Vekili elini uzatmış bu mert insanı uğurlamış, o da topuklarını birbirine vurarak Harbiye Nazırı'nı bir asker gibi selamlamıştı. Gidiş o gidişti. Arada, sırada kuryelerden haber geliyordu. Fakat bu beş arkadaş ne yapıyordu. Kimse bilmiyordu. Onların yaşadığına ait ümitlerin kesildiği, kendilerine kaybolmuş nazariyle bakıldığı zaman, Kuşçubaşı Sami hem de Moskova'da Gorchakov konağında ve Enver'in karşısında idi. İki arkadaş o gece beraber kalmışlar, yemek yemişler ve sabaha kadar konuşmuşlardı. Bu geceden tam iki hafta sonra, Kızıl Ruslar, Paşa'nın bir sabah gezintiye çıktığını fakat bu gezintinin Kızıl Rus hudutlarını asarak İran'dan, Afganistan'a oradan da Türkistan'a kadar uzadığını hayretle öğrenebilmişlerdi. Enver bir türküyü söyleyerek yoluna devam ediyordu.

- Yeni Turan, güzel ülke, söyle sana yol nerede?

Rumeli'nin karlı dağlarından Asya'nın bozkırlarına kadar sığdırılmış 41 senelik bir ömrün nihayet hedefine ulaştığı bu diyarda o, arkadaşlarının mükemmel çalışmaları neticesinde meydana gelen eseri gururla seyretmişti. Çarlık Rusyası'nın korkunç polisi, bu beş arkadaşın hakkından gelememiş, aciz kalmıştı. Onlar Özbekleri, Kazakları, Kırgızları, Kalmukları harekete getirmişlerdi. Çarlığın inhidamında hisselerine düsen birçok kahramanlıkları sıralamışlardı. Enver Paşa teşkilatlanmış bölgede bas oluyor ve şimdi de zihniyeti Türklere karşı hiç değişmemiş olan Kızıl Ruslara karsı bayrak açmış bulunuyordu. Ruslara karşı müteaddit savaşlar yapan ve muvaffak olan Enver Paşa, 1922 senesi Ağustosu'nun 6'ncı Cuma günü, öğle vakti Cuma namazını kıldıktan biraz sonra ani olarak bir Bolşevik Rus taburunun hücumuna uğramış, onlara karşı atının üstünde kılıcı elinde savaşırken yaralanıp biraz sonra da şehit olmuştu. İttihat ve Terakki, istibdada, Abdülhamit'e karşı dağa çıkmış sonra bu dağdan inerek iktidara geçmiş ve bin bir maceradan sonra, fakat yine Türk milleti, Türk vatanı uğrunda dünyaya gözlerini kapamış ve şehadet şerbetini kana kana içmiş mühim bir şahsiyetini böylece kaybetmişti. Enver'in kahraman arkadaşı daha sonra, ana vatana getirmek isterken vurularak o da başka bir

yoldan Enver Paşa'ya kavuşmuştu. Cemal Paşa mütareke senelerinde Afganistan ordusunu ıslah ve mükemmel bir hale koyduktan ve belki de bu ordu ile bir gün Anadolu davasına yardıma kalkışmayı düşündüğü bu temasları yapmak için Tiflis'e geldiği bir sırada, kaldığı otelin koridorunda Taşnakların bir fedaisi tarafından arkasından vurularak şehit edilmişti. İttihat ve Terakki bu büyüğünü de kaybetmişti. Bahattin Şakir'i yine Ermeniler Berlin'de vurmuşlar. Prens Sait Halim Paşa'yı İtalya'da San Remo'da yakalayarak öldürmüşlerdi. Parti'nin büyüklerini Ermeniler tasfiye etmiş oluyorlardı. Şimdi ikinci plandakilere sıra geliyordu. Bunlar memleketten kaçmamışlar, fakat mücadeleye Teceddüt Partisi namı altında devam etmişlerdi. Kâtib-i umumi Mithat Şükrü, Küçük Efendi Kara Kemal, mütareke senelerine rağmen Maliye Nazırlığında bırakılan Cavit, Hariciye Nazırlığı yapan Halil Menteş, Talat Paşa Kabinesi'nin Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat, harp senelerinin meşhur Maarif Nazırı Şükrü, Miralay Kara Vasıf, daha sonra Ankara Valisi olan Abdulkadir, içlerinde büyük bir ümitle bekliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanmış gözüken bu yaman parti-ciler, İttihat ve Terakki'den başka bir şey düşünmüyorlardı. Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da kurulması sırasında birer mebusluk elde ederek birçoğu, meclis safları arasına karışmışlardı. "Terakkiperver" adıyla Halk Partisi'nin karşısına çıkan bir teşekkülün içinde de bunlar mevcuttu. Memleket zafere kavuştuktan, sulh imzalandıktan, saltanat ve hilafet yıkıldıktan sonra, tekrar eski günleri yaşamak arzusuna düşmüşlerdi.

Karsılarında zaferlerin yükselttiği, inkılâpların yüceleştirdiği Mustafa Kemal vardı. Onu yıkmak, İttihat ve Terakki'yi tekrar kurmak için şarttı. İşte bu Parti'nin büyükleri ortadan kalktıktan sonra küçüklerine şimdi yepyeni bir hedef doğuyordu.

İttihat ve Terakki'nin Küçükleri

Dağa çıkıp Padişah'a bayrak açan, şehre inip hükümeti deviren İttihat ve Terakki Partisi'nin büyükleri, memleket dışında fakat her birisi bir başka köşede Ermeni komitacılarının veya Kızıl Rusların kurşunları ile can verdikten sonra, meydanda bu Parti'nin küçükleri kalmışlar, bittabi şaşırmışlardı. Bunlar ne de olsa memleketin içinde yasadığı buhranlı yılları görüyor. Millî Mücadele'ye ister istemez karışmak lazım geldiğine inanıyorlardı. Harbin hitamında adı "Teceddüt Partisi"ne çevrilmiş olan İttihat ve Terakki, küçüklerinin gayretiyle daha sonra "Terakkiperver Fırkası"na tahavvül edilmiş, yine meşhur İttihatçılar hiç olmazsa eski partilerinin budanmış tek ismiyle bu muhalefet yapmak sevdasına düşmüşlerdi. İsin en mühim unsurları, Talat Paşa'nın meşhur Maarif Nazırı Şükrü ve İaşe Nazırı "Küçük Efendi" lakabıyla şöhret almış Kara Kemal idiler. Bunlar baş başa vererek bir siyasi teşekkül meydana getirmeye, olmuş olan büyüklerin ruhunu şad etmeye karar vermişlerdi. Bu tarih, Lozan sulhunun imzasından, Cumhuriyet'in ilanından ve hilafetin kaldırılmasından hemen sonra başlamıştı. Bu iki kurnaz komitacı çok mükemmel düşünmüşlerdi. Hilafetin lağvına taraftar olmayanlar vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın hamlelerini yersiz bulanlar vardı. Millî Mücadele'de birinci derecede hizmetleri olduğu halde, ikinci plana kalmış ve bundan gücenmiş bulunanlar mevcuttu. Ve bütün bunların üstünde, Cihan Harbi'nin yıktığı İttihat ve Terakki Partisi'nin tekrar kurulmasını içinden büyük bir arzu ile duyanlar vardı. İşte Halk Fırkası'nın karsısına bu esaslara uygun kimselerden mürekkep bir muhalefet çıkarmak kabildi. Gazi Paşa da mecliste mutlak bir iktidarın kalmasını istemiyordu!

- "Samimi bir muhalefet her zaman faydalıdır. Hükümetin icraatı ancak bu sayede doğru bir yol alabilir!" demiyor mu idi? O halde hemen kolları sıvamak ve bir programı vücuda getirmek lazım geliyordu. İste Terakkiperver Fırkası'nın programını bu iki eski İttihatçı hazırlamışlardı. Bu fırka dinci, hatta halifeci, İslamcı vasıflarını tasıyordu. Partinin riyasetine o sırada askerlik hayatından çekilmiş mebus olmuş, fakat arkasında inkâr kabul etmez şerefli sanlı bir mazi bırakmış olan Kazım Karabekir Paşa'yı münasip görmüşlerdi. Kazım Karabekir Paşa'nın hilafet ve dindarlık noktasından Mustafa Kemal Paşa ile ihtilaflı olduğu cümlenin malumu idi. Gittiler, yalvardılar, yakardılar, Ömründe siyasete hiç karışmamış temiz bir askeri, bu partinin risayesetine getirdiler. Sonra Hamidiye'nin şanlı süvarisi, denizciliğimizin medarı iftiharı Rauf Bey'i (Orbay) buldular. O da Lozan sulhu müzakereleri sırasında İsmet Paşa ile ihtilafa düşmüş, o da hilafetin lağvında acele edildiği iddiasıyla Mustafa Kemal Paşa ile bir sürü münakaşalar yapmıştı. Terakkiperver Fırka'da Rauf Bey başlı başına bir kuvvet olacaktı. Zira o da İttihatçı idi. Bu iki komitacı bu partiye İstanbul'a bir fatih gibi giren Millî Mücadele kahramanlarından Rafet Paşa'yı ve bütün askerlik tarihi şerefli sayfalar doldurmuş olan ve Millî Mücadele'nin kurulusunda pek büyük hizmetleri olan Ali Fuat Paşayı (Cebesoy) da almakta tereddüt etmemişlerdi. Daha sonra buraya Rüştü Paşa, Birinci İnönü'nde hizmetleri olan Albay Arif Bey'i (Ayıcı) de katmışlardı. Talat Paşa'nın en yakın adamı ve Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat, Miralay Kara Vasıf, yeni fırkanın meşhur İttihatçı unsurları olarak vazife görmekte idiler. Daha sonra da buraya meşhur ikinci grubun mühim simalarından Hüseyin Avni Bey, Çolak Selahattin Bey de katılmıştı. Bu partide en mühim rol üç kişinin elinde idi. Biri İzmit mebusu Şükrü Bey (Maarif Nazırı), ikincisi Kara Kemal Bey (eski İaşe Nazırı) ve Üçüncüsü de İsmail Canbolat Bey (eski Dâhiliye Nazırı). İste bu üç İttihatçı, büyüklerin ruhunu şad etmek üzere başka bir isim altında fakat eski partiden (Terakki) kelimesini muhafaza ederek birleşmişlerdi. İttihat ve Terakki ruhu ihya

edilince iktidarı ele geçirmek de kendiliğinden hortlanmıştı. Şimdi ise nereden başlayacaklardı?

- "Evvela Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak lazımdır!" diyen Şükrü Bey, fikrine taraftar olarak Kara Kemal'i bulmuştu. Fakat İsmail Canbolat bu işe pek muvafakat etmiyordu. Kara Kemal, söyle söze başlamıştı.

- Bize demişti, Yakup Cemil gibi biri lazım! Gözünü kırpmadan ateşe yürüyecek bir adam... İşte o zaman her şey mümkün olur. Bu dokuz taşa benzer, öyle bir taş kaldıralım ki, bugünkü nizam derhal bozulsun, bu da Mustafa Kemal Paşa'nın ta kendisidir!

Günlerce bilhassa iki komitacı, Şükrü ve Kara Kemal böyle bir arkadaş aradılar. Parti'nin diğer büyükleri hakikaten dönen bu tertiplerden haberdar değildiler.

Nihayet eski ve yakın arkadaşları İttihatçılarla baş başa verdiler. Bir ara Cavit Bey'e (Eski Maliye Nazırı) danıştılar. Fakat Cavit Bey, cesur bir insan değildi. İsin vahametinden de korkmuştu. Fakat bu buhranlı günlerde bir adam, bu iki komitacının imdadına yetişti.

- Size dedi eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit'i tanıtacağım! Aradığınız Yakup Cemil'i fazlasıyla onda bulacaksınız! Bu sözleri söyleyen Ankara'nın sabık valisi Abdulkadir Bey idi. O da İttihatçı idi. O da hükümete kırgındı. O da Mustafa Kemal'i devirmek istiyordu.

- Ziya Hurşit mi?.. Kim bu adam?..

Her iki komitacı tanımadıkları bu isim üzerinde çok düşündüler. Nihayet Ziya Hurşit'in kuruculara takdimi kararlaştırıldı. İstanbul'da ticaretle meşgul olan, fakat çok cesur, son derece atak ve pervasız bir insan olan Ziya Hurşit'i bu iki kurnaz ve güngörmüş partici ile tanıştırdılar...

Görüşme Kadıköy'de, Bahariye'deki Şifa semtinde Şükrü Bey'in 16 numaralı evinde oldu. İstikbal parlak, ümitli görünüyordu. Ziya Hurşit derhal kabul etti. Yalnız Şükrü Bey bir itirazda bulundu:

- Elimizin altında tabanca atacak, iyi nişancı bir iki insan lazım. Hadiseyi Mahmut Şevket Paşa suikastı gibi mükemmelen tertiplemeliyiz. Yine bir yol üzerinde olmalı. Mustafa Kemal Paşa, otomobille geçmeli, birkaç kişi tabanca ile biri de bomba ile harekete girimseli! Bu yol neresi olmalı? Kara Kemal, en emin yeri Ankara'da buluyordu.

- "Aslanı ininde vurmalı!" diyordu. Çankaya yolunu ve Eskişehir mebusu Miralay Arif Bey'in kokusunu tavsiye ediyordu. Şükrü Bey ise bu işi Ankara dışında mütalaa ediyordu. Paşa, İstanbul'a bir türlü gelmiyordu. Geriye en çok gittiği Bursa kalıyordu. Eğer fırsat zuhur eder de İzmir'e giderse burası da mükemmeldi.

Abdulkadir Bey de Ankara'yı daha elverişli addediyordu. Ziya Hurşit'e gelince... O, iki adam bulmayı kabul etmişti.

- Yalnız diyordu, bende para yok! Bu işe de para lazım. İttihatçı Şükrü Bey derhal cevap vermişti:

- Paralarından, silahlarından! Bunu hiç merak etmeyin. Siz adamları hazırlayın ve suikastin yerini tayin edin! Birkaç gün sonra Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski tanıdığı Gürcü Yusuf'u bulmuş, emniyeti olduğu için ona açılmıştı.

- Bize bir kişi daha lazım diyordu. Ama pireyi gözünden vurabilmeli. Gürcü Yusuf hemen cevap vermişti:

- Var, Laz İsmail'i getirelim, bakalım kim onun elinden kurtulur!

Nihayet, Mustafa Kemal Paşa'yı vuracaklar taayyün etmişti. Bunlar Ziya Hurşit de dâhil olmak üzere, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail idi. Şimdi yeri kalıyordu. Alâkadarlar meseleyi Ankara'da görüşmeye ve tetkike karar verdiler. Ve teker teker Ankara'ya gittiler. Terakkiperverlerin kulübünde konuşan Şükrü Bey, Ziya Hurşit'i Miralay Arif Bey'e takdim etmiş, o da Miralay'ın evine Gürcü Yusuf'u getirmişti.

Mustafa Kemal'e Tertip Edilen Suikast

İttihat ve Terakki'nin küçükleri, partilerini tekrar ihyaya çalışırken, karsılarında gördükleri en büyük engel Mustafa Kemal'in bizzat kendisi idi. Vaktiyle kendi aralarında çalışmış olan bu değerli asker, Meşrutiyet'in ilanından, hele İttihat ve Terakki'nin is basına geldiğinden sonra, onlarla birçok meselelerde fikir ihtilafına düşmüştü. Mustafa Kemal, bir partiye komitacılık metotlarının sokulmasını hiçbir zaman hoş görmemiş, Bâb-ı Âli Baskını ile iktidarı ele geçirmelerini asla tasvip etmemişti. O zaman, her genç zabit gibi ideal edindiği Türkçülük ve Hürriyet ülküsü, sonradan gördüğü tatbikat karsısında onda büyük bir sukut-u hayal yaratmıştı. Talat'ın, Enver'in namuskâr olduklarını itiraf ediyor, fakat etrafında toplanmış kimseleri hiç sevmiyordu. İşte bu his, İstiklal mücadelesinin bütün safhalarında hâkim olmuştu. Anadolu mücadelesinin zaferle bitmesi, eski İttihatçıları hiç ummadıkları bir neticeye ulaştırmıştı. O zaman, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde toplanmışlar, kendilerine yol çizmeye karar vermişlerdi. Zahirde Halk Partisi ile beraber yürüyecekler, ilk fırsatta bir muhalefet partisi kuracaklar, bütün eski arkadaşları toplayacaklardı. Bu sebeple Kara Kemal Bey, zemini yoklamak maksadıyla zaferden sonra İzmit'e giderek, Mustafa Kemal ile görüşmüştü. Fakat memleket kurtaran adam, bu komitacıların maksadını anlamakta gecikmemişti. Onun da, zaferden sonra yapılacak bin bir işi arasında bu kurnaz particileri darıltmak isine gelmiyordu. İki taraf hakiki hislerini saklayarak bir müddet yollarına devam etmişlerdi. Mustafa Kemal, bu eski İttihatçılara iyi bir yüz göstermiş kendilerinden faydalanacağını söylemişti. Ancak bu sayede (eski Maarif Nazırı) Şükrü Bey İzmit mebusu, İttihat ve Terakki'nin en mühim elemanlarından biri olan İsmail Canbolat Bey İstanbul mebusu

olabilmişlerdi. Kara Kemal kendisi şimdilik bir şey istemediğinden dolayı Büyük Millet Meclisi'ne dâhil olamamıştı. Yine İttihatçılardan Saruhan mebusu Aydın Bey, Ankara Valisi Abdulkadir Bey fiilî vazifede idiler. Rüştü Paşa, Miralay Arif, Miralay Kara Vasıf Bey de orduda çalışmışlardı. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey kendisini harcamış, münasip bir zamanı beklemişti. Mustafa Kemal, bu İttihatçıların maksadını pek iyi biliyor, hatta belki de fikirlerini izhar etsinler diye zaferden sonra bilhassa grup olarak değil, parti olarak bir muhalefeti kabul etmiş görünüyordu. İste o zaman gerek şahsen kendisi ile ihtilafta olanlar, gerek fikirlerinde eski komitacılık hasretini duyanlar meydana çıkacaktı. Nitekim Terakkiperver Fırka böylece doğmuş bulunuyordu. Fırka'nın büyüklerinde Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşa'lar, Rauf ve Adnan (Adıvar) Bey'ler de, tam bir muhalefet ruhu hâkim iken, İttihat ve Terakki'nin küçüklerinde, tam bir komitacılık zihniyeti hüküm sürmekte idi. İşte bu sebeple Şükrü, Kara Kemal, Canbolat bir araya gelince, bu suikast fikrine kadar gitmişlerdi. İşlerine yarar adamı da sabık Lazistan mebusu Ziya Hurşit'de bulmuşlar, onun delaletiyle bu işi becerecek Gürcü Yusuf, Laz İsmail'i tedarik etmişlerdi. Büyüklerden bazıları bir suikast işini muhakkak ki duymuşlardı. Bazısı bunu düpedüz bir delilik saydığı için aldırış etmemiş, bazıları da mani olmaya çalışmıştı. Bazıları da korkudan ne kendisi işe girebilmiş, ne de kimseye ihbarda bulunabilmişti. Bilhassa Maliye Nazırı Cavit Bey'in, Hafız Mehmet, Halis Turgut Bey'lerin bu işi bildikleri halde mani olamadıklarını ve kimseye bir şey söyleyemediklerini kabul etmek doğru olacaktır. Parti'nin basındaki paşalar ve beyler ise tamamen hadiseden bihaber yasamışlar, fakat sonunda ister istemez İstiklal Mahkemesi huzuruna gelmişlerdir. Suikastın evvela Ankara'da düşünüldüğü de tahakkuk etmiştir. Miralay Arif Bey'in bu is için köşkünde tetkikat yapılmasına müsaade ettiği de sabit olmuştur. Fakat Ankara'yı gözlerine kestiremeyen suikastçılar bir ara Bursa'yı düşünmüşler, fakat nihayet İzmir'de karar kılmışlardır. İzmir'in tercih edilmesinde maslup Şükrü'nün rolü büyüktür. Orada jandarma

zabitliği yapmış, İstiklal Savaşı'na "Sarı Efe" lakabı ile katılmış Edip'in bulunması, Şükrü Bey'e büyük bir ümit vermiştir.

İzmir'de ticaretle meşgul olan Giritli Şevki'nin de işe karıştırılması su noktadan dolayı münasip görülmüştü: Giritli Şevki, motor sahibi idi. Suikastçıları Gaffarzade Oteli'nin önünde, suçu işleyecekler, hemen dar sokaklarından kendilerini rıhtıma atacaklar, oradan da Yunan adalarına kolaylıkla geçeceklerdi. Gazi Paşa'ya ateş edeceklerin basında Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail bulunacaktı. Çarşıdan gelen ve bu köşede tam 90 derecelik bir açı yapan dar yol, Paşa'yı karşılamaya gelen on binlerce insanla mahşer halini alacak, otomobilin hem manevra yapmaya mecbur kalacağı, hem de dönmek zorunda bulunacağı burada, tıpkı vaktiyle 1914'te 28 Haziran günü Avusturya-Macaristan Veliahdı Franz Ferdinand'a yapılan ve başarılan suikast gibi vazifeliler, Paşa'yı tam isabetle otomobilin içine sereceklerdi. Suikast için gereken parayı eski Maarif Nazırı bizzat tedarik etmiş ve bin liraya yakın bir meblağı ve kıymetli tabancaları Ziya Hurşit'e vermişti. Sonra da kendisi İzmir'e gelmiş, hatta Sarı Efe Edip de dâhil olmak üzere on kişilik bir heyet, Karşıyaka'da bir bahçede toplanmışlardı.

Ziya Hurşit, Gaffarzade Oteli'ne inmişti. Bu bahçedeki içtimada Sarı Efe Edip ve Giritli Şevki Bey de bulunmuştu. Son toplantı 14 Haziran 1926'da yapılmıştı. Ajanslar o gün Gazi Hazretleri'nin Bursa'dan İzmir'e hareket ettiğini, 16 Haziran'da İzmir'de bulunacağını bildirmişti. Haziran'ın 15'inci günü aksamı, Giritli Sevki Bey, o aksam İstanbul'a kalkan bir vapurla Sarı Efe Edip'in İzmir'den hareket ettiğini öğrenince beyninden vurulmuşa dönmüştü.

- "Bunda mutlaka bir iş var" diyordu. Sarı Efe Edip, İstanbul'a giderek hepimizi ele verecek! Zaten korkak ve vehimli bir insan olan Şevki Bey o aksam, İzmir Valisi Kazım Paşa'nın (Dirik) karsısına çıkarak bu korkunç suikastı haber vermişti. Kazım Paşa'nın ilk işi, Gazi Hazretleri'ne bir telgraf çekerek İzmir'e gelmelerini tehir etmeleri ve çünkü bir suikast şebekesiyle karşı karsıya bulunduklarını bildirmek olmuştu. Sonra da o gece, 15

Haziran'ı 16'ya bağlayan gece, Gaffarzade Oteli'nin üst katında yatağında uyuyan ve ertesi güne ait parlak ümitlerle rüya gören Ziya Hurşit'i yatağında kıskıvrak yakalamak olmuştu. Gecenin ilerlemiş saatinde karsısında bir sürü resmî ve sivil polis gören Ziya Hurşit hakikaten şaşırmış, fakat kısa bir zaman içinde her seyi itiraf etmişti. Gürcü Yusuf, Laz İsmail tabancaları ile yakalanmışlar her tarafa çekilen telgraflarla Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de tevkif edilenler hayli kabarık bir liste arz etmişti. Bu listede, Ermenistan fatihi Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayar, Rüştü Paşa'lar, Miralay Arif, Miralay Vasıf, Baytar Miralayı Rasim, Şükrü, Canbolat, Halis Turgut, Hafız Mehmet, Cavit Bey'ler ve daha birçok kimseler vardı. Yurt dışında olan Rauf Bey ile Adnan Adıvar, yurt içinde olduğu halde ele geçemeyen Kara Kemal ve Abdulkadir Bey'ler de şiddetle aranmakta idi.

Mustafa Kemal'i Öldürmek Planlaştırılmıştı

İstanbul Darülfünunu'nun Tarih Fakültesi'ne devam ettiğim yıllarda İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması takarrür eden suikast faillerinin meydana çıkarılması üzerine gerek maznunların nezaretinde bulunmak, gerek muhakemeleri sırasında alınan ihtiyati tedbirlere katılmak üzere çalışmakta olduğum İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden aldığım emirle İzmir'e hareket etmiş ve orada vazife almıştım. Bu fırsattan istifade ederek, İttihat ve Terakki'nin bu ikinci, Üçüncü planda gelen şahsiyetleriyle yakından meşgul olarak onların darağacına kadar takip ettikleri yolu bütün hususiyetleri ile öğrenmiş bulunuyordum. Şimdiden sunu ilave etmeliyim ki, bunlar hepimizin akıl ve hayalinden bile geçirmek istemediği korkunç bir planın sahibi idiler ve şayet motor sahibi Şevki Bey korkup hadiseyi bizzat İzmir Valisi Kazım Paşa'ya açmasa idi, Gazi'nin Gaffarzade Oteli köşesinde öteki dünyayı boylaması işten bile değildi. Amma ne vardı ki, son dakikada Şevki Bey'in içine düşen korku. Sarı Efe'nin ansızın kendisini İstanbul'a atmasından doğmuştu. O, bunda müthiş bir oyun görmüş, iyisi mi önce hareket etmeyi aklınca uygun görmüştü. İste bu korku, Ata'mızı bize bağışlamıştır. Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail ilk hamlede tevkif edilenler arasında idi. Artık her tarafa telgraflar yağıyor, İstanbul'da, Ankara'da tevkifler devam ediyordu. Hükümet meseleyi muhalefet partisinin hareketi telakki etmiş, basta gelenleri de tevkif etmekte tereddüt etmemişti. Terakkiperver Partisi'nin reisi, Ermenistan fatihi Kazım Karabekir Paşa idi. Bu partinin ileri gelenleri içinde Ali Fuat (Cebesoy) Rafet Paşa'lar ve Rauf Orbay, Adnan Adıvar da bulunuyordu. Fakat son ikisi, bu vakadan biraz evvel Avrupa'ya gitmişlerdi. Mahkemeler bulunanların vicahinde, olmayanların gıyabında cereyan etmişti. Bulunanlar günlerce mahkemeden sonra kısmen suçlu kısmen suçsuz görülmüşlerdi. Muhakemenin

safhalarında ordu mensuplarından pek çoğu sivil olarak bulunmuşlar, hatta paşaların lehine tezahürat da yapmışlardı. Paşalar gayet ağır, vakur ve hürmete sayan bir ruh haleti içinde gelip gitmekte idiler. Bunların ellerine kelepçe vurulmamış olmakla beraber, süngülü askerin arasında gelip gitmeleri hazin bir manzara arz etmişti. Bir zamanlar bunlardan on binlercesinin emirleri altında bu vatanın düşmanlarına karşı sevk ettikleri halde, şimdi onların arasında ve süngülülerin ortasında bir suçlu gibi mahkemelere iştirak etmek kendilerine pek ağır geliyordu. İzmir'de bu işle meşgul olan İstiklal Mahkemesi hep Ali'lerden mürekkepti. Başkan meşhur Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey idi. Azalar "bakkal" lakabı ile meşhur Ali Bey, Gazi Hazretleri'nin muhafızı, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve makam-ı iddiada bulunan savcı da Necip Ali Bey idi. Bu Ali'lerden mürekkep İstiklal Mahkemesi günlerce ince eleyip, sık dokumaları sonunda sunu anlamıştı ki, hadiseden asla Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Rafet paşa'ların zerrece haberi yoktu. Fakat hadiseden biraz evvel Avrupa'ya gittikleri için Rauf Bey ile Adnan Bey'in hareketlerini şüpheli görmüş, onlar da bulunup kendilerini müdafaa edemedikleri için Paşalar alkışlarla inleyen mahkemede beraat ederken beyler onar sene ağır hapse mahkûm edilmişlerdi. Fakat Rüştü Paşa'nın, Miralay Arif Bey'in, sabık Maliye Nazırı Cavit Bey'in bu suikasttan haberleri olduğu aşikârdı. Rüştü Paşa mahkeme heyetinden af dilemiş, Arif ve Cavit Bey'ler inkâr etmişlerse de esaslı şahitlerin önünde vaka olduğu gibi meydana çıkmıştı.

Bazılarının kabahati, bildikleri bu menfur teşebbüsü, hükümete haber vermemekten doğuyordu. Hafız Mehmet Bey, Baytar Rasim, Turgut Halis Bey, hatta İsmail Canbolat Bey bu noktadan mahkûm olmuşlar, faillerle müşterek hareket ediyor telakki edilmişlerdi. Hadisenin en maruf simaları basta İzmit mebusu Şükrü Bey olmak üzere, Kara Kemal, Ziya Hurşit, Abdulkadir Bey'ler üzerinde toplanmış bulunuyordu.

Diğerleri hadisenin icra vasıtaları idiler. Suikast etraflı düşünülmüş, hazırlıkları yapılmış, paralar sarf edilmiş, silahları hazırlanmış, yeri, saati bile taayyün etmişti.

Mustafa Kemal'i yıllarca savaştığı ve sonunda kurtardığı İzmir'de öldürmek, Türk milletine yükletilebilecek en acı bir nankörlüğün ifadesi olacaktı. Tanrı bu lekeden Türk milletini hakikaten korumuştu. Sarı Efe Edip tam bir komitacı idi. İzmir'de ne olur olmaz yakalanmamak için, İstanbul'da bulunmayı tercih etmişti. İttihat ve Terakki'nin küçükleri, iktidarı böylece ele geçireceklerini ummuşlardı. Belki de bu mümkün olabilecekti. Çünkü Mustafa Kemal'in şahsiyetinde çok şeyler mevcuttu. Fakat hadise, hiç inkâr edilmez delilleriyle ele geçmiş, üstelik de bu teşkilatın en soğukkanlısı olan Ziya Hurşit, gerek palas pandıras gönderildiği ve İzmir'e gelmekte olan hususi trende kendisine bizzat sualler soran Atatürk'ün huzurunda, gerek Ali'lerden mürekkep İstiklal Mahkemesi önünde her şeyi bütün teferruatıyla anlatmıştı. Gazi Mustafa Kemal ona söyle sormuştu:

- Bu isi niçin yapacaktınız, Ziya Hurşit Bey?

- Çünkü Paşam, memlekette beklediğimiz hürriyet ve adaleti göremedik, ondan!

- Hürriyetinizde ne gibi eksik şeyler vardı? Görüyorsunuz ki bir suikastı hazırlayacak kadar serbest idiniz. Adalette ne gibi noksanlar vardı? Yakında cereyan edecek olan muhakemelerde bunun da tam olduğunu müşahede edeceksiniz! O halde daha açık konuşunuz. Siz sandalye kapmak için bunu yaptınız. Yalnız unutuyorsunuz ki, İttihat ve Terakki Partisi'nin metotlarıyla iktidar ele geçirilemez. Hükümet konağını basmak, adam vurmak ve böylece iktidarı devirmek sadece geride kalmış esef verici hadiselerdir. İktidar ancak kanuni, hukuki yollardan ele geçirilir. Her şeyden evvel milletin nabzını tutmalısınız! Bakalım halk ne diyor!

Menemen'den geçip İzmir'e doğru yol alan tren Ziya Hurşit'e son defa Ege Bölgesi'nin yemyeşil ve çok zengin manzaralarını seyrettirirken, tarihin bu en büyük adamı, ona büyük bir ders vermekte idi. Eğer henüz çok genç olan Ziya Hurşit, bu dersi daha evvel almış olsaydı, böyle hayatının baharında darağacına bir bayrak gibi çekilmez ve üç direğin arasında sallanmazdı. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in ona verdiği dersi o, iş işten geçtikten sonra öğrenmiş ve bu belki de maalesef hiç ise yaramamıştı. Fakat Türk tarihinde bu ders cidden ibrete değer bir kıymet sayılabilirdi.

İttihatçılar İstiklal Mahkemesi'nde

İzmir'in yaşadığı bu tarihi günlerde İstiklal Mahkemesi'nin onu, ici mahşeri bir kalabalıktan kendisini kurtaramıyordu. Suçlular her zaman iki kafile olarak geliyordu. Birinci kafileye daha ziyade Terakkiperver Fırkası'nın ileri gelenleri dâhil bulunuyor, bunlara da "Paşalar kafilesi" adı veriliyordu. Bu heyetin içinde Kazım Karabekir, Ali Fuat, Rafet, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal, Rüştü Paşa'ları görüyorduk. Fakat bu toplulukta Maliye Nazırı Cavit Bey, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden son devrin Umumi Kâtibi Mithat Şükrü, İsmail Canbolat, Dr. Hüseyinzade Ali, Hamdi Baba, Posta Telgraf Müdürü Hilmi, Fatih kâtib-i mesulü Vehbi, Bakırköy kâtib-i mesulü İbrahim Ethem, Cemal Ferit, meşhur Eyüp Sabri, sabık Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi, Selah Cimcoz, "Tırnakçı" lakabı ile meşhur Salim, Ziya Hurşit'in kardeşi mebus Faik, Ali Osman Kahya, Miralay Kara Vasıf, Baytar Miralayı Rasim, Çolak Selahattin, Çopur Hilmi ve daha irili ufaklı mevki sahibi birçok kimseler vardı. İkinci kafilede Ziya Hurşit, Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, sabık Maarif Nazırı Şükrü, Hafız Mehmet, Miralay Arif, Halis Turgut, Topçu Ali İhsan, Münir Hüsrev, Millî Mücadele'nin Hariciye Vekili Bekir Sami, Avukat Feridun Fikri ve daha bazı kimseler mevcuttu.

Paşaların muhakeme edildiği her celsede salonun içi sivil giyinmiş zabitan topluluğu ile dolup taşıyor, paşalara gelip gidişlerinde müthiş tezahürat yapılıyor, onlar alkışlanıyor, mahkeme heyeti ordunun manevi baskısı altında tutuluyordu. Bu sebeple emniyet teşkilatının vazifesi son derece güçleşmiş bulunuyordu. İkinci kafileye karşı merak ve aynı zamanda nefret de mevcuttu. Nitekim bunlardan birçoğunun idama

mahkûmiyetleri sevinçle karşılanmış, paşaların beraatı ise emsalsiz tezahürata yol açmıştı.

Muhakemelerin devamı şunu göstermişti ki, Millî Mücadele zafere eriştiği ve Lozan müzakerelerinin başladığı sırada mütareke ile yıkılan, dağılan, isim değiştirerek bir müddet tutunmak isteyen İttihat ve Terakki Fırkası, yeniden ihya edilmek istenmiş, bunu da kodamanların yurdu terk edişinden sonra ikinci planda geride kalanlar yapmak istemişti. İlk harekete geçen "Küçük Efendi" lakabı ile şöhret almış bulunan Kara Kemal Bey idi. O bazı arkadaşlarıyla müşavere etmiş, bilhassa sabık Maarif Nazırı Şükrü, Maliye Nazırı Cavit ve Abdulkadir Bey'lerle eski Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat Bey bu işte müessir olmuştu. Bunlar böyle bir fırka kurmak arzularını devrin Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal'e arz etmek üzere Kara Kemal'i memur etmişlerdi. Fakat İzmit'te Mustafa Kemal, Kara Kemal'e şöyle demişti:

- Bana bir parti namına mı, yoksa sahsın namına mı müracaat ediyorsun?

Kara Kemal susmuş, Mustafa Kemal devamla:

- Şayet İttihat ve Terakki'yi kurtarmak istiyorsanız buna asla meydan vermem. Şahsın namına geliyorsan, sana münasip bir iş düşünelim!

Gazi Mustafa Kemal'in zaferden sonra kati kararını öğrenmiş olan Kara Kemal İstanbul'a dönmüş ve İttihatçı arkadaşlar bazen Moda'da Şifa semtinde bazen de Ada'da Cavit Bey'in köşkünde içtima etmişler, yeni bir fırka kurmaya fakat tamamen İttihat ve Terakki ruhuna sadık kalmaya karar vermişlerdi. Bu partinin nizamnamesini Cavit Bey kaleme almış, en büyük muzahereti Şükrü, Kara Kemal, Canbolat, Abdülkadir Bey'lerden görmüştü. Yeni fırkanın ismi "Terakkiperver" olacak, kabilse, bütün İttihatçıları sinesinde toplayacaktı. Yalnız büyük bir komitacı olan ve tek başına bir hükümet devirebilecek zeka ve kabiliyette olan Kara Kemal, partiye resmen girmemiş, perde arkasında kalarak baştakileri şüphelendirmemeye çalışmıştı. Bu partiye, memleket nazarında şöhretleri,

namuskârlıkları ile tanınmış temiz insanlar lüzumlu görülmüş, iste ufak ihtilaflarla Gazi Mustafa Kemal'e kırgın olan, Kazım Karabekir, Refet, Cafer Tayyar Paşa'lar, Rauf ve Adnan Bey'ler alınmıştı. Daha sonra Ali Fuat Paşa ile Mersinli Cemal Paşa da iltihak etmişlerdi. Parti'nin bu temiz büyükleri samimi muhalefet sevdasını güderken, Parti'nin gizli hesaplara dayanan küçükleri, bu parti ile iktidarı ele geçirmek için, hilafetin lağvından sonra şarkta meydana gelen Şeyh Sait İsyanı'nı kendileri için bir fırsat telakki etmişler, fakat hükümetin şiddetli tedbirleri ve asileri mükemmel karsısında şaşırıp kalmışlardı. Şeyh Sait ve onun arkasından giden yüzlerce insan darağaçlarında sallandırılırken bu huyu bozuk, maksatları karanlık partiye de son verilmiş ve hükümet kararıyla bütün şubeleriyle kapatılmıştı. Bu mücadelenin Meşrutiyet'teki gibi meclis kürsüsünden, mebus sıralarından yapılamayacağını anlayan komitacılar, mazide olduğu gibi bir Bâb-ı Âli Baskını düşünmüşler ve bunun için de Hürriyet ve İtilaf'ın daha sonra tatbik ettiği usulü benimseyerek bir Mahmut Şevket Paşa suikastını kuvveden fiile çıkarmaya yeltenmişlerdir. Fakat millî hükümetin demir eli, her iki teşebbüse de meydan vermemiş, biraz da talihin yardım ettiği bu devirde son dakikada içlerinden birinin ihbarı ile her şey yarıda kalmıştır. İstiklal Mahkemesi sırasında şu da anlaşılmıştır ki, paşalardan yalnız biri, Rüştü Paşa, miralaylardan yalnız ikisi Eskişehir mebusu Arif ve Baytar Miralay Rasim ile Cavit Bey de dâhil olmak üzere İttihat ve Terakki'nin kalburüstü şahsiyetleri Mustafa Kemal'e karşı tatbik edilecek suikasttan haberdardırlar. Bunlardan bazıları bildiği halde korkudan fiilen iştirak edememiş, bir kısmı vaziyeti hükümete haber verememiş, bir kısmı da bu iste vazife almıştır. İstiklal Mahkemesi'nin kararında bu farklar gözetilmemiş, cümlesinin idamlarına hüküm verilmiştir. İzmir suikastı sunu göstermiştir ki, meşru yollardan gitmeden iktidarı ele geçirmek sistemi artık kapanmıştır. Bu memleket ya minnettarlığını ifade için sevdiği ve inandığı insanları başta görmeyi tabii bulmuş, bu suretle Gazi Mustafa Kemal'in yaşadığı

müddetçe onu Büyük Millet Meclisi Reisi daha sonra Cumhurbaşkanı olarak başında taşımıştır. Yahut da reyini kullanarak mukadderatını kime vereceğini açıkça bildirmiştir. Fakat tabanca tehdidi ile birkaç yüz kişinin hükümeti basarak yahut da en gizli emellerle ve en şeytani usullerle suikastlar hazırlayarak iktidarı ele geçirmeye kıyam etmesini hoş görmeyecektir. Bu kapanması zaruri görülen bir yol, tatbiki hiçbir vicdanı okşamayacak bir sistemdir. Olgun milletlerin, siyasi seviyesi yükselmiş memleketlerin hedefi ancak milletin meşru reyi ile iş başına gelmiş olan hükümetleri tutmaktır. Bu hükümetler de halkın reyi ile iş başına geldiklerini düşünerek her zaman efkâr-ı umumiye nazarında hesap vermekten çekinmeyecek, iktidarı kaybetseler de memleketi terk etmeyi elbet de düşünmeyeceklerdir. İstiklal Mahkemesi önünde İttihatçılardan tarihin alacağı ders ancak bu olmalıdır.

Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe

Atalardan kalma güzel bir söz vardır:

- Ya devlet başa, ya kuzgun leşe! Siyasetle uğraşmanın sonu da budur.

Ya insanı omuzlarda taşırlar yahut darağaçlarında sallandırırlar. Baştan beri devam eden hatıralarımızda, anlatmak istediğimiz de budur. İttihat ve Terakki'yi, babamın yardımıyla doğduğum, büyüdüğüm, dağlarına ormanlarına, akarsularına hâlâ hasret yasadığım Makedonya'da tanıdım. Yine bu partinin son adamlarını vazifeli bulunduğum İzmir'de tarihe gömdüm. Bu fırkanın adamları, kendilerini sürükleyen ihtiras fırtınasının içinde, kopuklu denizde sallanan sandallar gibi kaderlerini sahile terk etmiş bulunuyorlardı. İçlerinde feragat sahibi, idealist, vatanperver olanlar bulunduğu gibi günlük politikanın cereyanına kapılmış bulunanları da vardı. Tıpkı bir ömür gibi, İttihat ve Terakki de acı ve tatlı günleri ve hatıraları ile maziye gömülmüştür.

İzmir'de kurulan ve Ali'lerden mürekkep olan İstiklal Mahkemesi'nin kararı su idi: 13 Temmuz 1926 Salı günü mahşeri bir kalabalık huzurunda ve bütün maznunların önünde okunan karar bir dekor önünde heyecanlı dakikalar yaşatmıştı. Mahkemenin Reisi Afyon mebusu Ali Bey bağırmıştı:

- Mahkemenin kararı okunacak ayağa kalkınız!

Derin bir sessizlik içinde ve herkesi saran korkulu bir havada zabıt kâtibinin heyecanlı sesi duyuluyordu. Uzun bir mukaddimede Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Terakkiperver Fırkası'nın ne maksatla kurulduğu izah ediliyor ve vatanı kurtaran Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin aziz sahsına tevcih edilen korkunç suikastta iştirakleri müteaddit deliller ve şahitlerle karara varan maznunların adalet pençesinde layık oldukları

cezaya düçar olacaklarına hiç şüphe edilmemesi ihtar olunuyordu. Kararın sonuna doğru bu ise masum oldukları halde isimleri karıştırılmış bulunan kimselerin de beraat ettikleri adaletin nasıl şaşmaz hükümlerle kötüyü iyiden ayırdığı bildirilmekte idi. Bu izahattan sonra İzmir mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Eskişehir mebusu Miralay Arif, Saruhan mebusu Abidin, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Mülazım Mütekaidi Çopur Hilmi, Baytar Miralayı Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf'un vicahlarında, sabık Ankara Valisi hal-i firarda bulunan Abdulkadir ile henüz ele geçmeyen İttihatçıların İaşe Nazırı Kara Kemal'in gıyaplarında idamlarına, Erzincan mebusu İhsan, sabık Ardahan mebusu Hilmi, eski Makedonya nazırlarından Cavit, eski Sivas mebusu Salahattin ve yine İttihatçıların İzmir Valisi Rahmi, İstanbul mebusu Rauf (Orbay) ve yine İstanbul mebusu Adnan (Adıvar) Bey'lerin bu davadan tefrikleri ile Ankara'da devam-ı mahkemelerine, bu suikast hareketinde bir gûna methalleri ve müşareketleri görülemeyen Ordu mebusu Faik ve mebuslardan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Bekir Sami, Besim Necati, Kamil Zekai, Munir Hüsrev Bey'lerle Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Rafet ve Mersinli Cemal Paşa'ların ve hadiseyi ihbar eden Giritli Sevki Bey'lerin beraatlarına karar verildi. Kararda bahçıvan, odacı, hizmetçi gibi bazı kimselerin de beraat ettiği ilave ediliyordu.

Paşaların beraatı mahkemeyi dolduran sivil ordu mensupları arasında hakiki bir bayram havası yaratmış mahkemenin tavanları gök gürültüsünü andıran alkışlarla inlemişti. Paşaların heyecandan yüzleri kızarmıştı. İdama mahkûm olanlar ise sapsarı kesilmişler fakat büyük bir soğukkanlılıkla süngülülerin arasında ve alınan fevkalade emniyet tedbirlerinin ortasında hapishane yolunu tutmuşlardı. İdama mahkûm olanlar bu suretle on beşi buluyor, bunlardan ikisi henüz ele geçmemiş olduğundan hükmün infazı ancak 13'ü için varit görülüyordu. Bu suretle 13 Temmuz Salı günü 13 kimsenin idam hükmü, bu

rakamın şeametine inanmış kimselere yeni ve parlak bir misal olarak tarihe intikal ediyordu. Ve hemen o gece bu meşum ve korkunç gün henüz bitmeden vakit gece yarısından biraz evvel, her zaman derin uykularında bulunan İzmir hapishanesi ve etrafı şimdi mahşeri bir kalabalıkla dolup tasmış bulunuyordu. İstiklal Mahkemesi'nin Müddei-i Umumisi Necip Ali Bey, Hapishane müdürü ve beş gardiyanıyla mahpuslara hükümlerin tebliği vazifesini üzerine almıştı. İlk çağırılanlar Gürcü Yusuf ile Laz İsmail idi. Uyku sersemi kararı dinleyen Yusuf:

- "Bana hakikaten yazık olacak, bir cahillik ettik affedin bizi!" diye inlemiş. Laz İsmail:

- "Asılacak yalnız biz miyiz?" diye sormuş daha birçoklarının bulunduğunu öğrenince adeta ferahlamıştı. Baytar Rasim soğukkanlı idi. Arapça şu cümleyi tekrarladı:

- *El mukadder, la yugayyer* (Kader değişmez!). Miralay Arif çok asabi idi, boyuna sigara içiyordu.

- "Gazi Paşa'dan mektubuma cevap gelmedi mi? Ben onun yirmi senelik arkadaşıyım. Mutlaka cevap verecek!" diyordu. Diyordu ama Mustafa Kemal'den ona, artık hiçbir şey gelemezdi. İsmail Canbolat, hakikaten komitacı idi. İdam edileceği bildirilince:

- Hay hay demişti. Şeriatın kestiği parmak acımaz! Ve paralarını, saatini teslim etmişti. Halis Turgut, çocuklarına bir vasiyette bulunmuştu:

- Onlara söyleyin katiyen siyasetle meşgul olmasınlar! Bu nasihat şimdi neye yaradı? Rüştü Paşa adeta inlemişti. Tam bir hezimete uğramış kumandan gibi:

- "54 yaşındayım" diyordu. Bir gün asılacağımı asla tahmin etmezdim. Keşke kurşuna dizseydiler. Bu şerefsiz bir olum! Soyum sopum her zaman beni lanetle anacak! Eski Maarif Nazırı Şükrü de soğukkanlılığını muhafaza etmiş ve şu cümleyi sarf etmişti:

- "Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!" başka türlüsü olamazdı. Saruhan mebusu Abidin ise telaşlı, heyecanlı idi. "Bir diyeceği var mı?" diye sorulunca:

- Söyleyeceklerimin hepsini söyledim. Şimdi susmak düşüyor demişti. Sarı Edip Efe ise:

- Acele etmeyin. Anladık asacaksınız, peki demiş ve hazırlanmaya başlamıştı. Asılmaya giderken bile neşesini kaybetmeyen hadisenin bir numaralı adamı Ziya Hurşit idi.

- Peki dedi, zaten asmaktan başka bir şey yapamazsınız. Şu iki yüz elli lirayı ağabeyime verin, şerefimle mütenasip bana bir kabir yaptırsın! Demiş ve darağacında da cellât Selanikli Ali'ye:

- "Öbür tarafa giderken söyleyeceğin bir şey var mı? Babana selam götüreyim mi?" diye alay etmişti. Hafız Mehmet Bey kararı duyunca bayılmış, su verip ayıltmışlar, asılırken ipi kopan Şükrü Bey, Kılıç Ali'nin:

- "Şükrü Bey biraz ileri gelin!" sözünü kendisine anlayıp yürüyünce Kılıç Ali bağırmıştı:

- Sizi çağırmıyorum, jandarma zabitini çağırıyorum. Asın bunu tekrar! Cellât Çingene Ali, emri yerine getirmiş. Şükrü Bey'in ayakları altındaki iskemleye tekme vurunca bir adam havada sallanmış kalmıştı. Tarihe maslup Şükrü diye gecen komitacı, İttihat ve Terakki'nin yaman bir mümessili, bu suikastın bir numaralı tertipçisi idi. Ama kim derdi ki, arkasından kalan iki arkadaşı da onu takip edecekti.

Harman Sonu

İzmir'de asılan 13 kişi ile Gazi Mustafa Kemal'e karsı tertip edilmiş suikastın bütün failleri hakkında adalet yerine gelmiş sayılamazdı. Bunlardan tefrik edilerek aynı İstiklal Mahkemesi'nin huzuruna Ankara'da çıkarılanlar için de nihai bir karara varmak lazım geliyordu. Bir ay sonra başlayan bu heyecanlı muhakemenin en kuvvetli şahsiyeti İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Cavit Bey idi. Onunla beraber, yine meşhur bir İttihatçının da mukadderatı mevzu bahis idi. Bu da Doktor Nazım'dan başkası olamazdı. Maznunlar arasında Ardahan mebusu Hilmi ile Nail de vardı. Bu dördü Müddei-i Umumi Necip Ali Bey'in iddianamesinde birinci derecede suçlu idiler. Bundan sonra gıyaplarında muhakeme cereyan eden Rauf Bey (Orbay) ve Adnan Bey (Adıvar) da bulunuyordu. Sonra derece derece kendilerinden bahsedilen Hüseyin Cahit, Küçük Talat, Ali İhsan, Azmi, Hamdi Baba ve daha bazılarının da bu işlerde methaldar olduklarına dair hiçbir delil bulunmadığından beraatlarına karar verilmişti. Mahkemenin Cavit Bey'de gördüğü suç şu idi:

Memleketi Birinci Cihan Harbi'ne sürükleyenler içinde faal rol oynamış, sonra da onu mağlubiyete uğratarak devletin çökmesine sebep olmuş, İstiklal mücadelesi sırasında evvela İstanbul'da saklanmış sonra Avrupa'ya kaçmış, nihayet zafere yakın memlekete donmuş, Lozan sulhu sıralarında tekrar İttihat ve Terakki'yi ihyaya kalkmış, buna karşı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan muhalefet görünce Terakkiperver Fırka namı altında yeni bir teşekkül meydana getirmiş, onun da kapatılması üzerine siyasi faaliyetlere girerek evinde içtimalar tertip ettirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın vücudunun ortadan kalkmasına gereken tertibatı aldırmış, suikasttan yalnız haberdar olmakla kalmamış, bilfiil buna muzaheret edenlerden olmuştur. Cavit Bey,

günlerce devam eden muhakemelerinde Birinci Cihan Harbi'ne bilakis mani olmak için neler yaptığını fakat bunun bir zaruret olduğunu, İstiklal mücadelesine gitmesine müsaade edilmediğini, ele geçmemek için de İsviçre'ye kaçtığını, memlekete tekrar avdet ettiği zaman politika ile meşgul olmadığını söylemiş ise de müdafaasının parlaklığı onu mukadder cezadan kurtaramamıştı. Mahkemenin kendisi hakkındaki kararı idam olmuştu. Doktor Nazım, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azasından ve Talat Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olduğunu, harp senelerinde, mütareke yıllarında hep memleket için çalıştığını anlatmış, fakat içtimalara katılması, Ankara Valisi olup hal-i firarda bulunan suikastçı Abdulkadir ile sık sık buluşması onu da idama mahkûm ettirmiştir. Ardahan mebusu Hilmi'nin İstanbul'a koşup gelmesi, Kara Kemal ile baş başa vermesi, yine Merkez-i Umumi azasından Nail'in suikast hareketlerinde en tehlikeli kimselerle arkadaşlık etmesi, hadiseden her ikisinin haberdar olduğunu meydana çıkarmış bunlar da idama mahkûm edilmişti. Rauf Bey ile Adnan Bey'in hadiseden haberdar olmakla beraber suikasttan evvel Avrupa'ya gitmeleri ve Rauf Bey'in:

- "Ne haliniz varsa görün, ben bu işte yokum" şeklinde ifade de bulunması, onların onar sene müddetle yurt dışında mahkûm edilmeleriyle sona ermişti. Fakat yurda avdetinden sonra Rauf Bey bir mahkeme huzurunda tekrar muhakeme edilmesini istemiş ve bu mahkemede müdafaasını yaparak eski hükmü iptal ettirmiş ve bu suretle beraat eylemişti.

Diğer maznunlardan Hüseyin Cahit Bey esasen sürgünde bulunması dolayısıyla bu islere karışmadığı tebeyyün ediyor ve diğerleri de beraat eyliyordu. 26 Ağustos 1926 Perşembe günü saat 14'te Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nin salonu mahşeri bir manzara arz etmiş ve dört idam mahkûmunun celseye getirilmediği görülmüştü. Diğer suçlular heyecan ve merakla bekledikleri kararı ayakta dinlemişlerdi. İzmir suikastına teşebbüs edenlerin son kafilesi de demek Ankara'da idam olunacaklardı. Beraat edenler, sevinç gözyaşları ile mahkemeyi terk etmişler,

idam mahkûmları da o gece hapishane müdürünün huzuruna çağırılarak haklarındaki hükümleri dinlemişlerdi. Henüz saat 22:00 idi. Bu kadar erken idam hükmünün tebliğ edildiği görülmemişti. Cavit Bey kararı dinleyince sapsarı kesilmiş:

- "Mahkemenin kararı haksızdır. Ben masumum" diye söylenmişti.

Doktor Nazım daha soğukkanlılıkla kararı karşılayarak:

- "Adaletin hükmünü metanetle kabul edeceğim, merak etmeyin" diyebilmişti.

Ardahan mebusu Hilmi Bey ise:

- "Çok acele ettiler, bu kadar telaşa lüzum ne?" diye sormuş. Nail Bey ise:

- Reis Ali Bey'e, Kılıç Ali Bey'e selamlarımı söyleyiniz. Adaletin hükmü yerine gelecektir! demişti. İdam mahkûmları siyasetgâha götürüldükleri ve boyunlarına ipler geçirildiği zaman Cavit Bey'in sözü şu olmuştu:

- Hüseyin Cahit Bey'e selamımı söyleyiniz. Çocuklarıma ve refikama baksın. Yalnız şunu söyleyeceğim:

- Bir gün dedirir Kudreti Mevla!

Tallahu lekad aserek Allahu Aleyna! -Ziya Paşa-

Yani "Allah da sizden intikam alır". Doktor Nazım hâlâ iddia ediyordu:

- Bu işte hiçbir alakam yok, bana yazık oldu.

Nail Bey ise hatıra defterinin çocuğuna verilmesini söylemiş.

- "Millet sağ olsun, vatanımız yaşasın" diye bağırmıştı.

Ardahan mebusu Hilmi cellâda dönerek:

- "İpin ilmiği arkaya gelsin!" diye yalvarmış, asıldıktan sonra da direklerle yere yıkılmış fakat çabuk yetişilerek başka bir darağacına çekilmişti.

Bütün bu işler gece yarısı olmuş, cesetler sabah güneş doğarken indirilmişti. O gün 26 Ağustos Perşembe günü her şey böylece tarihe geçmişti. İzmir Suikastı'nın iki mühim firarisi Kara Kemal ile Abdulkadir de daha sonra kendilerini bekleyen

akıbetten yakalarını kurtaramamışlardı. Karagümrük taraflarında saklandığı evin polis tarafından sarıldığını anlayan meşhur İttihat ve Terakki'nin komitacısı Kara Kemal, polisin elinden kurtulmak için gizlendiği tavuk kümesinde tabancasıyla son hükmü vermiş, kendi kendini öldürmüştü.

Abdulkadir ise kıyafet değiştirerek Rumeli hududundan kaçmaya kalkarken teşhis edilerek yakalanmış, bir jandarma refakatinde götürüldüğü kasabaya inmeden evvel, geçtiği ormanlarda, dere kenarlarında birçok defalar jandarma erini itip kaçmayı düşünmüş, bin bir tereddütle bir türlü buna cesaret edememişti. Kendisinin idama mahkûm Abdulkadir olduğu anlaşılınca, Ankara'ya sevk edilerek orada asılmıştı. İzmir Suikastı teşebbüsü 19 insanın hayatına mal olmuş, İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden diriltmek fikri bu suretle tam bir mevta olarak mezara uzatılmıştı. İyi fikirle başlamış, zulme ve istibdada karsı bayrak açmakla tarih sahnesine çıkmış olan bir partinin ihtiras ve politikacılık yüzünden vardığı bu hazin netice bizde siyasetle uğraşanlar için ibret dolu bir ders olmalıdır. Bütün bunların sonunda Konfüçyüs'ün su sözünü hatırlayalım:

- Siyaset bir eve saadet getirmez!

Son Söz

"İttihat ve Terakki İçinde Dönenler" tefrikası, memleketin yakın tarihinde geçmiş dikkate değer ve gizli hadiselerin iç yüzüdür. Güzel fikirlerin; büyük ülkelerin, şahsi ihtiraslar uğrunda nasıl heba edildiğini gösteren ibrete değer bir tarih parçasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu gibi altı asırdan fazla surmuş bir devletin kısa bir zamanda yıkılıp çökmesini, Balkanların kaybedilmesi ile nasıl felaketler serisinin biri birini kovaladığını, insan hayret ve heyecanla takip etmektedir. 33 yıllık bir istibdadı yıkan bir avuç gencin neticede daha sonra birbirlerine düştüğünü de izah eder. Tarihi, tekerrürden ibaret sayanlar bu benzeri vakaları birbiri ile mukayese ederler. Tarih hakikatte tamamı tamamına hiçbir zaman tekerrür etmemiştir. Yalnız benzeri hadiselerin muayyen sebeplerle ortaya çıktığı ve belirli sonuçlara vardığı da muhakkaktır.

On yıl sürmüş ve bizde "Demokrasi Devri" diye adlandırılmış olan sabık devrin Türk gençlerinin, münevverlerinin hatırlarında nasıl bir "Karanlık devir" olarak yaşadığını hepimiz biliyoruz.

İnsan haklarının en tabii sayılan konuşma, yazma, neşretme hürriyetlerinin ortadan kalktığı o meşum yılları tarih hiçbir zaman affetmeyecek ve unutmayacaktır.

27 Mayıs sabahı ile başlayan ve Türk Tarihi'nin her safhasında inkılâp, yenilik, ilerililik olarak kaydedilen en güzel gelişmelerin haklı mümessili olan şanlı ordumuzun, tarihimize hediye ettiği bu yepyeni devrin, büyük Türk milletine hayırlı ve uğurlu olmasını bir tarihçi olarak Tanrı'dan dilemekteyim.

S.N. TANSU

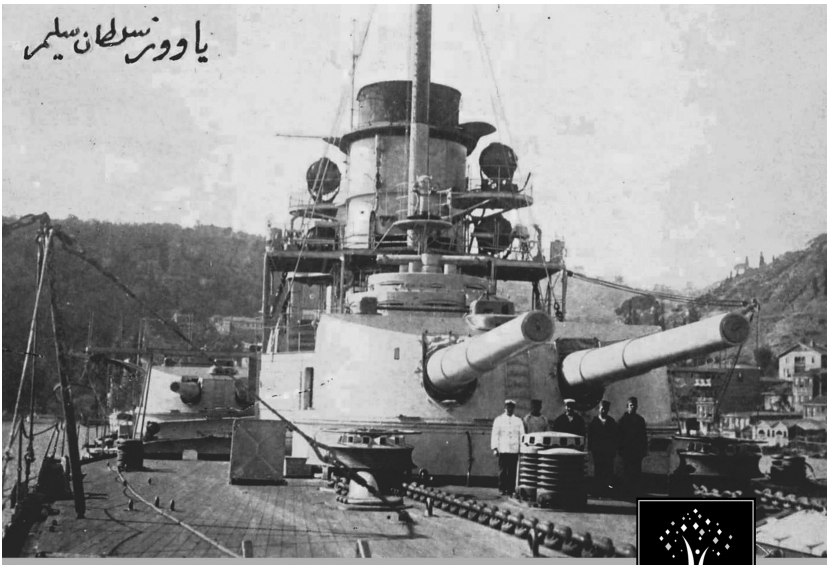
ilgikültürsanat

HAÇLI SEFERLERİ

Demir Adamlar ve Azizler

HAROLD LAMB

KADER GEMİLERİ

YAVUZ *ile* MİDİLLİ

YRB. TH. KRAUS • YRB. KARL DÖNİTZ

ilgikültürsanat

